Holocaustul > Glosar de termeni

Atentie! Glosarul este un extras.

Dictionarul complet al termenilor relevanti se afla pe site-ul **www.romanianjewish.org** atât în limba româna cât si în limba engleza.

Glosar de termeni

Articole de referinta

Bibliografie

[A] [B] [C] [D] [E] [F] [G] [H] [J] [K] [L] [M] [N] [O] [P] [R] [S] [T] [U] [V] [W] [X] [Y] [Z]

A

- *Afacerea Dreyfus* – Dezbatere internationala generata de procesul de inalta tradare intentat lui Alfred Dreyfus, ofiter francez de origine evreiasca, in 1894. Procesul a durat pina in 1899, cind Dreyfus a fost achitat. A avut un puternic impact asupra opiniei publice franceze si europene in privinta Problemei Evreiesti, dar si asupra lui Theodor Herzl, fondatorul Zionismului.

- *Aktion* (in germana) – Program militar sau paramilitar care implica de cele mai multe ori localnici in actiuni violente, persecutii sau “pogromuri” impotriva populatiei evreiesti in timpul celui de-al doilea razboi mondial. Krystallnacht (noaptea geamurilor sparte) a fost un exemplu de 'aktion'. *Aktion 1005* a fost programul destinat sa asigure “disparitia” cadavrelor dupa aktionen si uciderile din lagarele mortii, pentru a nu lasa nici o urma a genocidului. Cel mai cunoscut exemplu este ‘Aktion Reinhardt’. Prizonierii inca in viata erau fortati sa dezgroape trupurile ingropate si sa foloseasca masini de zdrobire a oaselor si ruguri masive pentru a sterge toate urmele, chiar si ale gropilor comune. Acesti prizonieri erau apoi ucisi la rindul lor dupa operatiune.

- *Antisemitism* – Ostilitatea si discriminarea impotriva populatiei evreiesti. In secolul 19 si la inceputul secolului 20 era extrem de vizibila in Franta, Germania, Polonia, Rusia si in alte tari, multi emigranti evrei fugind de persecutiile si **pogromurile** din Sud-Estul Europei in Marea Britanie si SUA. Dupa primul razboi mondial, propaganda nazista de inceput din Germania a incurajat antisemitismul, pretinzind ca evreii erau raspunzatori pentru infringerea natiunii. In 1933 persecutarea evreilor incepuse deja in toata tara. ‘Solutia Finala’, pe care o avea in vedere Hitler, urma sa duca la exterminarea intregii rase evreiesti; aproximativ sase milioane de evrei au fost omoriti in lagarele de concentrare inainte de infringerea nazismului in 1945. Antisemitismul a fost o trasatura puternica a societatii si in fosta Uniune Sovietica, in special dupa cel de-al doilea razboi mondial. Antisemitismul ramine o problema in Europa de Est si fostele republici sovietice, desi populatia evreiasca este acum lasata sa emigreze din aceste tari. La inceputul anilor 90, in Europa Occidentala, si mai ales in Franta si Germania, s-a inregistrat o crestere a violentei rasiste perpetuate de grupuri neonaziste. Termenul a fost lansat de Wilhelm Marr in 1873.

- *Arbeit Macht Frei* (in germana) – ‘Munca elibereaza’, slogan (devenit) infam, postat deasupra intrarii la Auschwitz; sloganul a fost lansat de Rudolph Hoss, comandantul lagarului, si nu avea nimic ironic. Exprima doar convingerea sa ca oamenii pot fi disciplinati si reeducati prin munca grea si constanta, care ii elibereaza de toate constringerile.

- *Arianizare* – ‘Germanizarea’ unei zone, a unei culturi, a unui popor sau a unei

persoane; introducerea valorilor, culturii, artelor, filozofiilor, mitologiilor si structurii sociale nordice cu scopul de a schimba natura celor afectati.

- *Ashkenaz* – Termen folosit pentru a desemna un tip de iudaism si de evrei din anumite parti ale Europei. Celalalt tip se numeste “Sefard” si desemneaza pe evreii expulzati din Spania in 1492, care s-au asezat mai tirziu mai ales in Nordul Africii si Sudul Europei. Evreii ashkenazi vorbeau idis, un amestec de germana si ebraica, influentat insa si de alte limbi. Evreii sefarzi vorbeau ladino, spaniola veche; ei au influentat limba ebraica standard folosita azi in Israel.

- *Asimilare* – Integrare, a deveni parte din altceva, precum un popor ‘asimilat’ intr-o alta cultura. Problema asimilarii evreilor in culturile gazda a constituit un obiect de dezbatere de-a lungul secolelor; unii au crezut ca acest lucru urma sa insemne sfirsitul evreilor, altii supravietuirea lor intr-o lume moderna.

B

- *Bibliocaust* (arderea cartilor) – La 10 mai 1933, mii de studenti si profesori nazisti, impreuna cu membri SA, au scos din universitati, biblioteci (publice si private) si librarii sute de mii de carti si le-au dat foc. Actiunea, care s-a desfasurat in 30 de orase din intreaga Germanie, facea parte din efortul de ‘purificare’ a culturii germane. Cartile scrise de autori evrei, marxisti si germani anti-nazisti au fost arse impreuna. In Statele Unite, opinia publica a protestat impotriva a ceea ce revista *Time* a numit ‘bibliocaust’, iar *Newsweek* ‘holocaust’. Cu un secol inainte, Heinrich Heine, poet german de origine evreiasca, scrisese: “Acolo unde se ard carti, pina la urma se vor arde si oameni.”

- *Boicot* – Persecutarea oficiala a evreilor germani, care a inceput la 1 aprilie 1933. Nazistii au initiat boicotul impotriva afacerilor si pravaliilor evreiesti ca raspuns la critica strainatatii la adresa regimului lui Hitler; initiativa era destinata sa transforme violenta individuala si sporadica impotriva evreilor intr-o campanie nationala impotriva intregii comunitati evreiesti.

C

- *Camera de gazare* – Camera inchisa care poate fi umpluta cu gaz otravitor pentru a ucide oameni sau animale. Nazistii au folosit Zyklon B si monoxid de carbon, gaze care erau pompate in camioane inchise (la Chelmo) sau in camere inchise (Birkenau, Treblinka, Majdanek, Belzec, Sobibor).

- *Colaborationism* (cu ocupantii nazisti) – Unul din factorii majori care au decis soarta evreilor europeni; pe masura ce resursele germane se imputinau, Gestapoul si SS-ul se bazau adesea pe populatia si/sau autoritatile locale pentru a-si implementa politica. Numele lui Vidkun Quisling, Ministrul-Presedinte norvegian, cunoscut colaborationist nazist, a devenit sinonim cu tradarea de patrie. Atit in Franta ocupata cit si in regimul de la Vichy, germanii au gasit aliati si marionete care i-au ajutat sa controleze si sa implementeze legislatia si politicile anti-evreiesti. In alte tari nazistii au fost ajutati de partidele fasciste, militiile locale, si oamenii obisnuiti. In timpul Holocaustului, procesul de izolare, adunare, transportare si ucidere a evreilor a depins de colaborationismul populatiei si autoritatilor locale. Atit in Est cit si in Vest, oamenii au predat pe evreii care reusisera sa scape de arestare sau care evadasera din inchisori.

- *Conferinta de la Evian* – In vara anului 1938, delegati din 32 de tari s-au intilnit la Evian, linga Lacul Geneva, pentru a gasi o solutie la criza internationala a refugiatilor. Conferinta a fost initiata de Presedintele american Roosevelt ca raspuns la presiunile crescinde din SUA pentru a se face ceva in privinta problemei lor. Timp de noua zile delegatii s-au intilnit cu reprezentanti ai 39 de agentii de asistenta private (21 evreiesti), si-au exprimat intelegerea pentru suferinta refugiatilor si au oferit scuze plauzibile in sprijinul refuzului de a-si deschide granitele pentru acestia. Prezentata pe larg in media, conferinta nu a

dus la nici un rezultat. Le-a demonstrat insa nazistilor ca politica lor de emigrare fortata nu putea sa functioneze, pentru ca, din diverse motive, nimeni nu-i vroia pe evrei.

- *Crime de razboi* – Acte care incalca legile si obiceiurile razboiului clasic. Aceasta categorie acopera uciderea, maltratarea sau deportarea unei populatii pentru munca fortata sau orice alte scopuri; uciderea ostaticilor si prizonierilor de razboi; jefuirea proprietatii private si distrugerea de tirguri si orase.

- Crime impotriva umanitatii – O categorie de crime de razboi definite ca fiind uciderea, exterminarea, utilizarea la munca fortata, sau deportarea oricarei populatii civile, persecutarea pe motive politice, rasiale, sau religioase, indiferent daca s-a facut sau nu cu incalcarea legislatiei interne a tarii unde a avut loc.

D

- *Declaratia Balfour* – Numita astfel dupa Arthur James Balfour (1848–1930), om de stat conservator britanic, Prim Ministru in 1902–5. In 1917, in calitatea sa de Ministru de Externe, Balfour a facut publica o declaratie in favoarea stabilirii unui camin national evreiesc in Palestina, care a ramas cunoscuta sub numele de Declaratia Balfour.

- *Deportare* – Indepartarea unei persoane nedorite dintr-o tara. Poate fi autorizata printr-o decizie executiva in cazul oricarei persoane care nu are dreptul de rezidenta in anumite circumstante. In timpul Holocaustului, evreii din Europa au fost supusi deportarilor in masa prin operatiuni complexe care implicau o logistica elaborata. Evreii erau deportati din orase in lagare de tranzit si ghetouri, din ghetouri mai mici in ghetouri mai mari, si in final in cele sase centre de exterminare principale din Polonia. Adesea, deportarile se faceau in etape: intii batrinii, apoi copiii, apoi cei care nu puteau munci, considerati nedemni sa traiasca. Cum nazistii faceau toate eforturile sa-si ascunda planurile, deportarea era numita ‘reasezarea in Est’, iar victimelor li se spunea ca erau trimise in lagare de munca.

- *Drept intre popoare* – Ne-evrei care au salvat evrei in timpul Holocaustului; Oscar Schindler si Raoul Wallenberg sunt cei mai cunoscuti astazi dintre miile de drepti onorati de Yad Vashem. In intreaga Europa ocupata de nazisti, mii de persoane si-au riscat propria viata pentru a salva evrei. Unii au actionat singuri, altii au beneficiat de ajutorul altor membri ai familiei, vecinilor, prietenilor. Au fost create organizatii si in unele cazuri intregi comunitati au luat parte la operatiunile de ascundere, gazduire si chiar trecere clandestina a evreilor peste granitele teritoriilor ocupate de nazisti. Unii ii simpatizau pe evrei, altii erau antisemiti dar respingeau ideea uciderii in masa a unei intregi populatii. Majoritatea au actionat pur si simplu ca finite umane, buni crestini, buni vecini, sau in conformitate cu valorile lor etice sau politice.

- *Driterr hurban* (cea de-a treia distrugere, dupa primele doua distrugeri ale Templului), Expresie ebraica folosita mai ales de evreii ortodocsi pentru a desemna genocidul evreilor de catre nazisti.

E

- *Einsatzgruppen* (brigazi ucigase mobile) – Au existat patru astfel de brigazi speciale de actiune ale politiei si SS care au participat la adunarea si omorirea in masa a evreilor in teritoriile sovietice ocupate dupa 1941. In Polonia, aceste unitati au raspuns de adunarea evreilor si internarea lor in ghetouri. Brigazile erau eficiente pentru ca se miscau rapid si usor, luind populatia evreiasca prin surprindere si lasind comunitatile paralizate si incapabile sa reactioneze. Exterminarea in masa era de asemenea bine organizata si beneficia de cele mai multe ori de ajutorul si cunostintele populatiei locale. Brigazile raspundeau si de eliminarea cadavrelor rezultate din uciderea in masa. Aproximativ o patrime din

evreii care au pierit in Holocaust au fost impuscati de membri ai Einsatzgruppen. Criminalii care au infaptuit aceste crime in masa, in jur de trei mii de oameni, nu erau neaparat derbedei, perversi sau psihopati ci 'oameni obisnuiti', din care nu putini aveau studii superioare.

- *Eliberare* – De la mijlocul anului 1944 si pina in 1945 aliatii au eliberat lagarele de concentrare, multe abandonate de garzile SS. Primul lagar eliberat, de catre Armata Rosie, a fost Majdanek. Ca in multe alte cazuri, SS-ul, care pur si simplu nu a mai apucat, nu a reusit sa distruga toate documentele si sa stearga lagarele de pe fata parmintului; soldatii aliati au descoperit dovezile ample si oribile ale Holocaustului. Reflectarea in presa a fost imensa. Nenumarate filme au fost facute si distribuite in Vest. Totusi, atit oficialitatile cit si opinia publica au considerat initial aceste documentare ca fiind parte din propaganda de razboi antinazista. Pe linga colectarea de informatii despre barbariile naziste, aliatii au trebuit de asemenea sa ia masuri imediate pentru a stopa epidemiile, a ingropa cadavrele, a-i hrani pe supravietuitori, a-i aresta pe gardienii SS, si a reorganiza lagarele in tabere pentru persoanele stramutate.

- *Epurare etnica* – Expulzarea sau uciderea in masa a membrilor unui grup etnic sau religios dintr-o anumita zona de catre membri altui grup.

- *Eugenie* – Studierea imbunatatirii ereditare a rasei umane prin selectie controlata. Studierea si doctrina imbunatatirii unei populatii prin selectia controlata pentru a obtine mostenirea caracteristicilor dorite. Conceptul a fost discutat pe larg in Marea Britanie, SUA si Europa la sfirsitul secolului 19 si inceputul secolului 20, termenul fiind lansat de psihologul britanic Francis **Galton** in 1883. Pentru ca ideile eugenice au inflorit sub regimul nazist, au fost discreditate si nu se mai vorbeste prea des despre ele. Totusi, practicile eugenice implicite continua in multe parti ale lumii.

F

- *Fascism* – Ideologie politica radicala lansata la inceputul secolului 20, a carei principala convingere era ca individul trebuie sa se supuna nevoilor statului, rasei sau natiei, iar statul, rasa sau natia trebuia la rindul sau sa fie condus/a de un conducator puternic intrupind vointa natiunii. S-a nascut ca opozitie la **comunism** dar a adoptat stilul comunist de propaganda, organizare si violenta. Termenul a fost folosit pentru prima oara de Fascio di Combattimento in Italia in 1919. **Mussolini** a transformat fascismul intr-o forta politica puternica in Italia iar **Hitler** a dezvoltat o varianta mai rasista in Germania. Miscari similare care au adoptat o structura paramilitara s-au nascut in Spania, Portugalia, Austria, Ungaria, Romania, Franta, Marea Britanie. Odata ajunsi la putere fascistii au incercat sa impuna disciplina militara asupra intregii societati cu pretul libertatii individuale. Institutiile democratice au fost inlocuite cu cultul conducatorului unic, ale carui ordine erau nediscutabile. Fascismul a devenit astfel o forma de **totalitarianism** si a putut fi pina la urma infrint numai prin mijloace militare in cursul celui de-al doilea razboi mondial.

- *Fuhrer* – Literal 'comandant', dar cu o conotatie de 'Domn'. Titlul/functia i-a fost oferit/a lui Hitler, iar subalternii din partid si armata aveau adesea inclus termenul in numele functiei lor, ex. Obersturmerfuhrer.

- *Fuhrerprinzip* – "Principiul fuhrer-ului" sau principiul conducatorului. Acest principiu punea intreaga responsabilitate morala pentru indeplinirea unui act in sarcina ofiterului aflat la comanda, mergind pina la Fuhrer. Prin aceasta supunere oarba, soldatii si muncitorii nu raspundeau personal si moral pentru atrocitatile si crimele de razboi comise atit timp cit li se ordonase sa indeplineasca actul.

G

- *Genocid* – Exterminarea sistematica si planificata a unui intreg grup national,

rasial, politic sau etnic [din greaca *genos*, rasa + -cide]. Ca urmare a politicii naziste de genocid impotriva evreilor si altor grupuri etnice, ONU a adoptat in 1948 Conventia privind Prevenirea si Pedepsirea Crimei de Genocid. De la semnarea Conventiei, in lume au avut loc multe conflicte in care oamenii au fost separati pe criterii entice sau tribale, si au fost aduse multe acuzatii de genocid. Exemplele includ conflictul Nigeria – Biafra din 1969; Uganda in anii 70; regimul Pol Pot in Cambodgia (1976–79); tratamentul aplicat de Irak kurzilor (1986—); epurarea etnica a musulmanilor din Bosnia de catre sirbii crestini (1992–95); si incercarile Hutu si Tutsi de a se anihila unii pe altii in Burundi si Rwanda (1993). Comunitatea internationala nu a reusit in majoritatea cazurilor sa raspunda eficient acuzatiilor de genocid. Termenul a fost lansat de Raphael Lemkin in 1933.

- *Gestapo* (Geheime Staatpolizei) – Politia de stat secreta germana pentru securitate interna, asa cum a fost organizata in 1933 de Herman Goring, cunoscuta pentru metodele teroriste aplicate celor suspectati de tradare sau loialitate dubioasa. Gestapo era autorizat sa retina oamenii in detentie pentru protectie, un eufemism pentru arestarea si internarea arbitrara in lagare de concentrare. Un departament special al Gestapo se ocupa de propunerea legislatiei anti-evreiesti, dar sarcina principala a Gestapo era supravegherea opozantilor politici. Plasat deasupra legii – actiunile sale nu erau supuse jurisdictiei nici unui tribunal – temut, respectat si eficient, Gestapo era de asemenea folosit dupa infringerea oricarei opozitii politice pentru a asigura conformarea la toate nivelele societatii germane.

- *Ghetou* – La origine numele cartierului evreiesc din Venetia, o parte a orasului ocupata de un grup minoritar care locuieste acolo in special datorita presiunilor sociale, economice sau legale. O parte sau un cartier din orasele europene in care evreii erau inchisi. Ceva care seamana cu restrictionarea sau izolarea unui ghetou dintr-un oras. In Polonia si in teritoriile sovietice ocupate, s-au format ghetouri imediat dupa invazia nazista. Au durat pina cind politica de anihilare a fost pusa ferm in aplicare si au fost gasite instrumentele de distrugere. Varsovia, Cracovia, Vilnius, Minsk, Lodz, Kielce sunt numai cele mai cunoscute ghetouri din Europa, dintre care unele erau inchise, in timp ce altele erau relativ deschise. Din punctul de vedere german, ghetourile erau orase-state captive, adapostind o populatie subjugata si supradimensionata fara drepturi, care astepta sa fie exploatata, si ale carei bunuri si proprietati urmau sa fie confiscate. Viata in ghetou era caracterizata de foame, mizerie, boala si disperare. Ghetourile puneau probleme grave de sanatate publica. Epidemiile erau o adevarata amenintare. Cersetorii erau peste tot, la fel ca si trupurile celor morti. Dar lucrul cel mai rau si de nesuportat era nesiguranta vietii, pentru ca locuitorii nu stiau niciodata ce le va adduce ziua de miine. In ciuda tuturor acestora, viata mergea inainte. Oamenii se adaptau noilor realitati, care aveau ca provocare zilnica insasi supravietuirea, isi trimiteau copiii la scoli clandestine, tineau servicii religioase, mergeau la teatru si concerte, etc. In vara anului 1942, nazistii au inceput lichidarea ghetourilor din Europa de Est. Pina la mijlocul anului 1944 doua milioane de evrei fusesera trimisi in lagare de exterminare si nu mai ramasese nici un ghetou.

H

- *Holocaust* (din latina *holocaustum*, greaca *holokauston*, o jertfa arsa in totalitate) – Uciderea sistematica organizata de stat a sase milioane de evrei si alte grupuri (Roma si Sinti, homosexuali, polonezi, martori ai lui Jehovah, etc.) de catre nazisti si aliatii lor in timpul celui de-al doilea razboi mondial; aceasta utilizare a cuvintului a aparut inca din 1942, dar expresia *Holocaustul* nu s-a impus decit la sfirsitul anilor 50; *holocaust* se foloseste pentru a desemna si alte distrugeri masive de vieti omenesti de catre alti oameni (*holocaust nuclear*), insa datorita asocierii sale cu genocidul, alte utilizari ale cuvintului *holocaust* pot sa nu fie intotdeauna bine primite. In alte contexte folosirea figurativa poate fi exagerata sau de prost gust.

J

- *Jude, Jud* – Evreu in limba germana [olandeza si poloneza].
- *Judenfrei* – Literal “fara evrei”: termen utilizat pentru a desemna eforturile de a scapa de evrei dintr-o comunitate.
- *Judenrat* – Consiliile evreiesti care se ocupau de administrarea ghetourilor. Membrii Judenrat, numiti de nazisti (inainte de crearea ghetoului), erau oficiali insarcinati cu controlul vietii interne si reprezentarea intereselor evreiesti in fata autoritatilor germane, precum si cu transmiterea catre rezidentii evrei a cererilor germanilor. In multe cazuri acestia au continuat sa respecte traditiile milenare ale poporului lor obisnuit cu exilul si persecutiile, si au incercat sa-i pacaleasca pe nazisti si sa atenueze conditiile ingrozitoare ale ghetoului, cel putin temporar. Condus de Adam Czerniakow, Judenrat-ul ghetoului din Varsovia s-a transformat intr-o municipalitate organizata pe departamente, incluzind chiar o forta de politie evreiasca. In ciuda tuturor eforturilor, sarcina consiliilor era insuportabila pentru ca se chinuiau in van sa serveasca doi stapini: nazistii care vedeau in consilii un instrument al politicii lor; si evreii ale caror nevoi crescinde nu le mai puteau satisface.

K

- *Krystallnacht* (“Noaptea geamurilor sparte”) – In noaptea de 9 noiembrie 1939, dupa asasinarea unui diplomat german la Paris de catre un tinar evreu, un ‘aktion’ (pogrom) a fost lansat in aproape intreaga Germanie, Austria si Sudetenland. In 48 de ore, peste o mie de sinagogi au fost arse, sapte mii de pravalii evreiesti au fost pradate si jefuite, scoli, cimitire si spitale evreiesti au fost distruse, 96 de evrei au fost omoriti si 30.000 de evrei au fost arestati si trimisi in lagare de concentrare. Politia si pompierii au avut ordine clare sa nu intervina. Dupa pogrom, comunitatea evreiasca a fost obligata sa curete mizeria si sa plateasca statului o amenda (colectiva) de un milliard de Reichsmark. Pogromul a permis oficialilor nazisti sa testeze reactia opiniei publice germane fata de politicile antisemite de stat. Cum protestele au fost nesemnificative, la 15 noiembrie evreilor li s-a interzis accesul in scoli, iar in decembrie li s-a interzis accesul in majoritatea locurilor publice. Pogromul a fost ultimul caz de violenta stradala impotriva evreilor din Germania. Insa pentru acestia nu a adus siguranta, ci sfirsitul oricarei iluzii sau sperante.

L

- *Lagar de concentrare* (Koncentration Lager) – Lagar in care prizonierii de razboi, dusmanii straini si prizonierii politici erau adusi si incarcerati, tipic in conditii extrem de grele. In Germania nazista primul mare lagar de concentrare a fost deschis la Dachau in 1933. Dachau a servit ca model pentru lagarele de concentrare controlate de SS si ca loc de antrenament pentru personal. Pina in 1936 nazistii deschisesera deja lagare de concentrare mai mari, permanente, la Sachsenhausen, Buchenwald, Mauthausen, Ravensbruck, etc. Curind, pe masura ce Germania se indrepta spre o economie de razboi, SS a dat lagarelor si o utilitate economica, pe linga cea politica, pentru ca ofereau forta de munca gratuita. Prizonierii erau folositi ca muncitori la proiectele de constructii militare si civile precum si in fabrici si uzine. Lagarele de concentrare serveau trei scopuri principale: erau colonii penale, lagare de munca fortata pentru proiecte speciale si lagare de lichidare. In 1945 existau noua mii de lagare raspindite in toata Europa ocupata de nazisti, incluzind lagare de tranzit, lagare pentru prizonierii de razboi, lagare industriale private, lagare de educare prin munca, lagare ale politiei, etc.
- *Lagare de tranzit* – In Europa de Vest, unde nu au fost infiintate ghetouri pazite ca in Polonia si teritoriile sovietice, victimele au fost internate in lagare de colectare pentru perioade mai lungi sau mai scurte inaintea deportarii. Majoritatea

lagarelor de transit au fost in Franta, dar au existat si in Belgia, Olanda si Italia.

- Legile de la Nurnberg – Doua legi promulgate in septembrie 1935 cu scopul de a retrage cetatenia germana evreilor. Numite Legea pentru protejarea singelui german si respectiv Legea cetateniei Reich-ului, acestea au devenit pietrele de temelie ale legislatiei anti-evreiesti a lui Hitler. Legile prevedeau ca numai cei de rasa germana aveau drepturi politice si civice (iar evreii deveneau supusi ai Reich-ului) si ca pentru 'protejarea singelui si onoarei germane' casatoriile sau relatiile sexuale intre evrei si germani erau interzise. Pentru prima oara in istorie evreii erau persecutati si discriminati pe motive de identitate rasiala, si nu doar pentru credinta lor religioasa. In timpul razboiului, legile au fost impuse si in teritoriile ocupate si au servit ca model de tratament si exterminare inclusiv a altor categorii de non-arieni.

M

- *Marsurile mortii* – In decembrie 1944, realizind ca a pierdut razboiul si vazind ca armatele aliate intra in teritoriile ocupate, SS a inceput evacuarea lagarelor de concentrare. Prizonierii care supravietuisera Holocaustului erau perceputi ca martori ai crimelor pe care nazistii incercau cu disperare si constant sa le ascunda. Lagarele au fost distruse si ingropate oriunde si oricind a fost posibil iar prizonierii mutati, fortati sa marsaluiasca in frigul iernii, in interiorul Germaniei, unde urmau sa fie in continuare folositi ca sclavi sau exterminati prin Solutia Finala. Extenuati, mii de evrei au murit astfel sau au fost ucisi de garzile SS. Aceste marsuri ale mortii nu au fost primele care au avut loc in timpul Holocaustului. Romanii ii minasera in acelasi mod pe evreii din Basarabia si Bucovina catre Transnistria, mii dintre ei murind sau fiind impuscati pe drum. Nazistii au facut la fel in unele cazuri in Polonia, si de asemenea mai tirziu, cind au dus pe evreii maghiari la Birkenau in 1944.

- *Martori* (Bystanders)– Oameni si institutii care au ramas indiferenti sau neutri in fata Holocaustului, neajutindu-i nici pe nazisti, nici pe victimele lor. Majoritatea erau martori oculari ai genocidului; altii erau constant informati despre ceea ce se petrecea. Aceasta indiferenta si neutralitate a servit in final cauzei naziste, care depindea de lipsa de interes a populatiei la fel de mult ca si de colaborarea ei.

- *Mein Kampf* (Lupta mea) – Cartea lui Hitler, scrisa in inchisoare si publicata pentru prima oara in 1925, apoi republicata in mii de exemplare; a reprezentat 'Biblia' National-Socialismului. Lucrarea ilustreaza viziunea lui Hitler, obsesia lui pentru puritatea rasiala, suprematia rasiala a Germaniei si a rasei superioare ariene, ura lui fata de Marxism si democratie, cautarea unui Lebensraum in Est si antisemitismul lui monomaniacal.

- *Munca* (fortata si in sclavie) – A fost folosita pe scara larga in Europa ocupata de Germania, in lagare, mai ales dupa 1942, si a devenit o parte indispensabila a economiei de razboi. Germania a utilizat pina la sapte milioane de muncitori fortati dintre care, in functie de rasa si nationalitate, unii erau mai prost platiti si hraniti, iar altii au fost exploatati pina la moarte (de pilda nici un muncitor evreu nu era considerat indispensabil). I.G. Farben, BMW, Siemens, Krupp, si Daimler-Benz, sunt doar citeva din marile corportii germane care nu au avut nici un scrupul sa foloseasca munca fortata. Alte corporatii au refuzat sa scoata profit din forta de munca ieftina disponibila in lagare.

N

- *Nazi(sm/st)* – Prescurtare de la cuvintele germane desemnind "Partidul National Socialist", condus de Hitler, care urmarea indepartarea Republicii de la Weimar din Germania. Initiatorii vorbeau despre teme puternice ca 'lege si ordine' si intoarcerea la idealurile, mindria si nationalismul german. Partidul Nazist s-a format la Munchen dupa Primul Razboi Mondial. Pleda pentru un guvern nationalist autoritar de extrema dreapta si a elaborat o ideologie rasista bazata

pe antisemitism si pe o puternica credinta in superioritatea germanilor 'Arieni'. Conducatorul sau, Adolf Hitler, care a fost ales Cancelar in 1933, a instaurat o dictatura totalitara, a reinarmat Germania pentru a-si pregati politica externa de expansiune in Europa Centrala si a determinat declansarea celui de-al Doilea Razboi Mondial. Partidul Nazist s-a prabusit la sfirsitul razboiului si a fost scos in afara legii.

O

- *Operatiunea Reinhardt* – numita astfel in onoarea fostului sef al RSHA Reinhard Heydrich, asasinat in mai 1942 la Praga de un comando britanic, operatiunea se refera la cea de-a treia etapa a Solutiei Finale, uciderea in masa in camere de gazare in cele sase centre speciale de exterminare din Polonia: Auschwitz-Birkenau, Sobibor, Treblinka, Chelmo, Belzec, Majdanek.

P

- *Pogrom* **–** Masacru sau persecutie organizata, adesea incurajata oficial, impotriva unui grup minoritar, in special evrei. [din rusa, minie, *pogromit*, dezlantuire, masacrul organizat al unui anumit grup etnic, in special al evreilor din Rusia sau Europa de Est); Atacul unei multimi aprobat sau instigat de autoritati, adesea impotriva unor minoritati religioase, rasiale, sau nationale – cel mai frecvent evrei. Primul a avut loc in Ucraina dupa asasinarea lui **Alexandru II** (1881). Ulterior, multiplele pogromuri care s-au intins in intreaga Rusie i-au determinat pe evrei sa inceapa emigrarea in SUA si Europa de Vest, oferind astfel sprijin campaniei zioniste a lui **Herzl**. Dupa revolutia din 1905, persecutiile **antisemite** s-au accentuat. Extinse la scara larga in Germania si Europa de Est dupa venirea la putere a lui Hitler, pogromurile au continuat in Europa chiar si dupa caderea celui de-al Treilea Reich, cel mai cunoscut fiind cel din Kielce, Polonia, din 1946. In timpul Holocaustului, in Romania au avut loc pogromuri la Dorohoi, Bucuresti, Iasi, si in multe alte locuri.

- *Prizonier de razboi* – Majoritatea sovietici, din care 3,3 milioane au fost ucisi prin executii in masa, prin munca fortata, in experimente medicale, prin infometare si batai brutale. Prizonieri de razboi sovietici au fost folositi la Birkenau de catre nazisti pentru a testa eficacitatea Zyklon B.

- *Procesul de la Nurnberg* – La doua saptamini dupa capitularea Germaniei, aliatii au ajuns la un acord privind organizarea proceselor celor responsabili pentru uciderea noncombatantilor, crime impotriva pacii, crime de razboi si crime impotriva umanitatii. Nurnberg, locul ales pentru aceste procese, era unul din putinele orase germane care nu fusesera distruse in totalitate, si in plus era orasul gazda al paradelor naziste anuale. In 1946, 22 conducatori importanti ai celui de-al Treilea Reich au fost pusi sub acuzare si trimisi in judecata de catre Tribunalele Militare Internationale. Dintre ei, 14 au fost spinzurati, unul s-a sinucis, si 7 au fost condamnati la inchisoare. Alti 185 de acuzati, impartiti in 12 grupuri (doctori, comandanti de lagar, ofiteri din unitatile ucigase mobile, generali de armata, judecatori nazisti, directori executivi ai marilor companii germane) au fost si ei judecati in anii urmatori. Totusi, majoritatea criminalilor au scapat de obligatia de a raspunde pentru faptele lor si si-au gasit refugiul in SUA, America Latina, Orientul Mijlociu si chiar Europa. Mai tirziu, in 1958 si 1963 unii criminali de la nivelul mediu de conducere care au ramas in Germania au fost la rindul lor judecati. Adolf Eichmann, oficialul SS insarcinat cu deportarea evreilor, a fost capturat in Argentina in 1960 de catre serviciile secrete israeliene, adus in Israel prin mijloace clandestine, judecat si spinzurat in 1961 la Ierusalim. Alte procese au avut loc in intreaga Europa, in Polonia, Romania, Ungaria, Austria, Norvegia si Franta, din 1946 si pina in anii 90.

- Programul Euthanasia (T-4) – Eutanasia inseamna uciderea fara dureri a unui pacient suferind de o boala incurabila si dureroasa sau aflat in coma ireversibila; sinucidere asistata, posibil de doctor; eliberare, linistire. In Germania nazista,

dupa 1939, a fost folosita ca acoperire pentru uciderea sistematica a nebunilor, handicapatilor, retardatilor si a altora considerati nedemni sa traiasca. Programul T-4 cu centrele sale de ucidere, camerele de gazare, cadavrele eliminate prin ardere, birocratia, specialistii, transportul organizat, secretivitate etc. a fost o prefigurare a Holocaustului. Biserica Romano Catolica si citiva doctori au protestat impotriva 'uciderii din mila', fortind astfel autoritatile sa inceteze programul in 1941. In realitate, programul a intrat numai sub acoperire si a continuat in timpul Holocaustului.

- *Propaganda* (Nazista) – Nazistii au folosit din plin propaganda pentru a cistiga bunavointa poporului german, a-l uni sub conducerea lui Hitler si a-l face sa creada in necesitatea unei lupte urgente, apocaliptice cu dusmanii natiunii. Pentru asta a fost infiintat un Minister al Iluminarii Publice si Propagandei, condus de Dr. Joseph Goebbels, care controla fluxul informatiilor publice din presa, radio si film. Redactorii trebuiau sa adopte linia nazista (cultul conducatorului carismatic, antisemitismul, superioritatea rasei germane, etc.) si sa fie acceptabili din punct de vedere rasial (ne-evrei) ca sa obtina licente pentru publicatiile lor. Demonstratiile de masa si ceremoniile jucau si ele un rol important in acest sens, transformindu-l pe Hitler intr-un Mesia pagin si National-Socialismul intr-o religie politica seculara.

R

- *Rasism* – Convingerea ca toti membrii unei rase poseda caracteristici, abilitati sau calitati specifice acelei rase, mai ales in scopul de a o distinge ca fiind inferioara sau superioara alteia sau altora. Convingerea ca atributele umane sunt determinate de apartenenta la o rasa sau un grup etnic, adesea exprimata ca o afirmare a superioritatii unei rase sau unui grup asupra alteia/altuia si prejudecata impotriva membrilor celuilalt grup. Rasa este de multe ori confundata cu cultura, asa incit antipatia fata de anumite practici culturale este folosita pentru a condamna un grup rasial in totalitate. Rasismul este un element esential intre factorii politici si economici care duc la razboaie si conflicte mondiale. Apare explicit in unele ideologii politice, precum cea a nazistilor germani, a caror convingere privind superioritatea popoarelor nordice blonde fata de evrei si alti 'non-arieni' a dus la **genocidul** a milioane de evrei, slavi si tigani in timpul regimului nazist (1933–45). Desi aceste opinii sunt astazi complet discreditate, tot politicile rasiste au fost cele care au stat la baza unor sisteme politice ca cel de apartheid in Africa de Sud, care a dus la segregarea dupa rasa. Chiar si acolo unde nu este institutionalizat, un rasism implicit poate avea o influenta majora, afectind accesul la educatie sau angajare acordat grupurilor etnice. Rasismul a fost tema centrala si omniprezenta a ideologiei naziste, i-a determinat politica sociala intre 1933 si 1939 si i-a condus politica de razboi si proiectul genocidal. Initial, rasismul lui Hitler, o simplificare grosolana a doctrinelor rasiste elaborate in secolul 19 de catre Arthur de Gobineau, Houston Steward Chamberlain si altii, era departe de a fi teoretic si 'stiintific'. Totusi, in timp, rasismul si rasismul biologic au fost transformate de regimul nazist in 'stiinte', incluse in curriculum si predate in universitati.

- *Refugiati* – Evrei care incercau sa scape din Germania nazista. Pina in 1939 majoritatea refugiatilor se dusesera in Palestina. Intre 1933 si 1945, 132.000 au plecat in SUA. Anglia, care in 1939 a introdus Carta Alba pentru Palestina reducind numarul imigrantilor la 15.000 pe an, a luat 10.000 de copii evrei din Germania. Alti evrei si-au gasit refugiul in China, America Latina, Canada. Multi altii, in special intelectuali antinazisti, au cautat sa fuga din Germania dupa 1933. Sigmund Freud, Marc Chagall, Hannah Arendt, Thomas Mann, Heinrich Mann, Franz Werfel, Albert Einstein, Henri Matisse, Lion Feutchwanger sunt doar cei mai cunoscuti.

- *Reich* – 'Domnie' ori regat. In conceptia nazista, cel de-al Treilea Reich, sau Dritten Reich, se referea la venirea celei de-a treia perioade de 1000 de ani in istoria Germaniei si a lumii, in care nazistii credeau ca o rasa nordica, atlantica,

superioara urma sa apara si sa aduca cu ea o noua era si o societate utopica, condusa de rasa ariana superioara. Hitler era vazut de multi ca o figura mesianica in stare sa determine venirea acestei 'Noi Ere'.

- *Reichstag* – Parlamentul german; in noaptea de 27 februarie 1933, cladirea Reichstag a fost incendiata. Nazistii i-au acuzat pe comunisti de acest act terorist si l-au convins pe presedintele Hindenburg sa invoce Articolul 48. Drept urmare, libertatile individuale si civice, inclusiv cea a presei, cuvintului si adunarii au fost suspendate in toata Germania. Reichstag-ul s-a intrunit din nou in martie pentru a vota Legea de Imputernicire care i-a acordat lui Hitler puteri dictatoriale.

- *Revolta din ghetoul din Varsovia* – Din iulie pina in septembrie 1942, 300.000 de evrei din ghetoul din Varsovia au fost trimisi la Treblinka. Pe masura ce deportarea continua, disperarea s-a transformat in hotarire de a rezista. O organizatie subterana nou creata, Organizatia de Lupta a Evreilor, i-a convins pe evreii ramasi sa reziste in fata criminalilor, cu arme sau macar pasiv, 'sa moara ca niste finite umane'. Revolta a inceput la 19 aprilie 1943 (dupa Paste), si a continuat pina la lichidarea finala a ghetoului o luna mai tirziu. Revolta din ghetoul din Varsovia, datorita semnificatiei si rezonantei sale simbolice, a fost nu mai putin decit o adevarata revolutie in istoria evreilor, fiindca oamenii au rezistat in fata nazistilor cu arma in mina.

- *Rezistenta* – In timpul Holocaustului multi evrei au rezistat in fata nazistilor si politicilor lor. Unii au luptat alaturi de partizani in padurile Europei de Est si de Vest. Altii s-au revoltat in ghetouri (Varsovia, Lodz, Bialystok) si chiar in lagarele de exterminare, cum s-a intimplat la Treblinka, Sobibor si Birkenau, creind dificultati si pierderi considerabile criminalilor. Totusi, majoritatea au rezistat in fata terorii nazistilor numai prin mijloace spirituale, ingrijindu-si familiile, mergind la serviciile religioase, etc. La fel ca in multe alte cazuri luptatorii armati erau in general tineri singuri care nu aveau grija parintilor si copiilor.

- *Romanizare* – Dupa noiembrie 1940, cind Romania a intrat pe orbita Germaniei, guvernul radical de extrema dreapta aflat la putere a adoptat un program agresiv de Romanizare elaborat dupa modelul politicilor naziste de arianizare. Evreii au fost identificati, bunurile lor confiscate, si au fost exclusi din viata economica, politica si culturala. 40.000 de case evreiesti au fost nationalizate si oferite unor romani. Marcat de violenta si decizii arbitrare la inceput, procesul a devenit mai organizat si eficient sub regimul Antonescu, odata cu indepartarea de la putere a fascistilor romani in ianuarie 1941.

S

- *Selectie* (Selektion) – Operatiune care avea loc la intrarea in fiecare lagar al mortii, in zona de primire. Ofiterii SS si doctorul (Dr. Joseph Mengele, 'Ingerul Mortii', este cel mai cunoscut pentru infamia sa) erau insarcinati cu separarea batrinilor, femeilor gravide, copiilor si infirmilor, care erau trimisi imediat in camerele de gazare, de cei destinati muncii fortate. Segregati dupa sex, rasi si tatuati, acestia traiau ulterior cu teama constanta a tuturor selectiilor viitoare din lagar, pentru ca cei slabiti de conditiile de munca inumane si considerati inutili pentru al Treilea Reich erau trimisi si ei la moarte.

- *Shoa* – Cuvint in limba ebraica, *sho'a* ("catastrofa"). In Biblie *sho'a* are o gama larga de semnificatii, inclusiv "ruinarea sau distrugerea personala" si "salbaticie sau desert." *Sho'a* a fost folosit pentru prima oara cu referire la asasinarea evreilor in 1939, insa expresia *ha-sho'a* ("catastrofa") a inceput sa fie utilizata dupa cel de-al doilea razboi mondial.

- *Solutia Finala* – Politica nazista de exterminare totala a evreilor europeni. Introdusa de Heinrich Himmler si administrata de Adolf Eichmann, politica a dus la uciderea a 6 milioane de evrei in lagare de concentrare si ale mortii intre 1941 si 1945. In ochii criminalilor, Solutia Finala la Problema Evreiasca a devenit o

prioritate de stat si cea mai mare realizare a Germaniei.

- *Sonderkommando* – Detasament special, compus din prizonieri selectionati din lagar (barbati, tineri, puternici). Sonderkommando erau insarcinate cu indepartarea cadavrelor din camerele de gazare, raderea parului, extragerea dintilor de aur, arderea corpurilor in crematorii. Viata unui Sonderkommando era scurta; dupa 4 pina la 6 luni de munca, membrii extenuati fizic si psihic ai unui astfel de detasament erau ucisi de SS si inlocuiti cu alti prizonieri.

- *SS* (Schutzstaffel) – Initial garda de elita a lui Hitler (de aparare), un mic grup de loialisti, SS a devenit sub comanda lui Himmler o retea de politie vasta si puternica integrata in guvernul Reich-ului si in sectiile de politie locale, permitind nazistilor un control aproape complet pentru o perioada scurta a istoriei. Era formata din trei ramuri: 1) Allgemeine-SS (SS General) – o ramura administrativa militara de elita, 2) Waffen SS – corpul de elita al Wehrmacht sau Armatei Germane care participa la actiunile speciale si numara la sfirsitul razboiului 600.000 de oameni & 3) SS-Totenkopfverbande (SS Capetele de Mort) – gasiti la Dachau si in alte lagare de concentrare germane, cunoscuti pentru brutalitatea si relele tratamente aplicate prizonierilor.

- *Steaua galbena* (petic) – Decret din 1 septembrie 1941 care impunea evreilor din intregul Reich sa poarte un petic cu steaua lui David galbena ori de cite ori apareau in public; copiii sub 6 ani erau scutiti. Acelasi decret interzicea evreilor sa-si paraseasca orasele de rezidenta fara permisiunea scrisa a politiei. In diversele tari, steaua evreiasca avea forme si culori diferite. De exemplu, in *Generalgouvernement*, portul unei banderole albe cu steaua lui David albastra a fost introdus in noiembrie 1939. Marcarea evreilor cu o stea a lui David galbena (sau alte haine precum palaria tuguiata) dateaza din perioada medievala.

- *Swastika* – Emblema in forma de cruce cu ramuri egale, indoite in unghiuri drepte, in sensul acelor de ceasornic sau invers. Simbol al prosperitatii si norocului, a fost folosita in vechea Mesopotamie, in arta crestina si bizantina timpurie, in America Centrala si de Sud si de hindusii si buddhistii din India. In 1910 poetul german Guido von List a propus ca swastika (in germana *Hakenkreuz,* 'cruce incirligata') sa devina simbol al tuturor organizatiilor antisemite cu convingerea gresita ca era de origine teutonica. Partidul nazist a adoptat-o in 1919, a incorporat-o (1935) in drapelul national al celui de-al Treilea Reich si a transformat-o in simbol al depravarii nationale germane.

T

- *Transnistria* – Regiune la est de riul Nistru ocupata de armata romana in 1941 si administrata de guvernul roman pina in 1944. Majoritatea evreilor romani din Basarabia si Bucovina au fost deportati in ghetouri si lagare construite de autoritatile romane in aceasta provincie. Cel putin 270.000 de evrei romani si ucrainieni au murit in timpul Holocaustului de foame, epidemii si in operatiuni de ucidere in masa.

- *Tratament special* – Un eufemism pentru cruzimea brutala, implicind adesea tortura sau moartea. Nazistii trimiteau anumiti opozanti, in special membrii si conducatorii rezistentei, la 'tratament special'.

- Trenurile mortii – La 30 iunie 1941, 4332 supravieuitori ai pogromului de la Iasi au fost incarcati in doua trenuri. Vagoanele de marfa au fost pur si simplu duse inainte si inapoi pina cind incarcatura lor umana a murit de foame si deshidratare in caldura verii romanesti. Pina la oprirea trenurilor au murit 2554 de oameni.

U

- *Untermenschen* – Expresie nazista pentru o clasa de oameni considerati 'sub-umani' sau mai prejos de oameni.

V

- *Victime* (altele decit evreii) – Desi evreii au fost tintele principale ale persecutiilor naziste, nu au fost singurele. Cel de-al Treilea Reich si rasa ariana mai aveau si alti ‘dusmani’ rasiali, politici si ideologici in tigani (Roma si Sinti), slavi, germanii retardati ori handicapati fizic sau mental, martorii lui Jehovah, homosexuali, masoni, comunisti, liberali, etc. Tiganii erau tratati ca fiind in afara legii si erau supusi discriminarii oficiale desu impotriva lor nu fusese promulgata nici o lege comprehensiva. Din 1942 au fost si eu tinta politicii de exterminare.

W

- *Wansee* (Conferinta) – La 20 ianuarie 1942, intr-o vila din Wansee, in suburbiile Berlinului, 15 oficiali nazisti s-au intilnit pentru a discuta urmatorii pasi in implementarea uciderii sistematice a evreilor europeni. ‘Solutia Finala la Problema Evreiasca’ a fost enuntata formal si convenita. Wansee a marcat astfel un moment de cotitura in razboiul impotriva evreilor, care urma sa fie coordonat fara nici o consideratie cu privire la granitele geografice. Odata luata decizia uciderii tuturor evreilor si informata birocratia despre aceasta politica, programul asasinarii sistematice a ajuns la maturitate.

- *Wehrmacht* – Armata germana regulata.

X

- *Xenofobie* – Antipatie sau teama intensa sau irationala fata de oameni din alte tari; rasism, ura rasiala, etnocentrism, etnocentricitate; nationalism, jingoism, izolationism; prejudecata, intoleranta, bigotism, influentabilitate; (in Africa de Sud, istoric) apartheid.

Y

- *Yad Vashem* – Memorial, muzeu si Institut pentru studierea Holocaustului creat in 1953, la Ierusalim, Israel.

Z

- *Zionism* – Miscare pledind pentru intoarcerea evreilor in **Palestina** fondata in 1897 sub conducerea lui Theodore **Herzl**. Initial o miscare seculara, Zionismul este fundamentat pe credinta milenara ca evreii, poporul ales, vor fi reuniti din diaspora (exil) in patria ce le revine de drept. Dupa **pogromurile rusesti din** 1881, Leo Pinsker a scris un pamflet, *Auto-Emanzipation*, pledind pentru infiintarea unei colonii evreiesti in Palestina. Zionismul si-a asumat un caracter politic, in special prin cartea lui Herzl *Der Judenstaat* (1896). Problema Declaratiei **Balfour** din 1917 si acordarea mandatului pentru Palestina Marii Britanii a dat un nou imbold miscarii. In timpul mandatului (1920–48), sub conducerea lui Chaim **Weizmann**, Organizatia Zionista Mondiala a jucat un rol major in dezvoltarea comunitatii evreiesti din Palestina prin facilitarea imigrarii, prin investitii (in special in pamint), si prin Agentia Evreaisca. Miscarea a fost intarita de persecutarea si anihilarea populatiei evreiesti in cel de-al doilea razboi mondial (**Holocaust**ul). Activitatile Zioniste din SUA au avut influenta reusind sa obtina sprijinul Congresului si Presedintiei in 1946–48 pentru crearea statului Israel. Zionismul ramine o problema importanta in politica interna israeliana si in politica din Orientul Mijlociu, intrucit chestiunea existentei statului Israel si revendicarea teritoriului biblic al Israelului nu a fost inca reconciliata in mod satisfacator cu drepturile p**alestinienilor**. Dreptul continuu al tuturor evreilor din intreaga lume, indiferent de nationalitatea lor, de a emigra in Israel si de a capata cetatenie israeliana este un principiu fundamental al Zionismului, iar Congresul Mondial Zionist, o organizatie independenta, exista pentru a sprijini emigrarea evreiasca in Israel.

- *Zyklon* B – Pesticid fabricat de compania I.G. Farben care a fost folosit la

uciderea prin camera de gazare a milioane de oameni. Pompat prin gauri din tavan, o cantitate mica era suficienta pentru a produce moartea prin asfixiere si otravire in citeva minute. Negationistii Holocaustului au argumentat imposibilitatea folosirii acestui pesticid. Si totusi, urmele componentelor chimice (o pata albastra, care ramine in urma lui) de pe zidurile camerelor indica utilizarea sa intensa si repetata. Normal, urmele de Zyklon B dispar rapid

Pentru alte infromatii si sugestii privind Holocaustul si acest site, va rugam sa nu ezitati sa ne contactati la adresa de e-mail: **felice@xnet.ro**

INTRODUCERE

Holocaustul - o definiție

O definiție succintă a Holocaustului ar fi următoarea: uciderea sistematică, în masă, sponsorizată de către stat - Germania nazistă şi aliații săi - în lagăre de concentrare şi exterminare, a aproximativ 6 milioane de evrei europeni. O definiție lărgită ar include însă, alături de evrei, ca victime ale aceluiaşi sistem, încă aproximativ 5 milioane de "indezirabili rasial": slavi, sinti şi roma, persoane cu handicap fizic şi mental, homosexuali, cât şi un număr considerabil de opozanți politici şi prizonieri de război.

Exterminarea fizică, la scară şi cu ajutorul mijloacelor industriale, a evreilor europeni, gândită de către naziști în termenii genocidului total, rămâne de departe cel mai important aspect al Holocaustului. Cu toate acestea, nu trebuie uitat că Holocaustul înseamnă, totodată, suma tuturor acțiunilor anti-evreieşti coordonate şi implementate de către regimul nazist din Germania şi de către aliații săi europeni între anii 1933-1945: privarea evreilor de drepturile lor civile şi economice, segregarea şi înfometarea, deportarea şi ghetoizarea etc. Cu alte cuvinte, umilințe nesfârşite, suferințe fizice şi psihice, pierderea speranței, nu în ultimul rând, distrugerea unor comunități, a unei culturi, a unei limbi, a tot ceea ce crează împreună memoria colectiva a unui popor.

Foto
Coloană de femei şi copii declarați inapți pentru muncă şi trimişi la camera de gazare imediat după sosirea în lagărul Birkenau

Terminologia

Termenul de Holocaust s-a impus în cultura istorică europeană şi nord americană abia la sfârşitul anilor 1970, când, în mod convențional, cei mai mulți dintre istorici au decis să folosească acest termen pentru a desemna distrugerea evreilor europeni. De origine greacă, *holocauston*, cu trimitere la arderea integrală a unui animal sacrificat, termenul este astăzi, în general, lipsit de valențe religioase. Dealtfel, termenul de Holocaust nu este singurul folosit atunci când se ia în discuție tragedia evreilor europeni din perioada 1933-1945. Cei mai mulți dintre istoricii israelieni şi chiar o parte dintre istoricii francezi preferă să folosească termenul biblic de origine ebraică *Shoah*, folosit de evrei cu sensul de "catastrofă" încă din Evul Mediu şi, ulterior, preluat şi standardizat în anii 1950. Evreii ultra-ortodoxi nu folosesc însă acest termen şi îl preferă pe cel de *Driterr Hurban*, ce înseamnă în idiş a treia distrugere, după cele două distrugeri ale Templului din Ierusalim. Nu în ultimul rând şi în funcție de specificul fiecărei culturi, unii istorici preferă să folosească termenul de *genocid* (ce anulează unicitatea Holocaustului prin universalizare) sau pe cel de *Judenvernichtung* (în germană însemnând exterminarea evreilor, ceea ce duce la uzitarea unui limbaj asemănător celui practicat de naziști).

Termenul de Holocaust, ca şi cel de Shoah s-au impus în ultimele decenii în conştiința istorică a lumii, în bună parte datorită faptului că originea lor biblică reflectă conştientizarea naturii şi magnitudinii fără precedent a tragediei evreilor europeni de la mijlocul secolului XX.

Contextul istoric

Evenimente îngrozitoare au avut loc în timpul celui de-al doilea război mondial. Peste 35 de milioane de oameni, militari şi civili, au murit în decursul acestei a doua mari conflagrații a secolului abia încheiat. Dintre aceştia, 6 milioane erau evrei, adulți şi copii, uciși doar pentru că erau de origine evreiască.

Până la cel de-al doilea război mondial, omenirea mai cunoscuse democidul şi genocidul, ambele reprezentând din păcate constante ale istoriei omenirii. Niciodată însă Uciderea Omului de către Om nu fusese mai sistematic planificată şi nici gândită în termenii proiectului genocidal cu finalitate absolută.

De la 1945 până astăzi, Holocaustul ca eveniment a generat o multitudine de întrebări, multe de ordin moral şi etic:

Cum a fost posibilă exterminarea unui popor doar în baza identității sale religioase şi etnice?

Cine au fost acei oameni care au gândit şi dus această acțiune la îndeplinire?

Cum au reacționat victimele?

Cum a fost posibil ca celelalte națiuni să nu reacționeze în nici un fel?

De ce un număr atât de mic de oameni s-au opus şi au încercat să-şi salveze semenii?

Plecând de la aceste întrebări fundamentale, lumea civilizată a hotărât să facă tot posibilul pentru ca omenirea să nu mai cunoască niciodată alte victime, alți călăi, alți martori indiferenți. Speranța i-a fost oferită, după cum spunea istoricul israelian Yehuda Bauer, de existența ultimei categorii, a salvatorilor, a "Drepților între Popoare."

Foto: Adolf Hitler pe frontul de Est

Holocaustul - o scurtă prezentare

A început Holocaustul odată cu boicotarea magazinelor evreieşti din Germania şi s-a terminat în camerele de gazare de la Auschwitz, acolo unde Adolf Hitler şi acoliţii săi au încercat să extermine întreaga populaţie evreiască a Europei? Din punct de vedere strict evenimenţial răspunsul este unul afirmativ. Altfel, cei mai mulţi dintre istoricii contemporani tind să creadă că, până astăzi, Holocaustul nu pare a avea un început şi un sfârşit clar decelabile.

În ianuarie 1933, după o luptă politică strânsă întinsă pe o perioada de 10 ani, Adolf Hitler a venit la putere în Germania. Pe parcursul acestui deceniu, Hitler îi blamase constant pe evrei, pe care îi făcea responsabili de înfrângerea Germaniei în primul război mondial, cât şi de greutăţile economice de care se lovea naţiunea germană, multe apărute pe fondul acestei înfrângeri. Mai mult decât atât, Hitler şi-a promovat în paralel teoriile rasiste conform cărora germanii, arieni cu piele albă, păr blond şi ochi albaştri reprezentau rasa umană perfectă. Opusul rasial al germanilor, anti-rasa, erau evreii, aceştia din urmă fiind totodată angrenaţi într-o conspiraţie internaţională menită să distrugă rasa supremă pentru a putea ulterior să-i ia locul cuvenit acesteia din urmă la conducerea lumii.

În acel moment, evreii reprezentau sub 1 procent din populaţia de 55 milioane a Germaniei. Evreii germani erau cosmopoliţi şi-şi asumau cu mândrie statutul de germani prin naţionalitate şi, în unele cazuri, evrei prin religie. Trăiau în Germania de secole, luptaseră cu abnegaţie pentru patria natală în diferite războaie şi prosperaseră în numeroase profesii. Jucaseră un rol fundamental în modernizarea Germaniei şi în promovarea culturii germane.

În ciuda contribuţiei şi a integrării lor în societatea germană, începând cu 1933 evreii au fost gradual excluşi prin intermediul unei lungi serii de legi şi decrete, care au culminat cu Legile rasiale de la Nürnberg din 1935, legi care i-au deposedat de cetăţenia germană şi le-au interzis căsătoria cu persoane având o altă etnie şi religie decât cea evreiască. Au fost excluşi din şcolile de stat, li s-a interzis accesul în funcţiile plătite de stat, satisfacerea serviciului militar, ajungându-se până la interdicţia de a sta pe aceeaşi bancă cu un ne-evreu sau de a ocupa un loc în mijloacele de transport în comun.

Foto: Afiş propagandistic antisemit lipit pe vitrina unui magazin evreiesc din Berlin, prin care germanii sunt încurajaţi să cumpere doar de la negustori arieni

Kauft nicht bei Juden, kauft in deutschen Geschäften!
Kauft nicht bei Juden, kauft in deutschen Geschäften!
Kauft nicht bei Juden, kauft in deutschen Geschäften!

Foto: manifestație antisemită pe străzile unui oraș german

În paralel, o atent orchestrată campanie antisemită promovată de Ministrul Propagandei, Joseph Goebbels, avea să-i prezinte pe evrei drept dușmani primordiali ai națiunii germane. Remarci defăimătoare la adresa evreilor apăreau zilnic în ziarele naziste, în postere, în filme, la radio, în discursurile înalților oficiali ai partidului nazist. "Eternul evreu", devastatorul film propagandistic ce nu a ezitat să-i compare pe evrei cu șobolanii purtători de microbi, era în acest sens o sumbră prefigurare a ceea ce avea să urmeze. Antisemitismul sancționat de stat devine normă în Germania. Evreii pierd tot, inclusiv propriile case și afaceri, vândute sub presiune la prețuri de nimic. În tot acest timp protestele, reacțiile publice venite din partea germanilor ne-evrei sunt mai curând sporadice, ușor de izolat și anihilat.

În martie 1938, Reich-ul nazist își extindea pentru prima dată granițele prin anexarea forțată a Austriei. Odată cu granițele statului, naziștii își extind măsurile represive și persecuțiile și asupra evreilor din Austria, supuși aceloraşi vexațiuni și umilințe. Astfel, încă din primele zile, evreii vienezi sunt obligați să frece cu periile trotuarele din oraș în mijlocul mulțimilor exaltate de suporteri ai naziștilor.

După doar câteva luni, la începutul lunii noiembrie, evreii din Reich-ul german vor trebui să facă față primului val de violență antisemită coordonat de către stat. Aparent doar o izbucnire a urii latente acumulate de germani împotriva evreilor, "Noaptea de Cristal", *Kristallnacht*, nu reprezenta de fapt decât un test la care era supusă populația civilă germană. Răspunsul acesteia la violența antisemită instrumentalizată de stat trebuia să le indice naziștilor dacă pot să își implementeze pe mai departe proiectul rasial. Incitați de către Goebbels, naziștii s-au folosit de asasinarea unui diplomat german de către un tânăr evreu drept pretext pentru declanșarea primului pogrom regizat de stat împotriva evreilor. Rezultatele: 90 de evrei au fost omorâți, 500 de sinagogi au fost arse și majorității magazinelor evreiești li s-au spart geamurile. Tot acum are loc și prima arestare în masă a evreilor, 25.000 de evrei fiind arestați și trimiși în lagăre de concentrare. Cinici, naziștii au hotărât, totodată, amendarea evreilor cu 1 miliard de mărci, pentru daunele produse în timpul dezordinilor provocate (de către naziști) în timpul Nopții de Cristal

Dacă până în acel moment mulți dintre evreii din Reich crezuseră că noul val de antisemitism era unul dintre multele cu care evreii se confruntaseră de-a lungul istoriei, după 9 noiembrie 1938 tot mai mulți încep să se gândească serios la emigrare. Din nefericire, majoritatea țărilor occidentale au menținut cotele stricte de imigrare deja existente și au manifestat reticență față de valurile de refugiați evrei. Cazul vasului St. Louis este exemplificator în acest sens: având 930 de evrei la bord, vasul a ancorat timp de câteva luni în diferite porturi din Cuba, Statele Unite și alte țări. Pasagerilor nu li s-a permis însă să părăsească vasul fiind în cele din urmă obligați să se întoarcă în Germania, țara care la acea dată nu mai reprezenta pentru ei decât un tărâm "lipsit de viitor." Marea Britanie, care le va refuza evreilor emigrarea în masă în Palestina, aflată sub mandat britanic, va accepta să primească și astfel să salveze de la moarte sigură un număr de 10.000 de copii evrei germani, celebrul *Kindertransport.*

Foto: vitrinele unor magazine evreieşti din Berlin devastate în noaptea zilei de 9 noiembrie 1938

În 1939, în ajunul izbucnirii celui de-al Doilea Război Mondial, Hitler avea să-i amenințe încă odată, public, pe evreii europeni, în timpul unui discurs ținut la Berlin în fața membrilor partidului său:

”Pe parcursul vieții mele am fost adesea profet şi de multe ori ridiculizat din această cauză. În perioada luptei mele pentru putere doar rasa evreiască a luat în derâdere profețiile mele referitoare la faptul că în ziua în care voi prelua puterea în stat şi voi conduce întreaga națiune germană mă voi ocupa, pe lângă altele şi de problema evreiască. Râsul lor a fost zgomotos, dar cred că de ceva vreme râd cu spatele la noi (n.a. fugind)*! Astăzi voi fi din nou profet: dacă afaceriştii evrei internaționali din afara şi din interiorul Europei ar reuşi încă o dată să împingă națiunile într-un război mondial, rezultatul nu va fi bolşevizarea planetei şi, deci, victoria evreilor, ci anihilarea întregii rase evreieşti din Europa! "*

Hitler intenționa astfel să-i acuze pe evrei de declanşarea noului război pe care el însuşi avea să-l provoace în foarte scurt timp.

Războiul a început în septembrie 1939, odată cu intrarea trupelor germane în Polonia, țară în care trăiau peste 3 milioane de evrei. După înfrângerea rapidă a Poloniei, evreii din această țară au fost adunați şi forțați să trăiască în nou stabilitele ghetouri din Lodz, Cracovia şi Varşovia, în aşteptarea unor decizii viitoare pe care naziştii urmau să le ia în ce privea soarta lor. În ghetourile supra-aglomerate, îngrădite şi păzite de trupe SS, organizația cea mai loială şi cea mai de încredere a lui Hitler, compusă din tineri fanatici, considerați impecabili din punct de vedere rasial (în conformitate cu standardele naziste), mii de evrei au pierit de foamete, frig şi boli, în condiții de viață mizere.

În primăvara anului 1940, Himmler, liderul SS, a ordonat construirea unui lagăr de concentrare lângă orașul polonez Oswiecim (în germană Auschwitz), destinat prizonierilor polonezi care urmau să fie folosiți ca muncitori pentru fabricile germane ce aveau să fie construite în apropiere. În acelaşi an, Germania nazistă invada Belgia, Olanda, Luxemburg şi Franța. Vor urma Norvegia şi Danemarca. Cucerirea acestor state avea să ducă implicit la intrarea celei mai mari părți a populației evreieşti din Europa sub controlul naziştilor, care încep să-i ia în evidență şi mai apoi să le impună declararea tuturor averilor. Tot acum, naziştii se văd confruntați cu prima mare dilemă. Nu ştiu ce să facă în viitor cu milioanele de evrei care se aflau sub controlul lor direct. Ajung chiar să inventeze o denumire pentru problema cu care se confruntă: *Judenfrage* sau “Chestiunea evreiască.”

Foto: Stradă supraaglomerată din ghetoul din Varşovia

Foto: Execuție sumară, în masă, a unei comunități evreieşti din Polonia

În acest context, anul 1941 avea să reprezinte un moment de cotitură. În iunie, Hitler atacă Uniunea Sovietică. Războiul din Est capătă o nouă dimensiune, este o cruciadă împotriva iudeo-bolşevismului şi, prin urmare, un necruțător război rasial dus împotriva evreilor, un război în care legile războiului tradițional urmau să fie total ignorate.

În acel moment, pe teritoriul Uniunii Sovietice trăiau aproximativ 3 milioane de evrei, dintre care o mare parte în sate mici şi izolate, cunoscute sub denumirea de *Sthetl*. Tocmai aceste comunități vor constitui ținta primordială a celor patru unități speciale de acțiune (Einsatzgruppe), al căror obiectiv era uciderea sistematică a populației evreieşti, uneori, în măsura posibilităților, cu ajutorul populației civile din zonă, mai ales a celei de origine etnică germană, populație ale cărei sentimente antisemite trebuiau realimentate şi exploatate de către membrii Einsatzgruppe.

Exterminarea întregii populații evreieşti din teritoriile controlate de naziști în URSS nu se putea face însă doar cu ajutorul Einsatzgruppe, chiar dacă acestea urmau să fie ajutate de către batalioane ale poliției germane deplasate în acest scop în Est şi de către unități ale armatei aflate în spatele frontului. Proiectul ar fi durat prea mult, ar fi fost prea costisitor, ar fi lăsat prea multe urme şi ar fi afectat moralul celor ce participau direct la execuții, mulți dintre cei puşi să execute evrei refuzând, atunci când aveau posibilitatea să aleagă, să participe la execuții. Nu puțini au fost cei care au protestat, chiar dacă nu din considerente umane, preferând să fie trimişi mai curând în prima linie, pe frontul rusesc. La fel, nu puțini dintre cei rămaşi au sfârşit prin a deveni alcoolici şi chiar prin a se sinucide. Liderii naziști nu erau însă extrem de sensibili în privința acestor ultime aspecte. Cele mai importante aspecte pentru ei erau eficientizarea maşinii de ucis, evitarea cu orice preț a răspândirii în lume a informațiilor privind abominabila crimă şi, abia în ultimul rând, limitarea, pe cât posibil, a contactului dintre "călău" şi "victimă."

În vara lui 1941, liderul SS Heinrich Himmler, într-o întrevedere secretă cu Comandantul lagărului Auschwitz, Rudolf Höss îl informa pe acesta în legătură cu ordinul dat de Hitler de a se găsi o "Soluție Finală" la "Chestiunea evreiască", cu atribuirea acestei sarcini către SS şi, nu în ultimul rând, în legătură cu decizia sa de a folosi lagărul de la Auschwitz în acest scop. În acel moment, la Auschwitz se afla deja în construcție un nou lagăr, Auschwitz II Birkenau, ce va deveni simbolul absolut al distrugerii evreilor europeni. În acest loc naziştii vor construi 4 mari camere de gazare destinate exterminării în masă a evreilor din întreaga Europă.

În momentul în care se lua decizia exterminării pe cale industrială, cu ajutorul tehnologiei, a întregii populații evreieşti din Europa, nici unul dintre elementele ce aveau să intre în componența acestei maşinării a morții nu le era necunoscut naziştilor. Lagăre de concentrare existau încă din 1933 în Germania. Camerele de gazare fuseseră folosite de pe vremea când naziştii implementaseră "Programul Euthanasia", aşa-numita "ucidere din milă" a persoanelor cu handicap fizic şi mintal din Germania şi Austria. Camioane experimentale pentru gazare cu monoxid de carbon fuseseră deja folosite de către Einsatzgruppe la uciderea evreilor din URSS, chiar dacă metoda fusese catalogată ca neeficientă într-ucât nu puteau fi gazate niciodată mai mult de 50 de persoane la un transport.

Foto: Faimoasa vilă de la Wansee, aflată în apropiere de Berlin (astăzi muzeu al Holocaustului)

În ianuarie 1942, într-o vilă din apropiere de Berlin, membrii de frunte ai partidului nazist, ai SS şi ai administrației de stat luau parte, la invitația lui Reinhard Heydrich, la Conferința de la Wansee. În urma acestei întâlniri, Soluția Finală căpăta formă precisă, nu substanță. Decizia fusese deja luată. La Wansee se stabilesc mai curând detaliile tehnice: numărul de evrei ce fuseseră sortiți morții, peste 11 milioane, infrastructura de transport, costurile, atribuțiile fiecărei agenții. Evreii din Europa urmau a fi adunați, deportați pe teritoriul ocupat al Poloniei, unde Rețeaua Morții, lagărele de exterminare de la Belzec, Sobibor, Treblinka şi Auschwitz – Birkenau fuseseră deja construite.

Oribila crimă va fi descoperită cu adevărat de către aliați abia după 1945, deşi cu greu se poate spune că lumea nu ştia nimic despre Holocaust înainte de eliberare. În acei ani, puțini dintre cei ce nu văd cu ochii lor urmele distrugerii evreilor de către naziști sunt dispuşi să asculte şi să creadă. Dealtfel, omenirii îi va lua foarte mult timp, aproape o jumătate de secol, pentru a putea valoriza într-un fel această istorie de "negândit" şi adesea imposibil de redat de cuvinte.

ANTISEMITISM ŞI RASISM ÎN CULTURA EUROPEANĂ

Ura față de evrei de-a lungul Istoriei

În Europa, evreii fuseseră întotdeauna o minoritate care se diferenţiase clar prin credinţă, cultură şi mod de viaţă de majoritatea creştină. Atitudinea creştinilor europeni în ceea ce-i priveşte pe evrei a fost dintotdeauna ambivalentă. Au existat perioade în care se poate vorbi de relaţii cordiale şi chiar de solidaritate între creştini şi evrei. Totuşi, manifestările de ură şi izbucnirile de violenţă împotriva evreilor au fost, de asemenea, parte a acestei lungi şi complexe istorii. Această atitudine faţă de evrei este încrustată în concepţia tradiţional-creştină despre lume şi în folclor.

Chiar şi în Epoca modernă, care debutează la sfârşitul secolului al XVIII-lea, când evreii începuseră să fie asimilaţi de către societăţile în mijlocul cărora trăiau, mulţi creştini continuau să-i privească cu suspiciune. Ulterior, la sfârşitul secolului al XIX-lea s-a dezvoltat conceptul de rasism, care susţinea că, "ştiinţific vorbind," fiinţele umane pot fi împărţite în rase diferite, cu particularităţi fizice şi trăsături morale bine definite. "Rasismul ştiinţific" punea în discuţie chiar şi existenţa unei ierarhii precise a raselor. Combinate, ura de natură culturală şi religioasă faţă de evrei şi rasismul au condus la naşterea conceptului modern de antisemitism. Acest termen a fost adoptat ca reprezentând expresia standard a urii faţă de evrei.

Antisemitismul a atins cota cea mai înaltă în ideologia nazistă care descria istoria umană drept o luptă între rase. Rasa "ariană" urma să-şi ocupe poziţia cuvenită, adică cea de rasă supremă, să subjuge rasele inferioare şi să pornească razboiul împotriva evreilor. Naziştii îi clasificaseră pe evrei ca fiind o periculoasă anti-rasă care ameninţa bunăstarea lumii. Această ideologie a devenit un stimulent important în procesul care a condus la anihilarea evreilor din Europa între 1938 şi 1945.

Inainte de secolul al XIX-lea, ura față de evrei se axase în principal pe ostilitatea religioasă dintre Iudaism şi Creştinism. Având statutul de cea mai proeminentă minoritate religioasă din Europa creştină, evreii erau o "prezență" tolerată şi persecutată în acelaşi timp. Persecutarea s-a intensificat în perioadele de tensiune religioasă, precum epoca Cruciadelor sau a Reconquistei din Spania sau în perioadele în care Europa era lovită de diferite calamități naturale, precum ciuma neagră. Uneori, evreii aveau nevoie de un permis special pentru a se putea aşeza şi locui pe un anumit teritoriu creştin, aceste permise fiind acordate doar pentru o anumită perioadă de timp. Datorită interdicției de a practica agricultura, obligați a se orienta spre anumite meserii de natură meşteşugărească şi mercantilă, evreii au fost nu de puține ori ținta violențelor rezultate din nemulțumirile acumulate în rândul micilor meşteşugari, a principilor locali, a țăranilor din zonele respective, toți aceştia percepându-i în mod fals, din motive diferite, drept sursa tuturor problemelor lor.

La începutul Epocii moderne totul părea să indice că ura față de evrei va dispărea gradual odată cu consolidarea principiilor Iluminismului. Dar acest lucru nu s-a întâmplat. La sfârşitul secolului al XIX-lea, în multe țări europene această ură față de evrei a fost folosită drept instrument pentru crearea de organizații şi partide politice, în această perioadă apărând şi termenul de antisemitism. Astfel, în cazul Germaniei, moştenirea secolului XIX, lăsată național-socialiştilor, constă în antisemitismul jurnalistic al lui Wilhelm Marr şi Teodor Fritsch şi cel politic al lui Otto Böckel, primul care transformă antisemitismul în forță electorală capabilă să ofere promotorilor săi un loc în Reichstag şi al cărui stil charismatic, combinat cu apelul la marşuri cu torțe şi formațiuni paramilitare, la imnuri religioase şi cântece patriotice vor constitui o veritabilă sursă de inspirație pentru naziști. Prea populist şi adesea impregnat cu trimiteri radicale la inechitățile sociale ale epocii, acest tip de antisemitism nu va atrage însă nici simpatia şi nici cooperarea pe termen lung a conservatorilor. El va fi îmbrățişat doar de câteva grupuri stridente şi ligi naționaliste precum cea pan-germană şi cea a navigatorilor, care îl vor combina cu ideea de *Weltpolitik* sau cu cea de *Lebensraum*.

Foto: Sinagogă din Lituania construită în sec. XVI

Harta 1. Prezența comunităților evreiești pe continentul european la începutul perioadei interbelice (stânga)

Harta 2. Violența antisemită în Europa înainte de 1914 (dreapta)

Rasismul pre-nazist

Pe parcursul secolului al XIX-lea apar şi primele teorii rasiale, cele mai multe bazate pe ideea existenței unui sistem ierarhic bine stabilit, care-i împărțea pe oameni în grupuri rasiale distincte. Influențat de progresul înregistrat în domeniul ştiințelor naturale, rasismul s-a dezvoltat ca o concepție pseudo-ştiințifică despre lume.

Arthur de Gobineau îşi publică *Eseu asupra inegalității dintre oameni* încă din 1850, dar lucrarea nu devine populară (n.n. citită şi comentată) decât după 1870, când ideea luptei între rase ca motor al istoriei capătă respectabilitate.

Dacă Gobineau este pesimist – nu atât inegalitatea valorică dintre rase, abordate în termenii istoriei, geografiei, culturii şi nu ai biologiei, îl preocupă pe Gobineau, cât decăderea umanității ca întreg în urma metisajului rasial - şi dacă mai curând istoria este cea care a făcut din el un părinte al rasismului, nu acelaşi lucru se poate spune despre Houston Steward Chamberlain şi lucrarea sa, extrem de populară, *Fundamentele secolului XX*, scrisă în 1900. Chamberlain nu este nici sceptic şi nici mistic, priveşte nu în trecut cât în prezent şi în viitor, nu este doar admirat şi revendicat de către naziști ci îşi exprimă la rândul său admirația față de tânărul politician Adolf Hitler.

Rasismul, alături de naționalismul holistic şi anti-liberalism, schimbă fundamental şi concepțiile antisemiților. Dacă anti-iudaismul medieval şi cel premodern credeau în soluția convertirii religioase a evreilor ca mijloc de asimilare a acestora, antisemitismul modern respinge această soluție. Pentru antisemitul de sfârşit de secol XIX, trăsăturile evreilor sunt genetice şi deci, imuabile. Prin urmare, asimilarea evreilor de către societate nu putea reprezenta decât o amenințare directă.

Harta 3. Violența antisemită în Europa între 1918-1932

Foto: Grup de veterani germani din primul război mondial. Mulți dintre cei întorşi de pe front în 1918, frustrați şi vindicativi în spirit, au aderat la mişcări de extremă dreapta.

La 1914, atunci când izbucnea primul război mondial, atmosfera europeană era deja îmbibată de acel amestec nefast de naționalism exacerbat, militarism, darwinism social, rasism şi antisemitism. Toate acestea ajung, după 1918, să compună în mare ideologia fascistă. La acestea, "Generația lui 1914," a celor ce participă direct, pe front, la primul război mondial, generație din care fac parte Adolf Hitler, Benito Mussolini şi mulți alți fascişti europeni, va adăuga o doză masivă de neo-idealism, vitalism, activism, o cultură a anti-necesității, un cult al eroilor şi ideea de camaraderie a tranşeelor.

Rasismul şi antisemitismul nazist

Nazismul ca ideologie este definit astăzi ca un amestec de darwinism social, eugenism, ură vag nietzscheană faţă de creştinism, rasism biologic şi antisemitism patologic. De la conservatori şi naţionalişti nazismul mai împrumută ultra-naţionalismul, ideea superiorităţii naţiunii şi a culturii germane, pe cea a unui nou Reich german, elitismul, anti-capitalismul etc. Naziştii se vor inspira şi vor împrumuta permanent din aproape toate ideologiile epocii lor, exceptând liberalismul. Prin urmare, este greu de spus care din dimensiunile ideologiei lor este pur nazistă. Ce este însă sigur, este faptul că în epocă nici un alt partid sau mişcare politică militantă nu a dat mai multă importanţă antisemitismul rasial - deşi formele de antisemitism creştin tradiţional nu au fost nici ele ocolite.

Obsesia monomaniacală a naziştilor privind pericolul reprezentat de distructiva “anti-rasă” a evreilor nu poate fi înţeleasă în termeni raţionali. Ea pare a fi mai curând parte a unei religii politice a secolului XX ce dispune de o "Biblie" (*Mein Kampf*) şi de un mare preot, vizionar, în persoana lui Hitler, preot urmat orbeşte de o masă de credincioşi fanatici dispuşi să lupte până la moarte contra ereticilor şi a necredincioşilor, într-un război sfânt în cadrul căruia ideea de milă şi iertare nu-şi au locul. În cadrul acestei pseudo-religii evreii ocupau locul duşmanului principal încă de la bun început.

Antisemitismul non-german în perioada Holocaustului

Incepând cu 1938, naziştii extind graniţele celui de al Treilea Reich, îşi impun dominaţia asupra ţărilor ocupate din Europa şi, totodată, încearcă să îşi impună ideologia. Exportul de ideologie nazistă nu se bucură însă de un veritabil succes. În cele mai multe dintre cazuri, antisemitismul rasist al naziştilor nu a făcut altceva decât să realimenteze şi eventual să consolideze antisemitismele europene existente, multe dintre ele de esenţă diferită (economică, socială, culturală) şi adesea lipsite de dimensiunea eliminaţionistă. Această platformă le va fi însă suficientă naziştilor. Federaţii şi confederaţii lor ideologici vor fi cei care vor asigura colaborarea autorităţilor şi transformarea populaţiei locale în martori indiferenţi la persecutarea şi apoi exterminarea evreilor. Încât, după 1939, mulţi dintre călăi nu doar că sunt de altă origine etnică decât cea germană (polonezi, maghiari, români, lituanieni, ucrainieni etc.), dar nu sunt rasişti şi, de multe ori, nici măcar adepţi fervenţi ai antisemitismului.

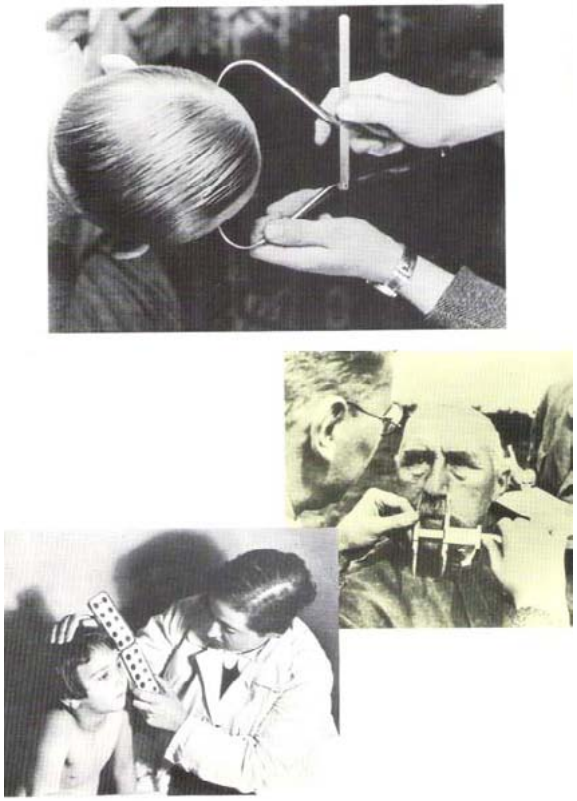

Foto stânga: predarea teoriilor rasiale în şcolile din al Treilea Reich.

Foto dreapta: măsurători ale craniului, dimensiunilor faciale şi examinări ale pupilelor pentru a stabili apartenenţa rasială a subiecţilor

Propaganda antisemită: “Evreul etern”

În 1937 oficialii naziști au organizat o expoziție itinerantă intitulată “Evreul etern.” Inaugurarea a avut loc în orașul Munchen pe data de 8 noiembrie. Expoziția fusese special gândită pentru a promova imagini stereotipice ale *Evreului* (generic), așa cum era el perceput de către ideologia nazistă, drept cea mai mare primejdie pentru omenire. Erau prezentate în paralel, fotografii, caricaturi şi scurte texte în care erau scoase în evidență “caracteristicile antropomorfice" ale evreilor, egoismul acestora, “răutatea specifică rasei,”dorința de a domina lumea, înclinația către comunism etc.
Ulterior, în 1940, ministrul nazist al propagandei, Goebbels, a comandat realizarea unui film documentar, intitulat "Der Ewige Jude," în care sunt intercalate scene din viața mizeră a evreilor din ghetoul din Varşovia cu imagini ale şobolanilor astfel încât să încurajeze asocierea dintre evrei şi detestabilul rozător, pentru a putea în cele din urmă să scoată în evidență faptul că "evreii diferă de noi fizic, dar mai ales sufletește."

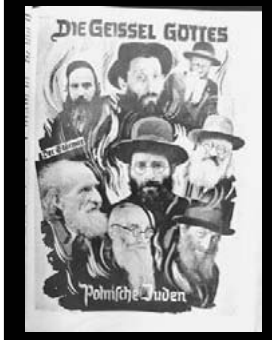

Foto: afişe şi fotografii antisemite publicate în Germania după 1933, cele mai multe dintre ele în revista *Der Strurmer*, editată de Julius Streicher.

Daß das Judentum niemals wieder
auch nur den geringsten Einfluß in
unserem Volke erhält, dafür muß
Du durch Deine Haltung dem Juden
gegenüber sorgen.
Erkenne den wahren Feind!
Wenn Du dieses Zeichen siehst...
Jude

Foto:
Stânga- Hitler la Nürnberg
Dreapta sus-schemă rasială
Dreapta jos-Alfred Rosenberg, teoreticianul rasismului nazist

Legile rasiale de la Nürnberg

În 1935, guvernul nazist introduce în Germania o elaborată legislație rasială prin intermediul căreia evreilor li se retrăgeau drepturile cetățenești, primind în schimb statutul de "subiecți" ai Reich-ului. Tot acum li se interzice prin lege evreilor să se căsătorească și să întrețină relații sexuale cu persoane de origine ariană. Evreii nu mai au voie nici măcar să angajaze ca menajere tinere femei de origine ariană. Cele mai importante legi purtau următoarele denumiri: "Legea pentru Protejarea sângelui german și a onoarei germane," respectiv "Legea privind cetățenia în Reich." Alte legi rasiale vor fi introduse în timp și vor purta denumiri precum "Legea pentru protejarea sănătății genetice a poporului german."

Legile de la Nürnberg au avut ca efect neașteptat generarea de confuzii și implicit dezbateri aprinse pe tema definirii evreului absolut, ceea ce i-a obligat pe naziști să publice scheme rasiale care să explice diferența dintre un evreu, o persoană cu sânge rasial impur (amestecat cu sânge evreiesc) și un arian, scheme care reprezentau pe arian prin intermediul unei siluete albe și pe evreu printr-o siluetă de culoare neagră. Mai mult, pentru a elimina orice confuzii, conform definiției naziste un evreu era o persoană ai cărui bunici erau evrei (trei din patru). Ceilalți erau persoane cu sânge impur de gradul 1 (doi bunici evrei) respectiv gradul 2 (un bunic evreu).

După 1935, legislația rasială din Germania va fi "îmbunătățită" prin emiterea de numeroase decrete suplimentare, menite a scoate integral în afara legii pe evrei, privându-i de cele mai elementare drepturi umane.

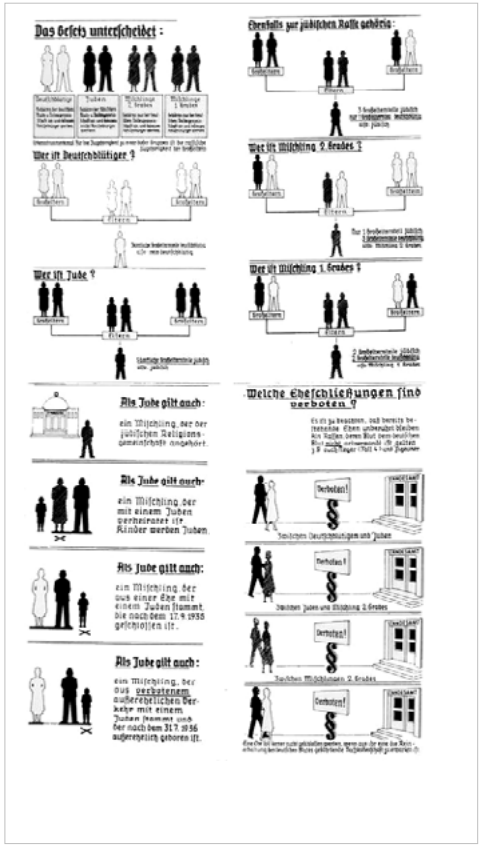
Das Gesetz unterscheidet :
Ebenfalls zur jüdischen Rasse gehörig :
Wer ist Deutschblütiger ?
Wer ist Mischling ? Grades ?
Wer ist Jude ?
Wer ist Mischling 1. Grades ?
Als Jude gilt auch :
Welche Eheschließungen sind verboten ?
Als Jude gilt auch :
Als Jude gilt auch :
Als Jude gilt auch :

INSTAURAREA REGIMUL NAZIST

Naşterea mişcării naţional-socialiste şi apariţia NSDAP

Mişcarea nazistă a fost una din multiplele mişcări anti-democratice de tip fascist active în Europa în perioada interbelică, dintre care cele mai multe au inclus antisemitismul ca pe unul dintre punctele centrale ale programului lor politic.

În Germania, criza politică acută a anilor 1920-1930 avea să ducă la colapsul treptat al democrației, facilitând totodată ascensiunea la putere a NSDAP. Numirea lui Hitler în funcția de Cancelar al Germaniei în ianuarie 1933 a fost urmată de trecerea rapidă, într-o perioada de numai câteva luni, de la democrația parlamentară la regimul totalitar. Nefiind multumiți doar cu acapararea puterii politice, juridice şi cu deținerea controlului asupra multora dintre instituțiile statului, naziştii au vrut să schimbe integral structura socială în conformitate cu propria lor viziune. Această viziune a fost implementată prin preluarea organizațiilor de tineret, a sindicatelor şi a diferitelor asociații profesionale. In plus, naziştii au folosit teroarea organizată cu scopul de a-şi intimida adversarii politici şi ideologici. Toate acestea au culminat cu stabilirea şi punerea în funcțiune a unei rețele de lagăre de concentrare pentru prizonieri politici şi alte categorii de persoane considerate indezirabile. Naziştii s-au folosit foarte mult de propagandă pentru a inocula germanilor propria lor viziune asupra lumii. Au preluat instituțiile culturale şi au reorganizat sistemul educațional. Realizările politice şi economice ale naziştilor din primii ani cât şi efortul de a-şi plasa activitățile într-un cadru legal au condus la o largă susținere a regimului, uneori chiar şi din partea acelora care nu se considerau naziști.

Prăbuşirea Republicii de la Weimar

Republica de la Weimar a fost creată după înfrângerea Germaniei în primul război mondial şi se poate spune că nu a reuşit să se consolideze şi să găsească suficientă susținere din partea populației în primul rând datorită lipsei unei tradiții democratice în istoria Germaniei moderne.

Încă din primii săi ani, republica s-a văzut nevoită să facă față violenței politice şi agitației propagandistice anti-democrate a mişcărilor şi partidelor de extremă stânga şi dreapta. Acestea din urmă proliferau şi datorită crizei economice aproape permanente cu care avea să se confrunte în acea perioadă Germania. Obiectivul final al tuturor acestor grupări radicale era prăbuşirea Republicii de la Weimar.

Chiar de la începuturile republicii, Partidul Național-Socialist Muncitoresc German fondat în 1919 şi condus din 1920 de către Adolf Hitler a combinat activitatea politică cu violența de stradă şi a încercat încă din 1923 să preia, prin organizarea unui *putsch*, conducerea în Bavaria. Deşi lovitura de stat a eşuat, partidul nazist a continuat să lupte şi să aştepte momentul prielnic preluării prin orice mijloace a puterii.

Ultimii ani ai Republicii de la Weimar au fost caracterizați de o criză politică constantă şi de o rapidă prăbuşire economică. Acest lucru a permis naziştilor să se impună drept principala mişcare politică populară de protest, anti-capitalistă, anti-democratică, anti-liberală şi singura capabilă să oprească "amenințarea comunistă." Preşedintele Paul von Hindenburg, care încerca să stabilizeze sistemul politic german, a fost convins de către anumite facțiuni conservatoare să îl numească pe Hitler, liderul celui mai numeros partid de opoziție din Reichstag (parlamentul german) în funcția de Cancelar al Germaniei, în ianuarie 1933. Eroarea fatală a conservatorilor conduşi de aristocratul Franz von Papen a fost aceea că au crezut că vor putea să-l controleze astfel pe Hitler, care la rândul său avusese grijă să se prezinte ca un respectabil lider politic, renunțând parțial la radicalismul anilor de început.

Foto: Adolf Hitler, investit cancelar al Germaniei, dând mâna cu preşedintele Hindenburg. În spatele lui Hitler, Herman Goring în uniformă militară

Regimul terorii de stat după 1933

Una din trăsăturile distincte ale regimului nazist a fost, încă de la început, folosirea violenței instituționalizate. Sistemul riguros organizat de terorizare a populației a culminat cu crearea lagărelor de concentrare. Primul lagăr, cel de la Dachau, a fost înființat în martie 1933. Aceste lagăre au fost folosite pentru suprimarea şi, în unele cazuri, re-educarea oponenților politici ai regimului. Lagărele au devenit, totodată, încă de la început, instrumente de exploatare a prizonierilor prin muncă forțată.

Foto: Reichstag-ul în flăcări (stânga)

Foto: grup de deținuți politici (dreapta)

Dictatura "legală"

Pe 27 februarie, clădirea *Reichstag*-ului din Berlin a fost incendiată. Naziştii, care i-au acuzat pe comunişti de acest incident, au folosit situația drept pretext pentru suprimarea libertății politice în Germania. Începând din acel moment, naziştii au desființat toate celelalte grupări politice şi au suprimat libertatea de asociere şi libertatea cuvântului. Peste doar o lună, pe 23 martie, Reichstagul adoptă, în ciuda opoziției social-democrate şi în absența blocului comunist (ai cărui reprezentanți fuseseră arestați), *Actul de Împuternicire* prin care Hitler capătă puteri discreționare.

Propagandă, cultură şi educaţie în al Treilea Reich

Naziştii au preluat curând controlul total asupra presei şi radioului şi s-au folosit de acestea pentru a răspândi propria ideologie. Au înfiinţat în acest scop chiar şi un Minister al Propagandei. În acelaşi timp, sistemul educaţional german a fost folosit pentru a propaga naţional-socialismul în rândul tinerilor. Şcolile şi organizaţiile de tineret, centrele culturale şi artistice, au fost deasemenea subsumate acestui efort general de educare a tinerilor în spirit nazist.

Harta 4..Comunităţile evreieşti din Germania în 1933 şi locaţia primelor lagăre de concentrare

Foto: membrii *Hitlerjugend* lipind afişe antisemite

PERSECUTAREA "INDEZIRABILILOR" ÎN GERMANIA NAZISTĂ

Persecutarea opozanților politici

Evreii nu au fost singurele victime ale regimului nazist din Germania. In concordanță cu politica lor, naziștii au acționat asupra multor alte grupuri sociale şi rasiale cu scopul de a le îndepărta din interiorul societății germane. Țiganii care trăiau în Germania şi Europa au constituit la rândul lor o țintă predilectă a teoriilor rasiale naziste care considerau că populațiile de Sinti şi Roma sunt predispuse genetic la criminalitate şi prin urmare neintegrabili. Urmau persoanele cu handicap fizic şi mental, irecuparabili şi nefolositori societății germane, o corvoadă şi un pericol ce trebuia eliminat. Mulți dintre ei vor fi uciși la sfârşitul anilor 1930 în cadrul programului Euthanasia. Lista nazistă a "indezirabililor" îi includea totodată şi pe homosexualii, alcoolicii şi vagabonzii fără adăpost. Oponenții ideologici, precum comuniștii sau membrii diferitelor Biserici erau persecutați chiar şi în cazul în care erau considerați membrii ai "Rasei Ariene". Spre deosebire de toate celelalte categorii, aceştia din urmă aveau marele avantaj de a fi considerați recuperabili. Odată re-educați, convertiți la nazism, ei puteau spera în reabilitare socială, reintegrare sau chiar promovare în structurile de partid şi de stat. Era o alegere între viață şi moarte. Nu puțini au ales-o pe cea din urmă sau, în cel mai bun caz, o detenție îngrozitoare în lagăre de concentrare şi muncă forțată.

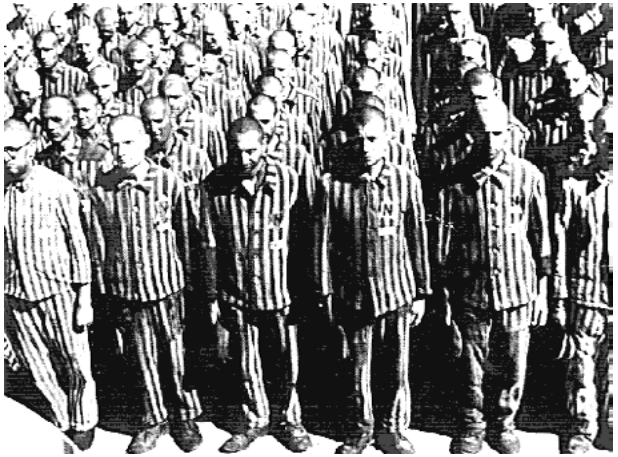

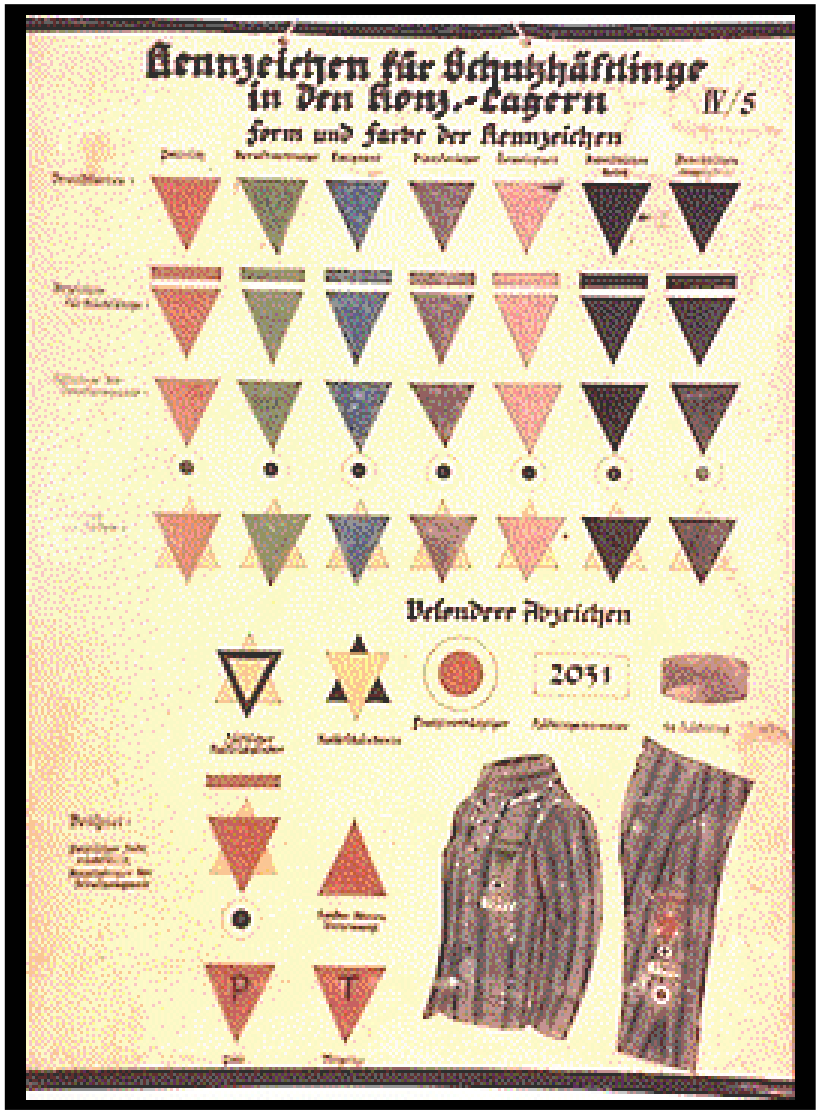

Foto:
Sus-panou cu însemnele pe care trebuiau să le poarte pe zeghe diferitele categorii de prizonieri (triunghi roşu pentru comuniști, roz pentru homosexuali, negru pentru criminali periculoşi etc.)
Jos-prizonieri din lagărul de concentrare de la Buchenwald

Evreii din Germania între 1933-1938

Încă de la formarea sa, regimul nazist i-a persecutat pe evreii din Germania. Începând cu aprilie 1933, boicoturile îndreptate împotriva evreilor au început pe întreg teritoriul Germaniei şi legislația antisemită a intrat în vigoare. Naziştii au făcut toate eforturile pentru a-i îndepărta sistematic pe evrei din societate şi pentru a-i separa de "Rasa Ariană ". In paralel cu activitățile lor guvernamentale şi legislative, naziştii au impus segregarea evreilor de restul societății germane. Mai mult, au realizat că pot primi sprijin pentru acțiunile lor sau cel puțin acceptare tacită din partea populației germane. Legile de la Nürnberg, intrate în vigoare în 1935, i-au privat pe evrei de cetățenia germană şi au accentuat separarea rasială dintre ei şi "Arieni".

Evreii din Germania, care până în acel moment se consideraseră parte integrantă a societății germane, au trecut printr-o severă criză de identitate. Totuşi, politica regimului le permitea încă în primii ani să-şi dezvolte propriile lor organizații şi servicii. Comunitățile şi organizațiile evreieşti ofereau asistență socială şi financiară celor care aveau nevoie, fiind implicate în planificarea emigrărilor şi în dezvoltarea activităților culturale şi educaționale.

Politica antisemită a început să se înrăutățească la sfârşitul anilor 1930, când evreii au început să fie deposedați de proprietăți în mod sistematic şi au început să fie presați să emigreze.

În martie 1938, Germania a anexat Austria, unde toată această politică a fost aplicată prin mijloace deosebit de dure. Politica anti-evreiască s-a întețit mai ales după acest moment, pentru a atinge un prim vârf în noiembrie 1938.

Foto: Joseph Goebbels vorbind berlinezilor despre “pericolul” evreiesc

Primele izbucniri de antisemitism şi reacția evreilor față de acestea

Încă din primele săptămâni ce au urmat numirii lui Hitler în funcția de Cancelar al Germaniei, s-a putut constata o intensificare a antisemitismului. În acest context, evreii se aşteptau la din ce în ce mai multă violență şi trăiau într-o atmosferă de permanentă angoasă şi incertitudine, încercând totodată să găsească un înțeles noului val de semtimente şi măsuri anti-evreieşti şi să găsească modalități de adaptare la nou creata situație.

Odată cu consolidarea poziției sale politice, regimul nazist a declanşat primul val de măsuri anti-evreieşti. Pe 1 aprilie 1933 a fost pus în scenă un boicot de o zi îndreptat împotriva evreilor germani. Pe 7 aprilie a fost promulgată o lege care le interzicea evreilor accesul la funcțiile plătite de către statul german.

În mai 1933, studenții din diferite orașe germane au ars, sub auspiciile guvernului, sute de cărți scrise de autori evrei sau al căror conținut era considerat "iudaizat" sau "anti-nazist", deci "ne-german". Cu mai puțin de un secol înainte de acest episod poetul german de origine evreiască Heinrich Heine spusese că “acolo unde cineva va începe prin a arde cărți va sfârşi prin a arde oameni”.

Excluderea socială şi persecutarea economică a evreilor

Măsurile anti-evreieşti instituite de către regimul nazist au devenit din ce în ce mai aprige între anii 1933-1937, ceea ce a dus, gradat, la totala izolare socială a evreilor. Un flux de legi şi reglementări ce a culminat cu denaturalizarea evreilor ca urmare a legilor rasiste şi discriminatoare de la Nürnberg le-a impus evreilor diferite restricţii, împingându-i în afara vieţii sociale şi economice germane. Excluderea lor din viaţa socială nu s-a rezumat la litera legii. Mulţi germani evitau să aibă contacte cu evreii, atât din cauza inclinaţiilor lor antisemite cât şi din cauza beneficiilor economice, sociale sau politice pe care le puteau avea de pe urma deposedării şi excluderii evreilor. Cei ce nu erau antisemiţi şi nici nu au vrut să profite de situaţia disperată a evreilor, obligaţi să-şi vândă bunurile personale pe nimic sau să-şi lase fabricile şi magazinele în administrarea unor etnici germani, au "învăţat" de frică că este mai bine să nu ai de-a face cu evreii, să nu-i ajuţi, să nu-i aperi, să nu le vorbeşti. Mulţi dintre cei care nu au vrut să înţeleagă acest lucru au fost la rândul lor catalogaţi drept neintegrabili, duşmani ai Reich-ului şi trimişi adesea în lagăre.

După câteva prime luni de confuzie şi dezorientare, evreii germani au început să se organizeze pentru a putea facilita desfăşurarea unei vieţi normale a comunităţii evreieşti în noul context. Mulţi dintre evrei, care ocupaseră un loc important în cadrul societăţii germane, simţeau acum nevoia unei comunităţi puternice care să-i susţină şi să-i ajute să depăşească criza identitară, să se redefinească în noul context, în care societatea în mijlocul căreia se consideraseră perfect integraţi, le devenise ostilă. Vor organiza şcoli evreieşti, teatre evreieşti, o presă evreiască, asociaţii sportive şi de tineret, comitete de într-ajutorare a celor săraci, consilii care să-i ajute şi care să îi reprezinte în relaţiile cu autorităţile naziste.

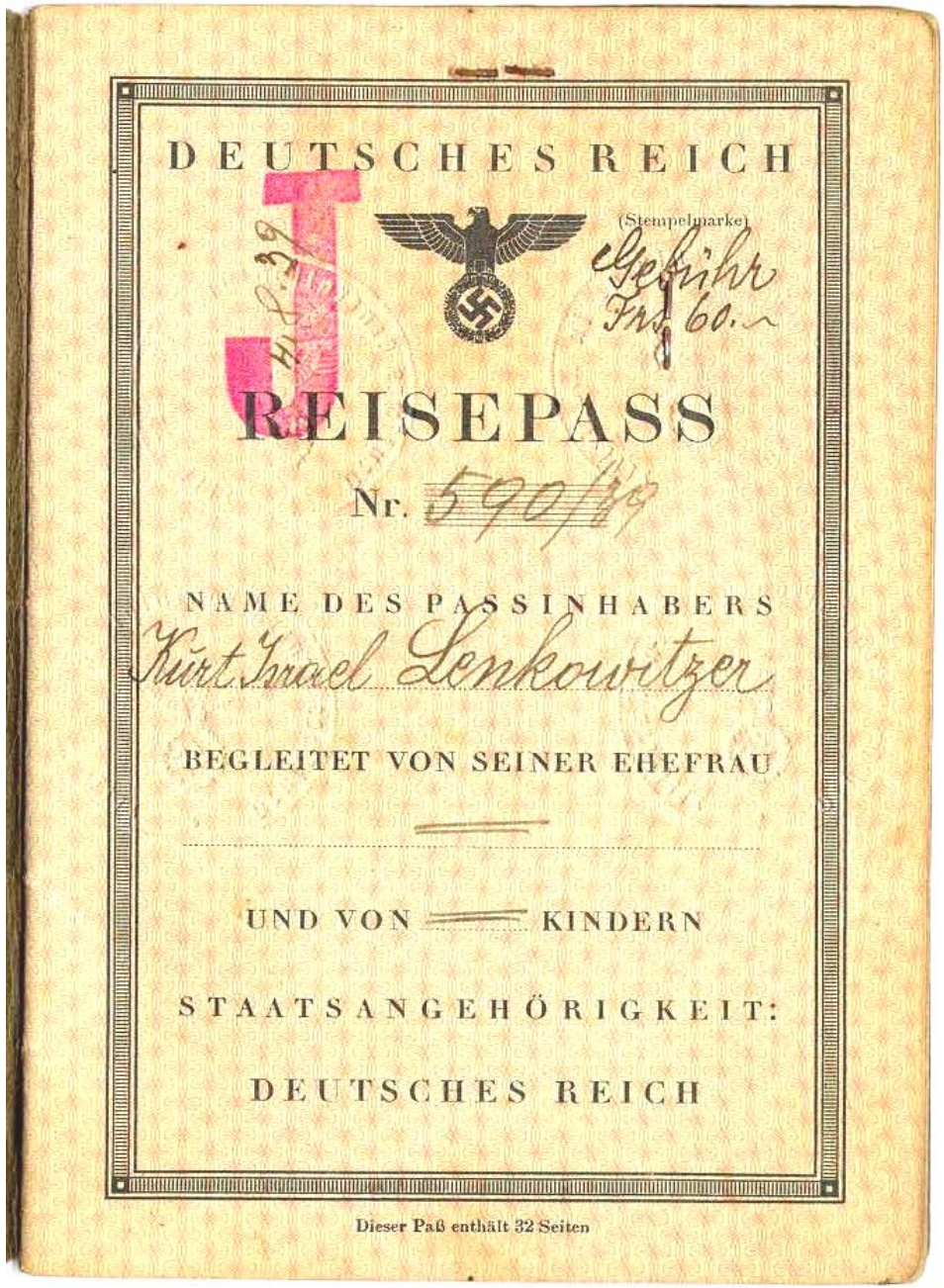

Foto: Pagină din paşaportul unui evreu german. Toate paşapoartele aflate în posesia evreilor aveau imprimat un J mare (de la Jude) pentru ca posesorul să nu îşi poată ascunde identitatea (rasială, după standardele naziste).

Emigrarea forțată a evreilor din al Treilea Reich:
politici naziste şi inițiative evreieşti

În primul an după venirea la putere a regimului nazist, zeci de mii de evrei au părăsit Germania din proprie inițiativă şi fără a apela la ajutorul organizațiilor din interiorul comunității. Dar, ca urmare a înrăutățirii situației şi a creşterii presiunii exercitate de naziști asupra evreilor pentru a-i determina să emigreze, organizațiile evreieşti au început să se implice în rezolvarea problemelor cu care se confruntau cei ce doreau să emigreze. Au fost adunate informații privind posibile țări unde se putea emigra, s-au organizat cursuri de limbi străine şi de reconversie profesională. Autoritățile naziste nu s-au opus deloc acestor inițiative pentru că, la sfârşitul anilor 1930, în special din a doua jumătate a anului 1938, emigrarea masivă a evreilor germani şi austrieci devenise pentru ele un obiectiv politic de maximă însemnătate. Cum însă emigrarea se desfăşura prea lent, cei mai mulți dintre evrei neavând suficiente fonduri pentru a-şi plăti transportul şi cum multe dintre țările europene şi cele de pe continentul american refuzau să-i accepte pe cei ce doreau să emigreze, autoritățile naziste au trecut la măsuri radicale. Prima a fost aceea de a-i expulza în Polonia pe toți evreii germani ce proveneau din această țară, pe *Ostjuden*. Astfel, în octombrie 1938, 17.000 de evrei de origine poloneză au fost deportați din Germania.

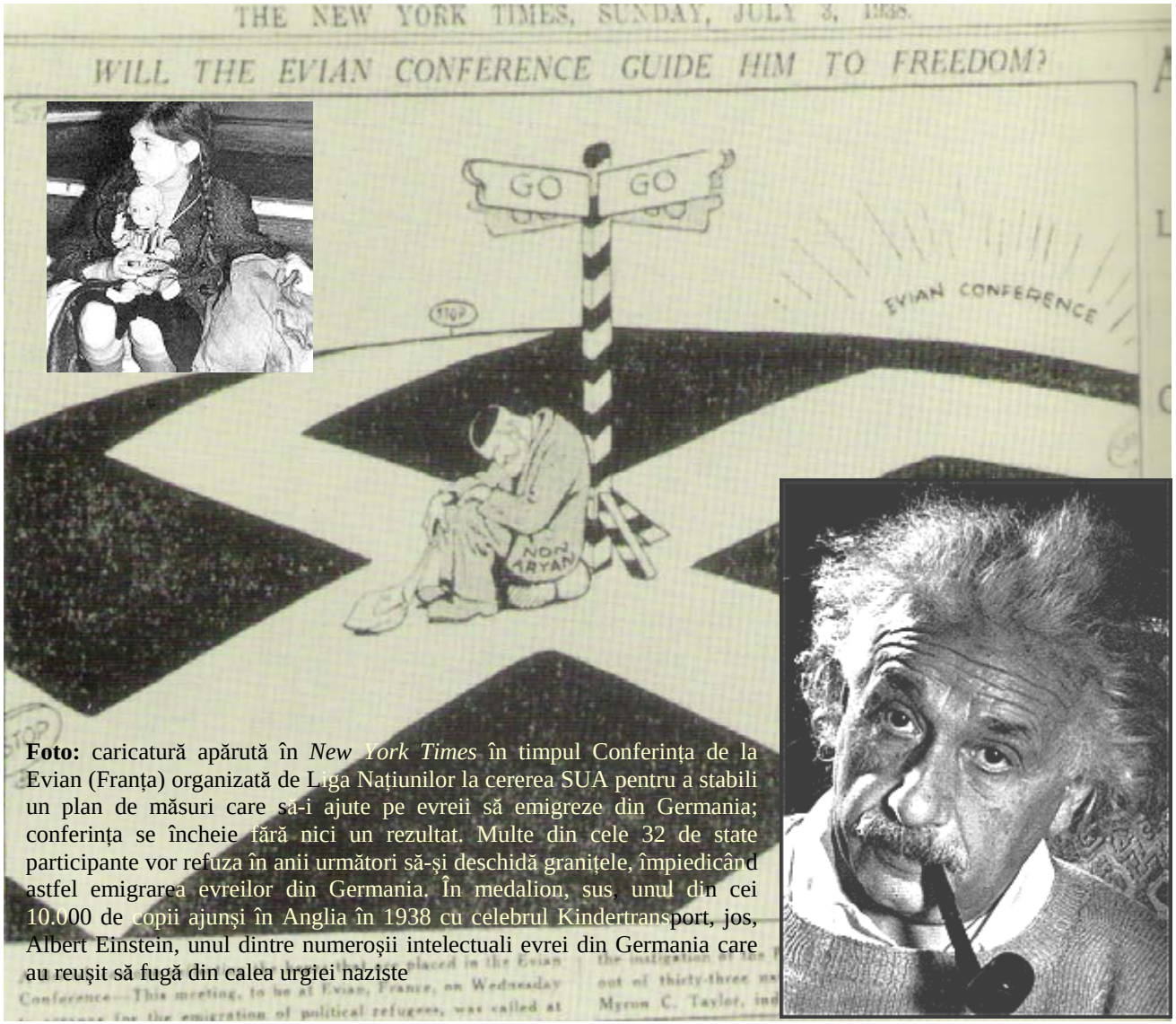

Foto: caricatură apărută în *New York Times* în timpul Conferința de la Evian (Franța) organizată de Liga Națiunilor la cererea SUA pentru a stabili un plan de măsuri care să-i ajute pe evreii să emigreze din Germania; conferința se încheie fără nici un rezultat. Multe din cele 32 de state participante vor refuza în anii următori să-şi deschidă granițele, împiedicând astfel emigrarea evreilor din Germania. În medalion, sus, unul din cei 10.000 de copii ajunşi în Anglia în 1938 cu celebrul Kindertransport, jos, Albert Einstein, unul dintre numeroşii intelectuali evrei din Germania care au reuşit să fugă din calea urgiei naziste

Noaptea de Cristal: Cauze şi Consecinţe

A doua jumătate a anului 1938 cunoaşte o radicalizare a politicii antisemite din Reich-ul german. Acutizarea s-a produs în perioada imediat următoare anexării Austriei la Germania (Anschluss) când, asupra evreilor din Viena, au fost lansate atacuri de o violenţă fără precedent. A urmat apoi o intensificare a acţiunii de confiscare a proprietăţilor evreiesti ("arianizare"). Acest lanţ de evenimente a culminat cu pogromul din "Noaptea de Cristal," în urma căruia au murit 99 de evrei şi alţi peste 33.000 au fost arestaţi şi internaţi în lagăre de concentrare. Incidentele şi reglementările care au urmat au reprezentat o lovitură puternică la adresa vieţii evreieşti din Germania.

Foto: Sinagoga mare din Berlin în flăcări

Harta: Oraşe din al Treilea Reich în care au fost înregistrate violenţe şi incendiate sinagogi.

În noaptea de 9 spre 10 noiembrie 1938 autorităţile naziste lansează primul atac masiv şi bine coordonat împotriva evreilor din Reich. Acest prim pogrom a rămas în istorie sub numele simbolic de *Noaptea Geamurilor Sparte*.
Atacul a avut ca pretext asasinarea de către un tânăr evreu de 17 ani, Herschel Grynszpan, a unui membru al ambasadei germane de la Paris. Tânărul a vrut astfel să răzbune suferinţele şi umilinţele îndurate de părinţii săi din cauza politicilor orchestrate şi implementate de autorităţile naziste în Germania. Mai exact, în data de 27 octombrie 1938, familia lui Grynszpan împreună cu alţi 15.000 de alţi evrei de origine poloneză fuseseră expulzaţi din Germania fără nici un avertisment prealabil. Ajunşi la graniţa poloneză, evreii au însă surpriza să constate că autorităţile poloneze, în ciuda asigurărilor făcute anterior, nu vor să-i primească. În aceste condiţii autorităţile germane hotărăsc "internarea" lor în mica localitate de graniţă. Îndurând frigul, foametea, umilinţa, părinţii tânărului îi scriu o scrisoare acestuia, cerându-i ajutorul (germanii permit corespondenţa sperând într-o reacţie a comunităţii internaţionale împotriva deciziei adoptate de polonezi).

Profitând de acest incident, ministrul propagandei, Joseph Goebbels, dezlănțuie o virulentă campanie antisemită ce le cerea germanilor "ridicarea împotriva evreilor şi o răzbunare sângeroasă." Pe 9 noiembrie, seara, în multe oraşe din Germania şi Austria au loc răbufniri violente ale “maselor” incitate de agenți Gestapo, SS şi membrii ai NSDAP şi ai HitlerJugend. Evreii sunt molestați, bătuți, 108 sunt uciși, 25.000 sunt trimiși în lagăre de concentrare. Vitrinele magazinelor au fost sparte, sute de sinagogi profanate şi incendiate. Poliția germană nu intervine. La fel pompierii, care, eventual, au grijă ca focul să nu se extindă la alte clădiri. Marea majoritatea a cetățenilor germani nu participă la violențe şi jafuri dar nici nu li se opun. Sunt martori tăcuți, indiferenți, ai pogromului.

În afara Reich-ului evenimentul este urmat de un val de proteste. Germania este izolată de către națiunile civilizate, SUA retrăgându-şi dealtfel ambasadorul. Ceea ce face ca Hitler, deşi mulțumit de rezultatul acțiunii spontane şi de atitudinea populației civile, să reproşeze maniera *Untergermanische* (necivilizată) în care procedaseră acoliții săi, manieră ce scandalizase opinia publică internațională şi o parte din cetățenii germani.

În raportul înaintat lui Hermann Göring şi lui Joseph Goebbels, privind impactul în plan economic şi social al *Kristallnacht*, Reinhard Heydrich raporta distrugerea a 7.500 magazine şi ateliere evreieşti, incendierea a 267 sinagogi din care 177 în totalitate, uciderea a 91 de persoane şi solicita emiterea unor noi decrete care să-i izoleze şi mai mult pe evrei de restul societății prin ridicarea dreptului de a se folosi de transportul în comun, eliminarea lor din şcolile publice, împiedicarea accesului la sistemul medical național; ceea ce ar fi trebuit să-i încurajeze să emigreze. Goebbels s-a limitat însă, în primă fază, la adoptarea unor altfel de măsuri: evreilor li s-a impus să curețe rămăşițele distrugerilor, au fost amendați cu un miliard de mărci, statul a confiscat asigurările ce reveneau proprietarilor evrei ce trebuiau despăgubiți. Tot acum se ia decizia transferării proprietăților evreieşti către arieni cu acordarea unor minime compensații.

Foto:
Sus-stradă din Berlin în dimineața de 10 nov. 1938.
Centru-Tânăr evreu din Viena obligat să scrie pe fațada magazinului familiei sale Jude.
Jos-sinagogă devastată în Austria.

HOLOCAUSTUL

Harta 6. Împărțirea Poloniei între Germania nazistă şi URSS şi situația comunităților evreieşti din respectivele teritorii, inclusiv rutele urmate de refugiați

Foto: evreu polonez umilit de soldați din Wermacht

GHETOIZAREA EVREILOR

Persecutarea, izolarea şi deportarea evreilor polonezi după 1939

Izbucnirea celui de-al Doilea Război Mondial şi ocuparea de către Germania a numeroase teritorii în care trăiau foarte mulți evrei a avut un impact direct asupra soartei acestora în Europa.

În septembrie 1939, Germania a invadat Polonia, supunând cele aproximativ 2 milioane de evrei intrați direct sub dominația nazistă la violență, umilințe şi muncă forțată. Întreaga populație evreiască a fost înregistrată şi obligată să poarte ca semn distinctiv o banderolă cu Steaua (în şase colțuri) a lui David. Mii de evrei au murit încă din primele luni de ocupație, fie prin împuşcare, fie în urma bătăilor, fie de foame şi frig. Ce este mai grav este faptul că în unele cazuri populația poloneză nu doar că nu a reacționat la aceste violențe din frică față de ocupant. De multe ori a privit cu indiferență, i-a ajutat pe naziști şi chiar şi-a linşat "vecinii" evrei fără a i se cere acest lucru de către autorități şi fără ajutorul sau implicarea indirectă a acestora.

Imediat după invadarea Poloniei, germanii au instituit Consilii evreieşti (Judenrat) folosindu-le ca instrumente pentru implementarea politicii naziste privind populația evreiască din Polonia. Consiliile evreieşti erau responsabile cu îndeplinirea cerințelor germanilor şi cu rezolvarea problemelor interne ale comunității.

O prioritate pentru autoritățile naziste din Polonia a constituit-o, încă de la început, deportarea evreilor din mediul rural spre marile orașe şi aici limitarea dreptului de rezidență al evreilor la anumite cartiere dinainte stabilite, aşa-numitele ghetouri. Un perimetru perfect izolat şi controlat, ghetoul suprapopulat însemna: condiții inumane de trai, muncă forțată, înfometare sistematică, frig, boli. Direct sau indirect aceste condiții de trai nu reprezentau altceva decât acte deliberate care atentau la viața evreilor, sute de mii găsindu-şi moartea în aceste uriaşe închisori.

Foto: violență aleatorie practicată de soldați asupra evreilor deportați

Foto: Evrei puşi la muncă forțată (aici curățarea străzilor din Varşovia de moloz)

Foto: evreu forțat să salute în stil nazist

Procesul de ghetoizare

În perioada imediat următoare ocupării şi împărţirii Poloniei, infrastructura politică poloneză s-a prăbuşit făcând loc haosului. Sute de mii de polonezi şi-au părăsit casele, printre ei aflându-se şi evrei care au reuşit să ajungă pe teritoriul sovietic. La începutul ocupației naziste, evreii au fost supuşi la acte de umilință, atacuri violente şi chiar au fost asasinați. Datorită absenței unei politici naziste clare şi bine direcționate, aceste atacuri erau arbitrare şi au contribuit la instalarea unei stări de permanentă incertitudine în rândul evreilor şi la diminuarea "ideii" de securitate personală.

Pasul următor va consta în segregarea evreilor polonezi, proces ce a culminat cu deportarea şi închiderea lor în ghetouri la începutul primăverii anului 1940.

Majoritatea ghetourilor erau concentrate în Polonia ocupată, în teritoriul cunoscut ca *Generalgouvernement*, dar ghetouri au existat şi în teritoriile din vestul Poloniei anexate Germaniei.

Particularitățile ghetourilor şi gradul lor de izolare au diferit de la regiune la regiune şi de la caz la caz. Astfel încât, putem vorbi de diferențe radicale între ghetouri precum cel din Minsk şi cel din Lodz.

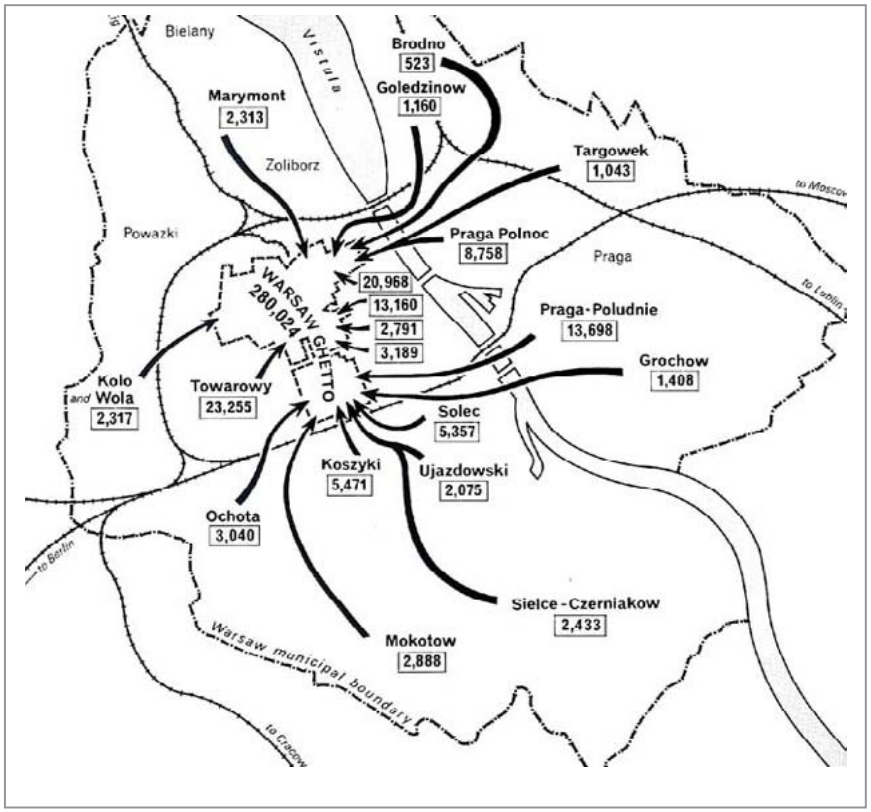

Harta: Mutarea evreilor din oraşul Varşovia în interiorul ghetoului.

Foto: imagini surprinse în timpul deportării evreilor în diferite ghetouri.

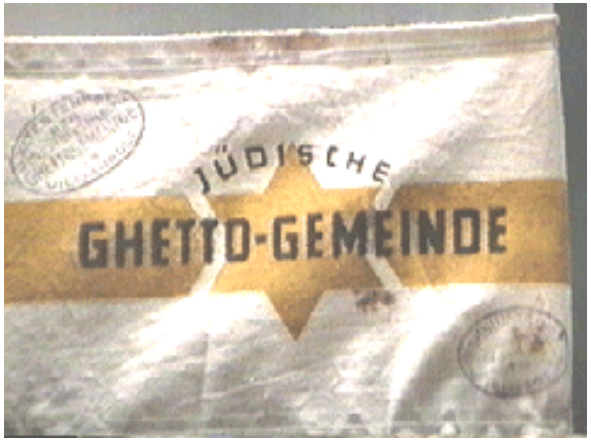

Foto:
Sus- aspecte din ghetoul din Varşovia
Jos-brasardă pe care evreii erau obligaţi să le poarte în interiorul şi în afara ghetoului; cei care se ocupau adesea de confecţionarea şi vânzarea acestor însemne erau chiar evreii din ghetou

Consiliile evreieşti şi dilemele administrării ghetourilor

Noua realitate politică, socială şi economică, ce a urmat instalării naziştilor la putere i-a forţat pe evrei să-şi reorganizeze instituţiile de conducere existente şi să creeze unele noi. *Reichsvertretung der Deutschen Juden* (Reprezentarea în Reich a evreilor germani), fondată în septembrie 1933, a fost o coaliţie care-i cuprindea şi reprezenta pe majoritatea evreilor germani. Până în 1938 acest organism a coordonat activităţile publice ale evreilor din Germania.

Ulterior, în Germania şi în ţările ocupate din Europa de est şi cea occidentală, naziştii au impus înfiinţarea unor Consilii Evreieşti (Judenrat) cu rol în intermedierea relaţiilor dintre comunităţi şi autorităţile naziste din fiecare ţară, regiune, oraş. Aceste consilii se aflau într-o poziţie destul de ingrată, trebuind să combine responsabilitatea conformării la ordinele naziste cu obligaţia morală de a veghea la apărarea intereselor evreilor şi alinarea pe cât posibil a suferinţelor acestora. Membrii Consiliilor Evreieşti, responsabile de soarta evreilor din ghetouri, erau numiţi în funcţiile respective în diferite moduri: unii erau desemnaţi de către autorităţile germane, alţii erau aleşi de către evrei ca urmare a ordinelor primite în acest sens de la nazişti.

Pe măsură ce politica nazistă în privinţa evreilor avea să se radicalizeze, multe dintre aceste consilii s-au confruntat cu dileme teribile. Cooperarea cu autorităţile însemna trădarea semenilor lor. Mulţi au fost dealtfel acuzaţi de colaboraţionism atât în perioada Holocaustului cât şi după război. Alţii au preferat să nu se supună ordinelor, ceea ce ducea în mod automat la acuza de trădare şi execuţie, urmată de numirea unui nou consiliu. În aceste condiţii, în unele ghetouri s-au format grupuri - unele operând incognito - care au început fie să submineze activitatea acestor Consilii, fie pur şi simplu să se constituie într-o alternativă viabilă la conducerea şi rezolvarea problemelor comunităţii.

Angoasa din Ghetouri

Principalele greutăți cu care evreii s-au confruntat în ghetouri erau: izolarea, suprapopularea, foametea, bolile. Rațiile de mâncare oferite de către germani erau extrem de reduse, ceea ce a condus inevitabil la malnutriție și la bolile aferente acesteia, rezultatul final fiind moartea a zeci de mii de evrei. Mulți alții au reușit să supraviețuiască făcând contrabandă cu mâncare. Pentru asta era însă nevoie de foarte mulți bani și de oameni dispuși să iasă din ghetou pentru a procura din exterior alimente. Adesea, această sarcină a căzut în seama copiilor. Riscurile erau însă extrem de mari, cei prinși de către naziști în afara ghetoului fiind adesea executați prin împușcare. Nici pentru cei care decideau să nu părăsească ghetoul fără permis autorizat viața nu era sigură. Raziile făcute de SS în interiorul ghetoului erau adesea însoțite de răbufniri de violență gratuită și aleatoare.

Ghetourile şi decizia exterminării evreilor din Europa de Est

În vara şi toamna anului 1941, armata germană a ocupat Polonia de est şi părţi importante din teritoriul URSS. Un număr mare de evrei a fost omorât în timpul operaţiunilor sau în spatele frontului. Restul au fost trimişi în ghetouri. Zvonuri, urmate apoi de informaţii credibile, privind exterminarea din lagărele din Polonia au ajuns curând în multe dintre aceste ghetouri. Mulţi dintre evrei nu au vrut însă să creadă, cel puţin în prima perioadă, că soarta lor fusese pecetluită.

Ghetoul nu a reprezentat o etapă pregătitoare în vederea implementării "Soluţiei Finale," în nici un caz una impusă de la centru. Ghetoizarea a contribuit însă la luarea deciziei finale şi la acceptarea ei prin înlocuirea imaginii stereotipice a evreului bogat cu cea a unei fiinţe umile, flămînde, disperate, subumane.

Fotografiile din această pagină au fost făcute de ofiţeri *SS* în timpul revoltei din ghetoul Varşoviei

Rezistenţa în Ghetouri

Ghetourile au fost totodată şi centre de organizare a diferitelor forme de rezistenţă a evreilor. Într-unele din acestea, rezistenţa era rezultatul eforturilor făcute de grupuri clandestine formate de cele mai multe ori din membri ai organizaţiilor de tineret ale evreilor. Aceste grupuri de rezistenţă, care funcţionau în paralel cu Consiliile Evreieşti (Judenrat) au ales, în funcţie de situaţia din fiecare ghetou, fie să coopereze cu consiliile, fie să le submineze activitatea.

Din momentul în care a devenit clar faptul că obiectivul nazist era exterminarea evreilor din Europa, aceste grupuri clandestine s-au transformat în grupuri de rezistenţă armată. Acest ultim tip de rezistenţă şi-a făcut simţită prezenţa mai ales în momentul în care naziştii au decis lichidarea ghetourilor şi deportarea evreilor în lagăre. Dintre revoltele armate ale evreilor din ghetouri, cea mai importantă şi cunoscută este cea a luptătorilor din ghetoul din Varşovia. În Europa de Vest, unde libertatea de mişcare era mai mare, majoritatea grupurilor de rezistenţă formate din evrei s-au axat pe colaborarea directă cu celelalte mişcări de rezistenţă deja existente, precum cea franceză.

Izolarea evreilor din Europa Centrală şi de Vest

Evreii din Europa Centrală şi de Vest se percepeau ca parte integrantă a societății în mijlocul căreia trăiau. Totuşi, ocupația nazistă a creat o nouă realitate. Evreii vor fi curând excluși din societate şi supuşi persecuțiilor în toate aceste țări.

Imediat după ocuparea Franței, Olandei şi a altor țări, evreii au fost supuşi unor legi discriminatorii, care le revocau dreptul la cetățenie şi le interziceau participarea la viața economică. În consecință, evreii au trebuit să se reorganizeze separat ca să poată funcționa ca un grup auto-suficient. În timp, evreii din aceste țări, ca şi cei din Germania au fost obligați să poarte semne distinctive precum "Steaua galbenă " sau echivalente ale acesteia. Mulți dintre ei au fost obligați să trăiască în cartiere izolate de restul oraşului prin garduri de sârmă ghimpată, precum în cazul oraşului Amsterdam. “Ghetoul occidental” nu semăna însă cu cel din Europa estică, acest fapt datorându-se temerilor naziştilor față de orice formă de protest din partea populației locale. În Europa civilizată nici măcar naziştii nu-şi puteau permite acelaşi comportament pe care îl afişau în “Estul barbar.” Această aparență nu a schimbat însă fundamental datele problemei. În final, radicalizarea continuă a politicii naziste a făcut ca şi evreii din Europa Centrală şi de Vest să fie deportați în lagărele morții din Europa răsăriteană.

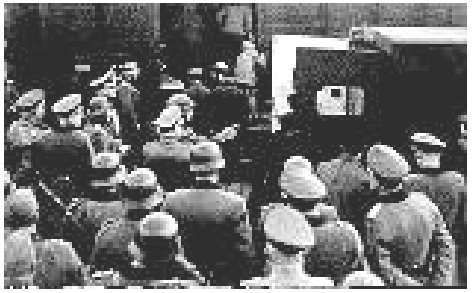

Foto: Evrei deportați din Marsilia, stânga sus
Munich, stânga jos
Budapesta, dreapta sus
Amsterdam, dreapta jos

LAGĂRELE NAZISTE

Imediat după preluarea puterii, naziştii au înfiinţat lagăre de concentrare pentru a suprima orice activitate a oponenţilor lor politici şi pentru a izola o parte dintre elementele "indezirabile" din interiorul societăţii germane. Aceste lagăre, "neoficiale" la început, au fost imediat legalizate de către regim, devenind o componentă importantă a sistemului. Brutalitatea regimului, teroarea, au fost astfel instituţionalizate. Pe parcurs, naziştii au ajuns să folosească lagărele şi pentru exploatarea economică a prizonierilor, supuşi unui regim de muncă forţată, epuizantă. Începând cu 1936 şi în special în perioada de dinainte de declanşarea războiului, numărul de prizonieri a crescut considerabil. O mare parte dintre cei arestaţi în această perioadă sunt evrei, reţinuţi arbitrar, 30.000 doar după evenimentele din 9 noiembrie 1938.

Lagărul ca instrument de teroare socială şi politică

În chiar primele săptămâni ce au urmat instalării la putere a lui Adolf Hitler, naziştii, a căror guvernare se baza pe decrete şi dispoziţii ce izvorau din "starea de asediu" declarată după incendierea parlamentului din Berlin, au trecut la folosirea extensivă a violenţei, violenţă ce avea să devină curând un instrument important al statului nazist. Violența era folosită deschis atât pe străzi cât şi în lagare şi închisori, unde cei ce se opuneau regimului (comuniştii, social-democrații, liberalii, o parte dintre conservatori) sau erau consideraţi o potențială ameninţare (criminali, homosexuali, prostituate, vagabonzi, şomeri ce nu îşi puteau găsi de lucru, membrii ai diferitelor secte religioase, precum Martorii lui Iehova, preoți catolici şi luterani etc) erau încarceraţi, bătuţi şi, câteodată, omorâţi.

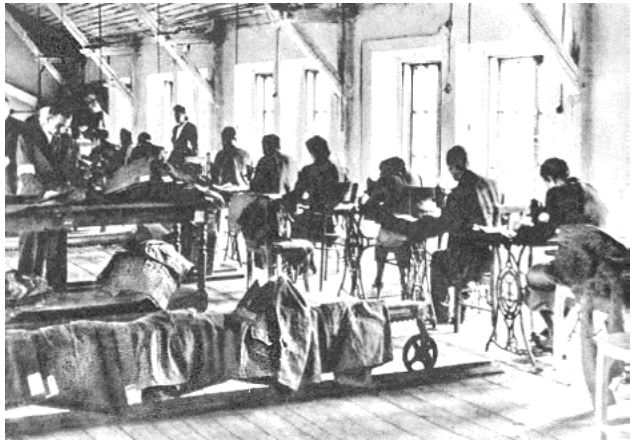

Fotografii cu prizonieri din lagărele naziste supuşi unui regim de exploatare fizică. Inițial munca forțată fusese privită ca o modalitate de reeducare a comuniştilor şi a altor dizidenți, de unde lozinca “Munca te eliberează.” Ulterior, prizonieri, calificaţi sau nu, au fost obligaţi să execute cele mai dificile şi periculoase munci pentru a susține industria de război a Germaniei

Lagărul de muncă forțată

Începând cu jumătatea anilor 1930, naziştii au căutat să exploateze economic pe prizonierii din lagăre. Autoritățile SS au început să "închirieze" diverşilor patroni, uneori chiar fermierilor din diferite regiuni, resursele umane de care "dispuneau" pentru a obține astfel profituri importante.

Controlul exercitat în Europa, mai ales după 1939, le-a oferit naziştilor o gamă largă de posibilități de exploatare economică a populațiilor din acele teritorii, mai ales a celor considerate inferioare din punct de vedere rasial. S-au construit astfel numeroase lagăre de muncă forțată ce deserveau agricultura, carierele de piatră, marile întreprinderi din industria chimică sau de război, lagăre în care au murit mii de prizonieri din cauza condițiilor inumane de muncă. Autoritățile SS au dezvoltat chiar conceptul de "exterminare prin muncă," folosit mai ales în cazul prizonierilor evrei. Atunci când o parte dintre oficialii naziști vor obiecta, după 1942, în privința iraționalei “Soluții Finale,” singura lor trimitere va fi la folosirea rațională a exploatării pînă la moarte a evreilor, pentru a scoate astfel un ultim profit din existența lor.

Lagărul ca instrument al politicii de purificare rasială

Lagărele de concentrare naziste au fost înfiinţate înaintea începerii celui de-al doilea război mondial. Evreii şi "ţiganii" au fost încarceraţi în lagăre şi supuşi unui tratament brutal pentru că aparţineau unei alte "rase", a cărei existenţă "prejudicia" "rasa ariana". Odată cu expansiunea nazistă în Est, numărul prizonierilor a crescut considerabil şi astfel s-a produs o ierarhizare în cadrul lagărelor, evreii aflându-se pe ultima poziţie în cadrul acestei ierarhii. Lagărele erau folosite ca instrument pentru instituirea noii ordini rasiale pe care germanii o impuseseră în Est, aceasta fiind parte a unei politici deliberate de eliminare a "indezirabililor". Un prim pas concret în acest sens l-a constituit încarcerarea romilor în lagăre de concentrare, după ce, în prealabil, aceştia fuseseră plasaţi încă din anii 1930 în lagăre comunale special înfinţate. În 1942, un lagăr special pentru romi a fost creat în interiorul lagărului Auschwitz - Birkenau.

După izbucnirea celui de-al doilea războiu mondial, au început să fie înfiinţate lagăre de concentrare pe teritoriile ocupate, mai ales în estul Europei, acestea devenind în scurt timp veritabile instrumente de implementare a terorii. Sute de mii de prizonieri din întreaga Europă au fost încarceraţi într-o reţea ce cuprindea sute de lagăre şi au fost folosiţi pentru a susţine industria germană de război. Condiţiile din lagăre erau inumane şi mii de prizonieri au murit din cauza foametei, a muncii grele şi a abuzurilor, cel mai adesea bătăi administrate de paznici zeloşi. Naziştii au folosit lagărele şi pentru a-şi implementa politicile rasiste în teritoriile ocupate, prizonierii din lagăre fiind trataţi conform unei extrem de riguroase ierarhii rasiale.

Sistemul lagărelor a atins perfecţiunea odată cu deschiderea Complexului Auschwitz, care a servit drept lagăr de concentrare pentru polonezi şi alte naţionalităţi şi lagăr de exterminare pentru evrei, peste 1 milion dintre aceştia fiind ucişi doar la Auschwitz-Birkenau.

Lumea Prizonierilor

Viaţa prizonierilor din lagăre era circumscrisă unor reguli de comportament brutale şi rudimentare, unor legi nescrise pe care trebuiau adesea să le urmeze pentru a-şi putea prelungi existenţa sau, mai exact, a-şi amâna moartea.

Exista o ierarhie a prizonierilor, determinată de rasă, autoritate sau responsabilitatea delegată de SS pentru a-i controla pe ceilalţi prizonieri, munca depusă de prizonier şi importanţa acesteia pentru nazişti.

În practică, prizonierii înşişi se ocupau de coordonarea majorităţii activităţilor zilnice. SS-ul profita de ierarhizarea prizonierilor pentru a reduce la maxim implicarea lor în activităţile de rutină din interiorul lagărelor. În unele cazuri, prizonierii au profitat de această minimă implicare a SS-ului în interiorul lagărelor pentru a forma grupuri clandestine, pe afinităţi politice, religioase sau în baza identităţii naţionale a prizonierilor. Tot aşa, în unele lagăre au putut fi puse la cale evadări în masă (Sobibor) sau acţiuni de rezistenţă armată (Auschwitz-Birkenau).

Politica bazată pe brutalitate şi violenţă aleatorie promovată de nazişti îşi propunea nu în ultimul rând să afecteze negativ comportamentul prizonierilor, să-i dezumanizeze. Singura lor reuşită a fost aceea de a-i transforma în bestii pe celebrii *Kappo*, poliţia interioară a lagărelor, formată din criminali recidivişti. În cazul celorlalţi prizonieri s-au înregistrat frecvente manifestări de solidaritate.

De la Universul Concentraționar la Rețeau Morții

Sistemul lagărelor naziste a debutat cu înființarea celui de la Dachau, primul lagăr de concentrare oficial, permanent şi organizat, aflat sub jurisdicția SS. Dachau era foarte diferit de primele lagăre, "improvizate", înființate de SA (trupele de asalt naziste) după ianuarie 1933, adesea în localul unor cinematografe sau în alte spații încăpătoare şi disponibile din interiorul orașelor. Dachau a fost construit în martie 1933 şi a servit ulterior drept model pentru organizarea celorlalte lagăre din al Treilea Reich.

Sistemul lagărelor de concentrare a început să fie dezvoltat după 1936, când au fost create lagăre noi şi de dimensiuni mult mai mari, unde nu mai erau aduşi doar oponenții politici ai regimului. Un prim astfel de lagăr a fost cel de la Sachsenhausen, care servea printre altele şi pentru pregătirea personalului SS în vederea administrării lagărelor de concentrare ce urmau să fie construite în viitor. Odată cu expansiunea nazistă în estul Europei, lagărele au căpătat o nouă destinație: implementarea politicilor rasiale ale naziştilor. Tot acum, este înființat şi un Birou Economico-Administrativ principal, coordonat de SS, care se ocupa şi de Administrația Lagărelor de Concentrare, mai ales de repartizarea prizonierilor în diferite lagăre în funcție de finalitățile stabilite în concordanță cu obiectivele ideologiei naziste: reeducare, muncă, tranzit, exterminare.

SOLUȚIA FINALĂ

Incepând cu septembrie 1939 şi până în vara anului 1941, zeci de mii de evrei din Polonia au murit ca urmare a efectelor politicii de ocupație implementate de către naziști. Odată cu invadarea Uniunii Sovietice, naziştii au început să pună în discuție elaborarea unui plan privind uciderea sistematică a evreilor, "Soluția Finală a Problemei Evreiești".

Începând cu 22 Iunie 1941, după invadarea URSS "trupele morții", Einsatzgruppe A, B, C şi D formate din batalioane special instruite ale SS şi ajutate de unități ale poliției germane şi ale Wermacht-ului (armata regulată), cât şi de localnici sau de trupe ale jandarmeriei şi armatei țărilor aliate Germaniei, precum România, au început anihilarea sistematică a evreilor din Polonia de Est şi URSS. Inițial, vizați au fost doar bărbații, apoi şi femeile, bătrânii şi copiii. Deşi propaganda nazistă vorbea despre o cruciadă împotriva "iudeo-bolşevismului", campania din Est era, aşa cum spunea Göring, *Marele Război Rasial*. Astfel încât, victime îi vor cădea nu doar evreii comunişti, foarte puțini dealtfel, ci şi evreii ortodoxi, rabini, copii care nu erau în nici un caz comunişti. În toamna anului 1941, uciderea sistematică a evreilor a început şi în Iugoslavia, extinzându-se apoi spre Grecia şi restul Balcanilor.

Primul lagăr de exterminare, Chelmno, a intrat în funcțiune în decembrie 1941, sute de mii de evrei din Polonia de Vest (regiunea Wartegau, anexată Germaniei) pierind în acest loc. În ianuarie 1942, în timpul Conferinței de la Wannsee, câțiva înalți oficiali naziști au schițat planul de acțiune a ceea ce avea să intre în istorie ca “Soluția Finală a Problemei Evreiești,” mai exact, exterminarea în masă a evreilor din întreaga Europă. La scurt timp după aceasta, trei mari lagăre de exterminare au fost construite în zona ocupată a Poloniei, la Belzec, Sobibor şi Treblinka. Aici şi-au pierdut viața între 1942 şi 1943, în cadrul "Operațiunii Reinhard", numită așa în onoarea celui ce prezidase Conferința de la Wansee, majoritatea evreilor polonezi dar şi evrei din alte țări aflate sub controlul direct al Germaniei naziste.

Lista lagărelor de exterminare din Europa mai include şi celebrele lagăre de la Maidanek şi pe cel de la Auschwitz - Birkenau, cel mai complex dintre aceste lagăre de exterminare, în care au fost deportați şi uciși evrei din întreaga Europă, aproape neîntrerupt, între 1942 şi sfârşitul războiului. De altfel, activitatea la Auschwitz a cunoscut cea mai mare intensitate începând cu vara anului 1944, după ce restul marilor lagăre de exterminare din Est deveniseră inoperabile. Ultimele victime ale Fabricii Morții numită Birkenau au fost cele câteva sute de mii de evrei din ghetoul Lodz, din Slovacia şi evreii din Ungaria, care includea la acea oră şi Transilvania de Nord.

Ultimele victime ale “Soluției Finale” vor fi însă peste un sfert de milion de prizonieri din lagărele din Est, forțați de SS să ia parte la retragerea din fața armatei sovietice. În timpul acestor "marşuri ale morții", nu puțini au fost cei care au murit de frig, epuizare sau împuşcați de către gardienii SS.

Foto: Heinrich Himmler, şeful SS, inspectând două lagăre de concentrare. Jos-sosirea unui transport la Birkenau

Conducerea nazistă menționase posibilitatea distrugerii, eliminării, exterminării etc. evreilor europeni şi chiar a "evreimii mondiale" înainte de începerea războiului. Cea mai faimoasă a rămas în acest sens declarația făcută de Hitler pe 30 Ianuarie 1939 în Reichstag.

Ca urmare a ocupării Poloniei în 1939, au apărut diferite propuneri în legătură cu segregarea evreilor, urmată de concentrarea lor într-o "rezervație" specială lângă Nişko, în districtul Lublin sau deportarea lor în masă în insula Madagascar din Estul Africii, în Siberia, Uganda etc. Războiul a făcut însă imposibilă experimentarea acestor soluții şi, în consecință, evreii au fost strânşi în ghetouri, operațiune văzută încă de la început ca o măsură temporară.

Decizia de a-i ucide pe absolut toți evreii din Europa a fost luată la sfârşitul anului 1941, planul fiind definitivat în cadrul Conferinței de la Wansee din Ianuarie 1942.

Unitățile mobile de exterminare în masă

Uciderea în masă a evreilor a început însă mult mai devreme, odată cu invadarea URSS-ului pe 22 Iunie 1941. Pe teritoriul URSS unitățile de atac ale Wermacht au fost urmate de "trupe SS ale morții" (Einsatzgruppe), a căror misiune era identificarea și lichidarea rapidă, pe loc, a evreilor și a comisarilor politici sovietici. În practică, în primele luni de ocupație nazistă în Est, aceste trupe și colaboratorii lor au împușcat între 1,2 milioane și 1,7 milioane de evrei nevinovați.

Harta. direcțiile de avans în teritoriile URSS ale Einsatzgruppe A, B, C, D
Foto: membrii ai Einsatzgruppe A

"Era deja întuneric. Ne-au aliniat lângă o râpă foarte îngustă şi au început să tragă în noi. Am închis ochii, mi-am strâns pumnii şi m-am aruncat (la pământ) înainte ca gloanţele să mă lovească. Aveam senzaţia că stăteam în aer de o veşnicie, dar până la urmă am reuşit să cad în siguranţă peste celelalte corpuri. După ce s-au terminat împuşcăturile, nemţii au coborât în râpă şi au terminat cu toţi cei care nu muriseră încă şi care mai gemeau în agonie. Eu stăteam liniştită şi nu făceam nici o mişcare pentru a nu mă da de gol…..Nemţii au început apoi să acopere cadavrele cu pământ şi trebuie să fi pus foarte mult peste mine pentru că simţeam că mă sufoc. În acel moment am decis că era mai bine să fiu împuşcată decât să fiu îngropată de vie…..
M-am răsucit, dar nu îmi dădusem seama că se făcuse atât de întuneric. Folosindu-mi braţul stâng, am reuşit să mă ridic puţin. Apoi am tras aer în piept şi, adunându-mi forţele care-mi mai rămăseseră, am reuşit să mă târăsc de sub stratul de pământ. Era întuneric. În acelaşi timp era foarte periculos să te târăşti din cauza lanternelor iscoditoare şi a focurilor de armă care continuau să fie trase asupra celor care încă mai mişcau. Ar fi putut să mă nimerească, aşa că trebuia să fiu foarte atentă. Am fost suficient de norocoasă să mă pot căţăra pe unul dintre pereţii râpei şi, încordându-mi fiecare nerv şi muşchi, să pot ieşi de acolo.

Dina Pronicheva, supraviețuitor al masacrelor din Est

"Eu şi cu însoţitorul meu ne-am dus direct la groapă pentru că nimeni nu ne-a interzis să facem acest lucru. Am auzit o serie de împuşcături în spatele uneia dintre movilele de pământ. Oamenii care coborâseră din camioane: bărbaţi, femei şi copii de toate vârstele au trebuit să se dezbrace la ordinele unui membru SS care avea un bici. Au trebuit să-şi aşeze hainele în grămezi special destinate pantofilor, lenjeriei şi celorlalte haine. Am văzut grămezi imense, de peste 1000 de perechi de pantofi.
Fără să ţipe sau să se lamenteze, aceşti oameni s-au grupat pe familii, s-au sărutat, şi-au luat rămas bun şi au aşteptat semnalul unui alt membru SS, care stătea lângă groapă, având la rândul său asupra lui un bici.
În timpul celor 15 minute cât am stat acolo, n-am auzit nici o plângere sau o rugăminte de îndurare.
Am privit la o familie de 8 persoane. Un bărbat şi o femeie de aproximativ 50 de ani, cu copii între 20 şi 24 de ani şi două fiice mature, de 28 sau 29 de ani. O femeie bătrână, cu părul alb ţinea în braţe o fetiţă de aproape un an, cântându-i şi alintând-o. Copilaşul gângurea de plăcere iar părinţii o priveau cu lacrimi în ochi. Tatăl ţinea mâna fiului său de aproximativ 10 ani ce se lupta să-şi stăpânească lacrimile. Părintele şi-a ridicat mâna şi încerca să-i explice ceva băiatului indicându-i un anume loc pe cer.
În acel moment, cel de lângă groapă i-a strigat ceva camaradului său. Acesta din urmă a numărat circa 25 de persoane şi le-a cerut să se deplaseze în spatele movilei de pământ. Printre aceste persoane se afla şi familia menţionată anterior. Îmi aduc aminte de o fată brunetă şi foarte slabă care atunci când a trecut pe lângă mine, mi-a spus, indicându-se: "23 de ani"……..
.....M-am dus lângă groapă şi am avut imaginea unui mormânt imens în care oamenii erau aşezaţi unul peste altul într-un asemenea mod încât li se puteau vedea doar capetele.
Toţi erau plini de sângele care le curgea din cap pe umeri. Unii dintre cei împuşcaţi se mai mişcau încă. O parte îşi ridicau braţele şi capetele pentru a arăta că sunt vii.
Groapa era aproape plină şi după estimările mele se aflau acolo aproape 1000 de oameni. M-am uitat pentru o clipă la membrul SS care îi împuşca şi l-am văzut stând la capătul cel mai îngust al gropii fumând o ţigară.
Oamenii, complet dezbrăcaţi au coborât nişte trepte săpate într-unul din pereţii gropii şi s-au aşezat pe capetele celor deja aflaţi acolo, în funcţie de locul spre care îi direcţiona membrul SS. S-au aşezat în faţa celor deja morţi sau răniţi din groapă, o parte din ei vorbindu-le cu o voce foarte joasă celor care nu muriseră încă. S-au auzit apoi o serie de împuşcături…..
Următoarea serie de victime se apropia deja. Au coborât în groapă, s-au aliniat în faţa victimelor de dinainte şi au fost împuşcaţi. "

Mărturia inginerului Herman Graebe despre execuţiile Einsatzgruppe

Harta. primele exterminări în masă operate de Einsatzgruppe, populaţia civilă din zonă şi unităţi ale jandarmeriei şi armatei române (România era în acel moment stat aliat Germaniei naziste).

Foto: execuții în masă ale civililor evrei din URSS de către Einsatzgruppe, unități ale Wermacht, batalioane de poliție dislocate în zona frontului pentru *Misiuni Speciale*, unități paramilitare ucrainiene, civili din țările baltice.

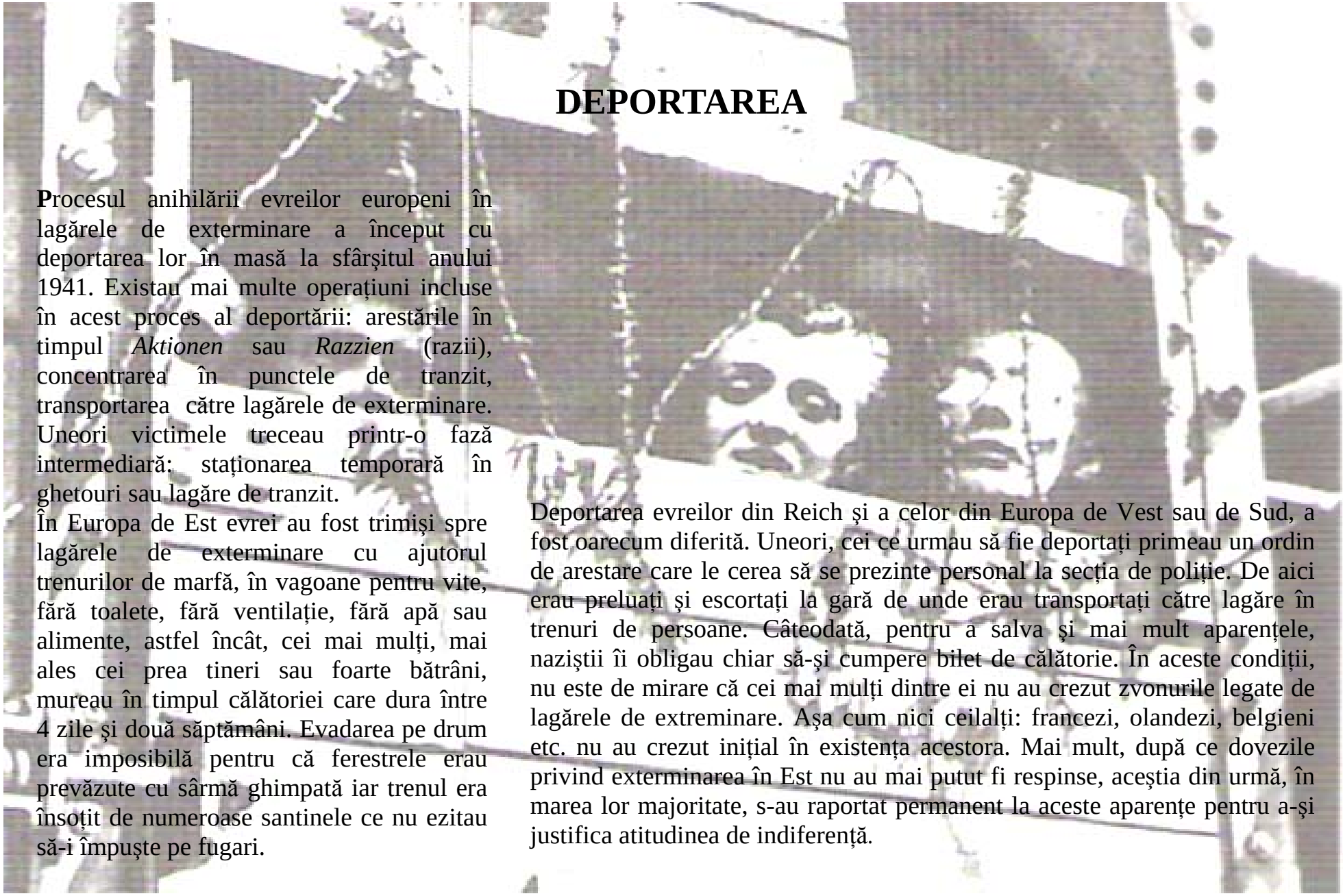

DEPORTAREA

Procesul anihilării evreilor europeni în lagărele de exterminare a început cu deportarea lor în masă la sfârşitul anului 1941. Existau mai multe operațiuni incluse în acest proces al deportării: arestările în timpul *Aktionen* sau *Razzien* (razii), concentrarea în punctele de tranzit, transportarea către lagărele de exterminare. Uneori victimele treceau printr-o fază intermediară: staționarea temporară în ghetouri sau lagăre de tranzit.

În Europa de Est evrei au fost trimişi spre lagărele de exterminare cu ajutorul trenurilor de marfă, în vagoane pentru vite, fără toalete, fără ventilație, fără apă sau alimente, astfel încât, cei mai mulți, mai ales cei prea tineri sau foarte bătrâni, mureau în timpul călătoriei care dura între 4 zile şi două săptămâni. Evadarea pe drum era imposibilă pentru că ferestrele erau prevăzute cu sârmă ghimpată iar trenul era însoțit de numeroase santinele ce nu ezitau să-i împuşte pe fugari.

Deportarea evreilor din Reich şi a celor din Europa de Vest sau de Sud, a fost oarecum diferită. Uneori, cei ce urmau să fie deportați primeau un ordin de arestare care le cerea să se prezinte personal la secția de poliție. De aici erau preluați şi escortați la gară de unde erau transportați către lagăre în trenuri de persoane. Câteodată, pentru a salva şi mai mult aparențele, naziştii îi obligau chiar să-şi cumpere bilet de călătorie. În aceste condiții, nu este de mirare că cei mai mulți dintre ei nu au crezut zvonurile legate de lagărele de extreminare. Aşa cum nici ceilalți: francezi, olandezi, belgieni etc. nu au crezut inițial în existența acestora. Mai mult, după ce dovezile privind exterminarea în Est nu au mai putut fi respinse, aceştia din urmă, în marea lor majoritate, s-au raportat permanent la aceste aparențe pentru a-şi justifica atitudinea de indiferență.

“Operaţiunea Reinhard”
Lagărele de exterminare în masă

Majoritatea victimelor Holocaustului şi-au găsit moartea în şase mari centre de exterminare naziste create strict în acest scop. Primul lagăr de exterminare înfiinţat a fost cel de la Chelmno, care a intrat în funcţiune în decembrie 1941. Aici a fost ucisă cu ajutorul monoxidului de carbon de la ţevile de eşapament ale unor camioane o mare parte a populaţiei evreieşti din vestul Poloniei. În martie 1942, a început să funcţioneze, în zona Guvernământului General din Polonia ocupată, lagărul de exterminare de la Belzec. După doar câteva luni au devenit operaţionale lagărele de la Treblinka şi Sobibor. În aceste trei lagăre au fost ucişi mai mult de 1,5 milioane de evrei din Polonia. Pe lângă aceştia, şi-au mai găsit moartea în aceste lagăre zeci de mii de evrei din alte ţări europene. Sute de mii de alţi evrei, provenind în special din Polonia au murit în lagărul de Exterminare Majdanek. Cel mai mare lagăr de exterminare a rămas totuşi cel de la Auschwitz-Birkenau, unde naziştii au omorât cel puţin un milion de evrei din toată Europa.

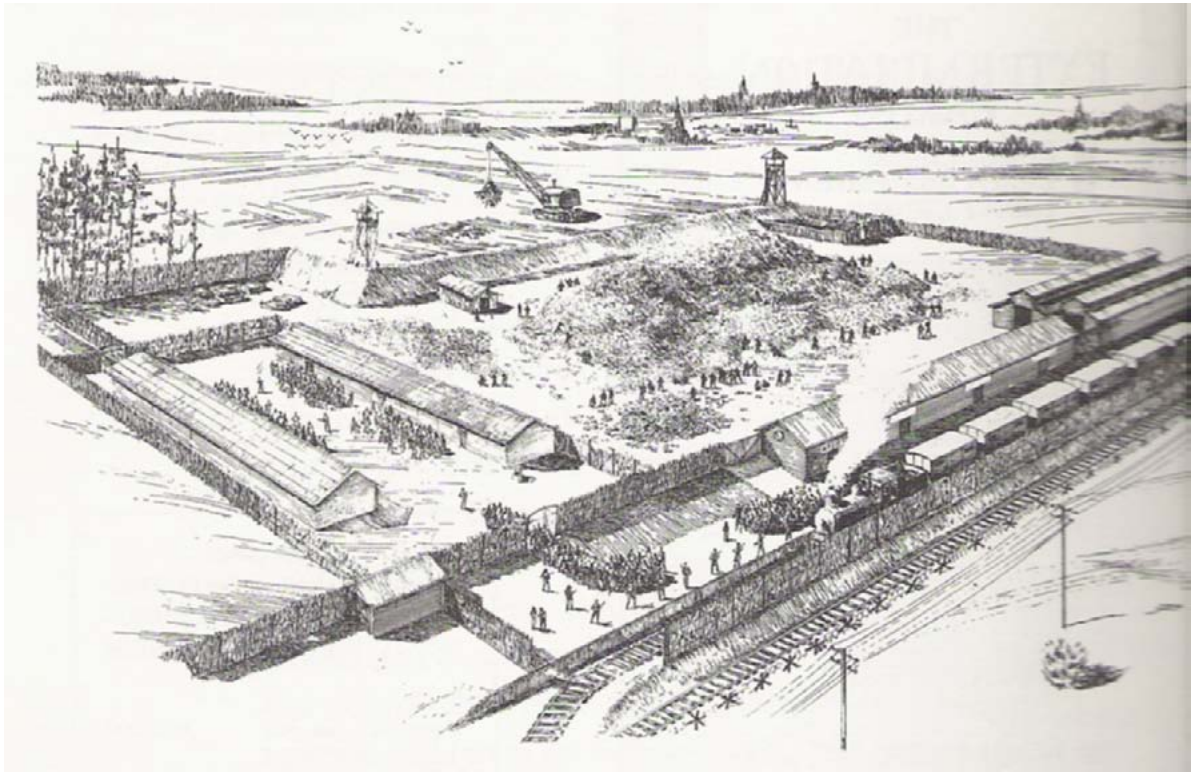

Reconstituire grafică a lagărului de exterminare de la Treblinka făcută de un supravieţuitor

Foto: sosirea unui transport într-unul din lagărele morţii

Numită aşa în onoarea fostului şef al RSHA Reinhard Heydrich, asasinat de un commando britanic la Praga, "Aktion Reinhard" reprezintă de fapt prima fază a implementării, în primăvara lui 1942, a “Soluţiei Finale a Problemei evreieşti.” În urma acestei operaţiuni cei peste două milioane de evrei aflaţi în Polonia ocupată de nazişti vor fi trimişi la moarte în lagărele de extreminare din estul Generalgouvernement, lagăre ce deveniseră de curând operaţionale: Belzec, Sobibor, şi Treblinka.

Foto: îmbarcarea în tren şi debarcarea la destinație (Birkenau)

Operațiunea fusese gândită în cele mai mici detalii. Evreilor transportați cu trenuri de marfă către aceste lagăre li se spunea la sosire, de către SS, că au ajuns într-un lagăr de tranzit, în care ei urmau să se spele iar hainele lor urmau să fie dezinfectate. Erau mai apoi separați pe grupuri, în funcție de sex şi vârstă, deşi nu întotdeauna şi nu în toate lagărele (în acest fel, mai ales în cazul evreilor ortodoxi, umilința, trauma psihologică era atât de mare - fiecare încercând să-şi acopere trupul – încât mulți nu mai erau atenți la ce se întâmplă de fapt în jurul lor). Înainte de a intra la duş, femeilor li se rădea părul, păr ce era ulterior folosit pentru a face pături şi veste pentru front. Apoi erau împinşi printre garduri de sârmă ghimpată pe o alee (numită în batjocură de către SS-işti *Himmelstrasse*, sau "drumul spre Rai") către barăcile unde se aflau presupusele duşuri comune. Imediat după ce un transport intra în aceste barăci, uşile erau închise ermetic, iar în încăpere era pompat monoxid de carbon produs de către un motor diesel aflat în apropiere. Corpurile erau ulterior scoase din aceste încăperi şi arse în uriaşe gropi comune.

La Auschwitz-Birkenau, întreaga maşinărie de ucis în masă era şi mai bine pusă la punct, atât din punct de vedere tehnologic cât şi psihologic. Noilor sosiți li se indica să rețină numărul cuierului în care îşi atârnau lucrurile atunci când mergeau la duş pentru a evita astfel neplăcerile la întoarcere. Primeau de asemenea câte o bucată de săpun şi apoi erau duşi spre săli ce arătau exact ca o sală de duş. Spre deosebire de celelalte lagăre, aici nu se folosea monoxid de carbon ci granule de Zyklon-B (acid prusic), un pesticid comun, ce se evaporă în contact cu aerul umed. Mult mai eficient şi ieftin, Zyklon-B va fi folosit şi în celelalte lagăre.

Scenele oribile din interiorul acestor camere nu pot fi descrise în cuvinte. Deşi mărturii există. Cu toate acestea o parte dintre SS-işti au comandat fabricarea unei uşi blindate cu vizor incorporat pentru a urmării "spectacolul."

După ce se constata moartea prin asfixiere a prizonierilor, camerele de gazare erau ventilate, iar echipe speciale formate din deținuți evrei (*Sonderkommando*) evacuau corpurile celor decedați, extrăgeau lucrările dentare din aur, tăiau părul femeilor şi în cele din urmă transportau trupurile către crematorii. După incinerare, resturile carbonizate împreună cu cenuşa rezultată erau încărcate în containere şi aruncate în apa râului Vistula.

Tot ce rămânea în urma evreilor ucişi erau munți de haine şi pantofi, sortați şi trimişi în Germania, bijuterii şi bani, ochelari, acte şi fotografii de familie. Acestea din urmă erau arse imediat pe un teren viran numit în batjocură "Canada." De Memoria evreilor ucişi nu avea nimeni nevoie. Din contră, nimic din ceea ce ar fi putut să aducă lumii aminte de aceştia nu trebuia să supraviețuiască "Soluției Finale."

Pentru a nu crea nici un fel de suspiciuni celor deportați și pentru a nu întâmpina nici un fel de opoziție din partea populațiilor din Germania sau din statele ocupate se vorbea permanent de relocarea în Est a evreilor. Adesea, evreii din Germania, Franța, Olanda erau transportați cu vagoane de clasă și nu cu vagoane de vite, precum cei din Est, tocmai pentru a da aparența normalității întregii operațiuni. Mai mult, unora dintre prizonieri, mai ales celor ce erau duși în lagărele de muncă, li se cerea să trimită acasă scrisori sau cărți poștale din localitatea fictivă "Waldsee," cărți pe care scriau doar că: "Noi o ducem foarte bine aici. Avem de muncă și suntem bine tratați. Aşteptăm să veniți și voi." Așa se explică faptul că, datorită zvonurilor pozitive, mulți dintre evreii din ghetourile din Polonia nu doar că refuzau știrile privind cumplita soarta ce-i aștepta, dar chiar se bucurau atunci când li se spunea că vor fi “transferați” în lagăre de muncă, unde credeau că vor beneficia de condiții de viață mai bune pentru că urmau a se face utili. Acest ultim scenariu, “rațional,” părea credibil și, în orice caz, era preferabil “inimaginabilului.” Unii nu realizau dealtfel ce soartă îi aștepta nici măcar atunci când, ajunși la destinație, lăsau în urma lor, la coborârea din vagoanele neventilate, zeci de cadavre ale bătrânilor, bolnavilor, copiilor ce nu rezistaseră călătoriei fără hrană, apă, condiții sanitare minime.

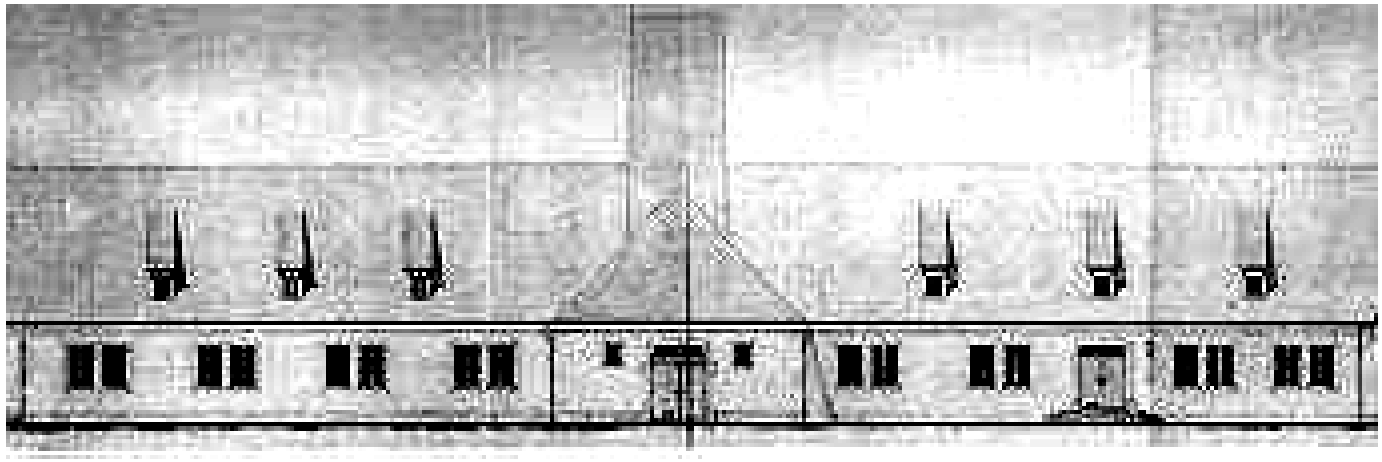

Cei ce supraviețuiau, odată ajunși la destinație, erau supuși unei extrem de sumare selecții coordonată de medici SS. În general, în urma selecției, erau trimiși la muncă o parte dintre bărbații şi femeile apți de muncă fizică, în funcție de necesitățile de personal ale fabricilor sau carierelor din zonă. Mai erau selectați din când în când oameni care puteau face dovada unei pregătiri serioase în diferite profesii: medici, bijutieri, ingineri, croitori etc. Tuturor celor selecționați le era tatuat pe antebrațul stâng un număr de înregistrare, număr pe care nu avea să îl mai primească nici un alt deținut. Niciodată. Primeau apoi o rochie sau o salopetă și erau conduși la barăci. Ceilalți erau trimiși direct la camerele de gazare. Înainte de asta însă, o parte dintre ei, gemeni, oameni cu handicap fizic sau mental evident, tinere femei însărcinate etc. erau selecționați de către medici SS, precum Mengele, urmând a servi drept cobai umani în cadrul experimentelor medicale ce trebuiau să ducă la îmbunătățirea rasei superioare, să demonstreze inferioritatea celorlalte rase, să urgenteze realizarea unor medicamente mai eficiente sau a unor echipamente militare mai performante.

Nici măcar iminenta înfrângere militară nu i-a făcut pe naziști să pună capăt planului de exterminare a evreilor. Din contră, “războiul rasial” devine prioritatea absolută. Resurse umane și materiale indispensabile pentru continuarea războiului pe frontul de Est sunt adesea deturnate și folosite pentru implementarea continuă a “Soluției Finale.” Așa se explică faptul că, începând din luna mai 1944, într-un moment în care situația de pe frontul din Est era disperată, Adolf Eichmann reușește să impună schimbarea de guvern din Ungaria pentru a putea continua deportările la Auschwitz. În numai două luni, peste 430.000 de evrei maghiari sunt deportați și uciși, Auschwitz-Birkenau înregistrând acum, la sfârșit, cel mai mare număr de victime gazate și incinerate, aproximativ 9000 zilnic.

Sus: schema unuia dintre cele cinci crematorii ce deserveau lagărul de exterminare de la Birkenau

“Planeta Auschwitz”
WOMEN'S CAMP
GAS CHAMBERS IN B V
PROBABLE PRISONERS
PRISONERS

Executorii voinței lui Hitler.

Naziştii, aliații şi colaboratorii lor

Succesul militar al Germaniei naziste după 1939 şi prezența naziştilor în diferite țări din Europa intrate sub controlul direct sau indirect al Reich-ului i-a încurajat şi incitat pe mulți dintre fasciştii, antisemiții şi oportuniştii din aceste state.

Administrațiile non-germane din țările ocupate sau aflate sub influență nazistă au impus la rândul lor o legislație inspirată din Legile de la Nürnberg, fără însă a o copia integral pe aceasta - cazul guvernului de la Vichy. În alte zone, mai ales în Polonia şi în teritoriile din URSS, foarte mulți evrei au fost trădați şi chiar ucişi de către vecinii lor. Aparatul de stat din țările satelit sau aliate Germaniei le-a înlesnit adesea naziştilor aplicarea politicii de discriminare şi deportare, în unele cazuri fiind chiar inițiatorul unor astfel de politici.

Mai mult, în special în Europa de Est, naziştii au format unități mobile din voluntari aparținând populațiilor locale, acestea participând activ, precum în Lituania şi Ucraina, la uciderea a mii de evrei.

Sute de mii de oameni au fost implicați, direct sau indirect, în implementarea "Soluției Finale." Organizatorii de bază, cei care au planificat şi au înfăptuit anihilarea evreilor europeni aparțineau SS-ului şi erau adepți fervenți ai ideologiei rasiste, fiind totodată coloana vertebrală a lagărelor de exterminare şi a trupelor mobile speciale de exterminare în masă. La fel de vinovați sunt însă şi acei membri ai birocrației SS, "criminalii din spatele biroului", cei care nu au văzut niciodată un lagăr de exterminare sau medicii care nu au ezitat nici o clipă să facă experimente pe "cobaii umani" puşi la dispoziție de către SS.

Din perspectivă morală, sunt la fel de vinovați membrii Wermacht-ului, ai poliției germane, ai administrației civile din teritoriile aflate sub ocupație nazistă, industriaşii care au profitat de munca "sclavilor" Germaniei naziste. Mulți dintre ei nu erau naziști, nu credeau în utopia rasială, nu-i urau pe evrei. Nu au vrut însă să refuze îndeplinirea ordinelor, deşi acest lucru a fost adesea posibil. Nu au făcut-o din carierism, din oportunism, din indiferență, din laşitate. Toate aceste cazuri indică brutalizarea generală a vieții, efect al politicii naziste şi al circumstanțelor create de război, care a distrus sistemul de valori morale ce constituiau fundamentul civilizației europene.

Celelalte victime ale proiectului genocidal nazist

In afară de evrei, naziştii au omorât milioane de alţi oameni aparţinând altor naţiuni şi altor "rase". Nu au ezitat să-i ucidă nici măcar pe "arienii imperfecţi." Începând cu 1939, naziştii au procedat la uciderea a zeci de mii de germani având deficienţe de natură fizică sau mentală, pe care îi considerau vătămatori din punct de vedere rasial şi pe care i-au anihilat sub umbrela unui program numit "Euthanasia".

Victime ale politicii rasiale a celui de al Treilea Reich au fost însă şi multe dintre tinerele fete germane, norvegiene, poloneze incluse în programul *Lebensborn*, menit a duce la o creştere rapidă a populaţiei ariene, mai ales a celei masculine. Cum era evident că acest lucru se poate realiza cu uşurinţă în condiţiile în care tinerele mame ar fi născut gemeni, multe dintre tinere au fost supuse unor experimente "medicale" ce le-au periclitat sănătatea mintală şi, nu de puţine ori, chiar viaţa.

Când Polonia a fost ocupată, Einsatzgruppe au trecut la uciderea sistematică a elitelor poloneze, în conformitate cu planul de eradicare a culturii poloneze şi de transformare a acestora (a polonezilor) într-o naţiune de sclavi. Războiul împotriva Uniunii Sovietice a fost considerat de la bun început ca un război de anihilare, indispensabil în crearea spaţiului vital (*Lebensraum*) necesar şi cuvenit “Rasei Ariene.” În consecinţă, 3,5 milioane de prizonieri sovietici şi milioane de cetăţeni sovietici au fost ucişi. "Ţiganii" au fost la rândul lor persecutaţi rasial şi sute de mii dintre aceştia au fost omorâţi.

Regimul de teroare impus de nazişti în toată Europa i-a afectat însă şi pe francezi, cehi, norvegieni. Unii au căzut pradă Gestapoului sau represaliilor sângeroase menite a pedepsi şi descuraja orice acţiune de rezistenţă.

Programul *Euthanasia*

În octombrie 1939, în haosul creat de recenta izbucnire a războiului, Hitler acceptă propunerea unora dintre apropiații săi de a implementa un program de ucidere a bolnavilor incurabili şi a handicapaților fizic şi mental. Ideea le venise naziştilor după ce primiseră o scrisoare adresată lui Hitler de către tatăl unui adolescent handicapat mental, ce solicita permisiunea ca tânărul să fie eutanasiat pentru a scăpa astfel de "o viață ce nu merita trăită." Ideea "umanitară" din spatele acestei cereri îi încurajează pe naziști să implementeze un astfel de program la scară națională, fără a se mai teme de eventualele reticențe exprimate de biserică sau de către cetățeni. Acțiunea va primi numele de cod *AKTION T 4* şi îi va viza în primul rând pe nou născuții şi copiii foarte mici. Comisii formate din medici urmau să se ocupe special de înregistrarea acestor copii retardați mental, ce prezentau malformații fizice sau orice alt simptom al vreunei boli congenitale prevăzute într-un chestionar al Ministerului Sănătății Reichului. Adesea, decizia se lua în absența oricărei examinări şi fără a se citi evidențele medicale ale "candidatului" la eutanasiere. Totul se făcea în baza unei recomandări şi a unui formular pe care îl completau trei experți, formular pe care scria, în dreptul deciziei finale, "tratament special." Tratamentul consta în injectarea unor substanțe letale sau înfometare gradată pînă la moartea pacientului.

Cum programul s-a bucurat de succes, el a fost rapid extins şi la adulți. Şase mari centre (spitale, ospicii şi instituții care se ocupau de tratarea bolilor cronice) ajung să se ocupe de implementarea la scară națională a acestui program căruia îi cad în timp victime mulți dintre cei ce sufereau de schizofrenie, epilepsie, pierderi de memorie, paralizie, sifilis, encefalită etc. Prioritate este acordată celor ce se aflaseră sub tratament de mai bine de cinci ani sau care erau predispuşi spre violență şi crimă. Ceea ce a dus nu de puține ori la eutanasierea celor cu "sânge impur," a negrilor, a țiganilor, a evreilor.

Tot în cadrul acestui program, naziştii ajung să experimenteze, la fosta închisoare din Brandenburg, uciderea prin gazare a incurabililor. Camerele de gazare fuseseră construite în foste săli de duşuri, gazul folosit era monoxidul de carbon, cadavrele erau incinerate în crematoriul închisorii. Familiile celor "evaporați" primeau ulterior un certificat de deces fals în care era înştiințate că moartea survenise în urma unui atac de cord sau a pneumoniei.

În ciuda tuturor eforturilor făcute de naziști de a ascunde această crimă, apar primele semne de întrebare, zvonuri şi suspiciuni. Cei ce locuiau în apropierea acestor centre sunt primii care realizează ce se întâmplă de fapt în spatele zidurilor acestor instituții medicale. Astfel încât, la mai puțin de un an de la implementarea programului, o parte a înaltului cler catolic din Germania începe să protesteze public împotriva acestei "Crime planificate," cerând totodată credincioşilor să se opună influenței şi posibilei lor contaminări în gândire şi comportament de către naziști. Unda de şoc este atât de puternică încât Hitler şi ceilalți oficiali naziști hotărăsc suspendarea programului care făcuse deja 100.000 de victime. Nu uită în acelaşi timp să întreprindă unele măsuri "administrative" împotriva bisericii.

La scurt timp după întrerupere, programul este reluat, însă cu mai multă precauție. Astfel, centrele ajung să fie administrate exclusiv de către SS pentru a elimina orice posibilă scurgere de informații. Pe termen lung, efectele acestei decizii vor fi catastrofale, centrele de eutanasiere devenind centre de pregătire a celor ce se vor ocupa de asasinarea în masă din lagărele de exterminare de la Auschwitz, Treblinka, Chelmo.

"Trebuie să existe un principiu absolut pentru orice membru SS: trebuie să fim oneşti, cumsecade, loiali şi prietenoşi cu toți cei care au acelaşi sânge ca şi noi şi cu nimeni altcineva. Ce li se întamplă ruşilor sau cehilor nu este important pentru mine. Dacă celelalte rase trăiesc confortabil sau dispar nu mă interesează decât în măsura în care vom avea nevoie de ei ca sclavi pentru cultura noastră. Dacă 1000 de femei din Rusia mor din cauza oboselii cauzate de săparea unui şanț, mă interesează să ştiu doar dacă şanțul a fost terminat pentru a apăra pe soldatul german. Nu vom fi însă duri dacă acest lucru nu este necesar, asta e clar……Noi, germanii, singurii oameni din lume cu o atitudine decentă față de animale, vom adopta o atitudine de acest fel şi față de aceste animale umane, dar este o crimă împotriva sufletului nostru să ne preocupăm de soarta lor……Vă voi vorbi foarte sincer despre un subiect deosebit de important. Deşi îl vom discuta foarte deschis între noi, nu trebuie să-l menționăm niciodată în public. Mă refer la evacuarea evreilor, la exterminarea rasei evreieşti. Este unul dintre acele lucruri foarte uşor de afirmat. "Rasa evreiască trebuie exterminată" spune orice membru al Partidului. "E clar. Face parte din programul partidului. Exterminarea evreilor. Da, o vom face." Apar apoi cei 80.000 de milioane de germani buni având fiecare "evreul său cumsecade". Bineînțeles, toți ceilalți sunt execrabili, dar acesta e un evreu de primă clasă. Dar, dintre toți cei care vorbesc aşa, nimeni n-a văzut sau experimentat vreodată ce am văzut şi am experimentat noi. Mulți dintre voi ştiu ce înseamnă să vezi o sută, cinci sute, o mie de cadavre îngrămădite. Să fi trecut prin aşa ceva şi să fi rămas (cu excepția câtorva exemple de slăbiciune psihică) oameni decenți, asta este într-adevăr o dovadă de tărie de caracter…..Este o pagină glorioasă a istoriei noastre, o pagină care n-a mai fost şi nu va mai fi scrisă niciodată pentru că ştiu cât de greu ne-ar fi fost dacă pe lângă raidurile, bombardamentele şi privațiunile impuse de război, i-am mai fi avut în fiecare oraş şi pe evreii sabotori, agitatori şi veşnic creatori de probleme. Probabil că acum am fi ajuns în faza din 1916-1917 când evreii făceau încă parte din corpul național…..I-am luat de lângă bogățiile pe care le aveau. Am lansat un ordin strict, pe care SS Obergruppenfuhrer Pohl l-a îndeplinit, potrivit căruia această avere preluata de la evrei trebuie predată imediat şi fără rezerve Reichului…..Am avut dreptul moral să distrugem acest popor străin care vroia să ne distrugă el pe noi. Una peste alta, putem spune că am dus la îndeplinire această datorie dificilă, cauzată în principal de dragostea pentru poporul nostru şi că spiritul, sufletul şi caracterul nu ne-a fost afectate din această cauză."

Extrase din discursul ținut de Heinrich Himmler, la 4 octombrie 1943, în fața a 100 de lideri SS, la Posen, în Polonia

Uciderea Evreilor cu orice Preț.
Conferința de la Wansee

Pe 20 ianuarie 1942, într-o casă de recreere a SS din apropiere de Berlin, pe Grossen Wansee nr. 56/58 un număr restrâns de oficiali ai partidului nazist, ofițeri SS şi reprezentanți ai principalelor instituții ale statului au fost convocate de către Reinhard Heydrich, secondat de Adolf Eichmann, pentru a stabili ultimele detalii privind aplicarea Soluției Finale.

La începutul discuției, Şeful Poliției de Siguranță şi al SD, SS-Obergruppen (general) Heydrich i-a informat pe cei prezenți că Hermann Göring, Mareşal al Reichului, l-a delegat să se ocupe de pregătirile necesare pentru punerea în aplicare a "Soluției Finale" în Europa şi a specificat că discuția pe care urmau să o aibă avea drept scop final clarificarea unor aspecte fundamentale privind subiectul menționat.

Dorința lui Göring era aceea de a primi cât mai repede cu putință un proiect riguros care să dea cuprindere tuturor aspectelor organizatorice legate de implementarea "Soluției Finale." La elaborarea acestui proiect trebuiau să contribuie toate birourile care urmau să se ocupe de această problemă, pentru a putea trasa împreună un cadru sistematic de acțiune. Mai mult, proiectul nu trebuia să ia în calcul granițe geografice şi politice, el fiind de la început văzut ca un proiect pan-european.

Pînă în acel moment, naziştii îndepliniseră cu succes două din etapele pregătitoare ale "Soluției Finale," avea să-şi informeze interlocutorii Reinhard Heydrich: a) expulzarea evreilor din toate sferele vieții poporului german; b) expulzarea evreilor din spațiul vital al germanilor.

"Purificarea" spațiului vital german prin îndepărtarea legală a evreilor prezenta însă numeroase neajunsuri. Era prea costisitoare iar pregătirile diplomatice ale întregii operațiuni durau prea mult. O a doua soluție o reprezenta evacuarea evreilor în Est, aprobată de Hitler, dar care la rândul ei nu reprezenta decât o soluție temporară. De aici, avea să spună Heydrich celor prezenți, necesitatea găsirii unei "Soluții Finale," ce se va baza pe experiența acumulată în perioada anterioară, soluție ce urma a fi aplicată celor 11 milioane de evrei europeni. Evidențele ținute de naziste indicau foarte clar numărul şi distribuția victimelor pe țări şi/sau regiuni

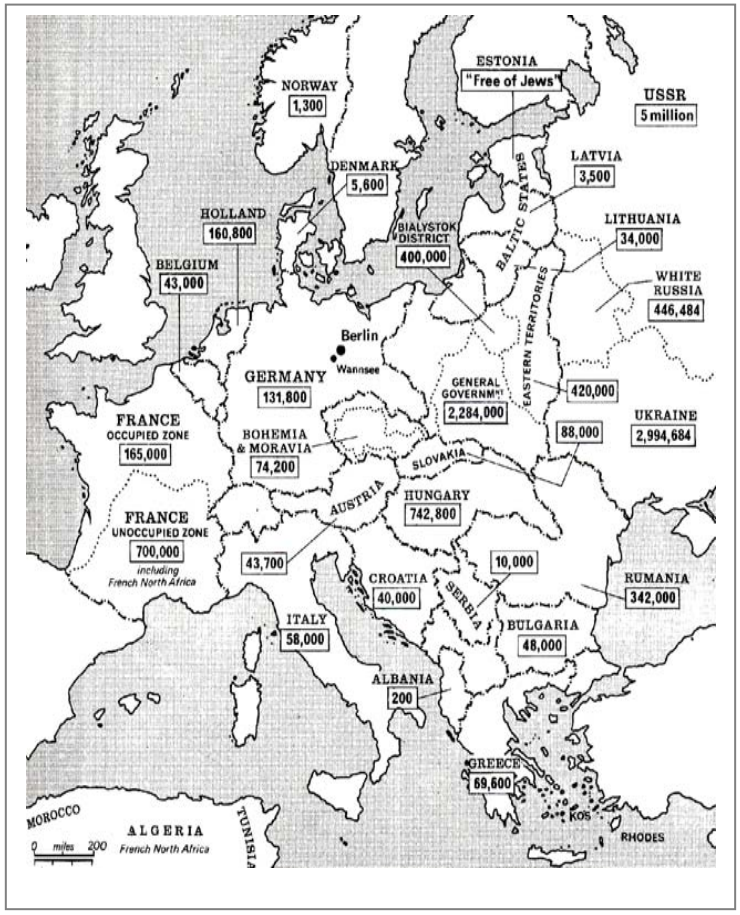

Harta. Comunitățile evreieşti din Europa a căror exterminare a fost discutată în cadrul Conferinței de la Wansee.
Foto: în medalion (stânga-sus) Reinhard Heidrich

	ŢARA	
	NUMĂRUL	
A.	GERMANIA	131,800
	AUSTRIA	43,700
	TERITORIILE DIN EST	420,000
	GUVERNĂMÂNTUL GENERAL	2,284,000
	BIALYSTOK	400,000
	PROTECTORATUL	
	BOEMIEI ŞI MORAVIEI	74,200
	ESTONIA	nu existau evrei
	LETONIA	3,500
	LITUANIA	34,000
	BELGIA	43,000
	DANEMARCA	5,600
	FRANŢA (teritoriul ocupat)	165,000
	(teritoriul neocupat)	700,000
	GRECIA	69,700
	OLANDA	160,800
	NORVEGIA	1,300
B.	BULGARIA	48,000
	ANGLIA	330,000
	FINLANDA	2,300
	IRLANDA	4,000
	ITALIA (incluzând Sardinia)	58,000
	ALBANIA	2,00
	CROAŢIA	40,000
	PORTUGALIA	3,000
	ROMÂNIA (incluzând Basarabia)	342,000
	SUEDIA	8,000
	ELVEŢIA	18,000
	SERBIA	10,000
	SLOVACIA	88,000
	SPANIA	6,000
	TURCIA (europeană)	55,000
	UNGARIA	742,800
	URSS	5,000,000
	UCRAINA	2,994,684
	BELARUS (fără Bialystok)	446,484

În total, peste 11.000.000 de evrei

Nimic nu fusese lăsat la voia întâmplării. Se ştia foarte clar, de exemplu, că în unele ţări numărul evreilor indicaţi de recensăminte era mai mic decât cel real pentru simplul motiv că în respectivele ţări evreii erau definiţi numai în baza apartenenţei lor la religia iudaică nu şi conform principiilor rasiale. La fel de clar le era naziştilor faptul că desfăşurarea operaţiunilor avea să fie îngreunată de atitudinea unora faţă de evrei şi de mentalităţile specifice diferitelor naţiuni. Exemplele citate erau Ungaria şi România, în cazul celei din urmă Heydrich menţionând corupţia generalizată din administraţie ce permitea oricărui evreu să-şi cumpere documente prin care să demonstreze că este de altă etnie sau cetăţenie, susträgându-se astfel Soluţiei Finale. Extrem de riguroase în unele cazuri erau şi datele privind distribuţia pe ocupaţii a evreilor în anumite regiuni.

Toate aceste date erau necesare pentru a permite o mai bună coordonare şi etapizare a Soluţiei Finale. Prima etapă prevedea selectarea evreilor apţi de muncă şi deportarea lor în teritoriile din Est. Celor care supravieţuiau "selecţiei naturale" - pentru cei mai mulţi era prevăzută moartea din cauze naturale: efort epuizant, foamete, frig, boli - urma să li se aplice în final un "tratament special." Aceştia nu puteau fi lăsaţi în viaţă pentru că reprezentau elementul cel mai rezistent al "rasei evreieşti," care ar fi putut duce, în timp, la renaşterea acestei "rase", aşa cum o făcuse de atâtea ori în istorie.

Primii vizaţi pentru implementarea Soluţiei Finale urmau să fie evreii din Reich şi cei din Protectoratul Boemiei şi Moraviei, pentru a se rezolva astfel probleme domestice şi necesităţi sociale şi politice stringente. Urmau evreii din Europa occidentală, apoi evreii din Est. Debutul acţiunilor ample de evacuare urma să ţină cont de desfăşurarea evenimentelor militare. Se urmărea în paralel o coordonare a acţiunilor prin intensificarea legăturilor între autorităţile naziste şi cele din ţările ocupate şi influenţate de către Germania pentru a preîntâmpina orice disfuncţionalităţi (amânări, reticenţe, tergiversări).

Totodată, pentru a elimina orice confuzii în privinţa modului în care evreii urmau să fie trataţi în timpul Soluţiei Finale, se propunea ca baza juridică a întregii operaţiuni să fie oferită de Legile de la Nürnberg. Prin urmare, tratamentul aplicat evreilor trebuia să ţină cont de existenţa unor categorii foarte precise.

Mai mult sau mai puţin evreu sau "pângărit" de sânge evreiesc, fiecare individ urma să fie supus unui tratament adecvat: exterminare, muncă forţată, sterilizare forţată, dizolvarea căsătoriei mixte etc. În unele cazuri şi în funcţie de priorităţi "raţiunea" naziştilor avea să-şi spună cuvântul. Astfel, evreii care lucrau în industriile vitale pentru susţinerea efortului de război nu urmau a fi evacuaţi din Reich dacă nu exista posibilitatea înlocuiri lor. În schimb, aşa cum avea să constate unul dintre participanţii la conferinţă, Reich-ul se putea dispensa imediat de evreii din Est, de cei aflaţi pe teritoriul *Generalgouvernement*. Erau astfel eliminate din start problemele legate de transport sau de suplinire a muncii. În plus, evreii din Polonia reprezentau un pericol foarte mare prin număr, peste 2 milioane şi jumătate şi prin "calitatea" lor de transmiţători ai microbilor şi de cauzatori ai haosului economic prin practicarea constantă a afacerilor la negru. Inutili Reich-ului german, aceştia vor fi desemnaţi ca prime victime ale procesului de exterminare în masă, în lagăre special amenajate, pe cale industrială şi cu ajutorul tehnologiei.

Hermann Göring, 12 noiembrie 1938

"Evreimea germană ar trebui, drept pedeapsă pentru crimele ei abominabile (se referă la Noaptea de Cristal pentru care erau consideraţi responsabili de către nazişti) etc, să plătească o contribuţie de un miliard de mărci. Asta va ţine. Porcii, astfel nu vor mai comite altă crimă! În mod întâmplător, trebuie să recunosc că nu mi-ar plăcea să fiu evreu în Germania."

Adolf Hitler, 30 ianuarie, 1939

"În decursul vieţii mele am fost adesea profet şi de cele mai multe ori am fost luat în derâdere. În timpul luptei mele pentru putere, cel puţin la început, numai rasa evreiască a întâmpinat profeţiile mele cu hohote de râs atunci când spuneam că într-o bună zi eu voi prelua conducerea statului şi odată cu asta a întregii naţiunii, pentru ca mai apoi, printre multe altele, să rezolv problema evreiască. Râsul lor de atunci era zgomotos dar cred că de ceva vreme încoace au început să râdă cu ceafa (fugind). Astăzi voi fi încă odată profet: dacă finanţele internaţionale evreieşti din Europa şi întreaga lume vor reuşi să arunce naţiunile una împotriva celeilalte într-un nou război mondial, rezultatul final al acestei lupte nu va fi bolşevizarea omenirii şi astfel victoria evreimii, ci anihilarea rasei evreieşti din Europa!"

Der Stürmer, septembrie 1940

"Evreii trebuiesc exterminaţi în totalitate şi definitiv. Astfel ciuma (evreiască) va dispărea din Polonia dintr-o lovitură."

Der Stürmer, ianuarie 1941

"...Se apropie clipa în care se va pune în mişcare maşinăria ce va săpa mormântul criminalului mondial - Iuda – ce va nu va avea parte de reînviere."

Hans Frank, Gauleiterul Generalgouvernemnt (Polonia), 1941

"Nu le cer evreilor decât un singur lucru, să dispară."

Der Stürmer, ianuarie 1941

"Judecata finală a început şi nu va lua sfârşit decât atunci când orice urmă a evreilor va dispărea de pe suprafaţa pământului. "

Dialog între Heinrich Himmler şi Rudolf Höss, comandantul lagărului Auschwitz (vara, 1942)

"Führer-ul a ordonat executarea Soluţiei Finale în Problema Evreiască. Noi, cei din SS, am decis să ducem la îndeplinire acest ordin…. În acest sens eu personal am ales lagărul de la Auschwitz pentru îndeplinirea acestei misiuni."

Der Stürmer, 4 noiembrie 1943

"Este cât se poate de adevărat faptul că, să spunem aşa, evreii au dispărut din Europa şi că rezervorul cu evrei din Est, sursa ciumei evreieşti de care secole la rând popoarele europene s-au temut, a încetat să mai existe. Dealtfel, ceea ce s-a împlinit acum nu este decât profeţia Führer-ului..de la începutul războiului."

FORME DE REZISTENȚĂ ÎN PERIOADA HOLOCAUSTULUI

De la rezistența armată la păstrarea memoriei

Unul dintre cele mai sensibile şi totodată extrem de importante aspecte ale Holocaustului îl constituie rezistența evreilor împotriva planului de exterminare conceput şi implementat de naziști. Cel mai adesea, mai ales după război, supraviețuitorii Holocaustului au fost tratați drept victime pasive ale nazismului, uitându-se faptul că, în ciuda situației disperate în care se aflau, mulți dintre ei au înțeles să se opună cu arma în mână, atunci când acest lucru a fost posibil.

Cea mai notabilă acțiune de rezistență armată a evreilor din perioada Holocaustului este cea din Ghetoul Varşoviei, care a durat 28 de zile. În acest ghetou, un grup de 750 de evrei înarmați cu arme procurate din afara ghetoului, adesea cu prețul vieții sau fabricate în ghetou, au încercat să se opună celor peste 2000 de soldați SS chemați să pună capăt revoltei şi să ajute la evacuarea ghetoului. În ultimă instanță, pentru a înăbuși mai repede mişcărea de rezistență, naziştii au decis incendierea tuturor clădirilor din ghetou pentru a forța pe cei ce luau parte la rezistența armată să iasă din ascunzători. Un raport scris de un SS-ist descrie această scenă:
"Evreii au stat în clădirile aflate în flăcări pînă în ultima clipă când, pentru a nu arde de vii, preferau să sară de la etajele superioare ale clădirilor direct în stradă …cu oasele rupte, ei încercau în continuare să se târască peste drum, în clădirile ce nu fuseseră încă incendiate …în ciuda pericolului de a arde de vii, evreii şi bandiții preferau să intre în flăcări decât să rişte a fi prinşi de noi."

Foto: grup de partizani din Vilna

Nu doar evreii din ghetouri s-au opus naziştilor ci şi cei din lagărele de concentrare şi exterminare. Astfel, evreii din lagărul Treblinka au provocat o răscoală atât de puternică în august 1943 încât Himmler a fost obligat după lichidarea ei să ceară şi distrugerea lagărului. Revolta din lagărul Sobibor, din octombrie 1943, a făcut posibilă evadarea a peste 300 de evrei şi prizonieri de război sovietici – din care doar 50 au reuşit să supraviețuiască. Şi în acest caz, oficialii SS au cerut ca lagărul să fie desființat. La fel, în octombrie 1944, revolta membrilor *Sonderkommando*-ului evreiesc din lagărul Auschwitz-Birkenau a dus la uciderea a numeroşi gardieni SS şi, mai important, la distrugerea unuia din marile crematorii din incinta lagărului şi deteriorarea parțială a altuia. La aceste acțiuni se adaugă rezistența evreilor care s-au alăturat partizanilor sau mişcărilor de rezistență.

Rezistența armată nu a reprezentat însă singura şi poate nici cea mai importantă şi notabilă formă de rezistență. Păstrarea memoriei, a tradițiilor şi a vieții religioase evreieşti, a vieții de familie, eforturi depuse de evrei pentru ajutorarea celor aflați în primejdie şi în organizarea unor operațiuni de salvare, sunt considerate astăzi de către istorici a fi la fel de relevante în înțelegerea Holocaustului.

În ciuda eforturilor permanente făcute de naziști de a-i segrega, persecuta și în final extermina, evreii din Europa au reușit să-și continue viața, să se adapteze condițiilor aflate în permanentă degradare, să-și păstreze viața de familie, tradițiile religioase, limba, cultura. Au continuat să iubească și să spere în mijlocul "Imperiului Morții", chiar și atunci când ajungeau pe "Planeta Auschwitz." Copiii evrei au continuat să se joace, să cânte, să se bucure, asta când nu au fost nevoiți să se maturizeze prea devreme.

Denaturalizarea evreilor din Germania în anii 1930, i-a forțat pe aceștia să dezvolte un nou cadru cultural și social, care să facă posibilă așa-numită "Renaștere evreiască". În Europa aflată sub ocupație și în special în ghetouri, evreii au încercat să asigure continuarea firească a vieții prin furnizarea de servicii sociale și întreținerea unui cadru religios, educațional și cultural propriu în cele mai vitrege condiții.

Pe măsură ce contextul politic, social și economic se înrăutățea, energia anterior alocată acestui gen de activități a fost redirecționată spre asigurarea simplei supraviețuiri, acțiunile mergând de la contrabanda cu mâncare la încercările de eliberare de sub controlul nazist.

Soluția Finală a fost un proces planificat, metodic, de ucidere în masă, pus în scenă și sponsorizat de către statul nazist. A implicat forțe militare și un întreg aparat administrativ, folosite împotriva unei populații civile neînarmate. Evreii au fost îngrădiți în ghetouri, unde condițiile de viață erau extrem de dure. Inițial, rezistența lor față de persecuțiile naziste s-a limitat la formarea de grupuri clandestine a căror activitate avea în vedere întreținerea și funcționarea școlilor, a presei, a vieții culturale și a altor activități clandestine. Doar atunci când au devenit conștienți de planurile naziste de exterminare, care deja începuseră să fie puse în aplicare, aceste grupuri au trecut la organizarea rezistenței armate. În ciuda numeroaselor dificultăți, revolte împotriva naziștilor au izbucnit în diferite ghetouri, cea mai faimoasă acțiune fiind cea din Ghetoul Varșoviei.

Mișcări de rezistență armată nu au existat doar în ghetouri, ci și în unele lagăre de exterminare. Totodată, mulți evrei au luptat împotriva naziștilor ca partizani, în păduri, împreună cu grupurile locale de rezistență sau ca soldați intrați voluntar în componența unor unități militare speciale, create de armatele aliate.

Rezistența în Ghetouri

Ghetourile au fost centrele în care s-au organizat cele mai diferite forme de rezistență evreiască. În unele ghetouri activitatea de rezistență a fost condusă inițial de grupuri clandestine formate de către mișcările de tineret ce funcționau în paralel cu Consiliile Evreiești (Judenrat), cooperând sau, uneori, confruntându-se între ele. Odată ce a devenit clar că naziștii urmăreau lichidarea evreilor europeni, activitatea grupurilor clandestine s-a orientat spre ideea rezistenței armate. Această activitate a atins punctul culminant în momentul începerii de către trupele SS a deportărilor și a lichidării ghetourilor.

Rezistența în lagăre

Condițiile extrem de dure din lagăre au anulat, adesea din start, orice încercare de organizare a unei mișcări de rezistență. Majoritatea evreilor care ajungeau în lagărele de exterminare erau trimiși imediat la moarte. Rapiditatea cu care se desfășurau evenimentele nu le-a permis multora nici măcar să conștientizeze ce li se întâmplă, cu atât mai puțin să găsească timpul necesar organizării unei mișcări de rezistență. Așa se explică faptul că în lagăre singurii evreii care au încercat să-i înfrunte pe naziști au fost cei câțiva prizonieri selectați de către SS pentru a ajuta la buna funcționare a lagărelor: cei ce se ocupau cu sortarea lucrurilor celor uciși, cu incinerarea cadavrelor, întreținerea camerelor de gazare etc. Conștienți că mai devreme sau mai târziu urmau să aibă o soartă similară celorlalte victime, aceștia au fost singurii care, în ciuda unor dificultăți inimaginabile, au găsit resursele și timpul necesar pentru a organiza astfel de mișcări de rezistență. Succesul revoltelor din lagărele naziste nu ar trebui însă analizat în funcție de numărul de prizonieri implicați sau care au reușit să evadeze și nici în funcție numărul de gardieni SS pe care au reușit să-i ucidă. Aceste încercări sunt importante pentru că au fost făcute cu scopul de a lăsa lumii mărturii despre atrocitățile naziste și ca expresie a demnității umane a victimelor.

Cele mai cunoscute revolte au avut loc în următoarele trei lagăre: Treblinka, Sobibor și Auschwitz II- Birkenau.

Evreii în mișcările de partizani

În toată Europa ocupată, partizanii s-au angajat în lupte de guerilă împotriva naziștilor. Partizanii evrei au jucat și ei un rol important în mișcările de partizani din diferite părți ale URSS, Iugoslavia, Grecia etc., acolo unde condițiile au făcut posibilă organizarea unor astfel de mișcări. Evreii au luptat în unități de partizani deja existente sau și le-au format pe ale lor. Adesea, decizia unora de a se alătura partizanilor a fost una dramatică pentru că implica abandonarea propriilor familii în mâna naziștilor. În schimb, în unele zone, mai ales în estul Europei, partizanii evrei au adăpostit familii întregi, salvând astfel viețile multor femei și copii în timpul Holocaustului.

Soldații evrei în Forțelor Aliate

Mulți evrei, mai ales cei din SUA și Marea Britanie, s-au înrolat voluntari pentru a lupta împotriva naziștilor. Cei mai mulți dintre ei reușiseră să emigreze din Germania în anii 1930 și au reprezentat un real ajutor pentru aliați întrucât cunoșteau limba germană și teritoriul german. Foarte mulți evrei au făcut parte și din trupele sovietice. Dintre aceștia, peste 100.000 au fost capturați de către naziști și au fost uciși în lagăre de exterminare și muncă forțată. Alți aproximativ 30.000 de evrei din Palestina (Eretz Israel), aflată atunci sub mandat britanic, s-au înrolat voluntari în armata britanică. 5.000 dintre ei au format o unitate specială, numită Brigada Evreiască, ce s-a ocupat de pregătirea unora dintre supraviețuitori pentru a ușura astfel integrarea lor în Palestina. Aceiași brigadă a jucat un rol decisiv, după război, în câștigarea independenței de către noul stat Israel.

Păstrarea tradițiilor și a vieții religioase evreiești

Persecutare şi segregarea evreilor de către naziști i-a făcut pe mulți dintre ei să se reîntoarcă spre tradiții şi datinile religioase ale înaintaşilor lor. Mai ales pentru evreii secularizați din Europa occidentală acestea au reprezentat în perioada Holocaustului un punct de sprijin pe care societatea nu li-l mai putea oferi.
Majoritatea evreilor din Europa răsăriteană, în special cei ortodoxi a continuat să-şi practice netulburată religia, chiar în cele mai dificile condiții, ignorând practic restricțiile impuse de naziști. Astfel încât, în foarte puține cazuri, presiunea creată de circumstanțe a putut afecta serios viața religioasă şi identitatea acestor evrei. Din contră, în cele mai multe dintre cazuri, această presiune nu a făcut altceva decât să întărească şi mai mult credința oamenilor.

Familia: punct de sprijin într-o perioadă de criză

După religie, familia a reprezentat pentru cei mai mulți dintre evrei stâlpul de rezistență al întregii lor existențe în perioada Holocaustului. Puternic afectați de segregarea socială, economică, culturală şi politică, trăind aproape permanent în umbra morții, mulți dintre evrei au simțit instinctiv nevoia de a-şi proteja familia şi de a găsi un sprijin în aceasta.
Absența unei familii a însemnat din păcate pentru numeroşi orfani mizerie, foamete, nepăsare şi adesea moarte.

Bărbaţi şi Femei în timpul Holocaustului

Pentru acei evrei care au avut norocul de a nu vedea " Faţa Gorgonei", perioada Holocaustului a însemnat o permanentă şi istovitoare luptă pentru supravieţuire (în idiş *Iberleben*), a lor, a familiilor lor, a societăţii ca întreg.

Mulţi dintre evrei, mai ales cei internaţi în ghetouri au încercat să se facă utili lucrând, atunci când puteau, pentru industria germană de război. În ghetou, un permis de muncă însemna hrană pentru copii. Mulţi dintre evrei credeau dealtfel, chiar şi atunci când au ajuns la Auschwitz, că "eliberarea prin muncă" era valabilă şi în cazul lor, nu doar al germanilor sau al polonezilor.
Cum însă "bunăvoinţa" autorităţilor germane era redusă şi foarte puţini dintre evrei puteau să muncească în schimbul alimentelor, foarte mulţi dintre ei s-au văzut nevoiţi să rişte, cu preţul vieţii cel mai adesea, să facă contrabandă cu alimente şi medicamente cu cei aflaţi în afara ghetoului şi spre profitul uriaş al acestora.

În multe cazuri, dificultăţile întâmpinate de evrei sub regimul nazist au determinat o schimbare a diviziunii tradiţionale în ceea ce priveşte rolul jucat de femei şi bărbaţi.

În Polonia, bărbaţii evrei, primii vizaţi de către nazişti pentru internarea în lagăre de concentrare, pentru munca forţată şi pentru exterminare, au avut tendinţa de a emigra din zonele aflate sub ocupaţie nazistă înaintea propriilor familii, lăsându-le uneori pe femei la conducerea acestora. În plus, femeilor le era mult mai uşor să părăsească comunităţile şi teritoriile intrate sub control nazist, ele neputând fi uşor recunoscute, spre deosebire de bărbaţi, care fiind circumcişi, puteau fi oricând identificaţi.

În lagărele de concentrare, naziştii îi separau pe deţinuţi în funcţie de sex, îi internau în barăci separate şi îi tratau diferit. Aici însă, ca şi în lagărele de exterminare, nu sexul deţinutului avea importanţă ci vârsta şi capacitatea de a mai presta activităţi fizice în condiţii inumane. Mai mult, în lagărele de exterminare, femeile, mai ales cele tinere şi care aveau copii mici erau primele trimise la camerele de gazare, în special dacă nu aveau sau nu vroiau să-şi lase copiii în grija unei rude. Cumplită a fost, mai ales la Auschwitz-Birkenau şi soarta tinerelor femei ce erau însărcinate, nu puţini dintre medicii din lagăr folosindu-le în cadrul unor experimente aşa-zis medicale pe post de cobai umani.

Tinerii şi mişcările de tineret în perioada Holocaustului

Criza traversată de evreii europeni între 1939-1945 a dus inclusiv la schimbarea raporturilor tradiţionale dintre tineri şi maturi. Astfel, poziţiile de conducere deţinute în mod normal de către cei mai în vârstă în cadrul comunităţii şi al familiei au fost transferate adesea în perioada Holocaustului celor mai tineri, cărora le era mai uşor să facă faţă situaţiei existente. De multe ori, tinerii au trebuit să preia în parte sau integral responsabilităţile familiilor şi a conducerii comunităţilor din care făceau parte. Oamenii tineri au putut să se "adapteze" mai bine condiţiilor din ghetouri şi chiar din lagăre datorită structuri lor fizice şi psihice mai puternice, cât şi lipsei obligaţiilor familiale. Grupările evreieşti de tineret au jucat un rol major în viaţa evreilor europeni aflaţi sub ocupaţie nazistă, datorită prăbuşirii structuriilor politice şi comunitare tradiţionale. Aşa se explică de ce mişcările de tineret au reuşit acolo unde structurile tradiţionale evreieşti au eşuat, în organizarea rezistenţei armate.

Pierderea celor dragi

Greutăţile şi condiţiile înspăimântătoare din ghetouri au avut drept rezultat moartea a numeroşi evrei, înaintea începerii operaţiunilor de exterminare în masă. In această fază de început, mulţi evrei au trebuit să facă faţă pierderii membrilor apropiaţi ai familiei şi separării forţate de cei care fugiseră sau fuseseră deportaţi. Când a început uciderea în masă, evreii erau deseori forţaţi să fie martori la deportarea şi chiar la moartea membrilor propriilor familii. Cei care au supravieţuit Holocaustului au experimentat pentru o lungă perioadă de timp sentimente de vinovaţie faţă de cei pe care nu putuseră să-i ajute sau pentru simplul fapt că rămăseseră în viaţă.

Activități educaționale şi de documentare

Situația în care s-au găsit evreii germani încă din anii 1930, i-a determinat să pună în funcțiune un sistem educațional separat, destinat atât copiilor cât şi adulților. Au creat şcoli, presă, teatre, librării. Toate aceste activități culturale nu au încetat nici măcar în perioada ghetoizării când, în ciuda tuturor vicisitudinilor, copiii mergeau încă la şcoală, adulții învățau meserii noi, pe străzi funcționau încă tarabe la care se vindeau şi cumpărau cărți.

Tot în această perioadă sunt înregistrate şi primele încercări conştiente de documentare a politicii antisemite naziste, a Holocaustului. După război, în zidurile sau sub scările ghetoului din Varşovia sau Lodz, de exemplu, vor fi găsite numeroase bidoane de lapte în care istoricii evrei adunaseră cu grije documente ce urmau să vorbească celorlalți despre tragedia poporului lor. Acest lucru spune multe despre optimismul lor şi despre încercarea de a nu se lăsa şterşi din istoria şi memoria omenirii. Nu doar cei maturi ci şi copiii au ținut jurnale în care au redat experiențele lor zilnice, cel mai celebru astfel de jurnal fiind cel al Annei Frank.

Eforturi depuse pentru ajutorarea celor aflați în primejdie şi pentru organizarea unor operațiuni de salvare

Chiar înainte de începerea exterminării lor în masă, evreii au început să planifice şi să organizeze acțiuni de părăsire a zonelor controlate de naziști. În teritoriile ocupate de naziști în Europa şi în special în Polonia, oamenii au început să formeze spontan comitete de asistență publică şi chiar cantine pentru cei săraci. Multe din consiliile evreieşti care operau sub supraveghere nazistă au făcut tot posibilul să-i ajute pe evreii din comunitățile lor.

De îndată ce a devenit cunoscut faptul că evreii începuseră să fie exterminați, acțiunile de ajutorare s-au transformat în acțiuni de salvare. Diverse organizații şi indivizi care au acționat pe cont propriu au oferit aliaților informații prețioase despre deportări şi asasinate, au ascuns evrei ce urmau să fie deportați şi s-au implicat în acțiuni de salvare a acestora.

LUMEA ŞI HOLOCAUSTUL

Ascensiunea la putere a naziştilor a fost privită cu îngrijorare de către restul lumii şi în special de către Europa occidentală şi SUA. Totuşi, gradual, regimul din Germania a căpătat o oarecare legitimitate în ochii opiniei publice internaţionale, mai ales după Jocurile Olimpice din 1936 de la Berlin, ce s-au bucurat de o masivă participare internaţională.

După 1938, numeroase rapoarte despre violarea drepturilor evreilor germani şi austrieci au dus la o nouă deteriorare a imaginii Germaniei. Lumea a luat notă de segregarea evreilor şi deposedarea lor de proprietăţi, fără însă a se ajunge la forme de protest de mare amploare. Mai mult, puţine au fost ţările care au înţeles situaţia dramatică prin care treceau evreii germani şi care au înţeles că trebuie să-şi deschidă graniţele în faţa valului masiv de emigranţi. Cei mai mulţi s-au temut de reacţia antisemiţilor din propriile lor ţări sau, cazul marii Britanii, nu au vrut să-şi pericliteze raporturile fragile cu cei care se opuneau acestui val de emigraţie, în speţă arabii din Palestina.

Pe parcursul războiului problemele militare, prioritare pentru ţările aflate în conflict cu Germania, au făcut ca informaţiile privind soarta evreilor europeni să fie trecute în plan secund, puse la îndoială sau pur şi simplu ignorate. Deşi, nu puţini au fost cei care, cu riscul de a-şi pierde viaţa, au transmis informaţii credibile despre cele ce se întâmplau în ghetourile şi lagărele din Est.

Nici mai târziu, când Holocaustul nu mai putea fi trecut cu vederea de către nimeni, salvarea evreilor n-a devenit o prioritate în planurile nimănui. Războiul era purtat împotriva nazismului, cu scopul de a-l înfrânge şi de a elibera întreaga Europă de sub dominaţia lui Hitler. Aviaţia SUA a bombardat fabricile aflate la 8 kilometri de Birkenau, pentru a distruge industria de război a Germaniei. Nu a bombardat însă şi căile ferate pe care naziştii le-au folosit pînă în ultima clipă pentru a-şi transporta către moarte victimele.

Figuri şi instituţii internaţionale influente, precum Biserica Catolică s-au abţinut de la angajarea într-o acţiune clară de protest împotriva Germaniei naziste. Hitler nu a fost excomunicat, deşi, poate, acest lucru, chiar dacă nu l-ar fi influenţat în vreun fel pe Führer, ar fi putut constitui un semnal de alarmă pentru mulţi dintre germani. La rândul ei, Crucea Roşie Internaţională a dat adesea prea multă crezare naziştilor.

Au existat bineînţeles şi cazuri în care intervenţia diplomatică a altor ţări, în special SUA şi Suedia, au reuşit să prevină sau măcar să întârzie moartea multor evrei din ţări precum România şi Ungaria.

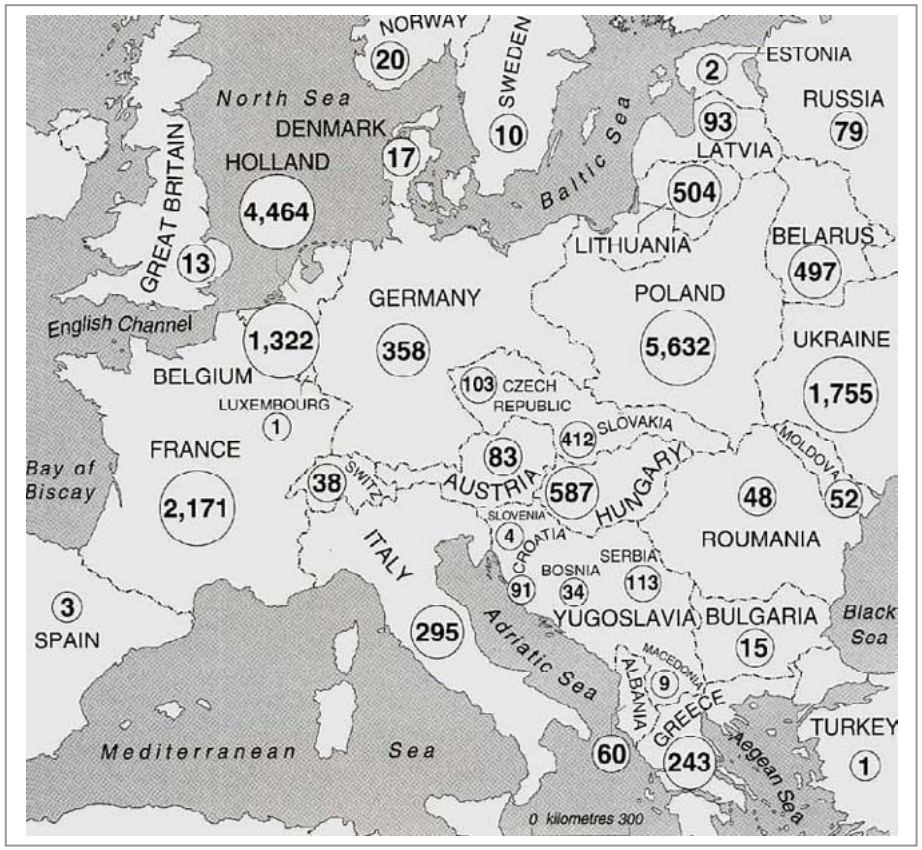

Harta. Numărul "Drepţilor între Popoare" din fiecare ţară europeană

"Drepţii între Popoare"

În mijlocul furiei distructive a nazismului, indiferent de riscurile pe care şi le asumau, un număr semnificativ de ne-evrei au înţeles să-şi salveze de la suferinţă şi moarte semenii. Istoria Holocaustului n-ar fi completă fără povestea acestor oameni, a "Drepţilor între Popoare". Ei sunt probabil singurele raze de lumină într-o epocă a tenebrelor, singurii care nu au abdicat în faţa Marilor Simplificatori ai Istoriei, singurii din păcate pe care conştiinţa i-a împiedicat să fie indiferenţi la soarta evreilor şi la tratamentul brutal aplicat acestora.

Cel mai celebru, astăzi, datorită romanului lui Thomas Keanely “Lista lui Schindler”, ecranizat de Steven Spielberg, este Oskar Schindler, un industriaş german din Bohemia care a salvat peste 1200 de evrei prin mutarea lor din Lagărul de muncă Plaszow, în oraşul său natal Brunnlitz. Membru al partidului nazist, Schindler deschide cu banii evreilor polonezi o afacere “de război” într-o veche fabrică de emailuri ce urma să execute diferite comenzi pentru armata germană. Pentru a face cât mai mulţi bani şi pentru a respecta angajamentul făcut de “investitorii săi” evrei, el va angaja ca muncitori în această fabrică, pe sume modice, evrei din Ghetoul Cracovia. Odată cu trecerea timpului şi intensificarea persecuţiilor, Schindler începe să se teamă tot mai mult pentru viaţa evreilor săi. Prin mituirea autorităţilor, el reuşeşte să-i convingă pe nazişti că fabrica sa şi evreii angajaţi acolo sunt de o importanţă vitală pentru susţinerea efortului de război german. Îşi păstrează fabrica şi reuşeşte să-şi salveze muncitorii evrei de la deportarea în lagărele de exterminare.

După lichidarea Ghetoului din Cracovia în martie 1943, muncitorii lui au fost mutaţi în lagărul de concentrare şi muncă Plaszow. Schindler a început să strângă legăturile cu Amon Goeth pentru a-şi putea astfel ajuta evreii din fabrică. Prin mituirea constantă a comandului acestui lagăr şi a altor mari oficiali nazişti, Schindler reuşeşte să-şi protejeze constant oamenii şi, ulterior, să-i mute cu tot cu fabrică, acum total neproductivă, la Brunnlitz. De aici, cei 1.200 de evrei ai lui Schindler vor fi eliberaţi de sovietici la sfârşitul războiului. În 1945 Schindler îşi cheltuise integral averea făcută în timpul războiului. Salvase însă de la moarte 1.200 de oameni. Răsplata sa va fi amintirea şi dragostea pe care o parte dintre aceştia i-o poartă şi astăzi.

O altă figură marcantă printre aceşti salvatori este cea a diplomatul suedez Raoul Wallenberg. Având sprijinul Congresului Mondial al Evreilor şi al Consiliului American al Refugiaţilor de Război, Wallenberg merge la Budapesta în iulie 1944 pentru a ajuta la protejarea a mai bine de 200.000 de evrei rămaşi în capitala ungară, pe care Eichmann dorea să-i expedieze cât mai curând la Auschwitz. Wallenberg a emis un număr impresionant de documente menite a-i proteja pe evreii budapestani, s-a ocupat personal de eliberarea acestora din trenurile de deportare şi din convoaiele ce mărşăluiau spre lagărele din Polonia. Pe toţi cei salvaţi astfel i-a adăpostit în Ghetoul Internaţional Budapesta, o reţea de 31 de case protejate diplomatic, aflate în capitala Ungariei. Reţinut de sovietici pe 17 ianuarie 1945, Wallenberg a dispărut fără urmă în URSS.

Dintre ţările europene, cazurile ce atrag atenţia din această perspectivă sunt: Danemarca, care şi-a salvat aproape integral populaţia evreiască de peste 7.000 de persoane prin transportarea acestora, pe mare, de către civili, spre Suedia, apoi Italia şi Bulgaria, ale căror guverne au refuzat să se conformeze cererilor naziste privind deportarea evreilor lor.

Foto:
Sus- Oskar Schindler cu o parte dintre “evreii săi,” după război
Jos-Raul Wallenberg

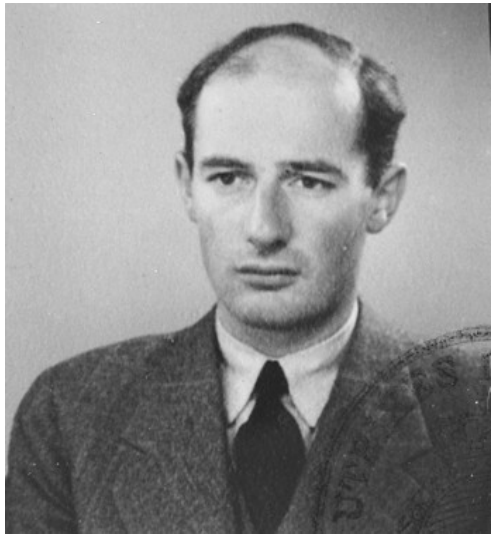

Reacția Celorlalți la Holocaust

În ciuda reacției inițiale, de ostilitate manifestă față de regimul nazist instalat la putere în Germania după 1933, Hitler a reuşit să câştige legitimitate în ochii celorlalte guverne europene şi a opiniei publice internaționale. În anii 1930 au existat numeroşi europeni care vedeau în nazism o alternativă viabilă la democrație şi o soluție în depăşirea crizei economice şi în eliminarea amenințării comuniste din Europa. Abia la sfârşitul anilor 1930, țările occidentale au început să privească regimul nazist ca pe o amenințare serioasă la adresa păcii europene şi mondiale. Cu toate acestea, prea puțini şi-au dat seama în Germania şi în lume de importanța antisemitismului rasial în cadrul ideologiei şi al programului politic nazist şi încă şi mai puțini au protestat față de politica sistematică de persecutare a evreilor din al Treilea Reich.

Foto: dreapta sus-defilare a trupelor SA la Munich în 1933
Jos (stânga) umilirea evreilor din Viena, puşi să spele străzile.
Jos (dreapta) intrarea trupelor germane în Polonia

Abia anexarea Austriei în 1938 şi deteriorarea continuă a situației evreilor au determinat guvernele celorlalte țări să ia în serios problema refugiaților evrei din Europa. În iulie 1938, este organizată la Evian, în Franța, o conferință în legătură cu această problemă, fără însă a se ajunge la vreun rezultat concret.

Între 1939 şi 1941 lumea este prea absorbită de izbucnirea războiului şi de schimbările bruşte de alianțe şi fronturi. Nimeni nu are timp în acei ani să se gândească la soarta evreilor. Ulterior, în ciuda tuturor eforturilor depuse de naziști de a împiedica scurgerea de informații privind uciderea în masă a evreilor în lagărele din Est, primele informații ajung la Moscova, Londra şi Washington încă din 1942. Multe dintre ele nu sunt crezute, sunt considerate a fi simple zvonuri sau parte a propagandei antifasciste orchestrate de Moscova.

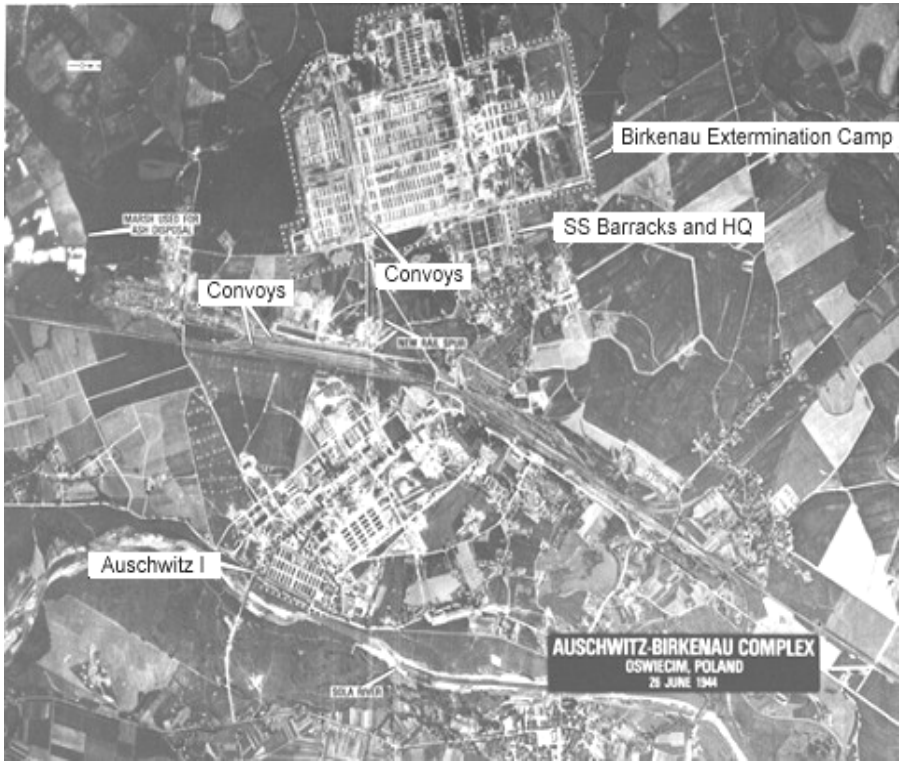

Fotografie aeriană făcută de echipajul unui bombardier american în 1944

Dincolo de ocean, comunitatea evreilor din America avea să reacționeze la rândul ei la primirea acestor rapoarte prin manifestații de protest precum cea de la Madison Square Garden (New York) din martie 1943, menită a atrage atenția și exercita presiuni asupra guvernului american, pentru ca acesta să intreprindă măsuri contra guvernului de la Berlin. Rezultatul acestor proteste va consta, printre altele, în organizarea conferinței Bermuda din aprilie 1943, conferință în timpul căreia oficiali SUA și ai Marii Britanii au discutat, din păcate fără nici un rezultat concret, situația refugiaților din statele ocupate de naziști.

Abia în noiembrie același an, Congresul SUA a cerut o investigație a unor oficiali ai Departamentului de Stat ce nu reacționaseră deloc în această privință. Două luni mai târziu președintele Roosevelt crea *War Refugee Board* (WRB) ce își propunea ajutorarea țărilor neutre dispuse să salveze o parte dintre evreii europeni – pînă la finalul războiului WRB a contribuit financiar și diplomatic la salvarea a aproximativ 200.000 de evrei, nu însă fără ajutorul adesea eroic al unor oameni precum diplomatul suedez Raoul Wallenberg. În același timp, WRB a susținut și ideea bombardării de către aviația aliată a lagărului Auschwitz-Birkenau și nu doar a fabricilor de la Auschwitz-Buna. Factorii militari responsabili au susținut însă ideea conform căreia efortul major al aviației trebuie direcționat astfel încât să se distrugă integral industria militară a Germaniei, pentru a se pune capăt războiului și suferințelor tuturor victimelor nazismului. La Birkenau au căzut în timpul războiului, din greșeală, opt bombe.

Tot în 1944, în aprilie, doi prizonieri evrei de la Auschwitz reușesc să evadeze și să ajungă în Slovacia, unde, unul dintre ei, Rudolf Vrba, transmite nunțiului papal un raport detailat. Raportul ajunge la Papa Pius XII la jumătatea lui iunie. Din nefericire șeful bisericii catolice ezită să condamne public crima nazistă și preferă să păstreze tăcerea.

Un alt efect al scurgerilor de informații privind lagărele din Est a fost acela că, speriați oarecum de pierderea integrală a oricărui sprijin sau posibilități de a mai negocia o pace cât de cât favorabilă, naziștii au încercat să dezmintă toate aceste rapoarte. În acest sens, au invitat o comisie a Crucii Roșii Internaționale să viziteze ghetoul model din Theresienstadt (Cehoslovacia) unde se aflau o mare parte dintre figurile proeminente ale comunității evreiești din Europa. Delegația vizitează Theresienstadt în iulie 1944, este impresionată de magazinele, băncile, cafenelele, școala din ghetou și mai ales de spectacolul organizat de copiii evrei în cinstea oaspeților. Imediat după plecarea comisiei, naziștii vor trimite pe absolut toți locuitorii ghetoului model în lagărele morții din Est, inclusiv pe copiii ce jucaseră pe scena teatrului din ghetou și pe care atât cei de la Crucea Roșie cât și naziștii îi filmaseră.

Populația din Europa dominată de naziști

Opresiunea, expulzarea din societate şi în final exterminarea evreilor nu au fost fapte izolate, ci parte a unei foarte clar definite politici naziste. Începând cu anii 1930, segmente largi ale populației germane au fost expuse guvernării antisemite. Această politică a culminat cu pogromul din Noaptea de Cristal. Politica nazistă nu ar fi putut fi atât de pregnant implementată dacă nu ar fi beneficiat măcar de acceptul tacit al majorității populației germane.

Segregarea, deportarea şi uciderea evreilor în țările ocupate de naziști a fost dusă la capăt în contextul conştientizării acestor acțiuni de către populația locală. Doar o mică parte dintre cei aflați în țările ocupate de germani au ales să-i ajute pe evrei. Cei mai mulți şi-au reprimat instinctul de a reacționa la excluderea, expropierea şi uciderea evreilor. Mai mult, au existat oameni şi organizații care au colaborat cu naziştii, au predat, deportat şi chiar ucis evrei.

Majoritatea populației germane şi a celei din Europa ocupată era conştientă, cel puțin până la un punct, de felul în care naziştii îi tratau pe evrei. Totuşi, nu au luat nici un fel de atitudine în acest sens. Nu i-au persecutat deschis pe evrei, dar nici nu s-au angajat în activități de ajutorare a acestora. Această atitudine se datora atât sentimentelor antisemite cât şi sentimentului generalizat de frică față de naziști. Mai mult, faptul că atacul era îndreptat împotriva "altcuiva," chiar dacă acesta era un vecin, un partener de afaceri sau o cunoştință, îi va face pe mulți să considere că amestecul lor în această problemă nu este necesar. În plus, nu puțini au fost cei care au luat în calcul şi posibilele beneficii ce urmau să rezulte din deposedarea de proprietăți şi din uciderea evreilor. Toate acestea au făcut ca numărul "spectatorilor neangajați" din Europa să fie extraordinar de mare.

Războiul cu distrugerile sale, ocupația nazistă, teroarea, i-a făcut pe mulți dintre germani să uite de susținerea inițială acordată regimului. Mulți dintre europeni i-au urât pe ocupanții germani, mai ales atunci când erau afectați direct de prezența lor sau a frontului. Întreaga atmosferă creată de război i-a ajutat însă considerabil pe naziști. Desensibilizați, preocupați doar de soarta celor apropiați şi de grijile zilnice, europenii nu mai aveau timp să se întrebe ce se întâmplă cu evreii încolonați şi duşi spre gară, sau de unde vin coloanele de evrei îmbrăcați în zeghe şi puşi să lucreze la îndepărtarea dărâmăturilor provocate de bombardamente. Evreii sufereau, era evident. Dar şi ei sufereau, chiar dacă altfel. De vină era războiul, dincolo de care nimeni nu mai vroia să vadă celălalt război, cel rasial, purtat de naziști împotriva evreilor.

Foto:
Sus-evreu polonez umilit de civili sub privirile soldaților germani.

Jos: moartea ca prezență cotidiană şi indiferența civililor față de victime (Ucraina).

Bisericile creştine

Biserica Catolică a fost una dintre instituțiile a căror politică şi eventual reacție față de nazism ar fi putut influența soarta evreilor persecutați. Însă, Biserica Catolică a recunoscut regimul nazist în momentul în care a semnat *Concordatul* cu Germania lui Hitler, prin care se asigura protecția catolicilor germani. În rest, Biserica şi-a folosit foarte rar influența în țările cu majoritate catolică pentru a convinge guvernele acestor țări şi populația să-i accepte pe refugiații evrei sau, în țările satelit ale Germaniei, pentru a determina o îmbunătățire a tratamentului aplicat evreilor. Mai ales în anii 1940, liderii Bisericii s-au abținut aproape integral de la orice fel de protest în legatură cu crimele în masă săvârşite de naziști.

Au existat totuşi anumite cazuri când evreii au fost ajutați de către Biserică. În Slovacia, emisari ai Papei, au încercat să îmbunătățească situația evreilor de acolo. Preoți, călugări şi călugărițe şi-au concentrat eforturile pentru a îmbunătăți situația evreilor din Italia, adesea cu consimțământul Vaticanului. Papa a făcut personal apel la liderii Ungariei pentru a uşura situația evreilor din această țară. În Belgia, evreii au găsit refugiu în mânăstiri şi în alte instituții religioase.

În ceea ce privește bisericile protestante, este greu de analizat felul în care aceasta a reacționat în legătură cu persecutarea evreilor datorită faptului că ierarhia din cadrul acesteia diferea substanțial de cea a Bisericii Catolice. În unele zone, în special în cele în care protestanții reprezentau o minoritate (calvinii în Franța), a existat o tendință perceptibilă de ajutorare a evreilor. Cam tot aşa stau lucrurile şi în privința Bisericii Ortodoxe, unde au existat proteste venite din partea clerului înalt, mai ales în Bulgaria şi Grecia şi cazuri individuale în care preoții au luat parte în acțiuni de salvare a evreilor.

Aliații în timpul războiului

Pe parcursul desfăşurării Holocaustului, mai ales după 1939, Aliații - Marea Britanie, SUA şi URSS - au fost preocupați în primul rând de evoluția conflictului militar, de desfăşurarea strategică a războiului. Chiar şi după 1942, când frontul se stabilizează şi când primele rapoarte privind execuțiile în masă ajung la Moscova, Londra şi Washington, cei mai mulți dintre militari şi politicieni cred că problema va fi rezolvată doar odată cu înfrângerea definitivă a Germaniei. Pentru salvarea evreilor nu se întreprinde nimic în plan militar, pentru a preveni, amâna sau eventual stopa exterminarea lor. Singurele inițiative sunt cele diplomatice, venite în primul rând din partea SUA, inițiative ce au dus, prin exercitarea unor presiuni asupra unor state satelit ale Germaniei, precum Ungaria şi România, la amânarea, respectiv prevenirea anihilării multor evrei.

Rapoartele privind Soluția Finală

Persecutarea, segregarea şi uciderea evreilor europeni în timpul anilor turbulenți ai celui de-al doilea război mondial au fost în mod premeditat ascunse opiniei publice internaționale de către făptuitori. Primele zvonuri şi rapoarte privind uciderile în masă din URSS, unele obținute prin interceptarea şi decodificarea mesajelor germane, au fost primite cu apatie şi lipsă de încredere de către guvernele occidentale, care au interpretat mesajul Moscovei ca simplă propagandă anti-nazistă.

Abia în vara anului 1942 astfel de rapoarte ajung la îndemâna media, care nu ezită să le publice sau să le difuzeze. Absența oricărui precedent istoric, care ar fi putut facilita explicarea scopului şi a naturii crimelor înfăptuite de naziști, a făcut însă ca opinia publică să nu înțeleagă exact ce se întâmplă şi să nu reacționeze vehement. Nici măcar organizațiile evreieşti din SUA nu au reuşit să organizeze în prima fază altceva decât mitinguri de protest, precum cel de la New York din 1942.

Primele rapoarte privind existența lagărelor de exterminare din Polonia ajung în Occident în iarna lui 1942 grație eforturilor depuse de mişcarea de rezistență poloneză. Din acest moment, Aliații încep şi ei o acțiune concertată de protest, denunță crimele şi îi amenință pe naziști cu judecarea acestor crime după război. La acea dată o mare parte dintre evreii polonezi şi sovietici pieriseră deja. Ceilalți, evreii europeni vor pieri în anii următori. Naziştilor nu le păsa prea mult de aceste amenințări. Nu trebuie uitat faptul că atunci când războiul convențional era evident pierdut, naziştii au făcut tot posibilul pentru a câştiga celălalt război, "Marele Război Rasial," dus împotriva evreilor.

Lumea evreiasca şi Holocaustul

Circumstanţele războiului au îngreunat până la anulare existența oricărui contact între evreii aflați sub administrație nazistă şi cei din lumea liberă. În perioada de dinaintea Soluției Finale, asociațiile evreieşti americane, în special *Joint Distribution Committee*, au încercat să ofere ajutor evreilor persecutați de câte ori acest lucru a fost posibil. Au făcut eforturi pentru a uşura condițiile din ghetouri, pentru mobilizarea opiniei publice împotriva crimelor naziste şi au presat administrația americană să ofere ajutor evreilor europeni.

Evreii din America, Anglia şi Palestina (Yishuv) s-au înrolat voluntari în armată pentru a participa direct la lupta împotriva nazismului. Când trupele germane au ajuns în Egipt în 1942, evreii din Palestina s-au temut de o eventuală ocupație nazistă şi au început să se pregătească pentru acțiuni de rezistență. În acelaşi timp, evreii din Palestina au creat un Comitet de Salvare a evreilor din Polonia şi, cu ajutorul aviației britanice, au organizat acțiuni de salvare a evreilor din Slovacia, Ungaria, Italia şi Iugoslavia.

În URSS evreii au creat un Comitet Evreiesc Anti-fascist, înființat de intelectuali, a cărui activitate principală a constat în organizarea de activități de documentare şi adresarea de memorii către diferite guverne aliate.

În ciuda tuturor eforturilor depuse pentru ajutorarea confraților lor, evreii din întrega lume liberă nu au reuşit să impiedice aplicarea Soluției Finale. Acest lucru indică, printre multe altele, faptul că "evreimea mondială" de care amintea permanent propagandă nazistă nu era decât una dintre marile obsesii ale Führerului. O obsesie cu consecințe funeste pentru milioane de nevinovați.

Harta. Numărul de evrei, victime ale Holocaustului, la nivelul fiecărei țări europene (stânga)
Harta. Numărul de evrei care au supraviețuit Holocaustului în fiecare țară europeană

NOI ÎNCEPUTURI

Eliberarea Lagărelor

Pe 24 Iulie 1944, trupele sovietice eliberau primul lagăr de extreminare din Polonia de Est, Majdanek, în care muriseră pînă în acel moment peste 360.000 de evrei. Realizând avansul rapid al armatei sovietice Himmler a ordonat distrugerea camerelor de gazare de la Auschwitz şi deportarea deţinuţilor aflaţi încă în viaţă spre Germania. Marşurile morţii organizate de SS la finalul anului 1944 vor adăuga la lista funebră a victimelor nazismului încă câteva sute de mii de victime, 60.000 dintre acestea provenind numai din lagărul de la Auschwitz.

Armata sovietică a ajuns la Auschwitz pe 27 Ianuarie 1945. Până în acel moment se estimează că muriseră acolo peste 1.000.000 de evrei şi un număr de aproximativ 500.000 de polonezi, prizonieri de război sovietici şi romi.

Armatele aliate occidentale au intrat în Germania în primăvara anului 1945, eliberând lagărele Buchenwald, Bergen-Belsen şi Dachau. Abia în acel moment au realizat comandanţii armatelor occidentale barbaria regimului nazist. Au început să strângă în grabă documente, mărturii ale supravieţuitorilor, au întocmit rapoarte privind activitatea SS. Crima înfăptuită urma a fi judecată şi arătată lumii întregi pentru a nu putea fi niciodată negată.

Moartea lui Hitler

Pe 30 Aprilie 1945, Hitler s-a sinucis în bunkerul său din Berlinul ocupat deja de sovietici. Al Treilea Reich avea să se prăbuşească în scurt timp. Înainte de a muri, Hitler şi-a acuzat armata de laşitate, poporul german de slăbiciune, şi-a demis şi chiar executat o parte dintre apropiaţi. Nu a uitat însă să lase omenirii un ultim testament, la fel de funest ca întreaga sa politică:

"…nu este adevărat că eu sau altcineva din Germania, am dorit războiul în 1939. A fost dorit şi pornit de acei oameni de stat de origine evreiască sau care lucrează pentru interesele evreieşti internaţionale. Am făcut prea mult pentru controlarea şi limitarea înarmării…niciodată nu mi-am dorit ca după Primul Război fatal împotriva Angliei şi chiar împotriva Americii, să mai existe un altul de acest gen…..Vor trece secole, dar din ruinele oraşelor şi monumentelor noastre va creşte şi se va întări ura faţă de cei responsabili pentru tot, Evreimea Internaţională.

Am fost destul de clar când am afirmat că în cazul în care naţiunile Europei vor fi din nou privite ca simple "părţi" care pot fi vândute şi cumpărate de către aceşti conspiratori internaţionali în bani şi finanţe, atunci rasa evreiască, adevăratul criminal din această luptă crâncenă, va fi făcută responsabilă.

Mai mult, i-am atenţionat pe toţi că de data aceasta, nu numai că vor muri de foame milioane de copii aparţinând rasei ariene europene, ci vor fi ucişi milioane de adulţi, milioane de femei şi copii, vor fi bombardaţi în oraşele lor fără ca adevăratul criminal sa fie tras la răspundere, chiar dacă prin mijloace mai umane.

După 6 ani de război… cea mai curajoasă şi glorioasă demonstraţie a scopului vital al unei natiuni… vreau, prin decizia de a rămâne în acest oraş, să-mi împart soarta cu milioanele de oameni care au decis la rândul lor să nu părăsească acest loc.

Şi, în plus, nu vreau să cad în mâinile unui duşman care are nevoie de un nou spectacol organizat de evrei pentru masele lor isterice…Le cer tuturor naţional-socialiştilor, tuturor germanilor şi forţelor armate să fie credincioşi noului guvern şi noului preşedinte.

Le cer liderilor naţiunii şi supuşilor lor să respecte negreşit legile rasei şi să se opună fără milă duşmanului universal al tuturor popoarelor, Evreimea Internaţională."

La acea dată, majoritatea evreilor europeni fusese omorâtă; 4 milioane dintre ei fuseseră gazaţi în lagărele de exterminare în timp ce alte 2 milioane fuseseră împuşcaţi sau pieriseră în ghetouri.

Revenirea la viață

În ultimele luni de război, lagărele de concentrare germane au fost eliberate de către aliați. Prima grijă a aliaților a fost să încerce a-i ajuta pe cei mai mulți dintre prizonieri să supraviețuiască şi să revină la starea normală, pentru că mulți dintre aceştia erau practic nişte schelete vii, pline de răni supurente. Ulterior, eforturile aliaților au vizat repatrierea deținuților ca şi a celor câteva milioanele de refugiați dislocați de urgia războiului. Fohrenwald, ultimul lagăr pentru persoane dislocate a fost închis în 1957.

Spre deosebire de refugiați, mulți dintre supraviețuitorii Holocaustului au refuzat să se întoarcă în țările lor de origine şi au preferat să rămână în fostele lagăre de concentrare, transformate de aliați în lagăre pentru persoane dislocate. Pentru cei mai mulți dintre ei cuvântul "acasă" nu mai avea nici un sens. Pierduseră totul, inclusiv pe cei dragi. Unii nu vroiau să se întoarcă în locurile natale de unde plecaseră adesea huliți de vecinii lor sau măcar în râsetele acestora. Nu vroiau să rişte întâlnirea cu trecutul. Îşi doreau să privească doar în viitor, fie că acesta se numea SUA, Palestina, Suedia.

Majoritatea rezidenților evrei din aceste lagăre au devenit sioniști şi şi-au declarat intenția de a emigra în Palestina. La sfârşitul Mandatului britanic în Palestina şi odată cu formarea Statului Israel, aproximativ 2/3 dintre supraviețuitori au ajuns în Eretz Israel. Acest proces a fost însă unul de lungă durată pentru că inițial Marea Britanie nu a vrut să le permită acestor supraviețuitori intrarea în Palestina. Unele vapoare cu refugiați au fost întoarse din drum, ca şi în perioada războiului dealtfel, altele au fost chiar scufundate în porturi. Abia în 1948 Marea Britanie a renunțat la Cartea Albă a emigrărilor introdusă în 1939 şi, mai apoi, la mandatul său asupra Palestinei. Odată format Statul Israel în 1948, majoritatea supraviețuitorilor Holocaustului s-au stabilit acolo.

Foto: tineri evrei, supraviețuitori ai Holocaustului în drum spre Palestina.

Omenirii i-a luat aproape două decenii pentru a avea în cele din urmă curajul să se uite în trecut. Primii care au făcut acest lucru au fost germanii şi israelienii, principalii călăi şi victimele lor prioritare. Celorlalţi, aliaţilor, colaboratorilor, martorilor indiferenţi, le-au trebuit mult mai mulţi ani pentru a face acest lucru. Asta mai ales atunci când au trebuit să privească critic şi să-şi asume rolul jucat de ei în perioada Holocaustului.

Foto:
Stânga-vapor cu evrei europeni ajuns în portul Haifa (iulie 1947)
Dreapta-manifestaţie populară ocazionată de sărbătorirea primului an de independenţă a statului Israel (Tel Aviv, mai 1949)

Mii de supravieţuitori ai Holocaustului care au plecat în nou creatul stat Israel au întâmpinat dificultăţi destul de mari la sosire şi în încercările ulterioare de a se integra în societate. În 1948, a început războiul israelian pentru independenţă şi mulţi dintre supravieţuitorii care au ajuns în Israel în acea perioadă au fost nevoiţi să lupte în acest război, în care mulţi dintre ei şi-au găsit moartea. Uneori, cei care au murit erau ultimii supravieţuitori ai familiei lor, restul dispăruseră în timpul Holocaustului.

Supravieţuitorii veniseră deci într-o ţară care se confrunta cu propriile probleme, oamenii de acolo fiind absorbiţi de problemele lor şi adesea deloc dispuşi să-i compătimească sau să-i înţeleagă pe cei care trecuseră prin inimaginabila experienţă a Holocaustului. Cam tot aşa au stat lucrurile şi în alte ţări în care au emigrat supravieţuitorii. Nimeni nu era cu adevărat dispus să le asculte povestea. Toţi vroiau să uite de război, să-şi reconstruiască viaţa, să privească în viitor. Trecutul îi privea doar pe cei care trebuiau să se ocupe de administrarea justiţiei politice.

Procesul de la Nürnberg

Aliaților (SUA, Marea Britanie, Franța, URSS) le-a revenit după 1945 sarcina de a analiza măcelul general dintre 1939 şi 1945 şi de a-i descoperi şi pedepsi pe cei responsabili de atrocități. După şapte luni de la sfârşitul războiului, a început Procesul de la Nürnberg în timpul căruia au fost judecați 21 de membri marcanți ai regimului nazist.
Principalele capete de acuzare formulate de tribunalul internațional au fost următoarele:
1) Conspirație în vederea comiterii crimelor care apar enumerate în celelalte capete de acuzare;
2) Crime împotriva Păcii (planificarea, pregătirea şi punerea în practică a războiului de agresiune);
3) Crime de Război (violarea legilor şi obiceiurilor războiului);
4) Crime împotriva Umanității (exterminare, subjugare, persecutarea pe motive politice sau rasiale, acte inumane săvârşite împotriva populației civile).

Majoritatea celor acuzați au încercat să-şi justifice acțiunile afirmând că nu au fost altceva decât simpli executori ai ordinelor lui Hitler şi că se fac vinovați doar de respectarea ordinelor acestuia. Probele aduse de acuzatori au inclus filmele de propagandă naziste cât şi o serie de documente incriminatoare în legătură cu asasinatele în masă şi cu multe alte atrocități comise de nazişti. Au fost prezentate şi scenele filmate de Aliați după eliberarea lagărelor.

Dintre cei judecați la Nürnberg, 12 au condamnați la moarte prin spânzurătoare, 3 la închisoare pe viață şi restul la diferite pedepse cu închisoarea.

Procesul de la Nürnberg va fi urmat în timp de numeroase alte procese, atât în Germania, cât şi în Israel, Franța, Austria, Polonia etc. Ultimele procese importante au avut loc în Franța în anii 1990.

Procesul lui Adolf Eichmann din 1961 a fost primul în care li s-a permis supraviețuitorilor, majoritatea cetățeni israelieni, să depună mărturie împotriva călăilor lor.

Foto:
Sus- procesul de la Nürnberg din 1945
Jos-Procesul lui Adolf Eichmann din 1961

Foto: Fuhrer-ul, garantul viitorului pentru tineretul german național-socialist (stânga sus) și vorbind poporului german la o întrunire de masă (stânga jos).
Civili germani obligați de aliați să viziteze lagărele de concentrare și ulterior să ia parte la îngroparea victimelor regimului pe care îl susținuseră (dreapta).

"Învățasem de la părinții mei, care erau naționaliști înfocați, că cineva poate avea opinii antisemite fără ca acest lucru să afecteze cumva relațiile sale cu persoane de origine evreiască. Aparent, această atitudine lasă impresia existenței unor urme de toleranță, dar eu cred că exact confuzia generată de această credință este cea care m-a făcut să mă dedic mai târziu, trup și suflet, unui sistem politic inuman fără a mă îndoi măcar o clipă asupra decenței hotărârilor și acțiunilor mele. Încât, atunci când vorbeam despre mizeria în care națiunile (europene) au ajuns datorită evreilor sau despre spiritul evreiesc subversiv și despre corupătorul sânge evreiesc, nu mă gândeam la... bătrânul domn Levy sau Rosel Cohn: atunci aveam în minte doar pe Evreul Malefic.
Chiar și atunci când am auzit că evreii sunt dați afară de la slujbele și din casele lor și închiși în ghetouri, nu m-am gândit niciodată că aceiași soartă ar fi putut-o avea și bătrânul Levy. Doar 'Evreul' (generic) urma să fie persecutat, să fie făcut 'inofensiv'."

MELITA MASCHMANN, COMANDANT,
LIGA FETELOR GERMANE, SECȚIUNEA 14-18 ANI,
ORGANIZAȚIE ÎN CADRUL HITLERJUGEND

HOLOCAUSTUL DIN ROMÂNIA

Prezența primilor locuitori evrei în actualul teritoriu al României este atestată încă din perioada romană. Ulterior, informațiile privind existența evreilor în această zonă se înmulțesc după secolul XII şi mai apoi XV. Numărul evreilor în Principatele Dunărene ale Valahiei şi Moldovei devine însă semnificatic abia în secolul XVIII, în timpul domniilor fanariote şi mai apoi în secolul XIX, mai ales după Pacea de la Adrianopol (1829). Creşterea rapidă a numărului de evrei, datorat în principal procesului de modernizare a Țărilor Române, face ca în mai puțin de jumătate de secol, în Moldova, în 1859, evreii să reprezinte 3% din întreaga populație.

Tot acum încep, din nefericire, să apară şi primele manifestări antisemite din România, reprezentanții acestui curent considerând prezența şi integrarea evreilor în societate un pericol. Astfel de reacții încep să se înmulțească mai ales după 1848, momentul cel mai important în ce privește încercările de emancipare a evreilor din Principate. Un al doilea moment semnificativ este înregistrat în perioada domniei lui Alexandru Ioan Cuza, când evreii sunt numiți în documentele oficiale "români de cult mozaic."

Emanciparea evreilor din România cunoaşte însă un puternic regres după 1866, prima constituție modernă refuzându-le dreptul de a fi cetățeni. Obligați să efectueze serviciul militar, să se supună legilor țării, să plătească taxe şi impozite, evreii erau considerați în continuare străini. Acest statut avea să fie schimbat abia la 1878, când, în timpul Congresului de Pace de la Berlin, României i se impune modificarea articolului 7 din constituție. Conform noului articol, evreii (locuitori necreştini), puteau dobândi cetățenia. Naturalizarea urma să se facă însă individual şi prin lege, încât, în ciuda numeroaselor cereri depuse, singurii care au obținut cetățenia au fost cei 888 de evrei participanți la Războiul de Independență.

Între 1878 şi 1918, evreii din România au continuat să joace un rol important în modernizarea şi dezvoltarea economică a țării. Între 1916 şi 1918, 23.000 dintre aceştia vor lupta pe front, pentru ca mai apoi să susțină Marea Unire, inclusiv pe plan internațional. Tot acum, după război, printr-o legislație special adoptată în 1919 şi consfințită prin noua Constituție din 1923, evreii vor primii cetățenia română. Primii vor beneficia de acest drept evreii din vechiul Regat, apoi cei din provinciile unite cu România după 1918: 267.000 de evrei din Basarabia, 89.000 din Bucovina, 181.340 din Transilvania.

În 1930 numărul evreilor din România era de 750.000, pentru ca la începutul anilor 1940 să ajungă la 783.000. Participanți activi la viața politică, economică şi culturală a României interbelice, la consolidarea statului democratic, evreii se vor confrunta în această perioadă şi cu apariția unui nou tip de antisemitism, mult mai agresiv decât cel de secol XIX, al cărui promotori erau atât partidele radicale de dreapta, precum cel al lui A.C. Cuza, cât şi mişcarea fascistă "Legiunea Arhanghelului Mihail" condusă de Corneliu Zelea Codreanu, ultima fiind extrem de fanatică şi violentă.

Foto: Corneliu Zelea Codreanu în 1938

Dreapta: Manifest cuzist adresat comercianților (1925)

COMERCIANȚI!

Nici o clasă socială nu a fost mai crunt lovită decât aceea a comercianților români. Rând pe rând, prin concurență necinstită, prin lipsă la cântar, prin falsificarea mărfurilor, prin coruperea agenților de control, prin falimente frauduloase etc., etc. veneticii şi vagabonzii din toată lumea v-au scos din locurile voastre, v-au gonit în margine pe cei ce n-ați pierit încă, iar ei s-au îmbuibat din munca şi agonisita voastră, luând loc, în fruntea comerțului şi industriei. Azi Camerele de Comerț sunt conduse de aceşti venetici sau de slugile lor. Duminica şi sărbătorile creştineşti sunt batjocorite, iar sâmbetele lor cinstite. Copiii voştri nu pot fi ținuți în şcoale, căci nu aveți cu ce şi nici la ucenicie nu mai aveți unde-i da, căci sunt goniți.

Amară viață trăiți voi, mai amară o vor trăi copiii voştri.

Apărarea intereselor voastre înseamnă apărarea nației însăşi, care, fără o clasă de mijloc românească, va pieri. Această propagandă, cinstindu-şi numele, o va face ziarul "Apărarea Națională", de sub conducerea dn-ului prof. A.C. Cuza, care, apărându-vă pe dvs., va apăra nația însăşi. Citiți şi sprijiniți dar ziarul "Apărarea Națională", apărarea voastră şi a copiilor voştri.

Antisemitismul virulent al extremei drepte din România, cât şi cel moderat al multor altor formaţiuni politice de orientare naţionalistă, nu au reuşit însă să perturbe serios activitatea creatoare şi integrarea evreilor în societatea românească. Evoluţia normală a vieţii evreilor din România va fi însă afectată gradual după 1936 pentru a fi ulterior întreruptă radical de evenimentele dintre 1940 şi 1945. În acest sens, intrarea treptată a României în sfera de influenţă a Germaniei naziste a jucat un rol fundamental dar nu unic. Noul context internaţional nu a făcut decât să promoveze cât mai aproape de vârful politicii româneşti pe cei ce promovau antisemitismul şi la transformarea acestuia din urmă în politică de stat. Antisemitismul românesc nu era însă unul de import, deşi, după 1940, o parte din elementele ce compuneau antisemitismul rasist al naziştilor vor fi adoptate şi adaptate de către antisemiţii din România.

”Hitlerismul" nostru

În vremea din urmă se scrie tot mai mult despre hitlerismul legionarilor care reprezintă astăzi adevăratul naţionalism românesc.... Lecţia de naţionalism vine astăzi din partea "patrioţilor" de la *Zorile, Adevărul, Credinţa, Cuvântul liber* şi alte foi *"obiective."*
Că tinerii legionari sunt în slujba lui Hitler, că hitlerismul nu are nimic" comun cu noi şi cu interesele noastre româneşti, ci dimpotrivă, că germanii au fost şi vor fi mereu adevăraţii noştri duşmani, iată o seamă de afirmaţii de-a dreptul "convingătoare" prin care se arată calea greşită a tineretului de astăzi şi totodată se exprimă neliniştit grija pentru viitorul neamului românesc... Ovreii şi fraţii lor de conştiinţă şi metode, comuniştii, sunt adânc îngrijaţi de soarta, acestui neam. Trădătorii neamului şi idolatrii banului au deschis şcoală nouă de patriotism. Dar, ce nu pot face aceşti rătăciţi ai pământului românesc! Nu pentru ei scriem aceste rânduri. Nu, pentru că dreapta judecată şi curăţenia cugetului nu poate convinge oamenii lipsiţi de bună credinţă şi de demnitate. Alte metode sunt mai eficace pentru tămăduirea lor. Împotriva lor nu se poate lupta cu cuvântul. Scriem tot pentru aceia pe care presa internaţional-ovreiască vrea să-i poarte pe drumurile înşelăciunii, pentru aceia care necunoscând lucrurile, pot cădea în cursa acestor oameni ai minciunii şi laşităţii... Naţionalismul nostru însă se întemeiază pe un principiu de cea mai pură, cea mai adâncă şi universală spiritualitate, adică ortodoxia noastră creştină. Neamul românesc s-a plămădit şi a crescut în istorie pe această temelie a creştinismului răsăritean, spre deosebire de germani în substanţa spirituală a cărora se pare că e mai puternic Wotan decât Crist. De aci şi caracterul deosebit al antisemitismului naţionaliştilor români, de aici şi felul nostru mai uman, mai pozitiv, de a vedea întreaga problemă a naţionalismului. Dar politic? Tineretul naţionalist român priveşte mişcarea germană cu simpatie, ceea ce capătă îndreptăţire prin faptul că ea duce luptă tare împotriva unui pericol care ne ameninţă şi pe noi. Ovreii şi comunismul. Desigur, în spiritul şi metodele lor, care, după cum am spus mai sus, sunt deosebite de ale noastre. Încolo nimic. Când tendinţa imperialistă a acestui popor ar ameninţa existenţa neamului nostru, cine ar mai sta la gânduri, purtat de cine ştie ce simpatii ideologice, să nu se împotrivească cu toată tăria, ca-n faţa tuturor care vor să ne deschidă largi guri de mormânt? Dar mai poate fi îndoială de unde vin şi cine sunt aceia care *astăzi* încearcă să ne dea pieirii?....

Ernest Bernea, *”Hitlerismul” nostru*, "Rânduiala” nr. 4, 1935.

Foto: Lăncier, membru al formaţiunillor paramilitare cuziste

În 1938, guvernul condus de Octavian Goga şi A.C. Cuza introducea legea de revizuire a cetăţeniei tuturor evreilor din România. În mod abuziv, aveau să li se retragă acum drepturile politice la peste 220.000 de evrei, care îşi pierdeau astfel şi dreptul de a deţine proprietăţi funciare ori imobiliare sau de a ocupa poziţii în administraţie, justiţie, învăţământ, armată. Situaţia lor se va înrăutăţi şi mai mult în 1940, când în timpul guvernării Gigurtu, a fost legiferat statut juridic pentru reglementarea situaţiei evreilor din România, transformarea acestora în cetăţeni de categoria a II-a.

Vara anului 1940 aduce o altă urgie pe capul evreilor, mai ales al celor din Basarabia şi Bucovina, pe care România este obligată să le cedeze URSS. Psihoza produsă de aceste pierderi teritoriale face ca unităţi ale armatei şi jandarmeriei din numeroase localităţi din zonă să ucidă sute de evrei, acuzaţi pe nedrept de simpatii sau chiar colaborare cu sovieticii.

Pierderea Transilvaniei de Nord în toamna lui 1940 va duce la o răsturnare de situaţie cu consecinţe extreme pentru România. Regele Carol II se vede obligat să abdice după ce aduce la putere pe generalul Ion Antonescu, susţinut de Garda de Fier. În septembrie 1940 România devine Stat Naţional Legionar. Printre multe altele, această schimbare de regim politic va genera şi o intensificare şi instituţionalizare a antisemitismului în România, o elaborare şi aplicare a unei legislaţii antievreişti menită a elimina definitiv pe evrei din viaţa economică, socială, politică şi culturală românească.

Foto: Generalul Antonescu în cămaşă legionară, alături de Horia Sima (Bucureşti, 1940)

Problema evreiască în statul legionar

În ţările din Sud-Estul şi Centrul Europei, mai ales în acelea pe care Dumnezeu le-a dăruit cu pământ mănos sau cu bogăţii subpământene, în România, în Polonia şi în Ungaria, s-au aşezat şi au înflorit comunităţi evreieşti care încetul cu încetul au pus stâpânire pe negoţ, adică pe schimbul acelor bogăţii. …..Chestiunea evreiască privită prin perspectiva istoriei se prezintă, aşadar ca o problemă socială din cele mai grele. Românii (ca şi polonii şi ungurii) n-au avut în istoria lor o clasă burgheză naţională. Burghezia la noi a fost întotdeauna străină, în afară de funcţionari şi de intelectuali. Ca să rezolvăm problema urmează deci să creem întâi o burghezie naţională puternică; ceea ce n-am avut în cursul istoriei noastre. Oricine îşi dă seama de mărimea sforţării ce se cere astăzi pentru aceasta, dar ea singură ne poate mântui de exploatarea parazitară a unei clase sociale străine (E inutil să spun că evreii nu alcătuiesc un popor ci o singură clasă socială). Este vorba, deci, nu de a distruge, ci de a creea o nouă societate românească.

Mulţi au crezut şi poate cred încă în rezolvarea chestiunii evreieşti prin sforţările şi iniţiativa individuală, prin disciplinarea publicului, care nu s-ar mai îndrepta pentru nevoile sale la magazinele şi întreprinderile evreeşti. În felul acesta îşi închipuie că s-ar putea înlătura economia evreiască din ţară şi că evreii ar pleca pe alte meleaguri…..Numai revoluţia naţională legionară poate dezlega această chestiune ca o problemă de stat. Să nu credem însă că se poate rezolva numai prin legiuiri şi decrete. E nevoie de sforţarea creatoare şi disciplinată a tuturor, pentru a înfăptui o societate nouă, a schimba din adâncimi organismul social al poporului nostru.

P. P. Panaitescu, *Problema evreiască în statul legionar*,
"Cuvântu1", nr. 3 din 16 octombrie 1940.

Statul național legionar aduce un element cu totul nou în ecuația antisemitismului românesc. Regimul de teroare impus de legionari, recunoscuți încă din anii 1930 pentru asasinatele lor politice şi violențele îndreptate împotriva evreilor, va reprezenta, începând cu acest moment, un pericol permanent pentru existența fizică a evreilor din România. Astfel, numai în timpul rebeliunii legionare din 21-23 ianuarie 1941, legionarii ucid în Bucureşti 120 de evrei, mai mulți decât fuseseră uciși în Germania în timpul Nopții de Cristal din 1938. Tot acum sunt distruse numeroase sinagogi, devastate magazine şi locuințe ale evreilor, mai ales în Bucureşti.

Foto: sus-cadavrele evreilor uciși în timpul rebeliunii (Morga din Bucureşti, 23 ian. 1941)
Jos-Sinagogă din Bucureşti distrusă de legionari în timpul rebeliunii

Intrarea României în războiul contra URSS, alături de Germania nazistă, pe 22 iunie 1941, război văzut de Antonescu ca o cruciadă împotriva "iudeo-bolşevismului" va declanşa un amplu proces de “curățirea terenului,” de deportare şi exterminare prin execuții sumare şi în masă sau prin înfometare, frig şi boli, în cele peste 100 de ghetouri şi lagăre, a evreilor din Basarabia, Bucovina şi Transnistria.

Înlăturarea legionarilor de la guvernarea țării de către generalul Antonescu, după rebeliune, nu duce la încetarea politicii antisemite în România. Această măsură nu face altceva decât să-l "raționalizeze." Confiscările de proprietăți şi violențele de stradă sunt înlocuite cu o politică de românizare inspirată de modelul german şi o legislație menită a-i segrega şi izola pe evrei.

UNIVERSUL

MANIFESTAȚII DE PATRIOTISM | 500 de evrei comuniști | CAMARADERIA ROMÂNO-GERMANĂ

500 de evrei comuniști executați la Iași

i au tras din case focuri asupra ostașilor germani și români

COMUNICAT

Sovietele urmăresc pe ate căile să producă acte sabotaj, de dezordine și agresiune, în spatele ntului.

în acest scop, lansează n avion — cu parașutele spioni și agenți teroriști, ri iau contactul cu agenții

Câțiva din acești agenți au fost prinși, iar actele de agresiune încercate au fost sancționate.

La Iași, au fost executați 500 iudeo-comuniști, care trăseseră focuri de armă din case, asupra soldaților ger-

primate pe loc, fără cruțare.

Populația pașnică are datoria de a divulga imediat autorităților locale pe toți cei suspecți și pe toți străinii, apăruți de curând în localitate. Cine nu divulgă la

Deportări şi masacre

În aplicarea politicii de purificare etnică a acestor teritorii, ordonată de generalul Ion Antonescu, zeci de mii de evrei au fost executaţi de jandarmii români sau de către trupe regulate ale armatei române, uneori cu ajutorul germanilor, încă din primele luni ale războiului. Supravieţuitorii au fost internaţi în lagăre de tranzit şi ghetouri create pe teritoriul Basarabiei şi al Bucovinei, de unde, în toamna anului 1941, au fost deportaţi în Transnistria. Singurii care au scăpat au fost cei 20.000 de evrei din ghetoul de la Cernăuţi, scăpaţi de la moarte de către protestele energice ale primarului acestui oraş, Traian Popovici.
Între 1941-1942, în jur de 150.000 de evrei deportaţi din Basarabia şi 125.000 din Bucovina au murit în Transnistria.

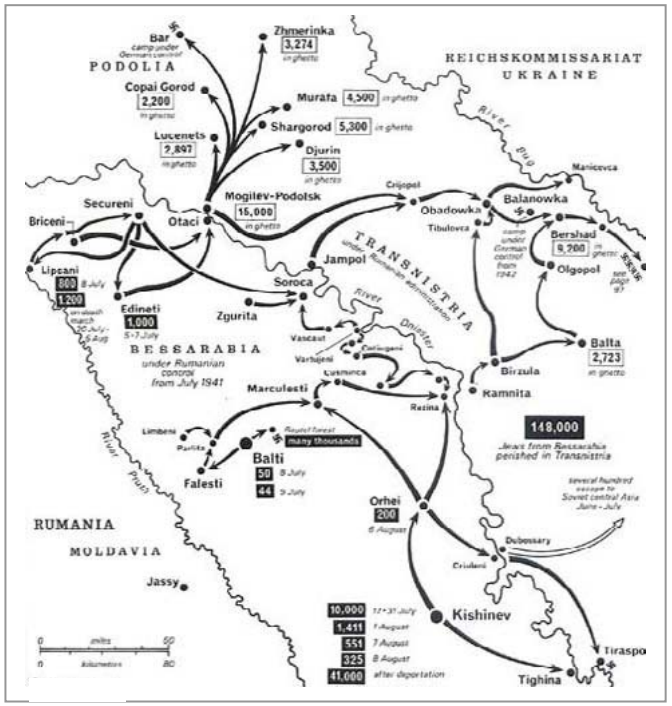

Antisemitismul regimului antonescian

Antisemitismul antonescian, diferit de cel rasist-biologic al naziştilor, nu poate fi însă redus la un set de măsuri tactice, pragmatice şi de circumstanţă. Doctrina antisemită a regimului din România anilor 1941-1944 a preluat şi sistematizat o întreagă tradiţie de gândire antisemită românească (Mihail Eminescu, Vasile Conta, Nicolae Iorga, Nae Ionescu, Nichifor Crainic etc.) cu elemente de antisemitism popular şi elemente ideologice legionare. Mai apropiat de gândirea lui A.C. Cuza şi Octavian Goga decât de antisemitismul "proletar" al lui Codreanu sau cel rasist al unui Nicolae Roşu, antisemitismul antonescian, structurat în baza viziunii hipernaţionaliste, xenofobe şi etnocentriste vede în evreu, în *jidan* după textele oficiale ale regimului, răul absolut, responsabil pentru toate eşecurile şi neîmplinirile românilor. Comunist sau capitalist veros, democrat corupt, invadator, parazit, trădător de neam şi ţară, *Evreul* reprezintă elementul indezirabil de care trebuia purificată naţiunea. Din această perspectiva, dictatura autoritaristă, semi-reacţionară a lui Antonescu a reprezentat pentru naziştii un confederat ideologic de nădejde.

Situaţia evreilor din Vechiul Regat a fost oarecum diferită de cea a nefericiţilor din Basarabia şi Bucovina. Aceştia au fost trimişi în detaşamente de muncă, au fost privaţi de drepturile civice, deposedaţi de bunuri, umiliţi, evacuaţi etc. Asta nu înseamnă că în România nu au fost ucişi evrei. Astfel, numai în timpul pogromului de la Iaşi au fost omorâţi în jur de 13.000 de evrei, o parte dintre ei în celebrele "trenuri ale morţii." Alte 7.000 de evrei din Dorohoi au murit în urma deportării lor în Transnistria.

Victime ale regimului antonescian au fost însă şi cei 4.500 de evrei români prinşi de furia nazistă în Belgia, Franţa, Germania, Austria şi pe care SS-ul, cu consimţământul autorităţilor române, i-a trimis în lagărele de exterminare din Polonia. Mulţi alţi evrei ucrainieni şi ruşi au căzut la rândul lor victime represiunii, cele mai cunoscute cazuri fiind cele ale evreilor din Odessa (30.000), învinuiţi că ar fi comunişti şi că ar fi participat sau încurajat aruncarea în aer a comandamentului armatei române din acest oraş şi cel al evreilor masacraţi la Bogdanovka, în jur de 75.000.

În 1944, numărul evreilor din România ucişi de către regimul antonescian se ridica la aproximativ 280.000. La aceştia se adăuga un număr important de evrei ucişi de către trupele române în URSS, după unele estimări peste 130.000.

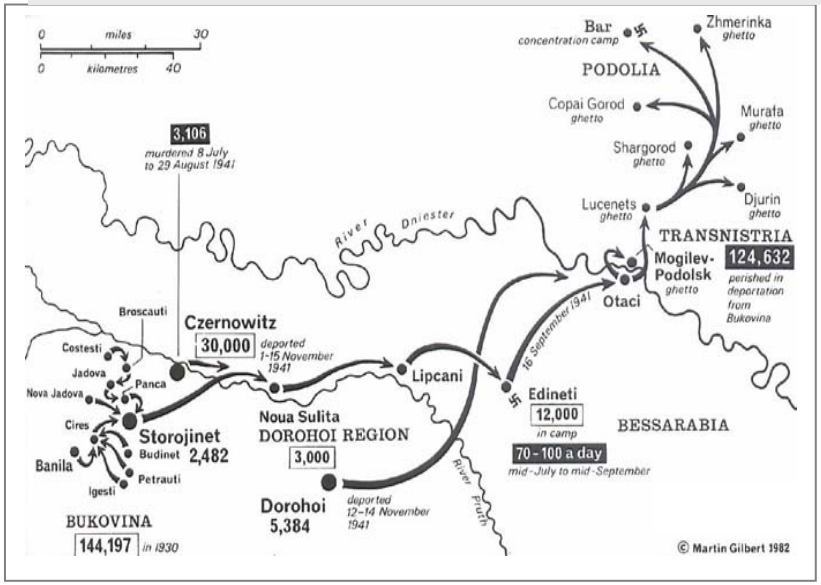

Harta (sus) Deportări, masacre şi marşuri ale morţii dinspre Basarabia spre Transnistria
Harta (jos) Deportări şi marşuri ale morţii dinspre Bucovina spre Transnistria

Evreii din România au scăpat însă de deportarea în lagărele de exterminare în masă din Polonia. Un complex de motive de natură internă şi externă, proteste ale opiniei publice şi ale unor figuri marcante din România, presiuni şi ameninţări venite din partea guvernului SUA, corupţie şi delăsare a autorităţilor etc, au făcut ca în toamna anului 1942, regimul antonescian să decidă contramandarea deportării evreilor din sudul Transilvaniei şi din Vechiul Regat spre lagărul de exterminare de la Belzec. Proiectul, pus la cale împreună cu autorităţile naziste, a fost brusc abandonat. Totodată, li s-a permis multora dintre cei deportaţi în Transnistria să se întoarcă în ţară.

După 1942, în condiţiile în care victoria Germaniei naziste nu mai era evidentă, guvernul antonescian începe să regândească problema eliminării evreilor din România. Se ajunge astfel la încurajarea emigrării lor în Palestina, neagreată atât de către Germania nazistă cât şi de către Marea Britanie. Multe dintre vasele plecate din România au ajuns cu bine în Palestina. Două dintre acestea au fost însă scufundate, unul de către sovietici (Struma, 769 morţi), cel de al doilea de către germani (Mefkure, 394 morţi).

Cu totul diferită a fost soarta evreilor din Transilvania de Nord, aflată după 1940 sub dominaţie hortistă. După ocuparea Ungariei de către trupele Germaniei naziste în martie 1944, cei mai mulţi dintre evreii din această regiune au fost deportaţi în lagărele de extreminare naziste. Doar 15% dintre aceştia au supravieţuit Holocaustului.

După război, Ion Antonescu şi o parte dintre membrii guvernului său au fost judecaţi inclusiv pentru crime de război şi crime contra umanităţii, condamnaţi la moarte şi executaţi în 1946.

Extras din comunicarea făcută de Ion Antonescu în şedinţa Consiliu lui de miniştri din 6 Octombrie 1941:

„In ceeace priveşte pe evrei, am luat măsura ca să-i scot definitiv şi total din aceste regiuni. Măsura este în curs. Mai am în Basarabia aproximativ 10.000 de evrei, care în câteva zile vor fi trecuţi peste Nistru, iar dacă circumstanţele vor permite, vor fi trecuţi dincolo de Urali".

Harta ghetoului din Cernăuți

Eforturi de salvare

În perioada Holocaustului, Federația Uniunii Comunităților Evreiești din România, desființată în 17 decembrie 1941, apoi Centrala Evreilor din România, înființată în 1942 pentru a ajuta guvernul român să-și implementeze politicile antisemite, alături de personalități marcante ale comunității, au făcut eforturi pentru a salva câți mai mulți evrei români, dar și polonezi, maghiari și germani refugiați în România. Au protestat, au corupt autoritățile, au organizat transporturi spre Palestina. În același timp au oferit asistență socială și protecție celor rămași pe loc. Școlile evreiești au continuat să funcționeze, la fel teatru evreiesc din București. Și acestea erau forme de rezistență împotriva regimului.

Foto:
Sus-deportați din Basarabia
Jos-aspecte ale pogromului de la Iași, îmbarcarea în trenurile morții și îndepărtarea cadavrelor din vagoane.

După război și mai ales după proclamarea Statului Israel în 1948, o mare parte a populației evreiești din Romania a emigrat, în câteva etape, în acest stat. Alții au plecat spre SUA și Europa Occidentală. În total peste 400.000 de evrei au părăsit România între 1945 și 1975.

Cei care au rămas în România comunistă s-au confruntat cu tendințele oficiale de estompare a caracterului etnic, cu asimilarea forțată, căreia îi opun rezistență prin continuarea unei vieți comunitare de tipul celei existente înainte de 1945. Există o presă evreiască, teatre evreiești, sunt organizate evenimente culturale și comemorări, multe admise de autorități doar pentru a salva aparențele.

După 1989, se produce un reviriment cultural al comunității evreiești din România, din păcate extrem de redusă numeric. Și, semn îmbucurător, în ciuda antisemitismului din primii ani ai perioadei post-comuniste, se mai poate constata astăzi, mai ales în rândurile tinerei generații din România un interes față de tot ceea ce a însemnat și înseamnă istoria și cultura ebraică din România și din lume.

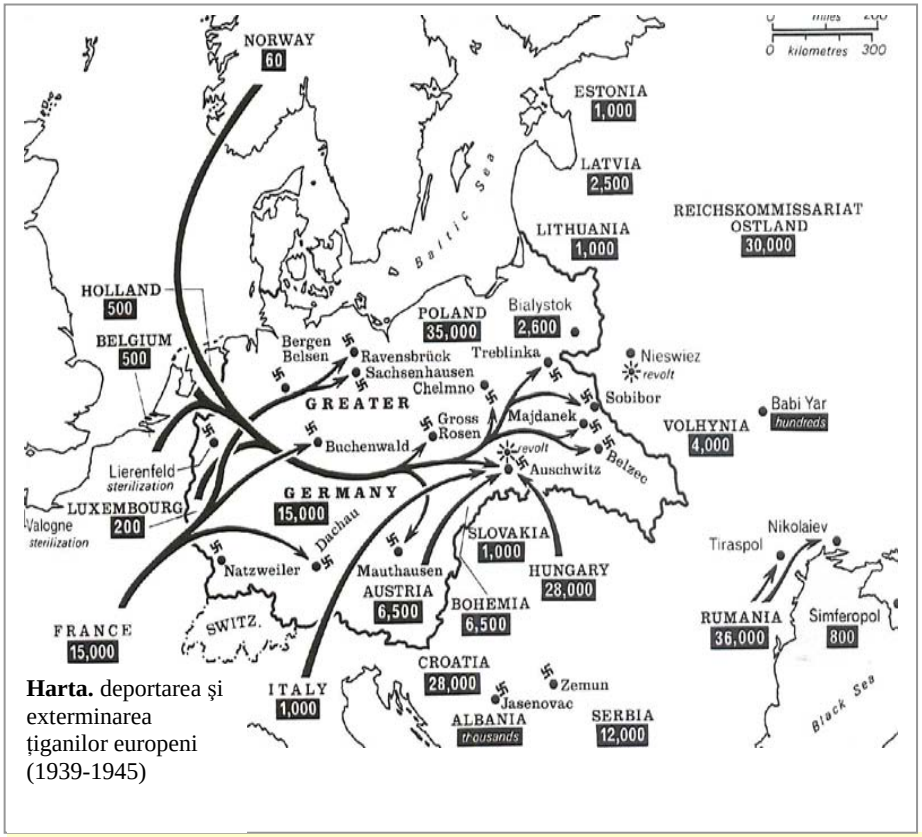

Harta. deportarea şi exterminarea ţiganilor europeni (1939-1945)

Roma şi Sinti

Pentru al Treilea Reich, ţiganii, populaţiile Sinti şi Roma, au reprezentat, după evrei, al doilea mare "element indezirabil." Activitatea depusă de medici precum Wilhelm Abel şi Robert Ritter în demonstrarea inferiorităţii antropologice şi rasiale a ţiganilor, în explicarea genetică a predispoziţiei lor spre criminalitate şi delicvenţă, au contribuit dealtfel în mod substanţial la fundamentarea rasismului biologic nazist.

În Germania, legi discriminatoare împotriva ţiganilor fuseseră elaborate încă dinainte de venirea lui Hitler la putere, dar abia naziştii sunt cei care înfiinţează un departament de stat special care să se ocupe de înregistrarea membrilor acestei comunităţi, considerată o ameninţare pentru poporul german. Mai mult, profitând de organizarea jocurilor olimpice din 1936, autorităţile germane decid strămutarea ţiganilor din Berlin şi din împrejurimi într-un lagăr special amenajat. Profitând de lipsa de reacţie a celorlalte state, nazişti vor extinde această măsură asupra tuturor comunităţilor Roma şi Sinti din Germania.

După izbucnirea războiului, printr-un decret din decembrie 1942, naziştii decid trimiterea tuturor ţiganilor din al Treilea Reich în lagărul de la Auschwitz. Vor urma celelalte comunităţi Roma şi Sinti din întreaga Europă. În intervalul 1939-1942, mulţi ţigani din Europa de est fuseseră deja deportaţi în ghetouri şi lagăre sau exterminaţi alături de evrei în masacre precum cel de la Babi-Yar.

Mulţi dintre cei ajunşi în lagăre au fost folosiţi pe post de cobai umani de către medicii nazişti, mai ales femeile şi copiii, gemenii cu predilecţie.

În 1945, 220.000 din cei 700.000 de ţigani europeni fuseseră deja exterminaţi

În România de dinainte de 1941 ţiganii nu constituiau o minoritate naţională, cel puţin din punct de vedere al autorităţilor. Spre deosebire de cazul evreilor, cu greu se poate vorbi de un curent de gândire anti-Roma, de un discurs anti-ţigani şi cu atât mai puţin de existenţa unor politici de stat în acest sens. Abia după 1940, influenţaţi masiv de către ideologia nazistă, o parte dintre partizanii extremismului de dreapta, precum Constantin Papanace, încep să facă referiri la necesitatea purificării naţiunii române de elementul ţigănesc.

În 1942, regimul Antonescu, sub diferite pretexte (vagabondaj, parazitism, furt etc., majoritatea trimiterilor vizând caracterul anti-social al membrilor acestei etnii) decide, în ciuda opoziţiei manifeste a unor lideri politici şi a opiniei publice, dar mai ales a ţăranilor români, confiscarea bunurilor şi deportarea ţiganilor din România în Transnistria. Iniţial deportarea trebuia să aibă loc spre Bărăgan şi Delta Dunării, unde trebuiau organizate colonii de muncă în agricultură sau pescuit.

În 1939 numărul de ţigani din România se ridica la 262.501 persoane, 1,5% din populaţia ţării. În 1942, aproximativ 25.000 dintre aceştia vor fi deportaţi în Transnistria. Jumătate dintre ei vor muri acolo de foamete, boli, frig, cauzate mai ales de indiferenţa autorităţilor. Însă, spre deosebire de evrei, ţiganii nu vor constitui niciodată o "prioritate" a politicii de purificare etnică a regimului antonescian şi cu greu se poate vorbi despre o minimă aliniere la politica nazistă faţă de această etnie.

EMIGRAREA EVREILOR DIN ROMÂNIA ÎN PERIOADA HOLOCAUSTULUI

-epurare etnică prin alte mijloace-

Unul dintre aspectele controversate ale Holocaustului din România, adus adesea în discuție şi valorizat în mod diferit de numeroşi autori, l-a reprezentat, după 1989, atunci când subiectul a putut fi abordat, rolul de "placă turnantă" jucat de România şi de către guvernul antonescian în emigrarea şi deci "salvarea (n.n. de la moarte) a evreilor" din Europa ocupată de naziști şi a celor din România. Tradusă în mod inadecvat, scoasă din context, supradimensionată, politica regimului antonescian de încurajare a emigrării evreilor a fost adesea transformată în argument forte de către cei care au vrut să-l scuze pe Mareşal, să edulcoreze capitolul românesc al Holocaustului sau chiar să-l nege.

În acest sens, cel mai adesea a fost vehiculată ideea că România a devenit după 1939 cel mai important loc de îmbarcare pentru emigranții evrei ilegali, mulți refugiați din Ungaria, Cehia, Polonia, Germania şi Austria, evrei ce căutau să ajungă pe căi maritime în Palestina. Puțini sunt însă autorii care amintesc faptul că autoritățile române, nu neapărat antonesciene, sunt favorabile tranzitului în schimbul unor sume de bani deloc neglijabile, fără însă a se implica vizibil în aceste operațiuni înainte de 1943. Cu atât mai puțin se vorbeşte despre faptul că, între primăvara anului 1941 şi toamna anului 1942, guvernul Antonescu nu admite emigrarea ca soluție în rezolvarea "problemei evreieşti" în România.

În perioada martie 1941- august 1944 doar 17 vase cu 4500 emigranți la bord au plecat din România spre Palestina. În aceste condiții, cu greu se poate spune că politica de emigrare, episodică şi incoerentă, a fost preferată celei de deportare şi exterminare în masă a populației evreieşti. Cu atât mai puțin se poate vorbi despre o încercare de salvare a evreilor europeni şi români. *Foreign Office*, care respinge propunerile guvernului român privind emigrarea evreilor spre Palestina, din porturile româneşti, cu condiția ca aliații să plătească transportul (guvernul român oferindu-se, "pe hârtie", să pună la dispoziție vase româneşti) şi chiar să-i răscumpere pe evreii lăsați să plece, nu se înşeală deloc atunci când traduce "noua politică" promovată de guvernul de la Bucureşti în termenii unei "soluții mascate de îndepărtare a unei populații indezirabile", obținând şi profit de pe urma acesteia. Înaintea Bucureştiului, Berlinul fusese şi el favorabil şi practicase o politică asemănătoare înainte de primăvara anului 1941. Scopul declarat al acestei politici era eliminarea evreilor din al Treilea Reich.

Între 1933 şi 1945, la nivelul întregii Europe, peste 500.000 de evrei au reuşit să se refugieze din calea persecuțiilor şi a terorii dezlănțuite împotriva lor de către Germania nazistă şi aliații săi. Refugiații nu trebuiesc însă priviți ca salvați ci ca prime victime ale politicilor antisemite. Pentru cei mai mulți dintre ei, emigrarea nu reprezenta un nou început ci un sfârşit. "Salvarea" prin emigrare, posibilă pentru cei care reuşeau să-şi aranjeze şi plătească călătoria, să obțină o viză şi astfel să găsească o țară de destinație, a reprezentat pentru marea majoritate un salt în necunoscut, într-o lume nesigură şi adesea ostilă. Aşa se explică faptul că, în ciuda intensificării progresive a terorii naziste între 1933 şi 1937, nu puțini sunt cei care preferă să rămână pe loc - doar 150.000, un sfert dintre evreii germani, emigrează înainte de 1938. În condițiile în care "Soluția finală" este încă de negândit, mulți continuă să spere într-o revenire la normalitate. Încât, autoritățile naziste, favorabile emigrării, se văd nevoite a-i forța pe evrei să emigreze în orice condiții. *Noaptea de Cristal* conține un mesaj cât se poate de clar pentru cei rămaşi: evreii nu au nici un viitor în Reich-ul milenar. Abia după acest moment Cuba, Shanghai şi Palestina – inițial, cei care doreau să emigreze aveau în vedere mai ales SUA, Marea Britanie, Franța, Spania, Olanda, Austria şi alte state europene - sunt văzute ca destinații posibile de către toți cei ce încearcă să scape de sub "umbra zvasticii".

În primul an de după venirea la putere a regimului nazist, zeci de mii de evrei au părăsit Germania din proprie inițiativă şi fără a apela la ajutorul organizațiilor din interiorul comunității. Dar, ca urmare a înrăutățirii situației şi a creşterii presiunii exercitate de naziști asupra evreilor

pentru a-i determina să emigreze, organizațiile evreieşti au început să se implice în rezolvarea problemelor cu care se confruntau cei ce doreau să emigreze. Au fost adunate informații privind posibile țări unde se putea emigra, s-au organizat cursuri de limbi străine şi de reconversie profesională. Autoritățile naziste nu s-au opus deloc acestor inițiative pentru că, la sfârşitul anilor 1930, în special din a doua jumătate a anului 1938, emigrarea masivă a evreilor germani şi austrieci devenise pentru ele un obiectiv politic de maximă însemnătate. Cum însă emigrarea se desfăşura prea lent, cei mai mulți dintre evrei neavând suficiente fonduri pentru a-şi plăti transportul şi cum multe dintre țările europene şi cele de pe continentul american refuzau să-i accepte pe cei ce doreau să emigreze, autoritățile naziste au trecut la măsuri radicale. Prima a fost aceea de a-i expulza în Polonia pe toți evreii germani ce proveneau din această țară, pe *Ostjuden*. Astfel, în octombrie 1938, 17.000 de evrei de origine poloneză au fost deportați din Germania. A urmat înființarea de către SS, la Berlin, Viena şi Praga, a unor Birouri speciale pentru emigrarea (forțată) a evreilor din Reich, birouri ce vor funcționa pînă în vara anului 1941 - în toamna aceluiaşi an naziştii renunță definitiv la soluția emigrării în favoarea "Soluției finale".

După 1938, numeroase rapoarte despre violarea drepturilor evreilor germani şi austrieci au dus la o nouă deteriorare a imaginii Germaniei. Lumea a luat notă de segregarea evreilor şi deposedarea lor de proprietăți, fără însă a se ajunge la forme de protest de mare amploare. Mai mult, puține au fost țările care au înțeles situația dramatică prin care treceau evreii germani şi necesitatea deschiderii granițelor în fața valului masiv de emigranți. Cei mai mulți s-au temut de reacția antisemiților din propriile lor țări sau, cazul Marii Britanii, nu au vrut să-şi pericliteze raporturile fragile cu cei care se opuneau acestui val de emigrație, în speță arabii din Palestina. Abia anexarea Austriei în 1938 şi deteriorarea continuă a situației evreilor au determinat guvernele celorlalte țări să ia în serios şi să internaționalizeze problema refugiaților evrei din Europa. În iulie 1938, este organizată la Evian, în Franța, o conferință în legătură cu această problemă, fără însă a se ajunge la vreun rezultat concret. Majoritatea reprezentanților celor 32 de state participante vor invoca probleme de ordin politic, economic, social şi cultural pe care un val masiv de emigrație evreiască le-ar putea genera, pentru a putea astfel argumenta refuzul de a-şi deschide granițele. După 1939 situația se înrăutățeşte şi mai mult. Evreii germani sunt acum percepuți şi ca potențiali spioni germani de către statele care refuzaseră oricum să-i primească. Mulți dintre cei care reuşiseră să se refugieze din calea naziştilor în alte țări europene ajung din nou, după 1940 sub controlul autorităților germane. Eşecul politicii de emigrare devine evident pentru naziști. Soluția era una temporară, prea costisitoare, deloc profitabilă. Cum celorlalți nu părea să le pese prea mult de soarta evreilor – protestele publice nu îi mai impresionează după 1940 pe naziști, cu atât mai mult cu cât ele vin de la Londra şi Washington – alte soluții îi vor lua curând locul: deportarea, ghetoizarea şi în cele din urmă exterminarea fizică.

În România situația nu diferă mult de cea din Germania sau alte state atunci când se pune problema emigrării evreilor. Emigrația este posibilă şi încurajată înainte de vara anului 1941 şi din toamna anului 1942 până în august 1944, cel puțin teoretic. Evreii refugiați din alte state europene pot tranzita România şi pleca din porturile româneşti spre alte destinații, de regulă Palestina. La fel evreii din România, mai ales cei din Vechiul Regat, cei care fuseseră cetățeni români înainte de 1918, față de care regimul antonescian duce o politică diferită de cea aplicată în cazul evreilor din Bucovina de Nord, Basarabia şi chiar Transilvania de sud şi Banat. Scopul este însă cel indicat mai sus: eliminarea din teritoriul românesc a unei populații nedorite, excedentare în cazul refugiaților, lipsită deja de drepturi şi protecție din partea unui stat. Mesajul transmis evreilor şi înțeles ca atare este identic cu cel transmis de autoritățile germane: pentru evrei nu există nici o speranță de viitor în România. Legislațiile antisemite, românizarea, teroarea legionară, munca forțată, deportările şi asasinatele în masă, starea de panică şi nesiguranță sunt argumente irefutabile pentru care decid să emigreze, atunci când pot să facă acest lucru. Nu trebuie uitat că în perioada 1941-1942 emigrarea nu mai este încurajată de către regimul Antonescu şi nici faptul că ea reprezintă cel mult o soluție pentru evreii din Vechiul Regat care se bucură încă de o oarecare libertate de mişcare şi de existența unor organizații care se pot ocupa de organizarea transporturilor. Pentru cei din Bucovina şi Basarabia ea nu reprezintă însă

o opțiune, aceştia fiind deportați în masă în Transnistria. Practic, nici pentru populația evreiască din România ea nu reprezintă o opțiune în perioada 1941-1942 în care autoritățile româneşti acceptă planul nazist de deportare a acestora în lagărele de exterminare din Polonia. Până în toamna anului 1942, când guvernul român se răzgândeşte, din diferite motive, în privința Soluției finale, salvarea evreilor din Regat ține nu de emigrare ci de decalajul în timp dintre momentul angajării totale şi cel în care lagărele devin operaționale şi transporturile pot fi organizate. Aceste câteva luni fac ca guvernul român să se răzgândească, să amâne, în ciuda presiunilor venite de la Berlin, deportarea evreilor în lagăre şi, ulterior, odată cu schimbarea situației de pe front, mai ales după momentul Stalingrad, nu în ultimul rând datorită avertismentelor din partea Londrei şi a Washingtonului, să renunțe definitiv la deportare şi exterminare în favoarea emigrării. Berlinul este înştiințat official asupra acestei schimbări abia în 1943 când oficialii RSHA şi cei ai Ministerului afacerilor externe german îşi pierduseră orice speranță de a mai colabora cu guvernul român la implementarea Soluției finale.

România anilor 1941-1943 nu a fost poarta prin care evreii refugiați din Europa şi cei din Vechiul Regat puteau scăpa de la moarte plecând spre "Pământul Făgăduinței…unde viața, libertatea şi bunurile lor ar fi fost salvate". Pe cât de seducătoare pe atât de neadevărată se dovedeşte a fi această imagine chiar şi la o rapidă trecere în revistă a evenimentelor. Populația evreiască din România este amenințată cu dispariția odată ce guvernul român aderă la politica de exterminare totală avansată de naziști. Evreii din România sunt internați in lagăre de concentrare, închişi în ghetouri, executați în masă. Cei aproape 800.000 de evrei sunt expuşi aceloraşi primejdii ca pretutindeni în Europa. Regimul mareşalului Antonescu promulgă o serie de legi cu caracter rasial, antisemit şi trece la aplicarea lor. Exterminarea lor în totalitate era începând cu a doua jumătate a anului 1941 doar o chestiune de timp. Emigrarea ar fi putut reprezenta o ieşire din acest infern, dar guvernul Antonescu nu încuraja şi adesea nici nu permitea emigrarea evreilor. În aceste condiții puține vase cu emigranți evrei pleacă spre Palestina din porturile romaneşti, unele cu permisiunea autorităților corupte în prealabil, altele clandestin. La numeroasele restricții oficiale se adaugă faptul că Palestina este singura destinație, dificultatea obținerii vizelor şi închirierea vaselor de transport, multe dintre ele nesigure, pericolele din timpul călătoriei pe mare în vreme de război, costurile exorbitante ale călătoriei. Cazul vasului Struma este grăitor în acest sens. La 12 decembrie 1941, Struma pleacă din portul Constanța, sub pavilion panamez, cu 769 de evrei provenind mai ales din Basarabia, Bucovina şi Moldova, dar şi din alte regiuni, spre Palestina. Pentru guvernul britanic, vasul Struma, cu refugiați evrei la bord, provenea de acum, dintr-o țară inamică. Vasul ajunge cu greu la Istanbul unde autoritățile britanice le refuză pasagerilor dreptul de a debarca în Palestina. Obligat să se întoarcă în România vasul este torpilat în dimineața zilei de 27 februarie 1942 de către un submarin sovietic care crede că are de a face cu un transportor de trupe. Dintre emigranții aflați la bord doar doi au supraviețuit. Chiar şi în aceste condiții, Struma este un caz izolat, o excepție pentru această perioadă. Înainte de toamna anului 1942, oficial, guvernul nu prevede decât emigrarea unui număr de 3000 de evrei şi asta doar în schimbul sumei de 2 milioane de lei pe care urmau să-i plătească emigranții, organizațiile evreieşti şi, eventual, aliații. Abia după acest moment se ajunge la propunerea ca din România să poată emigra între 75.000 şi 80.000 de evrei dar tot în schimbul unor sume exorbitante, câteva zeci de miliarde de lei.

Cei mai mulți dintre aceştia erau evreii repatriați (abia) după 1943 din Transnistria, mulți dintre ei copii orfani, care nu aveau nevoie de viză pentru Palestina, evrei a căror revenire în teritoriu nu este pe placul guvernul care îi acceptă cu greu şi care vrea să scape cât mai repede de ei. Emigrarea lor, mult timp amânată, nu este prin urmare decât o altă modalitate de a-i elimina din teritoriu, de a-i vinde în acelaşi timp, nu în ultimul rând de a îmbunătăți, printr-un nereuşit exercițiu de imagine, situația României, acuzată de crime de război şi contra umanității, în vederea reluării negocierilor cu aliații şi a tratatului ce urma semnat la finalul unui război evident pierdut.

Cu alte cuvinte, se poate spune că după 1942 România schimbase cursul politicii sale privind populația evreiască în măsura în care guvernul boicotează Soluția finală nazistă, fără a intenționa

însă să-i repună în drepturi pe evrei sau măcar să îndulcească măsurile legislative antisemite. "Curățirea terenului" se putea face şi prin încurajarea emigrării, o debarasare mai confortabilă, civilizată şi profitabilă. Riscurile şi costurile pentru emigrare nu implică deloc guvernul de la Bucureşti, pentru că nici vasele şi nici emigranții nu se află sub protecția statului român. Încât, faptul că doar unul dintre vasele plecate din porturile româneşti în 1944, Mefkure, cu 302 emigranți la bord, din care 5 supraviețuiesc (alte exemple sunt vasul Milka care pleacă din Constanța pe 30 martie cu 243 de emigranți la bord, vasul Belacita, cu 120 de orfani din Transnistria şi 30 de supraveghetori pe 4 aprilie, vasul Kasbek, cu 700 de emigranți evrei la bord, pleacă din portul Constanța spre Palestina pe 6 iulie etc.) este scufundat de marina germană ține doar de şansă. Altfel, în toată această perioadă, autoritățile române nu fac altceva decât să autorizeze emigrarea, plecarea unei populații nedorite, percepând de la organizațiile evreieşti o taxă de emigrare de 40.000 lei/persoană şi eventual costul transportului, aprox. 600 USD în cazul în care vasul era românesc - majoritatea vapoare inchiriate de Agenția evreiască pentru Palestina nu sunt însă vase româneşti sau navigând sub pavilion românesc, doar trei astfel de vase sunt puse la dispoziție în 1944 şi participă la operațiuni.

În concluzie, se poate spune că între octombrie 1938 şi decembrie 1941 a fost posibilă emigrarea prin România, dar şi că începând cu octombrie 1940 guvernul începe să pună piedici în calea operațiunilor de "salvare" (ofițerilor de marină fluvială şi maritimă, activi şi în retragere le este interzis "să servească interesele evreieşti" sau să lucreze pentru organizații evreieşti, evreii şi organizațiile evreieşti nu au voie să dețină nave româneşti de nici un fel ci doar să închirieze astfel de vase sau vase de altă naționalitate). Încât, cu excepția lui Darien II care pleacă (şi ajunge la destinație) în februarie 1941 cu 522 de pasageri la bord, marea majoritate a vaselor sunt fie foarte mici, fie foarte vechi şi nesigure (Struma). Sigur că între exterminare şi emigrarea în orice condiții, ultima este preferată de evrei şi văzută ca salvare. În ce priveşte autoritățile româneşti ea indică, după 1942 absența obsesiei monomaniacale a exterminării în totalitate şi cu orice preț a populației evreieşti, independența acestora şi a proiectului lor față de Berlin, cât şi faptul că soarta evreilor din România a fost decisă în mare măsură de oportunismul, cinismul şi corupția birocrației Preferabilă exterminării sistematice, ghetoizării, deportării, emigrarea face însă parte din lungul şir de vexacțiuni şi măsuri represive ce compun împreună Holocaustul European.

Nu trebuie uitat faptul că în toamna anului 1943, într-un moment de vârf al implementării Soluției finale, 7.500 de evrei danezi sau refugiați în Danemarca reuşesc să scape de la deportatre şi gazare fugind pe mare, cu ajutorul financiar şi logistic al populației daneze. Întrega operațiune a fost posibilă însă şi datorită unor scurgeri de informații de la cel mai înalt nivel – cercetări de dată recentă indică faptul că Werner Best, cel însărcinat cu deportarea de către RSHA ar fi făcut posibil acest lucru prin intermediul personalului ambasadei germane de la Copenhaga, care avertizează clasa politică daneză asupra iminentei deportări. Or, ulterior, în raportul către Berlin, Best se justifică spunând că atât timp cât nu i s-a cerut în mod expres să întreprindă o vânătoare de capete, el consideră că s-a achitat de sarcina trasată de superiori. Danemarca era o țară "fără evrei", chiar dacă mijloacele erau altele decât cele prevăzute de către artizanii Soluției finale.

“ANATOMIA CRIMEI”

Istoriografia postbelică: autori, lucrări, paradigme în interpretarea Holocaustului

Aproape şase decenii despart Europa de astăzi de sfârşitul celui de al “Doilea Război Mondial,” de colapsul Nazismului şi de eliberarea lagărelor de concentrare şi exterminare ale celui de al Treilea Reich. Cu toate acestea şi în ciuda eforturilor permanente şi a reuşitelor remarcabile de a documenta şi comemora evenimentele tragice ale anilor 1933-1945, atât Nazismul cât şi “Soluția Finală” continuă să rămână marile “enigme” ale Istoriei şi istoriografiei postbelice. Natura prin excelență sensibilă a subiectului, datorată nu exclusiv dar într-o măsură considerabilă motivațiilor şi mizelor de ordin politic bazate pe rațiuni din cele mai diverse a impus, aproape permanent, limite cercetătorului preocupat de cunoaşterea detailată a evenimentelor, interpretarea, explicarea, înțelegerea şi, mai ales, reprezentarea acestora.

Ceea ce aliații numeau în 1945, după descoperirea lagărelor de exterminare, “the *unthinkable”* rămâne încă pentru mulți, astăzi, “the *unspeakable*.” Nu puțini sunt însă cei ce doresc istoricizarea Holocaustului, transformarea memoriei acestuia în *foot-note* al istoriei, sau chiar uitarea trecutului în numele viitorului. Cazul Germaniei unificate unde plăcile de beton ale zidului Berlinului căzute la 9 noiembrie 1989 tind să acopere cioburile Nopții de Cristal din 9 noiembrie 1938 este cel mai mediatizat şi dezbătut, dar nu şi singular.

Problema cea mai spinoasă în abordarea acestui trecut o reprezintă, cel puțin din perspectivă actuală, faptul că în spatele cuvintelor, oricât de cu grijă alese, vor rămâne permanent ororile, temerile, tăcerile (auto)impuse de memoria vie, nu neapărat “mitică” şi nu ireconciliabil opusă “istoriei autentice,” aşa cum le vedea în anii 1980 Ernst Nolte. Abordarea globală şi reflecția generală asupra Holocaustului din ultimele decenii au forțat permanent granițele morale şi intelectuale, epistemologice şi de reprezentare ale acestuia însă nu au putut elimina poziția personală a autorilor, cel mai adesea însoțită de o anume doză de subiectivitate. Cu atât mai puțin au reuşit să confere discursului despre istorie, această istorie, un ton perfect neutru. Aceasta mai ales atunci când, dincolo de cauze şi esență, se iau în discuție consecințele Holocaustului asupra lumii postbelice şi se pune sub semnul întrebării acel *Happy End* adus de 1945.

Oricât de pragmatice se vor dori în viitor viziunile şi abordările, pentru a face posibilă scrierea istoriei “după Auschwitz,” constrângerile impuse de trecut şi “criza istoriei” generată de “Soluția Finală” nu vor permite curând raportarea istoricului la “Principiul Plăcerii scrisului Istoric.” O întoarcere la categoriile tradiționale de secol XIX şi noțiunile de adevăr - fals, obiectivitate, realitate, ştiință pozitivă şi artă realistă, o scriere a Holocaustului în termeni istorici, nu va fi posibilă fără o prealabilă regândire teoretică a problemei.

Decizia politică şi necesitățile educaționale ar putea juca un rol important în “trecerea” acestui subiect în istorie dar nu singurul şi nu neapărat pe cel central. Tendința de a ordona secvențial şi explica Holocaustul în termeni confortabili, logici, raționali, există. Istoricul, şi nu doar el, va continua însă să caute răspunsul la câteva întrebări presante: *Este posibil echilibrul judecății istorice asupra evenimentelor?* (Gerschom Scholem), *A cui este Povestea (istoria) Holocaustului?* (Yael Feldman) şi *A cui poveste o scriem?* (Cristopher Browning), *Cum poate fi naturalizat şi care este geografia simbolică a Holocaustului?* (Sidra Ezraki), *Este salvarea memoriei singurul imperativ categoric?* (Geoffrey Hartmann), *Ce voce îşi asumă, cine, de pe ce poziție şi cu ce drept în redarea acestuia?* (Dominick LaCapra), *Cum putem folosi raționalul şi categoriile sale în redarea şi înțelegerea iraționalului?* (Dan Deaner), *Care ar fi limitele imaginației estetice pentru a surprinde şi face comprehensibil Holocaustul?* şi *Cât de teoretice şi cât de formale pot fi dezbaterile?* (Saul Friedlander).

În ciuda percepției actuale, adesea acreditată de *diletanți*, în perioada de dinaintea anilor 1970, abordarea Holocaustului de către mediile academice occidentale avea să trezească adeseori suspiciuni, în primul rând printre fostele victime ale nazismului. Pentru mulți dintre supraviețuitorii evrei, transformarea tragediei lor colective în obiect de studiu avea să reprezinte o încercare nefondată de trivializare, popularizare şi distorsionare a oribilei crime, o “desacralizare a memoriei.” Intrarea Holocaustului în Istorie, transformarea lui în subiect de interes general avea să se producă treptat, abia în deceniul următor, în paralel cu acceptarea ideii că aceasta ar putea reprezenta garanția ultimă a faptului că “lecția” celui de al Treilea Reich nu va fi curând uitată. Totodată, diminuarea, pe fondul mişcărilor studențeşti din 1968 şi al relaxării relațiilor cu Uniunea Sovietică, a interesului guvernelor occidentale de a estompa adevărul referitor la participarea multora dintre politicienii şi factorii de decizie din R.F.G., Austria, Franța etc. la implementarea şi derularea “Soluției Finale” a contribuit şi ea la dezvoltarea unor noi arii de cercetare în domeniu, adăugând accesului aproape nelimitat la arhive replierea în interior şi reevaluarea celui de al Treilea Reich şi a colaboratorilor săi.

În linii generale, istoriografia nu a dat până la jumătatea anilor 1980, când paradigma rasială începe să domine interpretările, iar lagărul şi

politica distructivă, de exterminare, încep să fie privite ca esență a totalitarismului şi extremă centrală şi nu periferică a acestuia; o maximă importanță Holocaustului în înțelegerea nazismului. Anii 1950 sunt dominați de paradigma totalitarismului generată de Războiul Rece. Urmează anii 1960 în care elementul central al dezbaterii inițiate de marxişti este raportul dintre fascism şi capitalism şi, în paralel, în cazul non-marxiştilor cel al relației fascism – modernitate. Deceniul al optelea şi prima jumătate a celui de al nouălea va înregistra paradigma structuralistă a stângii germane, inițierea dezbaterii dintre intenționalişti şi funcționalişti, întreruptă de *Historicherstreit*, apariția conceptului de "stat politocratic"(Martin Broszat, 1969) şi "week dictatorship"(Hans Mommsen, 1970). Toate acestea vor contribui indirect şi la articularea şi dezvoltarea analizelor asupra Soluției Finale şi (mai puțin) a Holocaustului. Principalul lor merit constă însă în relansarea şi regândirea proiectului pedagogic lansat de aliați în 1945 şi eşuat în prima fază datorită tezei vinovăției colective, pe care generația ce a trăit experiența nazismului o va respinge, revedincând statutul de victimă a regimului, în paralel cu limitarea responsabilităților la Hitler, simbol şi scuză în acelaşi timp, eventual la cei mai apropiați dintre acoliții acestuia.

În primă fază, nu Holocaustul ci "lagărul de concentrare" atrage atenția istoricului, dar fără a reprezenta o lume în sine ci doar un detaliu al războiului şi al istoriei nazismului. Rapoartele aliaților se adresau propriilor comandamente militare şi factorului politic, nicidecum publicului larg. Chiar şi un Eugen Kogon, victimă politică a nazismului, în prefața la cartea sa apărută în 1945, se întreba asupra oportunității dezvăluirii către publicul larg a unei istorii ce "nu conține nimic bun, aflată la granița cu ceea ce este moral şi îngăduit," doar scopul uman şi politic şi evitarea recidivei convingându-l să-şi publice lucrarea. Cu câteva excepții, "epoca Adenaur" se va limita la formule generale şi vagi restituiri, va insista mai curând pe uitare sau rezolvare facilă în baza unui "slalom al memoriei." Cum prioritară era integrarea în structurile democratice şi refacerea economiei, abia mai târziu, în Germania anilor 1960, cultura istorică va începe acea reprocesare continuă a trecutului nazist şi a Holocaustului, menită a uşura despărțirea de trecut. A fost însă nevoie de cel puțin un "generational turn," de o nouă generație care să afle despre crimele trecutului şi să-şi chestioneze vârstnicii în legătura cu acest trecut. Istoricii, mai puțin "eretici" prin natura profesiei, uneori prin vârstă şi nu în ultimul rând prin legăturile personale cu intelectualitatea acuzată de a fi colaborat cu naziştii, nu au jucat însă un rol major în această "revoluție."

Un traseu deloc facil va cunoaşte Holocaustul şi în cazul istoriografiei evreieşti. Pentru cei care au trăit experiența ghetourilor şi a lagărelor a spune povestea era o datorie, cazul istoricului Simon Dubnov şi a strigătului său disperat: "Oameni buni, nu uitați, oameni buni, povestiți, oameni buni, scrieți." Primele arhive sistematice apar încă din anii groazei în speranța că într-o zi istoria va fi scrisă, că nu naziști ci aliații lor vor învinge, că victimele nu vor putea fi eliminate definitiv din istorie. Tot atunci, un Ignatz Schiper, conştient că nimeni nu va dori să-i creadă, pentru că catastrofa evreilor era dezastrul întregii lumi civilizate, avea să spună că în primul rând lui *Abel* (evreilor, n.n.) avea să-i revină sarcina ingrată de a spune istoria. Noi probleme vor apărea după război şi vor ține nu doar de elaborarea literaturii care să uşureze transmiterea "poveştii," sau de încadrarea genocidului în cronologia evreiască - *Driterr Hurban*, sau un "Eveniment" total diferit, unic, *Shoah*? - , ci şi de dorința de a uita a supraviețuitorilor şi a generației de după război. Nu în ultimul rând, trebuia această istorie scrisă doar în *ydish*, aşa cum sugera la un moment dat, în 1955, Elie Wiesel, sau şi în alte limbi, de circulație, pentru a o face accesibilă cât mai multor cititori? Comunicarea cu ceilalți, cu non-evreii, în privința istoriei şi a memoriei va fi una timidă pînă în anii 1960-1970. Abia procesul Eichmann - primul în care nu verdictul ci expresia publică, nu documentul scris ci mărturia, vocile neauzite la Nurenberg, joacă un rol central - şi mai apoi războaiele din Orientul Mijlociu duc la acea schimbare radicală în atitudinea față de Holocaust, întâi în Israel, apoi în Franța şi SUA. Educarea tinerei generații, lecția istoriei întruchipată în Holocaust, transmiterea memoriei dincolo de "granițele" unei singure comunități, vor reprezenta noi priorități, obiective ce vor duce la globalizarea acesteia, la Muzeul Holocaustului din Washington, dar şi, datorită revoluției media, la forme de comemorare ce țin mai curând de *entertainment.*

O altă problemă majoră în cazul de față o reprezintă tipul de istorie scrisă după 1945. Observația lui Christopher Browning ni se pare extrem de pertinentă în acest sens. Cercetarea şi mai apoi teoriile şi narațiunile s-au axat în mod disproporționat, în primele decenii de după război, asupra călăilor şi mai puțin asupra victimelor sau martorilor "neimplicați," pe documentul scris şi tipul de perspectivă deschisă la Nurenberg. Accentul major şi prioritar a căzut pe *Great Deeds* şi mai puțin pe *Alltagsgeschichte*, pe ideologia nazistă şi rasismul biologic, pe rolul factorului instituțional în implementarea politicilor rasiale de către minți criminale. Apogeul acestui tip de istorie a fost atins în anii 1960 prin lucrarea lui Raul Hillberg, o analiză a "maşinăriei răului," a "Soluției Finale" ca proces administrativ complex având în centru pe criminalul birocrat generic (Raul Hillberg, 1967). La aceasta Hannah Arendt va adăuga metafora "banalității răului" prin impunerea prototipului Eichmann (Hannah Arendt, 1965). Puțini autori se vor pronunța explicit, precum Lucy Davidowicz, în privința operării distincției necesare între războiul convențional şi războiul rasial ideologic, între proiectul genocidal al călăilor şi răspunsul victimelor la

acesta (Lucy Davidovicz, 1975). Oarecum limitată, această perspectivă "trădează," în cazul europenilor, interesul major şi oarecum exclusiv pentru propria istorie, memorie şi imagine.

Rasismul biologic şi obsesia antisemită a naziştilor reprezintă elementul central, nu însă şi singular, al analizelor ce urmăresc înţelegerea procesului istoric ce a dus la implementarea Soluţiei Finale. Un al doilea element important îl reprezintă identificarea verigilor lipsă ce au făcut posibilă legătura dintre Utopia barbară a naţiunii perfecte (*Volkgemeinschaft*) şi Crimă. Astfel, istoricii şi politologii au introdus în discuţie unele probleme legate de Holocaust ca produs al modernităţii, de totalitarism ca fundament politic al implementării proiectului genocidal, de raportul dintre intenţia individului şi presiunea exercitată de structuri şi, nu în ultimul rând, de impactul produs în epocă asupra opiniei publice germane de către evenimente. Toate acestea erau menite a rezolva parţial şi în afara soluţiei cheie oferite de antisemitism – fără a-i nega sau diminua importanţa şi fără a contesta legitimitatea teoriilor ce îl impun ca element central şi condiţie necesară, nu neapărat şi suficientă - misterul masacrării evreilor europeni (Michael Marrus, 1986).

Cu excepţia stângii intelectuale interesată de alte aspecte "peculiare" în analizarea nazismului (Fascismului): expansionism, capitalism, politicile economice şi sociale, primatul acestora, distrugerea organizaţiilor clasei muncitoare etc. şi a literaturii sovietice, antisemită după 1950, centralitatea antisemitismului european reprezintă, mai ales printre istoricii evrei, teoria cea mai des acceptată şi vehiculată în cercetarea şi interpretarea Holocaustului şi a regimului nazist. Interpretările însă diferă şi nu mă refer aici la elementele ce deosebesc pe susţinătorii tradiţionalişti, evrei, ai antisemitismului perpetuu de cei ai antisemitismului modern, contextualizat.

Istoriografia germană de după 1945 a preluat ideea continuităţii antisemitismului de secol XIX în interbelic şi a acceptat explicarea integrală a Holocaustului drept finalitate a acestuia şi fază paroxistică în măsura în care această abordare, izolarea centrului absolut al nazismului, făcea posibilă ruptura cu trecutul (Vergagenheitsbewältingung) şi neluarea in discuţie a raporturilor dintre trecut şi politicile R.F.G. La autori precum Shulamit Volkov însă, întrebările legate de natura modernă a antisemitismul nazist, rolul său de instrument sau final logic pentru sistem, elementele de continuitate şi discontinuităţile, rolul culturii scrise şi al celei vorbite în impunerea antisemitismului radical, importanţa înţelegerii regimului şi a contextului şi nu doar identificarea rădăcinilor intelectuale ale rasismului nazist sunt motivate strict de cunoaştere. La fel stau lucrurile în cazul unui Ytzak Arad care, deşi acceptă centralitatea antisemitismului, subliniază totodată faptul că acesta nu poate spune mare lucru despre corupţia, teama, abrutizarea din timpul războiului, indiferenţa, potenţialul criminal, competiţia pentru resurse dintre indivizi şi structuri în cadrul regimului. etc. Aşa cum nu spune nimic despre lipsa de reacţie a lumii libere şi democrate după 1942, când primele informaţii legate de Soluţia Finală ajung la Londra şi Washington – şi mai puţin a U.R.S.S. care şi după 1945 este preocupată nu de tragedia evreilor ci de bestialitatea duşmanului ideologic şi de autovictimizare, ce-i drept motivată de milione de victime, pentru a putea ulterior, în baza antifascismului, să-şi instrumentalizeze în Est politicile proprii.

"Oul din care avea să se nască Şarpele nazismului," produs al întregii culturi europene, impregnată în conştiinţa omului obişnuit, ideologia antisemită a fost vizualizată drept "monstrul" trezit la viaţă de majoritatea crizelor politice şi a momentelor de stres socio-economic. Ceea ce trebuie totuşi menţionat este faptul că, deşi a reprezentat principala obsesie a regimului nazist şi a *Fuhrer*-ului, antisemitismul nu a fost singura obsesie a acestora, în orice caz nu una care să ţină permanent şi independent de altele "capul de afiş." Este adevărat că testamentul politic al lui Hitler se referă exclusiv la continuarea până la capăt şi cu orice preţ a luptei împotriva Iudaismului Internaţional, dar acest fapt se datorează în mare măsură permanentei radicalizări a poziţiei sale faţă de evrei, sesizabilă mai ales la nivelul ultimilor trei ani ai războiului.

Din perspectiva anilor 1920, a ideilor expuse în *Mein Kampf* lucrurile stau însă puţin altfel. Pentru Hitler, placă de rezonanţă a vechilor teorii antisemite şi rasiste europene, ca şi pentru mulţi alţi membri de frunte ai N.S.D.A.P., lupta împotriva evreilor şi eliminarea acestora din Europa reprezintă mai curând una din temele - ce-i drept preferată - , din "locurile comune" ale vulgatei naţionaliste germane de după Primul Război şi totodată un ingredient necesar, util şi uşor exploatabil. Ceea ce rămâne încă greu de explicat este traseul parcurs de la antisemitismul popular, element compensator în structurarea identităţilor naţionale, a spaţiului politic şi/sau sferei socio-economice, la ideologia de sine stătătoare, capabilă să "orbească" nu doar pe promotorii săi ci şi masele şi, în cele din urmă, la impulsul criminal şi proiectul genocidal.

Germania anilor 1930-1940 cunoaşte transformarea radicală a sentimentelor populare şi a vechilor prejudecăţi antisemite. "Evreul" generic încetează acum să mai joace funcţia anterioară, cea a ţapului ispăşitor, iar antisemitismul nu mai reprezintă o simplă tehnică de manipulare socială. Cu toate acestea regimul naţional-socialist nu dă eliminării fizice a evreilor, exterminării lor, o funcţie integratoare şi, paradoxal, succesul Soluţiei Finale va consta tocmai în capacitatea naziştilor de a-şi "steriliza" crima. Cetăţeanul obişnuit este ţinut departe de evenimente pentru că societatea germană se dovedeşte a fi mai curând

reticentă față de aplicarea măsurilor şi oarecum indiferentă la ideologia antisemită. În mod surprinzător, în anii imediat următori ascensiunii lui Hitler la putere, nazismul nu a reuşit să-şi asigure în baza ideologiei sale rasiste decât aderența câtorva categorii socio-profesionale şi numai în câteva dintre regiuni (Donald Niewyk, 1980). In majoritatea cazurilor, cel puțin a celor individuale, coeziunea a fost asigurată de aşteptări de o cu totul altă natură.

Poate explica ideologia antisemită de una singură, chiar în condițiile în care am accepta rolul ei central, evenimentele anilor 1939-1945? Reprezintă aceasta, odată cu transformarea stigmatului în doctrină rasială, cauza şi esența Holocaustului? A fost revoluția antisemită elementul cel mai important al programului nazist pentru simplul motiv că a reprezentat elementul ce a permis evitarea unei totale osificări ideologice a partidului (George L. Mosse, 1964)? Pentru unii autorii, precum Lucy Davidowicz, răspunsul este unul afirmativ. Nu doar Hitler sau acoliții săi, ci întreaga societate germană ar fi luat parte - prin intermediul violenței şi la adăpostul unui meticulos legalism - la rezolvarea chestiunii evreieşti (*Judenfrage*). Autoarea susține ideea conform căreia nazismul nu a făcut altceva decît să revigoreze mai vechi sentimente, prejudecăți, resentimente existente deja în societatea germană. Nucleu dur al universului mental al lui Hitler, iraționalul antisemit face parte în opinia lui Davidowicz dintr-un continuum, radicalizat dar nu de esență nouă, un loc comun şi vulgată a unor mai vechi formule, nicidecum o nouă sinteză. Singura problemă în cazul acceptării acestei teze o reprezintă confuzia făcută între antisemitismul secolului XIX, marcat de mituri şi idealurile trecutului, şi ideile rasiste ce au stat la baza revoluției sociale naziste.

In al Treilea Reich evreul nu a reprezentat singurul element indezirabil şi nici singura victimă. Slavii, populațiile Sinti şi Roma - activitatea depusă de medici precum Wilhelm Abel şi Robert Ritter în demonstrarea inferiorității antropologice şi rasiale a țiganilor, în explicarea genetică a predispoziției la criminalitate şi delicvență, au contribuit enorm la fundamentarea rasismului nazist, - bolnavii incurabili, homosexualii, criminalii ordinari, opozanții politici, au reprezentat elemente considerate la rândul lor străine de corpul națiunii, al idealei *Volkgemeinschaft.* Chiar şi femeile germane vor deveni victime ale regimului şi idealurilor naziste (Gisela Bock, 1986). Programul *Euthanasia,* cu cele peste 70.000 de victime a reprezentat în anii 1930 o prioritate, în timp ce în primele nouă luni ale războiului mai bine de 2 milioane de prizonieri ruşi, comisari politici, membrii ai corpului ofițeresc şi ai intelighenției poloneze, partizani, etc. au fost exterminați fizic în condițiile în care Soluția Finală – în accepțiunea actuală, restrictivă după unii autori, a deciziei luate la Wansee în ianuarie 1942 - nu avea încă o formă precisă în imaginarul celor responsabili de implementarea la scară industrială a genocidului (Michael Burleich, 2001). Datele prezentate mai sus nu sunt menite a reduce din importanța antisemitismului şi nici a crea imaginea unei "victimizării competiționale." Ele sunt mai curând menite a indica locul noului antisemitism în cadrul ideologiei rasial-biologice naziste, unul din elementele ce-l disting de antisemitismul de secol XIX.

Ideologia rasistă, ca şi antisemitismul, reprezintă în cazul german elemente importate cu succes şi difuzate începând cu secolul al XVIII-lea. Până la începutul secolului XX nimic nu pare însă a indica drept predictibilă aberația ce va sta la baza Utopiei Barbare a anilor 1930. Teutomania, inițial o formă de exprimare a specificului național, ce insista asupra virtuților psihice şi fizice ale germanilor pentru a sublinia superioritatea lor față de slavi şi pentru a estompa imaginea hegemonică a francezilor, a latinilor în general; va căpăta noi valențe abia în anii 1930, când prezentarea elementului germanic drept factor civilizator în istorie va argumenta ideea recuceririi teritoriilor locuite anterior în Est. Darwinismul social şi ideile lui Francis Galton de îmbunătățire a rasei umane prin intermediul eugeniei pozitive, vor influența la rândul lor ideile moniste ale unui Ernst Hoeckel şi Michael Schallmayer, primii autori ce încep să promoveze în Germania ideea statului responsabil de păstrarea capacităților biologice ale populației, dar fără a introduce în discuție ideea rasei pure sau a eliminării fizice a indivizilor "impuri." Pasul de la ideea superiorității rasiale a arienilor promovată de Gobineau la proiectele cu finalitate imediată supervizate de Himmler va fi făcut de indivizi şi structuri ce rămân din păcate în afara zonei de interes a multora dintre istorici.

Perioada Marelui Război şi cea imediat următoare vor înregistra primele cazuri de sterilizare, multe dintre ele inițiative locale şi în absența unei baze legale - în 1923 în Zwichau, şeful unei clinici pentru pacienții cu deficiențe mentale şi-a argumentat decizia prin lipsa banilor datorată crizei financiare şi regimului de austeritate. Decizia acestuia de a elimina o parte din bolnavii incurabili sau aflați în stadiu avansat al bolii pentru a putea acoperi cheltuielile necesare pentru ceilalți pacienți va înregistra un ecou pozitiv în presa vremii, ce va începe să facă tot mai des apologia eugeniei negative - , pentru ca în 1932 *Reichstagul* să adopte prima lege referitoare la sterilizare. Primul guvern ce va putea pune în aplicare această lege va fi unul nazist. Dacă în multe dintre aceste aspecte Germania nu reprezintă un caz singular în epocă, ascensiunea nazismului şi instrumentalizarea politică a ideologiei rasiale, impunerea soluției biologice în rezolvarea unor probleme de natură politică, socială şi uneori economică pot fi identificate ca fiind punctul de plecare al drumului fără întoarcere ce avea să ducă la "Soluția Finală." Identificarea națiunii cu rasa biologic superioară va duce la inițierea de măsuri considerate de către mulți în epocă drept moderne şi,

din punct de vedere social, revoluționare. Înființarea de colonii formate din indivizii selecționați, controlarea științifică a reproducerii, măsurile de şcolarizare intensivă a celor incluşi în acest program trebuiau să ducă într-un interval de şase sute de ani la crearea utopicei *Volkgemeinschaft* invocată de Jorg Lanz şi Rudolf Hoes în revista "Ostara" şi preluată de Hitler în *Mein Kamp*. Singura piedică în reuşita acestui proiect tehnocratic o reprezenta existența “dușmanilor interiori.”

În 1933 prima lege rasială introdusă de guvernul nazist îi va elimina pe evrei din serviciul public şi le va interzice practicarea anumitor profesii. În 1935 un nou set de legi le va retrage dreptul de a executa serviciul militar iar mai apoi îi va elimina definitiv din corpul politic. Transformați din *Reichsburger* (cetățeni) în *Staatsangehorige* (subiecți ai statului), supuşi oprobiului public prin “Legea de protejare a Sângelui şi Onoarei Germane,” evreii aveau să reprezinte, începând cu a doua jumătate a deceniului al patrulea, nu doar încarnarea răului politic identificat de "Protocoalele bătrânilor Sionului." Responsabili prin secularizare şi modernizare de alterarea spiritului nordic, ei devin acum şi un agent biologic periculos (David Bankier, 1996). Cu alte cuvinte, mitul politic al “Pumnalului înfipt în spate” îşi va găsi un aliat ideologic în cel al “corupției sângelui” şi a conspirației rasiale evreieşti, extrem de popular după publicarea în 1918 a romanului de succes al lui Arthur Dienter "Păcat împotriva sângelui."

Pasul cel mai greu de făcut rămânea, însă, trecerea de la propagandă la eliminarea programată, spațială şi mai apoi fizică a duşmanilor națiunii, elaborarea şi apoi implementarea programului, găsirea soluției optime şi definitive. Departe de a fi omul care să se implice personal şi permanent în şi dincolo de luarea deciziilor, Hitler, marele vizionar, singurul care va avea mereu o perspectivă panoramică asupra problemei evreieşti şi ale cărui “profeții” nu vor fi puse la îndoială de către acoliți, va găsi în instituțiile şi agențiile statului, în birocrație şi uneori în armată colaboratori nesperați şi, de cele mai multe ori, voluntari. Transformarea sloganului în categorie științifică, explicarea tarelor biologice produse în urma industrializării şi modernizării, de care "Evreul generic" se făcea direct responsabil, baza tehnică şi armele crimei au fost oferite Partidului de indivizi atraşi şi motivați nu doar de ideologie. Reuşita finală, rapidă şi eficientă în baza procesului tehnologic descriu mai bine pe “criminalul din spatele biroului,” marcat de perspectiva succesului personal, carierism, oportunitatea de a opera cu “cobaiul uman şi cazul număr.” Chiar dacă nu explică integral Soluția Finală, elementul birocratic nu poate fi ignorat atât timp cât poartă responsabilitatea împingerii proiectului genocidal spre haos şi radicalizare, îl “raționalizează” în loc să încerce a-l tempera.

Reuşita implementării şi funcționării proiectului genocidal mai ridică o problemă, cea a relației dintre Holocaust, modernitate, pe de o parte şi fenomenul totalitar, pe de alta. Pentru unii autori – ce văd în Utopia fantezistă încurajată de Himmler “forța intelectuală” ce avea să conducă la Holocaust şi, în cele din urmă, la atingerea scopului final al întregului program politic nazist - rolul jucat de modernitate se reduce exclusiv la aspectul tehnologic, altminteri dispensabil şi la reuşita implementării rapide a Soluției Finale (Henry A. Turner, 1975). O astfel de viziune, extrem de superficială, pare a reprezenta o soluție de compromis şi asta doar dacă acceptăm faptul că mitul a-istoric aflat la baza noului program rasial se raporta exclusiv la un ideal trecut “teutonic” şi nu la crearea, în urma revoluției social-rasiale, a unui ideatic viitor pentru comunitatea națională a “Omului Nou.” Pentru Zigmund Baumann, ca de altfel şi pentru Geoff Eley şi Karl Otten, Soluția Finală reprezintă prin raționalitatea tehnică şi aspectul său birocratic-managerial o paradigmă distructivă a modernității (Zigmund Baumann, 1989). Participarea în program şi implementarea strict tehnică a politicii criminale de către individul lipsit de motivație ideologică şi radicalism, preocupat de elementul mundan, ferit prin plasarea sa în spatele regimului de responsabilitate şi de contactul direct cu *Victima*, par a argumenta acest punct de vedere. Teoria ce încearcă explicarea Holocaustului prin intermediul totalitarismului, perfect ilustrată prin intermediul metaforei lagărului, locul în care atât victima cât şi călăul sunt în paralel dezumanizate, pare a fi însă pusă sub semnul întrebării de chiar această participare voluntară la crimă a individului obişnuit, de depersonalizarea, birocratizarea, “sterilizarea crimei,” de faptul că tratarea în termeni pur tehnici a acesteia va asigura “maşinii” aceea autonomie ce nu mai face necesar controlul permanent al statului. Reprezintă prin urmare Germania un caz aparte datorită căii sale specifice de evoluție (*Sonderweg*) sau pericolul genocidului în masă priveşte orice societate în care există o tradiție revoluționară de tip iacobin confruntată cu efectul şi totodată beneficiară a industrializării?

Dincolo de perspectivele deschise şi procedeele metodologice oferite cercetătorului, teoriile nu reuşesc totuşi, în special în acest caz particular, să ofere o imagine clară atât timp cât nu pot încorpora diversitatea de aspecte şi numărul uriaş de informații şi artefacte. Disputa dintre intenționalişti şi funcționalişti în interpretarea nazismului şi a Holocaustului pare a sugera necesitatea permanentă a întoarcerii spre detaliu. Poate fi privit Holocaustul drept scopul final, urmărit consecvent de Hitler încă din 1920, o obsesie continuă pusă în aplicare odată cucerite teritoriile din Est, sau el reprezintă mai degrabă rezultatul final al unui proces continuu de radicalizare cumulativă şi neplanificată a unui regim policratic? Selecția negativă, în timp, a elementelor distructive, singurele

capabile să țină împreună o coaliție altfel destul de precară, pare a da câștig de cauză funcționaliștilor. Drumul spre Auschwitz pare a fi mai curând unul sinuos, şi asta nu datorită erorilor şi ezitărilor unor subordonați, cât căutării permanente a unei soluții adecvate momentului. Soluția Finală nu a avut niciodată deplină autonomie şi, de aceea, fenomenul uciderii în masă trebuie analizat în permanentă relație cu antibolşevismul, apariția *Lebensraum*-ului şi întreaga atmosferă creată de război (Arno Mayer, 1988).

Este greu de spus de ce Soluția Finală apare abia în 1941 şi de ce eliminarea fizică a evreilor "respinsă" în 1940 de Himmler – nu însă şi de ceilalți - drept "bolşevică, imposibilă, şi ne-germană" ajunge să ia treptat locul ghetoizării şi pe cel al masivei transmutări a populației "nedorite şi excedentare" într-o colonie specială, precum cea menționată în planul "Madagascar", în Palestina, Polonia sau chiar Siberia. In fond, înțelegerea istoriei în forma luptei de rasă, faptul că eliminarea evreilor nu a întâlnit aceiaşi opoziție ca programul eutanasia, ca şi faptul că antisemitismul a reprezentat o constantă a vieții politice germane, ar fi permis implementarea în orice moment a acesteia. Mai mult, intensificarea permanentă între 1941-1945 a ritmului executării planului criminal, aberant şi contraproductiv complică şi mai mult analizele. Dacă perioada de început a războiului cu victorile sale şi transformarea lui Hitler într-un "om al destinului," urmat de întreaga națiune şi capabil să-şi impună până la capăt punctul de vedere şi să desăvârşească astfel programul politic mulțumeşte pe intenționalişti, funcționaliştii insistă în general pe perioada declinului, în care Soluția Finală apare drept un "război paralel" şi chiar prioritar după 1942, cu rol în decompensarea înfrângerilor militare din războiul convențional.

Studiile cele mai recente au încercat să găsească un răspuns cu privire la Holocaust focalizându-se asupra opiniei publice din Germania şi a transformării imaginii evreului între 1933 şi 1945 în imaginarul colectiv. Concluzia finală a acestor studii este mai zguduitoare decât s-ar putea aştepta cineva. Pentru David Bankier implementarea Soluției Finale a fost posibilă nu în urma aderării la ideologia aberantă a nazismului. Opoziția anilor de început, înlocuită în timp de oboseala războiului şi sloganurile propagandei, transformarea evreilor din ființe umane în obiecte îndepărtate au transformat societatea germană într-una anesteziată, profund indiferentă la problemele *Celuilalt*. Eforturile regimului de a canaliza violența radicală din anii 1930 a S.A.-ului şi *Stahlhelm*-ului, introducerea ei într-un cadru legal şi mutarea "abatorului" departe de privirile intrigate ale germanului ce nu putea accepta crima în imediata vecinătate, au redus la tăcere orice opoziție. Soarta evreilor nu mai prezenta, după 1941, o preocupare pentru aproape nimeni. Era suficient că eliminarea lor nu mai amenința națiunea cu imaginea barbariei şi a lipsei de civilizație. Poporul german " ..încă plin ... de sentimentalism idiotic" (Goebels) şi preocupat de soarta " evreului bun ... personal.." (Hitler) va ajunge să accepte în cele din urmă norma. Cei care primeau informații în legătură cu "crima din Est" ajungeau cel mai adesea să o respingă prin mecanismul autoprotecției psihice creat în atmosfera de mizerie a războiului. Inimaginabilul ca şi frica de a se pronunța în legătură cu Soluția Finală vor contribui la "orbirea" individului în aşa măsură încât, nici măcar în fața evidențelor irefutabile prezentate de aliați imediat după război, cei mai mulți dintre germani nu vor putea să o perceapă în dimensiunile sale reale.

Am amintit mai sus de "Crima din Est" şi de atenuarea în timp a temerii germanului de rând că antisemitismul violent şi necontrolat prin legi ar putea să arunce națiunea lor în evul mediu. Evenimentele din Est de după 1940 au însă şi o altă semnificație. Nu doar că dincolo de granițele Reich-ului legile nu mai trebuiesc respectate pentru a rezolva problema *Ostjuden*. Din Austria până în URSS un profund antisemitism popular şi practica pogromurilor din trecut, expeditive şi brutale vor oferi *Einsatzgruppe*-urilor aliați şi auxiliari zeloşi, unii, precum ucrainiana O.U.N. dispuşi să ucidă fie doar şi pentru a-şi atrage simpatia patronului-sponsor nazist. Deşi nu a agreat niciodată această violență necontrolată, pe care însă nici nu a descurajat-o, *Fuhrer*-ul a interpretat reacția esticilor drept confirmare a viziunilor sale. Campania împotriva URSS va alimenta şi mai mult aceste viziuni iar combinația antisemitism-anticomunism, prezența partizanilor şi absența unei armate sovietice în momentele de început, ale retragerii, amalgamate cu paradigma orientalistă şi ideea de cruciadă împotriva hunilor, vor reprezenta pentru imaginarul nazist, acum nestingherit, o "Grădină a Edenului." Pentru Göring războiul contra U.R.S.S. nu mai este convenționalul război, al doilea, dus în Vest, ci marele război rasial. Nu doar naziştii au aderat la această viziune ci şi elitele tradiționale germane. Mareşali precum Walter von Reichenau şi Erich von Manstein dau personal directive pentru abandonarea războiului convențional în URSS, oferind astfel un suport nesperat lui Hitler, temător față de posibilele reacțiile adverse ale *Wermacht*-ului față de un astfel de război. În acest *No Man's Land* impasul eliminaționist (emigrare, deportare, moarte prin factori naturali, etc.) va fi relativ uşor înlocuit prin exterminaționism.

Reticența manifestă față de aflarea "adevărului" nu mai caracterizează astăzi poziția Germaniei, considerată inițial în Vest şi până nu de mult în Est singura responsabilă pentru instrumentalizarea Soluției Finale. Dealtfel, în majoritatea statelor Uniunii Europene, unde, cu excepția câtorva grupări extremiste, participarea la Holocaust, directă sau indirectă, uneori fie şi doar prin indiferența manifestată, începe să fie tot mai adesea recunoscută,

situația se prezintă la fel. Implicate direct sau indirect în derularea evenimentelor, statele din Europa de Est, mai ales cele aflate în timpul războiului în postura de sateliți ai Germaniei hitleriste, refuză, în cel mai bun caz manifestă reticență, față de orice discuție de principiu în marginea Holocaustului.

După 50 ani de paradigmă antifascistă, combinată cu antisemitism şi național-comunism, Estul a fost nepregătit pentru confruntarea cu trecutul pre-comunist şi, nu în ultimul rând, suspicios. Cei mai mulți nu au putut să înțeleagă – de aici ideea atacului instrumentat de Occident la memoria traumatică a comunismului, negarea Holocaustului (în unele cazuri) exacerbarea Gulagului etc.- că deşi de maximă importanță, sfârşitul comunismului în 1989 a coincis cu o întreagă serie de comemorări legate de evenimentele anilor 1939-1945. Aşa cum puțini au înțeles dorința vesticilor şi speranța lor că Estul, pînă atunci interzis, ar putea completa prin documentele din arhive viziunea asupra Holocaustului şi ar putea face comemorările, prin accesul direct la siturile originale ale crimei, mai veridice şi directe.

In Europa de Est, implicarea permanentă a factorului politic a făcut ca imobilismul să reprezinte caracteristica de bază a studiilor raportate la Holocaust. Înainte de 1989 confiscarea, de către R.D.G. în primul rând, a tradiției proletare, antifasciste, a făcut posibilă stigmatizarea/culpabilizarea Germaniei Occidentale şi, în Ungaria, Polonia, România, state satelit sau aflate sub ocupație nazistă, a câtorva politicieni colaboraționişti, intelectuali catalogați drept marginali şi grupări fasciste. In fond, uciderea în masă a evreilor a reprezentat în istoriografia din fostele state comuniste un subiect mai curând tolerat şi chiar şi atunci tratat *de plano* drept o problemă strict germană. Dacă în Vest se poate vorbi despre reprimarea instrumentalizată politic a memoriei, în țările din Est inexistența acesteia timp de aproape cincizeci de ani pare a constitui principalul obstacol în calea celor interesați de subiect.

In linii generale, perioada post-comunistă nu a dus la o îmbunătățire a situației în acest caz particular. Dispariția "Cortinei de Fier," diminuarea interesului pentru Războiul Rece şi studiul Comunismului, au creat spațiul necesar extinderii studiilor legate de Holocaust şi rolului jucat de regimurile din țările Europei de Est. O reacție pozitivă a existat însă mai curând în mediul academic occidental şi printre istoricii evrei. Lipsa de detaşare a majorității elitelor din fostele țări comuniste, dispariția optimismului inițial şi înlocuirea lui cu panica întreținută de inteligheție şi birocrația de stat a dus, timp de aproape un deceniu, nu doar la respingerea dezbaterii şi a noilor perspective asupra Holocaustului ci şi la catalogarea lui drept o invenție evreiască, menită a stigmatiza şi reduce considerabil din mândria națională şi valoarea simbolurilor sale şi aşa îndelung "oprimate" (Vladimir Tismăneanu, 1999).

Negarea Holocaustului şi refuzul exorcizării, limitarea dezbaterii la cazul Germaniei în baza argumentului oferit de absența în celelalte cazuri a rasismului biologic şi a orientării ideologice antisemite de tip monomaniacal specifică naziştilor, victimizarea competițională a propriei națiuni şi banalizarea uciderii în masă a evreilor prin intermediul Gulagului, a "holocaustului roşu," nu reprezintă nicidecum o soluție. Mai mult, din punct de vedere istoriografic, el nu poate duce decât la continuarea izolării, la perpetuarea unor stereotipuri şi înțelegerea deformată a fenomenului politic ce a condus la cea mai mare monstruozitate a secolului XX.

STAREA JURIDICĂ A EVREILOR ŞI IMPLICAŢIILE COTIDIENE ALE LEGISLAŢIEI ANTIEVREIEŞTI 1940 – 1944

Lya Benjamin

1. Definirea calitatii de evreu si împartirea evreilor pe categorii

Primul Decret-Lege prin care s-au pus bazele noului statut juridic al evreilor în societatea românească a apărut în august 1940, înainte de proclamarea Statutului Naţional Legionar, fiind promulgat sub semnătura regelui Carol al II-lea, al inginerului Ion Gigurtu, preşedinte al Consiliului de Miniştri şi al ministrului de Justiţie I. V. Gruia.

Au fost stabilite: criteriile de definire a calităţii de evreu; împărţirea evreilor în categorii; drepturile, restricţiile şi interdicţiile pentru evrei. S-a reglementat starea juridică a evreilor în cele trei sectoare ale vieţii publice: spiritual, politic şi economic.

Confom acestui Decret-lege erau socotiţi evrei cei care aparţineau de cultul mozaic, care s-au născut din părinţi de religie mozaică nebotezaţi, creştinii (adică botezaţii în religia creştină la naştere sau după aceea), dacă s-au născut din părinţi de religie mozaică sau din mamă creştină, dar tată mozaic. Prin această ascendenţă, noii născuţi erau consideraţi că poartă *"în sângele lor destinul unei incompatibilităţi morale, spirituale şi organice cu românul de sânge"*. În categoria evreilor au intrat şi *"evreii de sânge atei"*.

Stabilind calitatea de evreu, legea i-a împărţit pe evreii din România în trei categorii. Din categoria întâia făceau parte evreii veniţi în România după 1918. În categoria a doua intrau cei exceptaţi, respectiv: cei naturalizaţi prin lege individuală până în 30 decembrie 1918; cei naturalizaţi colectiv pentru participarea la Războiul de Independenţă din 1877; cei ce locuiau în Dobrogea şi au dobândit naturalizarea prin legile din 1879, 1909, 1912; cei ce au luptat în războaiele României, cu excepţia celor căzuţi prizonieri sau dispăruţi individual; cei răniţi, decoraţi, citaţi cu ordin pentru acte de bravură în timpul războiului, urmaşii celor morţi în războaiele României şi urmaşii celor cuprinşi în aliniatele precedente. Dar conform precizării legiuitorului, nici cei din această categorie nu intrau în comunitatea naţională românească, deoarece nu aveau dreptul să dobândească funcţiuni publice, să aibă sau să dobândească proprietăţi rurale, să participe la conducerea şi activitatea politică a ţării, să fie militari de carieră.

În categoria a treia intrau cei necuprinşi în primele două, adică marea masă a populaţiei evreieşti din teritoriul Vechiului Regat încetăţenită colectiv prin legile din 1919, legi consfinţite de Constituţia din 1923. Evreii din categoriile I şi III nu puteau fi funcţionari publici de nici un fel, avocaţi, experţi, membri în consilii de administraţie ale întreprinderilor de orice natură, comercianţi în comunele rurale, comercianţi de băututri alcoolice, tutori sau curatori ai handicapaţilor de religie creştină, militari, exploatatori sau închirietori de cinematografe, editori de cărţi, ziare, reviste, jucători în asociaţiile sportive, oameni de serviciu în instituţiile publice ş.a.

Pentru evreii din categoria I-a urma să se precizeze, printr-un jurnal al Consiliului de Miniştri, limitele între care puteau exercita îndeletnicirile şi profesiunile libere. Cei din categoria a III-a puteau profesa diferite îndeletniciri în afară de cele precizate în decret.

Legile antievreieşti elaborate în perioada Statului Naţional Legionar (peste 20 de decrete-legi) şi apoi după înlăturarea legionarilor de la putere au inclus prevederile enunţate în Statutul juridic din 8 august 1940, mergând însă pe linia restrângerii drepturilor şi a exceptărilor acordate de legea carlistă.

În anii guvernării regimului antonescian, definiţia calităţii de evreu formulată de I. V. Gruia a suferit câteva modificări prin care s-a lărgit sfera celor care au fost cuprinşi în categoria evreilor.

Dacă în viziunea legii lui Gruia erau socotiţi evrei cei de religie mozaică şi cei născuţi din părinţi evrei mozaici, în definiţiile din legislaţia antievreiască antonesciană erau socotiţi evrei cei cu ambii părinţi evrei sau doar unul, fără a se mai disocia dacă ei sau părinţii lor sunt sau nu botezaţi în altă religie decât cea mozaică; *"taina botezului nu putea să schimbe destinul sângelui mozaic"*.

Astfel, dacă Decretul-lege din 8 august 1940, un creştin născut din părinţi de religie mozaică dar botezaţi era considerat român – şi putea fi militar de carieră – aceeaşi persoană, conform Legii învăţământului din 11 octombrie 1940 nu mai era admis ca elev sau student în şcolile româneşti de grad primar, secundar sau superior de stat sau particular şi nici în şcolile celorlalte etnii; conform legilor pentru trecerea proprietăţilor rurale evreieşti în patrimoniul statului nu putea stăpâni, dobândi sau deţine proprietăţi rurale; după legea pentru românizarea personalului nu mai putea fi funcţionar particular, deşi, potrivit legii din 8 august 1940 (care nu fusese abrogată), putea practica avocatura.

În legislaţia antievreiască de după septembrie 1940, fiecare lege conţinea un articol special de definire a calităţii de evreu, *"determinarea situaţiei de evreu fiind esenţială pentru aplicarea unei legi sau alteia",* criteriile de stabilire a apartenenţei la evreitate difereau însă de multe ori de la o lege la alta. În legea pentru trecerea proprietăţilor rurale evreieşti în patrimoniul statului ca şi în legea pentru trecerea imobilelor urbane în patrimoniul statului, erau socotiţi evrei *"aceia având ambii părinţi evrei sau numai unul (nu se specifica dacă se are în vedere tatăl sau mama), fără distincţie dacă ei sau părinţii lor sunt sau nu botezaţi în altă religie decât cea mozaică";* în legea pentru reglementarea situaţiei evreilor în învăţământ şi în legea privind românizarea personalului în întreprinderi erau *"socotiţi evrei cei născuţi din ambii părinţi evrei sau numai din tată evreu definitorie fiind apartenenţa tatălui",* în Decretul-lege privind funcţionarea colegiului medicilor apare formularea de *"medici etnici evrei, de religie mozaică sau creştinaţi";* în Statutul militar al evreilor se trimite la definiţia din Legea Gruia din 8 august 1940; în Decretul-lege privind anularea contractelor de ucenicie în curs ale ucenicilor evrei, erau consideraţi evrei nu doar cei cu părinţi evrei, ci şi cei cu un părinte sau cu un bunic evreu; în Decretul-lege pentru recensământul de sânge evreiesc erau socotiţi evrei *"cei care au amândoi sau unul din părinţi sau măcar unul din bunici din partea tatălui sau a mamei de sânge evreiesc"*. Erau consideraţi *"părinţi şi bunici de*

sânge evreiesc aceia care aparţin sau au aparţinut vreodată religiei mozaice sau sunt sau au fost înscrişi vreodată la o comunitate israelită".

Nu a existat deci o concepţie unitară cu privire la încadrarea unei persoane în categoria de evreu.

Definirea calităţii de evreu prin articole de lege demonstrează că era acuzată însăşi evreitatea. Pe această bază au fost operate o seamă de reglementări legislative, precizându-se situaţia juridică a diferitelor categorii de evrei şi privilegiile în cazul unor persoane pe *"jumătate"* sau pe un *"sfert"* evrei. Ce-i drept au fost şi cazuri de asimilare a unor evrei cu românii. O lege în acest sens a fost promulgată în iulie 1943: pe baza ei, până la 23 august 1944 au fost asimilaţi cu românii circa 79 de evrei, printre care avocatul S. Rosenthal, filologul Aurel Candrea, H. Sanielevici, medicul dr. N. Blatt, Ferdinand Gingold ş.a.

Recunoaşterea unor merite individuale ale unor personalităţi evreieşti nu a schimbat însă situaţia juridică a etniei evreieşti, în general, în societatea românească.

2. Instaurarea statutului naţionalist-creştin şi totalitar. Noi măsuri de legiferare a românizării şi stării de drept a evreilor.

Amplificarea şi extinderea măsurilor şi a legislaţiei antievreieşti pentru eliminarea cvasitotală a evreilor din viaţa societăţii româneşti sunt legate, nemijlocit, de evenimentrle din 5, 6 şi 14 septembrie 1940, de instaurarea statului naţional legionar, ce se autodefinea naţionalist-creştin şi totalitar.

Statul autointitulat al naţionalismului integral şi totalitar respingea liberalismul economic, ca pe un pericol pentru fiinţa naţională a poporului român. *"Învăţămintele istorice impuneau o economie dirijată şi o românizare rapidă a vieţii economice"* – se arată într-un articol intitulat *"Fundamentarea istorică a românizării ca o metodă care se impune de necesităţile momentului atins de statul român".*

Românizarea încorpora în sine ideea eliminării treptate a populaţiei evreieşti din toate structurile vieţii economice, sociale şi culturale.

Legislaţia pe baza căreia se înfăptuia acest proces, în conţinutul ei, era rasistă şi discriminatorie. Nu viza toţi cetăţenii, ci doar populaţia evreiască, discriminată pe criteriul apartenenţei ei etnice şi religioase. Evreii au fost expropiaţi de bunurile lor nu ca o măsură de pedeapsă pentru încălcarea legilor în vigoare; au fost eliminaţi din profesiunile lor nu pentru că s-ar fi demonstrat incompetenţa sau inutilitatea lor profesională; au fost decretaţi ostili nu pentru că s-ar fi găsit dovezi că au comis acte antistatale, ci au fost desfiinţaţi prin lege civic, material, profesional şi moral, deoarece – datorită ascendenţei şi descendenţei lor etnice şi apartenenţei la religia mozaică – erau consideraţi *"rasă inferioară"* şi incompatibili cu societatea românească. Pe acest criteriu au fost anulate toate drepturile cetăţeneşti acordate şi garantate populaţiei evreieşti prin Constituţia din 1923, introducându-se principiul inegalităţii în drepturi în faţa legii.

Legile elaborate în perioada Statului Naţional Legionar (peste 20 de decrete-legi) şi apoi după înlăturarea legionarilor de la putere, au aplicat

prevederile enunțate în Statutul juridic publicat la 8 august 1940, mergând însă pe linia restrângerii drepturilor şi a exceptărilor acordate de legea carlistă. Astfel, în lunile septembrie-decembrie 1940, restricțiile s-au înăsprit față de situația din luna august, după cum urmează: dacă prin legile din august s-a mai menținut pentru evrei dreptul să frecventeze învățământul de stat şi particular de diferite grade, într-un procent de 6%, legislația antonesciană a anulat acest drept, interzicând total accesul evreilor în învățământul de stat şi particular de toate gradele; legea din august a interzis evreilor din categoria I şi III să fie colportori de imprimate româneşti; legea antonesciană a extins această prevedere şi asupra celor din categoria a II-a; legea din august dispunea că regimul cultului mozaic rămâne sub protecția normelor constituționale, regimul antonescian a scos cultul mozaic de sub protecția normelor constituționale şi a legii pentru regimul general al cultelor; tăierea rituală a fost interzisă din august, interdicția s-a menținut; regimul antonescian a început închiderea cimitirelor evreieşti; s-a suprimat subvenția pentru cultul mozaic; decretul din august nu interzicea evreilor să fie artişti, regimul antonescian a legiferat îndepărtarea tuturor artiştilor evrei din teatrele româneşti de stat şi particulare, chiar şi a evreilor din categoria a II-a; în august 1940 evreii încă mai rămăseseră membrii în anumite societăți profesionale; în timpul guvernării antonesciene ei au fost excluşi din Societatea Scriitorilor Români, din Societatea Compozitorilor, Sindicatul artiştilor; legea din august interzisese tuturor categoriilor de evrei să dețină proprietăți rurale, dar le-a dat dreptul să le vândă conform prevederilor legale; legea antonesciană a dispus exproprierea imediată a tuturor proprietăților rurale a evreilor de orice categorie. În domeniul industriei şi a comerțului, legea antonesciană a interzis şi evreilor de categoria a II-a să fie agenți oficiali de bursă; au fost loviți micii comercianți, mulți dintre ei obligați să-şi închidă magazinele; s-au numit comisari de românizare pe lângă comercianții şi industriaşii evrei. În domeniul muncii şi sănătății, legislația din august 1940 interzisese evreilor din categoriile I şi III să fie medici la stat, conform legislației antonesciene a fost concediat tot personalul evreiesc din domeniul sanitar, inclusiv evreii din categoria a II-a: Colegiul medicilor a eliminat medicii evrei, li s-a luat dreptul de a îngriji pacienți creştini, evreilor li s-a interzis să practice profesiunea de farmacist; în domeniul justiției, prin legea din august au fost concediați funcționarii judecătoreşti din categoriile I şi III, prin legislația antonesciană au fost eliminați inclusiv cei din categoria a II-a; legea din august interzisese exercițiul profesiei avocaților din categoria I-a şi a III-a, dar li se lăsase dreptul de a-şi lichida afacerile în termen de 6 luni; legea antonesciană a interzis exercitarea profesiei pentru avocații din categoriile I şi III, fără respectarea dreptului de lichidare, iar avocații din categoria a II-a aveau dreptul de a pleda şi a da consultații numai evreilor persoane fizice. Unele excepții au fost făcute în favoarea invalizilor, orfanilor de război şi a unora dintre decorați; dacă Decretul-lege din 8 august stipulase pentru evreii din categoria I-a şi a III-a transformarea obligațiilor militare în obligații fiscale, Decretul-lege din 4 decembrie 1940 privind statutul militar al evreilor stipula excluderea din serviciul militar a tuturor categoriilor de evrei.

Noua legislație antievreiască a mers deci din primul moment mult mai departe cu măsurile antievreieşti decât cele preconizate (ce-i drept şi ele foarte dure) de regimul autoritar al regelui Carol al II-lea.

3. Căile şi etapele românizării

Cu toate acestea, metodele de românizare ale mareşalului Antonescu se deosebeau de cele legionare, bazate pe jaf şi violență.

Mareşalul, ca om al *"ordinii şi disciplinei militare",* a condamnat metodele legionare de românizare care, printre altele, produceau şi o deturnare a bunurilor către jefuitori, în dauna statului, *"principalul beneficiar al românizării"*.

Conducătorul statului era pentru *"calea legală":* totul trebuia să se desfăşoare pe baza unei legislații *"bine gândite", "nu numai pentru evitarea haosului, dar şi pentru a avea o acoperire în fața viitorimii; tot ce este bun evreiesc trebuie să aibă o soluție care să fie aplicată în mod definitiv, ca să nu mai avem discuții în această privință la încheierea păcii. Totul trebuie situat pe baze juridice clare, dând dreptul acesta de despăgubire care se cuvine proprietarilor expropiați* (menționăm că în fapt nu s-a acordat nici o despăgubire, amânându-se această problemă până după terminarea războiului – n.n), *fie că au fost loviți de noi şi aruncați în Transnistria, fie că au dispărut total şi nu mai ştim numărul lor nu ne este îngăduit să ne prezentăm la încheierea păcii cu această problemă deschisă",* spunea mareşalul, în şedința Consiliului de Miniştri din 13 noiembrie 1941.

În fapt, românizarea fie că se înfăptuia pe baza unui cod de legi, fie că se înfăptuia prin măsuri administrative, era abuzivă şi discriminatorie în esența ei: ea însemna violarea dreptului de proprietate al evreilor – şi doar al evreilor – într-o societate în general bazată pe proprietate privată; violarea dreptului la muncă, negându-se astfel dreptul la viață; au fost anulate prin lege contractele de ucenicie şi cărțile de capacitate ale meseriaşilor; s-a anulat dreptul la învățătură şi la exercitarea profesiunilor dobândite prin şcolarizare.

La 27 martie 1941, a intrat în vigoare Decretul-lege pentru trecerea imobilelor urbane evreieşti în patrimoniul statului. Mareşalul considera această măsură ca fiind o dovadă a *"integrării poporului român în spiritualitatea națională care străbate Europa, fixând temeliile viitoare şi sănătoase ale vieții națiunilor"*.

Conform aprecierii lui Mihai Antonescu, legea a fost concepută ca o reformă de importanță politică-națională, socială şi economică: *"prin ea nu s-a urmărit doar interzicerea pentru totdeauna ca evreii să aibă drept de proprietate în România, ci şi o restructurare a societății româneşti"*.

Legea i-a exceptat pe evreii care au fost răniți, decorați sau citați cu ordine de zi pentru acte de bravură în războaiele României sau pe descendenții celor căzuți în aceste războaie. Dar şi aceştia puteau fi scutiți doar pe bază de Decret-lege adoptat de Consiliul de Miniştri.

Legile de românizare urmau în cascadă pe tot parcursul anilor 1941-1942, când au fost expropiate, pe lângă proprietățile rurale şi urbane imobiliare,

industriile agricole, morăritul şi industria de panificaţie, pădurile şi industria forestieră, întreprinderile industriale de spirt, rafinăriile de alcool de orice fel, fabricile de medicamente ş.a. Au trecut în patrimoniul statului creanţele ipotecare, spitalele şi casele de sănătate, numeroase proprietăţi comunitare etc. Au fost suprimate drepturile de orice fel asupra subsolului, a materialelor lemnoase de orice natură.

Pentru românizarea proprietăţilor evreieşti din Basarabia şi Bucovina, a fost promulgată o lege specială, în septembrie 1941: toate bunurile evreieşti au intrat în patrimoniul statului, fără somaţie sau alte formalităţi. Spre deosebire de Vechiul Regat şi sudul Transilvaniei, aici au fost expropriate toate întreprinderile industriale şi comerciale. S-a creat un *"cadru juridic"* şi pentru expropierea proprietăţilor mobile şi imobile rămase de la evreii deportaţi în Transnistria, declarate prin lege *"bunuri părăsite";* au fost împuternicite organisme statale speciale pentru administrarea lor.

Totuşi, românizarea nu s-a înfăptuit în ritmul preconizat de guvenanţi.

O lege generală de expropriere a tuturor întreprinderilor industriale şi comerciale evreieşti nu a fost promulgată. Cauzele au fost de natură economică şi tehnico-organizatorică.

Românizarea comerţului şi industriei însemna de fapt, în viziunea experţilor, clădirea unui nou aşezământ, care trebuia să înceapă cu pregătirea elemntului românesc atât din punct de vedere tehnic, cât şi din punct de vedere al asigurării fondului de capital necesar preluării şi dezvoltării întreprinderilor respective. Astfel, într-un documentar întocmit de Ministerul Economiei Naţionale, la începutul anului 1942, se arăta printre altele: *"Nu se poate face o înlocuire de capitaluri. Comerciantul şi industriaşul nu pot fi creaţi în mod spontan. Complexitatea vieţii economice, care se sprijină pe principiul continuităţii şi echilibrului, nu permite folosirea aceleiaşi metode* (în toate cazurile – n.n.) *de românizare, întemeiată pe deposedarea evreilor. Înlăturarea acestora ar produce un grav dezechilibru în economia ţării"*.

Centrul Naţional de Românizare

Pentru înfăptuirea *"operei"* de românizare, care implica măsuri economice şi organizatorice, dar, nu mai puţin, şi politico-administrative, trebuia creat un cadru instituţional corespunzător. Astfel, aveau un rol important de îndeplinit: Ministerul Economiei Naţionale, Ministerul Muncii, Sănătăţii şi Ocrotirilor Sociale şi, în special, Ministerul de Interne, care era chemat să acţioneze în transpunerea acestui program, prin *"legea forţei",* şi nu doar prin respectarea legii. Au fost create şi organisme speciale, precum Direcţia Românizării, Colonizării şi Inventarului, Centrul Naţional de Românizare, înfiinţat în mai 1941. Ca organism special pe lângă Preşedinţia Consiliului de Miniştri, Centrul avea ca principală atribuţie să facă din exproprierea bunurilor evreieşti *"o mare reformă constructivă şi întăritoare a elementului românesc"*.

Reorganizat de câteva ori pe parcursul celor aproape patru ani de existenţă, în esenţă menirea acestui organism nu s-a schimbat: a centralizat întreaga activitate de românizare; a organizat, condus şi supravegheat lucrările

pentru luarea în primire a bunurilor trecute în patrimoniul statului; a administrat provizoriu aceste bunuri; a distribuit şi lichidat bunurile evreieşti, după normele stabilite de lege.

În relaţiile cu populaţia evreiască, Centrul Naţional de Românizare s-a afirmat ca un organism represiv, poliţienesc, cu drepturi discreţionare asupra proprietăţilor evreieşti; îşi întemeia activitatea pe administratori şi giranţi şi recurgea masiv la serviciile unor denunţători plătiţi.

Ca instituţie ce administra bunurile expropriate ale evreilor, C.N.R. devenea rentabil pentru stat, aducând un venit anual de peste două miliarde de lei, sumă ce provenea din arendarea şi închirierea bunurilor expropriate.

Din prevederile Decretului-lege nr. 231, din 2 februarie 1944, referitoare la modul de repartizare a încasărilor realizate de Centrul Naţional de Românizare, rezultă rolul atribuit acestui organism într-o viitoare politică de investiţii în regiunile colonizate, în etapa aşa-zis constructivă a românizării vieţii economice. Se preconiza crearea unui fond special pentru opera de colonizare a românilor în zonele cucerite.

Centrul Naţional de Românizare urma să *"lichideze"* bunurile evreieşti prin vânzare, considerându-se această operaţiune ca fiind o acţiune cu caracter de program, căci *"prin lichidare se obţine realizarea programului constructiv de românizare a bunurilor."*

✧✧✧

Consecinţele Decretelor-legi şi ale dispoziţiilor administrative generale pe baza cărora a fost promovată politica de românizare şi de reglementare a stării de drept a evreilor în anii regimului antonescian au fost:

a) Exproprieri patrimoniale. Proprietăţile evreieşti (cele personale cât şi cele comunitare) au intrat în patrimoniul sau sub controlul statului: bunurile expropriate urmând a fi lichidate prin transmiterea lor către românii etnici. S-au expropriat 3.178 de bunuri agricole totalizând 45.035 ha teren cultivat cu cereale, fâneţe, livezi şi vii. Aceste proprietăţi au fost preluate chiar în prima zi după apariţia legii cu întreaga avere mobilă, întregul inventar viu şi mort, cu stocurile de cereale şi nutreţurile aflate pe proprietăţile expropriate; 331 de păduri, cu 47.455 ha cu toate construcţiile, instalaţiile, uneltele, liniile de căi ferate; 99 de fabrici de cherestea; 323 de bunuri industriale, din care 260 de mori cu toate uneltele, cu întregul inventar viu şi mort şi cu toate stocurile de produse şi materii prime; fabricile agricole de spirt, cu toate instalaţiile, cu uneltele, cu întregul inventar viu şi mort şi cu toate stocurile de produse şi materii prime; industriile forestiere cu toate maşinile, uneltele, inventarul viu şi mort; 152 de vase şi plutitoare, precum şi 30.691 imobile urbane, reprezentând 75.385 de apartamente. Proprietăţile imobiliare urbane au fost luate în posesie după şase luni de la Decretul-lege din martie 1941; proprietarii şi chiriaşii evrei au fost alungaţi din locuinţele lor fără preaviz, fără respectarea termenelor contractuale.

În domeniul băncilor: au trecut în mâini româneşti: Banca de Credit Român şi banca Timişoara, două din cele mai însemnate bănci. Rescont nu s-a mai acordat de către B.N.R. decât băncilor care lucrau cu românii.

În domeniul marii industrii: au trecut în mâini româneşti: Titan-Nădrag, Laromet, Uzinele Metalurgice Griviţa, Industria fierului, Magazinele Unite de Fierărie, Ţesătoria Iaşi, Zimmer, Soc. de telefoane şi un mare număr de industrii mai puţin importante.

În domeniul comerţului: s-au românizat Galeriile Lafayette (Socec), Solavici, precum şi toate magazinele importante de manufactură. S-au înfiinţat diferite oficii de distribuire de materii prime precum: Orap, Odesfer, Oficiul uleiurilor vegetale, Oficiul de distribuire a lânii etc., care au repartizat aceste materii prime numai românilor etnici.

În industria petrolieră: s-au românizat Societatea Naphta Română, Apollon Petrol.

Românizarea comerţului şi industriei a fost în parte susţinută de Institutul de Credit Românesc, care a pus la dispoziţia românilor capitalul necesar pentru preluări de la evrei şi pentru înfiinţarea de noi întreprinderi.

b) Excluderi şi decăderi din alte categorii de drepturi decât cele de proprietate. Introducerea statutului de ghetou pentru toate categoriile de intelectuali; artiştii dramatici şi lirici n-au mai avut voie să evolueze decât pe scene evreieşti şi cu repertoriu evreiesc. În noiembrie 1941 a fost elaborată o decizie ministerială privind desfiinţarea matriţelor metalice ale discurilor de gramofon cu muzică de compozitori evrei sau în interpretarea soliştilor evrei. Au fost scoase din circulaţie circa 1.000 de nume de discuri. În noiembrie 1942 au fost afişate în toate librăriile şi bibliotecile liste cu numele scriitorilor şi dramaturgilor evrei. S-a interzis vânzarea operelor respectivilor scriitori. Cărţile autorilor evrei au fost scoase din toate bibliotecile publice. Au fost eliminaţi din activitate ziariştii evrei. Colegiul inginerilor a hotărât radierea inginerilor evrei care făceau parte din categoriile I şi III şi a celor din categoria a II-a înscrişi după data de 9 august 1940. O măsură similară a fost luată şi împotriva arhitecţilor, a medicilor, a avocaţilor ş.a. Excluderile din asociaţiile şi colegiile profesionale au însemnat şi decăderea din dreptul de a exercita profesiunea.

c) Alte interdicţii şi limitări de capacitate. Oprirea prin lege a căsătoriilor mixte, în august 1940, a căpătat în special aplicabilitate în perioada de guvernare a regimului antonescian. S-a interzis convertirea la creştinism şi schimbarea numelor.

Măsurile legiferate pentru reglementarea statutului evreilor vizau aspectele cele mai diverse ale vieţii lor cotidiene: evreii n-au beneficiat de legea prelungirii contractelor de închiriere; plăteau chirii ridicate şi puteau fi oricând evacuaţi din locuinţele lor; nu aveau dreptul de a folosi aparate de radio-recepţie, schiuri, biciclete, aparate de fotografiat, telefoane ş.a. S-a introdus interdicţia de a ţine personal casnic de religie creştină.

d) Regimuri speciale. Măsuri administrative. S-a instituit un control riguros asupra vieţii comunitar-culturale.

În general, cultul mozaic a avut un statut special în comparaţie cu celelalte culte din România.

În decembrie 1941 a fost dizolvată Federaţia Uniunilor de Comunităţi Evreieşti din România, înfiinţându-se Centrala Evreilor. Întreaga viaţă comunitar-cultuală a locuitorilor evrei a fost subordonată controlului guvernului;

organizarea evreilor fiind admisă numai în conformitate cu dispozițiile guvernamentale.

Scoaterea evreilor din armată pe considerentul că a fi militar era o datorie de onoare a cetățeanului a fost dublată de introducerea regimului special de muncă obligatorie. Decretul-lege nr. 2068, din 20 iulie 1942, făcea precizarea că evreii prestează muncă obligatorie, spre deosebire de tineretul român care în scop educativ, face muncă obștească. Munca obligatorie a fost reglementată de Marele Stat Major al Armatei. Ea nu a fost retribuită. Îmbrăcămintea şi întreținerea celor trimişi în detaşamente de muncă obligatorie trebuiau asigurate de comunitatea evreiască. Nesupunerea la munca obligatorie în timp de război era pedepsită cu moartea şi confiscarea averii; absența de la munca obligatorie era pedepsită cu deportarea în Transnistria, împreună cu familia celui care nu fusese găsit la muncă la un control inopinat.

Evreii cu titluri universitare au fost obligați să presteze 90 de zile de muncă obligatorie pe an, în domeniul specialității şi pregătirii lor, timp în care primeau drepturile de soldă, hrană şi întreținere cuvenite trupei. Conform Deciziei Ministerului Apărării Naționale din 28 decembrie 1943, titrații evrei întrebuințați în armată în cadrul muncii obligatorii pe timpul concentrării prelungite sau al războiului erau considerați asimilați în gradul pe care-l avuseseră pe timpul când făcuseră parte din cadrele armatei, salarizarea lor făcându-se potrivit dispozițiilor speciale date în acest sens.

În iunie 1943 au fost introduse, în general, unele înlesniri la angajarea titraților evrei în servicii publice.

Alte aspecte ale regimului special s-au referit la aplicarea pedepselor pentru infracțiunile comise de evrei. Decretul-lege pentru reprimarea faptelor ce puneau în primejdie existența şi interesele statului, la articolul 16 se prevedea: *"când infracțiunile prevăzute prin prezenta lege sunt comise de evrei sau de persoane de altă origine etnică decât cea română ori de comunişti, pedeapsa se va dubla, fără a putea depăşi maximum general"*. Printr-un Decret ulterior s-a prevăzut, numai pentru evrei, fixarea domiciliului obligatoriu celor condamnați la minimum 3 ani de închisoare sau 6 luni de internare în lagăre pentru anumite pedepse. Documentele vremii atestă că prin domiciliu obligatoriu se înțelegea deportarea, fără condamnare, a celui considerat infractor, împreună cu familia, pe Bug sau chiar dincolo de Bug. Dacă persoanele civile de origine etnică română cu cazier comunist erau internate în lagărul Tg. Jiu, evreii, în aceeaşi situație, au fost deportați în Transnistria. În general, evreii puteau fi deportați pe baza unui ordin ministerial sau al autorităților militare. Deosebit de periculos pentru securitatea vieții evreului de rând a fost regimul de ostatici introdus imediat după intrarea României în război.

Prin decizii ministeriale s-a introdus obligativitatea purtării stelei galbene. Ulterior, în urma intervenției personale a dr. W. Filderman la conducătorul statului, mareşalul Antonescu a hotărât abrogarea deciziei. Steaua galbenă a fost purtată, totuşi, în unele localități din Moldova, la Cernăuți şi în Transnistria.

Din ordinul conducătorului statului, evreilor le-a fost impus un regim special de alimentație: li s-a micşorat rația de pâine, ulei, zahăr, făină, mălai; plăteau mai scump pâinea; s-au introdus ore speciale când puteau să se

aprovizioneze în piețe; li s-a interzis dreptul de a călători fără autorizație, dreptul de a se opri temporar în altă localitate ș.a.

e) Impozite speciale au fost impuse prin decrete-legi, evreii fiind obligați să plătească: taxe militare, să predea stocuri de îmbrăcăminte (nouă, nepurtată) în raport cu venitul înscris în matricola fiscală pe anii 1940-1941. Obiectele puteau fi plătite în bani, stabilindu-se prețuri foarte ridicate pentru echivalarea efectelor. A fost instituit impozitul special de Reîntregire. Evreii l-au plătit împătrit. Din ordinul Comisariatului special pentru măsurile evreieşti au fost instituite taxe mari pentru scutirea de muncă obligatorie, pentru bărbați şi femei, taxe repetate de două ori pe an. S-au introdus şi taxe speciale pentru scutirea de la curățirea zăpezii.

În martie 1943, sub amenințarea deportării în Transnistria în caz de refuz de plată, a fost impusă populației evreieşti o contribuție specială de 4 miliarde lei, din care s-au achitat 700 de milioane.

Impozitele băneşti şi contribuțiile în bani sau pe care evreii trebuiau să le plătească se ridicau la sume uriaşe, ceea ce a agravat procesul de pauperizare generală a populației evreieşti.

✧✧✧

O analiză sumară a legislației şi ordinelor elaborate şi aplicate pentru reglementarea statutului evreilor în anii regimului antonescian, în conjuncție cu politica ce a inspirat-o, pune în evidență intenția politică a întregului regim în legătură cu aşa-zisa soluționare a *"problemei evreieşti"*. Prin legile *"românizării"* s-a urmărit eliminarea treptată a populației evreieşti din structurile sociale ale României moderne; prin legile care discriminau *"sângele evreiesc"* se concretiza o concepție de *"cast`"* bazată pe ideologia rasismului politic; prin măsurile represive luate în general şi în contextul stării de război în special s-a şters demarcația dintre dușmanul intern şi extern, populația evreiască fiind asimilată dușmanului extern.

Lista alfabetică a unor profesiuni practicate de evrei,
şi restricțiile legislative intervenite în anii 1940-1944.

Actori dramatici şi lirici	*Decizia nr. 42181 a Ministerului Cultelor şi Artelor* - Tot personalul evreiesc de la Teatrele Naționale sau particulare, chiar nesubvenționte de stat, sau de la orice înjghebări sau formațiuni cu caracter artistic sau teatral, este exclus fără nici o excepție (art.1). *Monitorul Oficial Partea I-a (în continuare MO.PI.) nr. 211, 17 septembrie 1940.*
Antreprenori	*Hotărâre*

- Asociația Antreprenorilor de Lucrări Publice şi Particulare hotărăşte eliminarea membrilor evrei. *"Universul", 10 octombrie 1940.*

Arendaşi

Decretul – Lege nr. 3347

- S-au declarat nule deplin drept toate contractele de arendare, asociație şi administrare între un proprietar neevreu şi un arendaş, asociat sau administrator evreu. (art.10).
- Arendaşii proprietăților agricole trebuie să fie cetățeni români *de origine ariană.* (art.2) *MO.PI., nr. 233, 5 octombrie 1940.*

Arhitecți

Comunicat. 11 octombrie 1940

- Societatea Arhitecților Români întrunindu-se pentru a serba jubileul de 50 de ani de existență, hotărăşte eliminarea din Societatea a arhitecților evrei. *"Timpul" din 13 octombrie 1940.*

Artişti plastici

Comunicat

- Sindicatul Artelor Frumoase exclude pictorii şi sculptorii evrei sau cei căsătoriți cu evrei. *"Timpul", 12 octombrie 1940*.

Decret – Lege nr. 1811 1942

- Corpul artiştilor plastici a decis că din acest Corp nu pot face parte cei care au cel puțin unul din părinți de sânge evreiesc şi care nu sunt creştini sau eventual au trecut la creştinism după 9 august 1940. *MO.PI. nr. 142 din 22 iunie 1942.*

Avocați

Decret – Lege nr. 3487

- Avocații evrei rămaşi în barouri nu mai pot presta servicii de orice natură ca: reprezentare în justiție, redactări de acte, consultații, etc.

Decret – Lege nr. 3713

- Se decretează că numai românii creştini pot fi membri în consiliul barourilor. *MO.PI., nr. 261, 7 noiembrie 1940.*

Chimişti

Comunicat

- Asociația Generală a Chimiştilor din România exclude pe membri săi evrei. *"Cuvântul", 17 octombrie 1940.*

Comerț

Măsuri de limitare a activității comerciale

Comunicat

- Consiliul Uniunii Sfaturilor Negustoreşti hotărăşte omogenizarea conducerii cu elemente române. *"Universul", 29 septembrie 1940.*

Hotărâre

- Consiliul de Miniştri hotărăşte a se retrage tuturor evreilor titlul de *"Furnizor al Curții Regale"*. Pe viitor

această onoare se va acorda numai comercianților creştini. *"Timpul", 4 octombrie 1940.*

Comunicat

- Ministerul Educației Naționale a intervenit la Ministerul Economiei Naționale pentru ca acesta din urmă să oblige librăriile evreieşti să-şi schimbe emblemele şi firmele, urmând a se menționa numai numele proprietarului şi felul comerțului.

Decret – Lege nr. 3758

- Se anulează autoritățile de debite pentru vânzarea produselor monopolizate C.A.M. de evrei, independent de categoriile din Statutul Juridic, deținătorii autorităților urmând să lichideze cantitățile de produse ce posedă, în termen de 30 de zile (art.2). Sunt deci eliminați invalizii, văduvele şi orfanii de război, evrei. *MO.PI., nr. 264, 10 noiembrie 1940.*

Regulamentul decretat de Ministerul Finanțelor

- Se stabileşte că ofertanții pentru acordarea concesiunilor produselor monopolizate C.A.M., trebuie să fie cetățeni români, arieni. (art.9). *MO.PI., nr. 265, 11 noiembrie 1940.*

Hotărâre

- Camera de Comerț din Bucureşti hotărăşte desființarea comerțului ambulant al evreilor şi înlocuirea tuturor reprezentanților de comerț evreiesc din ramura textilelor. *"Cuvântul", 4 decembrie 1940.*

Decret – Lege nr. 655

- Se înființează ORAP, Oficiul Român pentru Aprovizionarea şi Distribuirea Produselor de Pielărie, care va colecta şi repartiza pieile crude, va conserva şi expedia pieile întreprinderilor interesate, va distribui produse semifabricate şi va preda piei pentru furniturile militare şi nevoile armatei şi va *româniza industria şi comerțul de pielărie. (art.1).*
- Comercianții şi societățile evreieşti de pielărie din fiecare județ nu vor primi cota de produse de pielărie maximalizată din cantitatea atribuită județului. (art. 24). *MO.PI., nr. 62, 14 martie 1941.*

Compozitori, Interpreți

Decizia Direcției Generale a Teatrelor

- Orchestra Dinu Şerbănescu a fost suspendată pe timp de 10 zile pentru că la repetiții au fost găsiți doi muzicanți evrei. *"Timpul", 2 ianuarie 1942.*

Decizie nr. 9126 Ministerul Propagandei

- Se desființează matrițele metalice ale discurilor de gramofon, cu imprimări ale compozitorilor evrei, în

termen de 105 zile de la data Deciziei, ele ne mai putând fi puse în vânzare după această dată. *MO.PI., nr. 270, 13 noiembrie 1941.*

Contabili — *Hotărâre*

- Corpul contabililor anunță excluderea din Corp a tuturor evreilor. Consecința excluderii este decăderea din exercițiul profesiunii. *"Curentul", 26 noiembrie 1941.*

Corpul didactic — *Decretul – Lege nr. 3438*

- Personalul didactic şi administrativ de origine evreiască (cei născuți din ambii părinți evrei sau numai tată evreu, indiferent de religie) sunt excluşi din învățământul de stat, particular şi confesional de toate gradele. *MO.PI., nr. 240, 14 octombrie 1940.*

Electricieni — *Comunicat*

- Asociația electricienilor autorizați din Bucureşti elimină membrii evrei. *"Universul", 7 octombrie 1940.*

Farmacişti şi farmacii evreieşti — *Decret – Lege nr. 3294, 3 octombrie 1940*

- Se interzice arendarea farmaciilor şi drogheriilor de orice categorie evreilor şi se desființează, pe data apariției legii, contractele în curs (art. 1 şi 4), proprietarii fiind obligați a lichida într-o lună raporturile cu arendaşii. Evreii nu pot fi întrebuințați decât în farmaciile evreieşti (art. 2). Diriginții vor fi înlocuiți în termen de o lună precum şi administratorii evrei. *MO.PI., nr. 231, 3 octombrie 1940.*

Medici şi corp sanitar — *Decret – lege nr. 3789, 15 noiembrie 1940*

- Medicii de religie mozaică sau creştinați şi femeile medici de origine evreiască, fie că sunt creştinate sau căsătorite cu români, sunt excluşi din Colegiul Medicilor (art. 39).
- *Medicii evrei vor îngriji numai bolnavi evrei*. (art. 42).
- Nu vor putea practica medicina în viitor decât evreii cetățeni români, care la data D.L. au fost înscrişi în Colegiul Medicilor şi dacă au fost stabiliți în România înainte de 1 iunie 1919 (art. 43).
- Medicii evrei vor fi obligați să poarte o insignă după modelul stabilit de Colegiu, şi firma, rețetele şi reclamele lor vor fi însoțite de inscripția *"medic evreu"* (art. 45 [i 53).
- Se interzice medicilor evrei sau asociațiilor lor de a edita sau colabora la reviste sau publicații ştiințifice sau profesionale.

Decret – Lege nr. 23325 al Ministerului Apărării Naționale

- Medicii, farmaciştii, inginerii şi arhitecții evrei vor putea fi rechiziționați în armată pe timpul concentrărilor prelungite şi războiului, fiind asimilați gradului avut şi cu solda corespunzătoare (art. 1), adăugându-se la numele lor – ocupația (art. 2) şi purtând semne distinctive, stele în 6 colțuri, pe hainele militare (art. 3). *MO.PI., nr. 37, 13 februarie 1941.*

Meseriaşi, ucenici

Hotărâre

- Ministerul Finanțelor dispune anularea brevetelor de băuturi spirtoase, aparținând evreilor, indiferent de categoria statutului juridic din care fac parte. *"Cuvântul", 23 octombrie 1940.*
- Se suspendă înregistrarea contractelor de ucenicie ale ucenicilor evrei, anulându-se cele făcute după 16 noiembrie 1940. *MO.PI., nr. 303, 24 decembrie 1940.*

Decret nr. 75782, Ministerul Muncii

- Se interzice evreilor înregistrarea contractelor de ucenicie şi eliberarea cărților de capacitate şi brevetelor de meserie.
- Contractele de ucenicie între patronii evrei şi ucenici români etnici, se vor înregistra de la caz la caz (art. 1).
- Cărțile de capacitate eliberate şi preschimbate evreilor se anulează. *MO.PI., nr. 34, 10 februarie 1941.*

Decret nr. 97484, Ministerul Muncii

- Se anulează contractele de ucenicie în curs ale ucenicilor evrei, fie că patronii sunt evrei sau creştini, menținându-se cele ale ucenicilor români cu patroni evrei până la îndeplinirea stagiului sau încetarea funcționării patronului evreu (art. 1 al.1-2). *MO.PI., nr. 69, 22 martie 1941.*

Militari evrei de carieră

Decret – Lege nr. 3984, privind statutul militar

- Au fost excluşi toți evreii din armată, s-a specificat şi eliminarea ofițerilor şi subofițerilor activi a maiştrilor, submaiştrilor şi agistelor, care s-au şters din controale. *MO.PI., nr. 287, 5 decembrie 1940.*

Salariați de orice categorie

Decret – Lege nr. 3825

- Toate întreprinderile civile sau comerciale, de orice natură, aparținând persoanelor fizice sau persoanelor juridice, cu sau fără scop lucrativ, precum şi asociațiile, fundațiile şi stabilimentele de orice fel nu vor putea avea în serviciul lor salariați evrei, decât în condițiile prezentului Decret – Lege. (art. 1).

Se exceptează instituțiile evreieşti cu caracter strict religios sau cultural. *(MO.PI., nr. 270, 16 noiembrie 1940).*

Scriitori

Hotărâre

- Comitetul de conducere al Societății Scriitorilor Români decide eliminarea din sânul societății a tuturor sriitorilor evrei. *"Timpul", 4 octombrie 1940.*

Ziarişti

Hotărâre

- Federația Sporturilor anulează permisele de intrare, pe Arenele sportive, ale ziariştilor evrei. *"Timpul", 20 septembrie 1940.*

Hotărâre

- Uniunea Ziariştilor profesionişti elimină pe toți membrii săi evrei. *"Universul", 27 septembrie 1940.*

SURSE ARHIVISTICE DESPRE HOLOCAUSTUL DIN ROMÂNIA

JEAN ANCEL

Politica regimului antonescian faţă de evreii din România şi din teritoriul ocupat în Ucraina – Transnistria, n-a constituit niciodată subiect de studiu în perioada regimului comunist. Mai mult decât atât, regimul n-a permis nici o investigare a subiectului, fixând linia care trebuia adoptată de istorici, de presă, de către propaganda, ca şi în alte subiecte care privesc istoria României. Aceste directive la care s-au adăugat interzicerea accesului în arhive, crearea unor stanţe de gândire privind aşa-zise însuşiri pozitive colective ale poporului român spre deosebire de alte popoare şi poate că şi lipsa de interes a intelectualilor de seamă de a se înfrunta cu trecutul aşa cum a fost şi nu cum ar fi dorit să fie, au avut ca rezultat o totală necunoaştere a capitolului evreiesc din istoria regimului antonescian, o neîncredere faţă de teze, date şi concluzii care contrazic tiparele de gândire atât de măgulitoare pentru imaginea poporului român şi un refuz, axat deja în subconştient, de a se înfrunta cu rezultatele unei analize ştiinţifice a subiectului, bazată pe documentaţie din arhive româneşti şi străine şi pe adoptarea modului de abordare a problemei Holocaustului în general de către istoriografia occidentală.

Şi înainte de prăbuşirea regimurilor comuniste, crimele comise contra minorităţii evreieşti erau în linii mari cunoscute şi se bazau atât pe documente româneşti cât şi pe documentaţie germană, engleză, americană etc., care serviseră zeci de istorici occidentali în lucrările lor, neaccesibile atunci publicului român. Deschiderea arhivelor după 1991, nu numai că au confirmat şi completat informaţiile şi tezele privind Holocaustul din România, ci au modificat în mare măsură concepţiile privind natura regimului antonescian, antisemitismul său, iniţierea şi participarea sa la crime contra umanităţii, gradul de colaborare la crime cu autorităţile şi cu maşina de exterminare germană şi încercarea de a ascunde fapte şi decizii care au afectat soarta poporului român prin falsificări premeditate de documente, înlocuirea unor documente *post factum* cu altele şi distrugerea de documente incriminatorii. În continuare vom încerca să prezentăm pe scurt planurile generale şi deciziile regimului antonescian faţă de evrei aşa cum se reflectează din vasta documentaţie publicată în trecut[1], din documentele Ministerului de externe german şi ale Legaţiei germane la Bucureşti, din documentaţia aflată acum la dispoziţia noastră după ani de cercetări în arhivele din Ucraina, Rusia, Moldova, Germania, România şi SUA. Subiectul va fi tratat în conformitate cu zonele afectate de deciziile lui Antonescu privind soarta evreilor.

Basarabia şi Bucovina

Hitler a dezvăluit lui Antonescu cele două mari secrete ale regimului nazist înainte de a fi puse în aplicare: Planul Barbarosa şi "Liniile directoare pentru tratarea evreilor din Răsărit", adică planul de exterminare a evreilor din Uniunea Sovietică. Planul Barbarosa de invadare a Uniunii Sovietice i-a fost dezvăluit lui Antonescu de către Hitler la a doua lor întâlnire, la 14 ianuarie 1941, la Obersalzberg în sudul Germaniei. Lui Antonescu i s-a comunicat în linii generale planul de atac împotriva Uniunii Sovietice şi după afirmaţiile lui Mihai Antonescu, "s-a fixat data intrării în război şi, singuri, mareşalul Antonescu şi cu mine, am ştiut data când România şi Germania aveau să declare război Rusiei[2] (doc.1). La Obersalzberg, Antonescu a obţinut consimţământul lui Hitler de a se debarasa de Horia Sima şi de legionari, după ce l-a cucerit cu fermitatea sa pe Führer căruia i-a spus că va salva ţara cu sau fără Legiune şi "chiar împotriva Legiunii". Germania, i-a spus Hitler, dă importanţă numai relaţiilor oficiale cu Generalul Antonescu, iar relaţiile cu Legiunea îi sunt mai puţin

importante[3]. Antonescu, şi nu Garda de Fier, era capabil să pună la dispoziţia maşinii de război naziste economia şi petrolul României şi "treizeci de divizii bine echipate şi cu bună capacitate de luptă pentru scopul comun"[4]. Al doilea mare secret, cel care privea soarta evreilor pe teritoriile cucerite, i-a fost dezvăluit lui Antonescu la a treia întâlnire cu Hitler care a avut loc la München, la 12 iunie 1941. Antonescu a menţionat mai târziu faptul, într-un schimb de mesaje cu Ministerul de externe german, când a protestat că Armata Germană – *Wehrmacht*-ul –, a silit 11 000 de evrei din Basarabia, care au fost prinşi în Ucraina, să se întoarcă în Basarabia. Antonescu, care vroia Basarabia curăţată de evrei, s-a plâns ambasadorului german la Bucureşti, Killinger, declarând că înapoierea evreilor în Basarabia "este în contradicţie cu liniile directoare cu privire la tratarea evreilor din Răsărit (Richtlinien zur Behandlung der Ostjuden) pe care Führerul le-a expus în amănunţime la München"[5] (doc. 2).

Analiza măsurilor concrete luate de Antonescu pentru executarea "soluţiei finale" autohtone în cele două provincii româneşti dovedeşte că a ştiut dinainte despre formarea unităţilor mobile de exterminare a evreilor, denumite *Einsatzgruppen*, şi despre misiunea lor, precum şi despre coordonarea dintre *Einsatzgruppen* şi armată, şi că a imitat metodele lor. Dezvăluirea secretului constituia încă un semn al aprecierii de care s-a bucurat dictatorul român în ochii lui Hitler, considerat ca un anticomunist, antislav şi antisemit demn de încredere. Trebuie subliniat că Antonescu şi regimul său au adoptat soluţia finală pe vremea când Conducătorul era convins că Germania urmează să înfrângă Uniunea Sovietică. Această siguranţă se baza pe victoria germană asupra armatelor Franţei şi Marii Britanii în anul 1940, pe rezultatele campaniei din Balcani, pe înfrângerea corpului expediţionar britanic în Grecia şi pe concluzia personală a lui Antonescu că *Wehrmacht*-ul a găsit soluţia pentru problema numărul 1 a tuturor războaielor împotriva Rusiei. Şi, iată, ce i-a spus Antonescu lui Hitler la 12 iunie 1941: "Napolion şi germanii înşişi în anul 1917 au avut de luptat cu marea dificultate a spaţiului; dar acum, având motorul în aer şi pe pământ, nu mai are importanţă spaţiul ca aliat al Rusiei"[6] .

Încă în martie 1941 au sosit la Bucureşti "delegaţi speciali ai guvernului Reichului şi ai domnului Himmler", cum i-a descris Mihai Antonescu.

El şi-a amintit trei ani mai târziu că delegaţii au sosit imediat după rebeliune. Delegaţia a venit să dezbată soarta evreilor din România şi era compusă din: Karl Pflaumer – General SS; Karl Hoffmann – din Gestapo şi mai târziu ataşat pentru probleme de poliţie în Bulgaria; Gustav Richter – căpitan apoi maior SS, trimisul lui Eichmann în România şi ataşat pentru probleme evreieşti la Legaţia Germană; şi Eitzen despre care nu ştim nimic. "Mi-au cerut formal – a spus Mihai Antonescu – ca în România controlul şi organizarea evreilor să fie exclusiv germane, întrucât Germania pregăteşte soluţia internaţională a chestiunii evreieşti. Am refuzat"[7]. Mihai Antonescu a minţit în martie 1944, când armata sovietică ocupa deja nordul României. Nu numai ca a acceptat, dar s-a laudat cu consimţământul său şi al Conducătorului în şedinţele guvernului (vezi în continuare).

Înţelegerile dintre Oficiul Central de Securitatea Reichului – *Reichssicherhauptamt*, pe scurt RSHA (care a înfiinţat unităţile nobile de exterminare amintite anterior – *Einzatzgruppe* –, pe baza unui ordin secret al lui Hitler cunoscut sub numele de *Fuehrerbefehl*), privind soarta evreilor din Basarabia, Bucovina şi mai târziu din Transnistria, s-au definitivat probabil înainte de convorbirea de la München, în cadrul contactelor lui Mihai Antonescu cu delegaţii RSHA care au sosit în România în martie 1941 (vezi în continuare despre evreii din Regat). Este dificil în prezent de a reconstitui înţelegerile realizate între delegaţii naziști în problema evreilor. Documentele care se referă la crimele împotriva poporului evreu au dispărut din arhivele româneşti încă înainte de prăbuşirea regimului Antonescu şi cele care au rămas au fost bine ascunse de către autorităţile comuniste. Mihai Antonescu a menţionat în şedinţa guvernului din 5 august că a ajuns la o înţelegere cu trimişii

lui Himmler în problema evreiască (vezi în continuare). Despre înțelegerile cu SS privind soarta evreilor din Basarabia şi Bucovina s-a aflat, din întâmplare, la o convorbire purtată de Mihai Antonescu cu ministrul de externe nazist la cartierul general al lui Hitler la Jitomir, la 23 septembrie 1942. Ribbentrop i-a cerut atunci lui Mihai Antonescu să continue colaborarea pentru exterminarea evreilor din Regat şi din sudul Transilvaniei, aşa cum a procedat şi în alte zone: "În zonele în care toți evreii au fost evacuați (adică exterminați, JA) domneşte de atunci o linişte absolută. Oare România ar putea să decidă asupra unor noi măsuri în această privință?" Mihai Antonescu a acceptat deportarea evreilor din România şi a răspuns că în Basarabia, Bucovina şi în Transnistria s-a ajuns la o înțelegere – *Abmachungen* – cu SS-ul pentru executarea acestor măsuri[8].

Adoptarea soluției finale s-a resimțit în atitudinea Conducătorului față de evrei şi în bagajul de cuvinte pe care l-a folosit de fiecare dată când îi pomenea. La 22 iunie 1941 s-a laudat că "a atacat cu curaj" problema românizării, i-a deposedat pe evrei şi a stabilit colaborarea cu Germania "potrivit intereselor permanente **ale spațiului nostru vital**"[9]. În octombrie 1942 i-a acuzat pe "jidani, care împreună cu englezii şi americanii, au dictat pacea" la Conferința de la Paris din anul 1919; cu această ocazie a amintit că întemeietorul României moderne, Ion C. Brătianu, a fost nevoit să primească, la altă Conferință de pace – cea de la Berlin, din anul 1878 – condiția "înjositoare" a acordării de drepturi cetățeneşti evreilor, "datorită căreia **s'a jidovit țara** şi s-a compromis economia românească şi **puritatea rasei noastre**". El l-a acuzat pe Constantin Brătianu că a provocat decăderea morală a României prin "capitularea" în fața evreilor şi a francmasonilor, care şi-a căpătat expresia prin instaurarea sistemului democrat-liberal, ce a acordat drepturi tuturor[10].

Convinşi fiind de victoria Germaniei, conducătorii României au comunicat mai întâi membrilor guvernului, în şedințele care au avut loc la 17 şi 18 iunie 1941, şi, apoi, cercului intern al administrației civile, planurile lor cu privire la populația evreiască în cele două provincii. Ei n-au lăsat nici o îndoială cu privire la semnificația ordinului secret numit "curățirea terenului" (vezi în continuare). La 3 iulie, Mihai Antonescu a ținut un discurs la Ministerul de Interne şi acest discurs a fost dactilografiat şi difuzat în broşură (într-un tiraj limitat), sub titlul "Directive şi îndrumări date administrației desrobitoare". Directiva numărul 10 releva intențiile cu privire la populația evreiască şi o reproducem aici, fragmentar: "Ne găsim în momentul istoric cel mai favorabil şi mai larg pentru o totală descătuşare etnică, pentru o revizuire națională şi pentru purificarea Neamului nostru de toate acele elemente străine sufletului lui, care au crescut ca vâscul ca să-i întunece viitorul. Pentru ca să nu pierdem zadarnic acest moment unic, trebuie să fim implacabili"[11].

În aceeaşi chestiune, Mihai Antonescu a adăugat lămuriri importante la directivele date. La reuniunea cabinetului din 8 iulie, el s-a adresat miniştrilor precum urmează: "Aşa că vă rog să fiți implacabili, omenia siropoasă, vaporoasă, filozofică nu are ce căuta aici… Cu riscul de a nu fi înțeles de unii tradiționalişti care mai pot fi printre dv., eu sunt pentru migrarea forțată a întregului element evreu din Basarabia şi Bucovina, care trebuie zvârlit peste graniță… Veți fi fără milă cu ei….Nu ştiu peste câte veacuri neamul românesc se va mai întâlni cu libertatea de acțiune totală, cu posibilitatea de purificare etnică şi revizuire națională… Este un ceas când suntem stăpâni pe teritoriul nostru. Să-l folosim. Dacă este nevoie, să trageți cu mitraliera. Îmi este indiferent dacă în istorie vom intra ca barbari… Îmi iau răspunderea în mod formal şi spun că nu există lege… Deci, fără forme, cu libertate completă[12] (doc. 3).

Ordinul de exterminare a unei părți a evreilor din Basarabia şi Bucovina şi de deportare a restului a fost dat de Ion Antonescu din proprie inițiativă şi nu ca rezultat al unor presiuni germane. Pentru punerea în aplicare a acestei sarcini, el a ales jandarmeria şi armata, în special administrația civilă a armatei, denumită Pretorat.

Şeful Marelui Stat Major al Armatei, generalul Iacobici, a dat dispoziţie comandantului Biroului 2, locotenent-colonel Alexandru Ionescu, să pună în aplicare un plan "pentru înlăturarea elementului iudaic de pe teritoriul basarabean prin organizarea şi acţionarea de echipe, care să devanseze trupele române". Planul a fost pus în aplicare începând cu 9 iulie. "Misiunea acestor echipe este de a crea în sate o atmosferă defavorabilă elementelor iudaice, în aşa fel încât populaţia singură să caute a le înlatura prin mijloacele ce vor găsi mai indicate şi adaptabile împrejurărilor. La sosirea trupelor române, atmosfera trebuie deja creată şi chiar trecut la fapte"[13] (doc. 4). Aceste echipe trimise de Marele Stat Major au reuşit într-adevăr să-i instige pe ţăranii români, aşa cum au remarcat mulţi supravieţuitori evrei în mărturiile lor; aceştia nu izbuteau să înţeleagă cum vecini şi prieteni vechi au putut să-şi schimbe instantaneu comportarea şi să se năpustească în masă să jefuiască, să violeze, să bată şi chiar să ucidă evrei din târguri şi sate. Armata a primit "ordine speciale" prin generalul Şteflea, executorul acestor ordine fiind Marele Pretor al Armatei, generalul Ion Topor[14].

Jandarmeria a primit ordinul de "curăţirea terenului" cu trei-patru zile înainte de 21 iunie 1941, în trei locuri diferite din Moldova: Roman, Fălticeni şi Galaţi. "Curăţirea terenului" era termenul-cod românesc pentru lichidări de evrei şi deportare în lagăre – echivalentul român al "soluţiei finale", pe un teritoriu restrâns: Basarabia şi Bucovina. Legiunile de jandarmi, care urmau să se desfăşoare în cele două provincii, au fost întrunite la 18 şi 19 iunie şi la aceste întruniri, jandarmeria a luat cunoştinţă pentru prima oară de ordinele speciale. Inspectorul general al jandarmeriei, generalul Constantin (Piki) Vasiliu, a declarat în faţa subofiţerilor şi ofiţerilor de jandarmi la Roman că "prima măsură pe care sunt datori s-o aducă la îndeplinire va fi aceea de **curăţire a terenului.** Prin curăţirea terenului se înţelege: "exterminarea pe loc a tuturor evreilor aflaţi pe teritoriul rural; închiderea în ghetouri a evreilor de pe teritoriul urban; arestarea tuturor suspecţilor, a activiştilor de partid, a acelora care au ocupat funcţiuni de răspundere sub autoritatea sovietică şi trimiterea lor sub pază la legiune"[15] (vezi doc. 5). Comandantul legiunii de jandarmi Orhei a atras atenţia jandarmilor săi "că trebuie să-i extermine pe evrei dela pruncul în faşă până la bătrânul neputincios, toţi fiind periculoşi pentru naţia română"[16]. Inspectorul general administrativ al noului Guvernământ al Basarabiei a raportat, la 9 iulie, din judeţul Bălţi, Guvernatorului, generalul C. Voiculescu, că imediat după intrarea jandarmilor şi poliţiei "a început acţiunea de curăţire a terenului"[17] (vezi doc. 6).

Întors la Bucureşti, după eliberarea Basarabiei şi Bucovinei şi înainte de ofensiva de la Odessa, Ion Antonescu a expus în faţa miniştrilor, în mod clar şi direct, ideile sale despre războiul pe care l-a iniţiat împotriva evreilor şi ele au depăşit ca intensitate, răutate şi criminalitate cele expuse în lipsa sa de adjunctul său: "Lupta este foarte înverşunată. Este pe viaţă şi pe moarte. Este dusă între noi şi germani şi evrei… Am să fac o operă de curăţire totală de evrei şi de toţi cei care s-au strecurat la noi… dacă noi nu făceam acest război, ca **să curăţim rasa de aceşti oameni** care sug viaţa noastră economică, naţională şi fizică, noi eram ameninţaţi ca să pierim cu desăvârşire… Prin urmare, politica în această privinţă este să facem **un tot omogen şi** în Basarabia şi în Bucovina **şi în Moldova** – eu şi cu Dv. dacă vom trai, dacă nu, o va face altul **şi în Transilvania"**[18]**.** Antonescu era conştient de pagubele aduse economiei naţionale de pe urma exterminării şi deportării evreilor, atât în cele două provincii, cât şi în Regat (vezi în continuare), dar era convins că interesele supreme ale Patriei cer **deparazitarea** de evrei, cum a definit lichidarea minorităţii evreieşti. "Să nu credeţi că atunci când am hotărât **deparazitarea neamului** românesc de toţi evreii, nu mi-am dat seama că produc o criză economică. Dar mi-am spus că este un război pe care îl duc. Şi atunci, ca la război, sunt pagube pentru naţie. Dar dacă îl câştig acest război, naţiunea obţine compensaţiile. Trecem printr-o criză pentru că scoatem pe evrei… dacă scăpăm momentul

acesta istoric de acum, l-am pierdut pentru totdeauna. Şi dacă câştigă evreii războiul, noi nu mai existăm"[19].

Nu toate autoritățile ştiau despre "ordinele speciale". Ele erau amintite, de fiecare dată, când autoritățile militare sau autoritățile civile evitau să-i execute pe evrei de teama consecințelor, ori nu credeau în existența unor asemenea ordine, ori nu ştiau de existența lor. Un exemplu în acest sens este executarea a mii de evrei la Cetatea Albă. Un ofițer din garnizoana locală, maiorul Frigan, nu a cunoscut ordinele speciale şi a cerut instrucțiuni în scris pentru executarea evreilor. Pretorul Armatei a III-a, colonelul Marcel Petala, s-a deplasat în mod special la Cetatea Albă pentru a aduce la cunoştința maiorului dispozițiile privindu-i pe evreii din ghetou. A doua zi au fost executați cei 3 500 de evrei care rămăseseră în viață, după atacul forțelor combatante[20].

Dispozitivul de executare a ordinelor speciale arăta că ordinele au fost date, direct de Ion Antonescu, Armatei, Serviciului special de informații şi Jandarmeriei. Mihai Antonescu a dat ordine administrației în cele două provincii. Executantul "ordinelor speciale", Marele pretor, generalul Ioan Topor, era direct subordonat şefului Marelui Cartier General, generalul Ilie Şteflea. Jandarmeria în cele două provincii, prin inspectorii generali, colonelul Teodor Meculescu, în Basarabia şi colonelul Ioan Manecuta, în Bucovina, era subordonată la începutul operațiunii generalului C. Vasiliu şi apoi generalului Topor.

Nu trebuie uitat că Mihai Antonescu stabilise acele *Abmachungen*, acorduri privind colaborarea pe teren a celor doi parteneri la crime, cu SS-ul, adică cu *Einsatzgruppe D*, care a acționat în zona de operație a trupelor române şi cu alte formațiuni germane. De fiecare dată când camarazii români au acționat neplanificat, când n-au şters urmele execuțiilor în masă şi au comis jafuri, violuri sau împuşcări pe străzi, când n-au îngropat cadavrele sau când au primit mită de la evrei, au provocat mânia naziştilor. Schimburile de scrisori, protestele şi dispozițiile în această privință nu trebuie să inducă în eroare; germanii erau furioşi de lipsa de organizare şi planificare şi nu din cauza crimelor în sine. Rapoartele trimise de diversele unități ale *Einsatzgruppe D* şi de cele ale *Feldgendarmerie* erau pline de informații cu privire la execuții şi jafuri şi despre modul de acțiune neorganizat al românilor. De fiecare dată când acțiuni de acest fel au fost întreprinse nu numai împotriva evreilor, ci şi împotriva ucrainenilor din Bucovina şi Basarabia, germanii s-au grăbit să protesteze[21]. De asemenea, de fiecare dată când camarazii români nu erau eficienți sau insuficient de duri în timpul tratamentului aplicat evreilor, germanii au protestat, exprimându-şi nemulțumirea. În raportul din 11 iulie, trimis de comandantul lui *Einsatzkommando 10 b* (o subunitate a *Einsatzgruppe D*), au fost menționate furturi la Falesti (unde toți evreii găsiți în târg au fost împuşcați) şi mai ales faptul că "măsurile luate împotriva evreilor până la intrarea *Ensatzkommando*-ului erau lipsite de orice planificare"[22]. În alt raport, din 14 august 1941, RSHA sublinia că soluționarea problemei evreieşti de către români în regiunea dintre Nistru şi Nipru a fost dată pe mâini necorespunzătoare[23]. Aliații români ucideau şi jefuiau evrei în mod dezordonat, lipsit de metodă şi nu după metoda germană. Cel mai mult însă îi înfuria pe naziști neîngroparea cadavrelor evreilor împuşcați, ceea ce punea în pericol sănătatea trupelor. În raportul care a rezumat primele cinci rapoarte ale *Einsatzgruppe D*, trimis la 30 octombrie 1941 ministrului de externe nazist Ribbentrop, comandantul poliției de siguranță SD (*Chef der Sicherheitspolizei und des SD*) relata: "Modul în care românii se comportă cu evreii este complet lipsit de metodă. Nu am avea nimic de reproşat numeroaselor execuții dacă pregătirile tehnice şi execuțiile ar fi suficient de corecte. În general, românii lasă cadavrele celor uciși pe locul în care au fost împuşcați, fără să le îngroape. *Einsatzkommando*-ul a dat dispoziții poliției româneşti să acționeze într-o formă mai metodică în această chestiune"[24] (doc. 7).

Una din metodele adoptate de jandarmi era de a-i sili pe evrei să-şi sape singuri gropile, dar ea crea alte probleme, cum ar fi durata execuțiilor, pierderea elementului surpriză

şi situaţii neprevăzute de criză nervoasă sau chiar nebunie care cuprindeau femeile, în special mame, în aşteptarea execuţiei. Uneori, jandarmii practicau execuţia prin înşelăciune sau execuţia rapidă; atunci nu mai exista posibilitatea de a ordona victimelor să-şi sape singure gropile. Deseori, jandarmii s-au folosit de şanţurile antitanc şi altele, săpate încă sub regimul sovietic. După prăbuşirea celor împuşcaţi în şanţ, ordonau sătenilor să acopere cadavrele cu pământ, apoi se aducea o altă grupă de victime.

În vara şi toamna anului 1941 se puteau vedea, pe drumurile şi pe câmpiile Basarabiei, evrei păşind în rând, însoţiţi de jandarmi şi după ei, ţărani şi slujbaşi ai primăriilor cu cazmale şi lopeţi pe umeri, toţi îndreptându-se spre terenurile de execuţie. Ţăranii erau mobilizaţi de jandarmi, iar slujbaşii de rând erau trimişi de primarii satelor. Ei aşteptau cu răbdare ca jandarmii să-i împuşte pe evrei ca să-i îngroape şi se întorceau acasă cu haine ale victimelor şi cu alte obiecte de valoare mică; obiectele de valoare şi banii le luau jandarmii. Deseori, jandarmii se îmbătau şi chefuiau toată noaptea după o asemenea "zi de muncă". În satul Grigoriefca din judeţul Lăpuşna, jandarmii şi-au permis o noapte de chef, după ce au ucis 60 de bărbaţi evrei şi înainte de a începe lichidarea altor 140, a doua zi; câţiva dintre jandarmi au rămas pe câmpul de execuţie "pentru a pazi cadavrele"[25].

La sfârşitul lunii iulie şi începutul lui august 1941, unităţile de exterminare germane înaintau cu rapiditate în Ucraina pe urmele *Wehrmacht*-ului pe întinderi uriaşe şi procedau imediat la adunarea şi împuşcarea a zeci de mii de evrei ucraineni. În această situaţie, şi fără nici o coordonare cu germanii – bazându-se numai pe convorbirea dintre Hitler şi Antonescu de la München, din 12 iunie –, armata română a început să deporteze peste Nistru (termenul Transnistria încă nu apăruse în documente) zeci de mii de evrei arestaţi în târguri şi pe drumuri. Această acţiune a început în momentul în care trupele au ajuns la Nistru. Spre sfârşitul lunii iulie, armata română a concentrat lângă satul Coslav de pe Nistru cca 25 000 de evrei. Parte din ei au fost aduşi pe jos din diverse târguri din nordul Bucovinei şi parte au fost prinşi în nordul Basarabiei, în târguri şi pe drumuri, îndeosebi la Briceni şi în împrejurimi. La 24 iulie aceşti evrei au fost deportaţi peste Nistru, imediat după ce trupele germano-române au pătruns in Ucraina. Soldaţii români n-au permis convoiului să se aprovizioneze cu alimente sau cu apă de băut şi evreii au fost închişi într-un lagăr improvizat împrejmuit cu sârmă ghimpată, în mijlocul unei câmpii arate. Cine încerca să iasă era împuşcat. Cei slabi mureau de foame. În această etapă au intervenit ofiţeri germani care au ordonat convoaielor să se îndrepte spre oraşul Moghilev. Soldaţii germani au ucis mulţi deportaţi cu toate că paza convoaielor era asigurată încă de soldaţi români.

Mii de evrei au fost împinşi peste Nistru de jandarmii români şi prin Rezina şi Iampol, deşi Transnistria se afla încă sub ocupaţia militară germană. Autorităţile militare germane au început să forţeze coloane de evrei să se înapoieze în Basarabia. Un ordin explicit al lui Ion Antonescu preciza că aceşti evrei vor fi împuşcaţi: "Dl. General Antonescu a ordonat să se interzică cu desăvârşire orice pătrundere pe teritoriul nostru. Evreii care au trecut frontiera şi care vor mai încerca să treacă (înapoi) să fie consideraţi spioni şi executaţi"[26] (doc. 8). Împuternicitul Conducătorului pentru Bucovina, Alexandru Riosanu, a raportat la 19 iulie 1941 că, "conform ordinului telegrafic primit", evreii care trec Nistrul înapoi "sunt executaţi, din ordin dat de mine odată cu sosirea mea"[27] (doc. 9). Comandantul Armatei a IV-a română a dat ordin unităţilor sale şi unităţilor de jandarmi "să fie trimişi înapoi în Ucraina pe masură ce vor fi identificaţi… toţi cei care au reuşit să treacă (Nistrul) până atunci"[28]. Soldaţii români au continuat să mâne convoaie de evrei din nordul Basarabiei spre Nistru, să ordone popasuri peste noapte pentru a jefui pe evrei şi a viola fete tinere şi apoi să împuşte la întâmplare sute de evrei pentru a forţa restul să treacă podurile improvizate. Sute de evrei au fost împinşi în apele Nistrului. Cine încerca să iasă din apă era împuşcat. Alte sute au fost împuşcaţi pe malurile apei şi cadavrele au fost aruncate în apele învolburate ale Nistrului, care începuse să se reverse după ploi îmbelşugate. Soldaţii români obişnuiau să zvârle cadavre de evrei în

Nistru pentru a evita osteneala legată de îngropare, dar germanii respectau cu strictețe dispoziția de a-i îngropa pe cei uciși. În anumite porțiuni ale Prutului pluteau la vale spre Dunare sute de cadavre evreieşti umflate de apă. Transferarea convoaielor dintr-un loc în altul a creat o problemă suplimentară pe care M.St.M nu a luat-o în considerație, provocând o reacție furioasă a germanilor: mii de cadavre de evrei erau aruncate peste tot. Acestea marcau căile de rătăcire ale evreilor şi atrăgeau atenția țăranilor basarabeni; ei se năpusteau asupra lor, pentru a le dezbrăca de haine sau a le smulge dinții de aur, dacă-i găseau.

La 30 iulie 1941, Comandamentul Armatei 11 germane a cerut Marelui Stat Major Român să înceteze să împingă evrei peste Nistru. "La Iampol se găsesc mai multe mii de jidani, printre care femei, copii şi bătrâni, care au fost trecuți de autoritățile române peste Nistru. O pază a acestor mase nu se face şi hrana lor n-a fost asigurată. Mulți au început să moară de foame…, primejdia bolilor molipsitoare se iveşte. Din această cauză, Comandamentul Armatei Germane a luat măsuri care să împiedice o trecere viitoare de jidani peste Nistru"[29] (doc. 10). În mod practic, aceasta însemna mii de evrei împuşcați pe malurile Nistrului. Chestiunea înapoierii evreilor pe teritoriul românesc de către armata germană nu a trecut fără replica lui Antonescu care dorea să desăvârşească purificarea etnică a Basarabiei şi Bucovinei. Precum am menționat, el a protestat atunci, atrăgând atenția ambasadorului Killinger că retrimitirea evreilor este în contradicție cu cele dezvăluite lui, personal, de Hitler la München, privind soarta evreilor. La Ministerul de externe de la Berlin n-au îndrăznit să-l întrebe pe Hitler ce i-a spus lui Antonescu, şi au menționat că "stenograma oficială a convorbirii… nu cuprinde nimic în acest sens". Cu toate acestea, ambasadorul Karl Ritter, din cabinetul personal al lui Ribbentrop, a recunoscut că "este posibil ca problema evreilor din răsărit să fi fost şi ea dezbătută" şi de aceea a recomandat "să se ia în considerație cererea generalului Antonescu şi evreii să nu fie împinşi îndărăt în Basarabia"[30].

La 4 august majoritatea evreilor din coloana uriaşă împinsă de jandarmi peste Nistru a fost concentrată la Moghilev. Timp de trei zile, germanii au făcut selecții şi au împuşcat bătrâni şi bolnavi. Tinerii au fost puşi să sape gropi. La nemți, cadavrele trebuiau îngropate. 4 500 de evrei au fost împuşcați de germani şi, în parte, de soldați români. Convoiul a fost mânat în continuare de soldați germani şi români, pe malul ucrainean al Nistrului, numărul evreilor descrescând de la popas la popas în urma execuțiilor, epuizării, bolilor şi lipsei de alimentație pentru sugaci şi copii mici. La 17 august convoiul a fost trecut înapoi în Basarabia pe la Iampol peste un pod îngust de pontoane, ridicat de armata română. Dintr-un convoi de peste 25 000 de evrei, rămăseseră în viață mai puțin de 13 000. Ei au fost internați în lagărul Vertujeni[31].

Marele Cartier General a ajuns la concluzia că până la stabilirea statutului teritoriului ucrainean care urma să fie acordat României, nu pot fi continuate deportările. De aici s-a creat necesitatea înființării unor lagare şi ghetouri temporare în Basarabia până va fi din nou posibilă trecerea evreilor peste Nistru. Lagărele şi ghetourile au fost, deci, înființate în urma eşecului deportării pripite a supraviețuitorilor primului val de "curățirea terenului". A fost o soluție temporară, neplanificată şi provenea din necesitatea de a opri într-un loc oarecare convoiele de zeci de mii de de oameni forțați să mărşăluiască peste câmpii, paralel cu şoselele principale. Ordinul special pentru înființarea lagărelor a fost dat la 8 august şi cuprindea şi regulamentul regimului stabilit pentru aceste locuri de încarcerare şi răspunderea asupra lor. Întreținerea evreilor, s-a notat în ordin, **nu** se va face pe contul statului. La 5 august Antonescu a ordonat ca "evreii din Moldova, Bucovina, Basarabia şi la est de Nistru, să fie obligați a purta, sub severe sancțiuni, un semn distinctiv, format dintr-o stea cu şase colțuri din stofă sau pânză"[32] (doc. 11). Trebuie subliniat că tot ce se referea la evrei a fost rezultatul unor ordine în scris şi verbale date de Ion Antonescu.

Înainte de a pleca la Chişinău, guvernatorul Basarabiei, generalul C. Voiculescu, a fost chemat de Conducator care i-a descris liniile politicii sale în Basarabia şi Bucovina şi i-a dat

ordine verbale. Prima problemă pe care guvernatorul avea datoria să o rezolve era problema evreiască. Iată ce a raportat Guvernatorul lui Antonescu: "În această ordine de idei, constatând că evreii forfotesc în întreaga Basarabie şi în special în Chişinău, la numai cinci zile după sosirea subsemnatului la Chişinău am dat ordin cu privire la înfiinţarea de lagăre şi ghetouri"[33].

Înfiinţarea de ghetouri era un element nou în istoria României şi Mihai Antonescu, care răspundea de acordurile secrete cu RSHA, l-a informat la 9 august pe Conducator, pe front, că a trimis un consilier de la Preşedinţie să înveţe din experienţa naziştilor: "În problema evreiască, Consilierul Stănescu a plecat la Varşovia pentru a studia concentrarea făcută în cartierele de germani şi a folosi experienţa lor. De îndată ce se va întoarce vă voi informa"[34] (doc. 12). Alegerea a fost excelentă. Ghetoul din Varşovia a devenit cel mai mare ghetou din lume, în care au fost înghesuiţi la un moment dat 350 000 de evrei, înainte de a fi exterminaţi. Comandantul Militar al Municipiului Chişinau, colonelul Dumitru Tudose, nu a aşteptat întoarcerea consilierului Stănescu de la Varşovia şi a acţionat în problema evreiască conform directivelor guvernatorului Voiculescu. La 12 august a raportat plin de mândrie: "Am curăţit oraşul de evrei şi resturile inamice, dându-i o faţă românească şi mai ales creştină. Am organizat ghetoul evreiesc în astfel de condiţiuni ca să nu mai fie nici un pericol prezent sau viitor din partea acestor elemente"[35] (doc. 13).

În aşteptarea reluării deportărilor, autorităţile româneşti au înfiinţat câteva zeci de lagăre şi ghetouri din care evreii au fost apoi evacuaţi în şapte lagăre mari şi în ghetoul Chişinau. La sfârşitul lunii august se aflau în aceste ghetouri cca. 80 000 evrei[36]: Secureni – 10 356; Edineti – 11 762; Limbenii Noi – 2 634; Rascani – 3 072; Rautel – 3 253; Vertujeni – 22 969; Marculeşti – 11 000; Ghetoul Chişinău – 11 525; Ghetouri şi lagăre mici în sudul Basarabiei – 5 000- 6 000.

Soarta supravieţuitorilor primului val de exterminare din ambele provincii a fost stabilită de Ion Antonescu şi a fost adusă la cunoştinţa gradelor operative militare de către Conducătorul însuşi, iar treptelor superioare administrative de către Mihai Antonescu. Şi această operaţiune urma să se desfăşoare fără ordine în scris, pentru a nu lăsa urme, pentru a nu fixa răspunderi şi pentru a împiedica formularea unor eventuale cereri de despăgubiri sau de restituire de proprietăţi, dacă va interveni vreo complicaţie. Dar caracterul corupt al sistemului de guvernământ românesc, militar şi civil, a provocat, din când în când, cercetări la intervenţia lui Antonescu şi a unor comandanţi superiori din armata şi jandarmerie care aveau răspunderea pentru conducerea campaniei; şi aceasta pentru a clarifica unele acte de corupţie sau suspectarea unor asemenea fapte. Aceste intervenţii s-au terminat uneori prin anchete şi prin redactarea unor dări de seamă, incluzând aproape toate ordinele secrete transmise verbal, care au fost, în acest fel, dezvăluite. Regimul antonescian nu a reuşit să ascundă răspunderea lui pentru încarcerarea supravieţuitorilor în lagăre şi ghetouri, pentru regimul de teroare pe care l-a impus în aceste lagăre şi, la urmă, pentru deportări. Regimul din aceste lagăre poate fi rezumat în câteva cuvinte, fiecare cuvânt însemnând zeci de mii de morţi: munca forţată, corupţie, foamete, jaf, chinuiri, violuri, execuţii, epidemii, moarte.

La 30 august 1941 a fost rezolvată problema statutului Transnistriei. Provincia a fost transferată României conform promisiunii făcută de Hitler lui Antonescu.

Reprezentanţii celor două armate, generalul Nicolae Tătăranu şi generalul Arthur Hauffe pentru *Wehrmacht*, au semnat "Înţelegerea asupra siguranţei, administraţiei şi exploatării economice a teritoriului între Nistru şi Bug şi Bug- Nipru"[37] (doc. 14). Paragraful 7 din înţelegere se referea la soarta evreilor din lagărele şi ghetourile din Basarabia şi Bucovina şi a evreilor localnici din Transnistria. "Evacuarea evreilor peste Bug nu este posibilă în prezent. Ei trebuie deci să fie concentraţi în tabere de muncă şi întrebuinţaţi la lucru, până când, după terminarea operaţiunilor, evacuarea lor spre est va fi posibilă". Înţelegerea confirma că scopul final era "curăţirea" Basarabiei, Bucovinei şi Transnistriei de

evrei. Acordul de la Tighina a pus capăt disputei între cele două armate cu privire la dreptul românilor de a-i deporta pe evreii din Basarabia şi Bucovina, recunoscându-li-se dreptul de a folosi Transnistria ca un mare lagar de concentrare, până la evacuarea evreilor peste Bug.

La sfârşitul lunii august 1941, Guvernatorul Voiculescu a comunicat presei ca "problema evreiască a fost rezolvată în Basarabia. În satele basarabene astăzi nu mai este nici un evreu, iar în oraşe, pentru evreii care au mai rămas, s-au înfiinţat ghetouri"[38]. Prima fază, sub comanda lui Antonescu, a fost executată în întregime în Basarabia şi în nordul Bucovinei. Zeci de mii de evrei au fost omorâți în cadrul ordinului de "curățire a terenului". Generalul C. Niculescu, preşedintele comisiei de anchetă "pentru cercetarea neregulilor dela ghetoul din Chişinău", înființată conform unui ordin al lui Antonescu, a constatat că în perioada de la înființarea lagărelor, deci după aplicarea ordinului de "curățire a terenului" şi până începutul deportărilor "25 000 evrei au murit de moarte naturală, au evadat sau au fost împuşcați"[39] (doc. 15). Desigur, mii de evrei nu puteau să moară de moarte "naturală" în decurs de o lună, şi nici un evreu nu putea "evada", pentru că nu avea unde să evadeze. În afara lagărului sau a ghetoului îl aştepta o moarte rapidă în chinuri. Aceşti evrei au fost pur şi simplu împuşcați sau au murit în chinuri, de foame şi de boli. Documentul a fost citat aici pentru a ne forma o idee despre amploarea campaniei de exterminare, inițiată de statul român (despre "nereguli", vezi în continuare).

La sfârşitul lui august s-a întrunit la Tighina o şedință specială sub conducerea lui Ion Antonescu şi cu participarea guvernatorilor Basarabiei, generalul Voiculescu, Bucovinei, Corneliu Calotescu, şi a lui Gheorghe Alexianu, noul guvernator al Transnistriei. Voiculescu a rezumat evenimentul de la Tighina: "am primit indicații de felul în care urmează să se execute operațiunea trimiterii evreilor pe Bug"[40]. Antonescu a stabilit că Marele Cartier General (în continuare, MCG) va răspunde de executarea campaniei de deportare, prin generalul Topor. Dispozițiile stabileau că deportarea evreilor se va face fără formalități administrative; nu s-au făcut nici un fel de liste nominale ale deportaților, ci s-a respectat numai împărțirea "în grupe strict numerice". Delegatul Marelui Stat Major, maiorul Tarlef, a adus ordinul verbal "să se ridice dela evrei orice act s-ar afla asupra lor". Nici în Transnistria nu s-au făcut liste nominale şi evreii au ajuns acolo fără identitate şi fără acte; ele au fost confiscate la punctele de trecere peste Nistru şi arse. Al doilea ordin dat de Marele Cartier General a fost comunicat de către colonelul Palade, ofițerilor de jandarmi responsabili cu transferarea convoaielor din lagăre şi până la Nistru şi era scurt şi limpede: "Din ordinul Marelui Cartier General, evreii care nu se vor putea ține de convoaie, fie din neputință, fie din boală, să fie executați"[41]. Un alt ordin transmis verbal comandanților de convoaie de deportați stabilea: cu două zile înainte de ieşirea fiecărui convoi să se trimită un jandarm de prin partea locului, care să aibă grijă cu ajutorul posturilor de jandarmi de-a lungul traseului de deportare şi cu ajutorul tinerilor premilitari "să se facă din 10 în 10 kilometri câte o groapă pentru cca. 100 persoane unde vor fi adunați cei care n-au putut ține pasul cu cei din convoi: să fie împuşcați şi înhumați". Raportul oficial care a notat acest ordin nu a avut ca scop să lămurească soarta evreilor şi felul cum a decurs deportarea. "Neregulile" de la ghetoul din Chişinău, care l-au determinat pe Antonescu să ordone instituirea unei comisii de anchetă se refereau la îmbogățirea rapidă şi neexplicabilă a unor militari şi la "eşecul" de a confisca "aurul" evreilor deportați. Această comisie, după obiceiul birocrației militare române, a consemnat toate ordinele, inclusiv cele date verbal, şi le-a adunat într-un raport care urma să rămână secret. Raportul a notat faptul că ultimul ordin a avut consecințe nedorite: din cauza procedurii urmate, pentru facerea gropilor şi executarea înhumărilor, au luat cunoştință de evenimentele care urmau să se întâmple țăranii din satele de pe traseu, care aşteptau pe la margini de drumuri, prin porumb şi diferite ascunzişuri, execuțiile, pentru a se arunca apoi asupra cadavrelor şi a le jefui. Data începerii deportărilor a fost fixată de Ion Antonescu, la întâlnirea cu guvernatorii, pentru 15 septembrie. Înaintea începerii deportărilor şi având în

vedere că această campanie a fost condusă ca o acțiune militară, M.St.M i-a cerut lui Topor să-i raporteze de urgență despre "situația exactă a tuturor lagărelor de evrei sau ghetouri aflate în Basarabia sau Bucovina", inclusiv numărul evreilor şi unitățile de pază[42]. Aceste date dovedesc că nici un soldat german nu era amestecat în problema lagărelor şi că totul era o chestiune internă românească.

Trecerea peste Nistru s-a făcut prin cinci puncte; de la nord la sud: Atachi -Moghilev Podolsk; Cosauti-Iampol; Rezina-Rabnita; Tighina-Tiraspol; Olanesti-Iasca. Majoritatea evreilor au fost deportați prin primele trei puncte. Deportările au început la 16 septembrie cu evreii din lagărul Vertujeni şi au continuat apoi cu evreii din celelalte lagăre şi ghetouri şi s-au încheiat la sfârşitul lui decembrie. Delegatul principal al MCG în Basarabia pentru organizarea şi supravegherea campaniei de deportare era colonelul Palade. Palade şi subordonații lui au predat ordinele privind asasinarea şi jaful. Comandantul companiei 60 de poliție, care a supravegheat deportarea la Atachi, a primit un ordin verbal să confişte obiectele de valoare ale evreilor. Când a cerut un ordin în scris, căpitanul Popescu i-a spus: "în materia aceasta a evreilor nu se lucrează cu acte scrise"[43] (doc. 16).

La 6 octombrie 1941 Antonescu rezuma în şedința guvernului desfăşurarea acțiunilor de purificare etnică a Basarabiei: În ceea ce priveşte pe evrei, am luat măsura ca să-i scot definitiv şi total din aceste regiuni. Măsura este în curs. Mai am în Basarabia aproximativ 40 000 de evrei, care în câteva zile, vor fi trecuți peste Nistru, iar dacă circumstanțele vor permite, vor fi trecuți dincolo de Urali"[44]. Operațiunile de deportare s-au desfăşurat, potrivit afirmațiilor inspectorului general al jandarmeriei din Basarabia, "în cea mai perfectă ordine şi linişte"[45]. Voiculescu a notat în raportul său către Conducător că "programul de evacuare a fost executat întocmai – deci a fost bine organizat şi s-a desfăşurat în mod civilizat"[46]. S-a putut remarca atât la Voiculescu, cât şi la alte persoane cu posturi înalte, care s-au ocupat cu deportări, nevoia de a sublinia că au acționat spre binele patriei române şi că nu şi-au murdărit mâinile cu asasinate sau jafuri şi hoții, ci din contră le-au combătut cu toate puterile. În realitate, majoritatea erau corupți, ca şi subalternii lor; deosebirea a constat în posibilități, în amploarea şi în domeniul în care au acționat ca să se îmbogățească.

În toate lagărele mureau zilnic sute de evrei (înainte de deportare şi în cursul ei) de foame, de sete, de bătăi şi torturi; femei şi fete tinere care opuneau rezistență la viol erau ucise; mulți evrei au fost uciși în timpul percheziților, în încercarea de a găsi asupra lor obiecte de valoare. Cadavre erau răspândite peste tot, încă înainte de plecarea convoaielor spre Nistru, adăugându-li-se cele rămase pe margini de drumuri în cursul deportării. Pentru a ne da seama cât valora viața unui evreu dintr-un convoi de deportați, amintim de formula originală de asasinare şi jaf, unică in istoria Holocaustului, care a apărut atunci pe drumurile de deportare în Basarabia, devenind în scurt timp frecventă în toate convoaiele pe jos: țăranii care pândeau convoaiele pentru a-i jefui pe evrei se adresau unui jandarm din escortă, indicau un evreu căruia îi jinduiau hainele sau bocancii şi-i propuneau un preț, în general între o mie şi două mii de lei şi, după o scurtă tocmeală, jandarmul scotea evreul ales din convoi şi-l împuşca; țăranul plătea suma convenită şi se grăbea să dezbrace cadavrul. Banii erau pentru haine, viața unui evreu nu valora nimic.

Jaful oficial al evreilor din cele două provincii a fost ordonat de Ion Antonescu şi s-a făcut în câteva etape prin Banca Națională a României. La 5 octombrie Antonescu a ordonat "schimbul bijuteriilor şi metalelor prețioase pe care le posedau evreii **ce se evacuează** din Basarabia şi Bucovina", adică jefuirea lor[47] (doc. 17). Alte ordine prevedeau "preschimbarea" leilor în ruble şi apoi a rublelor în mărci germane de ocupație, adică confiscarea lor. La 17 noiembrie 1941, după încheierea primei faze de jaf oficial (spre deosebire de cel neoficial, fără "acte"), Banca Națională s-a grăbit să anunțe pe Ministrul Finanțelor că "întrucât operațiunea de preluare a obiectelor prețioase dela evreii din Basarabia şi Bucovina s-a

terminat, vă rugăm a desemna un delegat al Dv., în prezența căruia să se deschidă lăzile conținând aceste obiecte în vederea inventarierii lor"[48] (doc. 18). Hitler a fost încă din august foarte impresionat de felul în care Ion Antonescu a tratat problema evreiască. Cu câteva zile înainte de semnarea înțelegerii de la Tighina i-a spus lui Goebbels: "În ceea ce privește problema evreiască, se poate stabili acum că un om ca Antonescu acționează în acest domeniu într-un mod mai extremist decât am făcut noi până acum"[49].

Numărul evreilor deportați în 1941 din Basarabia, Bucovina şi județul Dorohoi din Regat se cifrează, conform rapoartelor secrete la 188 712 evrei. Numai din Bucovina, de exemplu, au fost deportați, în 1941, 91 845 evrei[50]. Datele secrete erau atât de detaliate încât cuprindea şi defalcarea deportaților după bărbați, femei şi copii (doc. 19). Cu deportările din vara şi toamna anului 1942, numărul deportaților s-a ridicat, conform datelor oficiale secrete, la 194 382 evrei. Dr. Gheorghe Tataranu, şeful Direcției Sanitare din Guvernământul Transnistriei, a publicat în 1943, la Odessa, un mic studiu despre "realizările" sale în domeniul sanitar, în care a menționat printre altele că "populația deportată din țară", în 1941, era "în număr de peste 200 000"[51] (doc. 20). Aceste date au fost adunate şi ținute în secret până la deschiderea arhivelor, după căderea regimului comunist.

Guvernanții români s-au străduit încă de atunci să inducă în eroare pe reprezentanții puterilor occidentale privind participarea lor la crime împotriva umanității. Ambasadorul Statelor Unite, Franklin Mott Gunther, a fost primit în audiență de Ion Antonescu şi de Mihai Antonescu şi a protestat contra atrocităților antievreieşti. La 4 noiembrie a raportat Ministerului de Externe de la Washington: "Am atras atenția permanent şi persistent celor mai de seamă autorități româneşti reacția inevitabilă a guvernului meu şi a poporului american față de un astfel de tratament inuman şi chiar uciderи nelegiuite de oameni nevinovați şi lipsiți de apărare descriind pe larg atrocitățile comise contra evreilor din România. Observațiile mele au trezit în mareşalul Antonescu şi la premierul ad-interim Mihai Antonescu manifestări de regret pentru excesele comise "din greşeală" sau de "elemente iresponzabile" şi (promisiuni) de moderație în viitor… Programul de exterminare sistematică continuă totuşi şi nu văd vreo speranță pentru evreii români atâta timp cât actualul regim controlat de germani rămâne la putere"[52] (doc. 21).

Transnistria

Teritoriul între Nistru şi Bug, atribuit de Hitler lui Antonescu drept recompensă pentru participarea României la războiul contra Uniunii Sovietice, a primit numele de Transnistria. Potrivit datelor recensământului sovietic din 1939, trăiau în această zonă peste trei milioane locuitori, majoritatea ucraineni şi ruşi, cca 300 000 moldoveni (români), 331 000 evrei şi 125 000 germani. Regimul sovietic nu reuşise să dezrădăcineze sentimentul național al evreilor şi când armatele germano-române au ocupat regiunea, aceşti cetățeni sovietici se considerau şi se simțeau evrei. Bărbați şi tineri evrei au fost mobilizați în armata sovietică, dar nu toți au ajuns la unitățile lor. Majoritatea evreilor nu s-au evacuat şi nu au fugit cu armatele sovietice, deşi aveau şanse mai mari de a se salva decât evreii din Basarabia şi nordul Bucovinei. Nu aveau nici un fel de informații despre comportamentul naziştilor față de evrei, iar înaintarea armatei germane a fost foarte rapidă, în formă de arc pe o arie care se întindea de la Lvov la Marea Neagră, închizând astfel rapid orice şansă de exod a evreilor şi a neevreilor. Regimul de ocupație a fost inaugurat la Tiraspol la 9 august 1941 (fără Odessa, care nu era încă ocupată). În fruntea Guvernământului a fost numit profesorul universitar de drept, Gheorghe Alexianu, prieten şi fost coleg cu Mihai Antonescu şi antisemit cunoscut. Transnistria a fost împărțită în 13 județe sub conducerea a 13 prefecți, toți ofițeri cu grade de colonel sau locotenent- colonel din armată sau jandarmerie. În fruntea raioanelor, în număr de 64, au fost numiți pretori. La începutul războiului, Antonescu a considerat că perioada de ocupație a Transnistriei va fi nelimitată; în şedința guvernului din 16 decembrie i-a spus lui

Alexianu: "Guvernezi acolo ca şi când România s-ar fi instalat pe acele teritorii două milioane de ani. Ce se va întâmpla apoi vom vedea… Dumneata eşti suveran acolo. Să-i scoţi pe oameni la lucru chiar cu biciul dacă nu înţeleg…, iar, dacă va fi nevoie şi altfel nu merge, să-i scoţi cu gloanţele; pentru asta nu e nevoie de autoritatea mea"[53]. În planificarea structurii Guvernământului românesc din Transnistria se poate discerne influenţa experţilor nazişti. Alexianu i-a raportat atunci cu mândrie lui Antonescu că a bazat administraţia regimului de ocupaţie pe "principiul Führerului" (Fuehrerprinzip), ceea ce însemna, după spusele sale: "un singur om, o singură directivă, o singură răspundere. Voinţa Conducătorului, a Comandantului de căpetenie al armatei, care este transmisă până la cele mai îndepărtate organe"[54]. Moneda oficială din Transnistria era marca gemană de ocupaţie (RKKS), o bancnotă fără valoare folosită pe întregul teritoriu sovietic ocupat de nemţi. Rata de schimb pentru o marcă fost iniţial stabilită la 60 de lei marca, sau 20 ruble. Pe acest fundal se poate înţelege mai bine amploarea jefuirii evreilor de bani înainte de a fi deportaţi. Delegaţii BNR au confiscat de fapt banii, dând în schimb ruble la o rată absurdă, şi obligându-i, apoi, pe cei care primiseră rublele să le schimbe contra RKKS; aceasta, în eventualitatea că le-au dat ceva în schimb.

În prima etapă a războiului au operat în Transnistria Armatele a III-a şi a IV-a. Armata română, chiar mai mult decât jandarmii şi poliţia, a fost răspunzătoare pentru iniţierea măsurilor de pedepsire, încarcerare şi persecutare a evreilor din Transnistria. Ofiţerii unităţilor trimise în Transnistria au iniţiat măsuri îndreptate împotriva evreilor, urmărind îndeaproape îndeplinirea acestora de către autorităţile civile şi chiar de jandarmi. Când aceste ordine nu erau aplicate în întregime, ofiţerii cereau pedepsirea celor care nu făceau tot ce le sta în putinţă pentru a acţiona împotriva evreilor. În prima etapă a ocupaţiei, din august până la sfârşitul lui septembrie 1941, unităţile armatei române au colaborat cu armata germană şi cu *Einsatzgruppe* în acţiunile de ucidere a evreilor ucraineni localnici, şi de înarmare a unor ucraineni localnici care au constituit nucleul teribilei poliţii ucrainene. Numărul exact al evreilor ucişi de unităţile din *Einsatzgruppe* nu este cunoscut, dar conform afirmaţiilor comandantului său, Ohlendorf, se cifrează la 90 000[55]. Pe întregul teritoriu al Transnistriei, unităţile militare erau la dispoziţia perfecţilor pentru menţinerea securităţii sau pentru îndeplinirea ordinelor privitoare la evrei. Prefecţii şi Guvernământul Transnistriei nu trebuiau să-i convingă pe ofiţeri de justeţea politicii împotriva evreilor. Dimpotrivă, tocmai aceşti ofiţeri, de la gradul de general în jos, au fost cei care au intervenit pentru a asigura îndeplinirea cu strictеţe a măsurilor antievreieşti, astfel ca nici un evreu să nu se eschiveze de la soarta lui (vezi în continuare). Comportamentul conducerii armatei îşi are originea, în primul rând, în tradiţia antisemită a armatei, în atitudinea ostilă pe care comanda armatei a avut-o dintotdeauna faţă de evrei ca soldaţi, şi în controlul total exercitat de Antonescu, care a servit pe tot parcursul războiului ca un fel de super-şef de Stat Major al Armatei. O parte din unităţile de jandarmerie care au executat ordinul de "curăţirea terenului" în Basarabia şi Bucovina au fost ataşate pe lângă armatele româneşti şi s-au răspândit pe întregul teritoriu al Transnistriei imediat după ocuparea acesteia. Jandarmeria, în colaborare cu armata, a ales punctele prin care deportaţii urmau să traverseze Nistrul. Tot jandarmeria a răspuns de "transportul, disciplina şi supravegherea populaţiei evreieşti, adică îndepărtarea evreilor din zonele cu densitate mare de populaţie şi stabilirea lor în zonele slab populate"[56]. Cu alte cuvinte, la transferarea pe jos, în convoaie, a evreilor deportaţi şi a evreilor localnici, în lagărele de pe Bug. Poliţia ucraineană, mai exact ucrainenii înarmaţi de către români, a jucat un rol important în acţiunile criminale iniţiate de Guvernământul Transnistriei în iarna 1941-1942 în lagărele de concentrare de lângă Bug, din sud-estul Transnistriei. Poliţia ucraineană a avut atribuţii de pază în ghetourile şi lagărele din întreaga Transnistrie. Aceşti poliţişti au fost de asemenea aduşi în ghetouri, după necesităţi, pentru a ajuta la executarea diferitelor acţiuni ale autorităţilor româneşti şi în primul rând execuţii în masă. După primul val de exterminare

efectuat la ocuparea provinciei, evreii localnici care rămăseseră în viaţă s-au întors la casele lor distruse şi prădate. Conform datelor, bazate pe rapoartele jandarmeriei şi ale Guvernământului, mai trăiau atunci în Transnistria peste 200 000 de evrei ucraineni din cei 331 000 recenzaţi în 1939, dintre care peste 100 000 în Odessa. Imediat după intrarea în capitalele de judeţ, armata română, urmată de unităţile jandarmeriei, şi apoi de prefecţi, a iniţiat măsuri energice de identificare a evreilor ucraineni, cu scopul de a-i închide în ghetouri şi lagăre. Ordinele permanente ale armatei au fost formulate în Ordinul nr. 1, afişat pe străzi în limbile română, germană şi rusă. Acest ordin preciza în mod limpede, printre altele, politica faţă de evrei: "Evreii vor locui în ghetouri, colonii şi tabere de muncă. Orice evreu aflat pe teritoriul Transnistriei care în termen de zece zile de la afişarea prezentei ordonanţe nu s-a prezentat autorităţilor pentru fixarea domiciliului, se pedepseşte cu moartea. Se interzice evreilor părăsirea ghetourilor, taberelor de muncă sau coloniilor şi convoaielor, fără aprobarea autorităţilor. Contravenienţii vor fi pedepsiţi cu moartea… Orice evreu, având domiciliul în Transnistria, încearcă să treacă, sau a trecut în România, fără aprobarea autorităţilor competente, va fi pedepsit cu moartea. Oricine va găzdui pe evrei… va fi pedepsit cu închisoare de la 3-12 ani şi cu amenda da le 100-200 RKKS"[57] (doc. 22). La 4 august Armata a IV-a a comunicat tuturor unităţilor militare, precum şi jandarmeriei şi poliţiei, că "evreii din oraşele şi satele din Ucraina vor fi strânşi în ghetouri"[58] (doc. 23). Nu era vorba de o iniţiativă particulară a comandanţilor Armatei a IV-a, ci de o hotărâre a lui Antonescu, transmisă prin MCG, şi semnată de Subşeful MCG, generalul N. Tătăranu: "Pentru a preîntâmpina acţiunea de spionaj şi terorism a evreilor s-a luat măsura ca ei să fie internaţi în ghetouri şi întrebuinţaţi la muncă"[59] (doc. 24).

Ajunşi în capitalele de judeţ, prefecţii au ordonat evreilor să se prezinte la noile autorităţi şi să se mute în ghetouri, abandonându-şi locuinţele. La 3 septembrie 1941 colonelul Vasile Nica, prefectul judeţului Balta, a ordonat ca în termen de trei zile "toţi jidanii" din oraş să se mute în ghetou, o zonă formată din patru străzi. A instaurat munca obligatorie pentru evreii între 14 şi 60 de ani şi a ordonat purtarea semnului galben: "Orice jidan, fie din oraşul Balta, fie din judeţ sau din altă parte, sosit în Balta, se trimite în ghetou. La fel se vor înfiinţa ghetouri şi în alte oraşe din judeţ. Orice act de nesupunere, orice încercare de rebeliune sau terorism din partea vreunui jidan din ghetou va fi sancţionată cu moartea lui şi a douăzeci altora"[60] (doc. 25). În ceea ce priveşte răspunderea pentru măsurile luate contra evreilor, trebuie subliniat că revine în întregime guvernului antonescian. Armata şi autorităţile germane au părăsit Transnistria la 19 septembrie 1941. Generalul german Doehla a anunţat Guvernământul Transnistriei că, începând cu acea dată, "nu mai exercita nici un drept de comandă în această provincie"[61] (doc. 26).

Generalul german a menţionat în mod special şi plecarea "formaţiunei germane SS". Românii au fost pe deplin stăpâni pe soarta şi bunurile evreilor ucraineni. Ordinul de deportare a evreilor ucraineni la Bug, ceea ce însemna exterminarea lor, şi de jefuirea averilor lor a fost dat de Ion Antonescu, la începutul lunii octombrie. "Ce se face cu evreii **civili** din Transnistria", a întrebat comandantul Armatei a IV-a Marele Stat Major, la 30 septembrie[62] (doc. 27). Răspunsul lui Antonescu a fost clar şi explicit: "toţi evreii aflaţi în Transnistria, vor fi internaţi imediat în lagărele de pe Bug, stabilite de Dl. guvernator al Transnistriei… Averile lor se iau în primire de autorităţile locale"[63] (doc. 28). Trimisul lui Eichmann în România, Gustav Richter, şi-a anunţat atunci superiorii că Ion Antonescu a hotărât să concentreze lângă Bug, 110 000 evrei din Basarabia şi Bucovina, "cu scopul de a-i extermina"[64]. Sarcina transferarii şi eventual a executării acestor evrei revenea Guvernământului Transnistriei la dispoziţia căruia se aflau unităţile de jandarmi şi trupele de ocupaţie. Nu e vorba de o concluzie sau de o supoziţie, ci de cele descrise în amănunţime de Guvernatorul Transnistriei, Alexianu, comandantului Armatei a IV-a, la 11 octombrie 1941: "În urma dispoziţiunilor date, toţi evreii din Basarabia şi Bucovina sunt evacuaţi din aceste

provincii în regiunea la vest de Bug, unde vor rămâne în toamna aceasta până ce – în conformitate cu convenţia încheiată cu Statul German – vor putea fi trecuţi la vest de Bug. Aceşti evrei sunt evacuaţi actualmente în grupe zilnice de 1 000 persoane… fiecare grup este condus de un număr redus de jandarmi. S-au luat măsuri ca în satele în care poposesc să li se dea de mâncare prin îngrijirea Primăriilor. Până acum au intrat în Transnistria peste 15 000 evrei… Sunt în curs de sosire restul până la aproximativ 150 000 pentru această toamnă"[65] (doc. 29).

De la sfârşitul lunii iulie 1941 şi până în toamna anului 1942, aproximativ 300 000 de evrei, cetăţeni români şi evrei ucraineni, au fost transferaţi dintr-un loc în altul în convoaie care au cutreierat Transnistria de-a lungul şi de-a latul provinciei, potrivit unui plan de ansamblu centralizat la MCG al armatei române. Scopul final al acestei migraţiuni era, precum a indicat cu precizie documentul citat anterior, de a-i transfera pe evreii găsiţi în viaţă în lagăre improvizate, şi până atunci inexistente, lângă Bug. Evreii urmau să rămână în aceste lagăre până când condiţiile ar fi devenit propice pentru a-i expedia peste Bug, curăţind astfel Transnistria de evrei. La Bucureşti şi la Odessa se ştia ce soartă îi aşteaptă pe evrei de partea cealaltă a Bugului. Autorităţile române s-au absolvit de orice răspundere în ceea ce priveşte subzistenţa evreilor pe parcursul deportării şi în lagărele şi ghetourile "din zonele de plasare". Acest lucru a fost chiar exprimat, în scris, în precizarea că "evreii vor trăi pe cont propriu", putând fi întrebuinţaţi până la transferarea lor către nemţi la munci agricole sau orice altă muncă[66]. Jandarmii au împuşcat şi omorât fără milă pe oricine rămânea în urmă, deşi drumurile erau aproape impracticabile. Nu s-au ostenit să îngroape morţii, iar dâra de cadavre lăsată de-a lungul drumului spre Bug a stârnit, precum am arătat, furia nemţilor. În căutarea unui poduleţ luat de inundaţii sau a unui vad peste un râu transformat într-o suprafaţă alunecoasă de gheaţă, jandarmii au făcut ocolişuri, adăugând mulţi kilometri de mers pe jos. Mulţi dintre zecile de mii de evrei înfometaţi şi epuizaţi au ajuns la limita puterilor şi s-au prăbuşit deşi ştiau că a te opri înseamnă moarte sigură. Copiii au devenit astfel orfani, iar orfanii au fost adoptaţi din mers de alte familii sau au insistat să rămână lângă părinţii lor muribunzi, fiind împuşcaţi împreună cu aceştia. Bande de ucraineni au operat pe întregul teritoriu al Transnistriei, atacând convoaiele de evrei, prădând şi ucigând, iar uneori luându-le chiar hainele şi lăsând sute de evrei dezbrăcaţi să moară pur şi simplu înghеţaţi. Numeroşi evrei, în special cei în vârstă, erau prea epuizaţi pentru a-şi putea smulge picioarele din noroiul sau din zăpada adâncă de pe drumurile Ucrainei şi rămâneau pe loc, până când erau împuşcaţi de jandarmii din ariergardă. Fiecare convoi a fost jefuit mai întâi de jandarmi, care deseori erau furioşi de modestia prăzii. Fetele şi femeile tinere din fiecare convoi au fost violate de jandarmi, dar în special de ofiţeri, care alegeau locuri de popas asfel încât să poată organiza orgii. Comandanţii convoaielor nu răspundeau de viaţa evreilor, ci doar de transferarea lor – aceşti evrei nu aveau nume sau identitate. Voluntari ucraineni, majoritatea localnici, numiţi mai târziu poliţia ucraineană, au însoţit convoaiele, manifestând o cruzime şi mai mare decât jandarmii români. Necunoscând încă zona şi drumurile, jandarmii s-au bazat pe aceşti voluntari, acordându-le parţial responsabilitatea de a escorta şi păzi convoaiele. Parte dintre ei fuseseră înarmaţi de *Einsatzgruppe D,* când participaseră la omorârea a zeci de mii de evrei. Ei ştiau deja că viaţa evreilor nu valora nimic. Transferarea evreilor spre Bug, în convoaie de mii de persoane, a continuat în ritm susţinut pe tot parcursul lunilor octombrie, noiembrie şi decembrie 1941, într-o dezordine totală. Mii de evrei au fost lăsaţi şi în oraşe sau sate care nu au fost destinate organizării de ghetouri sau lagăre temporare. Antonescu, care urmarea îndeaproape deportarea, parcă ar fi fost o operaţiune militară, a remarcat într-o şedinţă a guvernului că are destule greutăţi "cu cei pe care i-am dus pe Bug. **Numai eu ştiu câţi au murit pe drum"**[67]**.** La 9 noiembrie 1941 Inspectorul general al jandarmeriei, C. (Piki) Vasiliu, raporta în secret lui Antonescu, că prima faza a deportărilor din Basarabia şi Bucovina s-a terminat: 108 002 evrei "au fost aşezaţi în schiţa anexată". Pe harta care însoţea

raportul se indica că evreii au fost aduşi în trei zone de lângă Bug: 47 545, în nord, în zona Mitki, Peceora, Rogozna; 30 981, în centru, în zona Obodovka, Balanovka şi 29 476 în zona Bobric, Krivoie-Ozero, Bogdanovca[68] (doc. 30). Sursele de informaţie ale lui Richter s-au dovedit a fi exacte: Antonescu a concentrat, într-adevăr, 110 000 evrei, cetăţeni români, lângă Bug cu scopul de a-i nimici. Aceşti evrei au dispărut din statisticile interne ale jandarmeriei şi ale Guvernământului Transnistriei şi existenţa lor temporară nu a mai fost menţionată. Raportul lui Vasiliu a rămas secret până a fost descoperit de autorul acestui studiu în anul 1998. Dar în Transnistria mai existau la acea dată 79 507 evrei români deportaţi din Basarabia şi Bucovina şi din judeţul Dorohoi. Acest lucru reiese dintr-un raport al Serviciului Special de Informaţii care a primit un ordin de la Antonescu să ancheteze de ce "nu toţi evreii au fost evacuaţi la est de linia ferată Jmerinca-Odessa", adică în zona Bugului. Rezultatele anchetei au dezvăluit că la vest de acea linie se aflau în acel moment, adică în decembrie 1941, 79 507 evrei deportaţi din România[69] (doc. 31). Dar în Transnistria se mai aflau în viaţă la începutul ocupaţiei române peste 200 000 de evrei ucraineni.

Refuzul autorităţilor de ocupaţie germane din Ucraina de a-i primi şi executa pe evreii români şi ucraineni deportaţi pe Bug a forţat Guvernământul Transnistriei să rezolve singur problema. Planul general a fost modificat şi din cauza epidemiei de tifos care a izbucnit printre zecile de mii de deportaţi, ceea ce i-a transformat într-un pericol pentru cei din jur. Era necesar să se preîntâmpine răspândirea epidemiei în rândurile unităţilor armatei române încartiruite în Transnistria sau aflate în drum către front; contagiunea trebuia împiedicată cu orice preţ, chiar cu preţul vieţii tuturor evreilor. Ura virulentă a lui Antonescu faţă de evrei în general şi faţă de evreii "ruşi" în special, care în ochii lui erau şi evrei şi comunişti, furia sa nestăvilită pricinuită de numărul mare de pierderi în asaltul Odessei şi ideile sale maniac-antisemite, legate de "pericolul" iudeo-bolşevic, au influenţat de asemenea decizia de a măcelari zeci de mii de evrei: "Trebuie să se înţeleagă de toţi că nu este lupta cu slavii, ci cu evreii. Este o luptă pe viaţă şi pe moarte. Ori învingem noi şi lumea se va purifica, ori învinge ei şi devenim sclavii lor… Ca să învingem, trebuie să fim fermi… Şi războiul în general, şi luptele de la Odessa în special, au făcut cu prisosinţă dovada că **Satana este evreul**… de aici marele noastre pierderi"[70] (doc. 32).

Marele măcel de evrei români şi ucraineni s-a desfăşurat în judeţul Golta de lângă Bug, la sfârşitul lunii decembrie 1941, începutul lui ianuarie 1942, şi a continuat până în luna mai. În fruntea judeţului s-a aflat un locotenent-colonel de jandarmi, Modest Isopescu. Judeţul său a devenit ceea ce am numi "Regatul morţii", locul în care au fost înfiinţate cele trei mari lagăre de exterminare: Bogdanovca, Domanevca, Akmecetca şi alte zeci de lagăre mai mici. În aceste lagăre au fost închişi circa 10 000 evrei localnici şi aduşi 30 000 de evrei din Basarabia, în special din ghetoul Chişinău, şi alţi 65 000-70 000 evrei din Odessa şi din judeţele din sudul Transnistriei. Numărul cadavrelor de evrei care mureau zilnic, înainte de campania de exterminare era atât de mare încât Isopescu a ordonat jandarmilor şi primăriilor "ca jidanii morţi să fie îngropaţi la doi metri sub pământ. Cei îngropaţi la 1/2 metru se vor reîngropa adânc"[71] (doc. 33). "Toţi jidanii bolnavi, bătrâni şi copiii se vor trimite la Bogadanovca" a adaugat prefectul în ordinul său. Bogdanovca devenise la mijlocul lui noiembrie o ladă de gunoi umană. Ca să ne dăm seama de enormitatea "coşmarului evreiesc", căruia nu ştia cum să-i facă faţă Isopescu ajunge să citäm raportul său din 13 noiembrie către Alexianu, când a aflat de iminenta sosire a 40 000 (patruzeci de mii) de evrei deportaţi pe jos din Odessa şi împrejurimi, înainte de a fi reuşit să îngroape miile de cadavre din lagărul Bogdanovca. Când a preluat judeţul, a raportat Isopescu, a găsit deja câteva lagăre de evrei "din cei adunaţi prin târgurile de aici", adică evrei ucraineni, dar majoritatea "din cei trimişi de peste Nistru", adică evrei deportaţi din Basarabia şi Bucovina. În satul Vazdovca din raionul Liubasevca "se adunaseră" la începutul lui octombrie, adică au fost închişi "vreo 15 000" şi alte 3 000 în Krivoie Ozero şi la Bogdanovca, deci în total 18 000 de evrei: "În cei din

Vazdovca a dat tifosul şi au murit vreo 8 000", a continuat Isopescu să relateze evenimentele din micul său regat ca şi cum ar fi fost vorba de animale şi nu de oameni. Regimentul de infanterie cantonat în sat şi primarul "disperat" au cerut mutarea lagărului "fiind un veşnic pericol de infecţie". Într-adevar, 8 000 cadavre neîngropate sau acoperite de mântuială constituiau un pericol de infecţie pentru orice localitate. Evreii nu puteau fi forţaţi să îngroape cadavrele, pentru că erau slăbiţi de foame şi contaminaţi de tifos, iar soldaţii şi sătenii refuzau să se apropie de lagăr. Isopescu a transferat restul de evrei din Vazdovca şi din Krivoie Ozero, adică vreo 10 000, la Bogdanovca şi i-a cazat "în grajdurile de porci ale sovhozului". Dar, încă înainte de a sosi "transportul de jidani de la Vazdovca", au fost trimişi "din direcţia Odessa vreo 9 000 de jidani, aşa că astăzi din ce a fost acolo şi din ce a mai venit sunt 11 000 jidani în grajdurile colhozului, unde nu încăpeau 7 000 porci". De fapt, trebuiau să fie 19 000 – zece mii aduşi din Vazdovca şi Krivoie Ozero şi 9 000 din Odessa –, dar Isopescu n-a mai menţionat că alţi 9 000 au murit între timp. "Azi a venit primarul cu şeful de colhoz, disperaţi, căci li s-a spus că mai sunt în drum vreo 40 000 [de evrei] din direcţia Odessa. Cum sovhozul nu mai poate găzdui pe toţi, iar cei de afară omoară pe cei din grajduri pentru a le lua locul, iar poliţia [ucraineană] cu jandarmii nu pridideşc a dirija înmormântările şi cum apa Bugului este folosită ca apă potabilă, în curând se va întinde molima în întreaga regiune"[72] (doc. 34). Cei 40 000 din direcţia Odessa au fost aduşi, într-adevăr pe jos, la Bogdanovca şi în lagărul Domanovca, cum au atestat rapoartele medicilor militari şi rapoartele jandarmeriei, necitate aici din lipsa de spaţiu. În total, au fost deci concentraţi la Bogdanovca şi în parte la Domanovca, un târg din apropiere, peste 67 000 de evrei, la care s-au adaugat circa 30 000 de deportaţi din Basarabia (vezi doc. 30). Pentru a înţelege amănuntele menţionate de Isopescu, trebuie amintit că la 4 noiembrie s-a înregistrat primul îngheţ, iar temperaturile au continuat să scadă atingând minus 35 de grade în decembrie 1941. "Cei din afară", adică cine nu reuşea să se strecoare într-un grajd infectat cu păduchi şi fecale murea noaptea îngheţat, de aceea s-au dat lupte crâncene pentru un loc în grajd. Ceea ce prefectul n-a menţionat direct era că la început s-a încercat descotorosirea de cadavre prin aruncarea lor în apa Bugului (Bogdanovca era situat pe malul apei) înainte de a fi îngheţat, ceea ce provocat o intervenţie energică a germanilor (vezi în continuare). Supraaglomerarea din lagăr atinsese culmea; cei mai mulţi evrei erau bolnavi de tifos. La Bogdanovca mureau zilnic circa 500 dintre ei, iar la Domanovca 200. Atât Isopescu cât şi Alexianu sperau că germanii vor fi de acord să-i preia pe evrei şi să-i extermine pe partea lor de teritoriu.

Alexianu însuşi, în raportul său către Antonescu din 11 decembrie 1941, spera într-o soluţie germană: "Pentru rezolvarea problemei evreieşti din Transnistria suntem actualmente în tratative cu autorităţile germane pentru trecerea lor [a evreilor] peste Bug. În unele puncte, cum este Golta, parte din evrei au şi început să treacă peste Bug. **Nu vom avea linişte în Transnistria până nu vom executa dispoziţia din înţelegerea Hauffe-Tătăranu pentru trecerea jidanilor peste Bug**"[73] (doc. 35).

14 500 de evrei au fost forţaţi să treacă Bugul şi au fost imediat împuşcaţi de nemţi (vezi în continuare).

În judeţul Golta, care devenise un "Regat al morţii", unităţile militare cantonate acolo au cerut prefecturii "îndepărtarea" lagărelor[74] (doc. 36), deşi nu mai era unde. Ucraina lui Antonescu se sfârşea la Bug. Pe la mijlocul lui decembrie, mase imense de evrei în viaţă, morţi şi muribunzi la un loc erau concentrate în lagărul Bogadanovca şi la Domanevca: cel mai cumplit coşmar al lui Isopescu devenise realitate. El estima numărul evreilor în viaţă la 52 000 la Bogdanovca (şi circa 20 000 la Domanovca). Unii dintre aceştia se înghesuiau în cele 40-50 de grajduri, cocini şi barăci existente, în timp ce alţii stăteau sub cerul liber, răspândiţi pe o distanţă de trei kilometri, de-a lungul malului vestic al Bugului. Silozurile erau pline de cadavre, iar în grajduri şi în barăci, viii şi morţii stăteau laolaltă la temperaturi de peste minus 30 de grade Celsius. Hotărârea de a masacra cei peste 70 000 de evrei în viaţă

(peste 30 000 muriseră între timp) la Bogdanovca şi apoi la Domanovca a fost luată de Guvernământul transnistrean la ordinul lui Antonescu şi cu recomandarea şefilor Direcţiei sanitare şi departamentului medical al armatei şi cu aprobarea lui Antonescu. În şedinţa de cabinet din 16 decembrie 1941, la care s-au discutat printre altele problema tifosului din Transnistria şi deportarea evreilor din Odessa, Alexianu l-a informat pe Conducător că are 85 000 de evrei infectaţi de tifus "în satele **unde au venit evreii.** Trebuie să-i deparazitez, căci altfel infectează toată lumea". Recomandarea lui Antonescu fost scurtă: "**Lasă-i să mai moară pe aceia"**[75] (doc. 37). Ion Antonescu a trebuit să ia o decizie privind soarta evreilor din Odessa (vezi în continuare) şi a celor din judeţul Golta în lumina refuzului autorităţilor de ocupaţie germane din Ucraina de a respecta Acordul de la Tighina, adică de a primi şi a împuşca sute de mii de evrei din Transnistria şi cei care urmau să fie deportaţi din Regat. Antonescu a hotărât să nu mai aştepte negocierile cu nemţii, ci să meargă înainte cu aplicarea propriei "soluţii finale": "Chestiunea jidanilor se tratează la Berlin. Germanii vor să-i ducă pe toţi jidanii din Europa în Rusia şi să-i aşeze în anumite regiuni. Dar până la execuţie mai este timp. Ce facem în acest timp cu ei? Aşteptăm ce se decide la Berlin? Aşteptăm o decizie ce ne priveşte pe noi? Trebuie să-i punem în siguranţă? Bagă-i în catacombe, bagă-i în Marea Neagră… Poate să moară o sută, poate să moară o mie, poate să moară toţi"...[76] (doc. 38).

Inspectorul medical-şef al armatei române, dr. Mihai Negoescu, cunoştea condiţiile dezastruoase din Bogdanovca şi Domanovca din rapoartele medicilor militari şi ale unităţilor din judeţele Golta şi Berezovca. Dacă şeful Direcţiei Sanitare a guvernământului, maior dr. Gheorghe Tataranu, n-ar fi simţit nevoia să se laude cu faptele sale şi dacă nu ar fi existat rapoartele medicilor militari de pe teren, acest aspect al operaţiunii n-ar fi ieşit niciodată la lumină. Într-o broşură publicată în 1943, dr. Tataranu a relevat că armata a încercat să preîntâmpine repetarea dezastrului petrecut în primul război mondial, când zeci de mii de soldaţi şi civili au murit de tifos. El a descris astfel situaţia creată în Transnistria: "Personal sanitar în majoritate lipsă, instituţii dezorganizate, populaţie deportată din ţară de peste 200 000. Armata dorea libertate de acţiune spre est, iar ţara cerea înlăturarea oricărui flagel de boală contagioasă dinspre est, pentru a evita un tablou asemănător cu cel din 1916-1918"[77] (vezi doc. 20).

Un alt factor care a determinat decizia de a împuşca zeci de mii de evrei şi de a le arde cadavrele l-a constituit natura relaţiilor cu autorităţile de ocupaţie germane din Ucraina şi nemulţumirea exprimată anterior de unităţile *Einsatzgruppe* privind modul dezordonat de acţiune a românilor şi în special, neîngroparea cadavrelor celor ucişi. Trebuie amintit că raionul Landau din judeţul Berezovca era populat cu zeci de mii de germani localnici – *Volksdeutche* – şi că alte zeci de mii de *Volksdeutche* trăiau pe malul de răsărit al Bugului, pe partea ocupată de nazişti din fostul judeţ sovietic Nicolaev. Naziştii au urmărit cu mare îngrijorare concentrarea a zeci de mii de evrei lângă Bug şi în judeţul Berezovca (vezi în continuare), deveniţi în scurt timp o masă uriaşă de bolnavi de tifos şi alte epidemii, cu o rată crescândă de mortalitate zilnică, fără o pază serioasă, şi fără ca miile de cadavre să fie îngropate şi din cauza îngheţului care a transformat pământul în piatră. La 5 februarie 1942 *Gebietskommisasr* Schluter din Nicolaev, echivalentul lui Isopescu, l-a avertizat pe Alexianu de imensa catastrofă ecologică creată de autorităţile româneşti pe malurile Bugului. Autorităţile româneşti, se arată într-o telegramă trimisă lui Alexianu, au concentrat în sudul Bugului "70 000 de evrei… paza militară română se zice că a fost desfiinţată, aşa că evreii sunt lăsaţi în seama soartei lor, murind de foame şi de frig. În rândurile evreilor s-a răspândit tifosul exantematic – ei încearcă în toate părţile să schimbe obiecte de îmbrăcăminte contra alimente – prin aceasta este periclitat şi teritoriul german la care se ajunge uşor peste Bugul îngheţat". Nemţii nu au cerut uciderea evreilor, ci "eventual a-i transporta pe evrei atât de departe în interiorul Transnistriei ca trecerea evreilor peste Bug să devie imposibilă"[78] (doc. 39). Deşi intervenţia germană indica în mod clar că autorităţile naziste de peste Bug cer

românilor să rezolve ei înşişi "problema evreiască" pe care au creat-o, în răspunsul său, Alexianu a indicat că nu renunţă la acordul de la Tighina care prevedea că germanii vor fi cei care vor lichida masele de evrei concentrate lângă Bug: "Se va răspunde că potrivit Convenţiei de la Tighina din 30 august 1941, art. 7, urmând ca evreii din Transnistria să fie evacuaţi la est de Bug, atunci când operaţiile vor permite, îi ţinem aici şi nu putem a-i reîntoarce în interior, în vederea trecerii Bugului. Rugăm a ni se comunica dacă este posibil executarea convenţiei"[79].
Întrucât răspunsul român a fost trimis cu întârziere, comisarul german de la Nicolaev a trimis o altă telegramă în care a repetat cererea de a evacua masa de evrei concentrată de autorităţile române lângă Bug şi în judeţul Berezovca (vezi în continuare); "zilnic moare un număr de evrei care abia se îngroapă în mod superficial. Această stare cu totul imposibilă constituie un eminent (iminent) pericol pentru satele germane din Transnistria şi pentru teritoriul învecinat al comisariatului german din Ucraina. Pentru a salva trupele, administraţia germană şi populaţia vă rog a lua măsuri energice"[80] (doc. 40). Ce răspuns s-a dat, a notat, în scris, Alexianu pe marginea telegramei traduse. Secretarul general al Guvernământului Transnistriei şi adjunctul lui Alexianu, Cercavschi, a răspuns cu mâna sa: **"S'a răspuns Comisarului General Oppermann că am luat măsuri să ardem cadavrele evreieşti"**[81]**.**

Circa 48 000 de evrei au fost împuşcaţi de poliţişti ucraineni aduşi din judeţul Golta, cu ajutorul celor 12 jandarmi cantonaţi la Bogdanovca. Măcelul a început la 21 decembrie şi a continuat până în dimineaţa lui 24, fiind întrerupt în ajunul Crăciunului. Execuţiile au reînceput la 28 decembrie şi au continuat până la 30 inclusiv, şi au fost reluate de la 3 la 8 ianuarie. Evreii au fost împuşcaţi în ceafă cu puşti sovietice de captură şi înainte de moarte au fost siliţi să se dezbrace. Dinţii de aur au fost scoşi din gură cu lovituri cu patul puştii sau cu cleşti, inelele tăiate cu deget cu tot, dacă nu erau scoase destul de repede. Ucigaşii au fost aprovizionaţi din abundenţă cu *Samagon*, o băutură alcoolică locală din sfeclă[82]. Arderea cadavrelor a început imediat şi a fost efectuată de o echipă de 200 de tineri evrei, aleşi pentru această muncă. Pe măsură ce cadavrele erau arse, a fost redus şi numărul evreilor folosiţi la această muncă: 150 de evrei din echipa de gropari au fost împuşcaţi. Unul dintre evreii aleşi să ardă cadavre, care a rămas în viaţă, a descris cum a decurs munca: "Făceam stive la arderea cadavrelor. Un rând de paie, [pe] care aşezam oameni circa 4 metri lăţimea, înălţimea mai mult de un om; lungimea cam 10 metri. La margine şi la mijloc puneam lemne, şi iaraşi un rând de oameni şi un rând de paie cu lemne; aprindeam o stivă şi pregăteam altă stivă, aşa că a durat circa două luni până ce am prefăcut [în] cenuşă fraţii noştri. În geruri mari ne încălzeam cu cenuşa caldă"[83].

La Domanovca, un târg evreiesc pe drumul ce lega Odessa de Golta, au fost concentraţi circa 20 000 evrei din Odessa şi din împrejurimile târgului. 18 000 au fost ucişi cu ajutorul poliţiei ucrainene locale şi a jandarmilor români, între 10 ianuarie şi 18 martie 1942. Aici, cadavrele au fost arse, dar nu imediat după execuţie, ca la Bogdanovca, ci după ce au fost îngropate, după cum reiese în mod clar din raportul pretorului Teodor Iliescu: "În Domanovca există un lagăr de evrei, care prezintă un pericol permanent pentru autorităţi şi populaţia autohtonă din localitate, din cauza mizeriei în care trăiesc şi a insectelor de care sunt plini, fiind cel mai bun mediu de răspândire al tifosului, holerei, şi al altor boale. **Cum în această comună s-au împuşcat un număr însemnat de evrei, care au fost îngropaţi în gropi neconforme cu regulile cerute**, fiind săpate la o adâncime de cel mult 1/2 m şi care prin infiltrarea apei în pământ o data cu topirea zăpezii va prezenta un pericol pentru sănătatea publică… vă rugăm să binevoiţi a dispune mutarea lagărului la Bogdanovca… Nu pot produce absolut nimic, iar **din cauza mizeriei mor zilnic între 30-50**…". Isopescu a notat decizia sa pe marginea raportului: "Să se procedeze conf. ord. 23. **Cadavrele să fie arse** pentru a nu se extinde molima"[84] (doc. 41).

Calvarul evreilor din Odessa a fost la fel de mare ca al celor din lagărele de pe Bug. La ocuparea Odessei trăiau în oraş peste 120 000 de evrei. Peste 22 000 au fost înghesuiţi în nouă magazii în afara oraşului şi împuşcaţi, sau arşi de vii la ordinul lui Antonescu, la 23 octombrie 1941. Mii de evrei care s-au refugiat din Basarabia au fost de asemenea împuşcaţi. Câteva mii au fost spânzuraţi pe străzi sau împuşcaţi în închisoarea oraşului. Ordinul lui Antonescu, care trebuia să rămână secret, era clar: "Ca represalii, domnul Mareşal Antonescu ordona: 1. Executarea tuturor evreilor din Basarabia refugiaţi la Odessa. 2. Toţi indivizii care intrau în prevederile ordinului 3161 şi alţii ce mai pot fi adăugaţi, vor fi băgaţi într'o clădire în prealabil minată şi care se va arunca în aer. Acestea se vor face în ziua înmormântării victimelor noastre"[85] (doc. 42). Ordinul secret, predat generalului Trestorianu la 23 octombrie, indica numărul evreilor care trebuiau împuşcaţi şi spânzuraţi: "suprimarea celor 18 000 evrei din ghetouri şi în fiecare sector de regiment, suprimarea a cel puţin 100 evrei prin spânzurătoare în pieţe"[86] (doc. 43). 30 000 au fost deportaţi pe jos la Domanovca şi de acolo la Bogdanovca la sfârşitul lunii octombrie 1941. La 13 februarie 1942 colonelul Velcescu, preşedintele Biroului central de evacuare a evreilor din Odessa a raportat că 31 114 de evrei au fost evacuaţi cu trenul la Berezovca, numărul deportaţilor ajungând în aprilie la 35 000[87] (doc. 44). Aceşti evrei au fost împuşcaţi de unităţile de exterminare ale germanilor localnici în colaborare cu jandarmi români şi cadavrele lor au fost arse de nemţi.

Să recapitulăm capitolul Odessa: peste 22 000 au fost executaţi în magazii sau arşii de vii drept represalii (documentele 42 şi 43); 65 000 au fost deportaţi – 30 000 pe jos şi 32 819 cu trenul (4 315 bărbaţi, 19 299 femei, 9 205 copii[88] –doc 42). Inspectoratul Jandarmeriei din Transnistria s-a folosit de cuvântul **dispăruţi**, în raportul său privind deportarea şi lichidarea celor 65 000 din Odessa[89] (doc. 45). Potrivit documentelor secrete româneşti, necunoscute până acum, autorităţile române de ocupaţie au lichidat singure sau în colaborare cu nemţii, dar din propria lor iniţiativă, peste 122 000 evrei din Odessa. Executarea evreilor ucraineni de către români a fost menţionată şi în limbajul cod – **evrei evacuaţi din Transnistria.** Din Transnistria nu exista evacuare decât pe lumea cealaltă (vezi raportul lui Alexianu către Cabinetul civil militar despre "evacuarea" a 65 252 evrei "din Transnistria"– doc. 46).

În Transnistria au fost deportaţi peste 195 000 evrei, cetăţeni români, dintre care au rămas în viaţă, la 15 noiembrie 1943, 49 927 evrei[90] (doc. 47). 145 000 de evrei au fost exterminaţi sau au murit de foame, frig, tifos şi alte boli. Această cifră nu cuprinde pe evreii executaţi în prima fază a războiului în cadrul aplicării ordinului de "curăţirea terenului" şi a celor care au murit înainte de deportare. Din cei peste 200 000 de evrei ucraineni, găsiţi în viaţă la înfiinţarea Guvernământului Transnistriei, cel puţin 180 000 au fost măcelăriţi. Documentaţia, ascunsă până nu de mult, dovedeşte că guvernul a ţinut o contabilitate a crimelor, notând în amănunţime numărul evreilor lichidaţi şi dacă era posibil şi împărţirea lor după sex şi vârstă. După exemplul Germaniei, România a declarat război nu numai contra comunismului şi a Uniunii Sovietice ci şi contra poporului evreu.

Regat şi sudul Transilvaniei

"Vreau să curăţ ţara de evrei" i-a spus Antonescu marelui pretor al armatei şi comandant al jandarmeriei militare, generalul Ion Topor, la începutul lunii iulie 1941, la o masă festivă la Cernăuţi, cu ocazia eliberării oraşului şi a Bucovinei de nord, în prezenţa Regelui Mihai[91]. În prezent a devenit clar că a existat un plan românesc de alungare a tuturor evreilor din România, plan care a căpătat o formă definitivă în luna mai 1941, sub influenţa Germaniei, dar fără vreo presiune din partea ei, şi, uneori, chiar împotriva voinţei ei. Acest plan a fost pus în aplicare fără compromisuri până în octombrie 1942 şi a fost anulat doar în martie-aprilie 1943. Planul acesta cuprindea nu numai eliminarea evreilor din provinciile recuperate, ci în prima etapă, deportarea evreilor din Moldova şi, apoi, a majorităţii evreilor

din întreaga România, dar şi permiterea emigrării în Palestina sau în orice altă direcţie, cu condiţia ca evreii să lase pe loc tot avutul lor. Locul de destinaţie a deportării din România însăşi era Transnistria, şi nu toată provincia, ci judeţele Golta şi Berezovca, Regatele morţii ale Guvernământului, de unde evreii urmau să fie trecuţi dincolo de Bug, la germani, sau ucişi pe loc de jandarmi sau de unităţile de ucigaşi ale germanilor localnici sau de ambii, cum s-a şi întâmplat cu primele transporturi din vara anului 1942. Acest plan nu avea nici o legătură cu planul german de deportare a evreilor din România în lagărele morţii din Polonia. Acest plan românesc a ieşit la iveală numai după deschiderea arhivelor din fosta Uniune Sovietică şi din România. "Noi trebuie să folosim acest ceas ca să facem purificarea populaţiei"[92] a afirmat Mihai Antonescu în şedinţa guvernului din 17 iunie 1941, cu cinci zile înainte de începutul războiului. La 25 iunie Mihai Antonescu a comunicat miniştrilor că generalul Antonescu a hotărât "să scoată din toate comunele rurale – **şi din Moldova** şi din Basarabia şi din Bucovina pe evrei"[93]. La 18 iunie 1941 Antonescu a ordonat evacuarea tuturor evreilor din satele aflate între Siret şi Prut în târguri sau în lagărul Târgu Jiu şi încarcerarea bărbaţilor între 18-60 de ani în lagărul Târgu Jiu: "Familiile evacuate nu au voie să mai intre în comunele din care au plecat" (doc 48) se specifica în ordin. 40 000 şi-au pierdut locuinţele, bunurile şi rosturile în mai puţin de 24 de ore. Zeci de mii au fost îngrămădiţi în trenuri închise şi transportaţi în lagărul Târgu Jiu care nu putea cuprinde un număr atât de mare de persoane, fiind nevoie de a-i răspândi în lagăre improvizate în sudul ţării. Zeci de evrei au murit în timpul transportului. Mii de evrei au fost evacuaţi şi din comune şi târguri din sudul Transilvaniei şi concentraţi în ghetouri şi lagăre temporare, uneori în alte comune.

Pogromul de la Iaşi a fost executat la ordinul explicit al lui Ion Antonescu care a dispus evacuarea totală a populaţiei evreieşti din oraş şi lichidarea fără milă a oricărui evreu care va deschide foc asupra soldaţilor români şi germani. Secţia a doua din Marele Cartier General şi Serviciul Special de Informaţiuni, pe scurt SSI, au pregătit terenul pentru pogrom şi au furnizat pretextul pentru baia de sânge contra evreilor oraşului. Unităţi ale armatei germane, care se aflau în oraş şi în împrejurimi, au ajutat pe camarazii lor români să-şi îndeplinească fantezia lor antisemită. Nici un fel de unităţi SS sau *Einsatzgruppe* germane nu au fost în oraş şi nu au fost implicate în pogrom. Pogromul a fost în întregime "Made în România" şi planificarea sa s-a bazat pe pogromul de la Dorohoi, executat şi el de unităţi ale armatei române în iulie 1941, şi nu după exemplul pogromurilor naziste în Europa care atunci doar începeau (ca de exemplu, pogromul de la Lvov de la începutul lui iulie 1941). Dar, fără prezenţa armatei germane în România, regimul antonescian nu ar fi îndrăznit să conceapă un astfel de plan şi de o asemenea amploare. Evacuarea evreilor din Iaşi, care urma să se desfăşoare concomitent cu evacuarea evreilor din sate şi târguri, făcea parte din "planul mare", care urma să pună capăt prezenţei evreieşti în Moldova în acelaşi timp cu lichidarea fizică a evreilor din Basarabia şi Bucovina ("curăţirea terenului"). La 29 iunie, în ziua în care urmau să fie evacuaţi toţi evreii din oraş, trăiau la Iaşi 45 000 de evrei[94] (doc. 49). În mai 1942, la recensământul "persoanelor având sânge românesc", se aflau în oraş 32 624 de evrei. Deci, cel puţin 12 000 de evrei au fost masacraţi în pogrom.

Ordinul formal de evacuare a evreilor din Iaşi a fost dat de Ion Antonescu, telefonic, direct comandantului garnizoanei din oraş, colonelul Constantin Lupu, la 27 iunie 1941. Lupu a primit ordin, printre altele, să ia măsuri "pentru evacuarea din Iaşi a populaţiei evreieşti"[95]. În noaptea de 28/29 iunie, când unităţile militare de poliţie şi jandarmerie au început arestări şi lichidări, Antonescu a revenit asupra ordinului său de evacuare şi Lupu l-a notat cu exactitate întrucât şi de data aceasta i-a fost comunicat telefonic: "1. Vei da o ordonanţă, care o vei semna D-ta ca Comandant Militar al oraşului Iaşi, bazată pe înaltele decrete existente şi mai adăugând, având în vedere starea de război… La primirea de focuri de armă dintr'o locuinţă, se va încercui acea locuinţă cu armata, vor fi arestaţi toţi locuitorii afară de copii şi

după o instrucție sumară, acei găsiți în vină vor fi executați. Aceleaşi sancțiuni se vor aplica şi acelora care vor dosi persoanele care au savârşit sancțiunele [descrise] mai sus.

2. Evacuarea populației evreieşti din oraşul Iaşi este necesară şi va fi facută total – inclusiv femei şi copii. Evacuarea se va face pe **pachete, pachete,** mai întâi la Roman şi apoi la Târgu Jiu. Pentru aceasta vei lua înțelegere cu Ministerul de interne şi Prefectura de județ, chestiunea trebuind bine studiată"[96] (doc. 50).

Înainte de emiterea acestor ordine s-au realizat înțelegeri cu trimisul *Abwehr*-ului la Bucureşti şi cu comandantul corpului militar german din Iaşi privind metodele de acțiune împotriva evreilor. Din cauza incapacității comandantului militar al oraşului, colonelul Lupu, de a stăpâni situația şi de a executa cu exactitate ordinul lui Antonescu, acesta a fost destituit la 2 iulie 1941. În cursul procesului intentat contra lui la tribunalul Corpului 4 armată, în ianuarie 1942 a dezvăluit ordinul secret pe care l-a primit de la Antonescu şi de la adjunctul său. (Procesul a fost secret şi documentația cu privire la proces şi la pogrom nu au fost cunoscute până în iulie 1996). Acesta este cadrul în care a avut loc Pogromul de la Iaşi.

Alungarea evreilor din Moldova, sau cu alte cuvinte extinderea ordinului de "curățirea terenului" pe teritoriul României, este "planul mare"[97]. Acest plan nescris a fost amintit în mod explicit de Ion Antonescu în directivele trimise lui Mihai Antonescu de pe front la 3 septembrie 1941 (vezi în continuare). Părți din "planul mare" au fost aplicate în Moldova, pornind de la perceperea existenței evreilor pe acest teritoriu – care era cel mai populat cu evrei – ca o nenorocire care a lovit poporul român, aşa cum a fost concepută la timpul său de poeții Alecsandri şi Eminescu, de scriitorii Creangă şi Negruzzi şi de liderii mişcărilor antisemite Iorga, Cuza şi Codreanu. Mihai Antonescu a stabilit în scris că istoria a acordat națiunii române o ocazie unică de a curăța țara de străini – ocazie care nu se va repeta niciodată. Dacă nu ar fi intervenit naziştii, care au înfrânat excesul de zel al lui Antonescu, din motive de planificare şi organizare, "Planul mare", care se referea şi la evreii din Iaşi, ar fi fost pus în aplicare deja în anul 1941.

Pogromul de la Iaşi a fost planificat de aceleaşi organe care au planificat lichidarea evreilor din Basarabia şi Bucovina de nord, cei care au conceput ordinul de "curățirea terenului" pentru jandarmerie şi a "ordinelor speciale" pentru armată, cei care au planificat să-i asmută pe țăranii din satele basarabene împotriva evreilor încă înainte de cucerirea teritoriului de către unitățile militare. Inițiatorul a fost însuşi Ion Antonescu care a dat un ordin secret generalului Şteflea "să fie identificați, pe regiuni [în Moldova], toți jidanii, agenți comuniști sau simpatizanți. Ministerul de Interne să-i ştie, să le interzică circulația şi să fie în măsură să facă cu ei ce voi ordona, când va fi momentul oportun"[98]. Pe baza acestui ordin s-au dat dispoziții către Ministerul de Interne şi Ministerul Propagandei, pe când organele militare informative – Cabinetul militar, secția a doua din MCG şi Serviciul Special de Informații (care era subordonat direct lui Antonescu) – Ministerul de Interne (care comanda jandarmeria şi poliția) şi Ministerul Propagandei (condus şi el de Mihai Antonescu), au tradus dispozițiile date într-un plan operativ. Principalul instigator la pogrom a fost Comandamentul suprem al armatei române, iar planificatorul lui a fost secția a doua din MCG care s-a bazat pe ordinul secret al lui Antonescu către Şteflea din 19 iunie 1941. Al doilea ordin al lui Antonescu către Lupu, de a evacua toți cei 45 000 de evrei ai oraşului, şi autorizația de a executa orice evreu "care va ataca armata" au acordat mână liberă armatei, jandarmeriei şi poliției să ucidă, să tortureze şi să evacueze o parte din evrei spre sudul țării. Numărul evreilor ucişi, din surse militare româneşti, se ridica la cel puțin 13 868 bărbați între 18-50 de ani[99] (doc. 51). Comunitatea evreiască din Iaşi a stabilit, după efectuarea unor liste nominale ale victimelor, pregătite în secret de teama Siguranței care a confiscat de câteva ori liste de victime, că numărul de evrei ucişi în pogrom este de 14 850[100]. Şeful SSI-ului, Eugen Cristescu, a fost informat de subordonații săi din Iaşi, că numărul morților "după tablourile [nominale] de la toate sinagogile… a fost de 13 266, dintre care 40 femei şi 180 de copii"[101].

La începutul lui septembrie, Ion Antonescu a explicat miniştrilor planurile sale cu privire la evreii din România. El a fost furios când a aflat, că în timp ce s-a aflat pe front, evreii din Moldova, închişi în lagărele din sudul României au fost eliberaţi, dar nu la casele lor, ci în oraşe, reşedinţe de judeţ. "Toţi evreii să fie readuşi în lagăre, preferabil în cele din Basarabia, **fiincă de acolo îi voi împinge în Transnistria**, imediat ce mă voi degaja de actualele griji"[102] (doc. 32). Moldova era zona cea mai populată cu evrei, iar în Transilvania trăiau evreii "unguri". În ceea ce priveşte Muntenia, unde majoritatea evreilor trăiau la Bucureşti, încă nu luase nici o hotărâre în toamna 1941. Destinaţia deportării evreilor români, cum am aratat, era Transnistria, şi nu în lagărele de exterminare din Polonia, unde nu funcţionau încă camerele de gazare. "Noi avem zeci de mii de jidani, pe care am intenţia să-i arunc în Rusia"[103], a spus Antonescu miniştrilor la 6 septembrie 1941. Ministrul Germaniei la Bucureşti, Killinger, a anunţat Berlinul la sfârşitul lunii august 1941 că Antonescu a concentrat 60 000 de evrei din Regat la munca obligatorie şi că intenţionează să-i trimită spre est, "în zonele cucerite de curând"[104]. Aceasta nu a fost prima aluzie în cercurile naziste că Antonescu este ferm hotărât să rezolve imediat problema evreiască şi în Regat. Marele Pretor al armatei, generalul Ion Topor, a explicat subordonaţilor săi politica guvernului: "Ţara n'are nevoie de evrei şi trebuie curăţită de evrei"[105]. Mihai Antonescu a anunţat la sfârşitul lunii august 1941, la o recepţie la Ministerul de externe, că guvernul generalului Antonescu intenţionează să rezolve problema evreiască în întreaga România: "[Problema] se găseşte în întreaga ţară în curs de rezolvare. În multe oraşe şi sate, evreii au fost adunaţi în cartiere speciale, sau concentraţi în lagăre de muncă. Ei poartă ca semn distinctiv steaua galbenă evreiască şi întâmpină dezgustul poporului român"[106].

Ştirea că poliţia din Regat concentrează 60 000 de evrei pentru a-i trimite la muncă în Răsărit a produs îngrijorare la Berlin. Antonescu era ferm decis să soluţioneze problema evreiască imediat, fără coordonare cu *Wehrmacht*-ul şi cu alte autorităţi germane, fără planificare, în iureş, fără să ia în consideraţie capacitatea de lichidare a *Einsatzgruppe D,* care era desfăşurat în întregime şi copleşit de uriaşa şi epuizanta sarcină pe care o reprezenta exterminarea a sute de mii de evrei din sudul Ucrainei. Cei 600 de ucigaşi ai *Einsatzgruppe* urmau să se prăbuşească sub [marele numar] de evrei din faţă şi din spate"[107]. La Berlin au ajuns la concluzia că deportarea evreilor din România va lovi în economia românească şi în obligaţiile pe care România şi le-a asumat faţă de Reich. Într-o notă internă a Ministerului de externe german se arăta că evreii deţin încă poziţii importante în economie, că "arianizaţia" (adică românizarea) se află într-o fază de început şi că mulţi români au fost mobilizaţi. Deportarea evreilor "va lovi în schimbul de mărfuri şi în noile iniţiative de afaceri germane". Legaţia germană a acţionat imediat şi, la o săptămână după emiterea ordinului lui Antonescu privind deportarea celor 60 000 de evrei din Regat, a cerut lui Mihai Antonescu " să acţioneze **într-un mod sistematic şi lent"**[108] (doc. 52), adică să nu elimine imediat pe evreii din Regat.

În rezumat, prima încercare a regimului antonescian de a deporta evreii din Regat a fost zădărnicită de Germania nazistă – de către Misiunea militară germană la Bucureşti şi de Ministerul de externe german, pentru că era sălbatică şi neplanificată şi deoarece la Berlin s-a ajuns la concluzia că va provoca o paralizie parţială a economiei româneşti, lovind în capacitatea României de a face faţă obligaţiilor sale economice faţă de Reich. Antonescu a fost nevoit să-şi suspende planul, dar a anunţat în mod deschis că nu l-a abandonat. Articole redacţionale nesemnate, care au fost publicate în presa românească la sfârşitul lui octombrie 1941 – articole care exprimau linia oficială –, au anunţat românilor că "problema evreiască a intrat în faza soluţiei finale şi că nici un om din lume şi nici o minune nu pot împiedica soluţionarea ei". Guvernul a anunţat că România "s'a înscris printre naţiunile care sunt hotărâte să colaboreze efectiv pentru rezolvarea definitivă a problemei evreieşti, nu numai locale, dar şi europene"[109] (doc. 53). Într-o scrisoare trimisă unui intelectual naţionalist şi antisemit, care lăudase politica antisemită a Conducătorului, Antonescu s-a obligat să elimine

cu totul pe evrei din România: "Nimeni şi nimic nu mă va împiedica, atâta timp cât voi trăi, de a împlini opera de purificare"[110] (doc. 54). Din lipsă de spaţiu nu vom continua prezentarea politicii regimului antonescian faţă de evrei. Subliniem doar că, în iunie 1942, Mihai Antonescu, în numele lui Ion Antonescu, a acceptat, iarăşi, în cadrul convorbirilor secrete cu trimişii lui Himmler din *Sicherheitspolizei und das SD*, soluţia finală în România, adică deportarea tuturor evreilor români, cu foarte mici excepţii, în lagărul de exterminare Belzec din Polonia ocupată. La 26 iulie 1942 Ministerul lui Himmler a anunţat Ministerul de externe la Berlin că deportarea evreilor din România, "în trenuri speciale spre est", va începe de la 10 septembrie 1942[111] (doc. 55). La 17 august 1942 Subsecretarul de stat Luther, din Ministerul de externe german, a raportat că "există o confirmare din partea vice-premierului Mihai Antonescu, care este de acord, în conformitate cu dorinţa Mareşalului Antonescu, ca autorităţile germane să execute evacuarea evreilor din România şi a începe imediat transporturi din judeţele Arad, Timişoara şi Turda"[112] (doc. 56). Antonescu însuşi a ordonat, la 10 iulie 1942, să se înceapă deportarea cu evreii din Transilvania de sud "pe Bug, pentru a face loc de adăpostire şi cazare a refugiaţilor români din Ardealul cedat" [113] (doc. 57), după ce a ajuns la concluzia ca Hitler îl duce de nas în problema Transilvaniei. La Preşedinţia Consiliului de Miniştri s-a pregătit un plan amănunţit privind operaţiunile de evacuare "care trebuie să cuprindă întreaga populaţiune evreiască", stabilind excepţiile[114] (doc. 58). Deportarea a fost ordonată de Ion Antonescu şi pregătită "în cele mai mici amănunte de Ministerul Afacerilor Interne pe baza indicaţiunilor date de Domnul Mihai Antonescu"[115] (doc. 59). Împuternicitul Guvernului pentru rezolvarea problemei evreieşti în România a rezumat în câteva cuvinte intenţia regimului antonescian faţă de evreii din Regat şi sudul Transilvaniei: "În programul nostru este de a evacua toţi evreii găsiţi inutili în câmpul muncii naţionale în Polonia"[116] (doc. 60). Ministerul Românizării făcea deja planuri privind locuinţele pe care le va obţine după "descongestionarea Capitalei, deci a locuinţelor de evrei, prin expulzări şi emigrări"[117]. Soldaţii de pe front au primit, în vara anului 1942, o foaie de propagandă cu "Cântecul Mareşalului", care-i asigura de victorie şi anunţa apropiata lichidare a evreilor (doc. 61):

Vine ceata îngerească
Pe jidani să-i prăpădească;
Şi voi? Jidani blăstămaţi,
Puţintei ce-aţi mai rămas
Nici aceia nu scăpaţi;
(...)
Ca pe patruzeci şi doi
Mergem cu toţi la război;
Şi o să fie vai de voi
Porunca dumnezeiască
Pe jidani să-i prăpădească[118].

Regimul antonescian, în frunte cu Ion şi Mihai Antonescu, a acceptat deportarea evreilor români în lagărul de exterminare Belzec din Polonia ocupată, unde, conform unui plan german, urmau să fie gazaţi şi arşi într-un ritm de 2 000 pe zi. În afară de 17 000 de evrei, găsiţi "utili" economiei naţionale sau cu drepturi excepţionale, întreaga minoritate evreiască din România, care număra în mai 1942 (recensământul a fost organizat în acest scop) 292 149 suflete, urma să fie exterminată în decurs de circa 140 de zile. Suspendarea planului, la 13 octombrie, nu a fost rezultatul unei regăsiri târzii a umanismului, ci rezultatul unui şoc provocat de înţelegerea faptului că interesele germane şi cele româneşti nu mai coincid, că armata română urmează să fie măcinată la Stalingrad, că în ciuda tuturor sacrificiilor materiale (alimente, petrol, materii prime) şi umane, Hitler nu intenţionează să

înapoieze Transilvania de nord României. România dăduse tot şi nu primise nimic, Ungaria dăduse puţin, nu renunţase încă la evrei şi rămânea cu Transilvania. La aceasta s-a adăugat şi intervenţia lui Iuliu Maniu la Antonescu, la cererea liderului evreu Willy Filderman, care a cerut Conducătorului să-şi reconsidere decizia. Această intervenţie a stârnit furia lui Antonescu care era ferm decis să termine cu evreii în 1942. Să nu uităm ce a notat cu mâna sa la 31 august 1942: "Să se publice structura oraşelor pentru ca să vadă şi ţara cât era de compromisă şi de ameninţată viaţa economică şi dezvoltarea spirituală din cauza ticăloşiei politicianiste iudeo-masonice a căror exponenţi erau partidele "naţionaliste" din Transilvania şi Regat. Dacă voi lăsa moştenitorilor regimului aceiaşi situaţie, voi face şi regimul meu părtaş la această crimă. **Voi trece peste toţi şi peste orice greutate pentru a purifica naţia de această neghină.** Voi înfiera la timp pe toţi acei care au venit – **ultimul dl. Maniu** – şi vor veni să mă împiedice a răspunde dorinţei majorităţii imense a acestei naţii…

Să se publice integal această rezoluţie a mea odata cu publicarea statisticei şi memoriului de faţă. Publicarea până la 10 septembrie"[119] (doc. 62).

La 12 septembrie urma să plece din Arad, spre camerele de gazare din Polonia, primul tren cu deportaţii evrei din Transilvania de sud. Antonescu ştia încă din iunie 1941 din gura lui Hitler, ce-i aşteaptă pe evreii "din răsărit".

După catastrofa militară română la Stalingrad, în aşteptarea verdictului puterilor democratice, care de la sfârşitul anului 1942 au avertizat că vor pedepsi cu asprime state şi conducători care iau parte la exterminarea evreilor, şi în speranţa unei întoarceri a armelor pentru a evita o ocupaţie rusească a Ţării, Mihai Antonescu, cu aprobarea lui Ion Antonescu, a iniţiat o operaţiune secretă de falsificare, sustragere şi înlocuire de documente incriminatorii pentru a minimaliza răspunderea regimului pentru crimele comise împotriva evreilor din România şi Ucraina şi nu numai în această privinţă. Documentele false urmăreau să arunce vina în primul rând pe germani (şi pe legionari) pentru execuţiile în masă comise de armata şi jandarmeria română la Iaşi, în Basarabia şi în Ucraina. Dar falsificarea documentelor urmărea nu numai problema evreiască, ci avea ca scop să elibereze *post-factum* regimul de principala sa crimă – înfeudarea ţării intereselor de dominaţie mondială a Germaniei, participarea la război dincolo de obiectivul naţional just al României, de eliberare a celor două provincii româneşti acaparate de Rusia Sovietică în iunie 1940, şi de uriaşele pierderi umane şi materiale sacrificate de România. Stenograme ale unor şedinţe de guvern au fost în parte rescrise, protocoale ale unor convorbiri cu oficialităţi naziste au fost ori înlocuite (dacă erau de o dată mai veche) sau redactate de la început într-o formă care nu reda cu fidelitate cele discutate, pentru a sublinia atitudini ferme, de grija pentru poporul român şi de respingere a unor cereri germane sau unele dispoziţiuni date unor diplomaţi români care duceau tratative secrete cu puterile occidentale. Echipa principală de falsificatori de documente a operat la Ministerul de externe, dar fenomenul s-a înregistrat şi la Ministerul de Interne şi în special la MStM. Astfel, a fost modificat protocolul şedinţei guvernului din 26 iunie 1942 la care s-a aprobat deportarea evreilor din Regat şi sudul Transilvaniei, încât ca acest punct a dispărut de pe ordinea de zi. La fel, amintim numai spre a servi de exemplu, a fost modificat în grabă protocolul convorbirii avute la 23 septembrie de Mihai Antonescu cu Ribbentrop, la Marele Cartier General al Armatei Germane la Vinitza, în Ucraina, convorbire în cursul căreia Mihai Antonescu a repetat consimţământul Conducătorului pentru deportarea evreilor din România în lagărele de exterminare germane din Polonia. Protocolul convorbirii a fost rescris pentru a intercala îngrijorarea guvernului antonescian faţă de soarta soldaţilor români în zona Stalingradului şi în loc de a menţiona consimţământul român pentru deportarea evreilor (aşa cum apare în protocolul german al convorbirii, aflat în arhiva Ministerului de externe german) a fost adăugat următorul text: "Dl. von Ribbentrop (…) mi-a vorbit fără să fi deschis măcar cuvântul despre experienţa legionară şi despre evadarea lui Horia Sima…"[120] (doc. 63). Horia Sima a fugit din lagărul deschis de la Berkenbrueck din nordul Germaniei la 16

decembrie 1942 şi ştirea despre fuga lui în Italia a fost comunicată lui Mihai Antonescu de către Killinger la 24 decembrie 1942. Falsificatorii documentului au greşit cu trei luni, plasând acest amănunt în locul textului care menţiona aprobarea de către Mihai Antonescu a deportării generale, dovadă că falsificarea s-a făcut în grabă. De asemenea, a fost inventată o întâlnire între Ion Antonescu şi Hitler care ar fi avut loc la mijlocul sau la sfârşitul lunii octombrie 1942, la cartierul Führerului din Prusia orientală, după care Antonescu ar fi spus: "Germania a pierdut războiul sau… acum trebuie să ne concentrăm toate eforturile să nu-l pierdem pe al nostru"[121]. O asemenea întâlnire nu a avut loc şi aceste cuvinte semnificative nu au fost rostite înainte de Stalingrad. Antonescu a sacrificat trupe române la Stalingrad din loialitate faţă de Führer, nepermiţând o retragere a diviziilor române încercuite, când mai puteau să iasă din încercuire. Un document fals a fost intercalat printre documentele Ministerului de Externe, o telegramă trimisă chipurile de Mihai Antonescu lui Ion Antonescu "în trenul special al Conducătorului" în drum spre întâlnirea inventată cu Hitler, de către cel care s-a ocupat de falsificarea documentelor la Ministerul de Externe[122] (doc. 64).

Atitudinea regimului antonescian faţă de evrei a fost stabilită de Ion Antonescu şi s-a bazat pe concepţia că evreii constituie un inamic la fel de puternic ca Armata sovietică şi că lupta "împotriva jidanilor" va asigura viitorul poporului român: "Nimeni n-a avut naivitatea să-şi închipuie, atunci când s-a deschis lupta în contra jidanilor, că va fi uşoară, cum nimeni n-a avut naivitatea să creadă, ca începând contra Rusiei, vom trage zece gloanţe la Prut şi vom termina războiul fără valuri de sânge. Pe această luptă se clădeşte un drum nou neamului românesc şi o viaţă nouă pentru generaţiile viitoare. Pe această luptă şi pe sacrificiile pe care le facem astăzi se va clădi societatea românească…"[123] (doc. 65).

---

[1] Jean Ancel (ed.), *Documents Concerning the Fate of Romanian Jewry During the Holocaust,* Beate Klarsfeld Foundation, Jerusalem 1986, XII vols. (în continuare, Ancel, *Documents*).

[2] Notă privind întâlnirea între Mihai Antonescu şi Generalul Rotkirchen din 28 august 1942, în Ancel, *Documents,* IX, nr.162, p. 423.

[3] *Documents on German Foreign Policy*, Series D (1937-1945), vol. XI, London 1949, nr. 652, p.1089-1091 (în continuare DGFP). Versiunea germană: *Akten zur deutschen auswaertigen Politik 1918-1945,* Serie D: 1937-1941, Band XIII.2 (1970), s. 264.

[4] Stenograma convorbirii între Antonescu şi Hitler din 14 ianuarie 1941, notată de Mihai Antonescu, în Ancel, *Documents,* IX, nr.72, p.150.

[5] DGFP, vol. XIII, nr.207, p.318-319.

[6] Protocolul convorbirii dintre Hitler şi Antonescu din 12 iunie 1941, DGFP, vol. 13, nr.167, p. 267.

[7] Mihai Antonescu a afirmat aceasta, la 14 martie 1944, într-o telegramă trimisă ambasadorului special la Ankara (care reprezenta şi opoziţia), în încercarea de a convinge puterile democratice occidentale că regimul antonescian s-a opus dintotdeauna exterminării evreilor. Afirmaţiile sale nu corespund adevărului. Telegrama lui Mihai Antonescu către Legaţia Romaniei la Ankara, Arhivele Ministerului de externe român, Dosarul "Ankara", vol. I, p.108-109.

[8] Nota cu privire la convorbirea dintre Ribbentrop şi Mihai Antonescu la 23 septembrie 1942, cu participarea colonelului Davidescu, United Restitution Organization (URO), *Dokumentensammlung,* Frankfurt/ M 1960, vol. III, p. 578.

[9] Ion Antonescu către Iuliu Maniu, 22 iunie 1941, Drăgan, J. C. (ed.), *Antonescu, Mareşalul României şi războaiele de reîntregire,* Veneţia 1988, vol. II, nr. 13, p.197. În continuare, Drăgan, *Antonescu,* (sublinierea mea, JA)

[10] Ion Antonescu către C.I.C. Brătianu, 29 octombrie 1942, în Drăgan, *Antonescu, II,* nr. 23, p. 27 (sublinierea mea, JA)
[11] Mihai Antonescu, *Pentru Basarabia şi Bucovina,* Îndrumări date administraţiei dezrobitoare, Bucureşti 1941, p. 60-61.
[12] Stenograma şedinţei guvernului din 8 iulie 1941 (fragmente), în Ancel, *Documents,* VI, nr.15, p.199-201.
[13] "Planul pentru înlăturarea elementului iudaic de pe teritoriul basarabean, aflat încă sub stăpânire sovietică, prin organizarea de echipe care vor devansa trupele române", Arhiva Ministerului Apărării Naţionale, Colecţia Armatei a IV-a. Rola 781, fila 0145-0146 (în continuare, Arhiva MApN)
[14] Despre participarea Armatei Române la aplicarea pe teren a "ordinelor speciale", vezi Jean Ancel, *Contribuţii la istoria României, Problema evreiască,* vol. I, partea a doua, Hasefer, Bucureşti 2001, p. 119-125.
[15] Planul a fost citat în Rechizitoriul de urmărire împotriva lui Popoiu Constantin, comandantul legiunii de jandarmi Orhei, a secretarului legiunii, plutonierul Eftimie Vasile, şi altor comandanţi, în Ancel, *Documents,* VI, nr. 41 si 43, p. 444-445.
[16] Idem, nr. 43, p. 477.
[17] Telegrama trimisă de lt. col. Popescu generalului Voiculescu, Cernăuţi, 9 iulie, Arhiva MApN, Fond Armata a IV-a, rola 655, fila 0473.
[18] Stenograma şedintei Cosiliului de Ministri din 5 septembrie 1941, Lya Benjamin (ed.) *Problema evreiască în stenogramele Consiliului de Miniştri,* Hasefer*,* Bucureşti 1996, nr. 1, nr.109, p. 298-299 (sublinierea mea, JA). În continuare, Benjamin, *Stenograme.*
[19] Idem, p. 299.
[20] Actul de acuzare împotriva a 19 comandanţi militari şi jandarmi care au executat ordine speciale în Bucovina şi Basarabia, 12 februarie 1946, în Ancel, *Documents*, VI, nr.15, p.199-201.
[21] Documentele de la Nürnberg, NO – 2651, NO – 2934, NO – 2938, NO – 2949, NO – 2950.
[22] Idem, NO -2934, NO - 2939.
[23] Idem, NO- 4540; Ereignismeldung UdSSR, NO -52 (rapoarte detailate separate ale Einsatsgruppe D, privind acţiunile sale în URSS, citate la Procesul de la Nürnberg)
[24] Documentele de la Nürnberg – NO -2651.
[25] Rechizitoriu de urmărire împotriva lt. col. Nicolae Caracaş, comandantul Legiunii de jandarmi Lăpuşna şi subordonaţilor săi, 19 august 1948, în Ancel, *Documents*, VI, nr. 37, p. 341.
[26] Copia ordinului lui Antonescu trimis Poliţiei Oraşului Orhei, 6 august 1941, Arhiva Naţională a Republicii Moldova, Direcţia Generală a Poliţiei, Arhiva Siguranţei, Anul 1941, Fond 229, subfond 2, dosar 165, p. 79 (în continuare, Arhiva Chişinău)
[27] Telegrama lui Riosanu către Ion Antonescu, Cernăuţi, 19 iulie 1941, Arhivele Statului, Preşedinţia Consiliului de Miniştri, Fond Cabinet, dos. 89/1941, p.15.
[28] Ordinul Armatei a IV-a către comandantul militar al oraşului Chişinau, 31 iulie 1941, în Ancel, *Documents,* X, nr. 27, p. 83.
[29] Comandamentul Armatei 11 către MStM, 30 iulie 1941, Arhiva MApN, Fond Armata a IV-a, dos.781, p.136.
[30] Akten zur Deutschen Auswaertigen Politik, 1919-1945, Serie D (1937-1941), vol. XIII, 1(1979), doc. 207, p.264, doc. 332, p. 431.
[31] Vezi corespondenţa cu privire la acest convoi între Marele Cartier General şi Marele Pretor: M.Carp, *Cartea Neagră. Suferinţele evreilor din România, 1940-1944,* vol. III, *Transnistria,* Bucureşti, 1947*,* p. 104-106 (în continuare, Carp, *Cartea Neagră*)

[32] Armata a IV-a către unitățile în subordine: Ordinul Preşedinţiei Consiliului de Miniştri privind semnil distinctive, 8 august 1941, Arhiva MApN, dos. 781 (nepaginat).
[33] Guvernatorul Basarabiei, generalul Voiculescu, *Memoriu asupra evreilor din Basarabia*, fără dată, sfârşitul anului 1941, în Ancel, *Documents,* X, nr. 61, p. 143 (în continuare, *Memoriul lui Voiculescu*).
[34] Telegrama lui Mihai Antonescu către Ion Antonescu, Preşedinţia Consiliului de Miniştri, fond Cabinet Militar, dos. 167/1941, p. 42.
[35] Col. Tudose către Conducerea şi Administrarea Basarabiei, 12 august 1941, Arhiva MApN, dos 656, p.13.
[36] Datele au fost culese din dările de seamă şi tabelele predate de legiunile de jandarmi marelui pretor Topor sau de către marele pretor Ministerului de Interne, în Ancel, *Documents,* V, p. 52, 99, 131-133; X, p.100-102, 138.
[37] Gosudartsveni Archiv Odeskoi Oblasti, Ukraina (Arhiva de Stat a Judeţului Odessa, în continuare, Arhiva Odessa), fond 2361, subfond 1c, pp.45-46; versiunea germana: Documentele de la Nürnberg PS-3319.
[38] "Curentul", 27.8.1941.
[39] Raport de anchetă nr. 2 al comisiei Niculescu, decembrie 1941, Arhiva Chişinău, 706-1-69, p. 49. Raportul a notat existenţa a 75 000-80 000 de evrei în Basarabia, la sfârşitul lunii august, Ibidem, p. 48.
[40] *Memoriul lui Voiculescu*, p.139.
[41] Raport de anchetă nr. 2, p. 54. Vezi nota 39.
[42] Inspectoratul general al Transnistriei către Marele Pretor, 11 septembrie 1941; Carp, *Cartea Neagră,* p.122-123.
[43] Notă a unui agent al jandarmeriei din Atachi din 11 noiembrie 1941, în Ancel, *Documents,* V, nr. 110, p.170.
[44] Şedinţa Consiliului de Aprovizionare din 6 octombrie 1941, în Benjamin, *Stenograme*, p. 326.
[45] Inspectoratul general al jandarmeriei din Basarabia către Guvernatorul Basarabiei, 1941, în Ancel, *Documents,* V, nr. 44, p. 101.
[46] *Memoriul lui Voiculescu*, p. 139.
[47] Şeful Cabinetului Militar, colonelul P. Davidescu, către Guvernatorii Basarabiei şi Bucovinei, Arhiva Chişinău, 1607 -1-2, p.171 (sublinierea mea, JA).
[48] Banca Naţională către Ministrul de Finanţe, 17 noiembrie 1941, în Ancel, *Documents,* nr. 114, p.179.
[49] Joseph Goebbels, *Tagebuecher 1924-1945,* Band 4, Piper, München, Zürich 1992, p.1059-1060 .
[50] Raportul şi tabelul de deportări al Guvernatorului Bucovinei, generalul Calotescu, către Preşedinţia Consiliului de Miniştri, 9 aprilie 1942, Arhiva Ministerului de Externe, Fond Central, vol. 20, p.130- 131.
[51] Gh. Tătăranu, *Expunere de titluri şi lucrări ştiinţifice,* Odessa 1943, p. 11.
[52] Raportul ambasadorului SUA, Gunther, din 4 noiembrie 1941, în Ancel, *Documents,* III, nr. 221, p.339.
[53] *Procesul Marei Trădări Naţionale,* Bucureşti 1946, p.148-149 (în continuare, *Procesul*)
[54] Raportul lui Alexianu către Antonescu din 12 septembrie 1941, privind structura regimului de ocupaţie în Transnistria, Arhiva Odessa, 2242-1677, p.18-19b.
[55] La procesul său, Otto Ohlendorf a admis că *Einsatzgruppe D,* de sub comanda lui, a ucis 90 000 evrei între iunie 1941 şi iunie 1942. Cifra cuprinde şi evrei de dincolo de Bug şi Crimeea. *Nürnberg Military Trials,* Case 9,Vol IV, p. 168.
[56] Lista sarcinilor poliţiei în Transnistria, decembrie 1941, Arhiva Odessa, 2242-4-5c, p.3.

[57] Ordinul nr. 1, emis de Comandamentul militar al Transnistriei, afişat pe străzi în trei limbi, Arhiva Odessa, 2730-1-1.
[58] Ordinul 209.221 al Armatei a IV-a, 4 august 1941, Arhiva Chişinau, 693-2-299, p. 26.
[59] Armata IV-a către Marele Cartier General, Arhiva MApN, Fond Armata IV-a, dos. 781, p.162.
[60] Ordinul nr. 4 emis de de prefectul judeţului Balta în română şi rusă, 3 septembrie 1943, Arhiva Odessa, 2358-1-2, p. 4.
[61] Comandantul teritorial al Etapelor 553, general-locotenent Doehla, către Guvernământul Transnistriei, 6 octombrie 1941, Arhiva Odessa, 2241-1081, p. 78-79 (versiunea germană şi traducerea română).
[62] Armata a IV-a către MStM, telegrama, 30 septembrie 1941, Arhiva MApN, Fond Armata a IV-a, dos. 779, p. 164.
[63] Marele Cartier General către Armata IV-a: ordinul lui Antonescu, 6 octombrie 1941.
[64] Mesajul lui Richter către RSHA, 11 octombrie 1941, Documentele de la Nürnberg, PS-3319, copie, în Ancel, *Documents,* V, nr. 87, p.110.
[65] Guvernatorul Alexianu către Comandantul Armatei a IV-a, Arhiva Odessa, 2242-2-76.
[66] Directive privind organizarea convoaielor, 6 septembrie 1941, ibidem, 2242-2-680, p. 50.
[67] Stenograma şedinţei Consiliului de Miniştri din 13 noiembrie 1941, în Benjamin, *Stenograme,* nr.119, p. 337.
[68] Raportul secret al Inspectorului general al jandarmeriei, generalul Vasiliu, 15 decembrie 1941 şi harta, Arhiva Ministerului de Interne, dos.18844, vol. 3.
[69] Raportul Cabinetului Militar al Conducătorului din 4 ianuarie 1942, Arhivele Naţionale, Preşedinţia Consiliului de Miniştri, Fond Cabinet, dos. 86/1941, p. 325-327.
[70] Mareşalul Antonescu de pe front către Mihai Antonescu, 5 septembrie 1941, Preşedinţia Consiliului de Miniştri, fond Cabinet, dos.167/1941, p. 64-65.
[71] Prefectul judeţului Golta, Isopescu, către slt. Bivolaru, 4 noiembrie 1941, Derjavnii Archiv Mikolaisvoi Oblasti, Ukraina (Arhiva Centrală a Judeţului Nicolaev, în continuare, Arhiva Nicolaev), Fond 2178, subfond 1, dos. 66, p. 90.
[72] Raportul prefectului Isopescu către Guvernământul Transnistriei, ibidem, 2178-166, p.151-151b.
[73] Raportul guvernatorului Alexianu adresat Mareşalului Antonescu, 11 decembrie 1941, Arhiva Odessa, 2242-1-677, p.197.
[74] Comandantul Regimentului 20 dorobanţi, colonelul I. Georgescu, către prefectură, Arhiva Nicolaev, 4 decembrie 1942, 2178-1-12, p. 22. Un comentariu scris pe margine de Isopescu, referitor la solicitarea colonelului Georgescu, relevă că prefectul nu ştia de fapt câte ghetouri sunt în judeţul său: "Vă rog întrebaţi raioanele, la telefon, câte ghetouri au, unde se află şi câţi jidani sunt în fiecare [raion]. Cei care fug, să fie împuşcaţi". Ibidem (doc.34)
[75] Stenograma şedinţei guvernului din 16 decembrie 1941, Ministerul Afacerilor Interne, Arhiva Operativă, dos. 40010, vol. 78, p. 358.
[76] Stenograma şedintei guvernului din 16 decembrie 1941 (fragmente), în Benjamin, *Stenograme,* nr, 126, p. 365.
[77] Vezi nota 51.
[78] Telegrama comisarului Schluter către Alexianu, 5 februarie 1942, versiunea germană şi traducerea română, Arhiva Odessa, 2242-1-1486, p.180-180b.
[79] Ibidem.
[80] Telegrama comisarului judeţului Nicolaev către guvernatorul Alexianu la Tiraspol, 14 februarie 1941, original şi traducerea română, Arhiva Odessa, 2242-1-1486, p.200-200b.
[81] Ibidem (sublinierea mea, JA).

[82] Descrierea operaţiunii de execuţie a zecilor de mii de evrei şi arderea cadavrelor a fost făcută pe larg la procesul lui Isopescu din 1945, fiind confirmată între timp de documente româneşti descoperite în arhivele de la Nicolaev şi Odessa. Vezi, *Actul de acuzare, şsi replica acuzarii la procesul primului lot de criminali de război,* Bucureşti, 1945.
[83] Mărturia lui Haim Kogan din Chişinău, supravieţuitor al lagărului Bogdanovca, Bat Yam, Israel, 24 aprilie 1963, Arhiva Yad Vashem, Ierusalim PKR-V, nr. 4, p. 70.
[84] Raportul pretorului raionului Domanovca către prefectura Golta, 19 martie 1942, Arhiva Nicolaev, 2178-1-58, p.358-358b (sublinierea mea, JA).
[85] Ordinul 563 din 24 octombrie 1941, Arhiva MApN, Fond Armata a IV-a, p. 688.
[86] Telegrama colonelului Stănculescu către generalul Tătăranu, 23 octombrie 1941, Ibidem, p. 651.
[87] Raportul colonelului Velcescu către guvernatorul Alexianu privind situaţia deportării evreilor până la 12-13 februarie 1942, Arhiva Odessa, 2242-1-1487, p.132-132b.
[88] Alexianu către Cabinetul civil-militar al Conducătorului, Arhiva Ministerului de Externe, 23 mai 1942, Fond Central, Problema 33, dos. 20, p. 135.
[89] Raportul Guvernatorului Alexianu către Preşedinţia Consiliului de Miniştri despre "dispariţia" a 65 000 de evrei din judeţul Odessa şi a tuturor evreilor din judeţele din sudul Transnistriei, ibidem, p.159-161.
[90] Preşedinţia Consiliului de Miniştri, Situaţia numerică de evrei aflaţi în prezent în Transnistria, 15 noiembrie 1943, ibidem, dos. 22, p. 589.
[91] Depoziţia scrisă de generalul Ion Topor, 7 aprilie 1945, Arhiva Ministerului de Interne, dos. 20725, vol. 10, p. 337.
[92] Stenograma şedinţei guvernului din 17 iunie 1941 (fragmente), în Benjamin, *Stenograme,* nr. 93, p. 234.
[93] Stenograma şedinţei guvernului din 25 iunie 1941, Ibidem, nr. 95, p. 242.
[94] Comunicare telefonică a prefectului din Iaşi, colonelul Dumitru Captaru, către Ministerul de Interne din Bucureşti, în care aducea la cunoştinţă ordinul direct primit de la Mihai Antonescu privind evacuarea tuturor evreilor din oraş, cerând dispoziţii cum să execute ordinul, 29 iunie 1941, Ministerul Afacerilor Interne, Arhiva Operativă, dos. 40019, p. 478. (sublinierea mea, JA).
[95] Apel personal al colonelului Lupu către Antonescu, prin care se plânge că a fost demis din postul său cu toate că a executat cu loialitate ordinele primite, Arhivele Statului Bucureşti, fond Preşedinţia Consiliului de Miniştri, dosar 247/1941.
[96] "Ordin telephonic pe care mi l-a dat, personal, Domnul Mareşal Antonescu în noaptea de 28-29 iunie, la ora 23" notat de de colonelul Lupu, Arhiva Ministerului de Interne, dos. 108233, vol. 28.
[97] Depoziţia colonelului Traian Borcescu, şeful secţiei de contraspionaj din SSI, 12 noiembrie 1945, Arhiva Ministerului de Interne, dos.108233, vol. 24, p.122.
[98] Ordin confidenţial şi personal al lui Antonescu către şeful MStM, generalul Ilie Şteflea, 19 iunie 1941, în Drăgan, *Antonescu*, III, nr. 81, p. 451.
[99] Raportul Cercului de recrutare Iaşi către Comandamentul IV teritorial, privind imposibilitatea de a identifica 13 868 de evrei înscrişi în registrele matricole ale cercului şi dispăruţi în "evenimentele ce au avut loc la Iaşi în zilele de 29-31 iunie 1941", Arhiva MApN, Fond MStM, dosar nr. 1505, p.159.
[100] Raportul lui Braunstein, din conducerea comunităţii evreieşti din Iaşi către preşedintele Federaţiei Comunităţilor evreieşti , W. Filderman, 8 februarie 1945, în Ancel, *Documents,* VI, nr. 4, p. 49.
[101] Cristian Troncotă, *Eugen Cristescu, asul serviciilor secrete româneşti. Memorii 1916-1944,* Ed. Roza Vânturilor, Bucureşti, 1977, p.119.

[102] Telegrama lui Ion Antonescu către Mihai Antonescu, 3 septembrie 1941, Arhivele Statului, Fondul Cabinet, dosar 89/1941, p. 45.
[103] Stenograma şedinţei guvernului din 6 septembrie 1941 (fragmente), în Benjamin, *Stenograme*, nr.108, p. 303.
[104] Documentele de la Nürnberg, NG 3898, 1 septembrie 1941.
[105] Ordinul generalului Topor către unităţile armatei şi jandarmeriei, 17 iulie 1941, Arhiva Ministerului de Interne, dosar 133/1941, p. 5.
[106] "National Zeitung Essen", 2. 9. 1941.
[107] R. Hilberg, *La Destruction des Juifs d'Europe*, Fayard 1985, p. 667.
[108] Notă a Ministerului de Externe, Berlin,12 august 1941, Documentele de la Nürnberg, NG – 3319.
[109] *Rezolvarea problemei evreieşti*, "Unirea", 30.10.1941.
[110] Răspunsul Mareşalului Antonescu la scrisoarea profesorului I. Găvănescu, "Curentul", 3.11. 1941.
[111] Şeful poliţiei de securitate şi serviciului nazist de securitate către Ministerul de externe de la Berlin privind începerea deportărilor din România, 26 iulie 1942, Arhiva Ministerului de externe german, K.212604, copie, în Ancel, *Documents,* IV, nr. 41, p. 78.
[112] Nota Subsecretarului de stat, Martin Luther, de la Ministerul de externe german, 17 august 1942, Arhiva Ministerului de externe german, K. 212619-21, copie, în Ancel, *Documents,* IV, nr. 60, p.110-112.
[113] Şeful Cabinetului Militar al conducătorului, Radu Davidescu, către Ministrul de Interne, 23 iulie 1942, Arhivele Statului, Preşedinţia Consiliului de Miniştri, Fond Cabinet, dos. 104/1941, p. 59.
[114] Planul român de deportare a evreilor din România, Preşedinţia Consiliului de Miniştri, 11 septembrie 1942, în Ancel, *Documents,* IV, nr. 85, p.165-167.
[115] Adresa Direcţiei CFR din 23 septembrie şi răspunsul Împuternicitului Guvernului pentru reglementarea regimului evreilor din România, Radu Lecca, către Direcţiunea CFR, privind pregătirea orarului deportărilor în colaborare cu Căile Ferate Germane, 24 septembrie 1942, ibidem, nr.119, p. 252-253.
[116] Ministrul Românizării către Radu Lecca, 29 septembrie 1942, Ibidem, nr.138, p.276.
[117] Ibidem.
[118] *Cântecul Mareşalului,* fără dată, (iulie 1942), Arhiva Ministerului de Interne, Fond documentar, dos. 40010, vol. 35, p. 295.
[119] Preşedinţia Consiliului de Miniştri, Nota din 31 august 1942 despre situaţia numerică a populaţiei evreieşti din România cu adnotări ale lui Antonescu, Ibidem, nr. 91, p. 215.
[120] Notă asupra convorbirii [lor] avute în ziua de 22-23 septembrie 1942, de Dl. prof. Mihai Antonescu, Vicepreşedinte al Consiliului de Miniştri cu Führerul Adolf Hitler şi cu Dl. Ministru von Ribbentrop la Marele Cartier General (Jitomir şi Vinitza), în Ancel, *Documents,* IX, nr.176, p.446, 459-460 (prima şi ultimele două pagini din 15).
[121] G. Barbul, *Memorial Antonescu, le IIIe Homme de l'Axe,* Paris 1950, p.163.
[122] Telegramă cifrată trimisă de Mihai Antonescu Mareşalului, prin Barbul, în trenul special al Conducătorului Statului la Cernăuţi, 9 noiembrie 1942, Ibidem, nr. 182, p. 475-476. Când şi-a scris memoriile la Paris, Barbul a uitat că a plasat "întâlnirea" pe care a inventat-o cam prin octombrie 1942. "Telegrama" falsă a fost datată la din 9 noiembrie. La Paris, Barbul, nu a avut la dispoziţie copia falsului (doc. 58).
[123] Stenograma şedinţei guvernului din 26 februarie 1942, Preşedinţia Consiliului de Miniştri, fond Cabinet, dos. 481/1942, p. 25.

Lagăre în Basarabia, septembrie – octombrie 1941

JEAN ANCEL

Soarta supraviețuitorilor primului val de exterminare din ambele provincii a fost stabilită de Ion Antonescu şi a fost adusă la cunoştință gradelor operative militare de către Conducătorul însuşi, iar treptelor superioare administrative, de către Mihai Antonescu. Şi această operațiune urma să se desfăşoare fără ordine în scris, pentru a nu lăsa urme, pentru a nu fixa răspunderi şi pentru a împiedica formularea unor cereri de despăgubiri sau de restituire de proprietăți dacă va interveni vreo complicație. Dar caracterul corupt al sistemului de guvernământ românesc, militar şi civil, a provocat, din când în când, cercetări, la intervenția lui Antonescu şi a unor comandanți superiori din armată şi jandarmerie, care aveau răspunderea pentru conducerea campaniei; şi aceasta pentru a clarifica unele acte de corupție sau suspectarea unor asemenea fapte. Aceste intervenții s-au terminat uneori prin anchete şi prin redactarea unor dări de seamă, incluzând aproape toate ordinele secrete transmise verbal, care au fost, în acest fel, dezvăluite. Guvernul antonescian nu a reuşit să ascundă răspunderea lui pentru încarcerarea supraviețuitorilor în lagăre şi ghetouri, pentru regimul de teroare pe care l-a impus în aceste lagăre şi, la urmă, pentru deportări.

Înainte de a pleca spre Chişinău, guvernatorul Basarabiei, generalul Voiculescu, a fost chemat la Conducător, care i-a descris liniile politicii sale în Basarabia şi Bucovina şi i-a dat ordine verbale[1]. Aceste ordine îl împuterniceau, printre altele, „să sancționeze fără milă pe toți cei care nu au înțeles să se încadreze în aceste idei fundamentale". Prima problemă pe care guvernatorul avea datoria s-o rezolve era problema evreiască, în conformitate cu directiva simplă şi clară că „evreii trebuie supuşi unui regim corespunzător acțiunilor şi faptelor… şi comportării lor" din epoca cedării Basarabiei în iunie 1940, în timpul regimului sovietic şi în primele faze ale războiului, în iunie şi iulie 1941. „În această ordine de idei, constatând că evreii forfotesc în întreaga Basarabie şi în special la Chişinău, la numai cinci zile după sosirea subsemnatului la Chişinău am dat ordin... (se alătură în copie), privitor la înființarea de lagăre şi ghetouri. Prin acelaşi ordin, am prescris ca operațiunile de înființare a ghetoului Chişinău să fie accelerate"[2].

Memoriul rezumativ pe care guvernatorul Basarabiei l-a înaintat lui Antonescu privind executarea ordinelor sale în primele luni după cucerirea Basarabiei, precum şi alte surse, stabilesc, neîndoielnic, că inițiativa şi ordinul de înființare a lagărelor şi ghetourilor – ca şi, mai târziu, ordinul de deportare a evreilor în Transnistria – au fost românești, au fost adoptate la Bucureşti şi nu au fost emise în urma unor presiuni germane, de orice fel. De fapt, nu a fost necesară nici un fel de presiune, întrucât politica românească în aceste provincii, în această perioadă, corespundea întru totul cu politica germană față de evrei.

La Bucureşti nu exista un tablou clar privind numărul evreilor rămaşi în viață după acțiunea de „curățire a terenului" şi, de aceea, Voiculescu a fost surprins să vadă că evreii „forfotesc peste tot". În realitate, la Chişinău mai erau, atunci, mai puțin de un sfert din evreii orașului; înainte de război trăiau acolo circa 50.000 de evrei. Numărul evreilor uciși în primul val este apreciat la 10.000; dar cifra exactă nu va putea fi cunoscută niciodată.

Cu toate că, în chestiunea evreiască, Conducătorul a conferit prerogative largi şi deşi era preocupat de problemele războiului, el a manifestat un interes special față de soarta evreilor şi, din când în când, vizitând Basarabia, emitea directive ad-hoc prin intermediul Marelui Cartier General al trupelor de operațiuni (pe scurt MCG, în continuare Cartierul General) sau prin intermediul cabinetului militar[3]. Deportarea lor nu a fost rezultatul unui impuls de moment. Planul s-a cristalizat încă înainte de război şi aplicarea lui a întârziat, în

[1] Guvernatorul Basarabiei, gen. Voiculescu, Memoriu asupra evreilor din Basarabia, fără dată, sfârşitul anului 1941. Din: Ancel, *Documents*, X, nr. 61, p. 137, 142 (în continuare, Memoriul Voiculescu).
[2] *Idem*, p. 143, 137.
[3] Trebuie făcută deosebirea între Marele Stat Major (pe scurt M.St.M.) şi Marele Cartier General (M.C.G.), care conducea direct acțiunile războiului. Un timp oarecare Cartierul General a acționat dintr-un vagon de tren, care circula în apropierea frontului împreună cu Antonescu. Despre cabinetul militar, vezi în introducere.

special din considerente militare, până ce armatele României şi ale Germaniei vor termina operaţiunile de cucerire. Mihai Antonescu a explicat aceasta conducerii administraţiei, înainte de întoarcerea în Basarabia şi Bucovina, la o întrunire care a avut loc la 3 iulie 1941: „Acţiunea de purificare etnică se va desfăşura prin îndepărtarea sau izolarea tuturor evreilor, cât şi a celorlalţi străini de neam a căror atitudine este îndoielnică, în tabere de muncă, în locuri de unde nu-şi vor putea exercita influenţele nefaste. Dacă va fi nevoie, pentru desăvârşirea operei de purificare etnică, oficialităţi provinciale vor recurge şi la măsurile de migraţiune forţată a elementului evreiesc şi a tuturor celorlalte elemente străine, care trebuie trecute peste graniţă, aceştia neavând ce căuta în Basarabia şi Bucovina în momentele restauraţiei drepturilor naţionale, pentru totdeauna, în aceste teritorii”[4].

La începutul războiului, la 30 iunie, Antonescu stabilea, printr-un ordin de zi, că toţi evreii trebuie consideraţi complici la acţiunile de sabotaj şi de spionaj pe care agenţii inamicului le execută în spatele frontului[5]. Antonescu personal a atras atenţia comandanţilor de armate asupra acestei chestiuni, cerându-le „să fie fără cruţare… cei care acţionează contra armatei şi contra intereselor statului român să fie executaţi pe loc”; şi, în felul acesta, viaţa a încetat să mai fie respectată. Trebuie remarcat că în toată perioada respectivă – precum şi în timpul deportărilor în Transnistria, şi chiar după aceea, până la sfârşitul regimului – nu s-a cerut vreunui comandant român să dea socoteală pentru suprimarea unui evreu sau confiscarea averilor lui, ci doar pentru fapte care au lovit în interesele statului român: îndeosebi jefuirea şi luarea de bunuri şi obiecte de valoare spre folos personal.

Inspectorul general al jandarmeriei din Basarabia, colonelul Meculescu, a ordonat jandarmilor, la 8 iulie, să identifice şi să aresteze toţi evreii care se mai aflau în zonele rurale[6]. La 24 iulie s-a ordonat folosirea evreilor, a căror concentrare începuse în lagăre provizorii, la repararea de şosele şi la alte lucrări „de interes general”. Conducătorul, care cutreiera Basarabia în lung şi în lat, „a văzut în foarte puţine părţi” evrei la lucru. De aceea a ordonat, prin Biroul 2 al Statului Major: „Să se înceteze imediat orice indulgenţă nejustificată şi favoruri faţă de cei care şi astăzi se găsesc în slujba sovietelor, mai ales în teritoriile dezrobite: unde aproape zilnic produc acte de sabotare şi terorism, cărora cad victime ofiţeri şi ostaşi şi ce distrug din averea statului”[7].

Antonescu a stabilit că şefii garnizoanelor răspund de executarea ordinelor privind obligaţia evreilor de a munci. După scurt timp a emis, prin intermediul Ministerului de Interne, un ordin şi mai aspru: „toţi evreii ce se găsesc în lagăre de muncă şi prizonieri, să fie puşi la muncă grea. Dacă fug, se împuşcă unul din zece. Dacă nu muncesc cum trebuie nu li se dă mâncare, nici nu sunt lăsaţi să primească sau să cumpere”[8].

Prima parte a ordinului demonstrează că Antonescu îi considera pe evrei ca pe inamici căzuţi prizonieri; a doua parte se referă la rapoartele unor comandanţi de unităţi militare care s-au izbit de marile convoaie; toţi observaseră că evreii mor de foame, că paza este superficială sau că nu sunt păziţi deloc. Ordinele în scris privind înfiinţarea lagărelor şi regimul lor au fost date abia la începutul lui august 1941, după ce armata română a eşuat în încercarea de a deporta, imediat, peste Nistru, pe toţi evreii din Basarabia şi pe evreii din oraşele mici, din târguri şi din satele din nordul Bucovinei (armata germană este cea care a împiedicat această încercare).

Deportări pripite

Unităţile *Einsatzgruppe* D erau ocupate, în acea vreme, cu campaniile de lichidare pe întinsul teritoriului sovietic. Unităţile *Einsatzkommando* (unităţi secundare desprinse din

[4] M. Antonescu, *Pentru Basarabia şi Bucovina, Îndrumări date administraţiei dezrobitoare*, p. 62, 1941 (Îndrumări administraţiei dezrobitoare).
[5] Ordinul-circulară al Statului Major al Armatei a IV-a, 30 iunie 1941, în numele generalului Antonescu; M. Carp, *Cartea Neagră*, vol. III: „Transnistria”, Bucureşti, 1947, NO. 4, p. 46, (în continuare, Carp, *Cartea Neagră*).
[6] *Idem*, p. 92.
[7] Ordinul Biroului 2 al Statului Major, de la 4 august 1941. Din: Ancel, *Documents*, X, nr. 28, p. 84. Se pare că ordinul se referea la tactica sovietică a pământului pârjolit. Ordinul guvernatorului Voiculescu de a înfiinţa lagăre şi de a-i folosi pe evrei la repararea şoselelor, podurilor, săpături ş.a. se află în arhiva din Chişinău 706/1/22, p. 1.
[8] Ordinul lui Antonescu către ministrul de Interne, 18 iunie 1941. Din: Ancel, *Documents*, V, nr. 12, p. 19.

Einsatzgruppe) înaintau cu rapiditate pe urmele *Wehrmachtului* pe întinderi uriaşe, pe care trăiau sute de mii de evrei. În această situaţie, şi fără nici un fel de coordonare cu germanii – bazându-se numai pe convorbirea dintre Hitler şi Antonescu de la München, din 12 iunie – armata română a început să deporteze peste Nistru (termenul Transnistria încă nu apăruse în documente) zeci de mii de evrei capturaţi în târguri şi pe drumuri. Această acţiune a început în momentul când armata română a ajuns la Nistru, fosta graniţă dintre România şi Uniunea Sovietică până în iunie 1940, completând recucerirea teritoriilor care fuseseră anexate Uniunii Sovietice în anul trecut. Marele pretor al armatei, generalul Topor, a raportat, de pildă, la 18 iulie 1941 că 3.546 de evrei din judeţul Bălţi, „bărbaţi, femei şi copii", au fost strânşi de armată şi trimişi în regiunea frontului. „Rămânerea lor în Basarabia este inoportună", a adăugat generalul, subliniind că aceşti evrei nu au ce mânca şi nu are cine să-i păzească; dacă nu este posibil să fie trecuţi peste fluviu este mai bine să fie înapoiaţi în teritoriul Basarabiei pentru a-i pune la muncă"[9].

Spre sfârşitul lunii iulie armata română a concentrat lângă satul Coslav de pe Nistru, în nordul Basarabiei, cca. 25.000 de evrei; parte din ei au fost aduşi pe jos din diverse orăşele din nordul Bucovinei şi parte din ei au fost prinşi în nordul Basarabiei, în târguri şi pe drumuri, îndeosebi la Briceni şi în împrejurimi. La 24 iulie aceşti evrei au fost deportaţi peste Nistru, imediat după ce trupele germane şi române au pătruns în Ucraina. După traversarea Nistrului, această masă înfometată a ajuns în satul Coslav. Soldaţii români n-au permis convoiului să rămână în sat şi să se aprovizioneze cu alimente şi apă şi în aceeaşi zi ei au fost duşi în mijlocul unei câmpii arate, fără nici un adăpost. Lagărul provizoriu a fost împrejmuit cu sârmă ghimpată, interzicându-se cu strictețe părăsirea perimetrului său; cine încerca să iasă era împuşcat. Timp de trei zile a plouat torenţial peste deportaţi. Cei slabi mureau de foame şi restul au ajuns la capătul puterilor. Numai în ultima zi a şederii lor acolo, s-a permis câtorva evrei să se apropie de un pârâu din apropiere pentru a lua apă de băut. De la Coslav, deportaţii au fost răspândiţi în grupuri de către 500-1000 de persoane prin satele şi colhozurile din vecinătate[10].

În această etapă au intervenit ofiţerii germani, care au ordonat convoaielor să părăsească satele şi să se îndrepte spre oraşul Moghilev. În drum, câteva convoaie s-au oprit în satul Scazineţ şi au fost concentraţi acolo, într-un fost colhoz, devenit, acum lagăr provizoriu, împrejmuit cu sârmă ghimpată.

Soldaţii germani au ucis mulţi deportaţi, cu toate că paza convoaielor era asigurată încă de soldaţi români.

Paralel cu aceste evenimente, comandamentul Armatei a IV-a română a dat ordin unităţilor sale şi unităţilor de jandarmi „să fie trimişi înapoi în Ucraina pe măsură ce vor fi identificaţi... toţi cei care au reuşit să treacă [Nistrul] până atunci"[11]. Cu alte cuvinte, să fie împiedicată înapoierea evreilor în Basarabia. Soldaţii români au continuat să mâne convoaie de evrei din nordul Basarabiei spre Nistru şi, la 1 august, i-au împins în acea direcţie pe supravieţuitorii valului de masacre de la Hotin şi din împrejurimi – peste 2.500 de oameni. Paznicii convoiului, câţiva soldaţi şi câţiva zeci de premilitari, au reţinut convoiul, pentru o noapte, pe un câmp deschis lângă satul Romăncăuţi, pentru a viola fetele şi femeile tinere[12]. Au fost cazuri când soldaţii au împuşcat femei care au opus rezistenţă sau bărbaţii care au încercat să împiedice violul. Unele femei au fost împuşcate după ce au fost violate. A doua zi, după o noapte de groază, comportarea soldaţilor faţă de evrei s-a înăsprit. Cine rămânea în urmă sau se apleca în drum să bea apă dintr-o băltoacă era împuşcat pe loc. În drum spre Nistru, deportaţii din Hotin s-au întâlnit cu convoiul deportaţilor din Lipcani, care erau de opt zile pe drumuri; ei apucaseră să treacă Nistrul şi au fost imediat întorşi înapoi de către soldaţii germani. Cele două convoaie care s-au contopit într-unul au fost duse în direcţia Secureni. Evreii din Lipcani erau foarte slăbiţi după marşul extenuant – cu toţii erau desculţi, picioarele

[9] Telegrama generalului Topor către ministrul de Interne, 18 iulie 1941, *Idem*, nr. 11, p. 18; ordinul generalului Topor către comandamentul jandarmeriei din Chişinău, 22 iulie 1941. *Idem*, nr. 14, p. 21.
[10] Carp, *Cartea Neagră*, III, p. 80; *Pinkas Hakehilot Rumania*, vol. II, p. 346, 385.
[11] Ordinul Armatei a IV-a către comandantul militar al oraşului Chişinău, 31 iulie 1941. Din: Ancel, *Documents*, X, nr. 27, p. 83.
[12] Carp, *Cartea Neagră*, III, p. 81. Despre masacrarea evreilor din Hotin vezi mărturia Galinei Ehrenprais, Arhiva Yad Vashem, 0-33/803, p. 116; vezi şi *Pinkas Hakehilot*, Hotin, Tel Aviv, 1974 (în ebraică).

le erau umflate şi nu mai aveau nimic. În drum spre Secureni erau aruncate, pe ambele părți ale şoselei, cadavre, pradă pentru porci, care nu mai puteau fi identificate.

Ajungând la Nistru, soldații români au hotărât să se descotorosească de o parte dintre evrei. Ei au împins în fluviu vreo 400 dintre ei şi i-au înecat. Cine încerca să iasă din apă sau să înoate era împuşcat. Comandantul jandarmeriei din Basarabia, colonelul Meculescu, a raportat numai despre 200 de evrei înecați în Nistru, la 6 august, de către jandarmii companiei 23 poliție[13]. Ceilalți au fost transferați provizoriu – până ce germanii vor permite deportarea în Ucraina – la lagărul de la Secureni.

De partea cealaltă a fluviului a continuat concentrarea evreilor pe care românii reuşiseră să-i deporteze la sfârşitul lui iulie.

La 4 august, majoritatea lor au fost concentrați la Moghilev; acolo, germanii le-au ordonat să rămână pe un teren viran, în centrul oraşului, pe un soare arzător, fără mâncare şi fără apă, şi să aştepte dispozițiile. Timp de trei zile, germanii au făcut selecții. Bătrânii şi cei foarte bolnavi au fost scoşi din rânduri sub pretextul că vor fi trimişi la spitale şi mulți tineri au fost puşi la muncă; aceasta consta în săparea de gropi în care au fost îngropați bătrânii după ce au fost executați. Circa 4.500 de evrei au murit de extenuare totală sau au fost împuşcați de germani şi de români[14].

Soldații români obişnuiau să azvârle cadavrele în Nistru pentru a evita osteneala legată de îngropare, dar germanii respectau cu strictețe dispoziția de a-i îngropa pe cei ucişi. Unitățile germane au preluat controlul asupra marii concentrări de evrei, şi asta fără să-i anunțe din timp pe aliații lor români. La 5 august, au împins primul convoi de 3.000 de evrei înapoi la Atachi – un orăşel românesc vizavi de Moghilev, pe partea românească a Nistrului[15].

La 6 august a sosit la Scazineț un convoi de 21.000 de deportați, care ieşiseră din Moghilev în ajun. La Scazineț a avut loc o a doua selecție; în timpul desfăşurării ei, soldații germani au despărțit vreo 1.000 de evrei pe care i-au împuşcat lângă săpăturile antitanc din zonă[16]. În aceeaşi zi au început să se scurgă pe partea românească a fluviului, pe o distanță de 200 de kilometri, din nordul Bucovinei – din Noua Suliță şi Storojineț. Germanii nu le-au permis să treacă Nistrul şi convoaiele au fost duse de către jandarmi la lagărul Secureni, în aşteptarea deschiderii graniței.

Inspectorul Jandarmeriei Bucovina, de unde proveneau majoritatea evreilor, a raportat pretorului Topor, la 8 august, că printre aceştia „a izbucnit o epidemie de tifos. Nu au mâncare. Ei mi s-au plâns că n-au mai mâncat de cinci-şase zile. S-au înregistrat cazuri de sinucidere şi naşteri înainte de termen”[17].

[13] Raport telefonic al Inspectorului general al jandarmeriei din Basarabia, 13 august 1941. Din: Carp, *Cartea Neagră*, III, nr. 27, p. 70-71, Ancel, *Documents*, V, nr. 35, p. 42.
[14] Carp, *Cartea Neagră*, III, p. 81.
[15] *Idem*, *Idem*.
[16] *Idem*, p. 37.
[17] Rapoarte ale inspectorului jandarmeriei din Cernăuți către marele pretor, 8 august 1941, *Idem*, nr. 43, p. 97-98.

Aplicarea ordinului de deportare a evreilor în Transnistria
Ordine şi executanţi

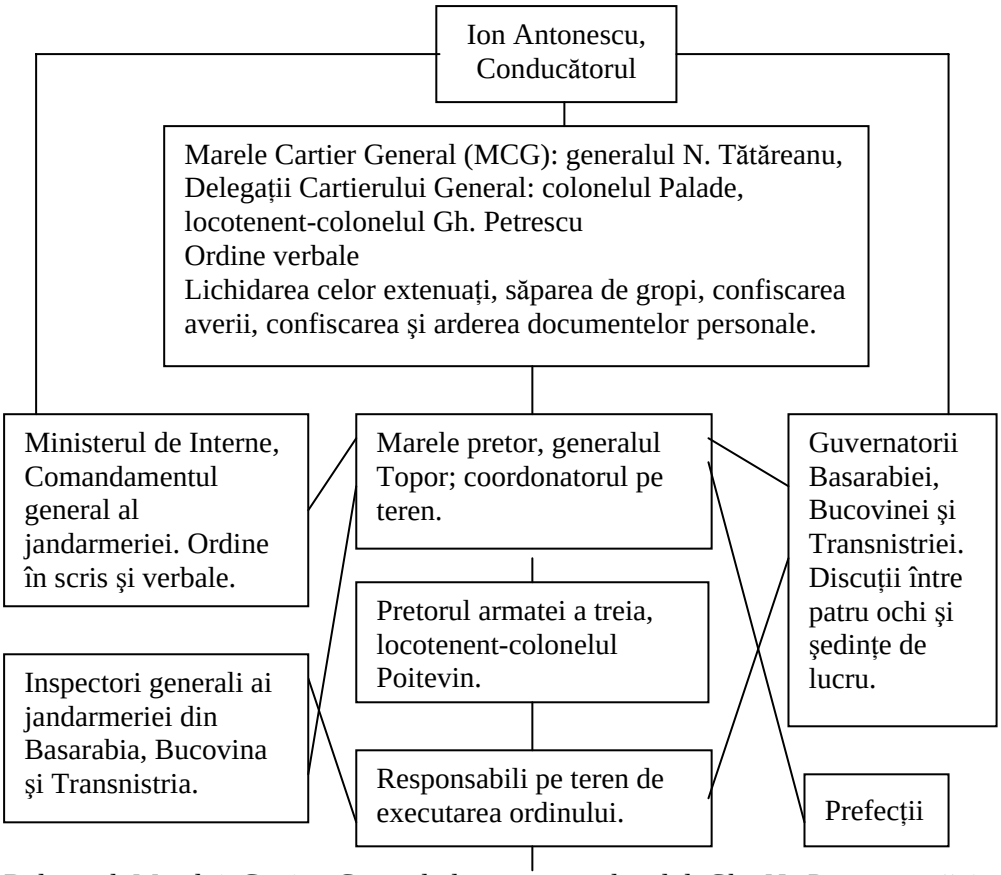
Ion Antonescu, Conducătorul
Marele Cartier General (MCG): generalul N. Tătăreanu, Delegaţii Cartierului General: colonelul Palade, locotenent-colonelul Gh. Petrescu
Ordine verbale
Lichidarea celor extenuaţi, săparea de gropi, confiscarea averii, confiscarea şi arderea documentelor personale.
Ministerul de Interne, Comandamentul general al jandarmeriei. Ordine în scris şi verbale.
Marele pretor, generalul Topor; coordonatorul pe teren.
Guvernatorii Basarabiei, Bucovinei şi Transnistriei. Discuţii între patru ochi şi şedinţe de lucru.
Pretorul armatei a treia, locotenent-colonelul Poitevin.
Inspectori generali ai jandarmeriei din Basarabia, Bucovina şi Transnistria.
Responsabili pe teren de executarea ordinului.
Prefecţii

Delegatul Marelui Cartier General, locotenent-colonelul Gh. N. Petrescu, căpitanul Titus Popescu.
Delegatul Statului Major, maiorul Tarlef.
Delegatul Inspectoratului jandarmeriei din Basarabia locotenent-colonelul Lazăr.
Delegaţii Băncii Naţionale a României, Bunescu, Pavelescu, Antonescu.
Ofiţerul de informaţii al marelui pretor, căpitanul Alexandru Popescu.
Comandantul companiei 60 poliţie de la Atachi, locotenentul Roşca.
Ofiţeri inferiori de jandarmerie, locotenentul Gorovei, sublocotenentul Marino.
Ofiţer anchetator din partea Inspectoratului general al jandarmeriei de la Bucureşti, maiorul Teodorescu-Sachelarie.

Comandanţii convoaielor de deportaţi prin Atachi, Cosăuţi şi Rezina – locotenenţii jandarmi: Cristea, Popovici, Roşca, Popoiu

Grănicerii români au fost surprinşi la prima încercare a germanilor de a-i împinge înapoi pe evrei, dar, la a doua încercare, la 7 august, au fost pregătiţi şi au împiedicat trecerea unui convoi de 4.500 de evrei prin Atachi. Soldaţii români s-au împrăştiat din timp pe pod şi au blocat trecerea. Pretorul Armatei a III-a, colonelul Poitevin, s-a temut că germanii vor încerca să-i împingă prin altă trecere, pe la Iampol, din faţa satului românesc Cosăuţi, câteva zeci de kilometri mai la sud; el i-a cerut generalului Topor să ordone jandarmilor să împiedice trecerea[18].

La 18 august au apărut primele semne de cedare a românilor la presiunea germană. Marele pretor Topor a dat ordin jandarmilor să-i închidă deocamdată pe toţi cei concentraţi pentru a fi deportaţi, inclusiv pe cei pe care germanii i-au întors din drum[19]. Marele pretor a considerat lagărele drept o soluţie temporară şi ordinul său arăta că în câteva zile se vor da noi

[18] Raportul pretorului Armatei a III-a, colonelul Poitevin, către marele pretor, 8 august 1941, *Idem*, nr. 44, p. 98; Ancel, *Documents*, V, nr. 29, p. 38.
[19] Marele pretor către Inspectoratul jandarmeriei din Cernăuţi, 8 august 1941. Din: Carp, *Cartea Neagră*, III, nr. 45, p. 98.

dispoziţii privindu-i pe aceşti evrei. Această stare de provizorat a continuat pentru mulţi dintre ei, timp de circa trei luni. Ordinul cuprindea primele dispoziţii referitoare la lagăre şi la paza lor „care va fi astfel organizată ca toţi evreii evacuaţi să rămână pe loc în lagăre”[20].

Chestiunea înapoierii evreilor în teritoriul românesc de către armata germană nu a trecut fără replica dată de Conducătorul Antonescu; acesta dorea să desăvârşească purificarea etnică a Basarabiei şi a Bucovinei şi s-a plâns ambasadorului Killinger, accentuând că retrimiterea în Basarabia „este în contradicţie cu liniile călăuzitoare cu privire la tratarea evreilor din Răsărit pe care i le-a prezentat în amănunţime Führerul la München”[21]. Ritter, de la Ministerul de Externe din Berlin, a anunţat, la 27 august, Statul Major al *Wehrmacht*-ului despre acest lucru, accentuând că nu a reuşit să descopere la Ministerul de Externe nimic în legătură cu „linii călăuzitoare” (*Richtlinien*) pe care le-ar fi comunicat Führerul generalului Antonescu despre tratarea evreilor din Răsărit. „Stenograma oficială a convorbirii dintre Führer şi Antonescu la München [la 12 iunie] nu cuprinde nimic în acest sens”. Cu toate acestea, Ritter a recunoscut, că „este posibil ca problema evreilor din Răsărit să fi fost şi ea dezbătută” şi, de aceea, recomanda „să se ia în considerare cererea generalului Antonescu şi evreii să nu fie împinşi îndărăt în Basarabia”[22].

Schimbul de scrisori a reînviat încercările românilor de a împiedica înapoierea evreilor pe teritoriul lor şi nu s-a permis marelui convoi, care aştepta de câteva zile în faţa Moghilevului, să treacă Nistrul. Problema chiar s-a agravat odată cu apariţia unor convoaie de evrei adunaţi de soldaţii germani în nordul Transnistriei; erau cei care încercaseră să fugă de armatele germane şi române odată cu izbucnirea războiului, dar înaintarea rapidă a forţelor germane i-a ajuns din urmă. Aici este locul să subliniem că autorităţile sovietice au împiedicat, în primele zile ale războiului, trecerea de cetăţeni (evrei şi neevrei) din Basarabia în Ucraina. Podul de la Hotin şi podul de la Atachi şi tot parcursul de-a lungul graniţei noi-vechi între Basarabia şi Uniunea Sovietică au fost puse sub pază strictă. Evreii care încercau să treacă podurile în această zonă a Ucrainei erau respinşi de soldaţii Armatei Roşii. Haosul a crescut atunci când au început să se reverse mase de evrei din vecinătatea apropiată şi depărtată, inclusiv din nordul Bucovinei, care şi ei voiau să fugă din faţa armatelor germano-române. Autorităţile sovietice nu le-au acordat nici un ajutor şi, în multe cazuri, au folosit chiar forţa pentru a-i opri. Toate mărturiile spun că armata sovietică a luat măsuri, cu scopul de a-i împiedica pe cetăţeni, inclusiv evrei, să treacă Nistrul în primele zile ale războiului, pentru a se salva. Această afirmaţie nu se aplică acelora care au reuşit să urce în trenuri şi să treacă podurile din sudul Basarabiei, unde s-a permis evreilor să fugă în direcţia Odessa.

Mari mulţimi s-au adunat, la sfârşitul lunii iunie, la Atachi, unde sovieticii construiseră, în zilele care au precedat retragerea lor, un pod provizoriu şi unde, în cele din urmă, s-a permis traversarea. Locul a devenit obiectiv pentru atacuri aeriene şi foarte mulţi au fost ucişi pe pod sau în apropierea lui, de ambele părţi. Din cauza zăbovirii, bejenarii n-au ajuns departe. Germanii au reuşit să pună mâna pe majoritatea evreilor care fugiseră din nordul Basarabiei şi Bucovinei; parte din ei au fost ucişi pe drumuri şi alţii au început să se întoarcă în direcţia Nistrului[23].

La 9 august s-a raportat despre un convoi de circa două mii de evrei „într-o stare de epuizare absolută”, în drum spre Vadu Roşu, pod peste Nistru la nord de Rezina, la circa nouăzeci de kilometri sud de Atachi. Aceşti evrei, „dintre cei fugiţi odată cu armatele sovietice”, au fost concentraţi de soldaţii germani în Ucraina, de partea cealaltă a Nistrului, şi au fost mânaţi spre fluviu. Pretorul Poitevin a ordonat să nu li se permită trecerea, trimiţând chiar un ofiţer şi douăzeci de jandarmi „pentru a-i împinge îndărăt cât mai mult în interiorul Ucrainei”. El i-a cerut lui Topor să intervină la Cartierul General, pentru a ordona tuturor unităţilor militare să înceteze să mai concentreze evrei şi să-i trimită înapoi în Basarabia:

[20] *Idem*, p. 99.
[21] *Akten Zur Deutschen Auswärtigen Politik, 1919-1945*, Serie D (1937-1941), vol. XIII, 1 (1970), doc. 207, p. 264, doc. 332, p. 431.
[22] *Idem*, p. 264.
[23] *Pinkas Hakehilot Rumania* II, p. 356.

„altfel vom umple malul Nistrului dinspre Ucraina cu toată evreimea din Basarabia şi Bucovina”[24].

Temerile pretorului Armatei a III-a cu privire la marele convoi care înainta pe partea ucraineană a Nistrului erau îndreptățite. La 17 august, germanii au reuşit să-i împingă înapoi prin alt punct de trecere a Nistrului, Iampol, în timp ce jandarmii aşteptau convoiul la Vadu Roşu. Soldații germani au dus convoiul de la Scazineț spre sud, la Iampol, pe unde l-au trecut fluviul, pe un pod îngust de pontoane, ridicat de armata română. În timpul traversării, soldații germani au împuşcat 200 de evrei care n-au trecut podul până la ora stabilită pentru încheierea acțiunii[25]. Dintr-un convoi care, la un moment dat, număra peste 25.000 de evrei, după traversare rămăseseră în viață 12.500-13.000[26]. Aceştia au fost trecuți peste Nistru şi închişi în noul lagăr înființat pentru ei – lagărul Vertujeni. Înflăcărarea cu care au acționat comandanții de jandarmi din Bucovina şi din nordul Basarabiei pentru purificarea etnică, aşa cum li s-a ordonat verbal, a creat o zonă aproape curățată de evrei în tot nordul Bucovinei, cu excepția Cernăuțiului şi a câtorva ghetouri mici; în acelaşi timp, s-au pus în mişcare convoaie în direcția Nistrului. De acolo, după ce germanii le-au oprit trecerea în Ucraina, au fost îndreptate, peste câmpiile devenite o mare de noroi în urma ploilor puternice, spre târgurile distruse din nordul Basarabiei. Pe drumuri s-a întâmplat ca, uneori, convoaie care se îndreptau în direcții diferite să se întâlnească. Un convoi de 25.000 de evrei din nordul Bucovinei s-a aflat la 8 august în jurul lui Atachi, după ce această zonă fusese aproape în întregime curățată de evrei[27]. Iată cum a descris generalul Topor situația lor: „Legiunea de jandarmi Soroca nu are posibilități a-i hrăni, a organiza lagăre pentru aceşti indivizi... necesitând clădiri izolate… neputându-i interna nici a-i păzi, nepermițându-i efectivul. Procurarea hranei prin comunități imposibilă, comunitățile sunt desființate, prin strângerea tuturor evreilor”[28].

Aceste mari concentrări s-au produs, după cum am arătat, din zelul de a deporta toți evreii, fără nici un fel de planificare şi fără coordonare cu autoritățile militare germane[29]. Convoaie de până la câteva sute şi până la câteva mii au fost îndreptate spre Atachi şi, de acolo, spre sud spre alte puncte de trecere, în speranța că se va putea scăpa de ele. Soldații care le escortau, în general grade inferioare, au încercat uneori să-i împuțineze înecându-i în Nistru şi, cu acelaşi prilej, să obțină resturile bunurilor lor. Rapoarte în acest sens au început să parvină la marele pretor şi la diversele comandamente ale jandarmeriei. Mii de evrei au fost împuşcați lângă malurile Nistrului şi corpurile lor au fost aruncate în apă; sau au fost siliți să intre în Nistru şi apoi au fost împuşcați. Operațiunile de ucidere prin această metodă nu au fost pedepsite nici atunci când ele au fost aduse la cunoştința autorităților şi nici după anchetele făcute pe teren. De remarcat că anchetele au fost făcute numai din cauză că jandarmii şi-au însuşit obiecte de valoare sau bani de la evreii pe care i-au omorât, nepredându-le Băncii Naționale Române. Datorită acestei griji pentru bani şi bijuterii ne-au rămas documente privind înecarea a mii de evrei în Nistru la sfârşitul lunii iulie şi în luna august[30].

Transferarea convoaielor dintr-un loc în altul a creat o problemă suplimentară, pe care Statul Major nu a luat-o în considerare, provocând o reacție furioasă a germanilor: mii de cadavre de evreii erau aruncate peste tot. Acestea marcau căile de rătăcire ale evreilor şi atrăgeau atenția țăranilor ucraineni şi români; ei se năpusteau asupra lor, pentru a le dezbrăca de haine sau a le smulge dinții de aur, dacă-i găseau.

---

[24] Pretorul Armatei a III-a către generalul Topor, 13 august 1941. Din: Carp, *Cartea Neagră*, III, nr. 46, p. 99-100.
[25] *Idem*, p. 38.
[26] Vezi corespondența cu privire la acest convoi între Cartierul General şi marele pretor, între 17 şi 23 august. *Idem*, p. 104-106; Vezi şi mărturia lui Israel Perikman din Secureni, care a fost în marele convoi de 25.000 de deportați din Ucraina, despre rătăcirile sale de-a lungul Basarabiei şi Ucrainei şi înapoierea supraviețuitorilor la lagărul Vertujeni şi de acolo din nou deportarea în Transnistria, Arhiva Yad Vashem 0-33/1460, p. 7-10 (copie Ancel, *Documents*, VIII, nr. 443, p. 578-579).
[27] Vezi 19.
[28] *Idem*, *Idem*.
[29] Mărturia lui Israel Perikman, p. 9-10, Cei ce însoțeau convoaiele aveau în general grade inferioare, şi în această etapă a deportărilor nu se afla nici un ofițer printre ei.
[30] Vezi mărturia Sarei Katz din Milic, din nordul Bucovinei, despre deportarea ei din sat şi despre jaf şi uciderи de evrei. Din: Carp, *Cartea Neagră*, III, nr. 23, p. 67-68; vezi şi Raportul pretorului Armatei a III-a către marele pretor, din 11 august 1941, cu privire la executarea a 210 evrei dintr-un convoi de 300, convoiul în care s-a aflat şi Sara Katz, *Idem*, nr. 20, p. 65.

Când au fost înfiinţate lagărele, mulţi evrei aduşi acolo erau deja epuizaţi, bolnavi şi în pragul nebuniei. Situaţia celor ajunşi în lagărul Vertujeni, de exemplu, era, după afirmaţiile comandantului lui, „de plâns, deoarece fuseseră purtaţi pe arşiţa lunii august din loc în loc, zile de-a rândul… mureau mulţi zilnic. Sistemul de deplasări nesfârşite a internaţilor evrei a fost cea mai mare calamitate a acestor timpuri", a afirmat comandantul lagărului în faţa tribunalului în anul 1945[31]. Această metodă a fost inventată în România, şi a precedat cu câţiva ani marşurile morţii concepute de nazişti. Numărul evreilor care au murit în marşurile morţii dirijate de români se apreciază la câteva zeci de mii.

În concluzie, lagărele şi ghetourile au fost înfiinţate în urma eşecului deportării pripite a supravieţuitorilor primului val de „curăţire a terenului". A fost, deci, o soluţie temporară, neplanificată şi provenea din necesitatea de a opri într-un loc oarecare convoaiele de zeci de mii de oameni forţaţi să mărşăluiască peste câmpii, paralel cu şoselele principale. Ordinul special pentru înfiinţarea lor a fost dat la 8 august şi cuprindea şi regulamentul regimului stabilit pentru aceste locuri de încarcerare şi răspunderea asupra lor. Întreţinerea evreilor, s-a notat în ordin, „se va face cu fonduri băneşti străine" şi nu pe contul statului. Banii vor fi colectaţi de la cei din lagăre, sau dacă nu, unitatea le dă ajutoare. Paza va fi astfel organizată ca nimeni să nu mai umble ci toţi să rămână pe locuri în lagărele fixate"[32].

Lagărele au fost înfiinţate în coordonare cu prefecţii, care s-au întors la posturile lor la 25 iulie 1941[33]. Evreii internaţi au furnizat prefecturilor forţă de muncă disponibilă pentru îndepărtarea dărâmăturilor, reorganizarea serviciilor orăşeneşti, refacerea şoselelor şi a podurilor, curăţirea birourilor publice şi în diverse cazuri la spitalele militare. Este adevărat că dispoziţiile menţionau o răsplată oarecare a muncii, dar, practic, nu s-a plătit nici un ban evreilor, ei neprimind nici măcar hrană. Un anunţ verbal a corectat un ordin în scris, şi colonelul Mânecuţă, comandantul jandarmeriei din Bucovina, a notat, în raportul său, despre situaţia din lagărele Edineţ şi Vertujeni din ajunul deportării: „Verbal telefonic mi s-a comunicat că statul nu dă bani pentru hrana lor"[34].

Exploatarea evreilor prin muncă obligatorie ar fi trebuit „să asigure hrana lor", şi dacă n-ar fi fost suficientă, deportaţii înşişi trebuiau „să cumpere alimente din banii lor". Dar banii şi obiectele de valoare pe care le aveau le-au fost confiscate, în cea mai mare parte, de către delegaţii Băncii Naţionale Române în favoarea statului sau au fost jefuite de jandarmii şi de soldaţii care-i păzeau.

Paralel cu acest ordin, Armata a III-a a dat o dispoziţie inspectoratelor de jandarmerie prin care lagărele „sunt subordonate armatei" şi, în felul acesta, a creat o dualitate de comandă care a complicat şi mai mult situaţia (jandarmeria era subordonată Ministerului de Interne de la Bucureşti). Coordonarea cu pretorii, care, de fapt, erau reprezentanţii armatei în administraţia civilă, a încurcat şi venirea la faţa locului a trimişilor Cartierului General din Bucureşti[35]. Aceşti delegaţi, care au sosit probabil în luna august, urmau să supravegheze deportarea, dar, după obiceiul lor, s-au amestecat în toate. Jandarmeria şi autorităţile civile au eşuat în organizarea lagărelor şi existenţa unor mari concentrări de oameni înfometaţi şi bolnavi împiedica revenirea vieţii la normal.

În câteva dintre lagăre au izbucnit epidemii. Numeroasele cadavre, care se adunau în lagăre şi în afara lor, răspândeau duhoare. Ţăranii năvăleau spre gardurile de sârmă ghimpată încercând să schimbe alimente cu haine sau obiecte de valoare; exista pericolul împrăştierii epidemiilor. Comandantul jandarmeriei din Bucovina a raportat generalului Topor că, în ciuda tuturor eforturilor depuse de autorităţile locale şi de jandarmerie, nu se poate asigura hrana şi, în general, „nu se poate face faţă nevoilor, în raport cu numărul lor atât de mare, îngrămădiţi în acea regiune". Mulţi dintre ei, a subliniat Mânecuţă, sunt lipsiţi de toate şi sunt pe cale să

[31] Fragment din mărturia primului comandant al lagărului Vertujeni, colonelul Constantinescu, la Tribunalul Poporului în anul 1945, *Idem*, nr. 78, p. 120.
[32] *Idem*, nr. 45, p. 98-99.
[33] Guvernământul Basarabiei, *Basarabia dezrobită, Drepturi istorice, Nelegiuiri bolşevice, Înfăptuiri româneşti*, [Chişinău], iulie 1942, p. 148.
[34] Inspectoratul de jandarmi din Bucovina către guvernatorul Bucovinei, 11 septembrie 1941. Din: Ancel, *Documents*, V, nr. 71, p. 82-83; Carp, *Cartea Neagră*, III, nr. 77, p. 118-119.
[35] *Cartea Neagră*, *Idem*.

moară. De asemenea, se atrăgea atenția asupra pericolului epidemiilor[36]. În instrucțiunile pentru înființarea lagărelor statul s-a eschivat de la acordarea de ajutor medical; se nota numai faptul că medicii evrei închişi şi ei în lagăre vor avea această grijă.

De la 10 iulie şi până la sfârşitul lunii august au fost înființate patru lagăre şi două ghetouri mari şi câteva lagăre şi ghetouri mici, în localități golite de locuitorii lor evrei, în aşteptarea începutului deportării „organizate", în Transnistria, locuitorii lor fuseseră transportați în lagărele mari. La 31 august s-a terminat încarcerarea evreilor în lagăre, pe tot întinsul Basarabiei şi nordului Bucovinei şi în ghetoul din Chişinău. În octombrie a fost înființat ghetoul de la Cernăuți. Paza în lagăre şi ghetouri a fost în întregime în mâinile jandarmilor şi poliţiştilor români (jandarmii în sate şi poliţiştii în oraşe) şi în mâinile soldaților români (la Soroca şi Chişinău). Iată, în continuare, amănunte cu privire la lagărele principale:

Lagăre şi ghetouri în Basarabia, septembrie 1941[37]

Numele lagărului	Numărul evreilor 1.9.1941	Legiunea de jandarmi responsabilă	Unitățile care au păzit lagărul	Începutul şi sfârşitul deportărilor	Observații
Secureni	10.356[38]	Hotin	Compania 60 poliție	2.10-8.11	Inclusiv evreii din lagărele[39] Bârnova (3.000) şi Brebeni (2.000)
Edineț	11.762[40]	Hotin	La început soldații şi premilitari ai companiei 60 poliție	11.10-15.10	-
Limbenii Noi	2.634	Bălți	Legiunea de jandarmi Bălți		Au fost transferați în lagărul Mărculeşti
Răşcani	3.072	Bălți	Legiunea de jandarmi Bălți		28.9.1941
Răuțel	3.253	Bălți	Legiunea de jandarmi Bălți		”
Vertujeni	22.969	Soroca	Pluton de soldați	16.9-8.10	Inclusiv 1.600 de evrei transferați din lagărul Alexandru cel Bun la 19 august şi 5.500 de evrei transferați din lagărul Rubleniţa la 10 şi 20 august
Mărculeşti	11.000	Soroca	Legiunea de jandarmi Soroca	20.10-10.11	
Ghetoul Chişinău[41]	11.252	Chişinău	Compania de poliție 10, compania de soldați din regimentul 50. compania de soldați din	8.10-31.10	

[36] Raport telefonic al inspectorului general al jandarmeriei din Bucovina, 10 august 1941. *Idem*, nr. 49.
[37] Datele din acest tabel au fost culese din dările de seamă şi tabelele predate de comandamentele jandarmeriei marelui pretor Topor sau de către marele pretor Ministerului de Interne; *Cartea Neagră*, III, p. 41, 61, 85, 88, 113, 115; Ancel, *Documents*, V, p. 52, 99, 131-133; X, p. 100-102, 138.
[38] După numărătoarea făcută de jandarmi, au fost găsiți 10.201 evrei. Autoritățile oraşului au recenzat, după aceea, numai 8.302. *Cartea Neagră*, III, p. 115.
[39] După numărătoarea din 10.8.1941; *Cartea Neagră*, III, p. 101.
[40] Jandarmii au găsit 12.248 evrei. Serviciul sanitar al armatei a găsit numai 11.224. *Idem*, p. 114.
[41] *Idem*, p. 105-106.

Numele lagărului	Numărul evreilor 1.9.1941	Legiunea de jandarmi responsabilă	Unitățile care au păzit lagărul	Începutul şi sfârşitul deportărilor	Observații
			regimentul 68, compania de poliție nr. 23		
Ghetouri şi lagăre mici din sudul Basarabiei: Ismail, Cahul, Chilia, Bolgrad	5.000	După regiune	Jandarmi din legiunile din județe	23.10.1941 Au fost deportați prin Tiraspol la lagărul morții Bogdanovka de pe Bug	
Total	72.339				72.625 după numărătoarea Institutului Central de Statistică cu ajutorul armatei române

Pe teritoriul Basarabiei au trăit, după datele recensământului general din anul 1930, 206.958 de evrei. Numărul lor a crescut în anul 1940 cu cel puțin 30.000, în urma evacuărilor din Româna după ultimatumul sovietic. Rezultă, deci, că între iulie şi septembrie 1941 au dispărut din această regiune cel puțin 134.500 de evrei.

Trecerea lagărelor sub controlul armatei nu a dus la îmbunătățirea vieții deținuților. Prefectul județului Bălți, colonelul Ion Hanciu, a subliniat acest fapt într-o adresă către guvernatorul Basarabiei la 11 septembrie. Evreii din județ erau închişi în lagăre improvizate, „în păduri, în clădiri dărâmate ale conacelor". Cartierul evreiesc din Bălți era în întregime distrus de bombardamente şi incendii. Prefectul a adăugat: „Organele Marelui Stat Major ne plimbă de la o zi la alta cu soluționarea. În situația de cazare de astăzi, mor zilnic în lagăre, iar pentru cei rămaşi, epidemiile se vor naşte, oricât de mare ar fi lupta combaterii lor. A hrăni mai departe cifra de aproape zece mii de evrei, recte populația unui oraş de provincie, devine cu totul imposibil"[42].

Delegatul principal al Cartierului General în Basarabia era colonelul Palade. Misiunea lui a fost să organizeze campania de deportare şi s-o supravegheze. Cartierul General era cel care a stabilit amplasamentul lagărelor şi a îndreptat convoaiele către lagăre. Până atunci, Palade stătuse în fruntea Biroului Statistic al armatei din Iaşi (denumirea departamentului de informații al armatei). El a supravegheat acțiunea de deportare prin Atachi, între 5 şi 10 octombrie, şi apoi a predat funcția adjunctului său, căpitanul Titus Popescu. Şi Marele Stat Major şi-a trimis un reprezentant să supravegheze campania, pe maiorul Tarlef[43].

Delegații Cartierului General erau ştafete care au predat ordinele privind asasinarea şi jaful. Comandantul companiei 60 poliție, care a supravegheat deportarea la Atachi, a primit un ordin verbal să confişte obiectele de valoare ale evreilor. Când a cerut un ordin în scris, căpitanul Popescu i-a răspuns: „în acest domeniu nu se lucrează cu documente în scris"[44]. Se pare că principalul scop al eludării ordinelor în scris era de a ține secretă amploarea bunurilor luate de la evrei, pentru a nu se crea vreodată necesitatea de a le înapoia. Marea aviditate a militarilor, jandarmilor, polițiştilor şi a Băncii Naționale, care au confiscat majoritatea bunurilor pentru ei şi în folosul lor, a provocat denunțuri şi anchete oficiale; anchetele au dezvăluit metoda de jaf, consemnând pe veci acest ordin şi altele, care ar fi trebuit să rămână secrete.

[42] Prefectul de Bălți despre condițiile grele în care sunt menținuți evreii din județ şi despre neglijența reprezentanților Statului Major, 11 septembrie 1941. Din: Ancel, *Documents*, X, nr. 93, p. 95.
[43] Notă a unui agent al jandarmeriei la Atachi din 11 noiembrie 1941. *Idem*, V, nr. 110, p. 170; lista comandanților care au condus acțiunea de deportare. Carp, *Cartea Neagră*, III, p. 19.
[44] Declarația locotenentului Roşca, comandantul companiei 60 poliție, 5 noiembrie 1941, din: Ancel, *Documents*, V, nr. 104, p. 144; vezi şi 38.

În alt domeniu referitor la bunuri evreieşti, Statul Major a obţinut rezultate bune: la 19 august, el a ordonat serviciului marelui pretor să organizeze un inventar al bunurilor imobile rămase în satele şi târgurile în care au locuit numai evrei[45].

Inventarul a fost făcut în colaborare cu trimişi ai Institutului Central de Statistică, care au circulat atunci prin Basarabia şi au numărat, cu ajutorul autorităţilor militare şi al jandarmeriei, evreii rămaşi în viaţă. Datele n-au fost publicate niciodată, deoarece constituiau o dovadă de vinovăţie privind proporţiile şi răspunderea pentru asasinatele în masă şi ar fi confirmat că, la 1 septembrie 1941, mai trăiau încă 126.494 de evrei în Basarabia şi în nordul Bucovinei. Rezultatele recensământului au devenit cunoscute în anul 1945, în pregătirea proceselor criminalilor de război români, şi au fost publicate de către secţiunea din România a Congresului Mondial Evreiesc. Conform acestor date, se aflau atunci 72.625 de evrei pe întreaga suprafaţă a Basarabiei (din 206.958 după recensământul din 1930), şi 53.809 (din 69.144) în nordul Bucovinei. Cei din urmă erau concentraţi în două locuri: 49.497 în Cernăuţi şi 4.312 în lagărul Storojineţ. Toţi evreii din satele şi târgurile din nordul Bucovinei au fost ucişi sau au fost deportaţi în lagărele din Basarabia. În afară de aceştia trăiau, atunci, în sudul Bucovinei, 21.000 de evreiT[46]. Iniţiativa de a organiza numărătoarea evreilor a aparţinut Conducătorului. El a condus deportarea ca pe o acţiune militară şi, de aceea, a cerut întotdeauna date exacte, tabele şi statistici, mergând, uneori, până la ţinerea la zi a situaţiei[47]. Slăbiciunea lui Antonescu pentru tabele şi statistici era cunoscută încă de pe vremea când era ofiţer de Stat Major în primul război mondial. El n-a dat niciodată crezare statisticilor oficiale privitoare la evrei şi a fost totdeauna convins că numărul lor depăşeşte cu mult datele oficiale; de aici a rezultat dispoziţia de a efectua numărătoarea în lagăre, sub controlul jandarmilor şi poliţiştilor. Aceste date urmau să folosească Marelui Stat Major ca bază pentru planificarea deportării. Aşa, de pildă, guvernatorul Basarabiei s-a înfuriat când i s-a raportat că pot fi mituiţi soldaţii şi poliţiştii care păzeau ghetoul din Chişinău. Guvernatorul Voiculescu accentua, în raportul trimis lui Antonescu, că a luat o serie de măsuri „ca să nu ne găsim [din nou] inundaţi de evrei" şi a subliniat faptul că a fost nevoit să intervină, întrucât s-au creat circumstanţe „care nu se încadrau în ideile dv., în privinţa problemei evreieşti". Aceste păreri au fost comunicate, după cum am arătat, verbal, într-o convorbire între patru ochi, înainte de plecarea lui Voiculescu în Basarabia[48].

Deportarea în Transnistria

La sfârşitul lui august 1941, Voiculescu a comunicat presei că „problema evreiască a fost rezolvată în Basarabia. În satele basarabeane astăzi nu mai este nici un evreu iar în oraşe, pentru evreii care au mai rămas, s-au înfiinţat ghetouri"[49]. Prima fază, sub comanda lui Antonescu, a fost executată în întregime în Basarabia şi în nordul Bucovinei. Circa 100.000 de evrei au fost omorâţi în cadrul ordinului de „curăţire a terenului" şi circa 30.000-40.000 au fugit, dar majoritatea au fost reîntorşi în Basarabia şi soarta lor a fost asemănătoare cu cea a deportaţilor. Supravieţuitorii acestui val au fost concentraţi în nordul Bucovinei, în câteva ghetouri improvizate la Lujeni, Văscăuţi, Vijniţa, Storojineţ ş.a. Parte au fost transferaţi, după un timp scurt, în două lagăre mari, Storojineţ şi Văscăuţi, dar majoritatea au fost strânşi în convoaie şi trimişi spre nordul Basarabiei şi, de acolo, în direcţia Nistrului. Aceste deportări

[45] Vezi culegerea de documente cu privire la bunurile evreieşti din satele din Basarabia în Carp, *Cartea Neagră*, III, nr. 62-64, p. 107-108. Vezi şi raportul cu privire la situaţia clădirilor, grădinilor, terenurilor agricole şi întreprinderilor industriale care au rămas de la evrei, pregătit de Ancel, *Documents*, V, nr. 70, p. 75-81.

[46] Congresul Mondial Evreiesc, Secţiunea din România, „Populaţia evreiască în cifre", „Memento statistic", Bucureşti, 1945, p. 37-39. Vezi rezultatele numărătorii în: J. Ancel, *The Rumanian Way of Solving the Jewish Problem in Bessarabia and Bukovina, June – July 1941*, Yad Vashem Studies, XIX, 1988, p. 231, judeţele Cernăuţi, Storojineţ şi parte din judeţul Rădăuţi.

[47] Stenograma şedinţei guvernului din 29 octombrie 1940. Arhiva Comitetului Central al Partidului Comunist Român. Colecţia 103, dosar 8212; în paralel, Mihai Antonescu a ordonat, la începutul lui august, Ministerului de Interne, prin intermediul SSI-ului, să i se prezinte „date cu privire la numărul evreilor închişi în lagăre", şi ca urmare s-a făcut o numărătoare generală a evreilor în lagăre şi ghetouri la 1 septembrie 1941. Vezi Ancel, *Documents*, X, nr. 30, p. 86.

[48] Darea de seamă a lui Voiculescu, p. 138.

[49] „Curentul", 27.8.1941, aprecieri cu privire la numărul evreilor care au fost omorâţi în prima etapă în Bucovina, vezi mărturia unui drept al popoarelor, primarul oraşului Cernăuţi, Traian Popovici, în: Carp, *Cartea Neagră*, III, nr. 100, p. 182; după aprecierea lui trăiau în Bucovina de nord, în anul 1941, la recuperarea ei de către armata română, 70.000 de evrei.

au început la mijlocul lunii iulie. Însemnările rabinului Horovitz din Banila pe Siret au rezumat tragedia evreilor din târgurile şi satele din nordul Bucovinei[50].

La sfârşitul lui august 1941 s-a întrunit la Tighina, orăşel românesc pe malul Nistrului, (ruşii îl numeau Bender), o şedinţă specială sub conducerea lui Ion Antonescu şi cu participarea guvernatorului Basarabiei, Voiculescu, a guvernatorului Bucovinei, Corneliu Calotescu, şi a lui Gheorghe Alexianu, noul guvernator al teritoriului cucerit de români în Ucraina, între Nistru şi Bug, care a primit numele de „Transnistria". În afară de Odessa şi de împrejurimile ei, tot teritoriul Transnistriei era, atunci, sub ocupaţia germană şi română. Hitler i-a promis acest teritoriu lui Antonescu, ca recompensă pentru participarea României la război.

Grija pentru planificarea şi executarea perfectă a campaniei de deportare trebuie înţeleasă şi pe fondul criticii, făcută de diversele unităţi ale *Einsatzgruppe*, privind anumite aspecte ale acţiunii româneşti împotriva evreilor: lipsă de organizare, neglijenţa în păstrarea secretului şi neîngroparea victimelor, corupţia, violuri etc. Nemulţumirea şi-a găsit expresia în dările de seamă periodice ale comandanţilor *Einsatzgruppe*. Oficiul Central de Securitate al Reichului (RSHA) nota în raportul din 14 august că soluţia problemei evreieşti în zona dintre Nistru şi Nipru „se afla în mâini necorespunzătoare", fapt care dovedeşte că românii urmau să răspundă şi de soluţionarea problemei evreieşti de peste Bug[51].

Voiculescu a rezumat evenimentul de la Tighina: „am primit indicaţiuni precise de felul în care urmează să se execute operaţiunea trimiterii evreilor pe Bug". Guvernatorul a compus această dare de seamă pentru a sublinia aportul său la punerea în practică a politicii Conducătorului în Basarabia, precum şi pentru a se război cu autorităţile militare care i-au redus prerogativele. Antonescu a stabilit în această şedinţă, consacrată în special problemei evreieşti, că Marele Cartier General va răspunde de executarea campaniei de deportare, prin generalul Topor. Faptul că Voiculescu nu a notat comunicarea Conducătorului despre hotărârea de a-i deporta pe evrei dovedeşte că despre acest subiect s-a mai discutat înainte. Bazându-se pe ordinele verbale ale lui Antonescu, s-au întocmit dispoziţii în scris „care urmăreau ca operaţiunea evacuării să fie făcută în cele mai bune condiţiuni"[52].

Dispoziţiile stabileau că deportarea evreilor se va face fără formalităţi administrative; în conformitate cu acestea, nu s-au făcut nici un fel de liste nominale ale deportaţilor, ci s-a respectat numai împărţirea „în grupe strict numerice". Delegatul Statului Major, maiorul Tarlef, a adus ordinul verbal „să se ridice de la evrei orice act s-ar afla asupra lor". Nici în Transnistria nu s-au făcut liste nominale şi evreii au ajuns acolo fără identitate şi fără acte; ele fuseseră confiscate. Al doilea ordin dat de Marele Cartier General a fost comunicat, de către colonelul Palade, ofiţerilor de jandarmi responsabili cu transferarea convoaielor din lagăre şi până la Nistru şi era scurt şi limpede: „Din ordinul Marelui Cartier General, evreii care nu se vor putea ţine de convoaie, fie din neputinţă, fie din boală, să fie executaţi"[53].

Comandantul legiunii de jandarmi Hotin, Drăgulescu, a transmis un ordin verbal locotenentului Augustin Roşca, aflat la comanda evacuării evreilor din lagărele Secureni şi Edineţ: cu două zile înaintea de ieşirea fiecărui convoi, să trimită un jandarm originar de prin partea locului, care să aibă grijă, cu ajutorul posturilor de jandarmi de-a lungul traseului de deportare şi cu ajutorul tinerilor premilitari, „să facă din 10 în 10 kilometri câte o groapă pentru circa 100 persoane, unde vor fi adunaţi cei care n-au putut ţine pasul cu cei din convoi: să fie împuşcaţi şi înhumaţi".

Raportul oficial care notează acest ordin nu a avut ca scop să lămurească soarta evreilor şi felul în care a decurs deportarea. „Neregulile" se refereau, în ghetoul din Chişinău, la îmbogăţirea rapidă şi neexplicabilă a unor militari. Aceste fapte au provocat furia Conducătorului şi el a ordonat numirea unei comisii în frunte cu un general care să ancheteze

[50] Fragmente din jurnalul rabinului Mordehai Horovitz, depoziţie în anul 1945, au fost prezentate Tribunalului Poporului din Bucureşti (rabinul a dat mărturie şi la Yad Vashem în anul 1960, 03 – 1540) din: Ancel, *Documents*, VI, nr. 12, p. 145-153.
[51] *Ereignismeldung* Ud SSR no. 52 (dare de seamă operaţională a *Einsatzgruppe* D), din documentele de la Nürnberg NO. 4590.
[52] Dare de seamă a lui Voiculescu, nr. 139.
[53] Raport de anchetă nr. 2 al Comisiunei instituite conform ordinului d-lui Mareşal Ion Antonescu, Conducătorul Statului, pentru cercetarea neregulilor de la ghetoul din Chişinău, în decembrie 1941. Din: Carp, *Cartea Neagră*, III, nr. 19, p. 62-63 (copie în Ancel, *Documents*, V, nr. 124, p. 193); sursa – Arhiva Chişinău, 106 – 1 – 69, p. 48-55.

afacerea din punct de vedere al pierderilor provocate trezoreriei statului. Această comisie, după obiceiul birocrației militare române, a consemnat toate ordinele, inclusiv cele date verbal, şi le-a adunat într-un raport care urma să rămână secret. Raportul nota faptul că ultimul ordin a avut consecințe nedorite: din cauza procedurii urmate, pentru facerea gropilor şi executarea înhumărilor, au luat cunoştință de evenimentele care urmau să se întâmple țărani din satele de pe traseu, care aşteptau pe la margini de drumuri, prin porumb şi diferite ascunzişuri, execuțiile, pentru a se arunca apoi asupra cadavrelor şi a le jefui.

Locotenentul Roşca, la comanda convoaielor de deportați, a spus că pregătirile pentru deportare şi, mai ales, executarea ordinelor date l-au cutremurat pe el şi pe ostaşii săi, producându-le momente aşa de dramatice încât cei care au luat parte vor purta multă vreme impresiile din acele împrejurări[54].

Statul Major al armatei române a planificat campania de deportare şi a controlat-o prin intermediul delegaților şi al marelui pretor. La dispoziția Statului Major au stat diferitele unități ale armatei; Ministerul de Interne, pretoratul şi jandarmeria şi, după nevoie, şi guvernatorii Basarabiei, Bucovinei şi Transnistriei. Ordinele în scris au fost date de către Ion Antonescu şefului Marelui Stat Major, care le-a comunicat marelui pretor, şi generalul Topor le-a transmis inspectoratelor de jandarmi. Acestea au pus la dispoziția campaniei jandarmi şi polițişti, iar serviciul marelui pretor a completat lipsurile în oameni cu soldați din Armata a III-a. Inspectorii generali ai jandarmeriei din provincii au emis şi ei dispoziții cu privire la deportare, care au corespuns dispozițiilor generale. Aşa, de pildă, Voiculescu a publicat „Instrucțiuni relative la evacuarea evreilor din lagărul Vertujeni-Soroca", prin care a stabilit condițiile deportării, numărul evreilor din fiecare convoi precum şi ritmul de marş zilnic, a numit comandanții transporturilor şi a stabilit coordonarea cu prefecturile; toate acestea, „în conformitate cu ordinul d-lui general mare pretor, cum se arată în dispoziții[55]. Campania de deportare cerea participarea conducerii căilor ferate şi a Ministerului Transporturilor, întrucât o parte din deportați au fost transportați cu trenuri până la Atachi sau Mărculeşti. Şi conducerea căilor ferate a fost subordonată Statului Major, din cauza necesităților de război.

La 30 august s-a semnat, la Tighina, „Înțelegerea asupra siguranței, administrației şi exploatării economice a teritoriului între Nistru şi Bug (Transnistria) şi Bug-Nipru". Înțelegerea a fost semnată de reprezentantul Statului Major român, generalul Nicolae Tătăreanu, şi de reprezentantul *Wehrmachtului*, generalul Arthur Hauffe. Paragraful 7 din înțelegere se referă la soarta evreilor din lagărele şi ghetourile din Basarabia şi Bucovina şi a evreilor localnici din Transnistria: „Evacuarea evreilor peste Bug nu este posibilă în prezent. Ei trebuie deci să fie concentrați în tabere de muncă şi întrebuințați la lucru, până când, după terminarea operațiunilor, evacuarea lor spre est va fi posibilă"[56]. Înțelegerea confirma, deci, faptul că românii urmau, de la început, să răspundă şi de rezolvarea problemei evreieşti peste Bug, şi că scopul lor final era „să curețe" şi Transnistria de evrei.

Înțelegerea a pus capăt disputei între cele două armate cu privire la dreptul românilor de a-i deporta pe evreii din Basarabia şi din Bucovina, recunoscându-li-se dreptul de a folosi Transnistria ca un mare lagăr de concentrare. Au precedat-o tratative între Mihai Antonescu şi delegații Ministerului de Externe german, despre care nu cunoaştem nimic, în afară de aluziile lui Mihai Antonescu cu un an mai târziu. Delegații RSHA au menționat, cum am arătat înainte, că soluționarea problemei evreieşti între Nistru şi Nipru a fost dată „în mâini necorespunzătoare". În schimb, Hitler a fost foarte mulțumit de felul în care Antonescu trata problema evreiască şi, la 19 august 1941, cu câteva zile înainte de semnarea înțelegerii de la Tighina, i-a spus lui Goebbels: „În ceea ce priveşte problema evreiască, se poate stabili acum că un om ca Antonescu acționează în acest domeniu într-un mod mai extremist decât am făcut-o noi până acum"[57].

Data începerii deportărilor a fost fixată de Antonescu, la întâlnirea cu guvernatorii, pentru 15 septembrie. Topor a încercat să devanseze data, la 6 septembrie, în punctele de trecere de la sud de Atachi, dar nu a reuşit, din motive logistice, s-o şi realizeze, fiindcă

[54] Carp, *Cartea Neagră*, III, p. 64-65.
[55] Instrucțiuni cu privire la deportarea evreilor din lagărul Vertujeni, 11 septembrie 1941, *idem*, nr. 80, p. 123-124.
[56] Documentele de la Nürnberg, PS – 3319.
[57] Joseph Goebbels, *Tagebücher 1924-1945*, Band 4, piper, München, Zürich 1952, p. 1059-1060.

Nistrul s-a revărsat în urma unor ploi puternice. El a ordonat: „fixați itinerariile şi pregătiți plutoanele de jandarmi în aşa fel ca în dimineața de 6 septembrie să poată începe transferările... Grupele vor fi de câte 1000 de persoane”[58]. Înaintea începerii deportărilor şi având în vedere că această campanie a fost condusă ca o acțiune militară, M.St.M. i-a cerut lui Topor să-i raporteze de urgență despre „situația exactă a tuturor lagărelor de evrei sau ghetouri aflate în Basarabia şi Bucovina”, inclusiv numărul evreilor şi unitățile de pază[59]. Topor a primit ordinul la 4 septembrie. În aceeaşi zi, el s-a prezentat la Cartierul General (care era instalat, cum am arătat, într-un vagon special de tren, unde se afla şi Antonescu), cu date despre amplasamentul lagărelor, numărul evreilor deținuți în ele şi unitățile care-i păzesc. Aceste date dovedeau că nici un soldat german nu era amestecat în problemele lagărelor şi că totul era o chestiune internă românească.

Deportările au început la 16 septembrie. Lagărul Vertujeni a fost primul gata pentru acțiune, aşa cum a raportat comandantul jandarmeriei din Basarabia, generalului Topor[60].

Planificatorii deportării dispuneau de câteva puncte de trecere peste Nistru. În partea cea mai de nord a graniței exista podul bombardat de la Hotin, însă celălalt capăt al podului se afla pe teritoriul ocupat de germani în Polonia şi, de aceea, acest plan a fost respins. Punctele de tranzit alese, de la nord spre sud, erau:

Atachi – Moghilev-Podolsk. Podul era bombardat. Trecerea s-a făcut pe pontoane improvizate. Ulterior s-a construit un pod nou şi larg.

Cosăuți – Iampol. Pod de pontoane al armatei române.

Rezina – Râbnița.

Tighina – Tiraspol. Podul era bombardat. Trecerea s-a făcut pe un pod provizoriu. Ulterior s-a construit un pod larg, pe care trecea şi o linie ferată.

Olăneşti – Iasca.

Majoritatea evreilor au fost deportați prin primele trei puncte şi, îndeosebi, prin Atachi. Deținuții din lagărul Vertujeni au fost deportați în grupuri de 1.600, fiecare prin două puncte de trecere, Cosăuți şi Rezina, în convoaie care au plecat o dată la două zile. La 2 octombrie a început deportarea evreilor din lagărul Secureni, prin cele două puncte de trecere, despărțind familii după bunul-plac al jandarmilor. Parte dintre evreii din cele două lagăre menționate au fost siliți să continue drumul pe jos la Atachi, când podul de la Cosăuți nu era disponibil din cauza inundațiilor sau pentru că era ocupat de trecerea soldaților.

La 8 octombrie a plecat primul convoi de deportați din ghetoul Chişinău, mărşăluind spre nord, spre Rezina, prin Orhei. Acțiunea a continuat până la 31 octombrie; atunci au rămas la Chişinău circa 200 de evrei (ei au fost deportați la 20 mai 1942).

La 10 octombrie a început deportarea evreilor din lagărul Edineț. Lagărul din Mărculeşti s-a golit de deținuți şi, la începutul lui octombrie, a devenit lagăr de tranzit pentru evreii din sudul Bucovinei; ei au fost transportați acolo cu trenurile, prin Rezina.

În toate lagărele mureau zilnic sute de evrei (înainte de deportare şi în decursul ei), de foame, de sete, de bătăi şi de torturi; femei care opuneau rezistență la viol erau ucise; mulți evrei au fost uciși în timpul percheziților, în încercarea de a găsi asupra lor obiecte de valoare. Cadavre erau răspândite peste tot, încă înainte de plecarea convoaielor spre Nistru, adăugându-li-se cele rămase pe margini de şosele în cursul deportării.

Marele Cartier General a ordonat, în numele lui Antonescu, la 4 octombrie, ca „toți evreii din Bucovina să fie trimişi, în zece zile, la est de Nistru”. Un astfel de ordin nu putea fi executat într-un timp aşa de scurt[61]. Totuşi, la 9 octombrie, a început deportarea a 21.000 de evrei din sudul Bucovinei, în vagoane de marfă închise şi sigilate. Campania s-a terminat după patru zile. Peste o lună, la 31 noiembrie, după cererea expresă a autorităților locale şi a unor locuitori, fuseseră păstrați în întreaga regiune 179 de evrei, deoarece fără ei nu puteau fi

[58] Inspectoratul general al jandarmeriei din Basarabia către marele pretor, 11 septembrie 1941; Carp, *Cartea Nagră*, III. P. 122-123; inspectorul general al jandarmeriei din Transnistria, colonelul Broşteanu, către marele pretor, 3 septembrie 1941. *Idem*, p. 117.

[59] Cartierul General către marele pretor, 4 septembrie 1941. *Idem*, p. 117-118.

[60] Instrucțiuni relative la evacuarea evreilor din lagărul Vertujeni-Soroca, 11 septembrie 1941, *idem*, nr. 80, p. 123-124.

[61] Ordinul Cartierului General, în numele mareşalului Antonescu, de a deporta toți evreii din Bucovina în Transnistria. *Idem*, nr. 86, p. 143.

puse în funcțiune câteva gatere sau pentru că anumite orașe rămăseseră fără medici. Deportarea evreilor din Cernăuți a început la 12 octombrie, la câteva zile după ce s-a înființat ghetoul din oraş, şi a continuat până la 15 octombrie. În acest interval au fost deportați cam 30.000 din cei 50.000 de evrei din Cernăuți. Ordinul de deportare a fost transmis verbal de delegați ai M.St.M.[62].

La 13 octombrie au fost trecuți peste Nistru evreii concentrați în ghetoul Storojineț. La 6 noiembrie a început deportarea celor din Dorohoi şi din județ, circa 12.000. Al doilea val de deportări s-a desfăşurat în vara anului 1942. La mijlocul lui decembrie 1941 au trecut Nistrul ultimele convoaie din sudul Bucovinei şi din județul Dorohoi şi, cu acestea, a luat sfârşit al doilea capitol al Holocaustului evreilor din România.

La 6 octombrie 1941, Antonescu rezuma, în şedința guvernului, desfăşurarea acțiunilor de purificare etnică a Basarabiei: „În ceea ce-i priveşte pe evrei, am luat măsura ca să-i scot definitiv şi total din aceste regiuni. Măsura este în curs. Mai am în Basarabia aproximativ 10.000 de evrei, care, în câteva zile, vor fi trecuți peste Nistru, iar dacă circumstanțele vor permite, vor fi trecuți dincolo de Urali”[63].

Antonescu a amintit munții Urali, după ce Führerul i-a scris că rușii au hotărât să lupte, să reziste pe poziții şi să nu fugă în Urali, dar au fost învinşi[64]. Date oficiale care comparau numărul evreilor existenți în Basarabia la 11 septembrie 1941 cu al celor ajunşi vii la punctele de trecere de peste Nistru, au stabilit că circa 25.000 de evrei „au murit de moarte naturală, au evadat sau au fost împuşcați” în decurs de două luni[65].

În decursul tuturor etapelor deportării s-a desfăşurat o acțiune, tot la ordinul lui Ion Antonescu, de confiscare a bunurilor evreieşti în favoarea statului, prin intermediul delegaților Băncii Naționale Române (vezi capitolul despre Banca Națională a României).

În realitate, numai o parte din bunuri a ajuns în subsolurile Băncii. Restul a fost jefuit sau confiscat în mod legal dar s-a rătăcit în buzunarele delegaților Băncii, a căzut în mâinile jandarmilor şi polițiştilor din lagăre şi ghetouri sau a trecut în posesia unor români şi ucraineni care s-au năpustit asupra convoaielor, în urma unor înțelegeri cu şefii acestora. Din cauza acestor jafuri şi a unor anchete deschise împotriva unora dintre jefuitori – îndeosebi militari, jandarmi şi funcționari – ne-au parvenit multe documente despre operațiune şi mai ales despre „ordinele secrete”; ele au fost consemnate de cei anchetați pentru a-şi justifica faptele. Aceste documente au fost dezvăluite în parte încă în anul 1945 şi altă parte este dată la iveală din când în când în arhive, mai ales în cele confiscate de armata sovietică şi transferate în fosta Uniune Sovietică.

Probleme concrete care au apărut sporadic în cursul desfăşurării deportărilor nu au fost discutate în şedințe de guvern ci in „consiliul de ordine”. Din acest organ au făcut parte, în mod permanent, subsecretarul de stat la Interne, comandantul jandarmeriei însărcinat cu siguranța internă, generalul Vasiliu; şeful Serviciului Special de Informații, SSI, Cristescu; şi, mai târziu, ministrul Apărării Naționale, generalul Constantin Pantazi. Unul dintre miniştri a afirmat, în procesul criminalilor de război români din anul 1946, că „asemenea chestiuni [problema deportărilor] nu s-au discutat cu Consiliul de Miniştri în sensul luării de hotărâri sau supunerii unor deliberațiuni”. În această chestiune a hotărât Ion Antonescu singur[66].

Misiunea lui Mihai Antonescu a fost secundară, întrucât deportările s-au desfăşurat ca o acțiune militară, prin intermediul Statului Major. Mihai Antonescu i-a promis lui Filderman şi reginei-mamă Elena să facă o selecție a deportaților din Chişinău şi Cernăuți şi să nu deporteze evrei din anumite categorii, necesari economiei naționale. După câte se pare, i-a mințit, cel puțin în ceea ce-i priveşte pe evreii din Basarabia. La mijlocul lui noiembrie, el a trimis la Atachi un delegat al său, pe colonelul Constantinescu, pentru a urmări operațiunea deportărilor şi a confiscărilor de bunuri evreieşti. Comandanții de jandarmi locali nu s-au

[62] Mărturia lui Popovici (vezi 49), p. 171.
[63] *Procesul Marii Trădări Naționale*, Bucureşti 1946, p. 246 (stenogramele din procesul lui Antonescu şi al conducătorilor regimului său; în continuare, „Procesul”): fragment din comunicatul lui Ion Antonescu cu privire la soarta evreilor în şedința din 6 octombrie 1941, din: Carp, *Cartea Neagră*, III, nr. 87, p. 143.
[64] Scrisoarea lui Hitler către Antonescu din 27 iulie 1941. Din: V. Arimia, I. Ardeleanu şi S. Lache (eds). *Antonescu – Hitler, Corespondență şi întâlniri inedite (1940-1944)*, Bucureşti 1991, doc. 21, p. 116.
[65] Raportul Chişinău (vezi 48), p. 61.
[66] *Procesul Marii Trădări Naționale*, p. 134-135, 141.

sinchisit de prezența delegatului lui Mihai Antonescu. Un agent al serviciului de siguranță a notat, în raportul său, că „chiar în ochii d-sale [colonelului Constantinescu] un soldat de la pontonieri a furat căciula din capul unui evreu, însă nu s-a luat nici o măsură”[67].

Operațiunile de deportare s-au desfăşurat, potrivit afirmațiilor comandantului jandarmeriei din Basarabia, „în cea mai perfectă ordine şi liniște”[68]. În raportul său rezumativ, Voiculescu a notat, după ce a menționat ordinele primite de la Conducător, că „programul de evacuare a fost executat întocmai – deci a fost bine organizat şi s-a desfăşurat în mod civilizat”[69]. S-a putut remarca atât la Voiculescu, cât şi la alte persoane cu posturi înalte, care s-au ocupat de deportări, nevoia de a sublinia că au acționat spre binele patriei române şi că nu şi-au murdărit mâinile cu asasinate sau cu jafuri şi hoții, ci, din contra, le-au combătut din toate puterile. În realitate, majoritatea erau corupți, ca şi subalternii lor; deosebirea a constat în posibilități, în amploarea şi în domeniul în care au acționat ca să se îmbogățească. Aşa, de exemplu, guvernatorul Basarabiei, care s-a străduit atât de mult să sublinieze în darea sa de seamă către Antonescu că a acționat pentru a dezrădăcina plaga corupției în rândurile comandanților ghetoului din Chişinău, „şi-a luat în administrație, din Cernăuți, două camioane cu covoare persane”[70].

Convoaiele evreilor care se deplasau dintr-un loc în altul în drum spre Nistru erau escortate de un număr foarte mic de jandarmi, polițişti şi soldați, care n-ar fi putut să prevină o răzvrătire sau o evadare. În ciuda acestui fapt, niciodată nu s-a raportat despre evadarea unor evrei din convoaie pe teritoriul Basarabiei şi Bucovinei şi nici mărturiile nu amintesc aşa ceva[71]. În convoaiele de deportați era, atunci, o oarecare siguranță; în afara convoaielor îi aştepta pe evrei moartea în chinuri. Lumea creştină din Basarabia şi nordul Bucovinei s-a închis complet în fața evreilor.

În contrast cu prima etapă, în care naziştii au exercitat o anumită influență asupra deciziilor lui Antonescu, răspunderea pentru capitolul doi al exterminării evreilor în România îi revine în întregime lui, colaboratorilor săi la putere şi armatei române. Deportările au fost inițiate conform unei decizii personale a lui Ion Antonescu, din dorința de a curăți cu totul de evrei teritoriile eliberate. Ministrul de Interne a notat, la 16 octombrie 1943, într-o agendă pregătită privind posibilitățile de a elibera o parte dintre supraviețuitorii din Transnistria, că deportarea a fost motivată de „atitudinea evreilor față de armata română, la retragerea acesteia din teritoriile cedate, şi de atitudinea lor față de populația română în timpul ocupației U.R.S.S.”[72]. Nici un cuvânt nu a fost pomenit sau scris despre o presiune germană care să fi determinat deportările. Preşedinția Consiliului de Miniştri a stabilit, într-o dare de seamă elaborată special pentru Antonescu, că deportările din Basarabia şi Bucovina s-au făcut „pentru a da o satisfacție simțului de onoare al poporului român”, care a fost lezat de atitudinea evreilor față de armata şi cetățenii României[73]. În culmea campaniei de deportare, Ion Antonescu s-a adresat poporului, anunțându-l că este ferm hotărât „a sancționa crimele săvârşite împotriva neamului şi oştirii de către evreii din pământurile străbune recucerite” şi, cu stilul lui special, a adăugat: „nimeni şi nimic nu mă va putea împiedica, atâta timp cât voi trăi, de a împlini opera de purificare”[74].

În această fază a războiului, Antonescu a planificat nu numai deportarea în Transnistria a evreilor din provinciile eliberate ci şi deportarea tuturor evreilor din România – inclusiv a celor din Regat. Guvernatorul Transnistriei, Alexianu, a recunoscut, la procesul său, că în septembrie 1941 „au sosit la Tiraspol (locul de reşedință al Guvernământului până la cucerirea Odessei) doi colonei din partea mareşalului Antonescu, ca să organizeze deportarea

[67] Nota unui agent al jandarmeriei la Atachi, 20 noiembrie 1941. Din: Ancel, *Documents*, V, nr. 115, p. 180.
[68] Inspectoratul jandarmeriei din Basarabia către Guvernământul Basarabiei, 1941, *idem*, nr. 44, p. 101.
[69] Darea de seamă a lui Voiculescu, p. 139.
[70] Mărturia lui Popovici (vezi 49), p. 162.
[71] Vezi, de pildă, mărturia lui Şmelke Dechner din Berhomet, județul Storojineț, Arhiva Yad Vashem 0-3/1443, p. 5.
[72] Memorandum al Ministerului de Interne cu privire la „Chestiunea înapoierii în România a evreilor deportați”, 12 octombrie 1943, din: Ancel, *Documents*, IV, nr. 356, p. 666.
[73] Darea de seamă a Preşedinției Consiliului de Miniştri prezentată lui Antonescu cu privire la intervențiile făcute în favoarea evreilor din Bucovina, 24 ianuarie 1944. *Idem*, X, nr. 131, p. 351.
[74] „Răspunsul d-lui Mareşal Antonescu la scrisoarea profesorului I. Găvănescu”, „Curentul”, 3.11.1941.

evreilor în Transnistria, a celor din Basarabia şi Bucovina şi mai târziu şi a celor din Vechiul Regat”[75].

Lagărul Vertujeni

Satul evreiesc Vertujeni era situat pe malul românesc al Nistrului, la circa zece kilometri sud de capitala judeţului Soroca. El fusese întemeiat în 1838, în cadrul politicii ţarului de a-i face pe evrei „utili”. În anul 1930 trăiau în satul devenit târg 1.843 de evrei – 91% din populaţie. Ceilalţi nu erau localnici, ci români din Regat, care deţineau diferite funcţii în administraţia locală. Evreii erau proprietari de pământuri şi se ocupau, în majoritate, cu agricultura.

La izbucnirea luptelor, în iunie 1941, o parte dintre evreii târgului şi-au înhămat caii la căruţe, şi-au luat familiile şi au trecut de partea ucraineană a Nistrului. Cei care au ales să rămână pe loc au dispărut fără urme şi e de presupus că soarta lor a fost asemănătoare celei a evreilor din Mărculeşti; Vertujeniul evreiesc a dispărut odată cu ei. Casele au fost jefuite de către ţărani şi parte dintre ei chiar s-au instalat în ele[76].

Lagărul a fost instalat, probabil, la 11 august 1941, la marginea satului, pe povârnişul care cobora spre Nistru, şi a fost destinat supravieţuitorilor primului val de masacre din judeţul Soroca. Înfiinţarea lui urma să oprească masacrul deportaţilor din nordul Bucovinei, cărora germanii nu le-au permis transferarea în Ucraina. La 17 august a intrat în lagăr un lung convoi de circa 13.000 de evrei, alungat, timp de săptămâni, dintr-un loc în altul, interval în care jandarmii şi premilitarii şi-au bătut joc şi i-au torturat, ucigând mulţi dintre ei[77].

La 18 august au fost aduşi într-o pădure din apropierea lagărului Vertujeni parte din cei 4.000 de supravieţuitori din târgul Lipcani şi la 21 august au fost transferaţi la Vertujeni în patru convoaie supravieţuitorii închişi în două lagăre mici: Alexandru cel Bun şi Rublenița. Unul dintre convoaie număra 1.500 de infirmi, femei şi copii mici şi a fost adus în căruţe[78].

Delegatul Statului Major, colonelul Palade, a ordonat la început să fie înghesuiţi la Vertujeni şi toţi evreii găsiţi în viaţă pe teritoriul de sub autoritatea legiunii de jandarmi Bălţi; dar sosirea, pe neaşteptate, a uriaşului convoi de peste Nistru a dezorganizat planul şi colonelul a luat legătura cu Statul Major pentru a primi instrucţiuni unde să-i închidă pe evreii din judeţul Bălţi[79]. La 23 august se aflau în lagăr 23.000 de evrei şi, în decurs de două săptămâni, numărul lor a crescut la 26.000. Armata şi jandarmii transferau acolo, din când în când, evrei prinşi pe drumuri care reuşiseră să supravieţuiască sau să-şi răscumpere viaţa de la jandarmii care-i arestaseră şi nu i-au împuşcat pe loc, aşa cum erau autorizaţi s-o facă; amintim că jandarmii au primit mână liberă să împuşte orice evreu prins în zone rurale.

Micul lagăr nu putea să-i cuprindă pe toţi deţinuţii săi, din lipsă de apă potabilă; nu le putea asigura un acoperiş. Dar astfel de probleme nu preocupau autorităţile româneşti. Evreii au fost băgaţi în „poduri, cotețe, subsoluri, magazii, toate pline până la refuz. Nici o grijă sanitară, mureau 50-60 zilnic, apă foarte puţină, se stătea la rând ore întregi pentru o cană cu apă”[80]. Aceasta era situaţia când în lagăr se aflau, în primele lui zile, circa 12.000 de evrei; o dată cu sosirea celui de-al doilea transport, de peste Nistru, aflat într-o stare şi mai proastă, mortalitatea s-a dublat, ajungând la circa 120 pe zi.

Primul comandant al lagărului a fost colonelul Alexandru Constantinescu. El a fost cutremurat de priveliştea convoaielor: „Ei erau într-o stare de epuizare pentru care nu există cuvinte s-o descrie... Constituiau o îngrămădire nepermisă de fiinţe omeneşti... Totul într-o promiscuitate de nedescris, femei, copii, fete, bărbaţi, oameni bolnavi, oameni în agonie,

---

[75] *Procesul Marii Trădări Naţionale*, p. 144.

[76] La inventarul averilor săteşti ale evreilor care s-a desfăşurat în întreaga Basarabiei s-a constatat că evreii din Vertujeni au posedat 325 de case, 600 de hectare de vie, 350 hectare terenuri agricole cultivate şi două mori de făină (Carp, *Cartea Neagră*, III, nr. 65, p. 64).

[77] Cartierul General către marele pretor, 17 august 1941. Din: Carp, *Cartea Neagră*, III, nr. 55, p. 104.

[78] *Idem*, p. 83. Vezi şi darea de seamă a pretorului Armatei a III-a către marele pretor, 21 august 1941. *Idem*, nr. 58, p. 105-106.

[79] Telegramă secretă a Preturii către Statul Major, 20 august 1941. *Idem*, nr. 59, p. 106; rezultatele numărătorii evreilor din lagărul Vertujeni de la 25 august 1941, *idem*, nr. 61, p. 107.

[80] Act de acuzare împotriva colonelului Agapie, căpitanului Buradescu şi reprezentantului Băncii Naţionale a României, Mihăiescu, pentru crime de război comise în lagărele Vertujeni şi Mărculeşti din judeţul Soroca în lunile septembrie – decembrie 1941. Din: Ancel, *Documents*, VI, nr. 8, p. 117 (în continuare, Act de acuzare împotriva lui Agapie).

femei lăuze şi, în plus, fără putința de a se hrăni... neputându-se garanta nici locul de odihnă pentru fiecare. Consecința: o mortalitate din ce în ce mai mare... chiar în fața [mea] unii îşi dădeau sufletul, alții leşinau, lăuzele năşteau, toți erau plini de păduchi şi bube”[81].

Acest ofițer a fost mişcat în aşa măsură de ceea ce-i vedeau ochii încât a cerut să fie eliberat din funcție şi, într-adevăr, a fost eliberat, printre altele, din motivul că era ofițer în rezervă[82]; cazul lui reprezintă o dovadă că sub regimul antonescian era posibil, dacă nu să-i ajuți pe evrei, cel puțin să te abții de la participarea activă la crime împotriva lor.

Înainte de a demisiona, Constantinescu a cerut şi a primit de la Comandamentul de etape diverse produse alimentare, ceea ce a uşurat, într-o mică măsură, situația. Tribunalul Poporului a găsit de cuviință să noteze, în 1945: „cu puțină stăruință şi înțelegere față de suferințele nemaipomenite ale internaților” se putea uşura viața lor şi reduce mortalitatea[83]. La 2 septembrie 1941 a fost numit comandant al lagărului alt ofițer în rezervă, colonelul Vasile Agapie; el a rămas în această funcție până la lichidarea lagărului, la începutul lunii octombrie. O dată cu numirea sa, a încetat orice încercare de a avea grijă de cei internați.

Din acest moment şi până la deportare, viața celor 26.000 de evrei a depins de nebunia, cruzimea şi poftele a patru români: colonelul Agapie, adjunctul său, căpitanul Rădulescu, căpitanul Buradescu, responsabil cu disciplina, care s-a ocupat, în general, cu confiscarea de obiecte de valoare de la evrei, şi delegatul Băncii Naționale, Ion Mihăiescu. Agapie s-a dovedit foarte repede a fi specialist în stoarcerea de bani şi bijuterii de la evrei, în afară de jaful comis în numele statului român, care a avut loc în toate lagărele. La o săptămână după numirea sa în post, a trimis la Iaşi un subordonat de-al său, un rezervist cu gradul de soldat, şi magistrat în viața civilă, Petre Nicolau. El s-a adresat Comunității evreieşti din Iaşi, s-a recomandat ca reprezentant al Parchetului (ceea ce nu era adevărat) şi, în numele comandantului de la Vertujeni, a cerut ajutor pentru evreii închişi în lagăr, descriind conducătorilor Comunității situația lor grea. Comunitatea din Iaşi era aproape paralizată după pogromul de la sfârşitul lui iunie 1941, în care au pierit cel puțin cincisprezece mii de evrei. Majoritatea bogătaşilor Comunității fuseseră ucişi şi, chiar dacă ar fi vrut, Comunitatea nu era în stare să satisfacă nici măcar propriile sale necesități şi să întrețină miile de văduve şi orfani care rămăseseră lipsiți de toate. Totuşi, conducătorii Comunității au efectuat o colectă de bani şi au adunat 200.000 de lei (ajutorul Comunității pentru o văduvă de la pogrom era de 70 de lei pe lună) şi, de asemenea, s-au adresat şi Federației de la Bucureşti, care a trimis telegrafic 300.000 de lei. Nici un ban din aceste sume n-a ajuns în mâinile comitetului lagărului, care fusese înființat pentru a-i proteja pe cei ce erau în grea suferință. 200.000 de lei au dispărut fără urmă în primele zile; 300.000 de lei au fost predați casierului (român) al lagărului, care a acordat imediat un „împrumut” de 50.000 de lei unuia dintre ofițeri[84].

A doua inițiativă a lui Agapie se referea la exploatarea forței de muncă şi a bunurilor evreieşti rămase în sat. El a înființat un atelier de fabricat săpun, utilizând instalațiile unei fabrici de ulei care aparținuse evreilor. Săpunul l-a vândut țăranilor din împrejurimi şi toate veniturile i-au revenit lui. De asemenea, a impus o taxă de doi lei oricărui evreu care vroia să schimbe lucruri cu țăranii români, limitând „orele de comerț”[85]. Din cauza lipsei alimentelor elementare, „comerț” însemna năpustirea a mii de oameni disperați la gardurile lagărului, în încercarea de a schimba o haină sau un obiect oarecare cu țăranii, care ştiau de nenorocirea abătută asupra evreilor şi se înghesuiau în acest loc; se primea, la schimb, puțină hrană şi chiar apă de băut. Agapie a impus o taxă de doi lei şi țăranilor, pentru aprobarea de a face „comerț” cu evreii.

Jandarmii din lagăr au înțeles ce face comandantul lor spre a se îmbogăți şi disciplina lor a scăzut foarte mult. Ei l-au imitat, cerând şi ei mită zilnică pentru o scutire de munca obligatorie. Când li s-au epuizat banii, evreii au început să vândă în schimbul alimentelor bijuteriile pe care reuşiseră să le ascundă de delegații Băncii Naționale şi de ofițerii din lagăr. Comitetul lagărului a încercat să uşureze regimul impus de Agapie, mituindu-l pe adjunctul

[81] *Idem*, p. 116.
[82] *Idem*, p. 117.
[83] *Idem*, p. 118.
[84] *Idem*, *Idem*; Apelul Federației către Mihai Antonescu, 18 august 1941, *idem*, III, nr. 48, p. 89.
[85] Act de acuzare împotriva lui Agapie, p. 120.

său, Rădulescu, cu o plată săptămânală de 20.000 de lei. Foamea, lipsa apei de băut, traiul sub cerul liber, murdăria şi păduchii, cadavrele îngrămădite cu sutele în fiecare zi, violarea femeilor tinere, torturile suferite de mulţi pentru a preda bijuterii şi ceasuri, maltratările jandarmilor de rând – toate acestea au transformat locul într-un „lagăr al groazei”[86].

Agapie şi adjuncţii săi aveau o problemă: cum să transfere prada în Regat, fără să fie descoperiţi de agenţii Siguranţei. La punctele de trecere de pe Prut se făcea control de vamă, pentru a se împiedica scoaterea unor astfel de obiecte de valoare, considerate ca „proprietate a statului”. Ofiţerii lagărului au împachetat covoarele, hainele şi bijuteriile şi le-au expediat la Bucureşti, Inspectoratului general al jandarmeriei, însoţite de jandarmi. După depăşirea punctelor de vamă, adresele erau rupte, astfel că pachetele ajungeau la domiciliile expeditorilor[87].

O dispută în jurul prerogativelor a izbucnit între Agapie şi comandantul postului de jandarmi de la Vertujeni, şi acesta s-a plâns, în scris, contra lui Agapie. Din acest motiv a avut loc o anchetă la Corpul III al armatei. Mărturiile adunate de ofiţerul de instrucţie în anul 1942 şi depoziţiile făcute la procesul comandanţilor lagărului în anul 1945 stau la baza documentaţiei acestui capitol.

Adjuncţii lui Agapie l-au depăşit în cruzime. Când Buradescu intra în lagăr, „toţi internaţii fugeau din calea lui, cum se ascund păsările la apropierea uliului. În jurul lui era numai spaimă şi teroare; el bătea şi înjura”[88]. A inventat jaful-surpriză, atunci când nimeni nu se aştepta, în ultima clipă dinaintea plecării sau când victima încolţită de foame încheia o „tranzacţie” cu paznicii; în astfel de ocazii obişnuia să confişte în special bijuteriile pe care evreii le vindeau sergenţilor. Buradescu, responsabil cu disciplina în lagăr, adjunctul comandantului, Rădulescu, şi un alt ofiţer alegeau fete frumoase şi le duceau la ei acasă, unde ele „ţipau şi plângeau toată noaptea”, au relatat mai târziu, la anchetă, proprietarii care le închiriaseră locuinţe. Tinere evreice s-au sinucis după ce au fost readuse în lagăr. Violarea femeilor şi fetelor era un fapt obişnuit şi printre jandarmi, care o făceau în prezenţa familiilor victimelor[89].

Deportarea

La 10 septembrie, generalul Topor a ordonat începerea deportării din lagăr, în convoaie de câte 1.600 de persoane. Colonelul Meculescu a trimis comandantului lagărului „Instrucţiuni relative la evacuarea evreilor din lagărul Vertujeni-Soroca”[90].

Paralel cu ordinul oficial, Meculescu a transmis un ordin verbal căpitanului în rezervă Victor Ramadan. Şi, prin intermediul lui Ramadan, a trimis „instrucţiunile” în scris lui Agapie, adăugând că este permis să se tragă în deportaţi „în timpul transferului”[91]. Pentru ca ordinul verbal să aibă acoperire în scris, a adăugat o frază nedesluşită în „instrucţiuni”: „Pentru cei ce nu se vor supune, se va proceda conform normelor cunoscute şi stabilite în legile, ordonanţele şi D.L. [decrete-lege] în vigoare”. Acest paragraf a fost înţeles corect de ofiţerii jandarmi care au comandat convoaiele.

În ajunul deportării, numărul evreilor a scăzut la 22.150; ceea ce înseamnă că aproximativ 4.000 au murit în decurs de o lună şi jumătate. Mortalitatea a urcat în această etapă la 200-300 pe zi; deţinuţii slăbiseră mult din cauza foametei, bolilor şi maltratărilor. Mulţi dintre noii născuţi şi dintre bătrâni au murit.

Meculescu a stabilit că deportarea se va face în două direcţii diferite: prin Cosăuţi la nord şi prin Rezina la sud[92]. Meculescu a trimis un delegat personal, pe locotenent-colonelul Radu Lazăr, să coordoneze cu colonelul Palade logistica legată de deportare şi, apoi, pentru a coordona acţiunile pe teren.

---

[86] Carp, *Cartea Neagră*, III, p. 86.
[87] Act de acuzare împotriva lui Agapie, p. 119-121.
[88] *Idem*, p. 123.
[89] Fragmente alese din actul de acuzare împotriva lui Agapie, Carp, *Cartea Neagră*, III, nr. 78, p. 122.
[90] Instrucţiuni cu privire la evacuarea evreilor din lagărul Vertujeni, *idem*, nr. 80, p. 123.
[91] Act de acuzare împotriva a 19 comandanţi, ofiţeri şi subofiţeri ai jandarmeriei din judeţele Cernăuţi, Hotin, Orhei, Cetatea Albă, Ismail şi Chişinău acuzaţi de uciderea în masă a populaţiei evreieşti. Din: Ancel, *Documents*, VI, nr. 15, p. 211.
[92] Mărturia lui Israel Perikman, care a fost în lagărul Vertujeni timp de trei luni. Arhiva Yad Vashem 0-3/1460, p. 10-11.

Jandarmii din lagăr, sub comanda unui ofițer, au escortat convoaiele până la Soroca în nord şi Mateuți în sud, unde le-au predat jandarmilor legiunilor Soroca şi Orhei, a căror misiune era să le însoțească pe ultima porțiune a itinerariului şi la traversarea Nistrului. Pe malul opus, convoaiele erau aşteptate de jandarmi şi ofițeri de la Inspectoratul de jandarmerie din Transnistria. Comandanții convoaielor au primit hărți pe care cele două trasee de deportare erau notate în culori diferite – roşu şi albastru. Una din hărți s-a păstrat[93]. Căpitanul Ramadan a comandat traversarea Nistrului la Cosăuți şi locotenentul Popoiu la Rezina. „Trecerea se va face fără nici o formalitate" se specifică în Instrucțiuni[94]. Înainte de a părăsi lagărul, se strângeau de la evrei actele personale care erau arse. Apoi, la traversarea fluviului, erau numărați, iar de partea cealaltă „luați în primire şi numărați prin lovituri de drug"[95]. La dispoziția celor doi ofițeri care au comandat traversarea se afla un pluton special de jandarmi; aceştia împuşcau fără ezitare evreii suspectați că ar opune vreo rezistență. Comandanții legiunilor de jandarmi din ambele lagăre au primit misiunea să se ocupe de „îngroparea morților cu ajutorul locuitorilor şi a stabili din timp locurile de cartiruire, la margini de sat, prin şoproane, remize etc., căutând astfel a împiedica epidemiile"[96].

Ordinele interziceau jefuirea evreilor atât de către escortă cât şi de către țărani şi stabileau chiar, după caz, împuşcarea jefuitorilor, dar această dispoziție nu a fost pusă în aplicare. De cele mai multe ori, jafurile s-au făcut prin înțelegere cu jandarmii însoțitori, care-şi primeau partea. În dispoziții se prevedea, de asemenea, că fiecare convoi va fi însoțit de cincizeci de căruțe cu cai pentru transportarea bagajelor şi a deportaților care nu puteau să meargă. În realitate, fiecare convoi a avut şase până la opt căruțe, închiriate de la căruțaşi, la preț ridicat, şi cu mită pentru jandarmi şi mită şi mai mare pentru comandantul lagărului. Agapie a reuşit să adune 400.000 de lei de la fiecare convoi, în schimbul promisiunii de a furniza căruțe[97]. Aceste căruțe constituiau pentru jandarmii din escortă ultimul prilej de a-i exploata pe evrei şi, de aceea, obişnuiau să promită că femeile gravide, copiii, bolnavii şi bătrânii vor putea să călătorească cu ele, dar nu dezvăluiau şi că, într-un anumit punct, convoaiele urmau să fie predate altor jandarmi şi că aceştia vor stabili noi aranjamente şi îşi vor cere partea. Paza convoaielor era slabă şi jandarmii nu i-au împiedicat – şi nu puteau să-i împiedice – pe țăranii români sau ucraineni să-i atace în drum pe evrei şi să-i jefuiască de orice lucru pe care-l mai găseau pe ei sau în boccelele lor. La procesul criminalilor de război, s-a dovedit că Agapie nici măcar n-a comunicat jandarmilor ordinul de a împiedica, fie şi cu forța, jaful convoaielor de către țărani.

Convoaiele s-au constituit în mod arbitrar. Multe familii au fost despărțite după bunul-plac al ofițerilor lagărului; această despărțire a fost, în majoritatea cazurilor, definitivă, întrucât convoaiele au fost îndreptate în direcții diferite şi nu s-au mai întâlnit. Ritmul de mers de treizeci de kilometri pe zi era păzit cu strictețe. Jandarmii nu au permis nici o oprire, nici măcar pentru a bea apă. Popasul de noapte s-a făcut pe câmp deschis. Actul de acuzare contra comandanților lagărului conchide cu simplitate: „Convoaiele nefericiților deportați, istoviți de foame, de mizerie, de boală, jefuiți, continuau să se scurgă spre «ținutul morții», goniți din urmă de răcnetele şi loviturile jandarmilor, până-şi găseau odihna cea mai dorită, fie în pădurea Cosăuți, fie în «ținutul morții» dincolo de Nistru"[98].

Drumul spre sud a fost mai uşor şi mai scurt, dar mulți evrei – uneori convoaie întregi – au fost împuşcați de jandarmi şi rudele lor n-au găsit nici un semn că au trecut Nistrul[99]. Drumul spre nord a fost mai greu, atât din cauza lungimii traseului, cât şi a itinerarului. Sute

---

[93] Harta dată ofițerilor de escortă şi în care s-a notat traseul deportării apare în: Ancel, *Documents*, V, nr. 73, p. 87.
[94] Vezi 85, p. 124.
[95] Carp, *Cartea Neagră*, III, p. 88.
[96] Fragmente din actul de acuzare împotriva lui Agapie. *Idem*, p. 124.
[97] Actul de acuzare împotriva lui Agapie, p. 122-129. Amănunte despre această sumă şi despre bunurile adunate de Agapie au fost consemnate în ancheta deschisă de Tribunalul militar al Corpului III Armată în anul 1942, cu privire la neregulile petrecute în lagăr, probabil în urma plângerii comandantului postului de jandarmi din Vertujeni, Ioan Oprea. Agapie a trimis acasă 12 ceasuri de aur, 30-40 inele cu briliante, 180-200 de monede suflate cu aur de 5-10 ruble fiecare, 12 inele de aur în valoare de 100 de ruble fiecare, cinci lanțuri de aur de 150 de gr., 3-4 covoare persane, 5-6 covoare de lână, patru blănuri, paltoane de tot felul ş.a. (*Idem*, p. 121).
[98] Din actul de acuzare împotriva lui Agapie. *Idem*, p. 125.
[99] În actul de acuzare împotriva lui Agapie (p. 124) se spune că numai 1.500 din 22.000 de evrei deportați au ajuns de partea cealaltă a Nistrului.

de cadavre ale celor care nu mai avuseseră putere să se târască până la punctul de trecere erau aruncate pe marginile de drum. Popasul de noapte în pădurea Cosăuți, care a continuat uneori câteva zile, s-a transformat într-o capcană a morții pentru pribegii istoviți. Răcoarea naturală de toamnă, ploile şi faptul că oamenii erau aproape goi a costat un preț mare de vieți omeneşti. Mulți nu s-au mai trezit dimineața să-şi continue drumul. În pădure era o vale naturală care a devenit un mormânt comun deschis; s-au înălțat, acolo, movile de mii de cadavre, ospăț pentru câini şi păsări de pradă. În mai 1942, când prin pădure a trecut ultimul convoi din ghetoul Chişinău, încă se mai putea vedea şi simți mormântul deschis. Jandarmii care primeau convoaiele la marginea Sorocăi şi la Mateuți erau întotdeauna furioşi, deoarece evreii ajungeau la ei fără nimic după ce fuseseră jefuiți de ultimele lor resturi de haine de jandarmii „norocoşi" care-i însoțiseră până acolo. Ei îşi revărsau furia în bătăi, cu ajutorul premilitarilor care le-au fost puşi la dispoziție; aceştia deschideau foc cu uşurință şi s-au grăbit să împuşte pe oricine nu rezista la ritm în ultima parte a marşului pe pământul României. În cursul nopților, jandarmii cei noi şi ajutoarele lor scoteau fete din mulțime şi abuzau de ele până în zori. În timpul zilei mai reuşeau totuşi să „câştige" ceva bani prin „vânzarea" unui evreu vreunui țăran. O formulă originală care combina jaful cu omorul a apărut pe drumurile de deportare în Basarabia şi, într-un scurt timp, a devenit frecventă în toate convoaiele pedestre. Iat-o: țăranii la pândă se adresau unui jandarm din escortă, indicau un ins căruia-i jinduiau hainele sau pantofii şi-i propuneau un preț, în general între o mie şi două mii de lei şi, după o scurtă tocmeală, jandarmul scotea din convoi evreul ales şi-l împuşca; țăranul plătea suma convenită şi se grăbea să dezbrace cadavrul.

Odată cu începerea deportărilor, Agapie şi Buradescu au ordonat evreilor care-şi aşteptau rândul la deportare să „amenajeze" lagărul. Ei au hotărât să paveze străzile şi potecile cu pietre din Nistru şi cu monumentele funerare din cimitirul evreiesc şi, în acest scop, i-au scos la muncă pe evreii epuizați, inclusiv femeile şi copiii. Unul dintre supraviețuitori a descris munca astfel: „Închipuiți-vă o coloană de oameni cu pietre de 10-15 kg în mână, loviți cu patul armei ca să nu fugă, să dea un randament cât mai mare, goi, fiindcă au fost jefuiți prin toate mijloacele, flămânzi... [bătuți] când erau scoşi la lucru, ...în fugă mare trebuia să lucrăm. Atâta bestialitate nici pe timpul construirii piramidelor n-au suferit atâția oameni"[100]. De Anul Nou evreiesc, care a căzut în 24 septembrie 1941, jandarmii i-au scos la muncă tocmai pe rabini şi pe cei care semănau a rabini. Ultimul convoi a părăsit lagărul la 8 octombrie. Jandarmii, în frunte cu Agapie, au fost transferați la noul lagăr Mărculeşti.

După golirea lagărului de locuitorii lui, primarul din Vertujeni, devenit sat exclusiv românesc, a trimis o dare de seamă confidențială pretorului regiunii, în care a descris situația jalnică a satului: pe străzi au fost lăsate cadavre; jandarmii şi-au însuşit mobilele evreilor, care, de fapt, aparțineau statului. Demersul nu conținea un protest contra încarcerării evreilor, maltratării şi asasinării lor, ci împotriva faptului că cei ce conduceau lagărul nu au avut grijă să lase locul curat, şi chiar au furat bunurile care trebuiau să rămână în sat, pentru bunăstarea locuitorilor. Cei care au acaparat terenuri agricole erau îndreptățiți, după părerea reclamantului, să primească şi mobilele[101].

Lagărul Mărculeşti

Lagărul Mărculeşti a fost înființat de jandarmeria română pentru supraviețuitorii primului val de exterminare din Basarabia şi a fost folosit ca lagăr de tranzit pentru convoaiele evreilor aduşi de jandarmi din nordul Bucovinei, înainte de transferarea lor în Transnistria. Criteriul alegerii locului era asemănător cu cel de la Vertujeni: localitate evreiască, fără evrei. Mărculeştiul evreiesc, denumit în documente oficiale „Mărculeşti Colonie", se afla la o depărtare de un kilometru şi jumătate de satul românesc cu acelaşi nume, situat lângă Nistru, la 45 de kilometri de capitala județului Soroca şi la patru kilometri de linia ferată Bălți-Soldăneşti, pe atunci ultima stație înainte de Nistru[102].

[100] Mărturia evreului Marcel Isac citată în actul de acuzare împotriva lui Agapie, p. 123-124.
[101] *Idem*, p. 124.
[102] Vezi monografia târgului în *Pinkas Hakehilot Rumania*, II, p. 365-368.

Mărculeşti a fost întemeiat în anul 1837 şi, până în 1941, toţi locuitorii lui erau evrei. La recensământul din 1930 număra 2.319 locuitori. După izbucnirea luptelor, în 1941, la Mărculeşti s-au refugiat evrei din Bălţi, Făleşti şi din alte locuri, care au fugit de bombardamente, fiind primiţi cu braţele deschise. Evacuarea în Ucraina nu a fost posibilă până la 5 iulie, întrucât vechea graniţă de pe Nistru a rămas blocată şi pe podurile făcute de soldaţii sovietici nu s-a permis populaţiei locale să fugă în interiorul Ucrainei. Când s-a deschis graniţa, au plecat în direcţia Nistrului câteva familii care aveau cai şi căruţe; de asemenea, au plecat pe jos şi majoritatea refugiaţilor şi o mică parte din evreii de la Mărculeşti. La 7 iulie, sute de ţărani s-au năpustit asupra localităţii, înainte de intrarea armatei române, şi au început să jefuiască averile evreilor. Ei nu s-au mulţumit cu jaful şi au ucis zeci de evrei şi au violat femei. De spaima ţăranilor, o parte dintre evrei au fugit pe câmp şi mulţi dintre ei au fost ucişi. Puţini au reuşit să ajungă la Nistru.

La intrarea armatei române în Mărculeşti, la 8 iulie, au fost arestaţi, ca ostatici, 18 evrei dintre notabilii comunităţii; apoi au fost împuşcaţi. Toţi evreii din Mărculeşti au fost strânşi la marginea târgului şi un ofiţer român a luat obiectele de valoare găsite asupra lor. Bărbaţii au primit ordin să adâncească şanţurile antitanc pregătite de sovietici. Înainte de a fi împuşcaţi, au fost puşi să se dezbrace goi şi rânduiţi în grupe de câte zece în faţa şanţurilor. Întâi au fost împuşcaţi bărbaţii, apoi, femeile şi copiii. Numărul victimelor nu este cunoscut cu precizie, în dările de seamă oficiale el variază între 460 şi 1040, inclusiv evreii din Gura Căinari. Masacrul a fost executat de soldaţii Regimentului 6 Infanterie, sub comanda colonelului Emil Matieş. Acesta a justificat masacrul într-un raport oficial, susţinând că a ordonat execuţia în masă deoarece regimentul său a fost atacat de armata sovietică şi de către civili înarmaţi[103].

De fapt, acest regiment cu baza înainte de 1940 la Bălţi a vrut să se răzbune pe evrei, deoarece comandanţii lui au considerat că au fost înjosiţi în timpul retragerii din iunie 1940. Regimentul a început să execute evrei încă de la graniţă, pe Prut, şi a omorât 311 evrei la Sculeni. Soldaţii au continuat execuţiile la Gura Căinari, la Mărculeşti, la Bălţi şi la Slobozia-Bălţi. Principalii autori ai execuţiilor au fost căpitanul Ion Stihi, locotenentul Eugen Mihăilescu şi soldatul Ion Epure. Soldatul, măcelar de meserie, avea o plăcere sadică să-şi schingiuiască victimele şi să le taie diverse organe înainte de a le ucide[104]. Într-o telegramă către superiorii lui din Divizia a 14-a, colonelul Matieş a confirmat că soldaţii lui au executat „pe aceşti nemernici”. Execuţia a fost condusă de căpitanul Stihi „din ordinul meu şi în conformitate cu ordine superioare, date precis în această chestiune”[105].

Uciderea evreilor din Mărculeşti a fost descrisă şi dintr-un alt unghi, de către colonelul intendent Mandrea Alexandru, şef al serviciului de intendenţă al Diviziei a 14-a, când a dat o depoziţie judecătorului care a pregătit procesul criminalilor de război din Iaşi. După părerea sa, „cauza principală [a execuţiei] a fost jefuirea aurului pe care-l aveau asupra lor”, prada fiind împărţită între locotenentul Eugen Mihăilescu şi căpitanul Stihi. Mandrea a descris Mărculeştiul a doua zi după masacru: „În interiorul comunei Mărculeşti m-am dus să aduc făină şi subzistenţă necesare alimentării trupelor noastre şi aici am găsit cadavre de evrei, bărbaţi şi femei, printre care unii cu abdomenul spintecat, iar femeile având bucăţi de scânduri în organul genital”[106].

Nici un evreu dintre cei care au rămas în Mărculeşti nu s-a salvat de la masacru, de aceea despre cele întâmplate se ştie numai din documente oficiale româneşti. În târg şi în împrejurimi au fost ucişi peste o mie de evrei. Sute de cadavre au rămas răspândite în şanţuri, pe străzi, în pivniţe, în poduri şi în grădini. Jandarmii care au venit la mijlocul lui august pentru a construi lagărul au ordonat ţăranilor din satul românesc Mărculeşti să acopere cu pământ trupurile, acolo unde se aflau. Ploile care au căzut din abundenţă în acel an, la sfârşitul verii şi toamna, au împrăştiat în multe locuri stratul subţire de pământ şi au scos la iveală rămăşiţe omeneşti şi oseminte. Delegatul Băncii Naţionale, Ion Mihăiescu, a descris

[103] Actul de acuzare împotriva criminalilor de război care au comis pogromuri la Iaşi şi asasinatele de la Mărculeşti, Gura Căinari şi Sculeni. Din: Ancel, *Documents*, VI, nr. 39, p. 410; Raportul comandantului Regimentului 6, colonelul Matieş, către comandantul Diviziei a 14-a, 20 iulie 1941. Din: Carp, *Cartea Neagră*, II, nr. 24, p. 73.
[104] Fragment din depoziţia locotenentului Petre Guruş, 7 mai 1947, *Idem*, nr. 26, p. 75.
[105] Raportul colonelului Matieş, 31 iulie 1941. *Idem*, nr. 25 b, p. 74.
[106] Actul de acuzare împotriva criminalilor de război din Iaşi (vezi 98), p. 411-412.

locul în încercarea de a explica Tribunalului, în anul 1945, în ce condiţii grele au fost nevoiţi, el şi colegii săi, să lucreze în lagăr:

„Şoarecii cu miile mişunau pe uliţe şi prin case, muştele, în număr cu totul neobişnuit, erau extrem de supărătoare. Din cauza aceasta, somnul era imposibil. Multe dintre obiectele funcţionarilor au fost roase de şobolani. Ploile care au început să cadă au făcut imposibilă deplasarea noastră. Noroiul devenise insuportabil. Toţi eram murdari, iar posibilităţi de curăţire nu erau. Am rămas nespălaţi săptămâni... [când] timpul s-a răcit, lemne [pentru încălzit] nu se găseau”[107]...

În acest loc au fost concentraţi, la începutul lui septembrie 1941, circa 11.000 de evrei. În decursul timpului au trecut prin lagăr alţi peste zece mii de evrei, deportaţi din Cernăuţi şi din împrejurimi şi aduşi acolo cu trenurile sau pe jos. La 6 septembrie au fost transferaţi la Mărculeşti 9.000 de evrei din trei lagăre mici din judeţul Bălţi în vederea deportării: 2.634 din Limbenii Noi, 3.072 din Răşcani şi 3.235 din Răuţel[108].

Dintre cele trei lagăre mici în care au fost deţinuţi evrei înainte de a fi duşi la Mărculeşti, se cunosc amănunte numai despre lagărul Răuţel. Acesta a fost înfiinţat la ordinul lui Voiculescu, la o distanţă de 12 kilometri de oraşul Bălţi, şi au fost închişi în el 2.800 de evrei rămaşi în viaţă în judeţ. Numărul lor a crescut, deoarece zilnic li se adăugau alţii, descoperiţi pe drumuri sau în ascunzători. Comandantul legiunii de jandarmi Bălţi, maiorul Mihai Boulescu, a primit ordin să organizeze paza şi controlul şi să se îngrijească de hrană. În lipsă de jandarmi, au fost folosiţi pentru pază soldaţi. Evreii au fost deţinuţi într-o poiană de pădure, sub cerul liber sau în şase barăci mici, în fiecare dintre ele fiind înghesuiţii câte o sută de oameni. Ei dormeau în şanţuri antitanc acoperite cu frunze. Nu au primit hrană şi mortalitatea zilnică s-a ridicat la 50-60 de oameni. În fiecare zi bărbaţii erau scoşi la curăţirea dărâmăturilor şi la curăţenia oraşului[109].

Misiunea principală a lagărului Mărculeşti a fost să primească convoaiele de evrei gonite dintr-un loc în altul în vederea deportării, prin punctul de trecere Rezina. De la începutul lunii octombrie a servit şi ca punct de tranzit în vederea deportării convoaielor de la Cernăuţi şi din Bucovina de sud prin Rezina. Transporturile din Cernăuţi au fost trimise cu trenul la staţia Mărculeşti. De acolo, oamenii au fost duşi pe jos la o distanţă de patru kilometri şi cine a scăpat viu a continuat, apoi, în direcţia Nistrului. Din momentul în care s-a decis să se aducă transporturi din Bucovina de sud, Mărculeşti s-a transformat dintr-un lagăr obişnuit într-un „centru de tortură şi jaf”[110].

La 11 octombrie au ajuns în lagăr supravieţuitorii ghetoului din Storojineţ. La 22 octombrie au fost aduşi cu trenul supravieţuitori din judeţul Cernăuţi şi, după ei, au sosit trenuri cu evrei din satele îndepărtate din sudul Bucovinei, din judeţul Rădăuţi – în total circa 8.000. După o aşteptare de cinci zile şi o serie de maltratări fizice şi jafuri de bunuri, au fost trimişi, pe jos, la Rezina. Numărul evreilor ucişi în lagăr se ridică la multe mii şi nu este cunoscut nici un caz de evadare. Atât evadarea cât şi răzvrătirea erau posibile, dar nu era unde să fugi.

La Mărculeşti, ca şi la Vertujeni, viaţa deţinuţilor era la cheremul a trei persoane: comandantul lagărului, Agapie, adjunctul său, Buradescu, şi inspectorul Băncii Naţionale, Mihăiescu – personalul transferat de la Vertujeni[111].

Evreii din Cernăuţi şi din sudul Bucovinei au ajuns la Mărculeşti în vagoane închise, şaizeci-şaptezeci de oameni înghesuiţi în fiecare vagon, după o călătorie de două până la patru zile[112]. La Cernăuţi li s-a permis, în general, să ia cu ei pachete cu haine, obiecte casnice şi alimente pentru drum şi, în unele cazuri, chiar au fost încurajaţi să le ia. La sosirea la

[107] Actul de acuzare împotriva lui Agapie, p. 125.

[108] Carp, *Cartea Neagră*, III, p. 88. În ceea ce priveşte lagărul Răuţel au circulat zvonuri că maltratările au depăşit orice imaginaţie a universului lagărelor mai ales în primele zile de existenţă; dar nu au rămas martori care să descrie ce au suferit evreii acolo.

[109] Rechizitoriu de urmărire împotriva locotenent-colonelului Mihai Boulescu, comandantul legiunii de jandarmi Bălţi, şi a altor comandanţi acuzaţi de colaborare cu unităţi SS la uciderea de evrei în Bălţi şi înfiinţarea lagărului Răuţel, 12 aprilie 1948. Din: Ancel, *Documents*, vol. VI, nr. 25, p. 275-276.

[110] Carp, *Cartea Neagră*, III, p. 89.

[111] Mărturia lui Şmelke Dechner, Arhiva Yad Vashem 0-3/1443; Rechizitoriu de urmărire împotriva lui Agapie, p. 131.

[112] Mărturia lui Freida Manzia Sudman din satul Convantin din nordul Bucovinei, Arhiva Yad Vashem 0-3/1523, p. 2.

Mărculeşti jandarmii îi forțau cu lovituri să coboare şi-i sileau să lase pachetele în tren sau lângă el. În alte cazuri s-a permis celor veniți să ia cu ei numai ce puteau să care şi restul să lase pe loc. Această era prima fază a jafului[113].

În cazurile când comandantul lagărului nu era prezent, soldații de escortă se grăbeau să facă percheziții şi să prade bani şi bijuterii. Jandarmii care-i primeau pe deportați în stația Mărculeşti permiteau, uneori, țăranilor din sat să se năpustească asupra evreilor chiar în stație, care nu era altceva decât un punct în câmpul liber. În alte cazuri năvala avea loc în timp ce-i mânau în bătăi spre lagăr. „Soldații priveau în tăcere jaful, alții râdeau şi cereau țăranilor să ne omoare”[114].

Prima imagine pe care o vedeau deportații înainte să intre în lagăr era aceeaşi pentru toate transporturile: ofițerii de jandarmi, în frunte cu Agapie şi Mihăiescu, şi în fața lor un om care începea să le vorbească. „Oratorul” era, în general, delegatul Băncii Naționale şi el îşi inaugura cuvântarea şi o termina cu trei împuşcături de revolver: „Atenție! A venit rândul vostru. Acesta-i sfârşitul vostru... fiecare va preda acum tot ce are asupra lui, în greutate totală de peste 20 kg., inclusiv toate produsele alimentare. Totodată trebuie să predați actele de identitate, diplome, fotografii – toate documentele. Nu există diferență între medic, avocat şi alt jidan. Cu toții sunteți acelaşi lucru – jidani! Începând de mâine, cine va fi găsit că are asupra lui tot ce am amintit va fi împuşcat”[115].

Mihăiescu obişnuia să treacă printre rândurile evreilor cu un săculeț într-o mână şi cu o bâtă lungă în cealaltă, confiscând toate obiectele de valoare: „Pe mulți i-a bătut fiindcă au îndrăznit să-l roage «ca pe Dumnezeu» să le lase ceva lucruri ca să aibă cu ce-şi cumpăra o pâine în Transnistria”[116].

În alte cazuri, evreii erau puşi în rânduri; în centru se afla un lighean mare şi li se ordona să pășească după rând şi să arunce în el toate obiectele de valoare, după ce erau avertizați că cine va ascunde ceva sau nu-l va preda din proprie voință va fi executat. După încheierea operațiunii, delegatul Băncii Naționale a României efectua o nouă percheziție, care se solda cu morți şi cu răniți. El smulgea cerceii nepredați din urechile femeilor. Agapie lua parte, în general, la perchezițiile care se făceau înainte de intrarea în lagăr[117].

Interesul pe care comandanții lagărului l-au arătat față de bunurile deportaților creştea de la un transport la altul. Ei nu se mai mulțumeau cu bani şi bijuterii ci au început să confişte „îmbrăcăminte, săpun, tălpi, plăpumi, saltele, pături, cămăşi, cearceafuri, ciorapi, fețe de perne, medicamente şi tot ceea ce ar fi putut servi pentru viața şi sănătatea deportaților”[118]. Mihăiescu şi adjuncții lui şi-au umplut buzunarele cu obiecte din aur, cu bani românești şi valută şi, pur şi simplu, cu obiectele pe care le jinduiau. Cine îndrăznea să protesteze „era bătut fără milă cu ciomagul peste picioare”. Evreii care se aflau încă departe de el încercau să arunce bani şi bijuterii în gropi sau în fântâni sau să-i îngroape în pământ[119]. Mihăiescu şi adjuncții săi făceau, după aceea, o percheziție corporală specială unui număr de evrei, pe care îi alegeau după placul lor. Această percheziție includea şi controlul genital la femei[120]. După „recepția” de la gară, jandarmii îi aranjau pe evrei în rânduri şi-i fugăreau în bătăi până la lagăr, distanță de patru kilometri. „În această goană s-au pierdut părinți de copii şi frați de surori. Se auzeau țipete şi plânsete din toate părțile – ale celor care-şi căutau părinții, surorile şi frații. Drumul era înnoroiat şi, în unele locuri, noroiul ne ajungea până la genunchi”[121].

După un control făcut în general în afara împrejmuirii, deportații erau introduşi în lagăr, care era înconjurat cu sârmă ghimpată. Supraviețuitorii ne-au lăsat o descriere autentică a locului: „Târgul evreiesc Mărculeşti era gol de oameni. Sângele de pe case şi ziduri şi

[113] Mărturia lui Saly Gdanski din Vicovul de Sus din Bucovina de sud, Arhiva Yad Vashem 0-3/1126, p. 4-5, mărturia lui Moşe Brunwasser din Storojineț, *Ibid*. nr. 0-3/1445; mărturia Bertei Morgenstern din Cernăuți, *Ibid*., nr. 0-3/1491; mărturia lui Munis Iliescu din București, *Ibid*. nr. 0-3/904, p. 3; mărturia lui Sally Guttmann din Cernăuți, *Ibid*. nr. 0-3/907, p. 2-3.
[114] Mărturia lui Saly Gdanski, p. 4.
[115] Mărturia lui Saly Gdanski, p. 4.
[116] Rechizitoriu de urmărire împotriva lui Agapie, p. 126-127.
[117] Mărturia lui Moşe Brunwasser, Arhiva Yad Vashem 0-3/1455, p. 11.
[118] *Idem*, *Idem*; fragmente alese din Rechizitoriul de urmărire împotriva lui Agapie, p. 127.
[119] Mărturia Hanei Vaintraub din Cernăuți, Arhiva Yad Vashem 0-3/1539, p. 3.
[120] Mărturia lui Saly Gdanski, p. 4.
[121] Mărturia Bertei Morgenstern, p. 6.

mirosul pestilențial al cadavrelor în descompunere ne-au făcut să înțelegem că evreii de acolo au fost uciși la intrarea trupelor românești”[122].

În lagăr nu se pregătise şi nu s-a împărțit hrană şi era lipsă şi de apă potabilă, întrucât o singură fântână servea pentru 11.000-15.000 de deportați. În afară de hrana pe care o aduseseră cu ei, deportații din Cernăuți ar fi putut schimba obiecte contra pâine, legume sau apă lângă gardul lagărului; dar aceasta depindea de bunăvoința jandarmilor, care nu ezitau să-i bată şi pe țărani. În lagăr s-a adunat un stoc de grâu şi alte alimente pentru a fi împărțite deportaților, trimise de Guvernământul Basarabiei, dar Agapie a hotărât să nu le împartă evreilor, „fiindcă erau în trecere”. După închiderea lagărului, el a restituit alimente prefecturii Bălți[123]. În câteva cazuri, evreii din ultimele convoaie au găsit, în casele distruse, puțină hrană pe care cei dinaintea lor n-au apucat s-o mănânce întrucât au fost deportați pe neaşteptate, în bătăi[124].

Agapie obişnuia să se învârtească prin lagăr şi să bată fără nici un motiv. Mihăiescu, care şi-a însuşit cea mai mare parte din bunurile confiscate, avea grijă să întocmească un inventar al bijuteriilor şi banilor confiscați, înscriind mereu numai o mică parte din pradă, pentru a-şi induce în eroare superiorii; Buradescu, responsabilul cu disciplina, îi trimitea pe jandarmi să interzică schimburile între evrei şi țărani, întrucât îi considera pe țărani concurenți.

În puținele zile dintre sosire şi deportare, evreii au fost folosiți pentru muncile de „amenajare”. Aceste munci erau deprimante,deoarece erau puşi să disloce pietrele funerare din cimitirul evreiesc pentru a amenaja cu ele poteca principală din lagăr până la „comandament”[125]. Se muncea într-o goană, jandarmii îi loveau pe cei care cărau pietrele funerare grele pentru a-i grăbi. Mulți au murit de slăbiciune sau au fost împuşcați de jandarmi, care nu erau mulțumiți de randament. Buradescu a organizat orgii şi la domiciliul lui din Mărculeşti, împreună cu alți ofițeri şi cu câțiva jandarmi, care-i aduceau acolo tinere evreice. Orice împotrivire la viol se termina cu chinuri şi omor[126].

Banda a transferat în Regat bunurile evreieşti jefuite după aceleaşi metode folosite la Vertujeni. Întrucât agenții Corpului Jandarmeriei îi urmăreau pe jandarmii care plecau cu prada în serviciul comandanților, ei urcau în tren la o depărtare de trei stații după Mărculeşti. De asemenea, au expediat fără inventar trei vagoane de tren pline cu plăpumi de puf, galoşi, piei şi blănuri; scriptic, vagoanele erau expediate către spitale, dar după ce treceau vama de pe Prut, erau descărcate şi toate obiectele valoroase erau împărțite între jefuitori[127].

Deportarea

Metodele de jaf din ultimul moment folosite de Agapie la Vertujeni s-au repetat la Mărculeşti. Agapie şi Mihăiescu au adunat de la deportați 2.060.000 de lei – aşa au recunoscut la anchetă, fapt notat în Rechizitoriul de urmărire; fără îndoială, cifra nu include toți banii. Din această sumă au predat Băncii Naționale numai 560.000 de lei[128].

Traseul deportării fixat de Topor cuprindea două itinerarii mai lungi şi mai grele decât cele de la Vertujeni. Prima cale se îndrepta spre răsărit, spre Rezina, prin Gura Căinari, Gura Camenca şi, de acolo, spre Rezina şi târgul Râbnița, în Ucraina; în total, nouăzeci de kilometri prin câmpuri, prin două păduri, ocolind sate şi alte păduri. Al doilea traseu se îndrepta, după treizeci de kilometri spre nord, de partea răsăriteană a unui drum paralel cu Nistrul prin pădurea Vertujeni, trecând prin partea distrusă a oraşului Soroca şi un popas în pădurea Cosăuți. La Cosăuți, Nistrul era traversat către Iampol, în Ucraina.

Deportările au început la sfârşitul lui octombrie, într-un ritm de 1.000-2.000 de deportați de convoi. Buradescu a format convoaiele, fără să țină seama de familii, despărțind

[122] Mărturia Hanei Vaintraub, p. 3.
[123] Rechizitoriu de urmărire împotriva lui Agapie, p. 136.
[124] Mărturia lui Moşe Brunwasser, p. 11.
[125] *Idem*, p. 126.
[126] *Idem*, p. 140.
[127] *Idem*, p. 140.
[128] *Idem*, p. 134-136.

„soți de soțiile lor, părinți de copii, frați de surori”[129]. La 10 noiembrie s-a încheiat deportarea evreilor strânşi în Basarabia; această deportare îngloba şi evrei din Bucovina, inclusiv o parte dintre evreii din Cernăuți. Inspectorul jandarmeriei din Bucovina a cerut Inspectoratului jandarmeriei din Bucureşti, în fruntea căruia se afla subsecretarul de stat Vasiliu, să înceteze să trimită evrei din Cernăuți la Mărculeşti şi să-i expedieze direct la Atachi. În această fază a deportării, responsabilii operațiunii ştiau că la Mărculeşti izbucnise epidemia de tifos, şi Meculescu, comandantul jandarmeriei din Basarabia, se temea că jandarmii lui se vor molipsi; de aceea, a hotărât ca unitatea care păzea lagărul, precum şi alte unități amplasate în diferite puncte între Mărculeşti şi Nistru, să fie puse în carantină, timp de două săptămâni. De asemeni, au fost puse în carantină bunurile adunate de jandarmi de la evrei, pe care le-au predat autorităților sau pe care le-au reținut după ce au fost triate şi ordonate. Meculescu a raportat că până la 10 noiembrie au şi fost trimise „10 vagoane cu bagaje triate”[130].

Topor a adăugat, cu mâna lui, că a intervenit la M.St.M. ca să dea dispoziție conductorilor CFR să dirijeze toate convoaiele de evrei numai la Atachi; aceasta constituie încă o dovadă că toate autoritățile care s-au ocupat de deportări erau subordonate M.ST.M. În acelaşi timp, a cerut să fie trimişi la cele trei puncte de transfer de pe Nistru – Atachi, Cosăuți şi Rezina – agenți care să ancheteze zvonurile că responsabilii campaniei de deportare au acumulat mari sume de bani şi obiecte de valoare luate de la evrei, fără să le depună la Banca Națională[131]. Topor a cerut agenților secreți să controleze dacă delegații B.N.R. se găseau la locul lor, împuternicindu-i să extindă ancheta şi peste Nistru. Soarta evreilor nu l-a preocupat, dar datorită grijii pentru soarta bunurilor jefuite ne-au rămas rapoartele secrete şi informațiile despre deportare.

Înainte de plecarea convoaielor, ofițerii lagărului încercau să descopere obiecte de valoare ascunse. Fiecare convoi primea ordinul, sub amenințarea execuției, să arunce într-un vas mare obiectele de valoare pe care le-au ascuns[132]. Încercările s-au repetat, întrucât circula legenda că evreii sunt bogați; ele n-au încetat nici în ultimul moment, înainte de a fi împuşcați din cauza epuizării totale. Ofițerii care recepționau convoaiele la Cosăuți organizau şi ei „colectă”, înainte de a-i împinge pe evrei pe pod[133]. Pe cealaltă parte îi aşteptau jandarmii Guvernământului Transnistriei, care-şi revărsau furia pe ei, fiindcă veneau fără nimic.

Drumul de la Mărculeşti la Cosăuți era plin de cadavrele celor care nu făcuseră față ritmului de marş. Țăranii care pândeau prin preajmă le dezbrăcau imediat după trecerea convoiului. „În locurile de popas erau multe cadavre; deportați din alte transporturi fuseseră părăsiți acolo morți sau în agonie”[134].

Încă pe atunci, deportații din Bucovina au denumit mersul spre Nistru „marşul morții” (*Todesmarsch*). Iată cum l-a descris unul dintre ei: „drumurile erau acoperite cu cadavre ale evreilor din transporturile anterioare… corbii le-au smuls ochii”[135].

Convoaiele deveniseră o sursă de venit pentru țăranii de pe traseele de bejenie spre Nistru. Erau unii care „cumpărau” evrei, alții se organizau, năpustindu-se asupra convoaielor, cu agresivitate sau în înțelegere cu jandarmii din escortă; erau şi cei care dezbrăcau cadavre, cei care le îngropau contra plată şi erau cei care ofereau o cană cu apă la schimb cu un obiect; „țăranii”, a scris unul dintre supraviețuitori, „aşteptau pe marginea drumului la trecerea unui convoi şi profitau de pe urma nenorocirii noastre”[136].

Cea mai grea încercare, înainte de a trece podul şubred instalat de armata română la Cosăuți sau în drum spre Atachi, era popasul de noapte din pădurea Cosăuți, care, uneori, se prelungea într-o aşteptare de câteva zile.

Pădurea Cosăuți

[129] Fragmente alese din Rechizitoriul de urmărire împotriva lui Agapie, p. 127.
[130] Inspectoratul jandarmeriei din Chişinău către Inspectoratul general al jandarmeriei din Bucureşti, 10 noiembrie 1941. Din: Carp, *Cartea Neagră*, III, nr. 108, p. 190-191.
[131] Inspectoratul general al jandarmeriei către Teodorescu-Sachelarie, 2 noiembrie 1941. *Idem*, nr. 107, p. 190.
[132] Mărturia Hanei Vaintraub, p. 3.
[133] Mărturia Haiei Kiselnik, p. 4.
[134] Mărturia lui Moşe Brunwasser, p.12.
[135] Mărturia Hanei Vaintraub, p. 4-5; mărturia Bertei Morgenstern, p. 7.
[136] Mărturia lui Arie Weber din Banila, Arhiva Yad Vashem 0-3/1527, p. 4.

Traseul convoaielor deportaților în Transnistria, peste podul de lângă satul Cosăuți, trecea prin pădurea Cosăuți – o pădure mare şi deasă, care se întindea pe coline paralel cu fluviul. Acest itinerar a fost ales pentru a ocoli dinspre est oraşul Soroca şi pentru a evita mersul pe şoseaua principală. Popasul de noapte în pădure permitea jandarmilor să regleze trecerea evreilor peste pod, să-i țină departe de contactul cu populația, până ce podul se elibera, şi apoi să conducă convoiul într-un ritm rapid spre pod, precum şi pentru a organiza schimbul de gărzi. Jandarmii care veneau de la Mărculeşti se întorceau să aducă alt convoi, şi alți jandarmi, în frunte cu un ofițer însărcinat cu transferul, îi primeau pe deportați.

Popasul în pădure se făcea lângă o instalație de ars cărămizi, în apropiere de o mică vale. Când au început să sosească primele convoaie din Mărculeşti se aflau acolo cadavre de evrei din convoaiele de la Vertujeni şi valea a început să fie folosită pentru aruncarea celor morți de extenuare, împuşcați de jandarmi sau ucişi şi despuiați de țărani. Valea cadavrelor a început să se umple încă de la începutul lunii octombrie, când au trecut pe acolo primele transporturi din lagărul Edineț. Jandarmii spuneau că-i împuşcă pe evreii epuizați „de milă", ca „să nu se mai chinuiască pe drum", pentru că oricum n-au nici o şansă să țină pasul cu convoiul[137]. În pădurea Cosăuți s-au întâmplat „fapte îngrozitoare", au scris majoritatea supraviețuitorilor care au trecut pe acolo[138]. Un popas de câteva zile a transformat locul într-un adevărat lagăr de tranzit. În haosul şi întunecimea care domnea chiar şi în timpul zilei, „copiii s-au pierdut de mame şi soțiile de soții lor". Familii se înghesuiau laolaltă şi ridicau un fel de corturi sau întindeau un cearceaf între crengi „pentru a se putea găsi unul pe altul".

„În această pădure am văzut scene oribile: morminte deschise ale multor evrei, schelete care erau aruncate unele peste altele… Peste vale s-au năpustit câini şi un miros pestilențial se împrăştia. Mi s-a povestit că în această vale se aflau zeci de mii de cadavre… ale celor care n-au mai putut continua drumul de oboseală extremă şi au murit acolo. Imaginea colinei din pădurea Cosăuți a avut asupra mea o influență extrem de puternică, deoarece ştiam că surorile şi frații mei se găsesc printre victime"[139].

Deportații care au făcut popas în pădure la începutul lunii noiembrie păşeau pe zăpadă şi au putut să vadă „multe mii de deportați" morți pe drum şi în pădure, dar nu au văzut valea: „am văzut un tablou care nu poate fi uitat. Un copil care-o trăgea cu putere de haină pe mama lui moartă şi țipa mereu mamă, mamă, parcă vrând s-o trezească"[140]. Oameni din acest convoi au adunat copii abandonați şi bolnavi sub acoperământul improvizat din crengi de copaci, dar nu au putut să-i ajute. Convoaiele care au poposit acolo înainte de căderea ploilor au observat „cărări de sânge" peste tot. Pe pământ erau împrăştiate zdrențe pe care nimeni nu se gândea să le ridice.

„În pădure am descoperit două gropi comune neacoperite, cu cadavre de bărbați, femei şi copii aruncați goi unul peste altul. Aveam impresia că bărbile lor continuau să crească şi după moarte. L-am rugat pe comandantul jandarmilor să ne permită să acoperim gropile. El ne-a răspuns că nu este necesar, deoarece şi noi vom ajunge acolo. Noaptea am auzit gemete şi țipete. Soldații au bătut şi au jefuit oameni. A doua zi am continuat cu rătăcirile noastre şi am ajuns la Nistru. Am trecut fluviul pe un pod foarte îngust. Mulți au căzut în apă şi pe mulți i-au aruncat în apă soldații, după pofta lor"[141].

În convoaiele care au plecat din Mărculeşti, escortate de Agapie sau de Mihăiescu, au căzut multe victime, din cauza cruzimii celor doi, care ordonau jandarmilor să bată până la moarte sau să împuşte deportați. Dar cele mai multe victime s-au înregistrat la ultimele transporturi din Mărculeşti, „deoarece evreii erau nemâncați şi plini de mizerie"[142].

Popasul, chiar şi de o noapte, lovea imediat în copiii mici, care sufereau de foame, în bolnavi şi în cei extenuați. În lagăre părinții au făcut tot ce era posibil să-i țină în viață, dar în pădure nu mai puteau să-i salveze. Mulți dintre ei – este vorba de mii – adormeau, şi mureau de frig.

---

[137] Mărturia Minei-Miriam Lehrer din Petrăuțiul de Jos, Bucovina de nord, Arhiva Yad Vashem 0-3/1238, p. 6-7.
[138] Mărturia Hanei Vaintraub, p. 4.
[139] Mărturia lui Zeev (Wolf) Mihad din Rădăuți, sudul Bucovinei, Arhiva Yad Vashem 0-3/1486, p. 6-7.
[140] Mărturia lui Hermann Picker din Cernăuți, Arhiva Yad Vashem 0-3/1467, p. 4-5.
[141] Mărturia lui Saly Gdanski, p. 4.
[142] Rechizitoriu de urmărire împotriva lui Agapie, p. 129, 135.

„Am ajuns în pădure [Cosăuți]. Ploua. Toți tremuram de frig şi mergeam din loc în loc. Auzeam plânsete puternice de copii, care ne rupeau inima, plânsetul a slăbit din ce în ce, până a încetat. Am crezut că au adormit. I-am îmbrățișat cu putere pe fetița surorii şi pe băiețelul fratelui meu şi i-am încălzit cu răsuflarea noastră. Dimineața, când ne-au expediat mai departe, am văzut că nenumărați copii mici erau țepeni, unii în brațele mamelor, care credeau că dorm. Aproape că este incredibil că aşa ceva s-a întâmplat cu adevărat, şi totuşi aşa s-a întâmplat. Acum auzeam plânsetul amar al nenorocitelor mame. Trist era şi tabloul copiilor care trebuiau să continue drumul şi să-şi abandoneze în pădure părinți extenuați şi sortiți unei morți sigure. Când tremuram cu toții de frig în pădure, soldații români şedeau în jurul focului şi se îmbătau. Dis-de-dimineață au început să ne deporteze. Pământul era umed şi cu mare greutate puteam scoate piciorul din noroi”[143].

Trecerea peste pod s-a făcut, după cum am mai arătat, fără nici o înregistrare, după ce actele personale erau confiscate şi arse. Ofițerul responsabil totaliza numărul celor deportați şi trimitea un scurt raport Inspectoratului de jandarmi. Inspectoratul raporta lui Topor şi Ministerului de Interne. Pretorul trimitea un raport general privind numărul deportaților Cartierului General, iar acesta pregătea un scurt raport pentru Conducător. Agenții SSI-ului (Serviciul Special de Informații) făceau, în acelaşi timp, rapoarte confidențiale despre numărul deportaților, despre desfăşurarea campaniei de deportare, despre acte de corupție şi de indisciplină. Aceste rapoarte au permis Conducătorului să fie tot timpul la curent şi să nu se bazeze pe o singură sursă. Rapoartele SSI-ului îi parveneau şi lui Mihai Antonescu.

Bătălia pentru pradă

Lagărul Mărculeşti a fost închis, într-adevăr, la începutul lunii noiembrie, dar nu a dispărut de pe ordinea de zi a autorităților. Prefectura județului Soroca a înaintat, la 24 noiembrie, o plângere contra autorităților militare, deoarece au pus stăpânire „pe materialele… lăsate de evreii trecuți peste Nistru”, trecându-le în depozitul corpului IV armată[144]. Prefectura afirma că, întrucât lagărul se afla pe teritoriul ei de jurisdicție, ea este şi moştenitoarea bunurilor evreilor. Ministerul Apărării Naționale a numit o comisie, cu participarea delegaților armatei, ai depozitului de echipament al armatei, Ministerului de Interne şi ai prefecturii. Mihăiescu a explicat comisiei că „văzând... că majoritatea obiectelor grele şi a materialelor evreilor au fost lăsate prin case... din proprie inițiativă a adunat toate obiectele lăsate în părăsire de evrei şi le-a depozitat în case, punând lacăte şi sigilii”. Cu toată grija pentru aceste bunuri valoroase, a fost o mare dezordine în ceea ce priveşte depozitarea, păstrarea şi paza bunurilor, „întrucât zilnic au trecut prin Mărculeşti 2.500 de evrei”. De aceea a decis să predea bunurile unei gărzi de jandarmi care păzeau lagărul şi, în acelaşi timp, a înştiințat despre existența lor Guvernământul Bucovinei, „întrucât bunurile aparțineau evreilor din acea regiune”; şi, în paralel, a comunicat Cartierului General.

Biroul 2 (care se ocupa, printre altele, şi de urmărirea evreilor şi a altor minorități) a transmis Ministerului Apărării Naționale că „în lagărul Mărculeşti se află însemnate cantități de bagaj care nu a putut fi luat de evreii trecuți la est de Nistru” şi că, printre aceste bagaje, se găsesc multe obiecte şi mărfuri care pot fi folosite de armată şi, în special, pentru a înzestra cu ele spitale militare. Şi întrucât locurile unde sunt depozitate mărfurile „sunt inundate de şoareci”, a propus să fie imediat transferate depozitului central de echipament al armatei. Ministrul Apărării Naționale a adăugat personal o dispoziție în scris, să se acționeze imediat pentru salvarea bunurilor în favoarea armatei şi să fie ținut la curent.

La 28 octombrie 1941 a sosit în lagărul Mărculeşti căpitanul Gheorghe Pârvulescu de la Marele Stat Major. El a luat legătura cu delegatul Băncii Naționale a României, aşa cum primise ordin, dar nu a intrat în contact cu autoritățile județului. Delegatul B.N.R. l-a plimbat prin lagăr, arătându-i cele rămase de la deportați. M.St.M. a pus la dispoziția operațiunii vagoane de cale ferată. Căpitanul a controlat obiectele şi a început chiar să le trieze, dar nu a reuşit să-şi termine treaba, „deoarece zilnic soseau convoaie de evrei”. Iar acestea lăsau, după

[143] Mărturia Haiei Kiselnik din Cernăuți, Arhiva Yad Vashem 0-3/841, p. 5.
[144] Şeful administrației armatei, generalul Gheorghiu, către Ministerul de Interne, 9 februarie 1942. Din Ancel, *Documents*, V, nr. 137, p. 242.

ele, alte şi alte bagaje. Atunci au sosit la Mărculeşti zece vagoane trimise de Marele Stat Major, şi Mihăiescu l-a sfătuit pe Pârvulescu să „încarce [obiectele] aşa cum se găsesc, urmând ca trierea să se facă la descărcarea vagoanelor". Armata a reuşit să încarce între 3 şi 9 noiembrie numai trei vagoane, fără nici o triere, cu ajutorul ţăranilor rechiziţionaţi de jandarmi, şi a transferat marfa de la lagăr la gară. Dar în lagăr a izbucnit epidemia de tifos, împiedicând continuarea operaţiunii. Delegatul Marelui Stat Major a pus lacăte pe cele trei vagoane parcate în staţie. La 7 noiembrie au sosit la faţa locului delegaţii Guvernământului Bucovinei. Ei au venit să revendice aceleaşi obiecte, precizând că aparţin Guvernământului. Delegatul Marelui Stat Major a reuşit, într-adevăr, să expedieze cele trei vagoane, dar situaţia s-a complicat cu apariţia, în staţia Mărculeşti, a prefectului judeţului Soroca, însoţit de pretor şi de un ofiţer de jandarmi din Bucovina, cu gradul de maior; şi ei au cerut bunurile. Fiecare dintre ei se considera moştenitorul deportaţilor. Prefectul a notat numărul imprimat pe vagoanele expediate şi a dispus să fie oprite pe parcurs. El dorea să numească o comisie a sa care să sorteze obiectele rămase în lagăr, dar epidemia de tifos l-a determinat să amâne această hotărâre. Între timp, a decis că toate bunurile rămân sub supravegherea comandantului lagărului Mărculeşti.

Prefectul s-a adresat Ministerului Apărării, Ministerului de Interne şi Guvernământului Basarabiei şi i-a trimis pe pretor şi pe ofiţerul său de jandarmi să urmărească vagoanele. Dar a pierdut momentul. Vagoanele au ajuns la 24 noiembrie la Bucureşti şi au fost transferate, încă încuiate şi sigilate, la depozitul central al armatei. Ele au fost deschise la 28 noiembrie 1941, în prezenţa delegatului Ministerului Apărării Naţionale şi a celui de la Ministerul de Interne (cele două ministere care s-au ocupat de lichidarea evreilor şi de deportarea supravieţuitorilor), şi s-a constatat că „plumburile şi lacătele la uşi erau intacte". Sortarea obiectelor a continuat până la 11 februarie 1942 şi, în cele din urmă, au fost împărţite între depozitul central de echipament al armatei, depozitul central sanitar al armatei şi Consiliul de patronaj al doamnei Antonescu[145].

Comisia a ajuns la următoarea concluzie: Guvernământul Bucovinei a greşit atunci când a permis evreilor să ia cu ei mai multe lucruri decât puteau să care. De asemenea, nu s-a dat nici o dispoziţie privind lucrurile abandonate. Inspectorul Mihăiescu a dat dovadă de iniţiativă şi a adunat efectele părăsite „pentru a nu se risipi bunuri de valoare considerabilă şi care puteau fi folosite pentru nevoile armatei". Comisia nu s-a considerat împuternicită să stabilească cui aparţin; ea s-a mulţumit să conchidă că ele „aparţin statului" şi, ca atare, organele superioare puteau să dispună de ele[146].

Lagărul Edineţ

Edineţ era un târg predominant evreiesc din judeţul Hotin. În anul 1930 trăiau aici 5.341 de evrei – 90,3% din totalul populaţiei. La izbucnirea războiului, armata sovietică s-a retras, luând cu ea câţiva funcţionari superiori ai regimului. Un număr necunoscut de evrei au hotărât să plece, dar majoritatea au rămas pe loc. La 2 iulie au fost lansaţi paraşutişti români şi germani pe o colină de lângă cimitir şi, de acolo, au bombardat localitatea. Atunci a început fuga evreilor din Edineţ. Grupuri-grupuri, au pornit-o spre Secureni; aici au fost închişi şi, apoi, deportaţi, în convoaie escortate de jandarmi, la Atachi, cu intenţia de a-i trece Nistrul şi a-i trimite în Ucraina. Dar, aşa cum vom vedea mai departe, era prea târziu. Soldaţii români care au intrat în târg au deschis foc pentru a crea panică şi au pătruns în locuinţe, ucigând sute de evrei. Familiile evreieşti s-au adunat şi s-au închis în case. Soldaţii au instigat populaţia locală să-i atace pe evrei, spunându-le că au dreptul la viaţa şi la bunurile acestora. La asasinate şi violuri au luat parte soldaţi români, locuitori ai târgului, precum şi ţărani din satele din împrejurimi. Bunurile jefuite au fost confiscate în favoarea statului român. După o săptămână, în care bărbaţii au fost scoşi la muncă obligatorie, toţi evreii au fost împărţiţi în două grupuri şi duşi spre Rezina şi Secureni. Primul grup a fost deportat în Transnistria, iar al

[145] Raportul comisiei numite de Ministerul Apărării pentru a stabili cui aparţin bunurile rămase de la evrei în lagărul Mărculeşti, 17 februarie 1942, *Idem*, nr. 138, p. 243-249. „Consiliul de patronaj" ajuta văduvele de război, orfanii de război şi nevoiaşii creştini, în general.
[146] *Idem*, p. 249.

doilea a fost dus spre Secureni, Briceni şi înapoi la Edineţ, încolo şi încoace. Cei care au fugit din târg la izbucnirea războiului şi n-au reuşit să se refugieze pe teritoriul Uniunii Sovietice au fost mânaţi în convoiul mare de 25.000 de evrei siliţi de germani să treacă Nistrul înapoi în Basarabia, la sfârşitul lui iulie. Supravieţuitorii convoiului, circa 13.000, au fost închişi în lagărul Vertujeni[147].

După ce evreii din Edineţ au fost deportaţi, a fost înfiinţat în acest loc un lagăr de tranzit pentru evreii din alte zone. Aceştia făceau parte din câteva categorii: mai întâi, evreii din Bucovina de nord, alungaţi încă la mijlocul lunii iulie din satele şi oraşele lor (Banila, Ciudei, Văscăuţi, Jadova, Vijniţa, Lujeni şi Herţa) şi duşi, în convoaie, spre Nistru; apoi, evreii din Bucovina de nord, concentraţi la început în lagărul Storojineţ; de asemenea, evrei din Basarabia pe care germanii i-au împiedicat să treacă în Transnistria; şi, în sfârşit, evrei din Cernăuţi originari din Basarabia, deportaţi pe jos la Edineţ[148].

La sfârşitul lui iulie au fost aduşi la Edineţ, înainte de înfiinţarea oficială a lagărului, 4.000 de evrei din Lipcani, alungaţi din târgul lor la 18 iulie. Edineţ era aşezat pe un loc înalt şi cei care urcau cu greu dealul se cufundau într-un noroi adânc. Bătrâni şi femei care nu erau în stare să-şi târâie picioarele prin noroi au fost împuşcaţi de jandarmi. Familii s-au despărţit în întuneric; mame şi-au pierdut copiii. Cu toţi erau înfometaţi şi, pe drum, au fost jefuiţi de ţărani. La venirea lor s-a înfiinţat la Edineţ un fel de ghetou, fiind aduşi acolo şi evrei din târgurile Secureni, Briceni, Răşcani şi Bălţi, care s-au înghesuit în casele jefuite şi distruse ale evreilor din Edineţ, aceştia nemaiaflându-se acolo. Bărbaţii au fost luaţi la diverse munci obligatorii, îndeosebi la încărcarea de alimente trimise pe front şi, în timpul muncii, primeau uneori o bucată de pâine şi o cutie de marmeladă.

Evreii din Lipcani au fost din nou concentraţi, la 30 iulie, într-un lung convoi şi mânaţi spre Atachi, au traversat Nistrul şi s-au contopit cu marele convoi care era împins dintr-un loc în altul. În cele din urmă, germanii i-au obligat să se întoarcă în Basarabia, prin Iampol. Ei au fost transferaţi în lagărul improvizat din pădurea Rublenița, de acolo la Secureni şi înapoi la Lipcani, din nou la Secureni şi, în cele din urmă, la sfârşitul lui octombrie, au ajuns pentru a doua oară la Atachi şi Moghilev[149].

Lagărul Edineţ a început să lucreze oficial la 20 august 1941, odată cu sosirea primului grup de deportaţi din Bucovina şi Basarabia. Încă înainte de această dată s-au adunat în localitate mii de evrei, fugiţi din satele şi oraşele lor în încercarea de a-şi salva viaţa; instinctiv, ei căutau să ajungă într-un loc unde credeau că trăiesc evrei, fără să ştie că evreii localnici nu mai erau acolo. Pretorul Armatei a III-a, Poitevin, care a inspectat zona pentru a stabili câţi evrei au mai rămas şi unde se află, a raportat la 9 august generalului Topor că a găsit la Edineţ o concentrare de zece mii de evrei. Ei „locuiesc prin casele părăsite în cea mai mare murdărie", sunt înfometaţi şi nu există nici o posibilitatea de a-i hrăni. Mulţi sunt bolnavi şi nu au posibilitatea să se spele şi să se deparaziteze şi, ceea ce era mai important pentru autorităţi, „nu sunt izolaţi şi nu sunt păziţi, constituind un focar de infecţie şi de pericol permanent pentru populaţie şi armata în trecere" [spre front][150].

Pretorul i-a cerut lui Topor să trimită jandarmi pentru organizarea pazei. Răspunsul marelui pretor a fost rapid şi încă la 15 august el a comunicat M.St.M. că şi la Secureni şi la Edineţ a înfiinţat lagăre, fiecare pentru circa zece mii de evrei, şi a ordonat Inspectoratului de jandarmi din Cernăuţi (singurul dintre inspectoratele cu care exista atunci legătură) să trimită jandarmi pentru paza evreilor şi să ia măsuri pentru hrănirea lor.

La 20 august a mai primit circa 2.500 de evrei aduşi cu convoiul din Bucovina, judeţele Cernăuţi, Storojineţ şi Rădăuţi. Pretorul Armatei a III-a a constatat că au fost lăsaţi în voia soartei, „fără a fi izolaţi şi fără a exista o pază specială, constituind un focar de infecţie şi de epidemii". El a cerut să fie închişi cu un gard de sârmă ghimpată şi să se trimită acolo treizeci de jandarmi şi doi subofiţeri. Deocamdată erau păziţi în mod superficial de jandarmii de la

[147] Vezi articolul autorului despre Edineţ, *Pinkas Hakehilot Rumania*, vol. II, p. 324-327. Despre marele convoi vezi paragraful despre deportări pripite.
[148] Mărturia Clarei Horn din Vatra Dornei, Bucovina de sud, Arhiva Yad Vashem 0-3/893, p. 2; mărturia lui Mordehai Cagan din Bălţi, Basarabia, Arhiva Yad Vashem 0-3/900, p. 3.
[149] Vezi articolul autorului despre Lipcani în *Pinkas Hakehilot Rumania*, vol. II, p. 364-365 (în ebraică).
[150] Raportul pretorului Armatei a III-a către marele pretor, 9 august 1941, din: Ancel, *Documents*, V, nr. 28, p. 37-38.

posturile locale[151]. La numărătoarea făcută de jandarmi la 11 septembrie au fost găsiți 12.248 de evrei în lagăr; iar la numărătoarea făcută de Serviciul de higienă şi profilaxie, înființat de Guvernământul Basarabiei, s-a constatat existența a 11.224 de evrei. Prefectul județului Hotin a vrut să ştie unde sunt acei 1.024 de evrei dispăruți între cele două numărători şi – în contradicție cu întreaga politică a guvernului antonescian, care s-a îngrijit să facă să dispară orice dovadă a exterminării – a ordonat să se întocmească o listă nominală a evreilor din lagăr. Din cele cunoscute, lista nu a fost făcută şi nu a rămas nici o dovadă că ar fi existat.

Spre lagăr au continuat să se scurgă mici convoaie de evrei prinşi pe drumuri sau aduşi din Bucovina, dar numărul total nu s-a schimbat, întrucât mortalitatea era de 100 de evrei pe zi şi chiar mai mult, odată cu izbucnirea epidemiei de tifos[152].

Lagărul Edineț a fost înființat într-o parte a târgului şi a cuprins cinci străzi înconjurate cu sârmă ghimpată. Peste 12.000 de evrei au fost înghesuiți în câteva zeci de case distruse ale evreilor şi țăranilor, în pivnițe şi magazii. Majoritatea deportaților ajunseseră acolo fără nimic, după săptămâni de rătăciri şi după ce fuseseră jefuiți pe drum de cei care îi escortau şi de bande de țărani. Cine încerca să iasă din lagăr era împuşcat pe loc. Țăranii au primit permisiunea să se apropie de sârma ghimpată şi să vândă alimente. „Foame şi mizerie", aşa a rezumat un evreu din Bucovina de nord situația din lagăr[153]. În contrast cu cele două lagăre amintite înainte, lagărul Edineț suferea foarte mult din lipsă de personal, aşa că s-a organizat cu încetineală. Jandarmii promişi n-au sosit şi, la început, lagărul era păzit de şase jandarmi şi cincizeci de premilitari care se schimbau zilnic. Inspectorul jandarmeriei din Bucovina a recunoscut într-un raport trimis atunci că premilitarii „s-au dedat la furturi şi alte abuzuri, astfel că mai mult au deservit paza decât să o asigure"[154]. Premilitarii aveau obiceiul să chinuiască şi să violeze fete evreice. În lipsa jandarmilor au fost trimişi în lagăr, după un timp oarecare, soldați dintr-o unitate de geniu aflată în împrejurimi; dar, după spusele colonelului Mânecuță, „la fel ca şi premilitarii, militarii s-au dedat la abuzuri". În cele din urmă, la mijlocul lui septembrie, au sosit trei unități de jandarmi din compania 60 poliție şi, în felul acesta, s-a rezolvat problema. De remarcat că în întreaga corespondență cu privire la situația din lagăr se sublinia că evreii au rămas fără nimic şi că nu au alimente şi nici bani ca să le cumpere, nu există asistență medicală, nu sunt medicamente, că au bântuit patru epidemii şi că, la 20 septembrie, a izbucnit îngrozitoarea epidemie de tifos. Comandantul de poliție din lagăr, locotenentul de jandarmi Victor Popovici, a convocat comitetul lagărului şi l-a avertizat că, în cazul că epidemia se extinde, el va ordona împuşcarea tuturor evreilor[155].

Primul transport, numărând 10.000 de evrei dintr-un convoi de 13.000, majoritatea din Bucovina de nord, a ajuns la Edineț după ce a fost respins de germani la Atachi. Circa 3.000 dintre ei au fost înecați în Nistru de către jandarmii care i-au însoțit. Ei i-au silit să intre în apă, au deschis foc de mitralieră şi, „după câteva minute, apele fluviului au devenit roşii". Acest transport a ajuns la Edineț într-o stare sufletească nemaiîntâlnită printre evreii din România. Transformarea a avut loc pe drumul de la Secureni la Edineț, la urcuşul greu spre înălțimea pe care era situată localitatea: „În numai câteva ore am devenit din oameni fiare. Călcam peste cadavre, mamele îşi aruncau pruncii din brațe, soții îşi abandonau soțiile iar fiecare din noi era urmărit de un singur gând: de a rămâne în viață"[156].

Cei zece mii de evrei – minus cei care au căzut sau au fost împuşcați pe drum şi cei care au murit în lagărul improvizat – au fost puşi să mărşăluiască din nou spre Atachi, dar germanii iarăşi le-au împiedicat trecerea, şi convoiul a fost întors la Edineț. Când au ajuns acolo prima oară n-au găsit evrei, dar au găsit în case alimente, pe care semeni ai lor fuseseră siliți să le abandoneze înainte de a fi ucişi sau deportați[157].

---

[151] Pretorul Armatei a III-a către marele pretor, 20 august 1941, *idem*, nr. 52, p. 51-52.
[152] Raportul Inspectoratului de jandarmerie din Bucovina către marele pretor, 1 septembrie 1941. Din: Carp, *Cartea Neagră*, III, nr. 72, p. 114.
[153] Mărturia lui Moriț Schechter din Ciudei, nordul Bucovinei, Arhiva Yad Vashem 0-3/1439, p. 9.
[154] Vezi 146, p. 115.
[155] Carp, *Cartea Neagră*, III, p. 87; mărturia rabinului Mordehai Horovitz, Ancel, *Documents*, VI, nr. 12, p. 157; declarația locotenentului în rezervă Bălea Valeriu din compania 60 poliție, 6 noiembrie 1941: Ancel, *Documents*, V, nr. 105, p. 150.
[156] Mărturia lui Ester Burg: Arhiva Yad Vashem 0-3/1417, p. 3 (în limba română).
[157] *Idem*, p. 4; mărturia lui Moriț Schechter, p. 9-10; mărturia rabinului Mordehai Horovitz, Arhiva Yad Vashem 0-3/1540, p. 10.

Noii locatari erau lipsiți de orice mijloace de trai. Pâinile aduse în lagăr, ce se vindeau cu zece mii de lei bucata, au mucegăit pe rafturi, deoarece nimeni nu avea bani să le cumpere. „Evreii spun că nu au bani să cumpere alimente", a raportat colonelul Mânecuță la 11 septembrie; „ majoritatea nu au ce îmbrăca şi nu au cu ce să se învelească"[158]. Fuseseră întorşi din Ucraina de către germani, a notat el, şi toate obiectele le-au fost luate. Mulți erau desculți şi încă mai mulți „aproape goi", învelindu-se cu hârtie de ziar sau de ambalaj.

Ca peste tot, cea mai grea problemă în lagărul Edineț era lipsa apei potabile. Existau câteva fântâni, dar, cu excepția uneia, au fost otrăvite de către locuitori şi jandarmi pentru a-i împiedica pe evrei să aibă apă.

Nevoiți, oamenii au băut apă de ploaie adunată în băltoace şi gropi; iar alții au băut din apa otrăvită şi au făcut imediat dezinterie[159]. Prețul apei pe piața de schimb cu țăranii a ajuns la zece cămăşi pentru o căldare de apă[160].

În afară de sete, cei internați în lagăr au suferit de plaga păduchilor: „păduchii se cățărau pe copacii ce erau cojiți, iar aceste coji erau întrebuințate la prepararea mâncării noastre"[161]. Foamea – insuportabilă – i-a împins pe mulți să mănânce coji de copaci şi orice ierburi găsite între case. Printre evrei erau destui medici, dar din lipsă de medicamente şi de produse simple pentru păstrarea igienei corporale, precum săpunul şi petrolul, s-au răspândit boli şi epidemii care i-au lichidat pe evreii înfometați şi îndeosebi pe copiii mici. Jandarmii se distrau plasând gloanțe şi grenade în grămezile de paie şi frunze uscate adunate şi folosite pentru pregătirea hranei; ele explodau în contact cu focul, ucigând şi rănind mulți oameni[162].

La izbucnirea epidemiei de tifos exantematic şi de febră tifoidă, comitetul care-i reprezenta pe evreii ghetoului a reuşit să mituiască un ofițer cu gradul de maior cu 150.000 de lei, pentru a organiza o dezinfecție, şi astfel a evitat execuția bolnavilor. Mita şi grija față de unitățile armatei române şi, îndeosebi, cele germane, care circulau pe şoseaua principală dintre Cernăuți şi Atachi, Hotin şi Secureni, au convins autoritățile civile locale să facă dezinsecția. Din cele cunoscute, a fost o acțiune unică în felul ei în lagărele de deportați. Această inițiativă i-a costat pe fruntaşii comitetului viața, ei murind în chinuri grele, deoarece comandantul postului de jandarmi din oraş s-a simțit „jignit" că nu a primit şi el mită.

„Toți evreii au fost deparazitați şi au făcut duş", se adăuga fără alte amănunte. Acțiunea de deparazitare s-a desfăşurat în felul următor: „Ne-au adunat pe toți. Am fost dezbrăcați până la piele, tunşi şi deparazitați iar ofițerii se plimbau printre noi, controlând regiunile păroase ale corpului cu bețe, spre a constata dacă mai avem păduchi"[163].

500 de bărbați au fost scoşi din lagăr şi trimişi să muncească în lunile septembrie şi octombrie la repararea şoselei Hotin-Cernăuți, care era mai mult în folosința forțelor germane, fără să primească nici un fel de hrană. Alți 200 de evrei au fost folosiți pentru diferite munci de curățenie şi evacuarea dărâmăturilor, conform ordinului personal al lui Antonescu, care prevedea că evreii trebuie puşi la munci grele şi cei care nu munceau trebuie lăsați să moară de foame. Evreii care au muncit la repararea şoselei au spart pietre şi le-au împrăştiat pe şosea sub supravegherea soldaților germani. „Sleiți de puteri, lipsiți de hrană şi de odihnă, îngroziți de cele ce se petreceau, trăind în mizerie şi neîngrijiți, a fost foarte uşor ca bolile şi mai ales tifosul să facă victime fără număr[164].

Deportarea

Deportarea evreilor din lagăr a început la 10 octombrie şi a continuat până la 18 octombrie. Însărcinatul cu conducerea convoaielor din lagărele Edineț şi Secureni a fost locotenentul Augustin Roşca, din legiunea de jandarmi Roman din Regat. Locotenentul Popoiu a condus convoaiele din Edineț sub comanda lui Roşca[165]. Înainte de începutul

[158] Raportul inspectorului jandarmeriei din Bucovina despre situația evreilor din lagărele Secureni, Edineț şi Vertujeni, 11 septembrie 1941. Atachi: Carp, *Cartea Neagră*, III, 77, p. 118-119; *Idem*, p. 86.
[159] Mărturia lui Şmelke Dechner, Arhiva Yad Vashem 0-3/1443, p. 5-6.
[160] Carp, *Cartea Neagră*, III, p. 4-5.
[161] Mărturia lui Ester Burg, p. 4-5.
[162] *Idem*, *Idem*.
[163] *Idem*, p. 5.
[164] Mărturia lui Arie Weber, p. 3.
[165] Carp, *Cartea Neagră*, III, p. 88-89.

deportării, Roşca a primit un consemn special, un ordin verbal secret care-i permitea să-i execute pe evreii care nu puteau să facă față ritmului de mers spre Nistru, „fie din neputință, fie din boală". Acest ordin mai stabilea că trebuie să se îngrijească dinainte de pregătirea unor gropi pentru circa 100 de morți, săpate la o distanță de zece kilometri una de alta de-a lungul traseului deportării. Ordinul a fost îndeplinit în întregime, s-a notat într-un raport oficial; s-a mai specificat că dintr-un singur convoi s-au împuşcat circa 500 de evrei şi că de-a lungul traseului țăranii au pândit convoaiele lor, au aşteptat execuțiile, „pentru a se arunca asupra cadavrelor spre a le jefui"[166]. După începerea deportărilor, au fost împuşcați toți bolnavii şi convalescenții de tifos; numărul lor nu este cunoscut, dar un medic evreu a afirmat că au fost mulți[167].

Transporturile numărau câte 2.500 de persoane şi au fost îndreptate în două direcții, despărțind familiile potrivit intențiilor criminale ale jandarmilor: un convoi a fost îndreptat spre punctul de trecere de la Atachi şi altul spre răsărit, spre pădurea îngrozitoare de la Cosăuți şi punctul de tranzit de la Cosăuți. Lungimea primului traseu era de optzeci de kilometri şi a celui de-al doilea între cincizeci şi şaizeci de kilometri. Ultimul transport la Atachi a ajuns acolo în 16 octombrie iar ultimul transport la Cosăuți a ajuns la 18 octombrie[168].

Intinerariul deportării către Atachi trecea prin pădurea Briceni. În această pădure au fost comise asasinate şi maltratări asemănătoare cu cele din pădurea Cosăuți, dar de o amploare mai mică, deoarece locul a servit numai pentru trecerea convoaielor din Edineț şi din Briceni, precum şi datorită faptului că nu a fost folosit pentru popas de noapte. Şi cu toate acestea s-au înfăptuit acolo crime „care nu pot fi descrise", după spusele unui supraviețuitor: „pe drum erau nenumărate cadavre, părți din corpuri ale celor uciși, copii omorâți, care mai rămăseseră din transporturile anterioare"[169].

La punctele de trecere de la Atachi şi Cosăuți erau confiscate şi distruse actele personale ale evreilor, la ordinul căpitanului Popescu. În aceste puncte au fost înființate „comisii de percheziții" compuse din delegații Băncii Naționale a României şi din ofițerii de jandarmi numiți în acest scop. Comisia făcea un control amănunțit al bagajelor evreilor şi un control corporal, confiscând acte şi bani[170].

Controlorii au găsit la evreii din lagărul Edineț numai bani mărunți. Locotenentul Valeriu Bălea s-a ocupat, după acțiunea de control şi confiscare, de trierea celor confiscate, cu consemnul de a reține valori ca titluri, cupoane, bonuri de înzestrare, polițe de asigurare şi carnete de economii „pe care le-au predat… delegatului BNR… d-lui Bunescu care dirija operațiile Băncii"[171]. Confiscatorii nu s-au ocupat în mod special de probleme de procedură şi nu au făcut nici o înregistrare a banilor, bijuteriilor şi hârtiilor de valoare confiscate, cu atât mai mult cu cât deportații de la Edineț erau foarte săraci[172].

La al doilea punct de trecere, la Cosăuți, percheziția s-a făcut sub comanda căpitanului Popescu, de câte un grup de şase persoane: comandantul convoiului, sublocotenentul în rezervă Andrei Cacuz, un subofițer şi patru jandarmi. Banii şi bijuteriile găsite erau confiscate, puse într-o servietă şi predate delegatului Băncii Naționale a României, „fără nici o înregistrare". În afară de jandarmi, au acționat două echipe ale Băncii Naționale, care efectuau percheziții şi controale pentru a se convinge că evreii traversau într-adevăr Nistrul fără nici un fel de bunuri[173]. Perchezițiile şi controalele corporale ale deportaților de la Edineț se soldau totdeauna cu răniți şi morți, întrucât starea lor jalnică bătea imediat la ochi; controlorii şi jandarmii erau convinşi că aceşti evrei au reuşit să ascundă obiecte de valoare şi se înfuriau că nu găseau nimic: „În momentul când am trecut Nistrul am fost despuiați de tot

[166] Raportul Chişinău (vezi 48), p. 64-65.
[167] Mărturia dr. Zeev Schärf din Suceava, Arhiva Yad Vashem 0-3/1526, p. 12.
[168] Mărturia locotenentului Bălea (vezi mai sus nota 151), mărturia sublocotenentului Cacuz din compania 60 poliție, 6 noiembrie 1941, din: Ancel, *Documents*, V, nr. 106, p. 157.
[169] Mărturia lui Şmelke Dechner, p. 6.
[170] Depoziția locotenentului Bălea, p. 154.
[171] *Idem*, p. 152.
[172] Ordinul inspectorului general al jandarmeriei către colonelul Teodorescu-Sachelarie pentru a supraveghea operațiunile de evacuare a evreilor peste podurile de peste Nistru, 2 noiembrie 1941, *Idem*, nr. 102, p. 136.
[173] Depoziția sublocotenentului Cacuz din compania 60 poliție, 6 noiembrie 1941, Ancel, *Documents*, V, nr. 106, p. 155.

ce aveam asupra noastră, iar cine refuza să dea ultimul veşmânt de pe el, era bătut până la sânge”[174]. Un grup de deportați din sudul Bucovinei care n-a trecut prin încercările din aceste lagăre ci au fost deportați direct la Atachi, cu trenul, s-a întâlnit la punctul de trecere cu două convoaie de deportați din Edineț. Iată ce impresii a lăsat imaginea convoaielor din Edineț unor martori: „Refugiații din Edineț erau într-o stare cutremurătoare. Ei au trezit compasiune şi groază. Slabi, palizi, cu haine rupte... au fost chinuiți timp de patru luni”. „Într-o noapte întunecată, în ploaie, au sosit oameni din Edineț. Ei păşeau în rânduri de câte patru şi îşi acopereau capul cu şaluri de rugăciune (talit). Arătau ca nişte cadavre ambulante. Era o privelişte oribilă. I-au alungat fără milă în ploaie. Sora mea mi-a povestit, după aceea, că în luna august fusese deja la Atachi dar a fost trimisă înapoi la Edineț... Toți cei veniți de la Edineț erau înfometați şi îmbrăcați în zdrențe”[175].

Deportații din Suceava care au fost aduşi la 13 octombrie direct cu trenul la Atachi şi care nu ajunseseră la starea evreilor din Edineț s-au întâlnit cu primul convoi la ieşirea din Edineț şi s-au grăbit să dea un ajutor: „noi i-am primit şi am căutat, pe cât puteam, să le dăm un ceai cald etc. căci fiind pe drum de patru săptămâni erau pur şi simplu muritori de foame”[176]. Acest transport a pierdut pe drum sute de evrei, împuşcați de jandarmi. Aşa a relatat un supraviețuitor al ultimului convoi care a părăsit Edineț: „am mers în aceste condiții neomeneşti, fără de speranță, cu moartea în suflet, biciuiți de oameni şi [de] Dumnezeu, până am ajuns la Atachi”[177].

Soarta celui de-al doilea transport, care a plecat la 13 octombrie din Edineț şi a cuprins îndeobşte evrei din oraşele din nordul Bucovinei, a fost poate cea mai grea dintre toate. Deportații au obținut contra cost căruțe să transporte bătrânii, bolnavii şi femeile. În general, cei care călătoreau în căruțe erau aruncați din ele sub pretextul că bieții cai nu pot trage o asemenea greutate şi, apoi, erau împuşcați deoarece nu puteau ține ritmul cerut[178]. În noaptea de 15 octombrie, convoiul s-a oprit pentru un popas de noapte pe câmp deschis, în preajma satului Corbu de lângă Atachi. În noaptea aceea, temperaturile au coborât sub zero grade şi a căzut prima ninsoare. Majoritatea evreilor erau aproape goi, îmbrăcați în zdrențe sau înveliți cu hârtie legată de corp cu sfoară, extenuați de drum şi distruşi sufleteşte de asasinarea părinților lor, dați jos din căruțe în timpul zilei. Când s-a luminat, în zori, şi când jandarmii au început să-i trezească în lovituri de picior, nu s-au mai sculat vreo 860 de evrei care muriseră de frig în acea noapte de groază. Alți zeci de evrei au fost împuşcați în aceeaşi zi la intrarea în Atachi, lăsați în noroiul adânc în care convoiul a fost condus în mod intenționat[179].

Lagărul Secureni

Secureni era un orăşel din nordul Basarabiei, situat la zece kilometri de Nistru, lângă linia ferată Bălți-Cernăuți, unde trăiau circa 4.200 de evrei, 73% din populație. El a fost ales să folosească drept lagăr din motivele care i-au determinat pe români să aleagă în acelaşi scop şi alte localități: un târg evreiesc ruinat, în apropiere de Nistru sau de calea ferată. Unități militare române şi germane au intrat în orăşel la 6 iulie. În prealabil, soldații români au organizat un măcel al evreilor răspândiți în satele mici din împrejurimi. În satul Cepelăuți au fost asasinați toți evreii, în număr de 160, lângă moară. O parte dintre ei au fost ciopârțiți în bucăți. Cei care au încercat să fugă au fost uciși de soldații români pe drumuri şi în pădurea Sărbiceni. La Secureni, bande de țigani, împreună cu creştinii din localitate, în special ucraineni, au organizat, încurajați de soldații români, un pogrom care a durat două zile, fiind uciși circa nouăzeci de evrei; femei şi fete au fost violate şi majoritatea caselor evreieşti au fost jefuite. Şefii instigatorilor erau aceiaşi ucraineni care primiseră cu flori şi dansuri de bucurie armata sovietică la intrarea ei în târg, la sfârşitul lui iunie 1940.

[174] Mărturia lui Ester Burg, p. 5.
[175] Mărturia lui Henric Herling Arhiva Yad Vashem 0-3/892, p. 1-2; mărturia Clarei Horn din Vatra Dornei. Arhiva Yad Vashem 0-3/893, p. 2-3.
[176] Mărturia lui Zeev Schärf, p. 12.
[177] Mărturia lui Ester Burg, p. 5.
[178] Carp, *Cartea Neagră*, III, p. 89.
[179] Carp, *Cartea Neagră*, III, p. 40; mărturia rabinului Mordehai Horovitz, p. 156; mărturia lui Arie Weber, p. 3.

Evreii au încercat să fugă şi să se ascundă pe câmp, în livezi şi prin pivnițe. Cine a cerut adăpost la prieteni creştini a fost ocărât şi alungat. „Era un spectacol îngrozitor să vezi străzile pline de cadavre, locuințele golite de tot ce era strâns după ani de muncă[180]. Încă în prima noapte după ocupare, soldații au fost trimişi la casele unde s-au strâns evreii şi au scos cu forța şi cu bătăi evreice pentru ofițerii români. La sfârşitul lui iulie, comandantul Regimentului 7 Roşiori, scriitorul colonel în rezervă Octav Dessila, a ordonat tuturor evreilor din Secureni să vină la cimitir. Acolo el le-a cerut să sape gropi şi a înscenat o execuție în masă a câtorva mii de evrei „S-au petrecut scene zguduitoare când ne-au despărțit unul de altul, dar în ultima clipă nu ne-au ucis"; soldații râdeau. A doua zi scena s-a repetat, de data asta numai cu bărbații. Jefuirea locuințelor şi distrugerea a tot ce nu putea fi luat din ele a făcut ca evreii din Secureni să arate, după patru zile, ca frații lor după luni de rătăciri. Majoritatea erau înfometați, desculți şi aproape goi. Foamea îi chinuia mai ales pe copii; şi când autoritățile au anunțat că vor împărți câte o pâine fiecărui evreu care se va prezenta într-un anumit loc, mulți au riscat şi s-au dus acolo. Bărbații care au procedat aşa au fost împuşcați, iar femeile au fost violate pe străzi. Evreii au fost nevoiți să-şi astâmpere foamea cu pâine făcută din praf de făină amestecat cu cenuşă adunată la moara locală.

A doua săptămână după ocupare, evreii din Secureni au fost scoşi pe strada sinagogilor, unde s-a organizat o „licitație" a evreilor din târg. Fiecare țăran şi-a cumpărat un evreu, şi i s-a permis să-l dezbrace, să-l descalțe şi apoi să facă cu el ce vrea. Bărbații au fost bătuți iar femeile, fetele şi chiar fetițele au fost târâte în sinagogi şi violate. Pogromiştii şi-au făcut de cap timp de două săptămâni: au furat, au jefuit, au ucis, au violat, fără ca autoritățile militare româneşti să intervină pentru a-i potoli. Mulți bărbați au fost luați de unitatea militară care staționa în târg pentru a căra lăzi de armament în satul vecin, aflat la o distanță de zece kilometri, fiind păziți de cavalerişti care îi băteau tot drumul fără să coboare din şea.

Către sfârşitul lunii iulie, evreii din Secureni au primit ordin să se adune în piața centrală, cu bagajul pe care-l pot duce. Au fost scoşi din case de către soldați, aduşi cu bătăi la locul de adunare, încolonați, puşi sub paza armatei şi goniți spre Briceni. „În tot acest timp am fost bătuți şi jefuiți de soldații care ne păzeau. După trei zile am fost întorşi înapoi spre Secureni şi de aci la Voloşovka, spre Nistru.

Când am ajuns pe malul Nistrului, am fost mânați, la început direct în apă. Credeam că ne-a venit sfârşitul şi că zbirii au intenția să ne înece. Dar nu, ne-au întors din nou şi pe o punte am fost trecuți pe celălalt mal al Nistrului. În tot acest timp eram bătuți cu bețe şi ciomege de nemți şi de români; în cealaltă parte se stătea pe mal şi se fotografia, probabil să-şi poată lăuda mai târziu bravura"[181].

Evreii din Secureni au fost duşi spre nord şi la Moghilev s-au contopit cu uriaşa caravană de circa 25.000 de evrei pe care germanii au încercat s-o împingă înapoi în Basarabia. Supraviețuitorii acestei caravane au fost închişi la Vertujeni şi cine a supraviețuit lagărului a fost deportat, pentru a doua oară, în Transnistria.

Târgul Edineț s-a golit de evrei iar casele au fost distruse, jefuite şi pustiite. Era deci „natural" ca trimişii Cartierului General să-l aleagă ca stație intermediară şi apoi ca loc de concentrare a evreilor în vederea deportării lor spre răsărit. La 6 august a fost adus acolo un convoi de evrei din Bucovina de nord cu supraviețuitori din Seletin, Văscăuți, Noua Suliță şi Nepolacăuți; o parte dintre ei fuseseră împuşcați sau înecați în Nistru, în urma refuzului germanilor de a le permite trecerea[182]. Acest convoi a rămas la Secureni câteva zile şi apoi a fost trimis la Edineț. Teama de epidemii a autorităților militare a accelerat înființarea unui lagăr „organizat". La 9 august, pretorul Armatei a III-a a primit ordin să aibă grijă de înființarea câte unui lagăr organizat la Edineț şi la Secureni şi, la 10 august, a fost solicitat inspectorul jandarmeriei din Bucovina, colonelul Mânecuță, să „urgenteze soluționarea problemei din lagărul Secureni, care, din cauza lipsei de alimente şi higienă, [evreii] sunt expuşi unei epidemii care ar putea să amenințe întreaga regiune"[183].

---

[180] Mărturia lui Israel Perikman.
[181] *Ibid*, p. 8.
[182] Carp, *Cartea Neagră*, III, p. 83; mărturia lui Țipara Țoar din Seletin, nordul Bucovinei, Arhiva Yad Vashem 0-3/1129, p. 3.
[183] Pretorul Armatei a III-a către marele pretor, 9 august 1941, din: Carp, *Cartea Neagră*, III, nr. 47, p. 100; colonelul Mânecuță către marele pretor, 11 august 1941, *idem*, nr. 48, p. 101.

În cuprinsul lagărului, care îngloba casele distruse ale evreilor târgului şi un câmp deschis de la intrare, au fost înghesuiți 17.000 de oameni. În două lagăre mici, în județul Bârnova şi la Brebeni, au fost înghesuiți încă 5.000. Mânecuță a raportat marelui pretor: „cu toate măsurile luate de autoritățile administrative şi cu toată stăruința depusă de către jandarmerie”… evreii nu au ce mânca „şi sunt expuşi a muri de foame”, din cauza aglomerării unui număr atât de mare într-un singur loc[184]. La 15 august, serviciul marelui pretor comunica Biroului 2 din M.St.M. că s-a găsit o soluție: cei circa 20.000 de evrei concentrați la Secureni au fost împărțiți în două: jumătate au fost transferați la Edineț şi ceilalți au rămas pe loc. Comandamentul marelui pretor a ordonat inspectorului de jandarmi din Bucovina să se îngrijească de hrană şi pază[185]. La 1 septembrie au fost numărați la Secureni 10.356 de evrei; nici acum, după ce numărul lor a fost redus, casele distruse ale orăşelului nu le-au servit de adăpost.

Convoaie au continuat să curgă spre câmpul deschis de lângă lagăr, lăsând în urmă, pe drumuri şi pe câmp, mormane de cadavre, dar nu li s-a permis să intre în târg şi au fost mânați spre apus, la Edineț. Un astfel de convoi a sosit la Secureni în 26 august de la Edineț şi a fost întors acolo „după o zi sub cerul liber, în ploaie, în timp ce jandarmii ne țin sub regim de teroare şi nici să dormim nu ne lasă”[186]. Alt grup de 4.000 de evrei a fost strâns în pădurea Bârnova din apropiere şi a fost ținut timp de opt zile sub cerul liber, fără hrană şi fără apă; ei şi-au astâmpărat setea cu apa de ploaie ce se strânsese în două gropi. „Soldații şi chiar ofițerii care-i păzeau îi chinuiau fără întrerupere”[187]. Acestora nu li s-a permis să intre în Secureni până la 30 august şi, în acest timp, au murit circa o mie dintre ei.

Către sfârşitul lunii august, Ion Antonescu a inspectat zona. El a constatat imediat că evreii concentrați în lagăre nu sunt puşi la muncă „şi că în foarte puține părți s-au văzut evrei la lucru”. Şeful Marelui Stat Major a ordonat, la 26 august, în numele Conducătorului, comandantului Armatei a III-a şi, prin intermediul lui, comandantului lagărului de la Secureni, să-i scoată la muncă pe evreii sănătoşi, „asigurându-li-se în schimb hrana şi tutunul”[188].

Prima parte a ordinului a fost executată. Antonescu îi considera pe evreii din lagăr ca pe nişte prizonieri de război şi nu-i trecea prin gând, când a dat ordinul, că în lagăr se găsesc femei, copii şi bătrâni fără adăpost, fără lapte pentru sugari, fără săpun şi apă de băut – şi de aici ordinul cu privire la tutun, care oricum nu a fost împărțit. Trebuie notat că Antonescu obişnuia să emită asemenea ordine fără rezultate, după starea de spirit în care se afla în acel moment, sau după o enervare bruscă. Raportul jandarmeriei din 16 septembrie 1941, privind situația evreilor în acest lagăr şi în lagărul Edineț, arăta că „Prefectura le-a dat gratuit: 1.400 kg. zahăr, 450 kg. ulei comestibil, 81 kg. sare, 200 kg. pâine”. Circa 600 de bărbați au fost scoşi la diferite munci, cum ar fi repararea şoselelor, curățirea şi repararea străzilor şi munci la câmp[189].

Ştiri despre situația evreilor din lagărul Secureni au ajuns la conducătorii Federației, probabil prin intermediul ofițerilor din anturajul lui Antonescu. Federația s-a adresat, pentru prima oară, la 19 august, Ministerului de Interne, rugându-l să înapoieze la casele lor pe cei 2.500 de evrei care au fost concentrați la Secureni fără condiții de trai, adăpost şi asistență medicală şi să permită să li se trimită ajutoare. Cererea a fost înapoiată după câteva zile cu recomandarea de a se adresa Preşedinției Consiliului de Miniştri[190]. La 28 august, Federația i-a cerut lui Mihai Antonescu să permită trimiterea de delegați cu ajutoare în alimente, haine,

[184] Colonelul Mânecuță raportează despre înființarea lagărului Secureni la 10 august 1941, *idem*, nr. 49, p. 101.
[185] Marele pretor către Cartierul General despre transferarea a jumătate din numărul evreilor la lagărul Edineț, 15 august 1941 din: Ancel, *Documents*, V, nr. 41, p. 46.
[186] Mărturia rabinului Mordehai Horovitz, p. 152-153.
[187] Carp, *Cartea Neagră*, III, p. 83-84.
[188] Comandamentul Armatei a III-a către comandantul lagărului Secureni, 26 august 1941. Din: Ancel, *Documents*, V, nr. 61, p. 58.
[189] Raportul Inspectoratului jandarmeriei din Bucovina despre situația evreilor din lagăre, 11 septembrie 1941. Din: Carp, *Cartea Neagră*, III, nr. 22, p. 116.
[190] Federația Uniunilor Comunităților către Ministerul de Interne şi răspunsul ministerului,19-20 august 1941. Din: Ancel, *Documents*, III, nr. 22, p. 31-32.

medicamente şi bani, în lagărele de evrei înfiinţate la Secureni şi Edineţ”[191]. Adjunctul Conducătorului a respins cererea. Armata era dispusă să primească bani şi să-i împartă direct prin organele sale. Experienţa cu jumătate de milion de lei trimişi la Vertujeni şi care au dispărut fără urmă i-a îngrijorat pe Filderman şi pe asistenţii săi şi ei au decis să nu repete greşeala. În orice caz, Federaţia nu a primit autorizaţia să trimită delegaţi care să ducă ajutoare ci doar să trimită bani care să fie predaţi prin Biroul prizonierilor de război din Biroul 2 al Marelui Stat Major[192]. Intervenţia reprezentanţilor populaţiei evreieşti în favoarea coreligionarilor din Secureni (şi Edineţ) a declanşat o operaţiune de escrocherie şi jaf a Marele Stat Major. Autorităţile militare din Iaşi s-au adresat Comunităţii, ordonându-i să adune un „ajutor pentru 3.000 de evrei deportaţi la Secureni”, iar M.St.M. a dat ordin Uniunii Comunităţilor să strângă 5.000 de costume, paltoane, pantofi, pălării, lenjerie şi ciorapi, lăsând să înţeleagă că ar fi vorba de un ajutor pentru evreii din Secureni[193]. Aceste costume n-au fost predate evreilor, ci au fost împărţite, după afirmaţiile ambasadorului Franţei, soldaţilor liberaţi din armată, la demobilizarea de după recucerirea Basarabiei şi nordului Bucovinei, când Antonescu a crezut că România şi-a terminat misiunea în acel război. Uniunea Comunităţilor a făcut tot posibilul să predea la timp hainele şi chiar a mai adăugat peste cotă, cu toate că aceasta a împovărat mult populaţia evreiască după pogromul de la Iaşi şi alungarea a 40.000 de evrei din aşezările lor. La Iaşi, de pildă, au fost strânse haine de la femeile văduve, după ce, în pogrom, soţii lor au fost asasinaţi.

În ceea ce priveşte hrana, soarta evreilor de la Secureni a fost mai bună decât cea a fraţilor lor din Edineţ, probabil din cauza atenţiei acordate. Cei 10.000 de evrei care au rămas în lagăr au fost încartiruiţi într-unul din cartierele orăşelului – cel mai distrus dintre toate – după ce au fost număraţi de două ori: odată i-au numărat jandarmii şi au găsit 10.201; a doua oară i-au numărat funcţionarii primăriei şi au găsit doar 8.302[194]. Prefectul a fost îngrijorat de diferenţă şi a ordonat să se întocmească o listă nominală a deţinuţilor. A fost – şi el – printre cei, foarte puţini, care au contrazis ordinul secret de a nu se lăsa urme şi de a se distruge orice act dovedind existenţa unui evreu. În cele din urmă, funcţionarii primăriei nu au primit permisiunea să facă lista.

În lagăr s-a organizat un comitet, şi acesta a colectat bani de la cine mai avea, pentru a-i salva pe cei care sufereau de foame. Situaţia deportaţilor s-a îmbunătăţit şi datorită faptului că o parte dintre ei au fost duşi la Hotin – orăşel din apropiere de Secureni – şi, aşa cum a notat inspectorul jandarmeriei din Bucovina, „ei nu au făcut drum prea lung, astfel că nu au fost expuşi la jafuri în aceeaşi proporţie ca cei din judeţele mai îndepărtate”[195]. Aceşti evrei s-au mobilizat din proprie iniţiativă în ajutorul fraţilor lor din Lipcani, 1.698 la număr, aduşi la Secureni după ce fuseseră deportaţi o dată în Ucraina şi readuşi în Basarabia.

Comitetul a deschis o baie şi o policlinică; în această policlinică şase medici evrei au acordat ajutor fără nici un fel de medicamente. Autorităţile locale vindeau o pâine cu 113 lei. La ordinul lor, s-a organizat un fel de poliţie evreiască pentru a se îngriji de ordine în lagăr, şi astfel au reuşit să împiedice câteva din maltratările suferite de evrei în alte lagăre. Trei plutoane de poliţişti români care au fost trimise special au pus capăt improvizaţiilor în ceea ce priveşte paza, improvizaţii îngăduind oricărui localnic să jefuiască, să ucidă şi să violeze. Casele în care au fost adăpostiţi evreii fuseseră demolate în întregime şi o parte distruse după ce s-a demontat tot ce avea vreo valoare. Inspectorul jandarmeriei din Bucovina a notat, în raportul lui, că, în cazul în care evreii vor rămâne pe loc un timp îndelungat, va fi nevoit să-i încartiruiască cum trebuie şi să le dea haine, deoarece majoritatea sunt aproape goi şi „aceasta va fi şi în interesul populaţiei creştine, care dacă se vor ivi epidemii va avea de suferit[196].

---

[191] Federaţia către primul ministru (ad-interim) Mihai Antonescu, 28 august 1941, *idem*, nr. 48, p. 89.

[192] Marele Stat Major către Uniunea Comunităţilor autorizează transferul de bani evreilor de la Secureni prin intermediul Biroului pentru prizonieri din Marele Stat Major, 7 septembrie 1941, *idem*, nr. 72, p. 128.

[193] Ciorna adresei către Ministerul Apărării cu privire la eforturile pe care le depune Uniunea Comunităţilor pentru a satisface cererile armatei în diverse domenii, printre care cererea autorităţilor militare din Iaşi de a colecta ajutor pentru evreii din lagărul Secureni, 4 septembrie 1941, *idem*, nr. 60, p. 113; cererea Uniunii Comunităţilor către Marele Stat Major cu privire la ordinul mareşalului Antonescu de a preda armatei, printre altele, 5.000 de costume şi lenjerie, *idem*, nr. 61, p. 114.

[194] Raportul Inspectoratului jandarmeriei din Bucovina cu privire la situaţia evreilor din lagăre, *idem*, nr. 72, p. 115.

[195] *Idem*, p. 116.

[196] *Idem, idem*.

Deportarea

La 2 octombrie, toți evreii din lagăr au fost strânşi pe o câmpie şi împărțiți în două în mod arbitrar, despărțindu-se familiile ca la Vertujeni, pentru a forma două convoaie care să fie mânate spre sud – una spre Atachi, în apropiere, şi a doua spre punctul de trecere de la Cosăuți. Înainte de plecarea primului convoi în direcția Atachi, evreii au primit ordin să se culce cu fața la pământ şi polițiştii au trecut printre ei, au buzunărit prin haine şi boccele, jefuindu-i de puținele obiecte absolut necesare pentru un minim de trai. Locotenentul Roşca, însărcinat să conducă convoiul de la Edineț şi de la Secureni, a primit ordinul secret; în raportul oficial pregătit în decembrie 1941, a arătat că executarea acestui ordin „a avut drept rezultat împuşcarea a 500 de evrei, dintre cei evacuați pe traseul Secureni-Cosăuți”[197]. Numărul de 500 nu înseamnă în mod obligatoriu că numai atâția au fost împuşcați; în terminologia românească a Holocaustului, el consemnează măcel. Aşa, de pildă, un comunicat oficial al guvernului a anunțat că 500 de evrei comunişti au fost împuşcați la Iaşi, la sfârşitul lui iunie 1941, şi un număr asemănător de victime a fost consemnat în alte rapoarte ale jandarmeriei, când a fost vorba de asasinate în masă. Roşca a însoțit convoaiele de la Secureni, în timp ce adjunctul lui, locotenentul Popovici, a comandat convoaiele de la Edineț. Şi evreii de la Secureni au scăpat pentru un timp de „moarte”, aşa rezultă din raport. Pentru țărani, orice cadavru care rămânea pe teren pentru a-l despuia de haine era o pradă. La 5 octombrie a plecat al doilea convoi din Secureni în direcția Atachi, şi numai în 11 ale lunii a primit permisiunea să treacă fluviul.

Zăbovirea pe câmpul deschis şi noroios de lângă punctul de trecere a fost un nou prilej de percheziție corporală şi în boccelele evreilor de către delegații Băncii Naționale a României şi, de asemeni, pentru confiscarea documentelor personale ale evreilor şi distrugerea lor pe loc. Această percheziție a făcut alte zeci de victime, întrucât delegații Băncii, însoțiți de jandarmi, n-au putut sau n-au vrut să înțeleagă că acei evrei au ajuns fără nimic, după ce au trecut prin atâtea jafuri şi percheziții.

La 12 octombrie a luat sfârşit operațiunea deportării în Transnistria a evreilor din lagărul Secureni şi, prin aceasta, s-a încheiat campania de „curățire” a Basarabiei de evrei, în afară de ghetoul Chişinău.

[197] Raportul Chişinău (vezi 48), p. 64.

LACRIMI ROME

ROMANE ASVA

Dedic această carte Regelui Copilăriei mele Ion Cioabă,
mamei mele, Lucia, bunicilor mei
şi tuturor celor al căror nume
au fost însemnate de Dumnezeu de fiecare dată
când sufletul lor părăsea pământul.

Luminiţa Mihai Cioabă

Opiniile exprimate în acest studiu aparţin autoarei sau persoanelor intervievate şi nu reflectă în mod necesar punctele de vedere ale UNICEF.

Copertă şi fotografii: *Luminiţa Mihai Cioabă*
Redactare în limba română: *Maria Sarău*
Redactare în limba limba romani: *Gheorghe Sarău*
Design: *Dan Glăvan*
Layout: *Victoria Iliescu*

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României
MIHAI CIOABĂ, LUMINIŢA
Lacrimi rome = Romane iasfa / Luminiţa Mihai Cioabă. - Bucureşti: Ro Media, 2006
ISBN (10) 973-86817-8-2; ISBN (13) 978-973-86817-8-1

323.1(=214.58)(478 Transnistria)"1939/1945"

Prefaţă

Jean Ancel *Octombrie 2006*

Tragedia romilor şi tragedia evreilor din România: asemănări şi deosebiri

Într-un Memoriu depus Tribunalului Poporului la 15 mai 1946, Ion Antonescu a încercat să justifice decizia sa de a-i deporta pe evrei şi pe romi în Transnistria prin necesităţi privind siguranţa Statului (evrei) şi siguranţa populaţiei (romi):
"Am deportat evreii din Basarabia şi Bucovina pentru motive de siguranţă politică şi militară şi pentru siguranţa lor proprie... Siguranţa Statului cerea ca să nu-i lăsam să pătrundă în ţară şi mai ales în Capitală. Organele de siguranţă semnalaseră că mulţi dintre ei urmaseră şcoli speciale de spionaj şi erau prevăzuţi cu aparate de recepţie şi emisiune". Deportarea evreilor s-a făcut după spusele lui Antonescu şi pentru a-i "apara" de germani. "Am hotărât să-i scot din zonele de etape pe care se mişcau către front rezervele şi coloanele germane şi să-i trimit în nordul Transnistriei"[1]. Masacrele de la Iaşi au fost efectuate, a pretins Antonescu, de germani "în conivenţă cu legionarii" şi au încetat, după spusele sale, după ce a avertizat că dacă nu încetează "dau telegramă Fuehrerului şi mă retrag din război"[2].
Romii au fost deportaţi pentru că jefuiau şi terorizau populaţia românească:
"Din cauza camuflajului populaţia oraşelor era noaptea terorizată de bande de indivizi, de multe ori înarmaţi, care jefuiau sau uneori chiar omorau. Autorii erau ţiganii. Toţi cereau împuşcarea lor. Am pus să se efectueze facerea unor sate în Bărăgan pur ţigăneşti. Transnistria ducea mare lipsă de braţe. Atunci am hotărât ca ţiganii care aveau la activul lor crime sau mai mult de trei furturi, să fie deportaţi în Transnistria"[3].
Generalul C. Vasiliu, subsecretar de Stat la Ministerul de Interne a declarat la interogatorul său din 26 aprilie 1945 că Antonescu a ordonat la un Consiliu de ordine "ca ţiganii nomazi să fie adunaţi şi trimişi în Transnistria, deasemenea să fie trimişi toţi ţiganii de la oraşe care aveau caziere judecătoreşti. Făcând o statistică am constatat că numărul celor care trebuie să fie trimişi depăşeşte cifra de 20.000. Şi cum deplasarea lor era o o operaţiune foarte grea am raportat d-lui General Popescu, Ministrul de Interne, să aprobe amânarea... Nu-mi amintesc dacă am raportat în scris"[4].

[1]Memoriu depus Tribunalului Poporului la 15.V.1946 de Ion Antonescu, Arhiva Ministerului Afacerilor Interne, Dos. 40010, Vol. 4, p. 19-20. Copie: Arhiva Muzeului Holocaustului de la Wahington (în continuare USHMM), RG-25004M, reel 31.

[2]Ibid., p.15.

[3]Ibid., p.20

[4]„Declaraţie“ semnată de general C. Vasilui, Tribunalul Poporului, Dosar 44/1945, Generalul C. Z. Vasiliu, Ibid, Vol. 59, p.2. USHMM, RG-25044M, Vol. 49.

Nu este întâmplător că Vasiliu nu şi-a amintit dacă a raportat în scris. Nu numai că nu a cerut amânarea deportării dar din contra, a cerut măsuri mai dure contra romilor. La sedinţa Consiliului de miniştri din 29 septembrie 1942 la care Vasiliu a anunţat că "a dus" 26.000 de romi în Transnistria, Mihai Antonescu a cerut să fie cercetate plângeri privind deportarea unor romi mobilizaţi, meşteşugari etc. Guvernatorul Transnistriei, Alexianu i-a cerut lui Mihai Antonescu să-l autorizeze să retrimită în România "în cazul când găsesc ţigani din aceştia mobilizaţi, sau orfani, invalizi din războiul trecut.." La care Vasiliu a reacţionat: "Îmi trimiţi hoţii îndărăt?". Mihai Antonescu a încheiat discuţia:
"Pe cei care i-aţi ridicat - **Dumnezeu să fie cu ei! - nu-i mai întoarcem îndărăt**"[5]
Aceste cuvinte privind soarta deportaţilor romi spuse la 29 septembrie, când miile de romi deportaţi erau încă în viaţă dezvăluie adevăratul scop al deportării: lichidarea dar nu prin execuţii.
Ion Antonescu şi toţi cei implicaţi în Holocaustul evreilor şi al romilor au minţit la anchete şi la Proces şi au încercat să ascundă că au plănuit şi executat lichidarea a sute de mii de oameni a căror singură vină era că se născuseră evrei sau romi. Deportarea şi exterminarea evreilor a fost pregătită înainte de izbucnirea războiului, justificată în şedinţele consiliului de miniştri, în ordine şi directive date armatei, jandarmeriei şi poliţiei, lăudată în presă şi tratată cu trimişi germani ai lui Himmler. Ion Antonescu a rezumat la 11 octombrie 1941 în faţa miniştrilor obiectivele interne ale războiului: "Domnilor, dvs. ştiţi că una din luptele pe care m-am angajat s-o duc, este să prefac acest neam. Voi face din neamul românesc un grup omogen. Tot ce este străin, încet-încet, trebuie să plece... tot ce este element evreiesc dubios, toţi comuniştii evrei vor fi destinaţi să meargă acolo de unde au venit. Îi împing spre Bug şi de acolo vor trece mai departe...[6]. Planul de a "omogeniza" poporul român a fost aplicat în mai 1942 şi în privinţa romilor.
Lagărele de exterminare de pe Bug sau zonele întinse de exterminare din Ucraina de sub ocupaţie nazistă au fost obiectivele de deportare ale regimului antonescian în vederea soluţionării problemei evreieşti în întreaga Românie.
Deportarea romilor s-a făcut din iniţiativa guvernului de la Bucureşti şi a fost organizată şi înfăptuită de autorităţile civile şi militare. Spre deosebire de evrei care au fost în parte împuşcaţi şi în parte deportaţi şi apoi lăsaţi să moară în ghetouri - romii au fost duşi să moară în Transnistria, minţiţi privind scopul "transferării" lor şi lăsaţi să piară de foame, frig şi tifos. Într-adevăr numai **Dumnezeu a rămas cu ei**. Jandarmii români, autorităţile centrale, Guvernământul Transnistriei, poliţia ucraineană, unităţile de exterminare ale germanilor locali - toţi i-au chinuit, jefuit, bătut.

Volumul de faţă constiuie prima încercare de a aduna şi publica mărturiile puţinilor romi nomazi care au supravieţuit Distrugerii din Transnistria, Uitării şi Desconsiderării care au trecut de atunci. În comparaţie cu efortul depus de organizaţii, supravieţuitori şi istorici

[5]Stenograma şedinţei Consiliului de miniştri cu guvernatorii, 29 septembrie 1942, Arhivele Naţionale ale României, *Stenogramele şedinţelor Consiliului de Miniştri: Guvernarea Ion Antonescu*, vol. VIII (august - decembrie 1942), pp. 228-229 (sublinierea mea, JA).

[6]Stenograma şedinţei guvernului din 11 octombrie 1941. Arhiva Ministerului de Interne, dosar 40010, vol, 11, p. 47 (USHMM/RG 25004M, microfilm 23).

evrei pentru a consemna ororile Holocaustului aceasta iniţiativă pare să vină prea târziu. Există temerea justificată că după trecerea a peste 60 de ani de la evenimente, martorii acum în vârstă de între 70-99 de ani să nu-şi mai amintească cu precizie cele întâmplate atunci. În general s-a constatat că valoarea istorică a mărturiilor descreşte cu trecerea timpului trecut de la evenimentele relatate. S-a constatat deasemeni că martorii includ în depoziţii culese târziu, termeni şi amănunte pe care le-au aflat în cursul timpului din presă, literatură, cinematografie, televiziune etc care nu le erau cunoscute la timpul său, în momentul salvării sau eliberării din lagăre şi ghetouri.
Primele mărturii de la supravieţuitori evrei au fost culese încă din 1946, în zona de ocupaţie americană din Germania de către Comisia Istorică Centrală a evreilor eliberaţi din lagăre. În 1954 Institutul Yad Vaşhem de la Ierusalim a înfiinţat un departament special pentru consemnarea şi înregistrarea mărturiilor supravieţuitorilor Holocaustului care a adunat până în prezent mii de mărturii, jurnale şi memorii pe baza cărora s-au scris sute de studii şi s-au organizat sute de conferinţe. Supravieţuitori din sute de localitaţi au publicat monografii bazate pe mărturiile supravieţiutorilor. În afară de aceaste organizaţii ale supravieţuitorilor evrei din diferite ţări din Europa au interviat şi colectat mii de mărturii ale evreilor care au revenit în aceste ţări din lagărele de exterminare.

Iniţiativa de faţă pare deci să vină prea târziu din punct de vedere al gradului de veriditate a datelor şi a evenimentelor consemnate de supravieţuitori. Nu trebuie însă să uităm că există mari deosebiri între cele două societăţi: evrei şi romi. Evreii "poporul cărţii" obişnuit din timpurile biblice să consemneze istoria sa, s-au grăbit chiar înainte de refacerea fizică şi morală a supravieţuitorilor şi în ciuda marei tragedii a poporului evreu care s-a soldat cu exterminarea a circa şase milioane de evrei să adune orice mărturie posibilă despre Holocaust, proces care continuă până azi.
Romii, deşi nu au procedat la fel, nu au uitat ororile şi spaima evenimentelor de atunci. Ele s-au păstrat vii de-a lungul deceniilor în ultimele trei generaţii sub forma orală neexistând se pare la romii români o tradiţie scrisă a suferinţelor lor în lagăre. Cunoscând această realitate iniţiatoarea acestui volum de mărturii a întrebat pe martorii care erau prea tineri în anii deportării:
Vă rog să ne spuneţi şi nouă ca să se ştie ca să poată şti şi copiii copiilor care au să vină peste timp să ne spuneţi cum oamenii aceia când se întâlneau lângă foc seara după ce se întorceau din sat, după ce îşi vindeau căldările ce povesteau ei?" (Copilul Holocaustului).
În cazul romilor este vorba deci de o societate în care tradiţia şi valorile au fost transmise oral din generaţie în generaţie, societate care nu a "suferit" de pe urma literaturii Holocaustului, filmelor documentare sau artistice despre Holocaust etc., păstrând vie suferinţa bunicilor şi părinţilor deportaţi, neinclusă din motivul lipsei unei organizări proprii dar şi a desconsiderării suferinţelor ei în dezbaterea publică despre Holocaust şi consecinţelor sale. Moştenirea culturală orală în anumite societăţi nu este mai puţin importantă decât tradiţia scrisă. O dovedesc de exemplu poezia populară sau creaţia trubadurilor în evul mediu.

Este posibil ca amănunte şi date să nu fie precise însă adevărul despre tragedia romilor nu a fost cu nimic alterat în cursul anilor.

Deportarea nomazilor

Deportarea romilor nomazi a început în mai 1942. Deportarea evreilor din Basarabia a început cu circa un an în urmă, la mijlocul lui septembrie 1941, iar din Bucovina la 10 octombrie. Evreii au fost deportaţi după o campanie de exterminare care s-a soldat cu moartea a zeci de mii, ei ştiind că sunt duşi în Transnistria pentru a fi lichidaţi dar nu ştiau în ce fel. Evreii au fost deportaţi după zeci de ani de intoxicare antisemită a opiniei publice şi propagandă de ură contra evreilor dusă de partide şi mişcări antisemite. Romii au fost deportaţi pe neaşteptate fără să fi fost consideraţi drept "un pericol" pentru societatea românească, creştini ca şi vecinii lor români, desconsideraţi dar nu urâţi ca evreii. Autorităţile militare şi civile care au deportat pe evrei nu au ascuns că scopul deportării îl constituie lichidarea lor. Autorităţile civile şi poliţieneşti care au deportat pe romi s-au străduit să-i inducă în eroare privind scopul deplasării în Transnistria: "au minţit oamenii că o să le dea cai, vite, că vă dau case, că vă dau avere ca să nu mai staţi în necazul acesta, în sărăcia aceasta în care muriţi de foame, da acolo a fost mult mai rău de noi" (Fuga spre România). Dar nu toţi romii erau săraci sau visau să se îmbogăţească pe seama altor popoare.
Într-o dare de seamă privind starea de spirit a populaţiei în Basarabia pe luna septembrie 1942 înaintată Guvernământului Basarabiei s-a consemnat că "populaţia fiind foarte alarmată de trimiterea ţiganilor în Transnistria, s-au dat lămuriri că aceasta măsură se aplică exclusiv numai ţiganilor nomazi, care sunt trimişi în Transnistria, unde sunt împropietăriţi, urmându-se ca să facă din ei o clasă de gospodari aşezaţi şi înstăriţi"[7]. Deportările nu au cuprins numai romii nomazi şi observaţia lui Mihai Antonescu că se opune întoarcerii unora dintre ei şi că "**Dumnezeu să fie cu ei**" indicau fară echivoc că deportarea romilor nu s-a făcut cu scopul de a-i împropietări şi îmbogăţi.
Mulţi romi nomazi nu erau săraci şi nu sperau să primească ceva de la autorităţi: "Aveam bani. Am plecat cu bani.Aveam un milion şi patru sute de mii când am pornit spre Rusia, şi cai, şi căruţă", a relatat unul din bătrâni. (Mărturii din Transnistria). Şi altul a precizat: "Când am auzit că ne duc acolo, ne-am strâns toată averea. Atunci noi nu am avut case, aveam corturi... Pe noi când ne-au dus de aici aveam câte patru, cinci, şase cai. Câte unul din noi aveam aur, tahta, pahare de argint care erau valabile între noi (Niculaiev, lagărul morţii). În căruţele noastre, a relatat un alt supravieţuitor "se găsea aur, erau pline cu haine. Ce nu aveau oamenii! Erau bogaţi oamenii, nu erau săraci" (Mătasea şi tifosul).
Momentul deportării a rămas viu în amintirea foştilor nomazi deportaţi în urmă cu 64 de ani şi trecerea anilor nu a micşorat câtuşi de puţin durerea despărţirii de ţară, de modul de viaţă, de vecini. Toţi martorii au ţinut minte că deportarea lor a fost ordonată de Antonescu şi că el poartă principala răspundere pentru rezultatele ei: "a venit un ordin de la Antonescu căci el era atunci şeful României şi a dat un ordin să-i ducă pe romi în

[7]Extrase din dosarul nr. 4/1942-1943, Volumul VIII al Guvernământului Basarabiei, USHMM/RG-25004M, Reel 35, p.188.

Transnistria, atunci noi nu am avut case, aveam corturi... (Niculaiev, lagărul morţii) "Antonescu trebuia demult împuşcat. Demult, că ne-a mâncat de tot" (Desculţ prin istorie). Deportarea nu s-a făcut cu forţa şi convoaiele nu au fost însoţite de mulţi jandarmi. Şi apoi ce rezistenţă puteau opune evreii sau romii contra forţei organizate a statului? Convoaiele de evrei deportaţi în Transnistria au fost însoţite de un număr mic de jandarmi. Evreii nu aveau unde să fugă, unde să se ascundă şi nimeni nu era dispus să le dea un ajutor. Convoaiele de romi au fos însoţite de 2-4 jandarmi. Evreii şi romii nu puteau să dispară în rândul populaţiei. Aveau o înfăţişare deosebită. Bărbaţii aveau părul lung, şi ei şi femeile purtau îmbrăcămintea lor specifică. Patruzeci de căruţe erau păzite de 2-4 jandarmi care îi însoţeau "din post în post".

Trecerea Nistrului

Convoaiele de romi nomazi în căruţe au ajuns la Nistru fără pierderi omeneşti. Convoaiele de evrei au fost duse la Nistru după ce zeci de mii de evrei au fost împuscaţi sau muriseră de foame, chinuri, maltratări şi după o internare în lagăre timp de două luni (iulie-septembrie 1941). Evreii îşi dădeau seama că sunt duşi să moară, romii încă nu. Dintre toţi cei interviaţi doar unul a relatat că la Nistru a înţeles că ceva nu e în ordine: "Am ajuns la Nistru. Până atunci n-am ştiut ce o să păţim. N-am ştiut. Că mergem şi ne întoarcem. Când am ajuns acolo, la Nistru, am spus: "**Bă, aicea [e] gata cu noi**" (Mărturii din Transnistria). Romii nu aveau nici un lider sau o organizaţie care să fi încercat să intervină pe lângă autorităţi să renunţe în ultimul moment la deporatre[8]. Evreii aveau Federaţia Uniunilor de Comunităţi Evreieşti şi pe liderul lor recunoscut, Willy Filderman care a fost primit în audienţă la Antonescu la 7 septembrie 1941. Preşedintele Comunităţii Rădăuţi, Isidor Pressner, a trimis, la 22 octombrie 1941, din Atachi, un apel disperat lui Filderman să ne salvaţi din situaţia disperată în care ne aflăm, implorându-l să intervină imediat pentru a evita transferarea rămăşiţelor comunităţii sale în împărăţia morţii din Transnistria. Deportarea în Ucraina, scria Pressner în scrisoarea pe care a reuşit s-o trimită pe ascuns la Bucureşti, contra mită, este fără destinaţie, fără ţintă... într-o direcţie necunoscută. Mulţi dintre membrii comunităţii au fost deja deportaţi, sute au murit, mulţi alţii au înnebunit şi unii s-au sinucis, a adăugat Pressner. Nu suntem în măsură a vă arăta prin această scrisoare întreaga jale a noastră şi situaţia în care ne aflăm. Un singur lucru este cert. Dacă nu vom fi salvaţi imediat [subl. în orig.], nu va supravieţui nici unul . Scrisoarea a ajuns la Filderman dar nu se putea face nimic[9].
Nici o intervenţie nu i-ar fi salvat pe evrei şi pe romi de deportare pentru că aceasta era dorinţa, planul şi ordinul lui Antonescu de a "omogeniza" naţiunea română.

[8]Exista o Asociație a Romilor din România înființată în anul 1933 dar după cât știm nu a intervenit pentru oprirea deportărilor în mai 1942 când au început. Vezi Viorel Achim, *Ţiganii în istoria României*, Bucureşti, Editura Enciclopedica, p.129-130.

[9]Scrisoarea lui Pressner, M. Carp, *Cartea Neagră*, III, Bucureşti, 1947, nr. 161, p. 314 -315.

Jaful la trecerea Nistrului

Romii au fost jefuiţi de jandarmi la fel ca evreii. Jandarmii căutau aur, argint, bani. La trecerea Nistrului jandarmii şi trimişii Bancii Naţionale a României (BNR) au confiscat de la evrei actele de identitate, actele de propietate, diplome de studii şi meserii, carnete militare, bani, bijuterii, valută, obiecte de valoare etc. Amploarea confiscărilor a tot ce se afla în proprietate evreiască (numerar în lei, valută, aur şi monede de aur, argint şi obiecte de cult scumpe, opere de artă, bijuterii de tot felul, diamante şi alte pietre preţioase, conturi şi economii bancare, hârtii de valoare, poliţe, poliţe de asigurare ş.a.) sau a romilor nu este cunoscută, atât din cauza împrejurărilor cât şi fiindcă a fost bine ascunsă de către conducerea BNR, în conformitate cu politica ei de a nu lăsa nici o dovadă scrisă despre imixtiunea băncii în acest jaf. Mulţi romi şi-au ascuns monedele de aur şi argintăria în căruţe: "Au venit jandarmii şi au început să scotocească prin căruţe. Şi scotocesc. Cine a avut aurul mai ascuns, au mai trecut cu aurul... care a avut aurul ascuns în oiştea căruţei şi în scândura de jos nu a mai putut umbla la el să îl scoată de acolo să îl ascundă mai bine. Aşa am trecut" (Desculţ prin istorie). Convoaiele de romi nomazi au fost reţinute la Tighina pe Nistru până ce autoritaţile s-au convins că au depistat tot aurul şi banii romilor. Nu toţi banii au fost confiscaţi de BNR: "Au venit la mine colonei, căpitani .Eu eram pârât că aveam bani. Dar eu banii îi dădusem la altcineva în căruţă şi mi le ascunsese. Măi, cum te cheamă? Traian Grancea din Porumbacu de Jos, judeţul Făgăraş.
Câţi bani ai ? (Mărturii din Transnistria).

O parte din banii confiscaţi de de delegaţii BNR - partea care nu a fost furată de jandarmi şi de funcţionari ai BNR au fost preschimbaţi în ruble la o rată de schimb derizorie, ruble care în Transnistria trebuiau din nou schimbate în mărci de ocupaţie germane (RKSS) - moneda "oficială" a Guvernământului Transnistriei. Aceste măsuri au constituit de fapt jaf oficial al averii romilor în folosul Statului Român.
"La podul Nistrului...am stat două săptâmâni de ne luau aurul şi luau tot ce găseau bani româneşti şi ne dădeau bani din ăilalţi ruseşti când treceam dincolo" (Valea Plângerii).
Percheziţionarea oamenilor şi a bagajelor s-a făcut la evrei cu brutalitate, în bătăi, chinuri şi chiar împuşcări pentru a-i înfricoşa pe deportaţi. La romi, cazurile de împuşcare au fost mai rare dar şi ei au fost terorizaţi pentru a-şi lăsa averea pe loc: "auru' care ni s-a luat la trecerea atunci în 1942, la cum îi spune? Cum sunt aştia acuma la vamă. La Nistru unde a împuşcat pe ţiganu' ăla al nostru. Atuncea s-a confiscat şi auru' nostru şi banii de la noi" (Valea Plângerii).
(La fel ca evreii în 1941 şi romii în 1942 au încercat să salveze parte din avut prin toate mijloacele posibile de ascundere în haine, bagaje, la femei etc. Jandarmii şi trimişii BNR cunoşteau deja toate trucurile de la deportarea evreilor. Dar nici un evreu nu a conceput metoda folosită de un număr de romi pentru a împiedica confiscarea avutului lor: "Acolo [la Tighina], oamenii îşi îndoiau galbenii mari în patru, luau un pic de apă în mână şi le înghiţeau cu mămăligă, mai cu un pic de pâine, cu ce aveau şi ei. Care a avut aur l-a înghiţit în el, care nu a avut, nu a avut. Cine a avut îl prindea şi pe gulerele pantalonilor

şi al hainelor. Le-am înghiţit si când ne-a dat drumu' am trecut dincolo Nistru" ((Valea Plângerii).
Actele de proprietate nu-i interesau pe trimişii BNR deşi mulţi romi luaseră cu ei acte de proprietate de terenuri şi case. Autorităţile nu mai credeau că aceşti romi vor reveni vreodată în România.
O parte dintre bunurile ascunse de evrei au fost găsite în bagajele şi boccelele deportaţilor, transportaţi cu trenurile la Atachi şi la Mărculeşti şi constrânşi, prin diferite metode, să le predea. În raportul unei comisii înfiinţate la ordinul lui Antonescu s-a stabilit în mod oficial că bagaje rămase "au fost depozitate prin grija jandarmilor şi organelor B.N.R. la Atachi şi Mărculeşti[10]. în aceste bagaje au fost găsite mai ales obiecte de valoare, bijuterii şi numerar; parte au fost transferate B.N.R. şi mare parte au fost repartizate instituţiei de asistenţă cunoscute sub numele Consiliul de patronaj în fruntea căreia s-a aflat soţia Conducătorului, Maria Antonescu. Documentaţia privind destinaţia banilor, aurului, argintariei şi obiectelor confiscate dela romii nomazi încă nu a fost descoperită.

Confiscarea cailor şi a căruţelor

La conferinţa administrativă a perfecţilor din Transnistria care a avut loc la 13 august 1942, la Tiraspol, guvernatorul Alexianu a spus: "Ţiganii care au fost primiţi acum vor fi repartizaţi în sate şi puşi pe muncă. Cei ce fură, vor fi sancţionaţi pe loc. Caii şi căruţele li se vor lua, şi vor fi date la colhozuri. Nimeni nu mai vagabondează. Evreii, de asemenea vor fi puşi toţi să muncească: nu se va da hrană decât în măsura în care lucrează".[11]
Deportarea romilor nomazi a început în luna mai şi s-a încheiat la 15 august. 11.441 au fos deportaţi. Circa 13.000-14.000 romi stabili au fost deportaţi cu trenuri în septembrie 1942 împreună cu 6.306 evrei şi ei deportaţi cu trenuri. Confiscarea căruţelor şi cailor dela romii nomazi constituia în situaţia care domnea în Transnistria, aşa cum s-a dovedit în toamna şi iarna 1941-1942 cu evreii, o condamnare la moarte prin foame, frig, tifos. Confiscarea carelor şi cailor era în primul rând jaf: "Numai ce ne pomenim că au venit jandarmii şi ne-au luat caii, au luat căruţele, au luat tot, tot... Au luat slăninurile, au luat hainele. Au luat scândurile căruţei [cu] aurul ascuns acolo în ele, aveam poli de aur. Au rămas corturile aşa pe prăjine şi ne-au scos afară din corturi... Cine a putut să îşi ia galbenii [i-a luat], care nu acuma [le]-au luat. Ne-au dat afară şi au luat bărbaţii şi-au dus bărbaţii căruţele şi caii la colective"
"Acolo am lăsat caii noştrii, căruţele noastre, paharele de argint aurul nostru, toate au rămas", a spus altul (Fuga spre România). "A rămas căruţa tatălui meu acolo cu cinci sute de galbeni din ăştia în ea. Dădea tatăl meu şi săracilor care nu aveau ca să trăiască... Acuma au luat galbenii tatălui meu, le-au luat de pe brecinarul mamei mele unde le avea

[10]Raport cu privire la călătoria de culegere de informaţii referitoare la situaţia din Basarabia şi Bucovina, fără dată (de la sfârşitul lunii noiembrie 1941), Arhiva Chişinău 706 -1 -68, În raport se notează explicit că în locuinţele evreilor din Chişinău care au fost transferaţi în ghetou au rămas obiecte de artă de mare valoare, şi nu toate au fost înregistrate. Vezi anexa 1 a documentului. *Idem*, p. 24-25.

[11]Jean Ancel, *Transnistria*, 1941-1942, *The Romanian Mass Murder Campaigns*, Tel Aviv University, 2003, Vol. 2, doc 899, p.1056.

cusuţi pe brâu, de acolo au luat aurul mamei mele (Antonescu şi măgarii).
Cei care au sosit mai târziu în Transnistria au aflat de la cei care i-au devansat că de acum înainte au pierdut libertatea de mişcare:

> Când ne-au văzut oamenii aceea, ne-au spus: Vedeţi unde ne-a adus Dumnezeu, uite cum stăm aici, nu avem făină, nu avem nimic de mâncat. Nu ne lasă jandarmii să mergem în oraş. Aşa am stat şi noi cu ei împreună. Pe urmă a venit, pretorul acela şi a strâns căruţele toate. A luat caii, a luat căruţele, a luat tot. Ne-au luat căruţele şi le-au dus la colective" (Desculţ prin istorie).
> "După ce s-a strâns porumbul de pe câmp, ne-au luat căruţele şi caii şi ne-au lăsat aşa în corturi fără nimica. Nu mai erau căruţe, nu mai aveam nimic. Ne-au luat căruţele şi le-au băgat la colectivele statului Ne-au strâns pe toţi şi am plecat, pe jos ne-au dus. Ne-au dus şi ne-au dus şi ne-au dus şi ne-au dus. Unde ne-au dus? Ne-au dus în Trei Dube [Tridubi]. În Trei Dube, a murit tata în Crivizor [Crivoi Ozero] (Mătasea şi tifosul).

Confiscarea cailor şi căruţelor însemna că romii rămâneu la discreţia coruptei administraţii româneşti din Transnistria, a pretorilor, jandarmilor şi a forţelor auxiliare care serveau regimul de ocupaţie român în Guvernământ: poliţia ucraineană şi unităţile de ucigaşi ale germanilor locali: O fată, Bria, şi-a amintit astfel momentul confiscării avutului familiei şi sfârşitul modului de viaţă rom:
"Ne-au luat, Lumină, căruţa, ne-au luat caii. Ne-au luat hăinuţele. Pe mine mă luaseră nemţii. Şi a plâns mama mea după mine. Să mă fi luat să nu mai pătimesc pe drum. (Mătasea şi tifosul). Nu a trecut mult şi romii mureau de foame: "De foame, am început să furăm porumb şi floarea-soarelui de pe câmp (Desculţ prin istorie).

Valea Plângerii sau Regatul Morţii?

Judeţul Golta în care au fost aduşi romii în vara şi toamna lui 1942 a fost denumit de mine în lucrarea mea despre Transnistria "Regatul Mortii"[12] şi de supravieţitorii romi "Valea Plângerii". Acolo au fost împuşcaţi sau au murit de frig, foame şi tifos în iarna 1941/1942 peste 100.000 de evrei majoritatea ucrainieni dar şi din Basarabia.
La mijlocul lui iunie 1942 a fost pompat sânge proaspăt în regatul morţii. Un ordin secret semnat de Alexianu îl informa pe Isopescu, că Preşedinţia consiliului de Miniştri a decis să evacueze pe romii din România în Transnistria, şi că urma să găzduiască o parte din ei. În acest scop le-au fost fixate patru sectoare de plasare în judeţul Golta, trei în judeţul Balta şi unul în judeţul Berezovca; şi unul din aceste locuri era Acmecetca[13]. Guvernământul a emis pentru romi directive asemănătoare cu cele stabilite la timpul său

[12]J. Ancel, *Transnistria*, Atlas & Universitatea Tel Aviv, Bucuresti 1998, p.123 (vezi capitolul 3, p.123-217).

[13]Comunicare secretă a guvernatorului Alexianu privind decizia de a deporta ţiganii şi locurile de plasare în judeţul Golta, 16 iunie 1942, care sunt: Tridubi; Crasnenco, Vituldov Brod Ahmecet, Novocantacuzenco, (Arhiva Nikolaev, 2178-1-31, p. 78). Romii au fost trimişi şi în judeţele Balta, Berezovca şi Oceacov.

pentru evrei, în ceea ce priveşte mijloacele de existenţă şi formulările lui Alexianu, profesor de drept, exemplifică o folosire cinică a limbii române pentru o eschivare de răspundere morală: "Luaţi măsuri, ca la ajungerea acestora [a romilor] în zonă să li se dea posibilitatea de cazare, de muncă şi agonisirea hranei pentru viitor. Operaţiunea începe în luna iunie pentru a li se da posibilitatea de instalare pe timpul iernii şi agonisirea mijloacelor de trai pentru iarna viitoare[14]."

Romii au fost plasaţi oarecum la fel ca evreii şi au fost jefuiţi în acelaşi fel de către aceiaşi oameni[15]. Ei au sosit în Regatul Morţii sau în "Valea Plângerii" relativ sănătoşi, dar la mai puţin de o lună de la sosire, medicul militar al judeţului, căpitanul Dumitru Tomescu, i-a definit într-un raport către prefectură, drept noua plagă a judeţului. Doctorul a vizitat Domanevca, Bogdanovca, Acmecetca, Novo-Cantacuzenco (Novo-Cantacuzino) şi alte sate, şi a constatat că "ţiganii, noua plagă a judeţului, nu primesc hrană... starea lor higienică este dubioasă şi dacă la aceasta adăugăm foametea, ei devin un pericol iminent de izbucnire a epidemiilor[16]". Şi într-adevăr, epidemia de tifos a izbucnit în cele trei judeţe în care au fost aduşi romii, cu aceeaşi intensitate, în aceleaşi împrejurări şi din aceleaşi motive în care a făcut ravagii cu un an înainte printre evrei. Guvernământul Transnistriei şi armata română, care între timp au înfiinţat o reţea de centre pentru prevenirea şi tratarea epidemiilor, n-au învăţat nimic, sau, mai precis, n-au vrut să înveţe nimic atâta timp cât era vorba de evrei şi de ţigani. Prefectul judeţului Berezovca, Leonida Pop, a raportat în septembrie 1943 că toţi romii care au supravieţuit în judeţ sunt goi şi desculţi... fără haine, fără cămăşi şi fără încălţăminte, şi a cerut să se colecteze pentru ei îmbrăcăminte în România.[17]

Pentru romi "Valea plângerii" a fost de fapt fiecare sat, cătun, câmp, vale unde au fost băgaţi în bordeie, fără geamuri şi fără uşi, fără coş pentru fum, fără lemne de încălzit, fără cel mai elementar mobilier, cu paturi de pământ, bordeie săpate în grabă din ordinul autorităţilor cât mai aproape de Bug, cât mai aproape de moarte. După jaful la plecare, jaful la trecerea Nistrului, jaful căruţelor şi a cailor, confiscarea banilor a urmat transformarea romilor în şerbi ai statului român, şerbi ai Guvernamântului Transnistriei care trebuiau să muncească pe câmpuri, în fostele sovhozuri devenite ferme de stat româneşti sau în kolhozuri - gospodării colective sovietice care nu au fost desfiinţate de autorităţile de ocupaţie româneşti.

În amintirea romilor, Valea Plângerii este locul în care romii au suferit de foame, frig, tifos, unde le-au murit bătrânii, copii, unde le-au fost batjocorite femeile şi fetele deseori ucise în chinuri, unde au fost lăsaţi fără alimente şi au fost nevoiţi să fure de pe câmpuri

[14]Comunicarea secretă a comandantului jandarmeriei către prefectul judeţului Golta, 16 iunie 1942. Idem, p. 77.

[15]Jafurile comise de funcţionarii prefecturii asupra romilor au fost consemnate şi în Actul de acuzare. Isopescu a fost nevoit să-i folosească pe jandarmi, deoarece ţiganii s-au împotrivit să predea prefecturii caii şi căruţele lor; în cele din urmă, caii şi căruţele au fost transferate colhozurilor şi sovhozurilor. „Ei au murit ca muştele" (*Actul de acuzare,* p. 76). Hotărârea de confiscare a căruţelor şi cailor a fost a lui Alexianu şi a avut ca scop „să evite vagabondarea romilor şi răspândirea de boli". Dispoziţia lui Alexianu către prefectul judeţului Balta, 29 iulie 1942. Arhiva Nikolaev, 2178-1-27, p. 150.

[16]Raportul medicului căpitan dr. D. Tomescu către prefectul judeţului Golta, 10 iulie 1942. Arhiva Nikolaev, 2178-1-27, p. 150.

[17]Prefectul judeţului Berezovca, Leonida Pop, către guvernatorul Transnistriei, 24 septembrie 1943, Arhiva Odessa, 2361-1-591, p. 51.

dovleci furajeri, porumb, sfeclă şi au fost vânaţi de poliţia ucraineană şi de cete de săteni ucraineni sau de germani locali, unde au mâncat scoici, şobolani, pisici şi chiar carne de om. Locul acesta care a purtat denumiri diferite a fost în judeţul Golta sau în orice alt judeţ în care au fost aduşi romii în toamna anului 1942.

> „Ne-au băgat în bordeie... Ne-au dus acolo unde ne-a prins frigul. Ei pregătiseră bordeiele pentru noi pe malul Bugului“ (Mătasea şi tifosul). „Bordeiele acelea erau numai aşa, ca o gaură făcută în pământ, numai aşa... Fum mult, fum, fum.. făceam foc în bordeiul săpat adânc în pământ şi era fum... Murim din cauza fumului ! (Regina României şi Rijina Romilor)
>
> Lumină, nu aveam făină, nu aveam nimic... Plângeam că numai aveam ce să mâncăm... Şi mergeam şi munceam la kolhozurile acelea şi scoteam sfecla şi munceam şi la cartofi şi nu ne dădeau nimica de mâncare şi când veneau acasă părinţii noştri prindeau scoici şi veneau acasă la bordeie şi le opăreau şi ne dădeau să le mâncăm nesărate şi aşa, fără nimic, şi noi copiii le mâncam şi aşa şi stăteam acasă şi ei munceau la kolhozuri, flămânzi, desculţi şi goi. Care mergea muncea,care nu putea cădea din picioare şi murea acolo pe câmp, pe şanţ (Romii şi armata română). Când găseau cartofi parcă vedeau aurul lui Dumnezeu în faţa lor. Căutau iarna pe câmp şi mai găseau, scormoneau cu mâinile pământul şi mai găseau cartofi îi aduceau acasă şi le băgau în foc sau le fierbeau şi mâncau. Îi mâncau mai cruzi, mai necopţi, mai nesăraţi. (Valea Plângerii)

Ca şi evreii cu un an în urmă, romii au încercat toate mijloacele pentru a supravieţui, pentru a aduce mâncare copiilor, femeilor, bătrânilor. La fel ca evreii cu o iarnă în urmă mulţi şi-au vândut hainele de pe ei rămânând aproape goi în preajma iernii şi îngheţând apoi de frig. "Unii vindeau ce aveau pe ei numai să poată trăi" (Valea Plângerii).

"Bostani mâncam şi coji de bostani strângeam şi mâncam. Ne biciuau şi dădeau cu biciurile în noi şi dădeau cu corbaciurile din cauciuc în părinţii noştri şi nu ştiam unde să ne dăm capul de frică că ne era frică (Fuga spre România).

Pedepsele pentru cei prinşi că fură alimente erau teribile: "Luminiţă, s-a dus un om de a furat, un băiat tânăr şi l-a împuşcat şi s-a întors înapoi, s-a întors aducându-şi maţele în braţe... Şi pe mine mă băteau cu fieru’ ruşii, hitleriştii şi jandarmii (Mărturii din Transnistria). Existau însă din vara 1943 ordine scrise privind pedepsirea hoţilor care pe fondul celor petrecute înainte păreau aproape "umane" - 25 de lovituri pe spate:

"Aveam treisprezece ani, mergeam pe paisprezece. Mergeam în sat. Mă prindeau jandarmii şi mă băteau să mă ierţi câte douăzeci şi cinci la fund. Unul stătea pe picioarele mele şi unul stătea pe capul meu şi aşa ne băteau când mergeam noi copiii în sat să cumpărăm cartofi (Desculţ prin istorie). "Copiii aruncaţi pe drumuri, nu mai ştiu câţi mureau de foame. Aruncau copiii şi rămâneau aşa pe drumuri vii. Şi copilaşii mei au rămas acolo. Şi pe mine mă băteau cu fieru’ ruşii, hitleriştii şi jandarmii (Mărturii din Transnistria).

Bordeiele blestemate au devenit în cumplita iarnă 1942/1943 morminte comune pentru sute şi mii de romi nomazi. Aceasta a fost metoda românească de lichidare a romilor care fusese aplicată cu un an în urmă contra evreilor: indiferenţă faţă de soarta lor şi nu execuţii sau camere de gazare. Doar prefecturile, pretorii şi posturile de jandarmi ştiau ce se va întâmpla în iarna rusească cumplită cu oameni lăsaţi fără haine, alimente şi căldură:

> Mureau de foame. Stăteau după bordeie. De dimineaţă, când am ieşit afară din bordeie, îi găseam pe bordeie, stăteau rând. Şi unde se pusese pe o parte să adoarmă, acolo înţepeniseră, până de dimineaţă, că se pusese o zăpadă, un viscol, şi i-a strâns, i-a strâns definitiv frigul. Au murit, au murit, au murit. Mai plângeam, mai zbieram, mai ne necăjeam, mergeam la neamurile noastre. Ne uitam la ei, la cei morţi care erau rude. Mergeam şi ne găseam neamurile, pe unchii noştii, pe mătuşile noastre, ai noştri. Toţi nepoţii morţi acolo grămadă. Caii şi căruţele le luareseă. Am rămas aşa fără să ştim unde ne-au dus (Apa morţilor). "Oamenii batrâni au murit mai mult acolo în Bug. Acolo, au murit săracii că nu aveau ce să mănânce. Acolo erau gropi unde luaseră [săpaseră] oamenii de puseră peste bordeie şi acolo le [îi] băgam numai prăvăleam pământ peste ei" (Marturii din Transnistria).

Apa Bugului în care în iarna 1941/42 jandarmii şi slujbaşii ucraineni ai Guvernământului aruncau cadavre de evrei îngheţaţi sau care mureau de tifos trezind protestele germanilor a servit romilor în iarna 1942/43 apă de băut. Solidaritatea umană şi naţională s-a prăbuşit la romi la fel cum se prăbuşise pe aceleaşi locuri şi la evrei reduşi la o stare de animalizare şi îndobitocire din cauza foamei şi indiferenţei totale faţă de soarta lor. Supravieţuitorii romi au fost conştienţi de faptul că autorităţile româneşti au fost vinovate de această situaţie:

> "Ne-au dus pe malul Bugului. Care a ajuns la bordei, a luat bordei. Care nu a apucat să ia, a murit până de dimineaţă din cauza gerului. Au îngheţat de frig şi au murit cu copilaşii în braţe, au murit mulţi oameni. Doamne fereşte! Unde am ajuns acolo s-au băgat şi câte cinci familii într-un bordei până mâine, când s-a făcut ziuă. Când s-a făcut ziuă, strigau oamenii care mai de care: Care trăieşi, mă? Care mai trăieşti? Unde eşti, mă? Şi atunci ei strigau de acolo. Şi a lui cutare copil a murit, a lui cutare femeie a murit la cutare... Nu mai erau. Ruşii care ne aduseseră plecaseră, numai erau căruţele cu ei (Mătasea şi tifosul).

În noiembrie şi decembrie 1941, evreii deportaţi în lagărul Bogdanovca care nu reuşeau să intre în cocinele de porci, mureau noaptea îngheţaţi de frig. Mortalitatea ajunsese atunci la 500 de evrei pe zi. Romii nu au cunoscut tragedia evreilor de pe aceleaşi meleaguri dar mărturiile lor constituie o repetare a tragediei evreieşti. Autorităţile româneşti nu s-au schimbat şi ştiau care va fi rezultatul lăsării romilor în voia soartei: "Au murit mulţi şi când ne-au băgat în bordeie căci rămăseseră mulţi afară şi au murit în gura bordeiului. Stateau ca oile. Au murit, era mare patimă... (Luna şi Deordi).

"Oamenii mureau acolo câte şaizeci, şaptezeci pe zi. De ce mureau? Mureau de foame, mureau de sete şi mureau mai mult de foame. Ruşii prindeau nişte şoareci mari care trăiau în pământ, îi curăţau şi îi făceau tocană, apoi ni le puneau pe farfurie şi ni le vindeau. Noi, ce era pisică, câine, ca să nu murim, eram obligaţi să mâncăm. La urmă ne mureau copiii (Niculaiev, lagărul morţii).

Spre deosebire de evrei, romii nu au cunoscut numele prefectului judeţului Golta, Modest Isopescu, sau a subprefectului Aristide Pădure şi al pretorilor care i-au chnuit, jefuit şi omorât. Iată un fragment dintr-o mărturie:

"**Jandarmii, românii, erau buni cu dvs.?**

Da de unde să fie buni. Era un prefect vlah, ăla ne-a mâncat banii, mulţi bani.

Cum îl chema?.

Apăi eu mai ştiu? Prefect, eu ştiu cum îl chema?... **Îmi era frică să întreb**" (sublinierea mea, JA). "Şefu care îl aveam în judeţul Golta, criminal. Criminal mare. Te omora, criminalul (Mărturii din Transnistria). "Criminalul" a fost nu numai prefectul Isopescu, ci orice pretor român care avea putere de viaţă şi moarte aupra romilor şi a evreilor. Numele lor este sinonom cu definiţia de criminal de război.

Ca şi evreii, romii nu mai erau consideraţi fiinţe umane şi puteau fi omorâţi de oricine avea o armă sau îndeplinea vreo funcţie. Romii nu ştiau că "ruşii" care - omorau faceau parte din poliţia auxiliară ucraineană înfiinţată de români şi că "hitleriştii" erau germani locali care făceau parte din unităţile de ucigaşi înfiinţate de SS cu aprobarea Guvernământului: "Apoi omoruri omorau ruşii, (poliţia ucrainiană) omorau hitleriştii (germanii locali). Omorau şi pe jidani ai noştri români. Hitleriştii mergînd pe drum te împuşcau" (Mărturii din Transnistria).

„Şi românii ce vă făceau, românii jandarmi?“

Românii, ia, ne omorau de tot. Păi erau acolo treizeci şi trei de jandarmi care erau în comună şi vreo treizeci de duläi din ăia mari pe care îi puneau pe noi de ne omorau (Mărturii din Transnistria).

Tifosul exantematic

Evreii care au fost deportaţi din Basarabia, Bucovina şi judeţul Dorohoi nu erau contaminaţi de tifos când au fost deportaţi în Transnistria. Nici romii. Medicii evrei deportaţi au încercat în zadar să lupte în prima iarnă cu flagelul dar fară medicamente nu aveau nici o şansă să salveze de la moarte oameni slabiţi de foame şi îngheţaţi de frig. Romii au venit fără medici şi fără să-i pese cuiva în România de soarta lor. Au murit în masă la fel ca evreii în iarna ‘41/’42. Mărturiile evreilor sunt valabile şi pentru soarta romilor în iarna ‘42/’43: "Am văzut oameni în ghearele morţii, cu feţe palide, ca de ceară, oameni “îmbrăcaţi” în zdrenţe, abia legate pe lângă ei, tremurând de frig. Iarna era foarte aspră[18].

"Şi pe străzi se vedeau cadavre ambulante - oameni cu masca morţii pe faţă“, după expresia altui martor. Foametea şi epidemia au schimbat caracterul şi comportamentul oamenilor. Instinctul de conservare a pus stăpânire pe toţi. "Sufletele s-au împietrit. Erau oameni care nu-şi primeau în casă nici cele mai apropiate rude, de teama epidemiei. Pe străzi se târau oameni sfrijiţi, extenuaţi, care păreau nişte umbre, şi erau îmbrăcaţi în zdrenţe[19]. Cea mai înfiorătoare imagine era cea a copiilor orfani care cerşeau din uşă în

[18]Mărturia lui Zeilig Aşher Hoffer din Vijnita, Tel Aviv, iulie 1959, Arhiva Yad Vashem, 03-1453, p. 20.

[19]Mărturia lui Hana Fessler, din Suceava, Petah Tikva 1957, Ibid, 03-761, p. 6. p. 6. Cine putea, îşi vindea hainele ţăranilor ucraineni în schimbul hranei, şi de aceea erau îmbrăcaţi în zdrenţe.

uşă: oamenii nu-i lăsau în casă, pentru că erau purtătorii virusului de tifos. Parcă şi azi mai aud vaietele jalnice şi rugăminţile copiilor de la ferestre: doamnă, doamnă, daţi-mi ceva de mâncare. Aveţi milă. Copii cu amprenta morţii pe faţă stăteau lângă fereastră şi cereau pomană. Şi după câteva ore zăceau morţi pe sania cu cadavre[20].

Cu ce se deosebesc mărturiile romilor de cele ale evreilor?

"Luminiţă, ştii cum mureau oamenii? De foame şi plini de păduchi mureau, şi de tifos... Din cauza sărăciei şi a mizeriei ne-am umplut de tifos... Mâncau din noi păduchii şi umblau pe noi cum arunci nisipul pe om că nu aveam ce mânca şi mureau. Mergeam să îngrop pe unul şi puneam în groapă şase... În pământ, fără copârşeu, fără nimic. Ca pe animale" (Mărturii din Transnistria).
Situaţia din Grasnencoe pe Bug (sau Grasneanca, cum o pronunţau romii), desscrisă de de Buzdugan şi de soţia sa Marica au fost valabile şi pentru evrei:

> "Şi s-a pornit un viscol în noaptea de Sfântu' Dumitru, o zăpadă, o nenorocire, atâţia copii au murit, atâtea femei care mai erau bolnave, atâţia bătrâni. Atâţia morţi erau, de călcai pe ei, uite aşa. Când a dat frigul ăla în ei au îngheţat... peste o săptămână ceolovicii (ucrainienii locali, JA)... veneau cu săniile de colective de strângeau copiii, bărbaţii, femeile. Adunau morţii de prin toate părţile... le înfigeau câte o sârmă aicea în gât şi le trăgeau până la căruţă. Acolo era o groapă, locul unui bordei mare care rămăsese neacoperit şi neterminat, o groapă cam cât e camera asta de mare şi îi aruncau acolo... Gropile erau şi ele bordeie dar nu erau acoperite. Erau aşa neacoperite. **Marica:** Mâncau câinii pulpele femeilor, fugeau cu carnea în gură aşa pe drum... Oamenii unde cădeau, acolo înţepeneau şi mureau, nu mai ştiam de ei, căci unde cădeau acolo mureau (Desculţ prin istorie).

Câinii vagabonzi părăsiţi de stăpânii lor în timpul războiului se adunau atunci în cete şi se năpusteau pe vii şi pe morţi. Ei s-au hrănit cu carne omenească aflată din belşug în ghetourile evreieşti şi "coloniile" romilor. Mormanele de cadavre de evrei morţi de tifos şi de foame şi îngheţaţi care s-au adunat în lagărul Domanevca în decembrie 1941, deoarece nu puteau fi îngropate în pământul îngheţat atrăgeau căini vagabonzi din orăşel şi din împrejurimi: "ei mâncau zi şi noapte carne de om şi rodeau oase de om spre bucuria poliţiştilor ucraineni care făceau glume pe seama acestui subiect[21]."
Rut Glasberg, o fetiţă de 13 ani din Cernăuţi, a notat în 1942, în româneşte, în jurnalul ei.

> În camera aceea am rămas singuri, fiindcă din 30 de oameni câţi erau acolo au rămas vii numai mama şi cu mine şi alte două persoane, restul au murit toţi. Cred că era tifos exantematic. După două săptămâni, a murit şi mama... Două săptămâni a zăcut afară moartă. Câinii veneau şi rupeau bucăţi din carnea ei. Când mă duceam după căruţa care lua morţii, era întotdeauna plină până-n vârf şi se mai înfigeau la margine patru

[20]Mărturia lui Zeilig Aşcher Hoffer, p. 21.

[21]Ehrenburg ş.a., *Cartea Neagră*, Bucureşti, 1946, p. 101.

> beţe lungi ca să poată încăpea mai bine morţii. De vreo 50 de ori se ducea şi se tot întorcea de la cimitir ca să adune morţii. Groparul îmi spunea mereu că nu are timp şi de-abia după două săptămâni a venit s-o ridice pe mama.[22]

Am redat aceste exemple pentru a sublinia că romii nu au inventat spaima câinilor care mâncau carne de om.
Un cuvânt inventat de romi în Transnistria rezuma toată amploarea tragediei lor: **"mortărie".** Mortaria era groapa comună în care se aruncau de-a valma sute de cadavre. Mortării de acest fel au existat şi la evrei în pădurea Cosăuţi, la Moghilev, Şargorod, Berşad şi în ghetourile de lângă Bug.
"Du-te şi aruncă-l în mortărie" (pe un copil nou născut), a spus un părinte fetiţei sale pentru că nu avea cu ce să-l hrănească. "Când a spus „du-te şi aruncă-l în mortărie“, sora mea nu voia şi a început să plângă... groapă era atât de adâncă şi acolo erau mulţi oameni de ai noştri, înţepeniţi de foame, de necaz, de tifos (Copilul Holocaustului).
"Groapa" fără coordonate geografice care a înfricoşat copila romă se asemăna cu groapa din pădurea Cosăuţi din Basarabia din octombrie 1942, văzută de un evreu deportat în mai 1942:

> În această pădure am văzut scene oribile: morminte deschise ale multor evrei, schelete care erau aruncate unele peste altele. Peste vale s-au năpustit câini şi un miros pestilenţial se împrăştia. Imaginea colinei din pădurea Cosăuţi a avut asupra mea o influenţă extrem de puternică, deoarece ştiam că surorile şi fraţii mei se găsesc printre victime[23].

Romii care au supravieţuit spaimei Transnistriei, ca şi evreii care s-au întors din lagărele de exterminare, nu sunt siguri că cei care îi ascultă pot percepe cele întâmplate în urmă cu peste şase decenii: **"voi nu puteţi înţelege ce vă spun eu acum"** (Valea Plângerii).

Soarta femeii şi fetei rome

Acest aspect al tragediei romilor în Transnistria nu a fost cunoscut până acum şi a fost ascuns de romi din motive lesne de înţeles la fel cum s-a întâmplat la evrei cu toate că la evrei a fost amintit imediat după căderea regimului antonescian. El face parte integrantă din hotărârea conştientă a regimului românesc de a elibera de orice oprelişti morale şi juridice pe jandarmi şi pe cei care au slujit regimul românesc de ocupaţie în Transnistria privind tot ce se referă la modul de a trata pe romi, averea, precum şi însăşi fiinţa lor. Cei mai mari criminali în acestă privinţă au fost poliţiştii ucraineni care au fost lăsaţi de capul lor. Înjosirea tinerei rome nu a fost percepută ca o crimă ci drept o recompensă. Dar nu numai de viol e vorba. Femei rome au fost ucise fără milă în căutare de monezi de aur, bani etc. Deşi de multe ori nu aveau nici un fel de valori la ele. Refuzul de se lăsa violată se termina ca şi la femeile evreice cu moartea în chinuri.

[22] M. Mircu, *Pogromurile din Basarabia*, Bucureşti, 1947, p. 36.

[23] Mărturia lui Zeev (Wolf) Milrad din Rădăuţi, sudul Bucovinei, Arhiva Yad Vashem 0-3/1486, p. 6-7

Femeia romă a fost considerată o pradă de război, şi aici se termina comparaţia privind comportarea jandarmului şi slujbaşului român faţă de femei de alte naţionalităţi - rusoaice, ucrainene ş.a. Jandarmi români au violat şi femei neevreice, în orice loc au ajuns, dar în ce priveşte evreicele şi romele, era clar că au fost condamnate la moarte şi poţi să faci cu ele tot ce-ţi trece prin cap, deoarece aceste femei încetaseră să fie considerate drept fiinţe umane şi oricum erau sortite morţii. Este o dovada şi de bestializare generală a unui regim de ocupaţie şi a unor indivizi din diferite naţii - români, ucrainieni, ruşi şi chiar germani locali, debarasaţi de orice restrângere sau îngrădire morală, juridică, creştină.
Un alt aspect al acestui subiect este legat de atitudinea faţă de teoriile rasiste în România lui Antonescu. Naţiunea română nu a fost definită atunci ca o naţiune pură din punct de vedere rasial, ci ca un popor care s-a format pe baza unui trecut comun, limbă, sânge şi creştinism. Violarea unei tinere evreice sau rome nu era deci considerată drept o lezare a purităţii rasei româneşti sau o înjosire a bărbatului care a violat ci ca o comportare naturală pe timp de război şi o altă formă de înjosire a evreilor, iudaismului şi romilor.

Această crimă a fost o crimă colectivă comisă de toate naţiile din Transnistria pentru că regimul romanesc nu-i mai considera pe romi fiinţe umane. Au particaipat la înjosirea femeii rome români, ucrainieni, ruşi, germani locali şi orice slujbaş al Guvernământului. Romii nu ştiau cum să distingă între naţiile care le-au asuprit în afara de români. "Românii umblau după femeile noastre“, a spus unul din supravieţuitori. "Şi românii ce vă făceau, românii jandarmi? Românii, ia, ne omorau de tot (Mărturii din Transnistria).
Femei şi fete rome în căutare de mâncare, găsite de "ceoloveci" (ucrainiani în slujba Guvernământului) erau considerate pradă de război: "Unde le găseau nemţii [locali] le omorau, şi ruşii la fel. Le omorau, le pătimeau. Nu mai întrebau: De unde vii? Puneau mâna şi, să ierţi, le sfâşiau cu mâinile, le căutau să găsească aur aşa făceau ceolovecii. Unde nu găseau, le spintecau, băgau mâinile până în burta lor şi trăgeau din ea afară. Le sfâşiau din mâini pe femei, le sfâşiau pulpele, le sfâşiau picioarele. Le omorau, le strângeau de gât. Unde rămânea una oleacă mai înapoi (Smaranda şi bătrânul).

Orice încercare a bărbatului de a opune rezistenţă se termina de obicei cu moartea lui: "Când iei nevasta de la bărbat să-ţi baţi batjocură faţă de ea. Îl băteau şi îşi băteau joc de el, îl omorau. De vedeau fată mai frumoasă fecioară, puneau mâna şi ea nu avea nici o putere şi o siluiau" (Mărturii din Transnistria). "No, povestea mama mea şi tatăl meu că veneau nemţii şi ruşii ce erau ăia şi pe toate femeile ce erau tinere le luau şi le duceau pe câmpuri ca să-şi bată joc de lel, le băteau, îşi băteau joc de ele şi le lăsau acolo ("Fuga spre România p.3).
Ca şi evreii, romii care au rămas în viaţă au încercat să ascundă acest aspect al degradării lor: "Batjocoreau fetele mari. Să-ţi spun cum le batjocoreau? **E ruşine să spun despre asta...** Nu este ruşine să ne povestiţi despre ce a fost acolo" (subliniera mea, JA, - Mătasea şi tifosul).

Dar un aspect al acestei înjosiri este deosebit de cel petrecut cu evreicele. Jandarmii şi ucrainenii au inventat o formă de distracţie specială atunci când ei înşişi nu vroiau să silueze femei rome. Forţarea romilor prinşi în sate să întreţină relaţii sexuale în văzul tuturor fără nici o oprelişte când era vorba de mame, surori, băieţi, bărbaţi din aceeaşi familie. O asemenea formă de înjosire nu s-a întâmplat la evrei:

Unde prindeau jandarmii pe oameni [romi] în sat îşi băteau joc de ei. Că era fratele tău, că era mama ta, că era tatăl tău, îi puneau să se batjocorească în faţa lor.
Şi românii ce spuneau ?
Kostea: Românii? Români erau, români erau. Cum să spun? La urmă veneau nemţii la bordeie să-şi bată joc de femeile noastre... Luau fetele mari (Mătasea şi tifosul).
Rușii erau daţi ai dracului. Când vedeau romnea şi romi le puneau pe drum să se întindă pe jos şi să-şi bată joc unul de altul: "iubeşte pe asta apoi îţi dau drumul". Să fi fost mama lui, să fi fost sora lui, să fi fost tatăl, îi punea rusu' să-şi bată joc de ei, era năcaz mare acolo (Romii şi armata română).

O formă de chin şi batjocorire a fetelor evreice care s-a petrecut în Basarabia la eliberarea ei s-a repetat în Transnistria cu femei şi fete rome dar comisă de ucraineni:

> "Acolo îşi băteau râs şi batjocură de noi, de femeile care erau mai tinere, mai aşa, ruşii. îşi băteau joc de ele până când au ajuns de luau cuţitul şi le tăiau sânii roată, uite aşa, le tăiau sânii jos. Asta numa' ca să îşi bată joc de ele, să fie de râsul lor, le tăiau sânii, le băteau şi le făceau una şi alta. Ceilalţi de frică, părinţii noştri nu mai mergeau nici-unde să ne aducă de mâncare de pe câmpuri şi noi muream de foame" (Fuga spre România).

Metodele adoptate de fete şi copile rome pentru a se sustrage de le viol şi înjosire se asemăna cu cele folosite de fete evreice. O fata romă: "Şi ea e bolnavă de frică. Are suferinţă cardiacă. Şi de ea au vrut să-şi bată joc atunci acolo în Rusia că era fecioară. Din cauza aceasta ea s-a îmbrăcat bărbăteşte ca să nu se ia de ea. Îmi povestea de foarte multe ori mama mea. Umbla îmbrăcată în pantaloni ca să nu se dea naziştii la ea (Mărturii din Transnistria).
Ghetoul Lucineţ din nordul Transnistriei în care au pierit de tifos, foame şi mizerie în prima iarnă aproape jumătate din cei şase mii de deportaţi evrei, a devenit un centru de distracţii pentru unitatea militară românească care a fost postată în vecinătate.

> "Soldaţii şi ofiţerii români şi-au găsit o distracţie, făcând din când în când incursiuni în ghetou. Intrau prin case, scoteau fete şi femei tinere, pe care le duceau în cantonamentul lor, unde le batjocoreau. Acest lucru devenise direct spaima ghetoului. Femeile se bărbiereau pe cap ca să pară cât mai hâde şi să scape [de viol], sau se ascundeau pe unde puteau[24].

[24]Mărturia lui Irahmiel Schikler din Cernăuţi, Petah Tikva, 7 iulie 1959 AYV 03-1459, p. 7-8.

Canibalism

Canibalism în Europa secolului 20 este mijlocul cel mai disperat de supravieţuire, de neimaginat la evrei sau la creştini sau la orice altă naţiune şi religie. Totuşi cazuri de canibalism s-au întâmplat la evrei în lagărul morţii Peciora din judeţul Tulcin din nordul Transnistriei. Acest lagăr în care au pierit circa 4.000 de evreii ucraineni din judeţ şi apoi şi în vara lui 1942 şi evrei locali din Moghilev a devenit o pepinieră a morţii pentru că până în toamna lui 1942 nu s-a furnizat în mod organizat nici un fel de alimente pentru deţinuţi. Nu trebuie deci să ne mire că şi romii rămaşi numai cu Dumnezeu au fost degradaţi în câteva luni la canibalism. Această pagină din suferinţa romilor nu a fost cunoscută până acum şi poate ar fi rămas numai "de uz intern" dacă nu ar fi existat iniţiativa de faţă de a publica mărturiile lor. Un lucru trebuie clarificat de la început. Forma de canibalism constată aici nu este o dovadă a degradării romilor ci a celor care i-au adus în acestă situaţie.
Canibalism s-a înregistrat în locurile în care romii nu mai aveau ce mânca după ce mâncaseră şobolani, scoici, câini, pisici - într-un cuvânt orice. Nu toţi au recurs la acestă formă de supravieţuire dar din mărturii reiese clar că "secretul" era cunoscut de toţi:

> Şi mâncam carne din câini Tăiam carne din câini şi mâncam. Nu aveam ce mânca. A luat un om cu cuţitul şi a tăiat din fundul unei femei [moarte], Bina, şi a pus pe foc şi a mâncat... Acolo este carnea cea mai bună. Tu nu judeci, nu avea ce mânca.Titira? Era altă femeie aia. Pe care au mâncat-o oamenii. Au gătit-o şi au mâncat-o (Mătasea şi tifosul). „Acolo nu mai erau ruşi, acolo nu mai erau jandarmi, acolo nu mai era nimeni, eram numai noi de noi, romi. Când îţi murea un băiat, îţi murea cineva, îl arunca pe foc şi îl frigea apoi îl mâncau. Acela, din băiatul lui nu îţi dădea şi ţie să mănânci.“
> “Măi, când ţi-o muri şi ţie, o să-l mănânci şi tu pe al tău. De foame, ce nu făceau? De foame, ce nu făceau? Alţii îşi mâncau copilaşii când mureau. De necaz, de supărare. Nu mai aveau ce mânca (Niculaiev, lagărul morţii).

Retragerea

Guvernul român a încercat până în ultimul moment să împiedice întoarcerea supravieţuitorilor romi pe teritoriul României. Spre deosebire de aceasta a permis eveilor, deportaţi din Regat să fie repatriaţi de Centrala Evreilor, dar nu pe evreii care au fost deportaţi din Basarabia şi Bucovina. Generalul Gheorghe Potopeanu, Comandantul Administraţiei Militare a Teritoriului dintre Nistru şi Bug - noua denumire a Guvernământului Transnistriei adoptată la începutul lui februarie 1944 - a ordonat la 9 martie 1944 prefecţilor care aveau romi în judeţele lor ca:

1. Ţiganii să fie aşezaţi în diferite puncte **cât mai departe de căile de comunicaţie şi cât mai aproape de Bug** (sublinierea mea, JA);

2. Să li se asugure o hrană omenească, să nu fie prea îngrămădiţi în bordeie;
3. Să fie plasaţi la munci agricole pentru executarea planului de lucru, din primavară[25].

Ordinul dezvăluie toate păcatele regimului de ocupaţie român faţă de romi. Însfârşit se ordona ca romii să fie hrăniţi pentru munca depusă şi să nu fie "îngrămădiţi" în bordeie. Regimul dorea în caz de retragere a guvernământului să-i lase pe romi "cadou" sovieticilor, de aici ordinal de a-i menţine cât mai departe de căile de comunicaţie şi cât mai aproape de Bug.
Retrimiterea romilor arestaţi în România care au evadat din Transnistria a continuat până la începutul anului 1944. Inspectoratul General al Jandarmeriei a emis un ordin circular la 19 aprilie când armata sovietică ocupase deja nordul Basarabiei şi Bucovinei ca romii fugiţi din Transnistria "să fie opriţi pe loc şi puşi la muncă"[26].
Evadarea individuală a unor romi din Transnistria s-a petrecut din momentul când şi-au dat seama că sunt duşi acolo să moară. Părăsirea colectivă a avut loc în ultimul moment, în primăvara anului 1944, când se auzeu deja bubuiturile tunurilor sovietice, de multe ori sfătuiţi de jandarmi inimoşi, contrar ordinelor primite. Această înapoiere târzie s-a transformat într-o mare tragedie necunoscută până acum.
Convoaiele de romi s-au retras împreună cu trupele romane şi germane. Germanii nu erau singuri. Ei erau însoţiţi de trupe de colaboratori locali - cazaci ruşi, eliberaţi din lagărele de prizonierat germane, care purtau şi ei uniformă germană. Aceşti soldaţi cunoscuţi pe frontul german ca "trupele lui Vlasov" erau soldaţi extrem de sălbatici, ştiau că-i aşteaptă moartea prin execuţie dacă cad în mâinile armatei sovietice şi dispreţuiau viaţa civililor - de orice naţie, fiind gata să omoare şi din plăcere. Autorităţile româneşti au semnalat apariţia lor în judetul Odesa spre sfârşitul lui octombrie 1943 când au raportat că au ucis un ofiţer român. Supravieţuitorii romi nu ştiu nici acum cum să-i numească, uneori îi denumesc ruşi, alteori germani. "Noi eram proşti că mergeam cu nemţii pe drum", a recunoscut unul din romi (Valea Plângerii). Vina nu o poartă romii ci autorităţile româneşti care au încercat să împiedice până în ultimul moment repatrierea deportaţilor.
Coloanele de soldaţi şi de romi au fost bombardate de aviaţia sovietică (şi americană?) "de amestecau pământul cu oamenii" (Valea Plângerii) şi omorâţi ca şi cum ar fi făcut parte din trupe. Trecerea Nistrului înapoi în ţară s-a transformat în tragedie pentru cei veniţi cu primele coloane militare: "Când am ajuns la Nistru... atât au bombardat americanii, de au rămas numai pietrele. Încolo n-a mai rămas nimic. Au murit oamenii noştri, au murit nemţi, au murit români, a murit armata toată (Mătasea şi tifosul). Trecerea Nistrului trebuia "plătită" de romii înfometaţi cu bani şi aur, dacă nu trebuiau să caute altă cale de întoarcere şi într-adevăr mulţi au pornit pe jos spre sud în căutarea unui pod sau vad de trecere. Trenurile militare în care soldaţi miloşi permiteau urcarea sau aruncau conserve şi mâncare romilor din milă era împiedicată de ceferişti dornici şi ei de un câştig: "Ne-au pus oamenii pe vagoane. Care dă câte un galben mic de căciulă să suie la vagon.

[25]USHMM, RG-31004M, reel 19.

[26]*Documente privind deportarea ţiganilor în Transnistria*, Culegere alcătuită, cu Studiu introductiv, de Viorel Achim, Editura Enciclopedică, Bucureşti, 2004, Vol. II, doc. 615, p.465.

Care nu, a rămas acolo. Strigau oamenii: Luaţi-ne şi pe noi oamenilor! Mergeai şi treceai de ei şi le lăsai, nu aveai ce face (Mătasea şi tifosul). Bande de ucraineni pândeau pe romi şi-i jefuiau.
Tancuri germane au trecut peste căruţe cu romi care blocau drumul omorând fără discernământ femei şi copii:" Ei au trecut cu tancul peste căruţa aceea unde erau trei fete mari şi doi copilaşi. A dat tancu' peste ei cum dă maşina aia peste ei şi au rămas acolo" (Valea Plângerii). "Nemţii", adică trupele de cazaci omorau romi din cruzime şi distracţie: "Nu aveai voie să stai. Dacă nu mai puteai merge pe drum, punea pistolul şi te împuşca neamţu' ca să nu mai pătimeşti. Era o femeie gravidă... nu mai putea să meargă... A pus pistolu' şi a împuşcat-o. Peste câteva minute ne-am dus şi noi acolo să o vedem şi s-au răspicat nemţii la noi: „Hai, davai" ne-au spus „Davai". La urmă nu ne mai dureau picioarele, mergeam de frică. Şirurile de maşini mergeau pe lângă noi şi noi pe lângă ele... (Mătasea şi tifosul).

Romii în retragere erau slăbiţi, dezbrăcaţi, desculţi, flămânzi, cu copii mici în braţe. Aprilie 1944 a fost friguros, la început zapadă, îngheţ şi chiar viscol, apoi ploi şi noroi. Şi aici s-a întâmplat una din cele mai mari nenorociri care i-au lovit pe romi. Nu au fost capabili să-şi salveze bătrânii şi o parte din copii şi au fost nevoiţi să-i lase pe drum în voia soartei. Iată cum şi-au amintit câţiva romi "alegerea" pe care părinţii lor sau ei înşuşi au trebuit să o facă la întoarcere:

> Unii oameni aveau copiii de după gât, alţii care erau mai mari făcuseră bube în picioare, nu mai puteau să meargă şi atunci părinţii lor le spuneau: **Stai aici pe şanţ şi aşteaptă-mă că îţi aduc pâine şi apă. Mă întorc înapoi, stai aici că îţi aduc să mănânci copile, stai aici**. El nu mai putea să-l ducă, deabia mai putea merge el şi nu se mai întorcea înapoi, mergea înainte (Romii şi armata română). Au rămas bătrânii. Au rămas copilaşi mici, le puneau câte o bucată de turtă în mână (Desculţ prin istorie). Şi nu mai putea mergea sora mea, Lena, am lăsat-o. Am lăsat-o şi ea a rămas plângând după noi, zbiera să nu o lăsăm, să nu o lăsăm. Am lăsat-o (Desculţ prin istorie). Copila cea mică s-a născut acolo în Rusia, au aruncat-o sub un pod pentru că nu mai erau în stare să o aducă acasă. Pe mine m-au aruncat pe un şanţ că nu mai puteau să mă ducă (Fuga spre România). Femeile unde [care] aveau copii mici, îi puneau jos... Unde erau mai mărişori, de doi trei anişori aşa, le spunea - stai ici că mă duc să-ţi aduc să mănânci. Şi-l punea colo în drum şi el stătea, şi aştepta, că se duce să-i aducă de mâncare. Şi acolo rămânea. îi luau rusoaicele (Apa morţilor).

Şi evreii din coloanele de deportare au încercat să-şi salveze copiii de la moarte, fie prin împingerea lor din convoaie în speranţa că vor fi salvaţi de ucraineni sau plătind sume de bani unor creştini înainte de deporatre pentru a-i ascunde, dar puşi în faţa "alternativei" la care au fost puşi romii au preferat să moară cu ei împreună şi să nu-i lase. Un copil rom părăsit pe drum mai putea spera să fie salvat, un copil evreu - nu. Nimeni nu poate judeca asemenea fapte.

Mila creştină

Toţi marii gânditori ai creştinismului au subliniat revoluţia introdusă în creştinism în relaţiile între Dumnezeu şi om - în comparaţie cu iudaismul pe care l-au combătut. Puterea lui Dumnezeu conform revelaţiei creştine, susţineau mulţi teologi creştini, provine din dragoste, nu din frică de Atotputernicul sau dominare a credinciosului ca la evrei. Filozoful francez Henry Bergson, unul dintre cei mai mari gânditori creştini ai veacului XX a făcut următoarea remarcă în această privinţă:

> Unei religii care era în mod esenţial naţională s-a substituit o religie capabilă de a deveni universală. Unui Dumnezeu care contrasta faţă de toţi ceilalţi - în iudaism - prin dreptate cât şi prin puterea sa, dar a cărui putere era exersată în primul rând în favoarea poporului său şi a cărui dreptate privea în primul rând pe supuşii săi, i-a succedat un Dumnezeu al dragostei şi care iubea întreaga umanitate[27].

În general toţi gânditorii români, indiferent de curente şi partide considerau că cea mai importantă caracteristică a poporului român o constituie bunătatea:

> Neamul românesc, aşezat de Dumnezeu la răscrucea tuturor încercărilor istorice, şi-a creat prin credinţa religioasă o structură spirituală proprie de evlavie şi bunătate, păstrată cu sfântă grijă prin datine.Tot ce era în afara de Dumnenezeu îl lăsa indiferent.[28]

Filozoful român Nae Ionescu care a fermecat studenţimea legionară şi nelegionară în anii '30 prin teorii care eliberau tineretul român de răspundere pentru faptele sale, prin batjocorirea naţiunii, obsesia morţii etc., chiar el scriind despre creştinism îl defini în primul rând ca "o religie a iubirii, a **milei** şi a iertării". "Cine nu mai cere nimic pentru el e creştin. De-ţi va greşi aproapele tău, nu de şapte ori dar de şaptezeci de ori câte şapte **Iartă-l pe el**"[29]. Îndemnuri la întoarcere la valorile creştine de iertare şi milă s-au făcut auzite în ajunul izbucnirii războiului: "Să ne purificăm prin ideea creştină făcând din milă şi iertare lozinca noastră."[30]

Evreului i-a fost refuzată mila creştină pe motivul că nu este creştin. Jefuirea averilor şi propietăţilor evreieşti naţionalizarea imobilelor evreieşti au fost justificate pe principii creştine. După naţionalizarea proprietăţilor rurale evreieşti, a declarat Mihai Antonescu, a urmat naţionalizarea proprietăţii urbane evreieşti cu scopul de a asigura "o temelie de vitalitate şi reconstrucţie a Naţiunii noastre, prin cinstirea tradiţiei istorice a naţionalismului creştin românesc.[31]

[27]H. Bergson, Les deux Source de la morale et de la religion, Paris, 1932.
[28]Matieş Sofia Şt., *Credinţa religioasă ca factor de discipline şi solidaritate naţională*, Sibiu, 1941, p.16.
[29]Nae Ionescu, "Despre iertare", *Cuvântul*, 8 decembrie 1940. (sublinierea în text)
[30]V. P. Nicolau, "Politicul demonic" *Unirea*, 11 iunie 1941.
[31]Raport referitor la Decretul-Lege Nr. 842 din 28 martie 1941, J. Ancel, *Documents*, vol.II, doc. 106, p.361.

Aceste justificări "creştine" barau orice cale de intervenţie pentru conducătorii evrei întrucât stabileau că societatea românească se baza pe principii care consfinţeau eliminarea evreului. La începutul lunii octombrie 1941 când a devenit clar că Antonescu duce o politică deschisă de exterminare a evreilor din Basarabia şi Bucovina şi deportare a celor rămaşi în viaţă în Transnistria, liderul evreu Filderman, singur, pentru a nu pune în primejdie fizică pe ceilalţi lideri evrei - s-a adresat Conducătorului făcând recurs pentru prima dată de singura "armă" care mai rămăsese în arsenalul golit al rezistenţei evreieşti: "mila creştină"[32]. Ziare neconsiderate strict antisemite subliniau pe faţă că "mila creştină nu se aplică evreilor: "Astăzi poporul evreu plânge şi face apel la conştiinţa creştină. Dar e prea târziu"[33]. Justificarea lichidării unei întregi minorităţi se baza în mod deschis şi conştient tocmai pe negarea principalei dogme a religiei creştine: "**Peste bord cu toţi jidanii. Cum? Nu ne interesează. Mila nu trebuie să existe**".[34]
Cei cărora abandonarea unor principii creştine atât de clare le producea totuşi o anumită stânjeneală au căutat justificări în însăşi dogmele creştine dându-le o nouă interpretare: "Nimeni nu vrea moartea păcătosului dar a sosit ziua când creştineşte vorbind păcatoşii trebuie să-şi ispăşească păcatele".[35]

Ce păcate au comis romii nomazi faţă de naţiunea şi statul român pentru a fi trimişi în Transnistria, pe Bug, să-şi "ispăşească" păcatele? De ce lor le-a fost refuzată mila creştină că doar creştini erau? Cel care ordonase deportarea romilor dorea, după spusele soţiei sale Maria, să întemeieze în România creştină o "lume nouă" bazată pe principiile creştinismului:

> Mareşalului Antonescu îi sta de multă vreme pe inimă idealul unei lumi noi, el vrea o lume nouă a binelui. Lumea nouă trebuie plămădită cu duh de Evanghelie, cu mireasmă de calitate creştină. Numai fiind înfrăţiţi prin sprijin şi dragoste unul faţă de altul, vom putea să fim uniţi în faţa chemărilor naţiunii.[36]

De ce principiile care urmăreau "plămădirea" unei lumi noi "cu duh de Evanghelie" nu au fost aplicate în cazul romilor? Pentru că romii ca şi evreii înaintea lor încetaseră să fie consideraţi fiinţe umane.
Totuşi a existat o deosebire între evrei şi romi în ceea ce priveşte aplicarea milei creştine. Când liderul evreu Filderman s-a adresat la începutul lui septembrie 1942 preşedintelui partidului naţional-liberal Constantin I.C. (Dinu) Brătianu rugându-l să intervină la Antonescu pentru a anula planul de deportare a întregii populaţii evreieşti din România în lagărele de exterminare naziste din Polonia, Brătianu a refuzat să intervină pentru evrei dar a înaintat un protest în scris contra continuării deportării romilor:
“Aceşti cetăţeni români... sunt ortodocşi ca şi românii şi ocupă în ţara noastră un rol economic important... în preajma iernii ei trebuie să-şi lichideze în câteva ore gospodăriile

[32]Memoriul lui Fiderman către Antonescu, 11 octombrie 1941, Ibid., vol.III, doc 145, p. 234.
[33]Ion Iancu_Neajlov, "Ghetouri la Bug", *Opinia Capitalei*, 15 noiembrie 194.
[34]Dr. Ion Simionescu, "Răfuiala", *România Viitoare*, 13 iulie 1941 (sublinierea în text).
[35]*Gazeta Ţării*, 29 septembrie 1941
[36]"Statul şi duhul creştin", *Timpul*, 4 decembrie 1941.

lor... bătrâni, femei şi copii sunt aruncaţi peste hotare în nişte regiuni necunoscute lor, în care nu au nici un rost de viaţă.
Şi pentru ce această cruzime?
Ce vină au aceşti nenorociţi?
Ce folos va rezulta din expulzarea lor?
Oare ţara românească... are o abundenţă de meseriaşi şi muncitori?... Nu-mi pot imagina că măsurile ce se iau pornesc din iniţiativa sau cu ştiinţa Conducătorului Statului".[37]

Cu mici modificări Dinu Brătianu ar fi putut, dacă ar fi vrut, să înainteze acelaşi protest împotriva deportării evreilor.
Autorităţile transnistrene nu au manifestat milă creştină faţă de romi nici după Stalingrad şi nici când începuse să se întrevadă înfrângerea Germaniei naziste pe frontul de est. Subinspectorul general al jandarmeriei din Transnistria, colonelul Iliescu a ordonat la 23 august 1943 să se aplice "25 de lovituri celor ce fug de la muncă" şi "25 de lovituri şi închisoare celor ce fug din localităţile fixate ca domicilii", adică celor care refuză să fie sclavi ai statului român.[38]
Milă creştină au manifestat oameni simplii, soldaţi români pe front care s-au lovit cu rezultatele politicii de purificare etnică. Sublocotenetul în rezervă Braşoveanu Ioan i-a scris la 23 noiembrie lui Antonescu: "Domnule Mareşal mi-am făcut datoria atât pe front, fiind decorat, cât şi în învăţământ... de data asta rog însă din suflet să fiu iertat pentru faptul de a vă aduce la cunoştinţă direct aceste fapte". Ce fapte?

> Ţiganii aduşi în Transnistria, între care mulţi părinţi cu copii pe front, chiar morţi sau părinţi pe front, soldaţi care au fost pe front etc. Din motive, probabil justificate sunt purtaţi complet dezbrăcaţi, flămânzi, cu mulţi copii, unii aproape morţi în braţe. Nu ar exista om care la vederea unui asemenea convoi de 5-600 ţigani să nu fie mişcat până la lacrimi. Aşa cum sunt îmbrăcaţi şi cum vor putea fi cazaţi, nu-i aşteaptă decât cea mai teribilă moarte: prin frig şi foamete.[39]

Acest român de suflet nu ştia că în iarna 1942/1943 mii de romi muriseră de frig, foamete şi tifos în împrejurările de care se temea că vor afecta pe romi dacă autorităţile nu intervin. Autorităţile nu au intervenit şi romii au continuat să moară. Situaţia romilor în iarna 1942/1943 a fost descrisă în februarie 1944 de subprefectul judeţului Berezovca într-o adresă trimisă unui tribunal din România care i-a cerut certificate de deces pentru patru romi din zona sa de jurisdicţie:

> În luna decembrie 1942 am preluat comunele respective cu o populaţie de cca 7.500 tigani, aglomeraţi într-un sat mare [Trihati si micul sat Covaliovca, JA] în care în mod

[37]Scrisoare a preşedintelui partidului naţional-liberal, Constantin I.C. Brătianu (cunoscut mai mult sub numele Dinu Brătianu) către Conducătorul statului, 16 septembrie 1942 (copie), Jean Ancel, *Documents concerning the Fate of Romanian Jewry*. The Beate Klarsfeld Foundation, Jerusalem 1986 (în continuare, Ancel, *Documents*), IV, nr. 104, p. 225.
[38]Referat al colonelului Iliescu din 23. 8. 1943, Arhiva Yad Vashem din Ierusalim, 0-11, dosar 48.
[39]Scrisoarea Sblt. Ioan Braşoveanu către Antonescu, 23.11.1943, YVA, O-11, dosar 48.

normal locuiau 800-1000 suflete. Spre mijlocul lunii Decembrie [1942] a izbucnit epidemia de tifos exantematic cu care ocazie media morţilor s-a ridicat zilnic la un număr de cca. 200-250 morţi. Aceste cadavre nu puteau fi identificate din cauză că ţiganii le aruncau prin case şi grajduri incendiate, stufărie sau pe străzi. Din cauza celor relatate mai sus nu se putea ţine nici evidenţa viilor şi nici cea a morţilor. După încetarea epidemiei au rămas în sat o populaţie ţigănească de cca. 1800-2400 suflete[40].

O situaţie asemănătoare în ceea ce priveşte evidenţa morţilor de foame, frig şi tifos a existat şi la evrei. Legiunea de jandarmi din judeţul Golta -"Valea plângerii" pentru romi şi "Regatul Morţii" pentru evrei a rapotat încă la 21 martie 1943 după marele prăpăd al romilor din judeţ că "starea de spirit a ţiganilor evacacuaţi eate foarte agitată din cauza lipsei de alimente, boli, frig, etc. şi **lipsei de interes din partea autorităţilor pentru îmbunătăţirea situaţiei".**[41]

Lipsa de interes pentru soarta romilor au manifestat-o şi preoţii misionari care au fost trimişi de Misiunea Ortodoxă Română să conducă o campanie de recreştinare a poporului transnistrean[42]. Membrii Guvernământului Transnistriei şi autorităţile militare au ajutat preoţilor la reînnoirea vieţii religioase în provincie. Transnistria a fost împărţită în 14 protoierii (judeţe bisericeşti), corespunzător cu împărţirea administrativă a guvernământului românesc. În fruntea fiecărei protoierii a fost numit un protoiereu.[43]
Preoţii care au servit în judeţul Golta unde au fost "colonozaţi" 9.121 romi (2319 bărbaţi, 2458 femei, 4344 copii)[44], majoritatea romilor nomazi, şi în special în raionul Domanevca (unde in iarna 1941/1942 au fost ucişi aproximativ 100.000 de evrei şi au fost arse cadavrele a 65.000 dintre ei), nu au amintit niciodată cuvântul evrei sau romi, nu s-au întâlnit cu evrei sau cu romi, nici măcar întâmplător, şi potrivit raporturilor lor nici n-au văzut evrei sau romi. Dar dacă atitudinea lor faţă de evrei, deşi necreştină, mai poate fi înţeleasă, atitudinea lor faţă de romi este cu totul de neînţeles. Romii erau creştini ortodocşi ca şi românii, cum a remarcat şi Dinu Brătianu, vorbeau limba preoţilor şi se rugau la acelaşi Dumnezeu. Preoţii "misionari" români erau ocupaţi în permanenţă să slujească pe Domnul, să renoveze biserici, să achiziţioneze clopote noi, să găsească artişti care să picteze icoane, să împărtăşească, să ungă cu untdelemn sfinţit (maslu) şi să boteze noii născuţi şi pe cei care n-au fost botezaţi din cauza regimului anticristului.
Judeţul Golta a fost împărţit în cinci subprotoierii, şi în fiecare dintre ele slujea un adjunct de protoiereu: protoieriile Golta, Domanevca, Vradievca, Lubaşevka şi Crivoie-Ozero. În fiecare dintre aceste raioane bisericeşti existau atunci lagăre pentru evrei şi colonii pentru

[40]Pretorul raionului Landau către Prefectura Berzovca, 7.2. 1944, Arhiva Odesa, 2361-1-592.
[41]Legiunea Jandarmi Golta către Prefectura Judeţului Golta, 21.3.1943, Arhiva Nikolaev, 2178-1-57.
[42]Guvernământul Transnistriei, *Transnistria*, Odessa, 1943, vezi capitolul despre această campanie, p. 75-78.
[43]Vezi lista conducerii centrale a misiunii ortodoxe române de dincolo de Nistru şi lista preoţilor şi parohilor, 1 decembrie 1941. Primul raport al Misiunii ortodoxe Române în Transnistria, trimis guvernatorului, privind activitatea sa din perioada 15 august 1941-31decembrie 1941, Arhiva Odessa 2242-1-1105, Anexele 1, 2.
[44]Raportul prefectului de Golta, Modest Isopescu către Guvernământul Transnistriei, 7 iunie 1943, Arhiva Nikolaev, 2178-59. Vezi "situaţia numerica de ţigani pe raza Inspectoratului Balta, [judetul] Golta la data de 16 septembrie 1943", Arhiva Yad Vashem, O-11, dosarul 48.

romi. În fiecare din ele au fost uciși în iarna 1941/1942 evrei sau au pierit de tifos, foame şi frig. În fiecare din ele au pierit în toamna şi iarna 1942/1943 mii de romi de foame frig şi tifos; în fiecare dintre ele au existat probleme cu înmormântarea cadavrelor.
Localităţile care au servit drept lagăre de tranzit sau loc de exterminare a mii de evrei sau morminte comune a mii de romi au avut onoarea să fie vizitate în luna mai 1943, după toate regulile canonice, de Sfinţia sa mitropolitul Transnistriei, Visarion. Mitropolitul a sosit la Crivoie-Ozero restaurat la 29 mai 1943 şi a fost întâmpinat de comandanţii militari locali.
Raionul Domanevca în care trăiau mii de deportaţi romi, la Acmectca, Domanevca, Nicolaievca, Victorovca şi alte localităţi, nu s-a bucurat la început de mare atenţie din punct de vedere creştin dar activitatea creştină s-a intensificat din iulie 1942, după terminarea arderii cadavrelor evreilor uciși în cele trei mari lagăre de exterminare: Bogdanovca, Domanevca şi Acmecetca. Acesta era un raion îndepărtat, care se mărginea cu Bugul. Evreii şi romii au continuat să fie aduşi în raion şi în cele şase ferme de stat - foste sovhozuri - care au primit nume româneşti: „Mareşalul Antonescu“, „Basarabia“, „Duca Vodă“, „Alexandru cel Bun“, „Bogdan Vodă“ şi „Moldova“ - unde evreii şi mai târziu romii au fost deţinuţi permanent ca şerbi, alături de muncitori şi ţărani salariaţi ucraineni. Activitatea creştină în orăşelul Domanevca a fost considerată ca un punct culminant al activităţii Bisericii.
Oraşul Golta şi satele învecinate care aparţineau raionului Golta s-au bucurat şi ele de o înflorire religioasă. Misiunea ortodoxă s-a străduit mult să refacă viaţa creştină în judeţul Berezovca, care a servit drept mormânt comun pentru evreii din Odesa deportaţi cu trenul şi pentru romii aduşi în toamna lui 1942 din care la începutul lui 1944 rămăseseră 2.400 din circa 7.500. Misiunea Ortodoxă a bisericii Române nu a observat existenţa a mii de romi şi ei creştini ortodocşi în judeţ.
"Mila crestină" nu a fost aplicată deportaţilor romi în Transnistria.

Fără Ură şi Răzbunare

Pentru orice om cu sentimente religioase, Holocaustul reprezintă o încercare existenţialistă. Milioane de oameni inocenţi au fost supuşi unor cruzimi înspăimântătoare şi unei anihilări sistematice de către regimul nazist, iar în România de către regimul antonescian, în timp ce un Dumnezeu presupus atotputernic, atotştiutor şi binevoitor a tolerat faptele în tăcere. Credincioşii s-au zbătut să găsească o cale de a explica Răul suferit de victimele Holocaustului care include un număr masiv de evrei evlavioşi în lumina conceperii Divinităţii. Cei mai afectaţi de de această ciocnire au fost evreii ultra-religioşi, o grupare de comunităţi a căror ideologie şi concepţie despre lume *(Weltanschaung)* au fos puse la grea încercare de către Holocaust în mod aparent în urma unei triple trădări: de către Dumnzeu, comunitate şi conducere. Tradiţia evreilor credincioşi presupune că pietatea duce la Mântuire, chiar prin intermediul unor miracole. Cu toate acestea, evreii religioşi care s-au înfruntat cu problema Holocaustului - ori prin experienţa proprie or din cele aflate după Holocaust - ştiu că rudele lor şi ei evrei credincioşi din Europa de răsărit, au

fost prinşi în număr mare în abatorul Holocaustului şi nu au avut parte de salvare. Mai mult decât atât: evreii foarte credincioşi au constituit ţinte mai uşoare pentru călăi, prin îmbrăcămintea lor deosebită, prin înfăţişare, practici religioase şi chiar ocupaţii şi existenţa unor familii cu mulţi copii, lipsindu-i de acea de mobilitate care le-ar fi permis să fugă şi să se salveze de la moarte. Tradiţia evreilor foarte religioşi încurajează loialitatea faţă de conducerea rabinilor consideraţi îndrumători aproape infaibili pentru membrii comunităţii în materii de mare şi mică importanţă. Dar tocmai sfaturi nechibzuite din partea multor rabini ultra-ortodoşi au jucat un mare rol în decizia de a nu fugi, contribuind aststfel în mod indirect la soarta tragică a aproape toatalităţii populaţiei ultra-religioase. Pentru cei care au supravieţuit, sentimentul de frică, abandonare şi singurătate trebuie să fi fost puternic şi total. Deşi au trecut şase decenii de la Holocaust evreii credincioşi continuă să fie preocupaţi într-un mod aproape obsesiv cu Holocaustul.

Bazându-ne numai pe mărturiile citite deci pe un material extrem de parţial, se pare, că romii nu au trecu printr-un proces de conştiinţă şi criză religioasă asemanatoare cu cea a evreilor. Dar nici un alt popor nu are o tradiţie religioasă atât de îndelungată ca cea a poporului evreu a cărui credină cu o vechime de peste 4.000 de ani i-a creat şi identitatea naţională.
Romii nu au deschis un dialog cu Dumnezeu şi majoritatea lor nu au pierdut credinţa în creştinism. Unii "s-au apropiat de Dumnezeu" şi au găsit calea alinării prin pocăire iar alţii, din contră "au gura rea" şi "îi batjocoresc pe cei care merg la biserică" (Desculţ prin istorie) şi prin acesta se aseamănă cu evreii. Mulţi evrei care s-au întors din deportare din lagărele naziste şi-au pierdut credinţa şi au devenit atei. Se pare că, la romi, cu cât s-au îndepărtat de evenimentul deportării, cu atât a scăzut şi sentimental că au fost părăsiţi de Dumnezeu. Unul din "Cântecele Bugului" este un act de acuzare adus direct Divinităţii pentru soarta romilor în Transnistria:
Cobori, Doamne, pe pământ
Să vezi ce jale ai făcut
Să vezi ce jale ai făcut
Câţi copii ai omorât
Câţi copii ai omorât
Şi mureau pe lângă garduri
Cu copilaşii în spate
Pe lângă garduri cum mor
Cu copilaşii în braţe
Cobori, Doamne, pe pământ
Să vezi, Doamne, ce ai făcut.
Câte femei ai văduvit
Câte femei ai văduvit
Câţi copii ai sărăcit
Alai dalai da lala!

Că asta nu e poveste
Astea sunt lacrimile noastre (Regina României şi Rijina Romilor).

Se pare că romii nu s-au "certat" niciodată cu Dumnezeu şi cu trecerea timpului mulţi chiar s-au apropiat mai mult decât înainte de Credinţă şi nu-l acuză pe Dumnezeu că i-a uitat, ci percep tragedia lor ca pe o calamitate care nu a putut fi evitată. La fel ca evreii caută pe cât se poate să sfinţească memoria celor pieriţi: "bătrânii ăştia care mai trăiesc când se întâlnesc şi povestesc despre chinurile şi necazurile care au fost acolo şi cel care are bani cumpără o lumânare şi o aprinde pentru mortul lui care a murit în Rusia". Dumnezeu să-i ierte pe toţi care au murit! Amin! (Mărturii din Transnistria).
Romii sunt conştienţi că vina pentru nenorocirea lor o poartă popoare şi instituţii: românii, germanii, ucrainenii (ruşii), Antonescu, Guvernământul Transnistriei, jandarmi şi oameni răi şi fără de suflet, indiferent de naţiune. Dar spre deosebire de evrei, cei care au depus mărturii ţin să-i ierte pe "păcătoşi" şi nu continuă să-i urască până în zilele noastre. "Ce le transmiteţi romilor din întreaga lume?", a fost întrebat unul din romi: "Norocoşi să fie toată lumea şi poporul lumii tot şi să nu mai păţească ce am păţit noi în Rusia, în Transnistria unde am mâncat necaz. Nici duşmanii noştri" (Mătasea şi tifosul).
În ciuda suferinţelor îndurate, romii care au suferit în Transnistria nu păstrează sentimente de ură faţă de români, consideră România drept "ţara noastră", ţin minte ajutorul spontan acordat după întoarcerea din deportare de români, vecinii lor, cu adevărat din "milă creştină" şi doresc să trăiască alături de români: "Să trăiască toată lumea, romii şi românii, că lângă noi [ei] suntem" (Mărturii din Transnistria).
Majoritatea lor nu au compărut ca martori ai acuzării în procesele criminalilor de război români şi în afară de procesul lui Antonescu, soarta lor aproape că nu a fost cercetată până la lucrările Comisiei Wiesel, în parte şi din cauza lipsei lor de organizare şi coeziune.
Tot ce cer acum este ca puţinii romi care au rămas în viaţă să aibă asigurată o îngrijire medicală şi materială care să le asigure un trai adecvat în puţinii ani care le-au mai rămas de trăit, "să le scoată suferinţele din suflet" (Mărturii din Transnistria). Iertarea criminalilor şi dorinţa modestă de "alinare a sufletului" a fost exprimată în mod excelent de *Traian fiul:* No, apo' dacă statele acelea, noi nu le aducem nici o vină. Erau alte vremuri, altă conducere, aveau altă mentalitate, era Hiclăr [Hitler]. Oamenii aceştia de astăzi sunt democraţi, oameni ce îşi dau seama. Ei ar trebui să găsească o soluţie adevărată după suferinţa şi necazurile îndurate prin care au trecut ca să le facă şi lor un ajutor să le dea alinare în suflet la atâta suferinţă încât ei să spună: Uite după atâţia ani şi-au adus aminte că statul german a participat la aceea deportare, şi-au adus aminte de noi şi nu au uitat suferinţa prin care am trecut şi să ne dea şi nouă un ajutor câte zile mai avem (Mărturii din Transnistria).
La care alt martor, *Traian bătrânul,* a adaugat: "Şi de la statul român pentru că şi el este vinovat de treaba aceasta".
Şi într-adevăr unde a fost statul român până acum?
Un singur sentiment este comun tuturor. Indiferenţa şi faţă de rom ca etnie, faţă de romi ca victimă, faţă de rom ca cetăţean:

"Aici în ţara noastră nu ne mai bagă nimeni în seamă" (Fuga spre România).

Romii şi evreii

La cea de a opta conferinţă a organelor administrative din Transnistria care a avut loc la Odesa la 20 septembrie 1942, Guvernatorul Alexianu a declarat: "Prefecţii care au **evrei şi ţigani**, să organizeze munca lor în orice fel de intreprinderi, în conformitate cu ordonanţa şi instrucţiunile date. Cine nu vrea să muncească va fi trecut peste Bug, unde sunt primiţi"[45]. Această directivă echivala cu o condamnare la moarte. Circa 15.000 de evrei au fost trecuţi peste Bug la dispoziţia autorităţilor germane de ocupaţie şi aproape toţi au fost omorâţi.
În aparenţă, soarta evreilor şi a romilor a fost asemănătoare şi cele două neamuri trebuiau să fie conştiente de soarta lor comună. Romii au fost aduşi în Transnistria după ce peste 100.00 de evrei cetăţeni români şi peste 150.000 de evrei ucraineni fuseseră executaţi de armata română sau de unităţi germane sau pieriseră de tifos, foame şi frig. Ghetourile şi lagărele evreieşti se înfruntau cu propria lor nenorocire. Mii de orfani continuau să moară de foame şi ajutorul din România trimis de alţi evrei deabia începea să vină. Nenorocirea deportaţilor evrei era atât de mare încât nu puteau fi impresionaţi de nenorocirea altora. "Cum vă împăcaţi cu evreii?", a fost întrebat unul din martori. "Foarte rău. De ce? Pentru că ei erau pe partea lor şi noi eram pe partea noastră. Erau printre ei şi care ştiau să vorbească româneşte şi vorbeau cu noi. Plângeam unul pe celalalt" (Valea Plângerii).

În România, aproape că nu au existat relaţii între romii nomazi şi evrei, dar nici duşmănie, iar cele dintre evrei şi romii stabili nu erau dintre cele mai bune, mulţi dintre aceştia fiind primii care se năpusteau pe evrei în vremuri de tensiune.
Romii nomazi au fost aduşi în localităţi şi zone care erau de fapt morminte comune a zeci de mii de evrei dar nici ei nu au fost conştienţi de aceasta aşa cum o denotă mărturiile lor. Regimul de ocupaţie nu făcea însă nici o deosebire între romi şi evrei, ambii consideraţi rase inferioare, aduse pentru a pieri şi între timp puse la muncă. Guvernământul Transnistriei a fost cel care a apropiat în unele momente şi în unele lagăre, pe evrei de romi. Supravieţuitorii evrei aproape că nu au menţionat în mărturiile lor prezenţa romilor şi acest fapt este de înţeles. Cu excepţia judeţului Balta, marele concentrări de deportaţi evrei se aflau după iarna 1941/'42 în judeţe în care nu au fost aduşi romi: Moghilev, Tulcin, Jugastru (Iampol).
Primele contacte directe între romi şi evrei au fost în judeţul Golta. Şeful serviciului fermelor (sovhozuri) din judeţul Golta a cerut în iulie 1943 fermelor din judeţ "ca acolo unde veţi observa pe evrei şi ţigani că se sustrag de la lucru ori simulează anumite boale, veţi proceda cu energie, băgându-i imediat la închisoare fără mâncare şi ţinându-i acolo, până vor consimţi să muncească"[46]. Serviciul de informaţii al jandarmeriei a raportat la 2 iunie că evreilor şi ţiganilor din judeţul Golta "nu li se dă hrană de luni de zile... Toţi aceştia

[45] J. Ancel, *Transnistria 1941-1942*, op. citat., vol 3, doc. 963, p.1802 (sublinierea în text).
[46] Şeful serviciului fermelor din judeţul Golta către ferme, iulie 1943, Arhiva Nikolaev, 2178-1-369.

muncesc şi li se cere să muncească, căzând din picioare din cauza foamei".[47]
Contacte directe între romi şi evrei aveau loc în fermele de stat unde lucrau împreună sub supravegherea unor agronomi români sau responsabili ucraineni. În unul din rapoarte s-a menţionat chiar că nu au putut fi hrăniţi împreună. În judeţele Golta şi Berezovca soarta evreilor a fost asemănătoare cu cea a romilor aflându-se în unele locuri, spre exemplu la Acmecetca, la ferma Suha Balca din judeţul Berzovca sau în lagărele de muncă de la Trihati şi Nikolaev, foarte aproape unul de altul.
Decizia Marelui Stat Major al Armatei de a pune la dispoziţia autorităţilor de ocupaţie germane din Ucraina evrei şi romi, pentru construirea unui pod peste Bug, la Nikolaev şi pentru alte lucrări de interes militar a provocat o întâlnire directă şi o soartă comună celor două categorii de sclavi, mulţi dintr ei pierind pe loc de extenuare sau ucişi de supraveghetorii germani. Armata a cerut pe "toţi tiganii valizi între 20-40 de ani" şi pe "evreii valizi" de aceiaşi vârstă[48]. Listele nominale ale acestor evrei şi romi pot fi considerate şi certificate de deces.
Serviciul sanitar al Guvernământului a raportat în raportul de activitate pe anul 1942 că "raspândirea ţiganilor în judeţ, măsură cu care nu am fost de acord - deoarece prin caracterul lor nomad, constituie un pericol permanent de propagare a epidemiilor - m-a determinat să constituiesc în fiecare raion câte o echipă de deparazitare, care a avut de făcut deparazitarea ţiganilor... Medicii evrei din ţară sunt repartizaţi la supravegherea deparazitărilor. Medicii evrei din lagăre au misiunea de a face deparazitări şi control sanitar în comuna respectivă".[49]
Medicii evrei din lagare erau deţinuţi la fel ca romii iar cei "din ţară" erau medici aduşi din România în cadrul muncii obligatorii pentru a servi Guvernământul. Medicii evrei şi nu cei români au fost cei care au venit în contact direct cu romii. De remarcat că cu câteva luni înainte, evreii erau cei acuzaţi de răspândirea tifosului şi nu romii care încă nu se aflau pe teritoiul Transnistriei. Medicii români ai armatei şi ai guvernământului nu-i considerau pe evrei şi mai târziu pe romi fiinţe umane, şi în consecinţă evreii şi romii n-au fost incluşi în statistica bolnavilor. Unicul tratament pe care toţi primiseră ordin să-l aplice, când a fost vorba de evrei, a fost izolarea lor şi obligaţia de a se îngriji de îngroparea cadavrelor. Acum este evident că toţi medicii români au văzut în evrei, şi apoi în ţigani, purtători ai bolii şi vinovaţi de răspândirea ei şi nu condiţia fizică în care au fost aduşi, lipsa de alimente, apa de spălat şi chiar de băut, aglomerare, lipsa săpunului şi completa lor desconsiderare ca fiinţe umane: “tifosul exantematic a fost importat din Basarabia de nord de către evrei şi apoi însămânţat [prin intermediul lor] în judeţele din apropierea Bugului unde au fost aşezaţi”, a subliniat Directorul Serviciului Sănătăţii în Guvernământ, dr. Gheorghe Tătăranu în raportul său din aprilie 1942, înainte de sosirea romilor.[50]

[47]Nota din 2 martie 1943, Ibid, 2178-1-67.

[48]Guvernământul Transnistriei către Prefectura Judeţului Golta, 7 auguat 1943, Arhiva Nikolaev, 2178-1372; Guvernământul către Judeţul Oceacov, 26 august 1943, Arhiva Odesa, 2264-1-6.

[49]"Activitatea Serviciului Sanitar de la 1 Decembrie la 31 Decembrie 1942", J. Ancel, *Transnistria, 1941-1942: The Romania Mass Murder Campaigns*, doc. 1082, p. 2010-2011.

[50]Raportul special al lui Tătăranu cu privire la epidemia de tifos în Transnistria. Tiraspol, aprilie 1942. Arhiva Nicolaev, 2178-1-424, p. 9, Tifosul exantematic în Transnistria de medic maior doctor Gheorghe Tătăranu, directorul Sănătăţii în Guvernământul Transnistriei, p. 8, 8b.

Evreii şi romii erau menţionaţi în rapoartele serviciilor sanitare şi ale prefecturilor doar ca vinovaţi de izbucnirea epidemiei, dar nu ca victime ale ei. Evrei, romi şi tifos erau menţionaţi de diferite autorităţi române numai în contextul interzicerii libertăţii de mişcare şi a contactului cu populaţia locală. Ce deosebire există între două rapoarte privind răspândirea tifosului, primul privind evreii şi al doilea romii?

Prefectul judeţului Balta, pe al cărui teritoriu se dezlănţuise cea mai grea epidemie de tifos în rândurile evreilor, a emis un ordin important, care s-a referit numai la evrei şi la tifos, adresat legiunii de jandarmi din judeţ şi poliţiei oraşului Balta, ambele subordonate lui:

1. Suntem informaţi că în tot oraşul umblă din casă în casă cerşind, copii de evrei, răspândind astfel tifosul exantematic. Aceştia umblă liberi, nestingheriţi de nimeni şi fără semnul distinctiv. Binevoiţi a lua măsuri ca nici un evreu să nu părăsească ghetoul fără permis special... luaţi măsuri severe pentru executarea întocmai a Ordonanţei Guvern. nr. 23.[51]
2. Tifosul [în raionul Vradievca, judeţul Golta] este răspândit de ţiganii care umblă din casă în casă după cerşit şi furat. În legătură cu aceşti ţigani nu s-a luat nici o măsură de deparazitare şi dacă vor fi lăsaţi aşa, tifosul se va extinde pe întreg judeţ."[52].

Romii sedentari au fost deportaţi în trenuri separate dar împreună cu evreii din Regat în septembrie 1942 şi apoi au fost despărţiţi. Cei originari din Basarabia au fost duşi la Mostovoi şi majoritate predaţi de jandarmi unităţilor de ucigaşi ale germanilor locali care i-au împuşcat singuri sau împreună cu jandarmii. Unii romi au ştiut că soarta acestor evrei a fost mai grea decât a lor: "Ne-au dus până acolo împreună. De acolo, ne-au separat pe noi de ei . Pe noi ne-au dus la Chitila la fabrica, la colective, acolo unde ţi-am spus că ne duceau la muncă . Ei nu au fost cu noi la bordeie. Pe evrei i-au dus unde era şi mai greu (Valea Plângerii). În multe locuri romii au fost martorii execuţiilor de evrei şi ştiau că viaţa lor şi a evreilor nu are nici o valoare: "Apoi omoruri omorau ruşii, (**poliţia ucraineană**) omorau hitleriştii (**germanii locali**). Omorau şi pe jidani ai noştri, românii. Hitleriştii mergînd pe drum te împuşcau" (Apa morţilor).
Dar ceea ce nu au ştiut romii atunci şi nu cunosc nici acum este că deportarea ultimului transport de 12,497 de romi sedentari "nemobilizabili şi periculoşi ordinei publice" programaţi pentru deportare începând cu data de 12 septembrie 1942[53] a fost împiedicată datorită luptei dusă de liderul evreu Willy Filderman pentru a împiedica deportarea evreilor în lagărele exterminare germane din Polonia. Filderman a reuşit să obţină sprijinul lui Maniu şi al altor personalităţi româneşti care au intervenit pentru suapendarea deportării evreilor, fapt care a influenţat şi decizia de a deporta pe romi[54]. La 14 octombrie

[51]Ordinul secret nr. 18 al prefectului judeţului Balta, colonelul Vasile Nica către inspectoratul jandarmeriei judeţului şi către poliţia oraşului Balta, cuprinzând observaţii scrise de mână de către prefect, 8 februarie 1942. Arhiva Odessa, 2358-1c-10, p. 39. Executarea întocmai a Ordonanţei 23, însemna practic împuşcarea evreilor care vor fi prinşi în afara ghetoului, deoarece ordonanţa îi considera spioni.

[52]Nota informativă a legiunii de jandarmi Golta, 21 noiembrie 1942, Ancel, *Transnistria, 1941-1942, The Romanian Mass Murder Campaigns*, doc. 1041, p. 1934.

[53]Achim (ed), *Documente privind deportarea ţiganilor în România*, op. cit. ,Vol. I, doc. 93, p 146.

[54]Vezi capitolul 36 "Respingerea "soluţiei finale" naziste în J. Ancel, *Contribuţii la Istoria României: Problema evreiască*, Hasefer & Yad Vashem, Bucureşti 2003, p. 208-275.

ziarele au aununţat suspendarea deportarilor de evrei şi în aceeaşi zi Ministerul Afacerilor Interne a informat Inspectoratul General al Jandermeriei că "nu se mai trimit în Transnistria nici o categorie de ţigani".[55]
Romii şi evreii nu au stabilit relaţii de colaborare sau într-ajutorare între ei în Transnistria. Ei au fost conştienţi că tragedia lor este comună. Începând din toamna anului 1942 soarta lor a fost strâns legată. Suspendarea planului de deportare a evreilor a salvat pe romii nedeportaţi până atunci de soarta celor deportaţi.
Şi în sfârşit romii ca şi evreii au inventat intervenţii în favoarea lor din partea Reginei Mame care de fapt nu au avut loc. La romi, Regina ar fi venit cu avionul sau chiar cu "elicopterul" să împiedice împuşcarea lor: "Atunci a venit Regina Maria cu avionul şi se plimba deasupra noastră şi a dat ordin să ne ţină acolo până la noi ordine şi să nu ne împuşte" (Valea Plângerii). "În licopter făcea aşa din mâini să nu ne împuşte, să nu ne omoare" (Regina României şi Rijina Romilor).
Regina nu a intervenit în vara şi toamna lui 1941 pentru a opri Pogromul de la Iaşi precum şi exterminarea şi apoi deportarea evreilor după cum nu a intervenit în vara şi toamna lui 1942 pentru a-i salva pe romi "de împuşcare". Ambele basme denotă că atât evreii, cât şi romii, au sperat că nu au fost cu totul uitaţi şi că au existat personalităţi cărora le-a păsat de soarta lor. Din păcate iluzia a fost un basm.[56]

Concluzii

Romii, ca şi evreii, au fost deportaţi în Transnistria pentru a pieri. Evreii au fost lichidaţi şi prin mari operaţiuni de exteminare din vara lui 1941 şi până în vara 1942. Romii şi evreii au pierit în masă prin lăsarea lor în voia soartei, de tifos, frig, foame, iar evreii şi prin împiedicarea acordării de ajutoare de către Centrala Evreilor. Ambele minorităţi au fost jefuite, prădate, înjosite, batjocorite şi femeile şi fetele lor au fost siluite, chinuite şi chiar ucise. Începând din vara anului 1942 situaţia romilor a fost mai grea decât a evreilor pentru că nu au avut nici o formă de auto-organizare, conducere locală sau centrală, pentru că nu au primit nici un fel de ajutor de la compatrioţii lor rămaşi în România, pentru că nimănui, în România sau în afara ei, nu i-a păsat de sorta lor, pentru că regimul lui Antonescu nu s-a temut în nici o fază a razboiului că va trebui să dea vreodată socoteală de nenorocirea pe care a provocat-o acestei minorităţi.
Deşi în anumite momente modul de comportare a romilor în faţa Distrugerii s-a deosebit de cel al evreilor ambele etnii au fost la fel de afectate de Holocaust.

[55]Achim, op.cit., doc. 189, p.286-287. "excepţie fac "ţiganii neevacuaţi care prin prezenţa lor constituie un pericol contra ordinii publice" şi evreii "activaţi în prezent în mişcarea comunistă şi care prezintă un pericol pentru Siguranţa de Stat", Ibid.
[56]Regina a intervenit în octombrie 1942 pentru a opri deportarea unor evrei.

Soluționarea „problemei evreiești” în Basarabia şi Bucovina, iunie-august 1941

JEAN ANCEL

În România, asasinarea evreilor din motive etnice a început în luna iunie 1940, odată cu retragerea armatei române de pe teritoriile cedate Uniunii Sovietice. Această fază ar fi rămas doar ca un lanț de evenimente episodice dacă nu ar fi existat ordine precise de aplicare a unei politici clare, românești, de exterminare. Această politică a fost stabilită, sub influența naziştilor, probabil în lunile martie – aprilie 1941; se pare, după vizita unor „delegați speciali ai guvernului Reich-ului şi ai d-lui Himmler” – aşa cum a definit-o cam nebulos Mihai Antonescu – delegație care a sosit pentru a discuta despre soarta evreilor din România şi care a cerut, în mod oficial, să se predea Germaniei tratarea problemei evreilor. După această vizită, Mihai Antonescu a ajuns la „înțelegeri” cu SS, de fapt cu Oficiul Central de Securitate al Reich-ului, RSHA, despre care nu cunoaştem multe. Pregătirile practice au început, probabil, cu puțin timp înainte de a i se comunica lui Antonescu data exactă a invaziei în U.R.S.S., adică aproximativ la sfârşitul lunii mai sau începutul lui iunie. Condițiile necesare pentru realizarea unei politici de exterminare au existat în România, latent, încă de la sfârşitul anilor treizeci.

Deşi Holocaustul din România trebuie considerat parte integrantă a Holocaustului evreilor din Europa, există unele caracteristici care-l deosebesc de acțiunile de exterminare înfăptuite de *Einsatzgruppen* sau de alte unități ale maşinii germane de distrugere.

Convinşi fiind de victoria Germaniei, conducătorii României au comunicat, mai întâi membrilor guvernului, în şedințele care au avut loc în 17 şi 18 iunie 1941, şi, apoi, cercului intern al administrației civile, planurile lor cu privire la populația evreiască din cele două zone denumite „provincii pierdute”[1]. Ei n-au lăsat nici o îndoială privind semnificația „curățirii terenului”. La 3 iulie, Mihai Antonescu a rostit un discurs la Ministerul de Interne şi acest discurs a fost dactilografiat şi difuzat ca broşură (într-un tiraj limitat), sub titlul „Directive şi îndrumări date inspectorilor administrativi şi pretorilor trimişi în Basarabia şi Bucovina”. Directiva numărul 10 relevă intențiile cu privire la populația evreiască şi o reproducem, aici, fragmentar: „Ne găsim în momentul istoric cel mai favorabil şi mai larg pentru o totală desfăşurare etnică, pentru o revizuire națională şi pentru purificarea Neamului nostru de toate acele elemente străine sufletului lui, care au crescut ca vâscul ca să-i întunece viitorul. Pentru ca să nu pierdem zadarnic acest moment unic, trebuie să fim implacabili.

Să nu se lase nimeni înşelat de aparențele unei filozofii umanitare, care, sub tragica experiență a trecutului, ne-a învățat că se ascunde cel mai acut interes de rasă, al unei rase care se voia stăpână peste tot, punând în slujba ei principii abstracte, în spatele cărora se găsea o religie profitoare, în dauna unei națiuni covârşită de nevoi”[2].

În aceeaşi chestiune, Mihai Antonescu a adăugat lămuriri importante la directivele date. La reuniunea cabinetului din 8 iulie el s-a adresat miniştrilor precum urmează: „Aşa că vă rog să fiți implacabili, omenia siropoasă, vaporoasă, filozofică nu are ce căuta aici… cu riscul de a nu fi înțeles de unii tradiționalişti care mai pot fi printre dv., eu sunt pentru migrațiunea forțată a întregului element evreu din Basarabia şi Bucovina, care trebuie zvârlit peste graniță. De asemeni sunt pentru migrațiunea forțată a «elementului» ucrainean, care nu are ce căuta aici în momentele acestea... Chiar românii care au ajuns să fie rătăciți şi au intrat în valul de anarhie şi întuneric al bolşevismului, chiar şi aceştia vor fi nimiciți fără cruțare. Veți fi fără milă cu ei... Nu ştiu peste câte veacuri neamul românesc se va mai întâlni cu libertatea de acțiune totală, cu posibilitatea de purificare etnică şi revizuire națională... Este un ceas când suntem stăpâni pe teritoriul nostru. Să-l folosim. Dacă este nevoie, să trageți cu mitraliera. Îmi este indiferent dacă în istorie vom intra ca barbari. Imperiul roman a făcut o serie de acte de barbarie față de orizontul contemporan şi a fost, totuşi, cel mai vast şi cel mai mare aşezământ

[1] *Procesul Marii Trădări Naționale*, Bucureşti, 1946, p. 127 (în continuare, *Procesul trădării*).
[2] Mihai Antonescu, *Pentru Basarabia şi Bucovina*, Îndrumări date administrației dezrobitoare, Bucureşti, 1941, p. 60-61.

politic. Nu există în istoria noastră un moment mai favorabil. Îmi iau răspunderea în mod formal şi spun că nu există lege... Vom crea legi speciale... dar în nici un caz nu ne oprim în faţa unor dispoziţiuni legale, ca să le introducem astăzi pentru ca mâine să le călcăm noi cei dintâi. Deci fără forme, cu libertate completă"[3].

Cartierul general al armatei române a pregătit un plan de instigare a populaţiei româneşti din Basarabia în scopul de a organiza pogromuri împotriva evreilor, încă înainte de venirea trupelor româneşti.

Ordinul de exterminare a unei părţi a evreilor din Basarabia şi Bucovina a fost dat de Ion Antonescu. Pentru punerea în aplicare a acestei sarcini, el a ales două ramuri ale forţei armate şi de siguranţă:

1. Jandarmeria de sub comanda Ministerului de Interne.
2. Administraţia civilă a armatei, denumită pretorat. La 19 iunie, generalul Ilie Şteflea (generalul care a înăbuşit rebeliunea legionarilor de la Bucureşti, sub comanda lui Antonescu) a comunicat armatei, printr-o circulară confidenţială, ordinul lui Antonescu: „să fie identificaţi pe regiuni toţi jidanii, agenţii comunişti sau simpatizanţii. Ministerul de Interne trebuie să-i ştie, să le interzică circulaţia şi să fie în măsură a face cu ei ceea ce voi ordona, când va veni momentul oportun"[4]. Acest ordin era asemănător cu cel dat de Keitel către *Wehrmacht*[5].

Generalul Ion Topor, care purta titlul de mare pretor, şi comandantul unităţilor de jandarmerie în provinciile eliberate, a primit ordine superioare[6] în chestiunea tratării evreilor şi comuniştilor, precum şi a funcţionarilor civili ai regimului sovietic care au fost găsiţi în provinciile româneşti: „Toţi ucrainenii şi românii care au fost de partea comuniştilor să fie trecuţi peste Nistru, iar toţi minoritarii [eufemism pentru evrei] de aceeaşi categorie să fie exterminaţi"[7].

Pretorii au aplicat aceste ordine cu deplina cooperare a armatei şi cu consimţământul tacit al înaltului comandament. „Ordinele superioare" pentru armată nu au fost date în scris şi, din această cauză, majoritatea lor nu ne sunt cunoscute astăzi. Ele au fost încredinţate ofiţerilor, nu neapărat de rang înalt[8], deşi aproape toţi ofiţerii superiori le cunoşteau.

Una dintre directivele care ne sunt cunoscute a fost emisă de Marele Cartier General la 30 iunie 1941, în urma vizitei făcute de Conducător pe front. Această directivă acorda mână liberă comandanţilor armatei române să execute evrei, după aprecierea lor. Iată, în continuare, ordinul în întregime: „Agenţi inamici lucrează în spatele frontului, încercând acte de sabotaj, procurând inamicilor indicaţiuni sau informaţiuni şi dedându-se chiar la acte de agresiuni faţă de ostaşii izolaţi. Populaţia evreiască este părtaşă la această acţiune. D. general Antonescu, cu ocazia vizitei pe front, a atras atenţiunea comandanţilor de mari unităţi asupra vigilenţei pazei spatelui frontului şi a dat ordin ca toţi cei ce acţionează, pe orice cale, contra armatei şi contra intereselor ţării, să fie executaţi pe loc. Vă rugăm să binevoiţi a da ordin tuturor comandanţilor şi organelor în subordine să fie fără cruţare faţă de cei găsiţi vinovaţi de acte de sabotaj, spionaj, dezordine sau acte îndreptate contra armatei şi contra ţării"[9].

---

[3] Şedinţa din 8 iulie 1941, Arhivele Naţionale ale României, *Stenogramele Şedinţelor Cosiliului de Miniştrii: Guvernarea Ion Antonescu,* vol. IV, (iulie-septembrie 1941), Bucureşti 2000, p.57-58. Ancel, *Documents* V, nr. 3, p. 4.).

[4] Ancel, *Documents*, V, nr. 1, p. 1. Ordinul este citat în „Actul de acuzare contra generalului O. Stavrat", comandantul Diviziei a 7-a, acuzat de exterminarea evreilor de la Siret, Herţa, Noua Suliţă, Hotin, Lipcani şi împotriva primarului din Herţa şi a subordonaţilor săi: şeful poliţiei locale, ofiţeri, ofiţeri administrativi, funcţionari municipali, primari ai acestor oraşe şi ajutoarele lor, jandarmi, poliţişti şi cetăţeni localnici, în totalitate 35 de persoane acuzate de tortură, exterminare şi furt din avutul populaţiei evreieşti. Din: Ancel, *Documents*, VI, nr. 40, p. 424-440 (în continuare, Acuzarea contra generalului Stavrat); vezi şi *Procesul Marii Trădări*, p. 63-64.

[5] Instrucţiuni speciale pentru Operaţiunea Barbarossa emise de OKW (Comandamentul suprem al armatei germane) în 19 mai 1941, incluzând „Directiva pentru comportarea soldaţilor în Rusia". Vezi şi *Trial of war criminals before the Nürnberg military tribunal*, vol. X, Washington 1951, p. 990-994.

[6] Actul de acuzare împotriva a 19 comandanţi, p. 202.

[7] *Idem, Idem*.

[8] Actul de acuzare împotriva generalului Stavrat, p. 428. Generalul Dancea a cerut generalului Stavrat, comandantul lui Vartic, să oprească executarea a 80 de evrei. Ca răspuns, Stavrat a explicat că maiorul Vartic „are acţiuni personale" şi a cerut generalului „să nu se amestece întrucât există ordine superioare, iar acţiunile ce au loc nu ţin de el ci de organele pretoratului".

[9] *Procesul Marii Trădări*, p. 36. Şi acest ordin ar fi rămas necunoscut dacă nu ar fi fost citat în întregime în actul de acuzare împotriva lui Ion Antonescu. Din actul de acuzare s-a aflat în continuare că în urma acestui ordin au fost imediat executaţi o mie de evrei la Mărculeşti, evreii de la Floreşti, Gura Camenca, Gura Căinari ş.a.

Ordinele speciale erau amintite, de fiecare dată, când autoritățile militare sau autoritățile civile evitau să-i execute pe evrei de teama consecințelor, ori nu credeau în existența unor asemenea ordine ori nu ştiau de existența lor. Un exemplu în acest sens este executarea a mii de evrei la Cetatea Albă. Un ofițer din garnizoana locală, maiorul Frigan, nu a cunoscut ordinele speciale şi a cerut instrucțiuni în scris pentru executarea evreilor. Pretorul Armatei a III-a, colonelul Marcel Petală, s-a deplasat în mod special la Cetatea Albă pentru a aduce la cunoştință maiorului dispozițiile privindu-i pe evreii din ghetou. A doua zi au fost executați cei 3.500 de evrei care rămăseseră în viață, după atacul forțelor combatante[10].

Dispozițiile date marilor unități „cu privire la chestiunile de securitate şi de supraveghere a ordinii”[11] au acordat autoritate absolută comandanților militari pe teren. În general, prerogativele erau transferate prefecților şi autorităților locale numai după ce aceste unități îşi încheiau misiunea. În mod teoretic, comandanții militari puteau să acționeze direct în tot ceea ce privea asasinarea evreilor, dar totdeauna ei au preferat să lase treaba pe seama pretorilor şi a personalului lor. Pretorii au fost considerați ca executanții „ordinelor speciale”.

În zonele în care acționa armata, ordinele de execuție au fost date numai de comandanții militari sau de pretori, chiar şi în cazul în care funcționari ai autorităților locale erau prezenți la fața locului[12]. Aceste ordine erau date şi de comandamentele germane sau de cele române şi erau transmise de pretori.

Autoritățile civile – prefecți, primari ş.a. – erau puşi la curent în mod neoficial cu privire la ordinele speciale. Uneori, lucrul era de prisos, întrucât reprezentanții autorităților civile au ajuns la fața locului după ce primul val de execuții l-au „curățit” cu totul pe evrei. În orice caz, ei au colaborat la concentrarea evreilor în ghetouri şi lagăre şi la execuții iar mai târziu şi la deportarea lor în Transnistria şi în alte locuri. Câțiva dintre şefii autorităților civile – de pildă prefectul județului Hotin, dr. Joe Gherman – au cunoscut în mod clar „ordinele speciale”[13]. În plus, prefecții au primit dispoziții explicite din partea ministrului de Interne de a aplica o politică de exterminare în locurile în care au găsit evrei. La 29 iulie s-a trimis o telegramă urgentă tuturor prefecților din Basarabia şi Bucovina. În telegramă li s-a ordonat să aplice „împuşcarea, supunerea la muncă grea şi înfometare pentru locuitorii evrei de pe întreg teritoriul Basarabiei şi Bucovinei”[14].

Tribunalul militar de la Cernăuți nu a cunoscut „ordinele speciale”. Faptul a devenit evident în urma refuzului tribunalului de a condamna la moarte, conform unui paragraf corespunzător în ordinele speciale, mii de minoritari neevrei arestați de jandarmi în județul Hotin şi acuzați de „sentimente antiromâneşti”[15]. Tribunalul a hotărât ca arestații să fie eliberați.

Comandanții jandarmeriei generale, Constantin Vasiliu şi Ion Topor, au încercat şi calea directă de lichidare a suspecților politic, ordonând inspectorului general al jandarmeriei din Bucovina, colonelul Ioan Mânecuță, să clarifice jandarmilor semnificația „ordinelor speciale”[16]. Colonelul Mânecuță s-a întâlnit cu comandantul legiunii de jandarmi de la Hotin, locotenent colonelul Traian Drăgulescu, ordonându-i, în numele generalului Topor, să noteze

---

[10] Actul de acuzare împotriva a 19 comandanți, p. 214. Când s-a cerut generalului Stavrat, comandantul Diviziei a 7-a Infanterie, să aprobe execuția a 50 de evrei, deoarece un evreu neidentificat a deschis focul împotriva unui soldat român (care n-a fost rănit), el a cerut „să se procedeze conform ordinelor”. Într-unul dintre paragrafele „ordinelor speciale” pe care le-a dat generalul Antonescu se spune că… „pentru un român împuşcat de evrei să fie împuşcați 100 de evrei” (*Idem*, p. 430).

[11] Rechizitoriu de urmărire contra lt. col. Mihai Boulescu, comandantul legiunii de jandarmi Bălți, şi împotriva ofițerilor acuzați de colaborare cu unități SS la uciderea a treizeci de intelectuali evrei din Bălți, de organizarea asasinării a optzeci de evrei şi a unui număr de ostatici evrei şi înființarea lagărului Răuțel, 12 aprilie 1948. Din: Ancel, *Documents* VI, nr. 25, p. 268-275.

[12] *Idem*, p. 273-274. Această chestiune a fost clarificată de un tribunal român, la dezbaterile despre asasinarea a sute de evrei la Bălți (iulie 1941), în locul numit Movila Aviației. În timpul procesului, acuzatul a încercat să arunce vina pe prefectul de la Bălți, dar tribunalul a stabilit că „ordinul de execuție a evreilor nu putea fi dat de prefectura județului, deoarece în regiune se găseau încă la data execuției autoritățile militare. Prefectura județului nu putea da astfel de ordin” (p. 274). Ion Antonescu a afirmat la procesul lui că el personal niciodată n-a ordonat „măsuri de exterminare”. „În casa mea nu s-a tăiat niciodată un pui de găină. Nu eu am luat măsuri, ci Statul Major”. (*Procesul Marii Trădări*, p. 51).

[13] Actul de acuzare împotriva a 19 comandanți, p. 202.

[14] *Procesul Marii Trădări*, p. 41. Nici acest ordin nu ar fi fost descoperit, dacă nu ar fi fost citat în procesul lui Antonescu şi al colaboratorilor lui.

[15] Actul de acuzare împotriva a 19 comandanți, p. 201.

[16] *Idem*, p. 202.

următoarele: „Toți ucrainenii şi românii care au fost de partea comuniştilor să fie trecuți peste Nistru, iar toți minoritarii de aceeaşi categorie să fie exterminați”[17].

Comandanții militari au numit în funcția de primari ai oraşelor recucerite elemente cunoscute ca naționaliști. La Herța, de pildă (în acest oraş au fost împuşcați de către armată şi cu ajutorul autorităților locale 132 de evrei), primar a fost numit, de către pretorul Diviziei a 7-a Infanterie, maiorul Gheorghe Vartic[18].

Autoritățile locale au fost subordonate armatei şi au îndeplinit cu strictețe toate cerințele acesteia, ale jandarmeriei şi, în special, ale pretorilor, atâta timp cât armata se afla pe teren. Foarte des colaborarea era strict necesară, mai ales când procesul de lichidare era executat în două etape, fiind mai întâi identificate victimele: evrei, comuniști sau suspecți politic. În multe cazuri se putea demonstra că funcționari locali, numiți cu puțin timp în urmă, au acționat din proprie inițiativă. Garda cetățenească înființată la Herța de noul primar „dădea indicațiuni patrulelor [armatei] asupra persoanelor care urmau a fi ridicate”[19].

Ordinul de a-i ucide pe evrei a devenit, în scurt timp, un secret cunoscut şi oricine din Basarabia şi Bucovina ştia că soarta evreilor este de a muri sau de a fi trimişi la moarte[20]. Soldații, precum şi localnicii, au auzit de ordinul sau de permisiunea specială din partea armatei că timp de 24 de ore au voie să facă orice cu viața şi „bunurilor evreilor”[21]. O asemenea dispoziție în scris nu a fost găsită după război, dar este ştiut că a fost răspândită concomitent „printre funcționari militari şi civili”. Faptul a fost amintit în mărturiile evreilor, cât şi ale neevreilor (care au pomenit de trei zile de permisiune şi nu de 24 de ore), şi a fost consemnat şi în procesele criminalilor de război români.

Eliberarea Basarabiei şi a Bucovinei

Unitățile româneşti care au participat la recucerirea Basarabiei şi a Bucovinei au constituit o parte din Corpul de Armată Sud, compus din Armata a 11-a germană, o mare unitate maghiară şi din două armate româneşti – a III-a şi a IV-a[22].

În mod oficial, Antonescu era comandantul suprem al tuturor forțelor – germane şi româneşti – de pe frontul român. El a primit această numire personal de la Führer, la München, la 12 iunie 1941. Nimeni nu putea să-l ignore sau să-l evite pe generalul român (pe atunci încă general), care era un comandant talentat[23].

Spre deosebire de celelalte sectoare ale frontului germano-sovietic, frontul de sud a rămas liniştit în primele două săptămâni. În primele zece zile au avut loc câteva atacuri sporadice de tatonare a terenului. Aceste atacuri au avut consecințe grave asupra soartei câtorva comunități de la graniță, ca, de pildă, Siret, Herța şi Noua Suliță.

Unități ale Armatei a 11-a germană au sosit la 17 iulie în oraşul preponderent evreiesc Bălți şi, imediat, au organizat un pogrom[24]. La 14 iulie, o unitate a aceleiaşi armate a ajuns la Orhei, iar la mijlocul lui iulie, forțele germane şi românești de sub comanda Armatei a 11-a controlau întreg nordul Basarabiei. În centrul Basarabiei însă forțele mixte s-au lovit de o puternică rezistență sovietică.

La 16 iulie, soldații Armatei a 11-a şi o mare unitate de jandarmi au intrat în Chişinău şi au fost primiți cu bucurie de către locuitorii români[25]. În acelaşi timp, unități ale Armatei a III-a române au ajuns într-o zonă de la sud de Chişinău, completând astfel cucerirea acelei regiuni a Basarabiei în care trăiau majoritatea evreilor. În sudul Basarabiei frontul sovietic a fost străpuns în câteva locuri şi s-a prăbuşit după câteva zile.

---

[17] *Idem, Idem*.
[18] Actul de acuzare împotriva lui Stavrat, p. 426.
[19] *Idem*.
[20] *Idem*, p. 434. La Hotin, de pildă, unul dintre funcționarii de rând de la primărie „a intrat în casa ei (a unei evreice) cu arma la spate, i-a comunicat că nu mai are nevoie de lucruri pentru că oricum nu va mai trăi şi, apoi, a încărcat într-o căruță covoarele, rufăria, perdelele, plapomele etc.” *Idem*.
[21] M. Mircu, *Pogromurile din Bucovina şi Dorohoi*, Bucureşti, 1945, p. 24, 32-33, 39, 44.
[22] General dr. Ilie Ceauşescu, (ed.), *File din istoria militară a poporului român*, vol. 5, 6, Bucureşti, 1979, p. 84-85.
[23] „El a fost singurul străin cu care Hitler s-a sfătuit vreodată în problemele militare când avea greutăți” (vezi R. Schmidt, *Hitler's Interpreter*, London, 1951, p. 206).
[24] Raportul cu privire la activitatea *Einsatzgruppe* D din Bălți şi la sprijinul acordat de poliția românească în acțiunea împotriva evreilor din Bălți, de la 29 iulie 1941, comandantul poliției de siguranță şi SD.
[25] *File din istoria militară a poporului român* (vezi 22), p. 89.

La 26 iulie, forțe mari ale Armatei a IV-a române au ajuns la Nistru[26]. De remarcat că în sudul Basarabiei au acționat numai unități românești.

În Bucovina – şi acolo au luptat îndeosebi unități românești – armata română a deschis, în dimineața de 3 iulie, o ofensivă generală şi, două zile mai târziu, a intrat în Cernăuți. Armata a III-a română a traversat Prutul lângă Noua Suliță, în seara de 7 iulie, şi, după două zile de luptă, a ajuns la Hotin. A doua zi românii au reluat ofensiva, ajungând până la malul românesc al Nistrului[27].

Etapele exterminării

Evreii din nord-estul României au fost exterminați în două etape şi în două situații: spontan şi organizat.

Înainte de a dezbate metodele românești de exterminare, să remarcăm că au existat deosebiri mari, în acest sens, între zonele rurale şi centrele orăşeneşti. În zonele rurale şi în cele semirurale (printre care câteva târguri) se poate distinge un val spontan, care poate fi descris ca o fază intermediară: intervalul dintre retragerea armatei sovietice şi intrarea forțelor românești sau germane[28]. Parte din populația locală a profitat de această situație pentru a organiza bande de terorişti „având ca prim obiectiv, exterminarea evreilor”[29]. Este greu de descris actele de asasinare, jaf, viol ş.a. înfăptuite de aceste bande. Câteva exemple ne vor folosi drept repere.

La Banila, pe Ceremuş, un țăran ucrainean, Ivan Codalv, a format o bandă, care a decis să-i lichideze pe evreii localnici. Peste douăzeci dintre ei au fost prinşi, duşi la cimitirul evreiesc din Banila şi împuşcați. După crimă, țăranii au jefuit casele victimelor. În timpul procesului din 1948, ucigaşii au declarat că evreii înşişi le-au dat cadou, înainte de execuție, bunurile jefuite – bijuterii, îmbrăcăminte, obiecte de valoare. Restul bunurilor evreilor au fost depuse într-o magazie şi, mai târziu, au fost vândute la o licitație publică de către Centrul Național de Românizare[30].

În orăşelul Sadagura din Bucovina, Vladimir Rusu, vechi legionar, s-a declarat comandantul poliției locale, înființată din inițiativa lui. În zilele de 5 şi 6 iulie, Rusu şi banda lui au jefuit şi au ucis peste o sută de evrei din Rohozna, Jucika Nouă şi Sadagura[31]. Pe evreii care au rămas în viață în cele trei orăşele i-au închis într-o casă din Jucika Nouă şi, de acolo, au fost duşi pe un deal lângă sat unde i-au împuşcat. Fetele tinere au fost violate şi apoi împuşcate.

Cruzimea lui Rusu (care era învățător) şi a bandei lui este emblematică pentru cele întâmplate în multe târguri şi sate în acest *interregnum*. Rusu a tăiat degetul unei femei înainte de a o împuşca pentru a-i lua mai uşor inelul; printre evreii arestați din Sadagura era şi prietenul său personal şi a tras în elevii evrei după ce i-a silit să-şi sape gropile cu propriile lor mâini[32]. În această etapă (spontană) de exterminare, majoritatea masacrelor au avut loc acolo unde nu exista o tensiune reală între evrei şi neevrei, ba chiar se putea vorbi de o tradiție îndelungată (de peste o sută de ani) de conviețuire relativ bună. Din această cauză, evreii nu au încercat să fugă. În sate, îndeosebi în satele din Basarabia, majoritatea evreilor au fugit înainte de primul val de crime. O mică parte au fugit spre păduri, s-au răspândit pe câmp şi în diverse ascunzişuri; unii au crezut în vecinii lor creştini.

---

[26] *Idem*, p. 90.
[27] *Idem, Idem*.
[28] Un tribunal românesc a declarat că „în primele zile de la începutul războiului, în mai multe părți din aceste provincii nu se exercita nici o stăpânire, terenul fiind cu adevărat *interregnum sofia*”. Ordinul de urmărire împotriva lui Vladimir Clem şi Sofia Loy din satul Banila de pe Ceremuş, care au comunicat bandelor teroriste locul unde poate fi găsită familia Katz în luna iulie 1941 (ceea ce a dus la asasinarea întregii familii şi la prădarea averii lor), mai 1941. Din: Ancel, *Documents*, II, nr. 29, p. 301.
[29] *Idem, Idem*.
[30] *Idem*, p. 302.
[31] Rechizitoriu de urmărire împotriva lui V. Rusu, care a organizat o bandă de terorişti la Sadagura şi, în noaptea dintre 5 şi 6 iulie, i-a lichidat pe evreii din satele Rohozna, Jucika Nouă şi Sadagura (plasa Cernăuți), şi apoi a confiscat averile celor ucişi, 2 iunie 1948. Din: Ancel, *Documents*, VI, nr. 30, p. 304-307.
[32] *Idem*, p. 305. Rusu, ca şi alți ucigaşi de evrei, a fugit din nordul Bucovinei la Dorohoi înainte de pătrunderea armatei sovietice în regiune. El a fost judecat de un tribunal sovietic şi a fost condamnat în contumacie la douăzeci de ani de închisoare (*Idem*, p. 306). Românii nu l-au extrădat, ci l-au judecat la Bucureşti drept criminal de război şi l-au condamnat la o perioadă lungă de detenție.

Într-un timp scurt, a intervenit o inversare de sentimente şi idei printre neevrei. Legături îndelungate de prietenie, camaraderia din timpul serviciului militar, relaţii de colegialitate – toate au dispărut cu desăvârşire din memoria unor români şi ucraineni. Schimbarea a fost atât de rapidă, încât nu a permis evreilor să aprecieze corect noua lor situaţie. Acum ştim că reversul radical în atitudinea faţă de evrei nu a fost cu totul spontan, şi că a fost urmarea unui plan detailat al Biroului 2 al Statului Major, care a trimis agenţi, pentru a ațâța populaţia românească împotriva evreilor.

În Basarabia şi într-o parte din Bucovina actele de jaf şi crimele au îmbrăcat caracterul de dezordini, un fel de răscoală populară împotriva evreilor ca evrei, ca presupuşi aliaţi ai ruşilor şi colaboraţionişti cu cuceritorul străin. Locuinţele evreilor au fost, de aceea, atacate imediat după retragerea forţelor sovietice.

Este imposibil de stabilit numărul evreilor ucişi în acea perioadă, dar este vorba (aşa cum vom vedea la sfârşitul acestui capitol) de zeci de mii.

Armata română

Şeful Statului Major al armatei române, generalul Iacobici, a dat dispoziţie comandantului Biroului 2, locotenent-colonelul Alexandru Ionescu, să pună în aplicare un plan „pentru înlăturarea elementului iudaic de pe teritoriul basarabean prin organizarea şi acţionarea de echipe, care să devanseze trupele române". Acest ordin a fost comunicat la 8 iulie şi planul era gata, fiind pus în aplicare începând din 9 iulie.

„Misiunea acestor echipe este de a crea în sate o atmosferă defavorabilă elementelor iudaice, în aşa fel, încât populaţia singură să caute a le înlătura prin mijloacele ce vor găsi mai indicate şi adaptabile împrejurărilor. La sosirea trupelor române, atmosfera trebuie să fie deja creată şi chiar trecut la fapte"[33].

Planul detailat, care a fost anexat la raport, cuprindea directivele date ofiţerilor Biroului 2 şi harta desfăşurării echipelor. Echipele speciale au mobilizat români localnici, din Basarabia, demni de încredere, „cu sentimente verificate", care posedau acte sovietice valabile şi familii pe teritoriul românesc – „o garanţie în plus că aceştia vor îndeplini misiunea primită". Formaţiile întărite care au pornit să-i agite pe ţărani contra evreilor şi să-i încurajeze să jefuiască, să violeze şi să ucidă, au plecat pe nouă itinerarii din centrul şi din sudul graniţei româneşti cu Basarabia în direcţia Nistrului, s-au desfăşurat de la Dunăre şi oraşul Cetatea Albă la sud şi până la satul Bucovăţ şi la Chişinău în nord. Fiecare echipă număra între două-patru persoane şi avea în frunte un agent al Biroului 2. Membrii echipelor au fost înzestraţi cu bani şi au primit ordinul „să difuzeze prin rude, cunoscuţi şi elemente anticomuniste *ideea apărării colective contra pericolului iudaic*"[34] (sublinierea în original). Aceste echipe trimise de Marele Stat Major au reuşit, într-adevăr, să-i instige pe ţăranii români, aşa cum au remarcat mulţi supravieţuitori în mărturiile lor; aceştia nu izbuteau să înţeleagă cum vecini şi prieteni vechi au putut să-şi schimbe instantaneu comportarea şi s-au năpustit în masă să jefuiască, să violeze, să bată şi chiar să ucidă evrei din târguri. De subliniat că în sectorul din sudul Chişinăului au acţionat numai unităţi româneşti (şi nu germane).

Primele trupe care au intrat în Bucovina au fost unităţi combatante: o brigadă de cavalerie şi batalioanele de infanterie nr. 9 (sub comanda colonelului Vasile Cârlăn), 10 (sub comanda colonelului Imanuil Brădăţianu) şi 16 (Vânători). Imediat după ei a venit Divizia a 7-a Infanterie, sub comanda generalului Olimpiu Stavrat. Adjunctul şi prietenul său personal era maiorul Gheorghe Vartic, pretorul diviziei şi executantul „ordinelor speciale". Drumul parcurs de unităţi a stabilit soarta evreilor din nord-estul României, unde existau concentrări de mii de evrei: Herţa, Noua Suliţă, Hotin şi Lipcani[35]. Divizia a 7-a a executat „ordinele

---

[33] Comandantul Biroului 2 al Statului Major, locotenent-colonelul Alexandru Ionescu, către şeful Statului Major, 11 iulie 1942. Arhiva Statului Major român, Colecţia Armatei a IV-a. Copie în: USHMM, RG 25003, Rall 781.0144.

[34] Planul pentru înlăturarea elementului iudaic de pe teritoriul basarabean, aflat încă sub stăpânire sovietică, prin organizarea de echipe care vor devansa trupele române. *Idem* 0145-0146.

Doresc să-i mulţumesc dr. Radu Ioanid, unul dintre directorii Muzeului Holocaustului din Washington, care a descoperit documentul şi mi l-a pus la dispoziţie.

[35] Crimele înfăptuite de unităţi ale armatei române care au cucerit nordul Bucovinei şi la Siret (din sudul Bucovinei) sunt descrise în mod amănunţit în Decizia penală în procesul lui Stavrat. Aceste informaţii au fost confirmate de amintirile publicate de supravieţuitorii din aceste locuri, precum şi în numeroase mărturii existente în Arhiva Yad Vashem, Colecţia 0-3. Numai puţine

speciale" înainte de a intra în nordul Bucovinei. În zilele dinainte de 23 iunie unităţile s-au antrenat în lupta corp-la-corp. Pretorul Vartic i-a prezentat pe evrei drept cei care au provocat cu un an înainte pierderea Basarabiei. Această pregătire ideologică cuprindea ordine precise cu privire la tratarea evreilor, care se rezumau la următoarea idee: „de evrei nu trebuie să ai milă, ei fiind trădători de neam". Crimele comise de aceste unităţi pot fi inventariate cu mare precizie, întrucât au fost consemnate de secretarul pretorului, Dumitru Hatmanu, care se deplasa pe urmele unităţilor combatante. Crimele au fost înfăptuite de un număr redus de soldaţi sub comanda pretorului Vartic[36].

Primele asasinate au fost comise la Siret (sudul Bucovinei), la 5 kilometri de noua graniţă cu Uniunea Sovietică, localitate unde trăiau mulţi dintre fidelii rabinului de la Vijniţa şi Sadagura. 1.600 de evrei au fost deportaţi pe jos la Dorneşti, la o depărtare de 12 km. De acolo au fost transportaţi în vagoane închise în lagăre din sudul României. Vreo douăzeci de evrei care n-au fost în stare să meargă, bătrâni şi invalizi şi câteva femei care îi îngrijeau, au rămas pe loc. Ei au fost duşi într-o vale nu departe de oraş, şi acolo soldaţi ai Diviziei a 7-a au violat două surori care rămăseseră cu tatăl lor bolnav. Bătrânii, printre care hahamul Comunităţii şi soţia lui, au fost aduşi la comandamentul diviziei şi au fost acuzaţi de „acte de spionaj şi de faptul că ar fi atacat armata română"[37]. În aceeaşi zi toţi au fost împuşcaţi pe podul de pe Prut, în prezenţa locuitorilor din Siret, aduşi acolo în mod special.

Herţa a fost cucerită de Regimentul 9 în zilele de 4-5 iulie, după un raid reuşit. Evreii care au ieşit să-i întâmpine pe soldaţi au fost bătuţi şi siliţi să se dezbrace. În aceeaşi zi a intrat în oraş Divizia a 7-a. Vartic a numit imediat un primar nou şi a înfiinţat o „gardă cetăţenească", a cărei misiune specială era să identifice evrei şi să-i adune cu ajutorul armatei[38]. Patrule ale soldaţilor şi gărzilor cetăţeneşti au strâns circa 1.500 de evrei în patru sinagogi şi într-o pivniţă. Victimele au fost bătute cu sălbăticie şi români din orăşel precum şi ofiţeri le-au jefuit locuinţele, în prezenţa comandanţilor diviziei. Cu toate că a fost cucerit fără luptă, orăşelul a căpătat imediat aspectul unui câmp de bătălie: zeci de cadavre târâte pe străzi, case prădate după ce au fost sparte, mobile împrăştiate.

Căutarea s-a terminat repede, cu ajutorul unui lăutar local „care cunoştea în amănunţime casele evreilor, pentru că, în meseria lui de lăutar, le vizitase deseori"[39]. Noile autorităţi locale şi un delegat al armatei au întocmit o listă a „suspecţilor"[40], şi a doua zi, la 6 iulie, a fost pregătită lista celor care urmau să fie executaţi în conformitate cu dispoziţiile armatei. Evreii „suspecţi" au fost identificaţi de către unul din membrii gărzii cetăţeneşti. Oamenii acesteia au scos cu forţa fete evreice din sinagogi şi le-au predat soldaţilor, care le-au violat în serie. Evreii şi îndeosebi mame cu copii mici şi bătrâni au fost duşi la moara de la marginea oraşului şi au fost împuşcaţi de către trei soldaţi[41]. O grupă mai mică de 32 de evrei, majoritatea bărbaţi tineri, au fost duşi într-o grădină şi au fost siliţi să-şi sape propriile lor morminte. Ei au fost aşezaţi cu faţa spre gropi şi împuşcaţi. Unul dintre soldaţi, ajutorul lui Vartic, a luat o femeie tânără cu un sugaci în braţe şi a ucis-o pentru plăcerea lui personală, după ce a participat la măcelărirea celor 32 de evrei.

---

dintre aceste mărturii vor fi citate în continuare, întrucât autorul intenţionează să se bazeze în special pe surse româneşti. Altă sursă importantă este: H. Gold, *Geschichte der Juden in Bukowina. Ein Sammelwerk*, 2 vol., Tel Aviv, 1958-1962.

[36] Hatmanu a declarat în cursul anchetei: „Execuţiile [au fost] aduse la îndeplinire de plut. major Matrici Gheorghe, plut. major Istrate N. Agic şi fruntaşul Leonte Vasile… drumul urmat de aceste coloane militare: Siret, Herţa, Noua Suliţă, Hotin, Lipcani… era însemnat… cu sânge şi cu mormane de cadavre ale oamenilor nevinovaţi" (Decizie penală în procesul lui Stavrat, p. 425).

[37] *Idem, Idem*; vezi şi Gold (35), vol. 2, p. 105-108.

[38] Decizie penală în procesul lui Stavrat, p. 426. Este cazul să amintim că evreii din Herţa – orăşel din Regat care în iunie 1940 a fost anexat la Uniunea Sovietică – s-au considerat români şi nu au încercat să fugă. Ei au rămas acolo şi au aşteptat trupele româneşti „eliberatoare", bazându-se pe relaţiile lor bune cu vecinii români. Majoritatea n-au ştiut că în anul cât ei trăiseră sub ocupaţie sovietică (iunie 1940 – iulie 1941), România a devenit un stat fascist. După primul val de crime, care a urmat „bucuriei eliberării", trupele româneşti au găsit 1.500 de evrei în viaţă.

[39] Decizie penală în procesul lui Stavrat, p. 426.

[40] În actul de acuzare împotriva lui Stavrat se găsesc numele celor care au întocmit lista „suspecţilor", cuprinzând „comunişti" şi simpatizanţi, precum şi funcţionari sovietici rămaşi în orăşel (p. 426-427). Scriitorul Marius Mircu (primul care, după căderea regimului antonescian, a scris despre exterminarea evreilor de către români), sprijinindu-se pe mărturiile adunate, aminteşte câteva date specifice despre locuitorii români din localitate. Lista a fost întocmită de Panait Chiţu, liberal, fost ajutor de primar, Mihai Ştefănescu, naţional-ţărănist, Ilie Steclasci, cuzist, Iancu Alexandrescu. Chiar ei s-au lăudat, apoi, că au făcut această listă" (Mircu, vezi 21).

[41] Decizie penală în procesul lui Stavrat.

Asasinarea unui grup mare de evrei a creat probleme tehnice – planificarea era proastă şi nu s-au gândit că este nevoie de morminte. Astfel s-a format un morman înalt de cadavre într-o băltoacă de sânge; alături, un soldat „din când în când trăgea câte un foc de armă în grămadă când observa că se mai mişcă un muribund”[42].

Rabinul Comunităţii a fost omorât în casa lui, împreună cu întreaga familie. O fetiţă de 5 ani a fost aruncată în groapă, înainte de a muri[43]. Supravieţuitorii au fost trimişi în Transnistria.

Noua Suliţă a fost cucerită de Regimentul 16, la 7 iulie, şi, imediat, l-au urmat Regimentele 9 şi 10. Soldaţii Regimentelor 10 şi 16 au ucis „doar” cinci evrei, dar Regimentul 9 a intrat în acţiune imediat după ce a pătruns în oraş. Evreii au fost acuzaţi că au tras în armată iar soldaţii au năvălit în casele lor; a doua zi zăceau în curţi şi pe străzi 880 de evrei şi 5 creştini morţi[44]. Alţi 45 de evrei au fost împuşcaţi în aceeaşi zi, după dispoziţiile comandantului de regiment, colonelul Cârlău; el a participat personal la uciderea lor[45].

La 8 iulie a intrat în oraş Divizia a 7-a, găsindu-l într-o stare deplorabilă[46]. Pretorul Vartic a terminat treaba începută de Regimentul 16 folosind, în acest scop, şi jandarmeria care mergea pe urmele diviziei. El a preluat comanda jandarmilor, ordonând acestora adunarea a 3.000 de evrei şi strângerea lor la fabrica de spirt. Înainte de a intra în curtea fabricii s-a ordonat arestaţilor să arunce toate obiectele de valoare pe care le au cu ei într-un sac. Cincizeci de evrei au fost declaraţi „suspecţi” şi au fost împuşcaţi[47].

Comandantul poliţiei militare, locotenentul Emil Costea, a refuzat să participe la execuţie şi la fel a procedat încă un ofiţer, Constantin Nicolau, care fusese ales pentru această misiune[48]. Acest refuz, precum şi faptul că patru ofiţeri dintre cei folosiţi de Vartic erau ocupaţi în altă parte, l-a silit pe general să ceară ajutorul legiunii de jandarmi Hotin, care, în acest timp, îşi pierdea vremea în aşteptare (întrucât Hotinul nu fusese încă cucerit); a trimis câţiva jandarmi şi ei au ucis cu repeziciune 87 de evrei[49].

Stavrat şi Vartic au fost răspunzători şi de asasinarea evreilor din târgul Lipcani. Pentru a descrie persoana lui Vartic este suficient să spunem că a omorât cu mâinile lui o evreică şi pe fiicele ei din satul Geamăna, de lângă Lipcani, după ce a fost găzduit de femeile acelea[50].

La 3 iulie au fost împuşcaţi 450 de evrei în satul Ciudei din Bucovina[51]. Câteva ore mai târziu au fost împuşcaţi două sute de evrei, în casele lor, din târgul Storojineţ. La 4 iulie au fost măcelăriţi câteva sute de evrei. Aproape în toate satele – Ropcea, Iordăneşti, Pătrăuţi, Panca, Broscăuţi – din jurul Storojineţului s-a procedat la fel[52]. Acest măcel a fost comis cu ajutorul activ al localnicilor, români şi ucraineni. La 5 iulie s-a lărgit cercul asasinatelor,

---

[42] *Idem, Idem*.

[43] Printre alte date cu privire la măcelul de la Herţa consemnate în actul de acuzare împotriva lui Stavrat, şi „o fetiţă de 5 ani, Mina Rotaru, care încă mai respira, a fost aruncată în groapă astfel, fără să se mai aştepte încetarea ei din viaţă” (*Idem*, p. 417).

[44] *Idem*, p. 429. Steinberg, ultimul preşedinte al Comunităţii evreieşti, care a supravieţuit pogromului, a povestit autorului că soldaţii români l-au escortat la cimitir pentru a ajuta la îngroparea celor asasinaţi într-un mormânt comun; el personal a numărat 975 de cadavre. Vezi mărturia lui la Arhiva Yad Vashem, colecţia România 0-11/89. Această mărturie este confirmată de alte două mărturii. (Arhiva Yad Vashem, 03-3666; 03-1916).

[45] Actul de acuzare împotriva lui Stavrat, p. 429.

[46] Soldaţii „au găsit localitatea într-un aspect jalnic de jaf, incendii şi măcel, cadavrele fiind presărate… prin curţi şi pe străzi… în loc ca prima măsură care să se ia… să fie ordinea şi curăţenia oraşului de cadavre… au fost prinşi circa 3.000 de evrei şi închişi la fabrica de spirt din Noua Suliţă”. *Ibid*, p. 429-430.

[47] La 8 iulie, Vartic a trimis un raport generalului Stavrat în care a subliniat că „un evreu care n-a putut fi identificat a tras cu arma contra trupelor, dar nu a rănit pe nimeni”. Cu toate acestea, a cerut aprobarea pentru măsuri de represiune, adică, pentru executarea a cincizeci de evrei din lagărul de la Noua Suliţă. Stavrat i-a răspuns: „procedează conform ordinelor”; el s-a referit la „ordinele speciale” (*Idem*, p. 430-431).

[48] Locotenentul Costea a fost chemat la generalul Stavrat, care l-a mustrat: „Oare n-ai auzit de ordinele generalului Antonescu, de a împuşca o sută de evrei pentru fiecare român care a fost împuşcat de un evreu?” (*Idem*, p. 430-431).

[49] *Idem*, p. 431.

[50] *Idem, Idem*.

[51] Rabinul Horovitz din Banila a fost obligat, împreună cu rămăşiţele Comunităţii lui, să mărşăluiască până la Ciudei, duminică 6 iulie, la două zile după pogrom. În continuare, mărturia lui: „Am aflat dureroasa veste. Dorinţa criminalilor pentru executarea evreilor a fost împlinită. În acest sat de 500 de suflete, nu s-a mai găsit nici unul. Din ordinul criminalului maior Carp, această comunitate evreiască a fost măcelărită”. Vezi mărturia rabinului Horovitz din Banila în faţa tribunalului popular, privind exterminarea evreilor din satele şi târgurile Banila, Ciudei, Storojineţ, Jadova, Berhomet, Stăneşti, Costeşti, Hlinița, Draşniţa şi Vijniţa. Din: Ancel, *Documents*, VI, nr. 12, p. 145-153; vezi şi *Cartea Neagră*, vol. III, p. 29.

[52] *Cartea Neagră*, p. 30. Carp descrie cum „s-au amuzat” soldaţii români de asasinarea evreilor la Ropcea.

cuprinzând mii de evrei din satele Stăneşti, Jadova Nouă, Jadova Veche, Costeşti, Hlinița, Budineț, şi mulți dintre evreii care se salvaseră la Herța, la Vijnița şi Răstoace-Vijnița[53].

La 5 iulie a început un măcel printre cei 50.000 de evrei de la Cernăuți, când trupe mixte, germano-române, au intrat în oraş, şi a continuat multe zile şi nopți.

Evreii din Basarabia au plătit cel mai mare preț pentru realizarea obiectivului românesc de „curățire a terenului", chiar dacă s-a făcut după o anumită întârziere din cauza rezistenței ruseşti şi a condițiilor de pe teren.

La 6 iulie, a doua zi după cucerirea Edinețului de către armata română, soldații români au împuşcat 500 de evrei şi alți 60 au fost ucişi la Noua Suliță; a doua zi a venit rândul evreilor care îngropaseră cadavrele rudelor la Edineț. La 7 iulie au fost lichidați evreii de la Pârlița şi au continuat execuțiile la Bălți; apoi au fost împuşcați mii de evrei în Briceni, Lipcani, Făleşti, Mărculeşti, Floreşti, Gura Camenca şi Gura Căinari[54]. La 9 iulie valul asasinatelor făptuite de trupele germano-române a ajuns în localitățile evreieşti din nordul Bucovinei – Plasa Nistrului (lângă Cernăuți), Zamiachie, Ropujineț şi Cotmani; şi zeci de mici sate au devenit „judenrein"[55]. La 11 iulie au fost „curățate" Lincăuți-Hotin şi micul sat Cepelăuți-Hotin (160 de evrei)[56]. În aceeaşi zi şi-a început acțiunea la Bălți *Einsatzgruppe* D[57]. La 12 iulie au fost împuşcați 300 de evrei la Climăuți-Soroca[58].

Ziua de 17 iulie este ziua în care au început masacrele şi deportările celor 50.000 de evrei din Chişinău. În acea zi au fost masacrați mii de evrei, şi este posibil ca numărul lor să fi

---

[53] Uciderea evreilor în satele Stăneşti, Jadova, Costeşti, Cireş şi Răstoace a fost descrisă amănunțit de Carp în *Cartea Neagră*, III, p. 30-31, şi de Mircu (vezi mai sus nota 21), p. 23-51. La Hlinița soldații au omorât cincizeci de evrei. Sinagogile au fost profanate şi sătenii au folosit sulurile a 15 Tora (Biblia) pentru confecționarea de încălțăminte. Rabinul Horovitz, care se afla în coloana supraviețuitorilor Comunității din Banila, deportați în Transnistria sub escorta soldaților români, şi care a adunat, pe drum, alți câțiva supraviețuitori din satele bucovinene a notat: „în satele Costeşti, Hlinița şi Drașnița a fost executată 90% din populația evreiască. În Costeşti au rămas din circa 400 de suflete, un înger copil, un orfan" (mărturia rabinului Horovitz).

[54] Soarta evreilor din Briceni, Lipcani, Făleşti, Mărculeşti şi Floreşti a fost descrisă în amănunțime de către autor: Vezi J. Ancel şi Th. Lavi (redactori). *Pinkas Hakehilot*, *Enciclopedia comunităților evreieşti, România*, în ebraică, vol. 2, Ierusalim, 1980. În comunitatea Gura Căinari, nu departe de Mărculeşti, au fost uciși circa 500 de evrei de către soldații Regimentului 6 Vânători, la ordinele colonelului Matieş. Acest regiment aparținea Diviziei a 14-a de sub comanda generalului Stăvrescu. Măcelul a fost executat de ofițeri şi de un plutonier major care mai înainte a ucis evreii din orăşelul de graniță Sculeni: căpitanul Stihi, sublocotenentul Eugen Mihăilescu şi sergentul major Vasile Mihailov, toți aparținând Regimentului 6. În procesul criminalilor de război de la Iaşi, un ofițer român a descris cele văzute la Gura Căinari şi la Mărculeşti: „Satul fiind ocupat, cpt. Stihi… a ordonat să se scoată toată populația evreiască din acea comună la marginea satului, separând pe bărbați de femei. În primul rând le-au fost luate bijuteriile, banii şi aurul pe care îl aveau asupra lor. Toate aceste valori au fost luate de cpt. Stihi şi puse într-un geamantan. Au început cercetările. Bărbații au fost chemați în grupuri şi interogați, cpt. Stihi cerea să li se declare numele comuniştilor din acel sat. Neputând afla numele lor... cpt. a ordonat să se formeze echipe chiar din evrei, care au fost puşi la adâncitul unui şanț anticar ce se află lângă comună. Odată cu căderea nopții, sublocotenentul Mihăilescu Eugen, având o armă automată captură rusească, a aşezat câte zece evrei cu fața la şanț. Îi împuşca. În prealabil, oamenii au fost dezbrăcați de haine, rămânând numai în cămăşi şi indispensabili. După împuşcarea bărbaților veni rândul femeilor, cu care s-a procedat la fel. Până şi copiii sugaci au fost împuşcați. După plecarea femeilor la locul de execuție, a mai rămas, în locul unde erau adunate provizoriu, un singur copil, mort, lăsat ca un pachet fără importanță. Au fost executați în acea noapte aproape 400-500 de inşi (vezi Rechizitoriul de urmărire emis de procurorul general din Bucureşti împotriva executanților pogromului de la Iaşi şi asasinarea evreilor din Sculeni, Mărculeşti, Gura Căinari, 28 iunie 1941. Arhiva Yad Vashem 0-11/73; vezi şi Ancel, *Documents*, II, nr. 38, p. 410-411). În actul de acuzare contra lui Ion Antonescu se spune, printre altele, că în orăşelul Climăuți din județul Soroca au fost concentrați 300 de copii, femei şi bărbați la 12 iulie 1941, au fost împuşcați şi îngropați într-o groapă comună la marginea satului (*Procesul Marii Trădări*, p. 36).

[55] Este imposibil de descris ultimele momente ale evreilor din satele bucovinene din preajma Nistrului care au fost incluse în județul cunoscut sub numele „Plasa Nistrului", întrucât aproape că nu au rămas supraviețuitori în aceste sate. Masacrele au fost comise de către soldații din unitățile românești şi germane; 130 de evrei au fost împuşcați în satul Zomiachie şi 32 în Ropujineț. Vezi *Cartea Neagră*, III, p. 35. În majoritatea satelor din această zonă, în afară de Zastavna unde s-a făcut un ghetou, evreii au fost adunați şi siliți să treacă Nistrul spre Galiția. Acolo au fost uciși de ucraineni localnici sau de către soldații germani. Doar câteva zeci au reuşit să fugă şi să ajungă în ghetoul Zastavna, şi de acolo au fost trimişi mai târziu în Transnistria. Vezi anexa la mărturia lui Jacob Stenzler, Arhiva Yad Vashem PKR III, 0-11/89, p. 261-262.

[56] În orăşelul Lipcani au fost împuşcați 12 evrei luați ca ostatici la Lincăuți. În Hotin au fost împuşcați patruzeci de ostatici. La Ceplăuți-Hotin au fost uciși toți evreii din sat, circa două sute (vezi *Cartea Neagră* III, p. 35). Masacrul evreilor de la Ceplăuți-Hotin este bine cunoscut datorită mărturiei inginerului Leon Şapira, născut acolo (arhiva Yad Vashem, Colecția România 0-11/89 PKR III, p. 116-117): „odată cu retragerea ruşilor s-a constituit o bandă de pogromişti condusă de patru ucraineni: Gheorghe Histruga – agricultor; Vasile Țap – un om fără meserie definită care obişnuia să lucreze în casele evreilor; Nicolae Dobja – secretarul primăriei; şi Parfenie Panko – căruțaş. Ei au obținut arme de la comandanții unităților militare române şi au primit permisiunea să acționeze liber împotriva evreilor. Ei au ordonat evreilor să se adune la un kilometru distanță de sat şi i-au jefuit de tot ce aveau asupra lor; înainte de asta le-au jefuit casele.

[57] *Einsatzgruppe* D, una dintre cele patru unități de acest tip, a acționat pe teritoriul care a cuprins Basarabia, regiunea din sudul Cernăuțiului şi de la Moghilev-Podolsk până la Marea Neagră, inclusiv întreaga Transnistrie, punând în aplicare ordinele cu privire la exterminarea evreilor. La 21 iunie, *Einsatzgruppe* D a părăsit Düben din Germania şi la 24 iunie a ajuns în România.

[58] *Cartea Neagră*, III, p. 36.

ajuns la zece mii[59]. Lichidarea acestui mare centru evreiesc – cel mai mare din Basarabia – a continuat până ce ultimii evrei de acolo au fost uciși sau au fost trimiși în lagărele din Transnistria (noiembrie 1941). Măcelărirea evreilor de la Cetatea Albă, din sudul Basarabiei, a avut se pare un caracter asemănător. Acesta a fost cursul general al primei etape a Holocaustului evreilor din România, executat cu ajutorul trupelor germane (Armata a 11-a) şi a *Einsatzgruppe* D, dar fără nici o constrângere din partea lor.

În ansamblu, această fază este cuprinsă între recucerirea Basarabiei şi Bucovinei de către forțe românești şi germane (ca, de exemplu, orașele Bălți, Cernăuți şi Chişinău) şi plecarea unităților combatante, înlocuite total sau parțial cu administrația civilă românească. În orașele mari existau garnizoane militare. De aici încolo viața evreilor rămaşi, din oraşe, a depins nu de o singură autoritate ci de câteva organe civile românești, care, în general, se concurau între ele. Aceste organe au fost poliția şi poliția de siguranță, prefectul şi primarul; pe alocuri – cum a fost la Bălți şi Chişinău – pentru timp scurt a rămas *Einsatzkommando* 10-a. În sate, această etapă a luat sfârşit o dată cu venirea jandarmilor.

Jandarmeria

Directivele date jandarmilor cu privire la exterminarea evreilor din zonele rurale ale Basarabiei şi Bucovinei sunt binecunoscute. Legiunile de jandarmi, reînființate înainte de recucerirea celor două provincii, au fost întrunite cu trei-patru zile înainte de 21 iunie 1941, în trei locuri diferite din Moldova: Roman, Fălticeni şi Galați.

La aceste întruniri, jandarmeria a luat cunoştință, pentru prima oară, de existența „ordinelor speciale" ale lui Antonescu. Cea mai importantă a avut loc la Roman; acolo s-au reunit legiunile din Orhei, Lăpuşna şi Bălți, unde trăiau marile comunități evreieşti din Basarabia. Prezența la Roman a inspectorului general al jandarmeriei, generalul Constantin (Piky) Vasiliu (care ulterior a fost numit ministru adjunct la Interne), demonstrează însemnătatea acestei adunări. Vasiliu a declarat în fața comandanților forțelor adunate că „prima măsură pe care sunt datori s-o aducă la îndeplinire va fi acea de „curățire a terenului"[60]. „Curățirea terenului" era expresia românească semnificând lichidarea evreilor şi deportarea lor în lagăre. Ea este asemănătoare cu „soluția finală" nazistă, întrucât şi ea ordonă exterminarea evreilor; diferența constă în faptul că această „curățire a terenului" simboliza realizarea visului antisemit pe un teritoriu restrâns – Basarabia şi Bucovina.

Concepția românească a „curățirii terenului", aşa cum a fost transmisă de Vasiliu comandanților jandarmeriei, cuprindea trei părți; şi se poate demonstra că ea a fost parțial influențată de liniile directoare (*Richtlinien*) ale naziştilor: „exterminarea pe loc a tuturor evreilor aflați pe teritoriul rural; închiderea în ghetouri a evreilor de pe teritoriul urban; arestarea tuturor „suspecților", a activiştilor de partid, a acelora care au ocupat funcțiuni de răspundere sub autoritatea sovietică şi trimiterea lor sub pază la legiune"[61].

Toți comandanții legiunilor de jandarmi au primit aceleaşi directive; dar mentalitatea ofițerilor activi şi faptul că se obişnuiseră cu o largă libertate de acțiune în tot ceea ce priveşte folosirea puterii şi prerogativelor lor au determinat ca fiecare ofițer să interpreteze dispozițiile verbale în felul lui. În cazuri particulare, lipsa de claritate a avut o mare importanță. De pildă, ordinele nu specificau ce localități sunt definite ca oraşe şi care sunt definite ca sate. De aceea comandanții de jandarmerie au avut libertatea de a decide cu privire la categoria „evrei din zonele rurale" şi au interpretat ordinele legate de această categorie ca o condamnare la moarte a majorității evreilor din Basarabia şi Bucovina. Deosebirea ambiguă între târguri şi comune în răsăritul României a lăsat un larg câmp pentru interpretări de acest gen.

Dispozitivul de executare a ordinelor de „curățire a terenului"

Ion Antonescu - Conducătorul
Mihai Antonescu – adjunctul Conducătorului

[59] *Idem, Idem*. Vezi şi Anc

[60] Ancel, *Documents*, V, potriva lui Eftimie Vasile, plut. de jandarmi, secretar al legiunii de jandarmi Orhei, şi împotriva a 21 de comandanți de posturi din regiunea din jur cu privire la îndeplinirea dispozițiilor de exterminare, tortură, violare şi jaf a evreilor din județe, 1950. Din: Ancel, *Documents*, nr. 41, p. 441-445 (în continuare, Rechizitoriu de urmărire împotriva lui Eftimie).

[61] *Idem*, p. 445.

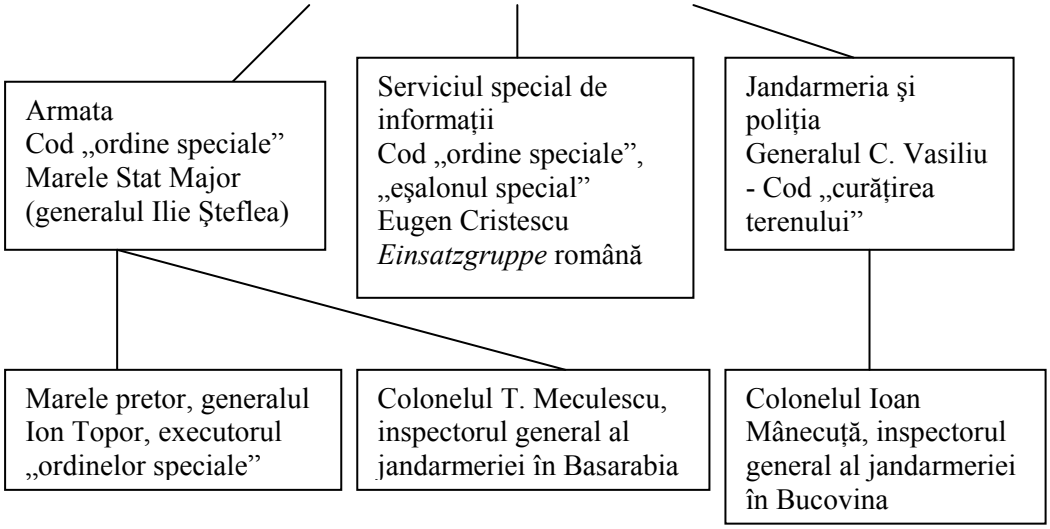
Armata
Cod „ordine speciale”
Marele Stat Major
(generalul Ilie Şteflea)
Serviciul special de informaţii
Cod „ordine speciale”, „eşalonul special”
Eugen Cristescu
Einsatzgruppe română
Jandarmeria şi poliţia
Generalul C. Vasiliu
- Cod „curăţirea terenului”
Marele pretor, generalul Ion Topor, executorul „ordinelor speciale”
Colonelul T. Meculescu, inspectorul general al jandarmeriei în Basarabia
Colonelul Ioan Mânecuţă, inspectorul general al jandarmeriei în Bucovina

Majoritatea populației evreieşti trăia în târguri care aproape că nu se deosebeau de comunele mari româneşti şi ucrainene. Periferiile oraşelor se asemănau, şi ele, cu satele şi chiar erau considerate sate. Din această categorie făceau parte târguri, ca, de pildă, Călăraşi, Edineț, Lipcani, Noua Suliță şi Răşcani.

De subliniat, în acest caz, încă un aspect: comandanții jandarmeriei române, spre deosebire de colegii lor naziști, nu au avut senzația că urmau să execute una dintre cele mai mari crime din istorie şi, de aceea, nu s-au obosit să ascundă ordinele de „curățire a terenului". La Roman, această dispoziție a fost dată tuturor jandarmilor din legiunea Orhei de comandantul lor, maiorul Filip Bechi. El a spus jandarmilor pe față că „merg în Basarabia şi că trebuie ca terenul să fie în întregime curățit de evrei"[62]. Comandanților de secție le-a transmis încă o dispoziție din care reieşea că evreii trebuie împuşcați[63]. Câteva zile mai târziu, legiunea a fost trimisă, pe baza ordinului lui Bechi şi sub comanda adjunctului său, căpitanul Iulian Adamovici, în satul Ungheni din apropierea graniței. Vasile Eftimie, secretarul legiunii şi comandantul plutonului de poliție şi siguranță, a multiplicat la şapirograf şi a distribuit tuturor şefilor de secții şi tuturor şefilor de post ordinele de „curățire a terenului"[64]. Jandarmii legiunii au străbătut pe jos județul Bălți, şi la 12 iulie au ajuns la Carnova, primul sat din județul Orhei, şi acolo au început imediat să tragă în evreii din localitate. Traseul parcurs de legiune poate fi reconstituit cu exactitate şi poate constitui un model al felului în care a fost distribuit şi executat ordinul.

Legiunea de jandarmi Lăpuşna a răspuns de „curățirea terenului" în județul Chişinău, în afară de capitala județului. Domeniul activității ei a cuprins zona rurală şi câteva târguri, cum ar fi Călăraşi. Soarta evreilor din Călăraşi ne va folosi pentru ilustrarea soartei tuturor evreilor din județ.

La Ungheni, jandarmii legiunii Lăpuşna au primit ordinul de „curățire a terenului" de la locotenent-colonelul Nicolae Caracaş, care, împreună cu ofițerii legiunii sale, a participat la întrunirea de la Roman[65].

Caracaş l-a transmis jandarmilor săi aşa cum a fost el dat la Roman – cu câteva modificări, din care rezultă că „toți evreii fără excepție şi considerați de poliție suspecți şi periculoşi, ce vor fi găsiți în raza posturilor respective, să fie împuşcați"[66]. Aceasta înseamnă că ordinul îi includea şi pe evreii din târguri şi conferea jandarmilor mână liberă în ceea ce priveşte identificarea „suspecților politic periculoşi".

La Ungheni, legiunea a fost de asemenea împărțită în secții şi posturi, după dispozițiile lui Caracaş, şi de acolo a început să înainteze pe câteva trasee spre centrul evreiesc din Călăraşi. După o săptămână, toți jandarmii care au pornit din Ungheni au ajuns la Călăraşi. Unitatea secției Călăraşi, care a ajuns acolo prima, a plasat căruțe în curtea postului de jandarmi; ele urmau să servească la transportarea evreilor din orăşel la locul de execuție. În decurs de două-trei zile, jandarmii secției locale – care serviseră acolo înainte de anul 1940 – au adus la centrul improvizat, înființat de legiune, evrei, dezertori şi suspecți politic. De acolo evreii au fost transportați în căruțe, escortați de 15 jandarmi, la pădurea Vetominoasa, la 5 kilometri de localitate; în acest loc au fost forțați să sape şanțuri. Jandarmii s-au organizat în plutoane de execuție şi au tras fără discriminare. După execuție s-a raportat că au fost executați 250 de evrei[67].

---

[62] Rechizitoriu de urmărire contra a 19 comandanți, p. 207.

[63] *Idem, Idem*.

[64] *Idem, Idem*. Existența unui ordin scris ne este cunoscută, deoarece ordinul a fost prezentat ca document în procesul unor criminali de război români în anul 1950 (dosar 547/950).

[65] Întrunirea de la Roman a legiunii Lăpuşna, citirea ordinelor secrete de către locotenent-colonelul Caracaş şi interpretarea verbală pe care a dat-o sunt descrise în mod amănunțit în Rechizitoriul de urmărire împotriva locotenent-colonelului N. Caracaş, comandantul legiunii de jandarmi din Lăpuşna şi împotriva a şapte din subalternii lui; împotriva lui E. Savopol, pretorul Armatei a III-a; şi împotriva locotenent-colonelului D. Eliescu – pentru comiterea de crime în zona legiunii jandarmeriei din Lăpuşna şi Soroca, pentru uciderea de evrei, partizani şi suspecți politic, în decursul lunilor iulie-septembrie 1941, 19 august 1948. Din: Ancel, *Documents*, II, nr. 37, p. 330-345 (în continuare, Rechizitoriu de urmărire împotriva lui Caracaş).

[66] Ancel, *Documents*, V, nr. 4, p. 8.

[67] Drumul parcurs de legiunea Lăpuşna de la Roman la Călăraşi şi uciderea a 250 de evrei au fost descrise în Rechizitoriul de urmărire împotriva lui Caracaş. Tribunalul declară că „evreii din Călăraşi au fost concentrați şi executați în urma dispozițiilor acuzatului Nicolae Caracaş. Execuția a fost îndeplinită de către plutonierii de sub comanda acuzatului, Nicolae Şaptebani, Constantin Văcaru, sergentul major Serghei Mocanu şi de alți jandarmi care erau în misiune şi care au fost identificați. (Ancel, *Documents*, VI, nr. 37, p. 333-334).

Aceeaşi metodă a folosit-o legiunea Lăpuşna în toată zona sa de activitate, până la exterminarea tuturor evreilor. Suspecţii politic neevrei n-au fost imediat împuşcaţi, ci au fost duşi la sediul legiunii din Chişinău. Judeţul Chişinău, cel mai important judeţ din Basarabia, cuprinzând cel mai mare centru evreiesc, s-a aflat sub răspunderea Inspectoratului general al jandarmeriei – organ administrativ care, în ierarhia jandarmeriei, era superior legiunii. Comandantul acestui organ era colonelul Teodor Meculescu, care a deţinut şi funcţia de comandant general al jandarmeriei în Basarabia. Meculescu a comandat şi unităţile de siguranţă şi unităţile speciale ale jandarmeriei, precum şi ale poliţiei, de la începutul războiului şi până la părăsirea terenului de către administraţia românească, în aprilie 1944. Datorită acestei poziţii duble, Meculescu, care s-a dovedit a avea înclinaţii spre sadism, a concentrat puteri mari în mâinile sale. Această tendinţă şi-a găsit expresia în mod deosebit în obiceiul său obsesiv de a fi prezent la execuţii. Largile prerogative de care s-a bucurat Meculescu au avut consecinţe catastrofale asupra vieţii evreilor din Basarabia. La întâlnirea de la Roman, Meculescu a tipărit ordinul lui Antonescu cu privire la „curăţirea terenului Basarabiei". Textul cuprindea două paragrafe[68]:

1. Arestarea tuturor persoanelor suspecte politic.

2. Arestarea tuturor evreilor, indiferent de vârstă şi sex; arestaţii vor fi trataţi după dispoziţiile care vor fi primite ulterior.

La aceeaşi întâlnire, Meculescu a ordonat verbal ca orice persoană care face parte din una dintre cele două categorii să fie împuşcată. După ce a sosit în Basarabia, a emis o circulară cu un ordin asemănător (circulara nr. 6, de la 10 iulie 1941) şi conţinutul l-a transmis telefonic comandanţilor de legiuni[69].

Legiunea Hotin, deşi ţinea de Inspectoratul general al jandarmeriei din Bucovina, cu sediul la Cernăuţi, a acţionat într-o zonă care, din punct de vedere istoric, a aparţinut, în cea mai mare parte, Basarabiei. Ordinul de „curăţare a terenului" a fost primit la 6 iulie 1941[70]. Legiunea, al cărei comandant era Ioan Mânecuţă, s-a adunat la Fălticeni, în nordul Moldovei, în vederea pregătirilor. Ordinul a fost transmis mai întâi comandanţilor de secţii şi ei i-au convocat pe comandanţii de posturi, pentru a-i anunţa că toată Basarabia trebuie curăţată de elemente dăunătoare statului român. Era vorba de toţi cei care au atacat unităţi ale armatei româneşti în timpul retragerii şi de cei care au îndeplinit cu zel diferite funcţii pe timpul ocupaţiei sovietice[71]. Ca şi în alte cazuri, nu s-a făcut distincţie între evreii care locuiau în comune şi cei care locuiau în oraşe; şi, în conformitate cu propaganda oficială fascistă, evreii au fost definiţi în bloc ca fiind cei care au deschis foc împotriva trupelor române, în timpul retragerii din anul 1940.

Legiunile din Chilia, Ismail şi Cetatea Albă, care urmau să acţioneze în sudul Basarabiei, s-au întrunit separat de celelalte legiuni, în curtea unei şcoli din Galaţi, port la malul Dunării. Generalul Vasiliu a ordonat acolo lichidarea „evreilor din judeţe" şi a suspecţilor politic, „după o prealabilă triere"[72].

Surse evreieşti au arătat că numărul celor ucişi a fost cu mult mai mare. Două mii de suflete (mai mult de jumătate din populaţia evreiască) au fost împuşcaţi de soldaţii români la intrarea în târg, în timp ce au făcut percheziţii din casă în casă. Evreii s-au ascuns în poduri, pivniţe sau pe la vecinii lor români. Cei care au supravieţuit după primul val de masacre au fost împuşcaţi de jandarmi în pădurea Vetominoasa, pe drumul de la Călăraşi la Şipoteni. Jandarmi au uitat să raporteze încă un fapt: evreii au fost duşi la locul execuţiei cu mâinile legate şi au fost ucişi cu mitraliera. Pe ucigaşi i-au descris după aceea trei femei evreice care s-au creştinat. Puţinii evrei care au reuşit să fugă în Uniunea Sovietică şi care s-au înapoiat după eliberare au găsit în oraş doar o singură rămăşiţă de viaţă evreiască: „sinagoga comisionarilor". Pe groapa comună a evreilor din orăşel, supravieţuitorii au ridicat în amintirea lor un monument. Despre aceasta vezi şi mărturiile evreilor din Călăraşi. Arhiva Yad Vashem 0-3/897, 898, 1940.

[68] Ancel, *Documents*, V, nr. 3, p. 6. Întrunirea de la Roman, în cursul căreia Meculescu a împărţit ordinele scrise cu privire la „curăţirea terenului Basarabiei", şi la care a adăugat dispoziţiile sale verbale de a se trage în evrei, a fost descrisă în Actul de acuzare împotriva a 19 comandanţi, p. 199-218

[69] Circulara a fost anexată la dosar de către procuratură şi a fost confirmată de martori oculari şi de câţiva dintre subordonaţii lui (Ancel, *Documents*, V, nr. 4, p. 8; Actul de acuzare împotriva a 19 comandanţi, p. 210).

[70] Actul de acuzare împotriva a 19 comandanţi, p. 201.

[71] *Idem, Idem*.

[72] Ordinul „curăţirii Basarabiei de suspecţi politic" dat de C. Vasiliu, comandantul general al jandarmeriei, este citat în ordinul de arestare împotriva comandantului legiunii din Chilia, Atanasie Mihalache, şi a nouă dintre subordonaţii lui, acuzaţi de uciderea a 250 de suspecţi politic şi 500 de evrei pe teritoriul legiunii sub comanda sa, 12 mai 1948. Din: Ancel, *Documents*, II, nr. 27, p. 284-297.

Comandantul legiunii Ismail era un ofițer în rezervă, maiorul Andronic Partenie[73]. Evreii din județul acestei legiuni erau relativ puțini şi majoritatea lor au fost ucişi imediat. La început, numărul jandarmilor care au stat la dispoziția

[73] Act de acuzare împotriva a 19 comandanți, p. 211.

legiunii a fost mai mare decât cel obişnuit, incluzându-i şi pe cei din legiunea de la Cetatea Albă, aflată în drum spre secţia care îi era menită; de aceea, „munca" a fost mai uşoară.

Legiunea Cetatea Albă, sub comanda maiorului Mircea Georgescu, şi-a început activitatea la sfârşitul lui iulie 1941, după ce s-a despărţit de legiunea de la Ismail şi înainte de a ajunge la destinaţia sa. Bairamcea a fost primul centru evreiesc prin care a trecut legiunea şi, aici, ordinul de exterminare a fost îndeplinit fără ezitare. Au fost ucişi 350 de evrei[74]. În timpul executării misiunii, legiunea s-a lovit de concurenţa căpitanului Alexandru Ochişor, comandantul unei companii militare. Întrucât era de prin partea locului, el îi cunoştea bine pe localnici şi a dat dovadă de interes special pentru soarta şi averile evreilor din Cetatea Albă. Circa 3.600 de evrei au fost împuşcaţi în afara oraşului de soldaţii companiei lui Ochişor[75].

Comandantul legiunii Chilia, Atanasie Mihalache, nu a fost prezent la întrunirea de la Galaţi, din motive tehnice; dar, după ce s-a alăturat legiunii, el s-a adresat ofiţerilor, amintindu-le ordinele lui Vasiliu şi adăugând „toţi cei ce nu vor executa acest ordin, vor fi, la rândul lor, împuşcaţi"[76].

Legiunea Chilia a traversat Prutul spre răsărit şi Dunărea din sud, la începutul lui iulie, şi a început să pună în practică ordinul de exterminare. Primul „centru de triere" a fost înfiinţat la Chilia[77]. Atenţia jandarmilor a fost îndreptată spre „suspecţii politic", întrucât majoritatea locuitorilor din regiune erau ruşi, ucraineni şi bulgari (şi nu români). Toţi evreii au fost declaraţi periculoşi şi, de aceea, nu au fost supuşi vreunei selecţii ci au fost imediat împuşcaţi. Numărul oficial al celor ucişi de jandarmerie, aşa cum a notat un tribunal, a fost „250 suspecţi politic şi 500 evrei"[78]. Este cazul să amintim aici că, la 9 august 1941, au fost ucişi numai în lagărul Tătăreşti (din judeţul Chilia) 451 de evrei; ei au fost strânşi în lagăr la ordinul colonelului Mihalache[79]. Căpitanului de jandarmi Ioan Gh. Vetu, lt. SS Heinrich Frölich i-ar fi transmis că „ordinul d-lui general Antonescu era să-i împuşte pe evrei"[80]. Vetu s-a sfătuit, mai întâi, cu comandantul legiunii, care i-a spus „să execute acest ordin urmând a raporta"[81]. Întrucât se temea de răspunderea legată de îndeplinirea ordinului, Vetu a întocmit un protocol al execuţiilor – fapt fără precedent în birocraţia românească. În protocol au fost descrise transmiterea ordinului, primirea şi aprobarea lui de către comandantul legiunii Chişinău, colonelul Teodor Meculescu[82].

În felul acesta exterminarea evreilor în lagărul Tătăreşti a devenit execuţia cea mai documentată şi a preocupat autorităţile militare până la mijlocul anului 1943. Vetu a fost judecat, dar nu pentru uciderea a 451 de evrei, ci pentru faptul că a jefuit de la victime câteva ceasuri, câteva inele de aur şi bani, în total câteva zeci de mii de lei (probabil fără să împartă prada cu subordonaţii săi)[83]. Comandantul lui Vetu, colonelul Mihalache, care a anchetat cazul în urma unor denunţuri ce i-au parvenit, l-a găsit vinovat de: „purtarea rea din obişnuinţă şi atitudine în serviciu şi în societate incompatibilă cu demnitatea unui ofiţer. Incapacitate morală, incompatibilă cu comanda unei unităţi şi conducerea unui serviciu"[84].

Metodele de asasinare ale jandarmilor

---

[74] *Idem*, 214.
[75] *Idem, Idem*.
[76] Vezi 70, p. 287.
[77] *Idem, Idem*.
[78] *Idem*, p. 286.
[79] *Idem*, p. 294.
[80] *Idem*, p. 295, vezi şi *Cartea Neagră,* III, p. 71-72; Ancel, *Documents*, V, nr. 30, p. 29.
[81] *Idem, Idem*.
[82] Dosar foarte secret despre căpitanul în rezervă I. Gh. Vetu. *Idem*, nr. 189, p. 360.
După uciderea evreilor, la 13 august, Inspectoratul jandarmeriei din Chişinău a trimis o dare de seamă procurorului general şi, la 19 august, încă o dare de seamă „după o coordonare anticipată cu Legiunea din Chilia". În darea de seamă se spune că „după ce au fost scoşi la munca câmpului, evreii de la Tătăreşti au refuzat lucrul, devenind agresivi; în acest fel au fost împuşcaţi 118 evrei, restul au fugit, şi acum sunt căutaţi". Dar Mihalache ştia foarte bine împrejurările în care au fost ucişi 451 de evrei la Tătăreşti. Vezi ordinul de arestare împotriva comandantului legiunii din Chilia. Din: Ancel, *Documents*, VI, nr. 27, p. 295. Aceste dări de seamă se află în: Ancel, *Documents*, V, nr. 45, 48.
[83] *Cartea Neagră*, III, p. 72. Ancel, *Documents*, V, nr. 123, p. 190-191; nr. 136, p. 241. Vezi şi dosarul secret despre Vetu (vezi 80). Dosarul a fost pregătit în biroul inspectorului general al jandarmeriei şi cuprindea recomandarea ca Vetu să fie dat în judecată sub învinuirea de tratare necorespunzătoare a averilor şi bunurilor evreilor. Dosarul cuprindea 25 de documente cu privire la activitatea lui Vetu şi despre uciderea a 451 de deţinuţi evrei în lagărul Tătăreşti (Arhiva Yad Vashem, Colecţia România 0-11/60; Ancel, *Documents*, V, nr. 189, p. 359-367).
[84] *Idem*, p. 363.

În regiunile rurale, jandarmii erau executanții principali ai ordinul de „curățire a terenului”. Fiecare dintre ei a ştiut, de la început, unde va fi plasat, care va fi compoziția legiunilor şi a secţiilor lor. Majoritatea jandarmilor au servit în aceleaşi locuri încă înainte de 1940 şi cunoaşterea terenului şi a evreilor din aceste locuri i-a ajutat să-şi ducă la îndeplinire misiunea[85]. Jandarmii erau comandați de generalul Ioan Mânecuță în Bucovina şi de generalul Ion Topor în Basarabia. Terenul de acțiune a fost împărțit între legiuni şi fiecare dintre ele a avut un comandant cu gradul de colonel sau locotenent-colonel. Legiunile erau împărțite în secții şi secțiile în posturi. În anumite sate (cele mari, în general) unde se aflau sediile plaselor (în secția Cinesăuți-Orhei, de pildă), acționa o forță care cuprindea şi o secție şi un post[86]. În aceste sate au fost împuşcați nu numai evreii localnici ci şi toți evreii care s-au aflat în raza de acțiune a secției[87].

Majoritatea jandarmilor au fost reangajați, după ce fuseseră liberați în anul 1940, ca urmare a pierderii Bucovinei şi a Basarabiei. Dar aceste forțe nu erau suficiente. Din cauza volumului misiunilor date jandarmeriei – lichidarea evreilor, identificarea şi arestarea de suspecți, dezertori, soldați din rămăşițele armatei sovietice, partizani şi paraşutişti sovietici – jandarmeria a fost întărită cu rezervişti şi cu soldați tineri, mobilizați pentru a servi o perioadă limitată în jandarmerie, în loc de a fi încorporați în armata regulată. Tineri de 18-21 de ani, numiți premilitari, au fost şi ei puşi la dispoziția jandarmeriei, după o scurtă pregătire. Aceşti tineri s-au evidențiat prin brutalitate, torturând şi ucigând evrei. Nu au lipsit nici voluntarii, majoritatea antisemiți, care s-au alăturat jandarmeriei din sentimente patriotice. Jandarmeria s-a bucurat şi de serviciile a tot felul de informatori care, din 1940, au supravegheat faptele locuitorilor. Au existat şi voluntari localnici, care au vrut şi au avut capacitatea să ajute la identificarea, arestarea şi uciderea evreilor. Evreul a fost prins într-o capcană fatală şi şansele lui de a se salva din ea au fost foarte mici.

În anul 1950, un tribunal din Bucureşti remarca:

„Răspândiți la posturi, rămaşi la inițiativa lor personală, şefii posturilor de jandarmi, ca şi ajutoarele lor, nu se limitează numai la simpla executare a ordinelor primite. Cei mai mulți dintre ei erau însuflețiți de ura în care au fost educați. Aveau o deosebită râvnă ca nici un evreu să nu scape şi unii dintre ei au inventat diverse mijloace de exterminare, pentru satisfacerea instinctelor lor sadice”[88].

Arestarea evreilor a fost prima acțiune executată de jandarmi. După aceea, în momentul sosirii lor în sate, au fost arestați „suspecții politic”. Majoritatea arestărilor s-au făcut cu sprijinul localnicilor şi al informatorilor şi, uneori, chiar preoți locali au ajutat la arestări[89].

Soldații români şi germani nu s-au oprit să omoare orice evreu întâlnit. Majoritatea unităților care au ajuns primele pe teritoriile cucerite n-au considerat că asasinarea evreilor face parte din misiunea lor. Dar comandanții români au crezut că evreii liberi constituie un „pericol” şi obişnuiau să-i aresteze şi să-i predea jandarmilor, care veneau pe urmele unităților militare. Evreii predați jandarmilor n-au avut nici o şansă să se salveze; ei au fost împuşcați imediat[90]. Mulți evrei din satele basarabeane au fost prinşi în casele lor iar alți au fost arestați

---

[85] Rechizitoriu de urmărire împotriva lui Eftimie, p. 444-445.

[86] Al doilea Rechizitoriu de urmărire contra căpitanului C. Popoiu, şi a unor comandanți de secții şi posturi ale legiunii de jandarmi din județul Orhei, în număr de 36, acuzați de încarcerarea evreilor din județul Orhei în ghetouri, de înființarea unui pluton de execuție şi de exterminarea a 900 de evrei din oraşe şi a sute de evrei din sate, 1950. Din: Ancel, *Documents*, VI, nr. 44, p. 497 (în continuare, al doilea Rechizitoriu de urmărire contra lui Popoiu).

[87] *Idem, Idem*.

[88] Rechizitoriu de urmărire contra căpitanului de jandarmerie Constantin Popoiu, a unor ofițeri şi funcționari cu grade inferioare din legiunea Orhei, în număr de 16, pentru vina de exterminare a evreilor din zonele rurale deportați (prin Rezina), violări de fete şi femei, confiscări de obiecte ale evreilor în drum spre lagărul Mărculeşti şi spre ghetoul din Chişinău, precum şi uciderea de evrei care nu puteau să păstreze ritmul, în drum spre Nistru, 1950. *Idem*, nr. 43, p. 512-513.

[89] *Idem*, p. 458. Preotul satului Budăi din județul Orhei i-a întâmpinat pe jandarmi cu pâine şi sare şi i-a anunțat imediat că trei evrei se ascund în sat: toți au fost prinşi şi împuşcați. În satul Hlenești a rămas în viață doar soția unui sătean localnic, care s-a botezat; dar a fost dusă de către țărani la comandantul postului din sat, Micolae Neagu, şi a fost împuşcată pe loc (*Idem*, p. 461).

[90] La Tribica din județul Orhei soldații au predat jandarmilor 25 de evrei pe care aceştia i-au ucis imediat (Rechizitoriu de urmărire împotriva lui Eftimie p. 449). La Suhuluceni, unitățile au predat jandarmilor patru evrei, pe care aceştia i-au împuşcat în aceeaşi zi. La Bieşti, jandarmii au ucis într-o casă zece evrei arestați de o unitate germană, şase bărbați, trei femei şi un copil. Vezi Rechizitoriul de urmărire contra a doi căpitani de jandarmerie de la Orhei, C. Popoiu şi I. Adamovici, şi a 32 de subofițeri, acuzați de aplicarea ordinelor de exterminare a populației evreieşti, de executarea evreilor din ghetoul Teleneşti şi a altor sute de evrei din satele din regiune, de torturi, jaf şi viol, 1950. Din: Ancel, *Documents*, VI, nr. 42, p. 470-471 (în continuare, Rechizitoriu de urmărire contra lui Popoiu şi Adamovici).

în timp ce încercau să fugă peste Nistru. Au fost şi evrei care s-au întors acasă din propria lor voinţă, fără să ştie ce soartă au avut, între timp, fraţii lor, ori au fost prinşi în aşezări improvizate. Toţi aceştia au fost împuşcaţi de jandarmi.

Ce soartă au avut evreii care n-au fugit din satele lor?

Ceea ce s-a petrecut în satul Teleneşti din judeţul Orhei poate să servească drept prototip. Legiunea de jandarmi care urma să se desfăşoare în târgurile şi satele din judeţul Orhei a venit din punctul de întâlnire de la Roman, la 14 iulie. Maiorul Filip Bechi, comandantul legiunii, a ordonat imediat să se trimită patrule ca să-i aresteze pe toţi evreii de la Teleneşti şi să-i aducă la o clădire mare din satul vecin, Budăi, transformat într-un fel de ghetou. În timp ce peste o sută de bărbaţi, douăzeci de femei şi un număr necunoscut de copii erau transportaţi spre ghetou, obiectele de valoare din casele lor au fost adunate şi depuse la sediul legiunii. Faptul nu era obişnuit; în general, jandarmii jefuiau bunurile evreieşti imediat, înainte de a-i ucide. În cazul de faţă, situaţia era diferită din cauza presiunii şi prezenţei comandanţilor legiunii printre jandarmi.

La 16 iulie, Bechi ordonă execuţia bărbaţilor din ghetoul improvizat[91]. Fiecare jandarm avea în supraveghere doi evrei. Lângă una din văile din apropiere, unul dintre ofiţeri a dat un semnal stabilit. Toţi evreii au fost împinşi în vale şi au primit ordinul să stea culcaţi şi să aştepte până va veni comandantul; coloana întârzia din cauza a patru bătrâni care mergeau încet. Când au venit şi aceştia, jandarmii i-au împins cu brutalitate la vale.

Bechi, adjunctul său Popovici şi trei dintre comandanţii secţiilor se găseau la faţa locului. Când s-a dat comanda, jandarmii au deschis foc, fără să mai ţină cont de ordinul precedent, ca fiecare să-i omoare „pe cei doi evrei care îi fuseseră atribuiţi”[92]. Apoi s-a trimis un grup de săteni, conduşi de un grad inferior, să îngroape cadavrele. A doua zi, comandantul legiunii şi trupele care nu erau destinate pentru Teleneşti au plecat spre Orhei (care nu fusese încă cucerit). La Teleneşti au rămas jandarmii repartizaţi comunei împreună cu o grupă de soldaţi şi jandarmi dintr-o forţă mixtă, denumită „plutonul de poliţie şi siguranţă”.

Două-trei zile mai târziu, jandarmii au fost puşi în stare de alarmă, din cauza unor maşini blindate observate în apropierea satului, despre care se bănuia că sunt sovietice. Comandantul plutonului şi-a adunat, în pripă, oamenii şi le-a ordonat să părăsească repede Teleneştiul şi să mărşăluiască în direcţia comunei Budăi. După ce jandarmii au părăsit satul, comandantul lor, Filip Mircu, şi-a amintit că în sat mai rămăseseră câţiva evrei – femei şi copii care nu fuseseră ucişi în noaptea de 16 spre 17 iulie – şi că aceştia trebuie executaţi „deoarece ei se vor unii cu sovieticii”[93]. El a ordonat jandarmilor să se întoarcă la Teleneşti. Când au ajuns la intrarea în ghetoul improvizat, Mircu a ordonat unui număr de 25 de jandarmi să intre în curtea clădirii şi să deschidă focul asupra unui grup de femei şi câtorva zeci de copii. Ordinul a fost îndeplinit şi femeile şi copiii din curte au fost transformaţi într-o masă informă sângerândă. Execuţia, sub o ploaie torenţială, a durat 2-3 minute. Apoi Mircu a ordonat câtorva soldaţi să intre în camere şi să scoată femeile care mai rămăseseră în viaţă. Şi aceste femei au fost împuşcate imediat. În curtea ghetoului s-au format bălţi de apă înroşite de sângele victimelor.

Mase de săteni se năpusteau pe câmpul de execuţie. Unul dintre sergenţi, cu ajutorul unui sătean, a încărcat cadavrele în căruţe pentru a le duce la locul de îngropare. Câteva femei, care nu muriseră încă, au fost îngropate împreună cu celelalte. În total au fost ucişi la Teleneşti, în diverse forme, peste 400 de evrei[94].

Descrierea asasinării evreilor într-unul din satele româneşti din Basarabia prezintă un exemplu complet şi concret al mijloacelor, metodelor şi atmosferei care a caracterizat exterminarea evreilor în răsăritul României: improvizaţia şi sălbăticia de neînchipuit a jandarmilor şi a populaţiei locale, şi lipsa de organizare (îndeosebi în ce priveşte locurile de îngropare).

Uneori s-au luat măsuri mai „ordonate”, probabil sub influenţa metodelor naziste (după cât se pare, ale ucigaşilor din *Einsatzgruppe* D, care a acţionat în regiune). Dar şi în metodele

---

[91] *Idem*, p. 459.
[92] *Idem*, p. 460.
[93] *Idem*, p. 461.
[94] Rechizitoriu de urmărire împotriva a 19 comandanţii, p. 207-208.

„ordonate” erau multe excepții. La Bălți, de pildă, a fost înființat un pluton de jandarmi cu misiunea clară de ucidere a evreilor din localitate. Comandantul plutonului a primit dispoziții cu privire la modul de lichidare a optzeci de evrei din oraș: „Până la sosirea evreilor, locotenent-colonelul Boulescu mi-a dat instrucțiuni de felul cum trebuie să se procedeze, şi anume: evreii vor fi executați în grupuri de câte zece. Fiecăruia dintre ei să-i dau o lopată cu care să-şi sape groapa, după care să comand «în genunchi», evreii fiind aşezați cu fața către groapă. Totodată mi-a ordonat ca, la un semnal de fluier dat de mine, ostaşii de sub comanda mea să deschidă focul. Acest ordin l-am executat întocmai... În timpul execuției, unul dintre evrei s-a întors cu fața către plutonul de execuție, dorind să privească moartea în față. Chestorul Agapie, care a observat acest lucru, s-a răstit la el, înjurându-l trivial şi spunându-i să se întoarcă”[95].

Un masacru organizat în acelaşi fel a fost executat în satul Derineu din județul Orhei; 25 de evrei au fost duşi spre un şanț antitanc; ei au fost aşezați cu fața spre şanț şi împuşcați, fiecare de câte un jandarm din spatele lui[96]. În satul General Poetaş din Basarabia, jandarmii au escortat zece evrei spre locul de execuție, la doi kilometri de sat. Aici au fost predați altei grupe de jandarmi, care i-a dus spre şanț şi i-a împuşcat[97]. La Bravicea, comandantul secției, Ioan Stoenescu, a organizat ad-hoc un pluton de execuție format din plutonieri; el a ordonat comandanților posturilor subordonate să se prezinte imediat „pentru a lua parte la executarea prin împuşcare a unui grup de evrei în număr de 40”[98].

Metodele de omor improvizate sau organizate, precum şi cele care vor fi dezbătute în continuare, au fost eficiente. Comandantul legiunii Orhei a reuşit să extermine „întreaga populație evreiască a județului Orhei”[99]. El l-a împuternicit chiar pe unul dintre comandanții de secții să controleze îndeplinirea în întregime a tuturor ordinelor privind exterminarea evreilor. În locurile în care evreii nu fuseseră încă exterminați, el a atras atenția asupra faptului că maiorul Filip Bechi veghează şi, acolo unde constată slăbiciune din partea subofițerilor, intervine şi pedepseşte[100]. Jandarmii au pus în aplicare, cu strictețe, instrucțiunile primite în armată în legătură cu deschiderea focului şi au adoptat comenzi, folosindu-se de ordine cod, în scopurile lor. De pildă, comanda „avion inamic”, care însemna culcarea imediată la pământ, a fost aleasă ca semnal convenit pentru împuşcarea de grupe mici de evrei, care, la auzul comenzii, se grăbeau să se întindă pe jos[101]. Lucrurile se complicau dacă se aflau acolo femei care nu cunoşteau terminologia militară. Printre metodele de omor poate fi inclusă şi înscenarea unui atac inamic asupra însoțitorilor. Unul dintre jandarmi striga „atac al inamicului”, şi toți deschideau foc asupra evreilor uluiți[102]. Opt evrei au fost uciși în felul acesta la Sărățeni. Uneori jandarmii deschideau foc asupra evreilor în timpul marşului[103]. Sute de evrei au fost uciși astfel, în grupuri mici.

Comandantul postului din Bieşti a sfătuit un grup de şase femei, trei bărbați şi un copil, pe care îi însoțea în afara satului, „să se odihnească pentru că drumul până la Orhei e lung” şi a strigat jandarmilor săi: „trageți, băieți!”[104].

Dumitru Gavrilă, şeful secției locale de jandarmi din Cinesăuți, împreună cu câțiva dintre oameni săi, a escortat, un grup de 27 de evrei la marginea satului şi le-a spus să se aşeze şi să se odihnească şi, în acelaşi timp, a ordonat jandarmilor să tragă în ei. După execuție, a controlat personal victimele şi a tras cu revolverul în cei care mai răsuflau[105].

---

[95] Rechizitoriu de urmărire împotriva lui M. Boulescu, comandantul legiunii Bălți a jandarmeriei, şi a unor ofițeri acuzați de colaborare cu unități SS în omorârea a treizeci de intelectuali evrei din Bălți, de organizarea omorârii a optzeci de evrei şi întemeierea lagărului Răuțel.
[96] Ordin de arestare împotriva lui Eftimie, p. 447.
[97] Rechizitoriu de urmărire împotriva lui Caracaş, p. 342.
[98] Rechizitoriu de urmărire împotriva a 19 comandanți, p. 207.
[99] *Idem, Idem*.
[100] *Idem*.
[101] Ordin de arestare a căpitanului de jandarmerie I. Adamovici, a unor subofițeri, sergenți, comandanți de plutoane şi posturi în legiunea Orhei a jandarmeriei, în număr total de 37, acuzați de executarea ordinelor de exterminare a evreilor în sate şi pentru inventarea de metode de omor. (Ordin de arestare împotriva lui Adamovici).
[102] Ordin de arestare împotriva lui Popoiu şi Adamovici, p. 470.
[103] *Idem*, p. 467.
[104] Ordin de arestare împotriva lui Adamovici, p. 513.
[105] Al doilea ordin de arestare împotriva lui Popoiu, p. 497.

Repeziciunea cu care au acționat jandarmii pentru uciderea evreilor a creat unele probleme. În câteva cazuri, din cauza retragerii temporare a armatei române, frontul s-a apropiat rapid de un sat în care jandarmii apucaseră să sosească. Astfel, la Horodiştea, şeful local s-a abținut să continue asasinarea evreilor găsiți acolo (şapte la număr), de teamă că împuşcăturile vor atrage atenția forțelor inamice din împrejurimi; de aceea i-a transferat la Minceni şi acolo au fost imediat împuşcați[106]. Din acelaşi motiv au fost transferați 15 evrei din Susleni, pe Nistru, la Vrapova. Dacă unii executau doar ordine, alții au găsit ocazia să manifeste exces de zel. Şeful postului din Negureni a prins 16 evrei, a ales o pivniță şi i-a dus să-i împuşte acolo, unul după altul. Doi plutonieri din satul vecin au venit să-l ajute „pentru a se amuza”[107]. Şeful postului Alcedar a strangulat cu propriile-i mâini un evreu, deoarece a crezut că focuri de armă fac prea mult zgomot[108].

Fireşte, nu toți jandarmii se bucurau să ucidă. Şefi de post transferau uneori evrei din zona lor de autoritate, în speranța că alții vor face munca murdară. Cel mai grăitor caz, în acest sens, este cel al comandantului postului Tarşova, Constantin Bădiu, implicat în uciderea evreilor din Negureni şi în uciderea a doi evrei la Alcedar.

El a găsit în satul lui doi tineri evrei şi i-a trimis la comandantul de la Alcedar, iar acesta i-a trimis înapoi. Atunci Bădiu i-a predat sergentului elev Diaconu Petre şi i-a spus: „fă ce vrei cu ei, Dumnezeu să vă ierte”. Cei doi tineri, de 17-18 ani, care au înțeles că soarta lor este pecetluită, l-au implorat pe Diaconu să-i lase în viață, şi el le-a răspuns: „Dumnezeu să vă ierte”, după care i-a împuşcat[109]. Nu toți evreii au fost ucişi pe loc. Câțiva, mai ales meşteşugari care erau de folos jandarmilor, au mai rămas în viață câteva luni. În casa locotenent-colonelului Nicolae Caracaş din Chişinău au lucrat câțiva blănari evrei care au fost luați din ghetoul oraşului, pentru recondiționarea şi ajustarea unor haine de blană furate de la evreii din acelaşi ghetou; după ce au terminat munca şi ei au fost împuşcați sau deportați[110].

Meşteşugari evrei au fost folosiți în oraşele din Basarabia şi la Cernăuți, după exterminarea şi deportarea majorității evreilor din regiune. Evreii din Banila pe Siret şi din Seletin din Bucovina, sosiți la Hotin în octombrie 1941, au găsit acolo 24 de evrei din târg, meşteşugari care nu fuseseră încă trimişi la moarte, întrucât populația locală şi autoritățile aveau nevoie de ei.

Îngroparea

Cea mai dificilă problemă pentru jandarmi o constituia nu execuția în sine, considerată ca o muncă „curată”, ci îngroparea victimelor[111]. Îmbrăcați în uniforme fără cusur, împodobiți cu vipuşcă albă şi încălțați cu cizme înalte lustruite oglindă, jandarmii făceau totul pentru a nu-şi murdări mâinile, uniformele şi cizmele.

În raportul anexat la primele cinci rapoarte ale *Einsatzgruppe* D trimise către Ribbentrop, la 30 octombrie 1941, comandantul poliției de siguranță SD relata:

„Modul în care românii se comportă cu evreii este complet lipsit de metodă. Nu aş avea nimic de reproşat numeroaselor execuții dacă pregătirile tehnice şi execuțiile ar fi suficient de corecte. În general, românii lasă cadavrele celor ucişi pe locul în care au fost împuşcați, fără să le îngroape. Unitățile *Einsatzgruppe kommando* au dat dispoziții poliției româneşti să acționeze într-o formă mai metodică în această chestiune”[112].

Membri ai SS şi ai unităților *Sonderkommando* R (ale germanilor localnici din Transnistria) şi câțiva ofițeri din *Wehrmacht* au protestat împotriva a ceea ce ei considerau, în aceste cazuri, lipsă de „perspectivă de lungă durată”. Metoda de a-i sili pe evrei să-şi sape

---

[106] Ordin de arestare împotriva lui Adamovici, p. 513.
[107] Ordin de arestare împotriva lui Popoiu şi Adamovici, p. 463.
[108] *Idem*, p. 464.
[109] *Idem*, p. 465.
[110] Rechizitoriu de urmărire împotriva lui Caracaş, p. 336.
[111] Rechizitoriu de urmărire împotriva a 19 comandanți, p. 112. În ziua sosirii lor la Chiperceni, jandarmii i-au arestat pe evreii satului, în număr de douăzeci şi, după câteva ore, i-au împuşcat. Cadavrele au fost lăsate la marginea satului fără a fi îngropate (al doilea ordin de arestare împotriva căpitanului Popoiu, p. 498).
[112] Documentele de la Nürnberg NO - 2651. Căpitanul Popoiu a găsit pe moşia lui o familie de evrei de trei persoane. El a ordonat comandantului jandarmeriei locale să-i execute şi cele trei victime au fost îngropate de țărani departe de moşie (al doilea ordin de arestare împotriva lui Popoiu, p. 499).

singuri gropile nu a fost adoptată de toți. Uneori se practica şi execuția prin înşelăciune sau execuția rapidă; atunci nu mai exista posibilitatea de a ordona victimelor să-şi sape singure gropile.

Deseori jandarmii s-au folosit de şanțurile (antitanc şi altele) săpate încă sub regimul sovietic. După prăbuşirea celor împuşcați în şanț, jandarmii îi sileau pe săteni să acopere cadavrele cu pământ, apoi se aducea o altă grupă de victime.

Deseori evreii erau împuşcați în vii (de care Basarabia este plină), şi cadavrele erau lăsate acolo; ucigaşii presupuneau că proprietarii vor îngropa morții[113].

În vara anului 1941 se puteau vedea pe drumurile şi pe câmpiile din Basarabia evrei păşind în rând, însoțiți de jandarmi şi, după ei, țărani şi slujbaşi ai primăriilor cu cazmale şi lopeți pe umeri, toți îndreptându-se spre terenurile de execuție. În majoritatea cazurilor, țăranii erau siliți numai la săparea gropilor sau la acoperirea cadavrelor, aşa cum s-a întâmplat la Ghirovan-Orhei după ce jandarmii au împuşcat 16 copii şi femei[114]. Țăranii erau mobilizați de jandarmi (care aveau competența s-o facă) iar slujbaşii de rând erau trimişi de primarii satelor, aşa cum s-a întâmplat la Bravicea[115]. Aceşti cetățeni se întorceau de la misiunile lor cu haine ale victimelor şi cu alte lucruri de valoare mică; obiectele de valoare şi banii le luau jandarmii[116].

Deseori jandarmii se îmbătau şi chefuiau toată noaptea după o asemenea „zi de muncă". În satul Grigorefca jandarmii şi-au permis o noapte de chef, după ce au ucis 60 de bărbați evrei şi înainte de a începe lichidarea altor 140, a doua zi; câțiva dintre camarazi au rămas pe câmpul de execuție pentru „a păzi cadavrele"[117].

Este cazul să subliniem încă două situații: folosirea de arme sovietice capturate şi înecări în masă. Jandarmii şi îndeosebi micii comandanți s-au folosit deseori de arme sovietice capturate în lupte; şi există dovezi că folosirea lor nu a fost întâmplătoare[118]. Uneori armele şi munițiile au fost aduse în mod special de la sediul legiunii, aşa cum s-a întâmplat la Grigorefca şi la Vaplova[119].

Cât priveşte înecul, râurile Prut şi Răuț şi, îndeosebi, fluviul Nistru, erau locuri preferate ale jandarmilor şi chiar ale unor unități militare române şi germane. Primele 300 de victime evreieşti din Storojineț au fost împinse de către jandarmi în apele Nistrului şi au fost împuşcate; alți şaizeci au reuşit să înoate până pe celălalt mal şi să se salveze[120]. La 6 august, jandarmi din compania 23 poliție au împuşcat 200 de evrei şi le-au aruncat cadavrele în Nistru[121]. Militari germani din *Einsatzgruppe* D. au tras, în ziua de 17 august, pe malul Nistrului, în 800 de evrei, care n-au fost în stare să traverseze fluviul şi să se întoarcă în Basarabia, aşa cum li s-a ordonat[122]. Cei ajunşi la Nistru în 6 august au văzut cadavrele ultimelor victime plutind pe fluviu[123]. Jandarmii care au acționat în nordul Bucovinei la începutul lunii iulie au aruncat evrei în Prut şi au tras în ei, sau, invers, întâi i-au împuşcat şi apoi le-au aruncat cadavrele[124]. În mod special oribile prin cruzimea lor au fost crimele comise de jandarmi răzleți. Ei au ucis evrei sau familii de evrei, găsite în sate. Nu era nici o

---

[113] *Idem*.
[114] Ordin de arestare împotriva lui Popoiu şi Adamovici, p. 465.
[115] Ordin de arestare împotriva lui Eftimie, p. 465.
[116] Ordin de arestare împotriva lui Popoiu şi Adamovici, p. 470.
[117] Rechizitoriu de urmărire împotriva lui Caracaş, p. 341.
[118] 500 de evrei au fost executați la Mărculeşti de către Mihăilescu folosind o „armă automată de producție rusească provenită din captură" (Rechizitoriu de urmărire împotriva executanților pogromului de la Iaşi, p. 410).
[119] Rechizitoriu de urmărire împotriva lui Caracaş, p. 342; Rechizitoriu de urmărire împotriva a 19 comandanți, p. 208.
[120] Metoda de execuție obişnuită consta în împingerea evreilor în fluviu şi împuşcarea celor care încercau să ajungă înotând pe malul opus; majoritatea femeilor şi copiilor, care nu ştiau să înoate, s-au înecat imediat (*Cartea Neagră*), III, acte 20-26, p. 65-70).
[121] Raport de la Inspectoratul jandarmeriei din Chişinău către marele pretor cu privire la omorârea a două sute de evrei şi aruncarea cadavrelor în Nistru, din: Ancel, *Documents*, V, nr. 35, p. 42. Armata a III-a a deschis o cercetare pentru a descoperi cine a fost responsabil pentru crimă. Doi supraviețuitori evrei au prezentat o descriere exactă a felului în care au fost înecate cadavrele în fluviu. *Cartea Neagră*, III, acte 23-24, p. 67-69.
[122] *Idem*, p. 38.
[123] *Idem*, p. 82.
[124] Rechizitoriu de urmărire împotriva lui Caracaş, p. 341.

nevoie să-i înece; a fost doar expresia impulsurilor sadice ale ucigaşilor sau a nevoii lor de a găsi noi metode de ucidere[125].

Şi jandarmii repartizaţi de-a lungul Nistrului şi-au însuşit soluţia înecării. Ei au folosit-o în a doua etapă a exterminării, când numărul evreilor s-a redus din ce în ce şi jandarmii aveau mult timp liber. Uciderea unui evreu în apele fluviului simboliza, în ochii lor, lichidarea stăpânirii străine; era un fel de purificare fizică a ţării de elementele străine din interior. Nu există o statistică a evreilor înecaţi în apele Nistrului, dar este sigur că numărul lor a depăşit 20.000. În cele mai cunoscute cazuri au fost implicaţi cetăţeni români ulterior judecaţi drept criminali de război în tribunalele din România. Un astfel de caz a fost Ion Foamete, şeful postului de jandarmi Zăhaicani, care împreună cu sergentul major de la acelaşi post, Dumitru Vijelie, au escortat la malul Nistrului o femeie cu doi copii de 13-14 ani. Erau singurii evrei prinşi în raza acestui post; sub ameninţarea armelor, Foamete şi Vijelie i-au obligat pe cei trei să intre în apă.

Einsatzgruppe *românească*

Serviciul Special de Informaţiuni (SSI) a înfiinţat, la ordinul expres al lui Antonescu, cu puţin înainte de 21 iunie, un organ compus din cca. 160 de oameni, cu scopul „obţinerii de informaţii pentru apărarea frontului armatei române faţă de spionaj, sabotaj şi acţiuni teroriste”[126]. Acest organ a primit denumirea de „Eşalon operativ” sau „Eşalon special”; el a aparţinut Serviciului de Informaţiuni, şi se aseamănă, prin câteva din caracteristicile lui vizibile, cu unităţile *Einsatzgruppen* germane. Concepţiile rasiste şi antisemite ale lui Antonescu nu erau identice cu cele ale lui Hitler. Mai mult decât atât, unitatea românească la care ne referim aici a fost organizată ad-hoc, în preajma invadării Uniunii Sovietice, iar personalul nu a fost ales şi instruit cu meticulozitate. În acelaşi timp, nu putem să ignorăm sentimentele lor antisemite. Eşalonul operativ era împărţit (asemănător cu *Einsatzgruppe*) în unităţi mai mici denumite echipe[127]. Chestiunea colaborării dintre *Einsatzgruppe* şi „Eşalonul operativ” nu a fost încă suficient clarificată până în prezent. Comandantul direct al Eşalonului a fost Eugen Cristescu. La 18 iunie el şi oamenii săi au plecat spre nordul Moldovei. Câteva zile mai târziu (înainte de 22 iunie), Cristescu a fost văzut la Statul Major al armatei române, la Piatra Neamţ; acolo, se presupune că s-a întâlnit cu Ohlendorf (comandantul *Einsatzgruppe* D), dar nu există, în acest sens, nici o dovadă scrisă. Prima acţiune a Eşalonului a avut loc la Iaşi, în zilele de 29-30 iunie, cu sprijinul unităţilor armatei germane. Peste cincisprezece mii de evrei au fost ucişi acolo.

De la Iaşi, Eşalonul a continuat, împreună cu Armata a IV-a română, spre Basarabia. La Chişinău a colaborat cu *Einsatzkommando* 11 b, la programul descris în rapoartele sale din 4 şi 7 august[128]. Fără îndoială că, din momentul în care Eşalonul şi unităţile poliţiei româneşti au trecut Prutul, ele au colaborat cu unităţile *Einsatzkommando* şi în majoritatea cazurilor au fost sub influenţa lor directă şi au acţionat sub îndrumarea lor.

Relaţiile dintre diversele unităţi ale *Einsatzgruppe* D şi armata română, jandarmeria, poliţia şi Eşalonul operativ erau departe de a fi ideale.

Germanii au fost mulţumiţi doar atunci când românii au acţionat după directivele lor. La Chişinău, de exemplu, s-a înfiinţat un ghetou, după ce Antonescu şi *Einsatzkommando* 11 a au ordonat comandantului militar român să facă acest lucru (raport din 4 august)[129]. La Bălţi, colaborarea dintre poliţia românească şi *Einsatzkommando* 10 a s-a bucurat de succes

---

[125] Comandantul staţiei Chiţcani, Vasile Lungu, a apucat un evreu din satul lui, l-a legat şi l-a dus la podul de peste râul Răuţ; l-a aruncat peste parapet şi l-a înecat. Claud Marin, comandantul staţiei din Modovate, a arestat şase evrei, i-a legat unul de altul şi i-a dus la malul Nistrului. Acolo i-a predat lui Nicolae Capriceanu, soldat de sub comanda lui, şi i-a ordonat să tragă în ei. „Capriceanu i-a dus pe evrei la malul fluviului şi, împreună cu Ismane, ţăran localnic, după un semn stabilit, i-a împins înspre fluviu, în aşa fel încât au căzut imediat în apă. Cu scopul de a raporta comandantului său că i-a executat pe evrei prin împuşcare şi nu prin metoda sadică de înecare, a tras câteva gloanţe în aer” (Ordin de arestare împotriva lui Popoiu şi Adamovici, p. 516).

[126] Mărturia lui Eugen Cristescu, fostul comandant al SSI, din: *Cartea Neagră*, II, p. 43, 51. *Einsatzgruppe* au fost constituite cu scopul de a asigura spatele unităţilor combatante şi de a întări armata. Vezi Rechizitoriul de urmărire la Tribunalul din München împotriva unuia dintre comandanţii *Einsatzgruppe* D, Paul Johannes Zapp. Din: Ancel, *Documents*, VI, nr. 47, p. 545.

[127] Mărturia lui Eugen Cristescu, *Idem*.

[128] Documentele de la Nürnberg, NO – 2851.

[129] *Idem*, NOKW – 3233, NO – 2952.

şi, în raportul german din 29 iulie, se comunica faptul că poliția românească a acționat „după directivele oamenilor *kommandoului*”[130], în modul brutal în care s-a comportat față de evreii din oraş şi din împrejurimi.

Dar, de fiecare dată când românii au acționat neplanificat, când n-au şters urmele execuțiilor de masă şi au acționat prin jaf, viol sau împuşcături pe străzi, când n-au îngropat cadavrele sau când au primit mită de la evrei, au provocat mânia naziştilor. Schimburile de scrisori, protestele şi dispozițiile în această privință nu trebuie să-l inducă în eroare pe cititor; germanii erau furioşi de lipsa de organizare şi planificare şi nu din cauza crimelor în sine. În scrisoarea din 14 iulie 1941, trimisă Statului Major al armatei române la ordinul generalului von Schobert, comandantul Armatei a 11-a, se protesta contra modului în care soldații români au omorât evrei lângă satul Taura, din județul Bălți. El a descris comportamentul unităților româneşti şi a concluzionat că acestea au lovit în prestigiul armatei române şi al armatei germane în ochii opiniei publice internaționale. În scrisoare el cerea să se ia măsuri pentru evitarea repetării unor cazuri de acest fel în viitor (este vorba de doi evrei care au reuşit să fugă şi despre cadavre care n-au fost îngropate)[131].

Rapoartele trimise de diversele unități ale *Einsatzgruppe* D şi cele ale *Feldgendarmerie* erau pline de informații cu privire la execuții şi jafuri şi despre modul de acțiune neorganizat al românilor. De fiecare dată când acțiuni de acest fel au fost întreprinse nu numai împotriva evreilor ci şi împotriva ucrainenilor din Bucovina şi Basarabia, germanii s-au grăbit să protesteze[132]. De asemenea, de fiecare dată când românii nu erau eficienți sau insuficient de duri în timpul tratamentului aplicat evreilor, germanii au protestat, exprimându-şi nemulțumirea. În raportul din 11 iulie trimis de comandantul *Einsatzkommando* 10 b, au fost menționate furturile de la Făleşti[133]. În aceeaşi zi, *Einsatzkommando* 10 b mai aducea un argument: „măsurile luate împotriva evreilor până la intrarea *Einsatzkommando* erau lipsite de orice planificare”[134]. În alt raport, din 14 august, Biroul Central de Securitate al Reichului (RSHA) sublinia că soluționarea problemei evreieşti de către români în regiunea dintre Nistru şi Nipru a fost dată pe mâini necorespunzătoare[135]. Românii au ucis şi au jefuit evrei fără ordine şi fără metodă, şi nu după metoda germană. De pildă, în raportul de la 10 iulie 1941, *Einsatzgruppe* D a dat următoarele dispoziții către *Einsatzkommando* 10 b: Trebuie continuată cu mai multă atenție tratarea problemei evreieşti pe teritoriul românesc; noi trebuie să surprindem adunările evreieşti şi să demolăm conspirațiile lor, pentru a-i instiga pe români împotriva spionajului evreiesc şi, în felul acesta, să avem posibilitatea să intervenim[136].

Date cu privire la exterminare în prima etapă

La 29 decembrie 1930, trăiau în Basarabia (inclusiv Hotin) 206.958 de evrei, şi în Bucovina 107.975[137]. În timpul regimului sovietic (iunie 1940 – iulie 1941), în Basarabia şi nordul Bucovinei numărul lor a crescut, îndeosebi în marile oraşe Chişinău şi Cernăuți. La 1 septembrie 1941, armata română a organizat un recensământ special al populației în regiunile recucerite de la ruşi[138]. În urma acestui recensământ, autoritățile româneşti au remarcat: „La acea dată au trăit în cele două provincii 126.434 locuitori aparținând naționalității evreieşti, parte din ei liberi şi parte în lagăre”[139]. Aceste date nu sunt precise şi, paralel cu ele, există statistici secrete, din care rezultă că numărul de evrei a fost inițial mult mai mare. Mai presus de orice îndoială este că în decurs de un an majoritatea evreilor din Basarabia au dispărut şi în

[130] *Idem*, NO – 2952.
[131] *Cartea Neagră*, III, nr. 14, p. 55-56.
[132] Documentele de la Nürnberg, NO – 2651, NO – 2934, NO – 2938, NO – 2949, NO – 2950.
[133] *Idem*, NO – 2934.
[134] *Idem, Idem*, precum şi NO – 2939.
[135] *Idem*, NO – 4540; *Ereignismeldung* Ud SSR, NO – 52.
[136] Documentele de la Nürnberg, NOKW – 3453.
[137] „Buletinul Demografic al României”, anul V, no. 3, martie 1936, „al populației evreieşti din România”, 1943, p. 25, 145; Copie în Ancel, *Documents*, I, nr. 45, p. 274-276, 305-322.
[138] *Die Bevőlkerungszählung in Rumänien 1941*, Viena, 1943.
[139] I. Calafeteanu & M. Covaci, *Situation of the Jews in Bessarabia, Bukovina and „Transnistria” in the 1941-1944 Years*, Bucharest 1983, p. 8 (copia *Idem*, X, nr. 182, p. 487).

Bucovina au rămas circa 17.000 de evrei înainte de al doilea şi ultimul val de deportare, din iunie 1942.

Numărul evreilor surghiuniţi de către autorităţile sovietice înainte de izbucnirea războiului sau mobilizaţi în Armata Roşie sau care au fugit din faţa trupelor româneşti şi germane nu depăşeşte 30.000-40.000.

Numărul evreilor în diverse judeţe

	JUDEŢUL	29.12.1930	1.9.1941	mai 1942
Bucovina	Cernăuţi	51.681	49.497	16.794
	Câmpulung	7.748	6.572	76
	Rădăuţi	11.397	6.494	72
	Storojineţ	15.397	4.312	60
	Suceava	6.697	5.074	31
	Dorohoi	14.874	11.547	2.316
	TOTAL	107.975	83.497	19.349
Basarabia	Bălţi	31.916	2.923	-
	Cahul	4.444	47	-
	Cetatea Albă	11.400	55	-
	Hotin	36.132	21.468	126
	Ismail (inclusiv Chilia)	6.433	1.389	1
	Lăpuşna (inclusiv Chişinău)	50.603	10.311	100
	Orhei	19.566	360	-
	Soroca	29.510	36.014	-
	Tighina	16.954	58	-
	TOTAL	206.958	72.625	227
TOTAL GENERAL		**314.933**	**156.122**	**19.576**

Cu toate că presa românească n-a dezvăluit adevărul despre campania de exterminare[140], guvernatorul Basarabiei, generalul Voiculescu, a declarat la sfârşitul lui august 1941 – cu intenţia de a-i impresiona pe români cu contribuţia sa la „reconstrucţia" Basarabiei – că a ordonat pregătirea unui recensământ general, adăugând: „problema evreiască a fost rezolvată în Basarabia. În satele basarabeane astăzi nu mai este nici un evreu iar în oraşe, pentru evreii care au mai rămas, s-au înfiinţat ghetouri"[141].

[140] Statisticile pe care le-a pregătit departamentul de statistici al Centralei Evreilor pe baza datelor furnizate de către Institutul Central de Statistică prezintă un tablou exact al demografiei evreieşti în cele două provincii. Vezi şi *Die Bevölkerungszählung in Rumänien*; recensământul special al populaţiei evreieşti în provinciile Basarabia, Bucovina şi judeţul Dorohoi, 1930-1942 (Ancel, *Documents*, I, nr. 40, p. 324); *Cartea Neagră*, III, nr. 1, p. 41-42.

[141] „Curentul", 27.8.1941.

Pogromul de la Bucureşti
21 – 23 ianuarie 1944

Radu Ioanid

La 10 ianuarie 1941, în şedinţa Consiliului de Miniştri reproşând ministrului de Interne, legionarul Mircea Petrovicescu, că nu a internat în lagăre, conform unui ordin prealabil, pe evreii intraţi clandestin în România, Antonescu spunea «acum îţi dau ordin categoric: băgaţi în lagăre pe toţi jidanii intraţi în ţară clandestin, pentru că s-au apucat de comerţ, de comunism, de tot felul de agitaţii»[1].0 zi mai târziu, în ultimul Consiliu de Miniştri al Guvernului legionar, Antonescu se arăta vădit îngrijorat de dezastrul economic provocat de membrii Gărzii de Fier. «Se petrec lucruri groaznice pe toată suprafaţa ţării. Ţara este bolşevizată. Au intrat bolşevicii în Mişcarea Legionară. Astfel, la Brăila, s-au scos în timpul sărbătorilor toţi jidanii – intelectuali, avocaţi, medici, rabini, tineri, bătrâni – fără nici o deosebire si fără nici o consideraţie şi au fost puşi la curăţatul zăpezii în oraş. La Buzău, un rabin bătrân a fost scos la curăţatul zăpezii. Sunt lucruri oribile care se petrec în ţară. Se duc la prăvăliile jidanilor şi iau fondul de comerţ, distrugând astfel comerţul şi creditul. În această situaţie ne vom pomeni peste două luni cu o catastrofă economică. Fabricile nu mai trimit materiale fabricate pentru că jidanii care au prăvălii nu mai cumpără marfă»[2].

Principalul motiv de îngrijorare al lui Antonescu era starea de dezastru economic pe care o introduseseră legionarii. Aceştia s-au folosit de puterea pe care o aveau în cadrul aparatului de stat în general şi în cadrul celui poliţienesc în special pentru a jefui. Întreg procesul de „românizare" nu a fost pentru cele mai multe dintre cadrele legiunii decât un pretext de jaf. Marea majoritate a fondului de comerţ „preluat" de legionari a fost distrus în scurt timp el nemaiavând deci nici un rol economic. Acest fenomen, accentuat la scară naţională, a afectat serios economia românească. Şi aici interesele lui Antonescu, militar antisemit, care urmărea lichidarea economică şi numerică a evreilor în mod treptat şi cu respectarea cadrului legal (creat de el) coincideau cu interesele Germaniei care, în perspectiva apropiată a războiului contra URSS, avea nevoie de o economie românească în stare de funcţionare si nu de haos economic. În plus, pentru Germania, România reprezenta o importantă sursă de petrol.

Încă din 1935, petrolul românesc începe să reprezinte o preocupare pentru autorităţile de la Berlin. „În cursul verii anului 1938 situaţia se modifică din temelii şi petrolul românesc devine una din problemele principale ale diplomaţiei germane"[3]. De altfel, într-o scrisoare adresată la 8 august 1940 primului-ministru român Ion Gigurtu, Goering condiţiona ameliorarea relaţiilor româno-germane de mărirea livrărilor de petrol românesc către Germania[4]. Relaţiile dintre Garda de Fier şi Berlin nu au fost simple şi liniare. Dacă NSDAP, SD şi SS i-au sprijinit pe legionari, nu acelaşi lucru se poate spune despre Wilhelmstrasse, Ministerul Economiei sau OKW, care se temeau, pe bună dreptate, ca Garda de Fier, odată ajunsă la putere, să nu „dezorganizeze complet economia românească şi în special economia petrolieră, perspectivă îngrozitoare în momentul în care se punea problema aprovizionării regulate şi abundente cu petrol românesc»[5]. Mai era un factor care făcea să se încline, la Berlin, balanţa în favoarea lui Antonescu: armata română care, în pofida unor simpatii nutrite de o parte dintre ofiţerii superiori pentru Garda de Fier, nu era dominată de legionari. Relaţiile încordate dintre legionari şi Antonescu nu au scăpat Berlinului. Încă la 23 noiembrie 1940 într-o conversaţie pe care Sturdza, ministrul de Externe legionar, a avut-o cu omologul său german Ribbentrop, acesta din urmă afirma: «Nu fiţi nerăbdători... Partidul-Armata; Armata-Partidul. Nu pierdeţi din vedere aceste două elemente. Nu vă sfădiţi niciodată cu armata, căci aveţi tot atâta nevoie de ea, pe cât are ea nevoie de voi. Luaţi exemplu de la noi»[6].

O zi mai târziu, Sturdza avea să primească acelaşi sfat de la feldmareşalul Keitel: «Daţi-mi voie să vă dau un sfat: legaţi-vă de armată. Uitaţi-vă ce admirabil s-a făcut la noi întrepătrunderea între aceste două elemente: armata si naţional-socialismul. Azi nu mai formăm

decât un tot. Urmați exemplul nostru»[7]. La curent cu punctele de vedere formulate în cadrul acestor întrevederi, Antonescu a pus în relief vechile sale legături cu Codreanu şi – implicit – ascendența sa asupra noii generații de legionari. În acelaşi timp, el a împiedicat pe Sturdza să participe la convorbirile sale cu Hitler.

La 14 ianuarie 1941 Ion Antonescu îl vizitează din nou pe Hitler care manifestă deplină înțelegere față de greutățile interne ale dictatorului român, spunându-i că «dificultatea de căpetenie provine din faptul că se găsesc întotdeauna elemente care nu-şi dau seama că revoluția nu este o stare ce trebuie permanentizată, ci că ea trebuie urmată cât mai repede de o activitate constructivă». Continuându-şi firul gândurilor, cancelarul îşi aminteşte cu oarecare vivacitate în glas «cum a fost silit, în urmă cu 6-7 ani, să înlăture elementele care nu înțelegeau acest lucru. Nu este exclus, a adăugat el, ca generalul Antonescu să fie obligat să procedeze la fel»[8]. La sfârşitul întrevederii, la întrebarea lui Antonescu „şi ce faceți cu fanaticii?", Hitler dă un răspuns fără echivoc: «Trebuie să te debarasezi de ei; există în fiecare mişcare militanți fanatici care îşi închipuie că, distrugând totul, îşi fac datoria... aceşti oameni trebuie împiedicați să facă rău»[9].

E limpede că, în sprijinul acordat de Berlin lui Antonescu împotriva Gărzii de Fier au prevalat considerentele economice şi militare asupra celor ideologice. Acest lucru reiese şi din afirmațiile făcute la începutul lui Februarie 1941 de Neubacher, ministru însărcinat cu problemele economice în cadrul Ambasadei Germaniei la Bucureşti, cu prilejul unei convorbiri cu Franklin Mott Gunther, ministrul SUA în capitala României. „Observând că tot ce se făcuse în domeniul «românizării» întreprinderilor trebuia anulat, (Neubacher) spunea: evreii trebuie să plece, dar ei vor fi lichidați treptat şi în conformitate cu legile şi regulamentele ce vor fi promulgate"[10]. La 18 ianuarie 1941 Ion Antonescu a desființat posturile de „comisari de românizare" de pe lângă întreprinderile comerciale şi industriale. El aprecia că, prin aceste posturi, o „idee excepțională" fusese tradusă în practică în mod „dezastruos".

Evident, măsura de desființare a „comisarilor de românizare" a fost considerată de conducerea „Gărzii de fier" ca un atac direct şi fățiş împotriva puterii ei. După întoarcerea generalului Antonescu din Germania, tensiunea dintre acesta şi Garda de Fier se accentuează, legionarii cerând deschis demiterea lui Antonescu si crearea unui guvern legionar „pur", condus de Horia Sima. Împuşcarea la Bucureşti a maiorului german de aviație Doring, probabil de către un agent al Intelligence-Service-ului britanic, a fost folosită de ambele părți ca pretext pentru declanşarea ostilităților. La 20 ianuarie 1941, Ion Antonescu demite pe titularul Ministerului de Interne, generalul Petrovicescu, omul de încredere al Legiunii si membru al acesteia, pentru incapacitatea de a fi asigurat protecția maiorului german. De asemenea Antonescu demite şi pe Al. Ghica, directorul general al poliților ca şi pe Constantin Mamuica, director în Ministerul de Interne. Legionarii resping aceste demiteri şi-şi înarmează masiv partizanii. Ei se baricadează înarmați în localul Siguranței, în sediul Prefecturii poliției capitalei, în sediul lor central din str. Roma ca şi în Cazarma gardienilor publici, în seara zilei de 21 ianuarie, rebeliunea legionară era generalizată în țară. Prin Wilhelm Fabricius, ministrul Germaniei la Bucureşti, Berlinul încearcă să medieze între beligeranți, preferând ca legiunea să recunoască autoritatea generalului Antonescu. În acest timp, din ordinul personal al lui Hitler, trupele germane staționate în România se aflau la dispoziția lui Antonescu. La 6 februarie, Manfred von Killinger, noul ministru al Germaniei la Bucureşti, afirma: «Astăzi, Domnia-Sa generalul Antonescu este stăpân pe situație. Şi nici nu putea fi altfel, în nici un caz, deoarece armata germană se găsea la dispoziția sa, ca o ultimă rezervă conform ordinului Fuhrerului»[11]. De altfel, în seara zilei de 22 ianuarie, Hitler îl asigura telefonic pe Antonescu de sprijinul său, legătura fiind stabilită prin misiunea militară germană din Bucureşti[12]. În acelaşi timp, elemente ale S.S. şi ale S.D. de la Bucureşti aveau să sprijine legiunea, în „Memoriile" sale, Walter Schellenberg[X] îl prezintă pe Reinhardt Heydrich ca pe instigatorul puciului legionar din ianuarie 1941[13].

În seara zilei de 22 ianuarie 1941, armata română lichidează rebeliunea legionară, «în cursul acestei operațiuni, şi-au pierdut viața 21 de ofițeri, subofițeri şi soldați, iar 53 de militari

[X] Unul dintre fruntaşii serviciului de spionaj al partidului nazist.

au fost răniți»[14]. În întreaga țară au fost asasinate 374 de persoane şi au fost rănite 380, existând posibilitatea ca aceste cifre să fie minime[15]. La Bucureşti, în cursul rebeliunii, au fost uciși 120 de evrei.

Evident, propaganda legionară i-a desemnat pe evrei ca adversari ai legiunii şi ca autori ai conflictului dintre aceasta şi generalul Antonescu. Într-un manifest semnat de Viorel Trifa, preşedintele studenților legionari, se spunea: «protectorii şi apărătorii acestui asasin de origine greacă, sunt: Eugen Cristescu, şeful serviciului secret şi fost om de încredere al lui Armand Călinescu şi Alexandru Rioşianu, omul jidovilor şi al grecilor... Cerem înlocuirea tuturor persoanelor jidovite din guvern»[16].

Un articol publicat în organul mişcării legionare, „Cuvântul" afirma: „Astăzi ca şi ieri avem în fața noastră pe toți jidanii şi tâlharii țării"[17]. Alte manifeste legionare, ca cel semnat de Dumitru Grozea, şeful corpului muncitoresc legionar, desemna ca adversar „blestemata hidră masonică (ce) îşi arată colții prin rânjetul sinistru al jidovitului Alex. Rioşianu"[18]. Alt manifest legionar publicat în ziarul „Cuvântul" se intitula „Cum a fost organizat complotul iudeo-masonic" şi preciza, cerând unirea dintre armată şi legiune: „Dacă e vorba de tras cu arma să nu facem țintă unii din alții; avem, ştiți bine, în cine să tragem"[19].

În legătură cu evreii uciși în cursul rebeliunii legionare Horia Sima, liderul mişcării legionare avea să afirme mai târziu: «Aceşti evrei au căzut victima instinctelor necontrolate ale unor elemente de la periferia legiunii, scăpate de sub comandă, în momentul când şefii de unități legionare erau ocupați să îndiguiască rebeliunea. Victimele populației evreieşti din Capitală trebuie aşadar mai degrabă trecute în contul riscurilor pe care şi le-a asumat conducerea ei când a uneltit provocarea conflictului intern»[20]. Deci, responsabilitatea masacrelor antisemite din Bucureşti ar fi revenit... conducerii comunității evreilor şi „elementelor periferice" ale legiunii.

În fapt, întreaga propagandă şi practică politico-economică a guvernării legionare nu au fost decât o imensă incitare la pogrom, în condițiile de haos create de lupta armată pentru putere între legiune şi Antonescu, mulți legionari au crezut că sosise momentul „marelui pogrom".

În timpul rebeliunii legionare, au fost uciși la Bucureşti cel puțin 120 de evrei. „Cartea Neagră" a lui Matatias Carp conține lista nominală a 116 victime, la care se adaugă patru cadavre neidentificate[21]. Această listă coincide aproape în întregime cu lista victimelor rebeliunii legionare publicată la 20 septembrie 1941 de «The Record, Monthly News Bulletin»[22] editat de «United Romanian Jews From America».

Pe această listă a victimelor, publicată la New York, figurează, de asemenea, numele lui Teodor Gherber şi al lui Lucian Rosen uciși de legionari înainte de rebeliune ca si numele lui Max London, asasinat de legionari după rebeliune[23]. În cursul unei întrevederi între Ray Atherton, şeful Diviziei pentru Europa a Departamentului de Stat al S.U.A. şi Brutus Coste, însărcinatul cu afaceri al României la Washington, acesta din urmă indica cifra de 118 evrei morți la Bucureşti, afirmând că aceste crime s-au datorat unor elemente „iresponsabile" şi „marginale". Această sursă documentară privind şi numărul de victime ale pogromului de la Bucureşti este citată de Raul Hilberg care menționează, de asemenea, şi surse germane şi americane cu un număr de 630 de morți şi 400 de dispăruți[24]. Totuşi, este probabil ca aceste cifre să fie exagerat de mari. Comunitatea Evreilor din Bucureşti avea posibilitatea să țină o evidență strictă a numărului de victime. Faptul că, în 1946-1947, la publicarea „Cărții Negre" se reia cifra de 120 de evrei uciși la Bucureşti în cursul rebeliunii legionare este un argument în favoarea acestei ipoteze.

Majoritatea asasinatelor din timpul celor trei zile ale rebeliunii legionare au avut loc în pădurea Jilava. Au mai avut loc asasinate la Abator, pe şoselele Fundeni şi Pantelimon, în cartierul Bucureştii Noi, pe diverse străzi sau în case particulare. În ziua de 21 ianuarie 1941 la sediul legionar "Ing. Gheorghe Clime" din Calea Călăraşi nr.37 au fost aduşi aproximativ 200 de evrei, care au fost închişi în podul şi pivnița casei. Întâi au fost jefuiți de toate obiectele de valoare şi apoi obligați să circule pe scări între pod şi pivniță sub o ploaie de lovituri, pe fiecare treaptă aflându-se câte un legionar care lovea cu bâta sau cu ranga de fier. De asemenea, erau loviți şi într-o cameră specială, cu vâna de bou şi cu vergi metalice; loviturile se aplicau pe față,

pe fese, pe palme şi pe tălpi. Arestaților li s-a dat să bea apă dintr-o oală în care rabinul Gutman, unul dintre cei torturați, se spălase de sângele provenit dintr-o lovitură la cap. În dimineața zilei de 22 ianuarie cei arestați au fost împărțiți în două grupuri, la întâmplare. Primul grup a fost dus la Străuleşti, o periferie a Bucureştiului, unde au fost bătuți încă două zile. S-au tras gloanțe deasupra capului lor după care, jefuiți de haine şi încălțări, au fost eliberați. Numai în cămaşă au mers pe jos 16 km până în oraş. Al doilea grup, compus din aproximativ 90 de evrei, a fost încărcat în autocamioane şi dus pe şoseaua Giurgiului, unde, în pădurea Jilava, au fost toți împuşcați cu 1-3 gloanțe, trase mai ales în cap. Câteva dintre victime, aflate în primul camion, au fost împuşcate lângă podul peste râul Sabar. Li s-au furat îmbrăcămintea, încălțămintea şi dinții de aur din gură. Au fost găsite în pădurea Jilava 86 de cadavre[25]. Câteva victime, doar rănite, au reuşit să scape. Printre ele si rabinul Gutman, salvat ca prin minune, deşi se afla lângă fiii săi lancu şi losef Gutman care au fost împuşcați. După plecarea asasinilor, rabinul Gutman a pornit spre Bucureşti pe şosea. A întâlnit doi jandarmi români care 1-au lăsat să-şi continue drumul. Dar a fost apoi arestat de santinele germane care 1-au condus la primăria comunei Jilava, unde se mai aflau şapte evrei, unii răniți. Seara, toți au fost duşi din nou în pădure, unde au fost împuşcați. Dar rabinul a supraviețuit şi de data aceasta. Doi legionari care jefuiau cadavrele de haine au cerut să-1 împuşte, dar s-au răzgândit. Ajuns din nou la primăria Jilava, a fost crunt bătut, i s-a smuls părul din cap şi din barbă şi i s-a spus că va fi împuşcat. Totuşi, a fost eliberat de către jandarmi, însoțit de unul dintre ei, s-a reîntors în pădure, unde, căutând trupurile fiilor săi morți, a scris pe ele cu un creion chimic numele lor, pentru a putea fi identificați mai târziu[26].

Martiriul rabinului Gutman este descris şi în relatarea lui Miguel A. Rivera, fostul însărcinat cu afaceri al statului Chile la Bucureşti care indică un număr de 123 de victime[27]. La abatorul oraşului Bucureşti au fost găsiți asasinați 13 evrei; alți doi, grav răniți, au supraviețuit masacrului. Dintre cei asasinați Millo Beiler şi frații Rauch au fost găsiți cu pântecele spintecate şi intestinele legate la gât în chip de cravată[28]. Celelalte cadavre de la abator erau agățate în cârligele de măcelărie. Se pare că deasupra lor se afla o inscripție pe care se putea citi „carne kaşer”[29] (carne tăiată conform prevederilor rituale evreieşti).

Alți evrei au fost asasinați la domiciliile lor. Astfel au fost masacrați soții Frânghieru din Intrarea Colentina nr. 15 si patru dintre copiii lor între 14 şi 28 de ani. Doi copii aflați în pat, Aron şi Haia, au scăpat ca prin minune, deşi s-au tras câteva gloanțe şi asupra lor[30]. Cele mai multe dintre aceste victime au fost împuşcate după ce fuseseră sălbatic bătute. Un alt copil împuşcat a fost Rodrigues Honores Brickman (str. Mihai Vodă nr. 9)[31].

În timpul rebeliunii legionare evreii au mai fost torturați la Prefectura Poliției Capitalei, la Sinagoga Malbim (aproximativ 300 de evrei), la sediul Uniunii Comunităților Evreieşti şi la circumscripția XV de Poliție. Majoritatea femeilor torturate au fost eliberate, aceasta explicând prezența printre morți a unui număr mic de persoane de sex feminin. Tipic privind torturile a fost tratamentul la care au fost supuşi evreii la circumscripția XV de Poliție din strada Matei Basarab. Torturile au fost conduse de doi comisari de poliție legionară ajutați de 40 de muncitori legionari de la fabrica „Parcomet”. Victimele torturilor au fost în număr de 150. „Au fost bătuți în permanență între 21 ianuarie orele 18 şi 23 ianuarie orele 13. Au fost jefuiți de tot ceea ce aveau asupra lor... Toți au fost tunşi cu o foarfecă de tăiat iarbă. Tuturora li s-au vârât cu forța în gură cantități masive (100-150 grame) de sare amară amestecată cu petrol, benzină şi oțet. După ce au înghițit doze atât de puternice de purgative toți au fost înghesuiți într-un spațiu restrâns din pivnița si ținuți vreme îndelungată sub pază strictă pentru ca nimeni să nu poată ieşi de acolo. Au înotat în propria murdărie până la eliberare. În tot timpul celor 46 ore de deținere veneau la fiecare ceas „vizitatori” de la alte centre legionare, rămâneau 10-15 minute în care timp băteau pe toată lumea şi plecau... Fiecărui deținut i s-a găsit un cap de acuzație pentru care a fost pedepsit cu 50-100 lovituri cu vâna de bou”...[32] Au fost simulate şi execuții în masă şi redactate, sub amenințare, false confesiuni de dorință de sinucidere.

În timpul rebeliunii legionare au fost devastate şi jefuite 6 temple şi sinagogi din Bucureşti: Templul evreilor de rit Spaniol din strada Negru Vodă, Sinagoga Beyth Hornidraş Vechiu din Calea Moşilor, Templul „Podul Mogoşoaia” din str. Atena, Templul Coral din str. Sf.

Vineri, Templul „Fraterna" din str. Mămulari şi „Sinagoga Mare" din str. Vasile Adamachi. Patru dintre aceste edificii au fost şi incendiate iar două au ars complet. Patru dintre aceste lăcaşuri fuseseră construite între anii 1836 şi 1858[33]. „Cartea neagră" a lui Matatias Carp conține lista nominală şi adresele a 1.107 evrei ale căror locuințe sau magazine au fost jefuite si devastate în cursul rebeliunii legionare... Unii au fost uciși cu acelaşi prilej. Altora, după jefuire, li s-au incendiat locuințele sau magazinele. Au căzut victime, fără alegere, oameni înstăriți si oameni foarte săraci. Un număr de 615 persoane, deci peste jumătate din cei jefuiți, locuiau pe Calea Dudeşti sau în cartierul Dudeşti, zonă de mare concentrare a populației evreieşti, în general nevoiaşi. Calea Moşilor şi cartierul Moşilor au dat peste 150 de victime ale acestor jafuri. O situație aproape identică s-a înregistrat în cartierul Văcăreşti, iar în calea Rahovei si cartierul din jurul ei au căzut victime aceluiaşi tip de jefuire 136 de evrei. Peste 30 de victime locuiau în diverse alte cartiere bucureştene[34]. Numărul familiilor evreieşti lovite de jafuri si devastări a fost de cel puțin l.360[35].

Ce soartă au avut legionarii care au instigat, ordonat şi executat masacrele antisemite din perioada rebeliunii? Unii conducători legionari au fost ascunşi de diverşi înalți funcționari ai serviciilor diplomatice sau polițieneşti germane din România si transportați ulterior, clandestin în Germania. Mulți membrii ai Gărzii de Fier şi unii dintre conducătorii ei s-au predat armatei, fiind internați în lagăre, de unde, la începutul războiului împotriva URSS, au fost trimişi pe front. În luna iulie 1941, au fost condamnați la muncă silnică pe viată: Horia Sima conducătorul mişcării legionare şi fost vicepreşedinte al Consiliului de Miniştri (în contumacie); Vasile Iasinschi, fost ministru al Muncii (în contumacie); Nicolae Pătraşcu, Secretar general al Gărzii de Fier (în contumacie); Constantin Pop, fost subsecretar de stat la Ministerul Economiei Naționale (în contumacie), Viorel Trifa, fost Preşedinte al Uniunii Naționale a Studenților Români Creştini (în contumacie), Dumitru Grozea, fost şef al Corpului Muncitoresc Legionar (în contumacie); Ilie Gârneață, fost comandant al „Ajutorului Legionar" (în contumacie); Traian Borobaru, adjunct al lui Horia Sima (în contumacie); Corneliu Georgescu, fost subsecretar de stat al Ministerul Economiei Naționale (în contumacie) şi Gheorghe Sârbu. Cu excepția acestuia din urmă, ceilalți conducători ai Gărzii de Fier se aflau la Berlin[36]. Au mai fost condamnați la pedepse de muncă silnică sau cu închisoare între 5 şi 15 ani legionarii: Alexandru Ghika, fost director general al Poliților din Ministerul Afacerilor Interne, Ştefan Zăvoianu, fost Prefect al Poliției Capitalei, Victor Biriş, fost Secretar general al Ministerului Afacerilor Interne; Constantin Mamuica fost director în Ministerul Afacerilor Interne şi Mihail Sturdza, fost ministru de Externe. Tot în iulie 1941, au fost judecați vinovații de asasinarea, între 26 şi 27 noiembrie 1940, a deținuților din închisoarea Jilava (foşti demnitari şi polițişti români), Au fost condamnați la moarte foştii polițişti legionari Gheorghe Crețu, Octavian Marcu, Constantin Sava, loan Tănăsescu şi legionarul Dumitru Anghel. Au fost condamnați (în contumacie) la moarte Dumitru Grozea şi alți 13 legionari, majoritatea foşti polițişti şi asasinii profesorului lorga[37].

Cu excepția a trei legionari, executați în aprilie şi iulie 1941 pentru asasinarea unui evreu şi tentativă de asasinare a altuia, fapte comise în acele luni, nu s-au pronunțat, în timpul regimului Antonescu condamnări explicite pentru crime comise contra populației evreieşti în timpul rebeliunii legionare[38]. Până la sfârşitul lunii februarie a anului 1941 fuseseră arestați în România pentru participare la rebeliune 9.352 de legionari din care aproape jumătate în Bucureşti. Până în august 1941 fuseseră judecați 2.980 de legionari dintre care l.842 fuseseră condamnați la închisoare pe diverse termene[39]. Din cauza protecției acordate de SS şi SD rebelilor legionari, aceste două servicii germane şi-au retras – după cât se pare – în aprilie 1941 toti reprezentanții din România[40]. Grupele de legionari refugiați în Germania au continuat să tulbure relațiile româno-germane. Într-o convorbire din luna mai a anului 1941 a generalului Antonescu cu von Killinger, ministrul Germaniei la Bucureşti, acesta din urmă declara: „Fuhrerul a decis să predea pe Horia Sima şi pe toți legionarii aflați în Germania, generalului Antonescu dacă domnia sa o doreşte; s-a cerut tuturor refugiaților legionari din Germania să facă o declarație şi să ia un angajament în scris că nu vor face acte de natură politică şi li s-a pus în vedere că dacă vor încerca ceva de asemenea natură vor fi imediat predați d-lui General

Antonescu". Antonescu a răspuns: „Mulțumesc Fuhrerului pentru acest nou act de bunăvoință față de Țara Românească însă nu înțeleg să beneficiez deocamdată de bunăvoința Fuhrerului pentru că mi-ar fi penibil să condamn şi să execut oameni care au colaborat cu Guvernul meu. Însă, rog pe dl. Hitler ca toți refugiații politici români să fie supravegheați de aproape şi în cazul când eu sau Guvernul german vom constata că nu se țin de angajamentele luate voi cere să fie extrădați şi judecați."[41]. Dintr-o telegramă a Legației Române de la Berlin expediată la 13 ianuarie 1942 şi privind convorbirile dintre Luther, secretar de stat la Ministerul Afacerilor Externe German, şi Mihai Antonescu, vicepreşedinte al guvernului român şi ministru al Afacerilor Externe, reieşea că 16 lideri legionari în frunte cu Horia Sima se aflau internați din ordinul lui Hitler la Rostock, restul de 260 de legionari aflându-se în lagărul de la Bergenbruck şi lucrând la uzinele de avioane „Heinkel"[42]. Acelaşi document preciza nemulțumirea lui Hitler provocată acestuia de o scrisoare cu caracter politic trimisă lui de Horia Sima. Nemulțumirea era, probabil, reciprocă de vreme ce Horia Sima avea să fugă în decembrie 1942 în Italia, fapt ce va antrena noi tensiuni germano-române. Conform afirmației ulterioare a lui Eugen Cristescu, şef al Serviciului Secret Român de Informații, fuga lui Sima în Italia ar fi fost înlesnită de Geisler, fost şef al Gestapo-ului în România. Acesta întreținea strânse legături cu conducerea N.S.D.A.P. şi având-1 în pază pe Sima a plătit astfel o poliță grupului Antonescu care îl expulzase din România[43]. Când Sima a evadat, Ribbentrop a prezentat acțiunea ca o idee a lui Himmler, ceea ce a determinat furia lui Hitler[44]. După cum arătam mai sus, încă din aprilie 1941, 150 de legionari se aflau internați la Rostock şi alți 150 la Bergenbriick. În urma fugii lui Horia Sima în Italia, legionarii de la Bergenbruck au fost internați la Buchenwald. Aici a avut loc la începutul anului 1943, o dezavuare a lui Horia Sima (poate de ordin tactic) făcută de către grupul de legionari condus de Ilie Gârneață, Corneliu Georgescu, Vasile Iasinschi şi Constantin Popovici (grup în care se aflau şi Viorel Trifa şi Dumitru Grozea). Nemulțumiții îl acuzau pe Sima de a fi contribuit la internarea în lagărele de la Buchenwald şi Dachau a legionarilor. Această dezavuare mergea pe linia îmbunătățirii relațiilor dintre legionari şi Mareşalul Antonescu. Vizitați la Buchenwald de către Gruppenfuhrerul SS Miiller, legionarii aveau sa fie puşi în gardă împotriva oricărei activități politice, iar Horia Sima, împreună cu Traian Borobaru, „recuperați" din Italia, au fost ținuți arestați la Berlin. Situația legionarilor de la Rostock a rămas neschimbată, ei fiind utilizați ca desenatori tehnici[45].

Legionarii internați în Germania au beneficiat în lagăr de un regim suportabil şi, după ce România s-a desprins de Axă, la 23 august 1944, ei au format la Viena, sub patronaj nazist, un guvern român în exil, sub conducerea lui Horia Sima.

Cele 5 luni care s-au scurs între rebeliunea legionară şi intrarea României în război alături de Germania au reprezentat o perioadă de relativă securitate, din punct de vedere fizic, pentru evreii români. Totuşi şi în această perioadă au existat evrei care şi-au plătit cu viața originea etnică! Când, în vara anului 1940, Basarabia şi Bucovina au fost cedate URSS, convenția încheiată stabilea posibilitatea celor originari din aceste teritorii de a se întoarce acolo. În acest scop au funcționat comisii mixte de repatriere româno-sovietice. Pentru Bucovina o astfel de comisie a funcționat la Burdujeni până în ianuarie 1941 când frontiera a fost închisă. Un număr de 137 de persoane au fost surprinse la Burdujeni de acest eveniment. Dintre aceste 137 de persoane 110 erau evrei şi 27 români creştini. Aceştia din urmă au fost trimişi în localitățile de unde veniseră, iar cei 110 evrei au fost reținuți în două încăperi ale gării Burdujeni. «Din când în când, noaptea se scoteau grupuri de câte 20-30 de evrei escortați de grăniceri până la frontieră şi împinşi sub amenințarea armelor să treacă în mod clandestin în URSS. Frontiera fiind minată, mulți evrei au căzut victime ale exploziilor. Alții au fost nimeriți de focurile de armă ale grănicerilor sovietici alarmați de încercările de trecere clandestină. Alții, în sfârşit, au fost împuşcați de grănicerii români când au încercat să se reîntoarcă. În felul acesta, din 110 au rămas doar 58 de evrei în februarie. Ei s-au mai chinuit acolo până în luna mai, când au obținut, în sfârşit, eliberarea din acel iad de la Burdujeni, fiind internați în lagărul de la Târgu-Jiu[46]. Cei forțați să treacă frontiera clandestin «între care se aflau femei şi copii începând cu 6 ani, au trebuit să facă marşuri lungi şi grele de 30-40 km. în zăpadă, fără hrană şi fără odihnă»[47].

Între 29 iunie 1940 şi sfârşitul lui mai 1941 peste 600 de evrei au fost asasinaţi în România. Dintre aceştia, cel puţin 450 au fost omorâţi la Galaţi şi Dorohoi, în vara anului 1940, căzând – majoritatea – sub gloanţele militarilor. La sfârşitul anului 1940 şi la începutul anului 1941 poliţia legionară şi membrii Gărzii de Fier au asasinat 136 de evrei la Bucureşti, dintre care trei înainte de rebeliune, 120 în timpul rebeliunii şi unul după rebeliune. Înainte de rebeliune, legionarii au mai omorât 11 evrei la Ploieşti şi unul la Hârşova.

Cifra de 600 de victime evreieşti este minimă pentru perioada iunie 1940 – mai 1941. Aceasta apreciere are la bază următoarele considerente: cifra include numărul citat oficial şi minim al victimelor pogromului din Dorohoi (50 de persoane). Or, există surse care menţionează 200 de morţi în acel pogrom. Pe de altă parte nu sunt incluşi zecile de evrei care şi-au pierdut viaţa fiind aruncaţi din trenuri în mers şi care n-au putut fi număraţi. În sfârşit cifra nu cuprinde pe evreii morţi la Burdujeni unde se citează 52 de „dispăruţi".

În perioada dictaturii regale cele mai multe crime cărora le-au căzut victime evrei-români fost făptuite de elemente din armată. Mai târziu, sub guvernare legionară, răspunderea pentru asasinate a revenit poliţiei legionare şi membrilor „Gărzii de Fier". În sfârşit, în perioada "trecerii" forţate a frontierei de la Burdujeni, răspunderea pentru pierderile de vieţi aparţine din nou unor militari şi anume unor grăniceri din acea zonă.

NOTE

[1] DCFRJDH, vol. 2, p. 168.
[2] Idem, p. 111.
[3] Philippe Marguerat, Le III-e Reich et le parole roumain, 1938-1940, A.W. Sythoff-Leiden, Geneve, 1977, p. 75.
[4] DCFRJDH, vol. 9, p. 112-113.
[5] Philippe Marguerat, Le IlI-e Reich, p. 90.
[6] DCFRJDH, vol. 9, p. 137.
[7] Idem, p. 141.
[8] Idem, p. 150.
[9] Memorial Antonescu. Le troisie'me homme de l'Axe, Editions de la Couronne, Paris, 1950, pp. 72-76.
[10] DCFRJDH, vol. 2, p. 259.
[11] Idem, vol. 9, p. 154.
[12] Memorial Antonescu, p. 104.
[13] Walter Schellenberg, Hitler's Secret Service, Pyramid Sooks, New York, 1971, p. 205-206.
[14] Aurică Simion, Regimul politic în România în perioada septembrie 1940 – ianuarie 1941, Dacia, Cluj, p. 265.
[15] Idem.
[16] DCFRJDH, vol. 2, p. 155.
[17] Idem, p. 163.
[18] Idem, p. 156.
[19] Idem, p. 159.
[20] DCFRJDH, vol. 9, p. 666; Horia Sima, În jurul unei campanii, Sentinela, novembre 1966.
[21] Matatias Carp, Cartea Neagră, vol. l, pp. 228, 370-373.
[22] DCFRJDH, vol. 3, p. 170.
[23] Foreign Relations of the United States-Diplomatic p 1941 Papers, US Government Printing Office, Washington DC, 1959, p. 861.
[24] Raul Hilberg, The Destruction of the European Jews, p. 764.
[25] Matatias Carp, Cartea Neagră, vol. l, pp. 223-224, 228-229.
[26] Idem, p. 229-230.
[27] DCFRJDH, vol. 3, pp. 174-175.
[28] Matatias Carp, Cartea Neagră, vol. l, p. 231-232; DCFRJDH, vol. 3, p. 196.
[29] DCFRJDH, vol. 3, p. 175.
[30] Matatias Carp, vol. l, pp. 233-234.
[31] Matatias Carp, Cartea Neagră, vol. l, p. 235.
[32] Matatias Carp, Cartea Neagră, vol. l, pp. 221-222.
[33] Idem, pp. 239-240.
[34] Idem, pp. 246-323.
[35] DCFRJDH, vol. II, pp. 335-336.
[36] Timpul, Bucureşti, 30 iulie 1941.
[37] Asasinatele de la Jilava, Strejnicul şi Snagov, Imprimeriile Statului, Bucuresti 1941, p. 524.

[38] Aurică Simion, Regimul politic din România, pp. 226-227.
[39] Idem, pp. 281-282.
[40] Idem, pp. 294-295.
[41] DCFRJDH, vol. 9, p. 161.
[42] Idem, p. 327.
[43] Procesul marii trădări, pp. 157, 171.
[44] Walter Schellenberg, Hitler's Secret Service, p. 320.
[45] National Archives, Washington DC, T. Roll 626/1; DCFRJDH vol. 9, p. 669; Aurică Simion, Preliminariile politico-diplomatice ale insurecţiei armate din august 1944, Dacia, Cluj, 1979, pp. 256-263.
[46] Matatias Carp, Cartea Neagră, vol. 3, pp. 28-29.
[47] DCFRJDH, vol. 2, pp. 268-269.

COPIII ŞI HOLOCAUSTUL

Gina Pană

Poate cea mai tulburătoare abordare a Holocaustului este cea făcută din perspectiva suferinței copiilor. În general, când vorbim despre exterminarea evreilor europeni avem în vedere numărul victimelor, crimele naziştilor şi ale aliaților lor, responsabilitatea celor care au ştiut ce se întâmplă dar au ales să tacă, etc. Cel mai adesea uităm însă faptul că dintre cele şase milioane de victime vinovate de a se fi născut evrei, un milion şi jumătate au fost copii. Cum toți evreii europeni erau destinați anihilării, doar un procent cuprins între 6-8% dintre copiii evrei au supraviețuit războiului, în timp ce procentul adulților a fost de 33%.[1] Nu cred că ne putem imagina cât de cumplită trebuie să fi fost experiența de viață a acestor copii. Înainte de a fi deportați şi exterminați, ei au fost mai întâi discriminați: caricaturizați, excluşi din şcoli, supuşi atacurilor antisemite verbale sau fizice; apoi ghetoizați, înfometați, murind literalmente de foame şi de frig sau ucişi, uneori pentru propria distracție a călăilor. Cu toate acestea, exploatarea sistematică şi uciderea copiilor în Holocaust este una dintre cele mai puțin documentate crime ale naziştilor şi ale colaboratorilor lor. Mulți copii au murit împreună cu familiile lor în masacrele organizate de Einsatzgruppen sau din cauza privațiunilor din ghetourile Europei de est. Alte sute de mii de copii, prea mici sau declarați nepotriviți pentru munca forțată, au fost exterminați imediat după sosirea lor în lagărele naziste. Naziştii îi considerau neproductivi. În general, ei nu erau folosiți la munca forțată, ceea ce creştea posibilitatea ca ei să fie printre primii deportați în lagărele de concentrare şi exterminare. Supraviețuitorii relatează că, odată ajunşi acolo, uneori copiii foarte mici, bebeluşii, erau aruncați de vii în foc.[2] Toate aceste morți au rămas nedocumentate deoarece copiii nu au fost niciodată înregistrați ca prizonieri ai acestor lagăre. Acei adolescenți suficient de "norocoşi" pentru a supraviețui selecției au murit din cauza muncii forțate. Copiii evrei au fost printre primele victime pe care naziştii şi colaboratorii acestora le făceau atunci când începeau să distrugă o comunitate, prin împuşcarea sau deportarea locuitorilor. Unii dintre ei, mai ales gemenii, au fost folosiți de către naziști pentru experimente medicale. Conducătorii Consiliilor evreieşti erau obligați să facă alegeri dureroase atunci când trebuiau să îndeplinească cota de copii ceruta de naziști pentru a fi deportați. Janusz Korczak, directorul orfelinatului din ghetoul Varşoviei, un eminent pedagog, a refuzat să-i abandoneze pe copii, şi i-a însoțit la Treblinka, rămânând alături de ei până în ultima clipă.

O altă deportare, cea a copiilor din ghetoul din Lodz, este descrisă astfel de Oscar Singer:

> La 5 septembrie (1942) situația devenise clară, şi cele mai înfricoşătoare zvonuri din ultimele zile deveniseră realitate: evacuarea copiilor şi a oamenilor în vârstă. Preşedintele (*Judenrat*-ului) spusese înainte că "Nu se poate ca ei să ia copiii de

[1] Paul Shapiro, Foreword to"Children and the Holocaust" symposium presentations, USHMM, Washington D.C., 2004

[2] Raul Hilberg, *Exterminarea evreilor din Europa,* Hasefer, 1997, vol. 2, p.105

la sânul mamei şi să-i arunce pe cei bătrâni în locuri neştiute. Germanul este nemilos, el a început un război cumplit, dar nu va merge atât de departe cu cruzimea sa". Toată lumea avea încredere în preşedinte, iar cuvintele lui i-au liniştit. Acum vorbeşte reprezentantul ghetoului: Vocea i se frânge, însăşi apariţia lui reflectă o tragedie. Un lucru e înţeles de toată lumea: 20.000 de persoane trebuie să părăsească ghetoul, copiii sub 10 ani şi bătrânii de peste 65… Cei mici care au fost încărcaţi într-o căruţă sunt cuminţi; copiii din ghetou, băieţi şi fetiţe mai mici de 10 ani, sunt deja maturi şi obişnuiţi cu lipsurile şi cu suferinţa. Ei se uită în jurul lor, cu ochii larg deschişi şi nu ştiu ce să facă. Pentru prima dată în viaţa lor sunt într-o căruţă trasă de un cal adevărat şi aşteaptă o plimbare veselă. Unii sar de bucurie, în timp ce mamele lor zac pe pământ şi îşi zmulg părul din cap de disperare. Este dificil să le convingi să-şi dea copiii spre moarte de bună-voie, ca într-un sacrificiu.[3]

În ciuda imensei persecuţii, au fost copii care au găsit diverse căi de supravieţuire. Unii au fost membri activi în mişcările de rezistenţă; alţii au scăpat cu ajutorul partizanilor. În această istorie întunecată au existat şi câteva licăriri de speranţă şi umanitate: transporturi în afara Europei continentale pentru aproximativ 10.000 de copii, ascunderea unora în locuinţe private sau instituţii creştine (mai ales mănăstiri, deşi această supravieţuire s-a făcut deseori prin pierderea identităţi religioase, copiii fiind botezaţi). La sfârşitul războiului majoritatea acelor copii care s-au ascuns sau au scăpat, plus acei (puţini) care au supravieţuit ghetourilor şi lagărelor erau orfani, răniţi fizic şi emoţional. După Holocaust, refugiaţii au căutat prin toată Europa copiii dispăruţi. Mii de copii orfani au ajuns, în cele din urmă, în statul Israel, după 1948. Mulţi dintre ei şi-au spus, după ani, povestea prin memorii publicate, interviuri, proiecte de istorie orală, etc.[4]

Şi totuşi, pentru a înţelege mai bine drama copiilor evrei în timpul celui de al doilea război mondial trebuie încercată cât mai mult cu putinţă personalizarea suferinţei lor, deoarece victimele Holocaustului nu sunt doar cifre ale statisticicilor sau nume care au rămas întâmplător în anumite documente. Este important de aflat, de pildă, cum trăiau aceşti copii condamnaţi. Unul dintre cele mai bune romane despre ghetoul din Varşovia, *Empty Water,* scris de Krystyna Zywulska, supravieţuitoare a ghetoului, include o scenă care descrie jocurile copiilor. Ea scrie despre vecinul său, un băiat de 6 ani pe nume Szymus, care obişnuia să o întrebe pe autoare, şi ea supravieţuitoare a Holocaustului: „Zidul a fost dintotdeauna aici?" sau „De ce evreii sunt mai răi decât ceilalţi? Pot să devin un neevreu, sau sunt obligat să rămân evreu toată viaţa?". Într-o zi autoarea, pe atunci în vârstă de 14 ani, l-a văzut pe băiat jucându-se cu Anulka, o fetiţă de 5 ani. El construia ceva, iar fetiţa îi dărâma mereu complicata structură de blocuri. „Eu construiesc o pădure – spunea băiatul – şi îi explic ei că acesta este un copac verde numit stejar. Stejarul este un copac cu frunze verzi. Iar acesta este un pin şi are ace. Atunci ea îmi distruge aceste blocuri şi spune că nu există copaci nicăieri în lume. Dar mama mi-a spus că sunt mulţi copaci pentru că ea i-a văzut, iar când voi fi mare am să-i văd şi eu". „Minţi, nu există copaci", spunea atunci Anulka. „Vezi, nu mă crede. Niciodată nu mă crede, dar mama nu minte. Ieri nu m-a crezut că există o apă numită râu [...]. „Las-o în pace, Szymus", a intervenit Krystyna. Poate Anulka vrea să construiască şi ea ceva". „Ea vrea

[3] Shoah Resource Center, The International School for Holocaust Studies, Yad Vashem http://www1.yadvashem.org.il/odat_pdfMicrosoft%20Word-%204025.pdf

[4] http://www.ushmm.org/research/library/index.utp?content=bibliography/children/right.htm

să se joace doar de-a zidul şi jandarmii", a răspuns băiatul. „Ea întotdeauna construieşte ziduri, apoi strigă la mine: Eu sunt poliţistul şi acum te omor. Dar eu nu vreau să joc un astfel de joc."

Cuvintele sunt cred de prisos, scena e grăitoare pentru modul în care copiii reflectau realitatea încojurătoare în jocurile lor. Ei nu credeau în existența copacilor, a râurilor, a spațiului; în schimb, ştiau atât de multe despre ziduri, poliție, contrabandă şi moarte.

Un alt element al identității copilului este şcoala şi modul cum se face aceasta. În ghetoul Varşoviei se găseau, în iunie 1942, 19 şcoli cu 6.700 de copii (din aproximativ 48.000 de copii cu vârsta între 7 şi 14 ani). Se pune întrebarea de ce doar 14% dintre aceşti copii mergeau la şcoală unde, în afară de cunoştințe, primeau (poate chiar mai important) şi câte ceva de mâncare. Nu trebuie uitat că aceste cursuri pe care copiii le urmau erau plătite, iar aceştia aveau nevoie de îmbrăcăminte şi trebuiau să fie destul de puternici, fizic vorbind, pentru a merge la şcoală. În plus, aproape 10.000 de copii urmau cursurile unor şcoli clandestine. Referindu-se la acest tip de educație ilegal, Pola Rotszyld – născută în 1926, adolescentă în timpul războiului, scria în jurnalul său:

> „Aceste lecții erau fericirea şi uitarea noastră. Afară era război, se auzeau suspinele oamenilor care mureau de foame şi strigătele animalice ale germanilor care loveau trecătorii pe stradă. Şi undeva, în colțul unei camere, câteva fete cu vârsta de 13-15 ani stăteau, împreună cu profesorul lor în jurul unei mese şi învățau. Cu toții uitau lumea în care trăiau şi uitau că erau înfometați."

Mai mult decât faptul că studiau clandestin, Pola şi prietenele ei şi-au creat un grup de autoeducare care aspira la evoluție spirituală şi religioasă:

> „Am hotărât...că scopul nostru era să fim evreice, femei şi ființe umane. Studiam sistematic Pirke Avot, învățam germana, citeam şi discutam romane şi cărți ştiințifice, majoritatea didactice şi psihologice. Cel mai important era să lucrăm asupra noastră înşine: să spunem adevărul, să ne rugăm, să devenim mai bune cu ceilalți şi să rezistăm dorinței de a lenevi. Fiecare dintre noi îşi nota, zilnic, fie şi cea mai măruntă minciună în "caietul cu realizări", care era citit cu voce tare în fiecare sâmbătă."[5]

Aceste adolescente din ghetoul Varşoviei nu au avut ocazia de a-şi realiza planurile. Nu au avut şansa de a deveni femei evreice mature, dar erau cu adevărat ființe umane extraordinare.

De cele mai multe ori şcolile din ghetouri erau camuflate, orele ținându-se în magazine sau cantine. N. Korn, profesor la o şcoală clandestină din Lublin, povesteşte cum aveau loc întânirile cu elevii, în grupuri foarte mici:

> „Făceam orele de curs cu inima bătând tare, atenți la vocile SS-iştilor care efectuau raiduri dese în casele evreilor. În asemenea cazuri, toate urmele incriminatoare dispăreau: cărțile şi caietele erau ascunse. Copiii începeau să se

[5] Barbara Engelking-Boni, "Childhood in the Warsaw Ghetto", in *Children and the Holocaust,* USHMM, Washington D.C., 2004, pp.33-43

joace, iar profesorul devenea un client: într-o croitorie începea să probeze haine, iar într-o cizmărie – pantofi".[6]

Tot în ghetou, copiii şi-au asumat de foarte multe ori rolurile adulţilor, cele de călăuză, cap de familie, muncitor, cerşetor. Raţia de alimente era de 184 de calorii/zi, aşa încât de multe ori copii sub 10 ani deveneau contrabandişti, ieşeau din ghetou cu riscul vieţii, pentru a aduce familiei diverse provizii. Alţi copii munceau la fel de greu şi în condiţii la fel de dificile ca şi adulţii, dar cei care erau prea slăbiţi, malnutriţi, erau obligaţi să cerşească. Un orator în vârstă de 7 ani, cu o şapcă mare şi trăgându-l după el pe frăţiorul lui de 3 ani, îşi începea astfel tirada:

„Respectaţi domni şi doamne, stimate doamne şi stimaţi domni, aveţi milă de aceşti copii sărmani şi daţi-le o bucăţică de pâine, o fărâmă sau o coajă de pâine. Şi în schimb, nu veţi mai fi niciodată înfometaţi şi nu va trebui să cerşiţi."[7]

Nici copiii evrei din România nu au fost cruţaţi de suferinţa îndurată de părinţii lor: discriminaţi, excluşi din şcoli, supuşi diverselor restricţii (de circulaţie, de hrană, etc). Antisemitismul manifestat în societatea românească în perioada interbelică s-a răsfrânt de cele mai multe ori şi asupra copiilor. Iată cum erau descrişi copiii evrei într-un manifest al Ligii pentru Apărarea Naţional-Creştină condus de AC Cuza:

„Colege şi Colegi creştini

Anul şcolar 1926-27 şi-a deschis larg porţile pentru cei care doresc să-şi lumineze mintea şi sufletul [...] dar şi pentru cei răi, care vor să culeagă învăţătura contra noastră şi a ţării [...]. Orice elev creştin să ştie că acei care l-au răstignit pe Hristos, vinovaţi nu sunt numai cei de atunci, ci şi urmaşii lor de azi: colegii jidani care admit această crimă şi persistă a merge pe calea minciunii, a crimei şi a întunericului [...]. Ei bine, pe aceşti complici ai crimei, îi veţi avea colegi. Fugiţi de Satana, nu vorbiţi cu jidanii, aveţi destui camarazi creştini [...] ocoliţi-i şi pe acei români jidoviţi, dacă spre ruşinea şi nemernicia lor există vreunul. În lupta voastră cu Iuda aveţi de cerut sprijinul domnilor profesori, care sunt daori să vi-l dea, dacă sunt propovăduitorii culturii româneşti a cărei bază e religia noastră creştină.[8]

Copiii s-au aflat printre primele victime ale pogromurilor şi masacrelor înfăptuite de administraţia românească. Primul masacru (iunie, 1940) a avut loc în comuna Mihoreni (judeţul Dorohoi), când, din ordinul maiorului Goilav au fost arestaţi, torturaţi şi ucişi 131 de evrei, printre care se aflau 5 copii.[9] În aceeaşi perioadă a avut loc şi pogromul de la Dorohoi, printre cele 155 de victime aflându-se şi copii cu vârsta între 2 şi 7 ani, împuşcaţi în cap, piept sau abdomen. Şi în timpul rebeliunii legionare din Bucureşti au existat victime copii (de exemplu, patru copii ai familiei Frânghieru, str. Intrarea Colentinei 15, împuşcaţi în propria lor casă), iar în timpul pogromului de la Iaşi, din cele

[6] Lisa Anne Plante, "Transformation and Resistance: Schooling Efforts for Jewish Children and Youth in Hidding, Ghettos and Camps", in *Children and the Holocaust,* USHMM; 2004, p.4
[7] Barbara Engelking-Boni, Ibid.
[8] USHMM, RG 25.023M, rola 135, dosar 1, p. 151;
[9] Radu Ioanid, *Evreii sub regimul Antonescu,* Hasefer, 1997, pp.55-56

peste 13.000 de victime, 180 au fost copii. Împreună cu părinţii lor, aceşti copii au fost arestaţi şi brutalizaţi, forţaţi să meargă în marş cu mâinile deasupra capului, ca nişte infractori sau criminali, înjuraţi şi loviţi de soldaţii români şi germani, dar şi de mulţimea de pe margine. Iar printre cei care şi-au găsit sfârşitul în cele două trenuri ale morţii, s-au aflat şi copii. Dar acesta a fost doar o prefigurare a ceea ce avea să se întâmple în Transnistria. În august 1941 în ghetoul din Chişinău, de exemplu, se aflau aproximativ 10.000 de evrei, dintre care 2.200-2.300 erau copii. În aceeaşi, perioadă, în patru lagăre de tranzit din Basarabia (Limbenii Noi, Răşcani, Răuţel, Vertujeni) erau internaţi 31.930 de evrei, dintre care 9.289 (aproape o treime) erau copii. Condiţiile în aceste lagăre erau cumplite – 85% dintre copii au murit în octombrie 1941 în lagărul de la Edineţi. Ella Garinstein, rămasă orfană în Transnistria, internată în lagărul de la Mărculeşti, a povestit mai târziu cum Ion Mihăiescu, inspectorul Băncii Naţionale însărcinat cu jefuirea evreilor din acel lagăr, a luat singura haină a familiei sale şi a lovit-o pe mama ei cu un băţ peste urechi, forţând-o să-i dea cerceii. Când fratele în vârstă de 15 ani al Ellei a refuzat să-i dea acestuia ghetele, Mihăiescu l-a bătut atât de groaznic, încât copilul a decedat peste o oră.

În decursul toamnei 1941 curăţirea terenului în Basarabia şi Bucovina era, în principiu, realizată integral. Colonelul Dumitrescu, comandantul militar al Chişinăului, raporta:

> „Sunt onorat să vă informez că ultimul transport de evrei a plecat pe data de 31 octombrie 1941. Trebuie să evacuăm de asemenea şi ofelinatul evreiesc cu 38 de copii, incluzând 4 nou-născuţi şi restul copiilor cu vârste între 1 şi 6 ani, plus personalul."

Între două valuri de deportare, evreii din Basarabia au fost vânaţi pretutindeni, inclusiv în spitale şi orfelinate. La 30 iunie 1942, ultimii 224 de evrei dintre care 20 de copii, erau deportaţi din ghetoul din Chişinău în Transnistria. Printre ei, Şlioma Svarţ de un an şi jumătate şi Florica Pepi Vainstein, în vârstă de 3 luni. Când zeci de mii de evrei au fost executaţi de trupele române şi germane din Odessa, copiii din Golta şi Berezovca nu au fost cruţaţi.[10] Iată depoziţia unui ofiţer român (Alexe Neacşu, regimentul 23 Infanterie) asupra unui episod din masacrul de la Odessa:

> „Când incendiul s-a dezlănţuit, unii dintre acei care se găseau în magazie şi care erau uşor răniţi sau teferi, încercau să fugă...Soldaţii aveau consemn general ca imediat ce iese afară unul, să fie împuşcat. Unii care erau înăuntru, ca să scape de foc, apăreau la ferestre şi făceau semn soldaţilor ca să-i împuşte, arătându-le cu mâna capul sau inima...Unele dintre femei aruncau copiii pe ferestre. Reţin o scenă că un copil de 4-5 ani aruncat pe fereastră a rătăcit timp de 5-10 minute cu mâinile sus între cadavre, soldaţii români nedorind să tragă în el".[11]

După masacrul de la Odessa, a urmat deportarea evreilor care rămăseseră în viaţă. Şi o altă mărturie a unui ofiţer român care şi-a însemnat aceste amintiri (18 ianuarie 1942):

---

[10] Radu Ioanid, "The Destruction and Rescue of Jewish Children in Bessarabia, Bukovina and Transnistria" 1941-1944, in *Children and the Holocaust*, USHMM, 2004, pp. 78-82

[11] Jean Ancel, *Contribuţii la istoria României. Problema evreiască 1933-1944*, vol.2, Hasefer, 2003, p.188

„Era o iarnă cumplită, cum numai în Rusia se poate întâlni. ...Era în amurg... 1.200 de femei, copii, bătrâni din Odessa sunt ridicaţi între baionete, şi aduşi în coloană la gară... Bătrâni cu bărbile albe de promoroacă femei bătrâne şi tinere cu şi fără copii în braţe, copii de toate vârstele, pe jos, pe sănii, în braţe, înfăşuraţi în plăpumi, în paltoane... Pe trei sănii trase de femei erau aduşi cinci moşnegi, care au uitat să moară acasă... Pentru evrei erau destinate 10 vagoane de marfă. Deci 120 de oameni de vagon. Iar pe vagoane [era] scris: „8 cai sau 40 oameni". Au încăput totuşi câte 120. Împinşi, presaţi cu drugi de fier, turtiţi, dar au încăput. Iar când uşile „laterale" au fost trase, prin ferestrele cu zăbrele ieşeau nori de abur ca la etuve. În timpul îmbarcării un bătrân şi trei femei au încetat din viaţă. Cadavrele au fost totuşi urcate în tren... şi în noaptea sură o boccea se desprinse de pe platforma unui vagon... Legătura se prăbuşi [brusc] în sunet de piatră lovită, pe caldarâmul peronului, iar din ea săriră câteva cioburi. Erau bucăţi de copil îngheţat [care căzuse] din braţele mamei. Iar mama înnebunită urla pe platformă şi-şi sfâşia cu unghiile obrajii... Trenul s-a pus apoi în mişcare. Spre moarte. Era trenul dric".[12]

Ruth Glasberg Gold, supravieţuitoare din Transnistria care la momentul deportării din Cernăuţi avea 10 ani, descrie în următorul mod episodul deportării, al drumului şi al vieţii din Transnistria:

„În dimineaţa aceea soldaţii au bătut la uşă, înjurând şi strigând tot felul de obscenităţi. Ne-au ordonat să ieşim în stradă...Plânsetele femeilor şi ale copiilor şi glasurile care strigau Şema Israel, m-au făcut să înţeleg brusc ce se întâmplă...În buimăceala şi suferinţa de atunci, mi-a trecut prin minte un gând. Cum putuseră toţi prietenii şi vecinii noştri germani şi români să ne întoarcă spatele?...Soldaţii au condus convoiul până la gară...Pe şine aşteptau pregătite, cu uşile deschise, vreo treizeci de vagoane cu uşile deschise...Deci asta era călătoria mea de vis cu trenul – un coşmar...Odată cu prima zdruncinătură, s-a dezlănţuit iadul pe pământ. Oamenii se rugau, plângeau, se tânguiau ţinându-se unii de alţii ca să nu se dezechilibreze. Cel mai greu de îndurat erau scâncetele copiilor. L-am întrebat pe Dumnezeu: „De ce copiii? De ce noi? De ce eu? Fusesem crescută într-o familie deosebit de religioasă şi credeam în Dumnezeu. Credeam în bunătatea oamenilor...Oare ce se întâmplase aşa de grav, că lumea copilăriei mele, plină de bucurii şi tristeţi simple, fusese întoarsă brusc cu susul în jos?"...În cea de a patra zi, trebul s-a oprit. Soldaţii au descuiat uşile, strigând: „hai jos, jidani nenorociţi." Murdari, morţi de foame şi epuizaţi, de-abia reuşeam să ne ţinem pe picioare. Ne-au ordonat să formăm o coloană şi ne-au pus să mergem pe jos până la Mărculeşti... Copiii şi bătrânii care muriseră în călătorie fuseseră aruncaţi pe câmp".[13]

Care a fost însă numărul copiilor evrei deportaţi în Transnistria? La 23 mai 1942, dintr-un raport al guvernatorului Transnistriei aflăm că numărul evreilor români deportaţi în Transnistria era de 88.699, dintre care 18.322 erau copii, adică aproximativ 22%. Pe măsură ce cursul războiului se schimba, autorităţile române au considerat că evreii pot

[12] v. Jean Ancel, "Holocaustul în România", capitol în *Raportul Final al Comisiei internaţionale pentru studierea Holocaustului în România,* Polirom, 2005, p.277

[13] Ruth Glasberg Roth, *Timpul lacrimilor secate – Memoriile unei supravieţuitoare,* Hasefer, 203, pp.84-89

constitui o monedă de schimb pentru a câştiga bunăvoinţa Vestului, şi de aceea spre sfârşitul anului 1943 a început o repatriere selectivă a evreilor deportaţi în Transnistria. În acest mod au fost repatriaţi 10.744 de evrei, dintre care 1.960 de copii orfani, o cincime din cei care supravieţuiau în toamna lui 1943. Hrana acestor copii a fost asigurată de Centrala Evreilor; ei au fost plasaţi în familii evreieşti din nouă localităţi din Moldova, majoritatea emigrând apoi în Palestina (sau mai târziu in Israel).[14] Însă trimiterea orfanilor în Palestina s-a lovit de opoziţia Marelui muftiu al Ierusalimului, Amin el Husseini, care a scris Ministerului de Externe german „să facă tot posibilul pentru a împiedica noi emigrări din România, Ungaria şi Bulgaria", ca protest faţă de faptul că 4000 de copii însoţiţi de 500 de adulţi ajunseseră în Palestina în mai 1943. Ministrul german al Afacerilor Externe a încercat să frâneze acest proces, refuzând eliberarea permiselor de trecere şi declarând că Palestina este o ţară arabă.[15] Orfanii din România proveneau din cinci regiuni ale Transnistriei: Moghilev (1349), Balta (435), Tulcin (100), Iampol (65) şi Golta (11). Unii dintre copii au fost repatriaţi în Uniunea Sovietică care îi vedea pe evreii din Basarabia şi Bucovina de nord ca fiind cetăţeni ai săi; 100 dintre aceşti copii au fost trimişi în orfelinate din Odessa, pentru a fi salvaţi din nou, în 1946, de rabinul Zissu Portugal, care a reuşit să-i trimită în Bucureşti via Cernăuţi, şi apoi în Palestina.[16]

Nu vreau să închei înainte de a menţiona că au existat şi alte categorii de copii, neevrei, care au avut de suferit în Holocaust. În general, subiectul copiilor neevrei în lagăre nu a primit până acum o acoperire sistematică în literatura de specialitate. Aici sunt inclusi copiii polonezi răpiţi şi deportaţi din regiunea Zamosc (mulţi dintre aceşti copii au fost ucişi prin injecţii cu fenol) în 1942-'43, copiii partizanilor din Letonia şi din Rusia Albă, copiii romi, cei aparţinând grupului Martorii lui Iehova şi ai republicanilor spanioli refugiaţi.

1. Tratamentul copiilor polonezi: în faimosul discurs de la Obersalzburg din 22 august 1939, Hitler nu numai că s-a referit la genocidul armean, dar a autorizat : "uciderea fără milă a tuturor bărbaţilor, femeilor şi copiilor de rasă sau limbă poloneză." Un an mai târziu, Himmler elabora viziunea sa despre „tratamentul raselor străine din Europa de est", conform căruia copiii trebuiau să fie selecţionaţi din punct de vedere rasial, răpiţi şi aduşi în Germania. Copiii ne-germani din est trebuiau doar să ştie să numere până la 500, să-şi scrie numele şi să înveţe să-i asculte pe germani.

2. Copiii abandonaţi de partizani în Letonia şi Rusia Albă ocupate în prima jumătate a anului 1943. După ce Einsatzgruppen au ucis majoritatea evreilor şi a romilor din zonă, s-au orientat către operaţiunile împotriva partizanilor, soldate cu uciderea unui mare număr de adulţi. Copiii acestora, orfani, erau acum o problemă pentru criminali. Ei urmau să fie selecţionaţi în centre speciale, iar cei fără „importanţă rasială" urmau să fie folosiţi ca ucenici în fabricile din lagărele de concentrare, şi bineînţeles educaţi în spiritul ascultării absolute faţă de stăpânii germani. Trebuiau să ştie să numere până la 100, să cunoască semnele de circulaţie şi să deprindă meseriile de agricultori, zidari, dulgheri, etc.

Al 3-lea caz, copiii germani ai dizidenţilor politici, Martorii lui Iehova, republicanii spanioli şi romii, prezintă aspecte diferite faţă de cele de mai sus. Aparatul

[14] Radu Ioanid, op.cit., pp. 87-88
[15] Raul Hilberg, *Exterminarea evreilor din Europa*, Hasefer, 1997, vol. 1, p.697
[16] Radu Ioanid, ibid.

represiv nazist pus în funcțiune în 1933, s-a extins şi asupra familiilor dizidenților politici şi a oponenților religioşi. Femeile deveneau deseori ostatece şi sufereau represalii pentru activitatea soților lor, fapt ce desigur afecta situația copiilor.

Primii copii au ajuns în lagărele de concentrare spre sfârşitul anilor 1930, de regulă împreună cu părinții lor. Acesta a fost cazul femeilor şi copiilor de etnie romă din Austria care au făcut parte din primul transport către Ravensbruck, în iunie 1939, precum şi al copiilor republicanilor spanioli refugiați internați în lagărele de tranzit din Franța, deportați apoi împreună cu tații lor la Mauthausen, în toamna lui 1940. Unii dintre aceşti copii au fost ucişi, alții (cei care avea peste 10 ani) au devenit prizonieri şi au fost folosiți la muncă în cariere de piatră, etc. O parte au fost folosiți pentru experimente "medicale". După 1936, persecuția romilor din Austria şi Germania s-a intensificat, ei fiind arestați ca asociali; până în 1938, copiii romi au fost excluşi din şcolile austriece, iar din 1943 au fost deportați împreună cu părinții lor în lagărele de concentrare din est. Aşa numitul Ordin „Auschwitz" din 16 decembrie 1942, aparținând lui Himmler, stipula, în secțiunea IV, că: „Familiile [rome] vor fi trimise în lagăre în bloc. Dacă unii copii au fost plasați în case special, şcoli sau instituți, aceşia se vor alătura clanului lor înainte de arestare. Aceeaşi măsură se va aplica copiilor romi ai căror părinți au decedat deja sau care sunt ținuți în altă parte."[17]

În ce priveşte numărul total de victime roma şi sinti în timpul Holocaustului, lipsa documentației face ca acesta să varieze între 350.000 şi două milioane. Specialiştii afirmă că au fost peste o jumătate de milion. În România, din cei 25.000 de romi deportați de regimul Antonescu în Transnistria (din care au murit 11.000), jumătate au fost copii.[18]

[17]Sybil Milton, "Non-Jewish Children in the Camps", http://motlc.wiesenthal.org/resources/books/annual5/chap02.html

[18] v. "Concluzii şi recomandări", Raportul Comisiei internaționale pentru studierea Holocaustului în România, Polirom, 2005, p.388.

SAMUDARIPENUL (HOLOCAUSTUL) RROMILOR ÎN ROMÂNIA

Petre Petcuț

Motto: *„Nu se ucide decât în numele lui Dumnezeu şi al sosiilor sale”*
Emil Cioran

Holocaustul a devenit o suferință abstractă. Ca altădată „ciuma brună”, se dezvoltă o alianță de complicități, a cărei preocupare este scrierea unei istorii disculpatoare, pentru a şterge urmele celei mai barbare atrocități a modernității umanității. În Estul Europei şi Balcani, singurătatea neştiută a memoriei şi istoriei victimelor este pusă pe seama câtorva psihopați, pentru a dezvinovăți astfel un întreg sistem social şi pentru a nu incrimina iresponsabilitatea celor ce au subscris, prin tăcere şi indiferență. Preluând prerogativele divinității, impunitatea statului criminal conservă esența nocivă a mentalităților ce au detonat Shoah-ul şi Samudaripenul, perpetuând cultura milenară a genocidului european. În România, o cercetare curajoasă din toamna anului 2003, efectuată de organizația neguvernamentală Centrul pentru Politici Publice, este edificatoare pentru demonstrarea perpetuării alienării etice a societății româneşti şi a necesității refondării conştiinței individuale şi memoriei colective: doar 26% dintre respondenți sunt de acord că autoritățile române au participat la exterminarea evreilor, 49% preferă non răspunsul, iar 25%, consideră că statul român nu a fost implicat. Între aceştia, 36% consideră că suferința poporului evreu este o pedeapsă de la Dumnezeu, 27% că evreii exagerează persecuțiile la care au fost supuşi, iar 35% preferă non răspunsul. Similar, în ceea ce-i priveşte pe rromi, doar 7% dintre respondenți ar accepta rromi în propria familie, 36% consideră că rromii ar trebui să fie forțați să trăiască separat de restul societății, 31% că trebuie să existe localuri şi magazine în care accesul rromilor să nu fie permis, 48% că statul ar trebui să ia măsuri pentru a opri creşterea numărului de rromi. Similar, 25% dintre respondenți consideră că autoritățile române

nu au participat la exterminarea rromilor, iar 53% preferă non răspunsul. Ca un paradox al incoerenței, 95% dintre respondenți consideră că pentru crimă ar trebui aplicată pedeapsa cu moartea.

Analiza Samudaripenului ne impune câteva distincții şi similitudini preliminare comparativ cu Shoahul:

- exterminarea în lagărele din Est şi Balcani nu a avut dimensiunile Auschwitzului, dar s-a organizat pe aceleaşi baze ideologice, planuri birocratice, metode industriale şi calificative rasiale;

- se impune recunoaşterea unicității Shoah-ului, în raport cu Samudaripen-ul deoarece are în vedere „soluția finală", explicit antievreiască, şi nu pune în termeni negaționişti tragicul destin comun, numărul victimelor (de ordinul milioanelor, în cazul evreilor, şi al sutelor de mii, în cazul rromilor);

- *holocaustul* nu a fost un accident al istoriei, emergența acestuia fiind vizibilă în politicile genocidale împotriva evreilor, în multe țări ale Europei, în aceiaşi cheie a excluderii economice aplicată şi rromilor;

- *samudaripen*-ul, cel puțin în cazul României, trebuie să includă şi responsabilitatea acesteia față de faptul că aici rromii au suportat cea mai lungă sclavie din istoria omenirii (471 ani, între 1385 - 1856).

II

„Țiganii nomazi şi seminomazi să fie internați în lagărele de muncă forțată. Acolo să li se schimbe hainele, să fie raşi, tunşi şi sterilizați. Cu prima generație am scăpa de ei. Cei stabili vor fi sterilizați la domiciliu, pentru ca în cursul unei generații să fie curățit locul şi de ei"[1], declara în 1941 Gh. Făcăoaru, unul din coordonatorii şcolii de eugenie rasială, reflectând asupra familiei şi statutului biopolitic român.

În aceeaşi notă, Ion Antonescu declara la o şedință a Consiliului de Miniştrii următoarele: „Dacă nu profităm de situația care se prezintă azi pe plan internațional şi european, pentru a purifica Neamul Românesc, scăpăm

[1] Gh. Făcăoaru, *Câteva date în jurul familiei şi statutului biopolitic,* Bucureşti, 1941, p. 17 apud V. Achim, *Țiganii în istoria României,* Bucureşti: Ed. Enciclopedică, 1998, p. 135

ultima ocazie pe care istoria ne-o pune la dispoziție. Şi eu nu vreau s-o scap, pentru că dacă aş scăpa-o, desigur că generațiile viitoare mă vor blama”[2].

O legislație anti-evreiască fusese adoptată în 1938 de guvernul Goga - Cuza, fără a fi abrogată de guvernările ulterioare. Ea nu făcea însă referire directă la rromi.

Prin Ordinul nr.19862 din 19.XI.1940[3], Ministerul Afacerilor Interne, la recomandarea Ministerului Sănătății, interzice rromilor ursari de a mai plimba urşii prin sate şi prin oraşe şi a da spectacole cu ei, pe motivul că transmit tifos. Autorizațiile pe care le deținеau în acest sens le sunt retrase. Ceilalți nomazi sunt obligați ca pe timpul iernii să rămână la „marginea comunelor indemne de tifos exantematic”[4]. Executarea acestui ordin se va face cu sprijinul jandarmeriei.

Numărul mare de rromi de la periferia Bucureştilor şi a altor oraşe ca Piteşti, Ploieşti şi Târgovişte era considerat drept o problemă economică şi socială ce trebuia rezolvată urgent[5]. Deportarea rromilor în Transnistria a fost motivată de Mareşalul Antonescu la procesul său, în 15 mai 1946, ca urmare a presiunilor populației care, în urma jafurilor şi a omorurilor ce se petreceau în timpul camuflajelor, cereau împuşcarea acestora iar lipsa brațelor de muncă în Transnistria a fost determinantă pentru trimiterea lor acolo[6].

Deportarea s-a făcut în baza unui recensământ din data de 25 mai 1942, efectuat prin organele poliției şi jandarmeriei, care a clasificat rromii propuşi pentru deportare în două mari categorii: 1) rromi

---

[2] *Stenogramele şedințelor Consiliului de Miniştrii. Guvernarea Ion Antonescu.* Vol. V (oct. 1941 – ian. 1942), ediție de documente întocmită de Marcel-Dumitru Ciucă şi Maria Ignat, Arhivele Naționale Istorice Centrale, Bucureşti, 2001, p. 8

[3] *Arhivele Statului Bucureşti, Inspectoratul General al Jandarmeriei*, dos. 95/1940, f. 459

[4] *Ibidem*, f. 412-416

[5] *Arhivele Naționale Istorice Centrale, fond Preşedinția Consiliului de Miniştrii, Cabinetul Militar*, dos. 484/1941, f. 53-54, copie stenogramă

[6] *Procesul mareşalului Antonescu. Documente.* Ediție prefațată şi îngrijită de Marcel-Dumitru Ciucă, vol. II, Ed. Saeculum I.O., Ed. Europa Nova, Bucureşti, 1998, p. 176

„nomazi" (căldărari, lingurari) şi 2) rromi „stabili" care nu aveau mijloace de existenţă sau ocupaţii precise ori care făcuseră puşcărie[7].

Rromii nomazi au fost primii atinşi de persecuţii, prin Ordinul nr.70S/1942 al Preşedinţiei Consiliului de Miniştri, ordonându-se deportarea lor în Transnistria, fără nici o excepţie, începând cu 1 iunie 1942. Numărul şi identitatea acestora vor rămâne pentru totdeauna necunoscute, o mare parte fiind executaţi imediat. La 21 septembrie 1942 toţi rromii nomazi „fără excepţie, fuseseră evacuaţi în Transnistria"[8], inclusiv cei mobilizabili şi familiile celor concentraţi.

Dintre rromii sedentari, primii propuşi pentru evacuare au fost un număr de 12.497, „foşti condamnaţi şi periculoşi ordinii publice"[9]. Evacuarea s-a făcut între 12 şi 20 septembrie 1942, numărul lor fiind de 13.176, mai mare decât cel propus iniţial.

Într-un memoriu din 21 decembrie 1942, către Inspectoratul General al Jandarmeriei, colonelul Sandu Z. Moldoveanu, ofiţer controlor din zona Covaliovca, Androtefca-Varuşine, judeţul Berezovca, raporta următoarea stare de lucruri în privinţa rromilor nenomazi deportaţi acolo: 2.171 rromi aparţineau „unuia din elementele armatei", 57 rromi erau „invalizi din actualul război şi din războiul din 1916-1918", 204 rromi reprezentau „familiile celor mobilizaţi sau concentraţi", 856 rromi erau „părinţi (tata şi mama) care au copii pe front sau concentraţi"; 174 femei erau „concubinele cu copii ai celor mobilizaţi sau concentraţi"; 44 persoane erau „români evacuaţi, fiind consideraţi ţigani" iar 552 rromi cereau repatrierea pe motive „demne de luat în seamă"[10].

Radu Lecca, împuternicitul guvernului antonescian pentru problemele minorităţilor, declara, într-o notă[11], că cei 20.000 de rromi evacuaţi în comuna Covaliovka au avut soarta următoare: „11.500, ridicaţi şi împuşcaţi

---

[7] *Arhivele Statului Bucureşti, Inspectoratul Regional de Jandarmi*, dos. 258/1942, f. 6

[8] *Arhivele MApN, fond Marele Stat Major – Secţia I Organizare- Mobilizare*, dos. 2695/1942, f. 276

[9] *Arhivele Statului Bucureşti, Inspectoratul General al Jandarmeriei,* dos. 126/1942, f. 32

[10] *Ibidem*, dos. 43/1943, f. 47

[11] *D.C.F.R.J.*, vol. V, p. 541

la gara Trihaţca (în 24 decembrie 1942), 7.000 morţi de exantimaticus; 1.500 întorşi în ţară".

Aceste persoane ajunseseră să fie deportate pentru că o parte din posturile de jandarmi şi poliţie din oraşe „nu au făcut o triere a ţiganilor, conform dispoziţiilor din ordinul Ministerului Afacerilor Interne nr.2383 cab. V din 21 iulie 1942, ci au ridicat şi evacuat pe cine le-a ieşit în cale şi au urmărit numai de a avea numărul de ţigani pe care îl raportaseră că intră în categoria ordinului sus citat, fără de a controla dacă aceştia sunt aceia care trebuie evacuaţi, căci numai aşa se explică numărul aşa de mare a celor evacuaţi prin abuz sau prin neglijenţă şi se impune de a se lua severe măsuri contra celor vinovaţi"[12].

La 11 august, inspectorul general scria ministrului de interne că deportarea rromilor nomazi, decretată la 1 mai, era aproape terminată, prin faptul că 84% dintre ei ajunseseră în Transnistria. După un studiu, în vara anului 1942 au fost deportaţi 11.440 de nomazi, între care 2.352 bărbaţi, 2.365 femei şi 6.714 copii. Urmare a ordinului dat de Alexianu, guvernatorul Transnistriei, la 29 iunie 1942, nomazii au fost jefuiţi, confiscându-se mii de cai şi căruţe, inclusiv bunurile şi aurul. Au urmat rromii sedentari, a căror evacuare a început la 12 septembrie 1942, nu înainte ca bunurile acestora să fie luate prin Comisiile de Românizare. În opt zile, 30.176 de rromi au fost plasaţi în Transnistria. Alţi 18.260 de rromi recenzaţi pentru următorul transport ar fi trebuit să sosească în primăvara anului 1943, dar neaşteptata înaintare a frontului a zădărnicit acest plan. Rromii au fost trimişi în judeţele Oceanov, Golta, Berezovka şi Balta. Numai în zonele Katurga, Karanika şi Kovaliovka numărul celor deportaţi se ridica la 13.000. Decesul prin ger şi inaniţie[13] nu era rar, distribuirea de alimente fiind insuficientă cu toate că recoltele din Transnistria ar fi fost îndestulătoare[14].

„Datorită acestei stări de lucruri la iarnă vor muri de frig şi subalimentare, cum au murit şi în iarna trecută, rămânând ca la

---

[12] *Arhivele Statului Bucureşti, Inspectoratul General al Jandarmeriei*, dos. 43/1943, f. 48

[13] *Idem*, dos. 130/1942, f. 123

[14] *Idem*, dos. 130/1943, f. 439

primăvara viitoare problema țiganilor să dispară odată cu dispariția lor”[15].

Tifosul i-a atins pe mii de deportați. Unii au murit de frig, fiind slab îmbrăcați sau goi, alții transferați peste Nistru, unde erau lichidați de germani. Un decret-lege din 22 septembrie 1942 a prevăzut condamnarea la moarte a celor ce s-ar fi întors fraudulos din Transnistria şi la muncă silnică, de la 5 la 25 de ani, a celor ce le-ar fi înlesnit înapoierea, a instigatorilor, a complicilor şi a tăinuitorilor[16].

Ca urmare a retragerii armatelor germane şi române spre vest, în martie 1944, Preşedinția Consiliului de Miniştri încearcă evacuarea din Transnistria a „cetățenilor români fără deosebire de origine”, situație în care Subinspectoratul de Jandarmi Odessa raportează existența a 9.916 evrei şi 12.083 țigani[17]. Restul erau morți sau reveniseră în țară.

În aprilie 1945, când cetățenii români aflați pe teritoriul U.R.S.S. au fost oficial transferați în țară, cu prilejul tabelelor întocmite de autoritățile sovietice, s-a considerat că unii dintre aceştia fugiseră în România, decedaseră ori rămăseseră în Uniunea Sovietică[18]. Numărul celor deportați este încă necunoscut, variind între 25.000 până la 300.000 de rromi[19]. Documente disparate vorbesc de reîntoarcerea în țară a 6.000 de copii rromi orfani. Comisia română pentru victimele Holocaustului a declarat 36.000 de morți, dar alte estimări propun o cifră mult mai mare. În anii ’70, 36.000 de supraviețuitori au depus cereri de despăgubire, fără ca statul român să recunoască oficial deportarea[20].

III

---

[15] *Idem*, dos. 84/1943, f. 176

[16] Monitorul Oficial nr. 221 din 22.IX.1942

[17] *Arhivele Statului Bucureşti, Inspectoratul General al Jandarmeriei*, dos. 37/1944, f. 310

[18] *Deportarea rromilor în Transnistria. De la Auschwitz la Bug.* Antologie şi prefață de Vasile Ionescu, Bucureşti: Aven Amentza, 2000, p. 60, apud Dumitru Şandru, *Deportarea țiganilor în Transnistria,* în Arhivele totalitarismului, vol. XVII, nr. 4/1997

[19] *Idem*, p. 40, apud Radu Ioanid, *Evreii sub regimul Antonescu*, Ed. Hasefer, 1998

[20] *Idem,* p. 28

Spaima că ororile trecutului se vor întoarce este încă vie în mentalul supraviețuitorilor Holocaustului. Strategiile de apărare dezvoltate, de la renegarea (ştergerea) identității stigmatizate până la stilul defensiv şi adaptativ, semnalează o nevroză ce a presupus îndepărtarea de sine, refugiul în uitare ca mijloc de salvare individuală şi marginalizare a amintirilor dureroase. Cea mai mare parte a acestora încă evită să se recenzeze ca aparținând minorității rrome, păstrând tăcerea asupra celor întâmplate sau ducând-o în mormânt.

Pentru noi, generația post – Holocaust, reactualizarea şi transmiterea traumei s-a manifestat, pentru cei mai mulți, prin asumarea şi încercarea de a remedia experiențele traumatice ale părinților. Pentru ambele categorii, caracterul distructiv al conflictului dintre stima şi stigma de sine, ca proiecții ale relației cu societatea, a presupus cantonarea într-un infern emoțional, în care individul traversează, pe rând, ura de sine, contopirea cu cultura stigmatizatoare, rasismul etnic etc.

După 1990, accederea rromilor la reprezentare publică şi cercetările de arhiva, efectuate pe cont propriu, ne-au relevat dimensiunile dezastrului şi ne-au facilitat redescoperirea memoriei colective. Sublimarea traumei experienței istorice a robiei, deportării, rasismului contemporan, atât de viu în memoria socială, atât a populației majoritare cât şi a comunității etnoculturale rrome, este o urgență, derivată din nevoia de a mărturisi şi de a repune în discuție trecutul. Pentru că trecutul neasumat refuză să moară şi, citindu-l pe Jacques Le Goff, „memoria nu încearcă să salveze trecutul, decât pentru a servi prezentului şi viitorului”. Nu în ultimul rând, pentru că afirmarea trecutului asigură continuitatea şi referențialitatea generațiilor următoare. Altfel, cei care-şi uită trecutul, vor fi nevoiți să-l repete; şi victime şi criminali.

“Am constatat o indiferență a tuturor celor din jurul nostru față de situația în care am ajuns... A fost o constatare dureroasă...”
Interviu cu Liviu Beris (n. 1928)

Toți evreii din Herța au fost adunați, unii în sinagogi. Noi am nimerit în pivnița de la primărie, era foarte cald, era păzită de ostași, cu arma pusă...

Așa v-au adunat, fără să zică ceva... ?

Ne-au adunat fără nimic, așa... Era foarte cald. Ca să iei o gură de aer trebuia să stăm la rând, să ne apropiem de ușa pivniței... Și, când și când, câte un român își făcea pomană și ne aducea apă...

Care a fost totuși pretextul arestării?

Nimic, fără nici un fel de pretext... După care am fost duși, noi, cei din pivniță, la o sinagogă, toate sinagogile au fost umplute cu evrei, transfomându-se într-un fel de închisoare...

Erați toată familia împreună?

Da, eram toată familia în aceeași sinagogă, era doar o bunică, ceilalți muriseră cu toții... Mai erau și alte rude, de ale părinților tatei mai ales, și, la un moment dat, a intrat un plutonier și a început să strige o listă și i-a scos pe toți cei care i-au strigat, au scos și din alte sinagogi... Și am aflat ulterior că au fost împușcați cu toții...

Credeți că erau considerați colaboratori ai regimului comunist?

Erau considerați... mai degrabă, să zicem, dacă unul a fost cârciumar pe vremuri și nu i-a dat unuia de băutură sau a avut vreun diferend cu cineva, era scos...

Adică, vreți să ziceți că listele au fost făcute de localnici?

Da, listele au fost făcute de niște localnici, unul a fost lăutar, altul a fost perceptor, lăutarul se chema Popescu, parcă-l văd și acum. Cel care era de la percepție era Chifu. Ei veneau și-i recunoșteau la figură pe cei care erau strigați ca nu cumva să spună că nu este cineva, deși nimeni nu s-a ascuns, nu se știa că se va întâmpla așa ceva, vă dați seama... Și, fără nici un fel de judecată, fără nici un fel de probleme au fost împușcați în două locuri... Cei mai mulți, cred că o sută, o sută și ceva, au fost împușcați lângă o moară, pe malul unei gârle, și ceilalți, care erau între 30 și 50, într-o curte... Chiar după aceea am aflat că o fetiță nici nu murise și au îngropat-o de vie...

În gropi comune?

În gropi comune, bineînțeles că acum mai există ceva pe acele gropi, un semn, mi s-a spus, eu n-am mai fost în Herța de atunci, dar ăștia au fost primele victime, un asasinat din acesta în masă, fără nici un fel de justificare, pur și simplu… Și, din păcate, am aflat că aceste lucruri s-au petrecut în foarte multe localități... Toate satele unde au fost găsiți evrei – unul nu a scăpat, toți au fost împușcați... în Basarabia, din câte am aflat după aceea, la fel, satele au fost curățate... Nouă, după aceea, ni s-a spus că putem pleca acasă…

Deci, a durat câteva zile?

Da, a durat câteva zile...

Cine vă hrănea, de unde luați apă...?

Nu țin minte, cred că nici nu mâncam, cred că, nu știu cum am făcut rost de o piatră, acolo, în sinagogă și îmi puneam capul pe o piatră, ca să dorm, era problema apei mai ales, nu a mâncării, dar nu rețin ce am mâncat în acele 2-3 zile... Vă pot spune doar atâta că văd și acum figurile celor care au fost strigați și au strigat prezent și s-au dus si duși au fost. După aia ne-am dus pe la casele noastre și în casă am găsit totul jefuit și ce nu s-a jefuit a fost vandalizat, distrus... Nu-mi puteam închipui că voi găsi într-un asemenea hal toate casele... Nu știm, și aș zice cu păcat cine a făcut aceste lucruri, soldați, vecini, localnici, nu știu cine, dar de jefuit a fost jefuit totul, culmea este că n-a rămas casă nejefuită, nici una… Au trecut vreo două-trei săptămâni, după care am aflat și ce s-a întâmplat și cu evreii din satele din împrejurimi…

Din zvonuri...

Da, dar, din păcate, zvonurile s-au confirmat, că ei n-au mai apărut… După care ni s-a dat dispoziție să ne adunăm şi am fost deportați în Transnistria.

În acel interval de două-trei săptămâni ce v-ați gândit că se poate întâmpla cu evreii?

Nu ştiu ce mai gândeam atunci, dar în orice caz ştiam că numai lucruri bune nu se pot întâmpla...

N-ați avut în familie diferite planuri de a scăpa cumva...?

Nu, nici prin gând nu ne trecea să evadăm sau să plecăm undeva...

Să emigrați?

De emigrat nici nu se putea discuta. Dar altceva, din păcate, am constatat, cel puțin aşa rețin eu...

Acest lucru îl constat cu fiecare intervievat, înainte de toate acestea erau relații bune şi după asta brusc se schimbă totul...?

Da, este poate interesantă, dacă vreți, comportarea de turmă, psihologia socială să ştiți că ar trebui studiată mai atent. Cred că instinctul acesta de turmă este destul de accentuat, iar, dacă vreți, pojghița de civilizație care acoperă omul e destul de subțire şi, la cel mai mic accent de răzuire, dispare... Parcă nu-mi explic de ce au fost foarte, foarte puțini oameni care să te întrebe dacă ai nevoie să te ajute cu ceva, din oamenii cu care erai în relații foarte bune... Până şi relația de bună ziua nu mai era aceeaşi, era deja reținută, în aceste câteva săptămâni...

Dădeați bună ziua, dar nu vi se răspundea...?

Chiar dacă se răspundea era ceva foarte diferit, nu mai era acea ziuă bună...

Dialogul dispăruse?

Exact, dialogul dispăruse... Astfel, în momentul când ni s-au dat dispoziții şi am fost scoşi din Herța…

Cu cât timp înainte ați fost anunțați?

Cred că... câteva ore. Nici vorbă să fie ceva ca să se spună. Ne-au scos, au făcut un convoi mare...

V-au spus să vă luați ceva cu voi?

Da, sigur, unii au putut să-şi angajeze câte o căruță, alții au cumpărat chiar o căruță cu cai. Ai noştri, părinții împreună cu frații, au cumpărat împreună o căruță, au pus ce au putut în ea, de fapt ce a mai rămas, că practic nici n-ai mai avut ce pune...

Şi bunica, tot în căruță?

În căruță, pe bunica, vă dați seama...

Sora dumneavoastră câți ani avea?

Era mică, avea cred că 4 sau 5 ani, da, 5 ani... Țin minte că eu am mers pe jos, că, vă închipuiți că nu puteau să intre toți în căruță, bunica, nişte mătuşi mai în vârstă, şi am pornit spre Prut, spre Noua Sulița…

Ce vi s-a spus că se va întâmpla cu dumneavoastră?

Nimic, nici nu ne-au spus unde ne duc, nici un fel de indicator sau ceva, sub pază, şi a început un periplu formidabil, ne duceau dintr-un loc în altul, pe praful acela, că vă dați seama, erau nişte călduri mari… Şi pe drumurile acelea prăfoase ale Basarabiei, ne purtau dintr-un loc în altul, până când am ajuns într-o localitate, Secureni, în acea localitate ne-au spus să intrăm în nişte case care au fost ale evreilor care fuseseră deportați…

Cam câte zile a durat acest drum până la Secureni?

Nu v-aş putea spune, dar foarte mult, în sensul că ne duceau aşa, pur şi simplu ca să mai cadă...

Mergeați toată ziua?

Da, mergeam toată ziua şi noaptea te lăsa într-un câmp şi cădeai seara ca un animal...

Hrană şi apă v-au dat?

Nu, nu-i interesa. Dacă aveai tu, dacă mai puteai face rost, bine, dacă nu, pe ei nu-i interesa. Nu interesa pe nimeni nimic… Țin minte că era mare secetă şi, în momentul când am dat de nişte apă pe urmele unei roți de căruță, cu ce bucurie am băut acea apă, era o senzație pe care şi acum o țin minte, bucuria pe care am avut-o, că am găsit un pic de apă... Cam astea erau

condițiile... Şi la Secureni nu ne-au lăsat decât vreo două sau trei zile şi iar ne-au adunat pe ăştia din Herța... Vă spun că ne indicaseră unde să stăm, în ce perimetru şi atunci ne-au scos şi ne-au dus tot pe jos, tot în condițiile astea de căldură fantastică…

Mureau oameni pe drum...?

Da, mureau mulți pe drum...

Îi îngropau…?

Nu, erau lăsați acolo, nici nu ştiu ce se întâmpla cu ei. Erau lăsați pe margine de drum, nu te lăsa să îngropi sau ceva... Erai gonit în continuare de jandarmi... Nu ştiu câte paturi de armă am încasat fiecare, care mai îndrăzneam să rămânem în urmă...

Încercări de evadare nici vorbă...

Nu. Erai sigur mort dacă evadai, pentru că populația era foarte ostilă. De aceea nici nu au existat încercări de evadare din convoaie... Erai mai sigur în convoi decât dacă fugeai din convoi. Ceva foarte curios, dar aşa s-a întâmplat, populația Basarabiei, nu ştiu de ce şi în ce condiții, dar era foarte ostilă... Cred că o propagandă bine dirijată din acest punct de vedere a determinat această comportare... Deci, am ajuns la Edineț. Acolo ne-au băgat într-un fel de târg de vite, la marginea oraşului Edineț, după care, după vreo două zile, ne-au introdus într-o zonă, într-un perimetru delimitat, în casele evreilor care au fost deja deportati... Şi, în Edineț, probabil din cauza că frontul nu s-a mişcat atât de repede cât s-a crezut, am fost ținuți. Acolo a început şi exantematicul, a început foametea, n-aveai de unde, cine, ce...

Nu vi s-a dat nimic şi nici n-aveați de unde cumpăra?

Nu, nu se asigura nimic... Noi mai aveam, că au avut părinții nişte lucruri mai valoroase, fiindcă nu le ținuseră în casă şi, unde le-au ținut ascunse, le-au găsit după aceea şi am avut cu ce să mai cumpărăm, dar unii nu mai aveau nimic...

Hrana era procurată prin troc...?

Prin troc sau bani şi, vă dați seama că oamenii, cât au putut să ia cu ei? Astfel încât în Edineț a început un preludiu a ceea ce avea să urmeze în Transnistria, noi nici nu ştiam unde ne duce, cum, nimeni nu ştia nimic…

Deci ați stat tot în casele evreilor deportați?

Da, tot în casele lor, cu grămada, familii întregi în câte o cameră... După ce exantematicul a început să-şi arate colții şi păduchii şi mizeria şi tot ce vreți, în octombrie ne-au scos şi ne-au transportat tot pe jos, spre Nistru. Nu ştiam exact unde ne duc, dar acum, deja pe drum, au început ploile şi praful s-a transformat în glod, noroaiele acelor drumuri din Basarabia o să le țin minte cât voi trăi. Era un noroi lipicios cum nu vă puteți închipui, de-abia reuşeai să scoți piciorul din noroi, cine rămânea în urmă era împuşcat şi asta-i partea tristă, că te uitai în urmă şi erau oameni rămaşi morți, care fuseseră împuşcați. Dar am mai văzut ceva îngrozitor, cum se repezeau țăranii şi dezbrăcau cadavrele şi rămâneau cadavrele goale. Pe lângă faptul că ai văzut împuşcările, vedeai şi această scenă teribilă. Nu ştiu cum s-au putut transforma oamenii... să ajungă la aşa ceva, nu-mi pot închipui...

Pe drumul de la Edineț spre Nistru ați mai reuşit să luați acel car, căruță, ce era?

Da, a fost o căruță, dar ce mai, caii nu mai puteau trage. Ce să mai zic... nu se poate descrie toată scena... Cred că, dacă această scenă ar fi fost filmată, s-ar fi spus că nu e posibil să se întâmple aşa ceva, ziceau că e făcută în mod special ca să ducă în eroare lumea. Era ceva... cred că nici Dante n-ar putea descrie o asemenea scenă... Oamenii, victimele erau transformate în animale, complet scoase din tărâmul omenesc şi prigonitorii care şi-au pierdut, cum să vă spun, orice urmă de omenie.... Pe mine această scenă, pe care am văzut-o repetându-se, nişte oameni în vârstă împuşcați... că rămâneau în urmă, şi oameni care veneau să-i dezbrace, asta-i una din scenele care nu pot fi descrise şi care mi-a rămas pentru toată viața în memorie... După aceea am ajuns într-o comună, Corbu, nu departe de Atachi, şi noaptea ne-au cazat, ne-au cazat vorba vine, ne-au băgat într-un vârf de deal la Corbu. Era ploaie, eram uzi leoarcă, eram plini de noroi, eram ceva, aşa, ce nu se poate descrie... Toți, pe botul de deal. Şi a venit înghețul în acea noapte. Şi vă pot spune următorul lucru, țin minte cum îmi striga mama: "Să nu adormi, să nu adormi pentru că vei îngheța şi mori" şi tot timpul mă trezea, că-mi venea să adorm după o zi de chinuri...

Dimineața a fost ordinul de plecare, ne-am ridicat să plecăm şi am în minte mereu scena aceea, a jandarmilor care dădeau în oamenii înțepeniți şi care nu se mai mişcau... şi ochii rudelor care trebuiau să-i părăsească pe botul de deal pe cei morți... Şi la plecare, vreau să vă spun, erau acei ochi disperați, acei bocanci care dădeau în cei care au rămas pe botul de deal... şi tot botul de deal, cum să vă spun, împestrițat de cadavrele celor înțepeniți. A fost o scenă, pe care, din păcate... am nopți când am coşmaruri... şi mă trezesc cu o sudoare rece şi văd această scenă si mă scol... şi noaptea ceia n-o mai pot dormi... Câte n-am mai văzut pe urmă, dar scena asta tot nu-mi iese din cap.... Ei, aşa am ajuns la Nistru... Eram într-un hal fără de hal în momentul când am ajuns la Nistru, nimănui nu-i mai trecea prin minte să ne mai jefuiască sau aşa ceva, că eram ca nişte arătări parcă veniți din altă lume... Şi ne-au băgat pe nişte poduri plutitoare...

Pontoane...

Aşa... Şi ne-au transportat peste Nistru şi, cum ajungeai în partea cealaltă, că ajungeau câte puțini, nu s-a mai păstrat acel convoi de la Herța şi s-au făcut convoaie mai mici şi au început să ne ducă în interiorul Transnistriei. Deci, am trecut din Atachi spre Moghilev. Eram un grup din Herța, dar mai mic. La început, tot sub pază de jandarmi, ne-au dus într-o localitate, o văd şi acum, am ajuns seara într-o localitate, Ozarineț, în care am înnoptat... După aceea, de la Ozarineț ne-au dus într-o localitate Lucineț, unde iar numai am înnoptat şi acolo...

Unde dormeați noaptea?

Şi în Lucineț şi în Ozarineț am dormit în case din astea a rămăşițelor de evrei de acolo.... Şi după aceea ne scoteau si ne duceau mai departe, până când am ajuns de la Lucineț într-un sat, Hrumiuca. Vedeți ce bine țin minte traseul... Şi ne-au dus la marginea satului, la un colhoz al acestui sat, unde era un grajd şi ne-au spus să intrăm în grajd şi jandarmii după aceia au plecat. Au dispărut şi am rămas în acel grajd din Hrumiuca...

Tot convoiul...?

Acel mic convoi, vă dați seama câți mai rămăseseră... Cred că eram în jur de o sută de oameni...

Dumneavoastră ați reuşit să fiți încă toată familia împreună?

Da, am reuşit să fim toți împreună...

Pe toate traseele astea cine o ducea pe sora dumneavoastră?

O ducea, aveam un unchi, cel mai tânăr frate al tatei, care era deosebit de puternic, nu numai pe ea o ducea, ducea băiețaşul lui si pe ea, atât de puternic... îi ducea pe unul în spate, pe altul în față, mai schimbam, dar principalul el era...

Dumneavoastră duceați rucsac... ceva?

Aveam ceva în spate, dar nu mare lucru, vă dați seama că nu mai aveam nimic... Mi-au spus după aceia alți evrei, care au venit cu trenurile la Atachi, că ne-au văzut pe noi, ei credeau că văd nişte arătări, nu le venea să creadă...

Mi-au spus şi mie despre groaza unui convoi numit Edineț, dar eu credeam că este vorba despre evreii din Edineț, dar acum înțeleg că este vorba despre dumneavoastră...

Da, noi eram. Noi nu ne mai simțeam oameni, curgeau păduchii pe noi... Am fost învățat de mic să fiu un om curat, dar eram ceva… nu... nu poate fi descrisă transformarea omului în animal. Asta e ceea ce vă pot spune... Deci, grupul acesta Edineț a pierdut extraordinar de mulți oameni pe drum. A fost acea noapte de la Corbu, împuşcările de pe drum, mai erau care mureau aşa, din mers...

La Hrumiuca erau ucraineni?

Numai ucraineni... Şi acolo, nu ştiu cum să vă zic, tot cu nişte bani... ce au putut, s-a dus tatăl meu si a aranjat, la o ucraineancă, să ne scoată, dacă tot nu mai era pază, să intrăm în sat... Şi ne-au dat o camera. Nu ştiu cum, s-au apucat unchii mei şi au făcut un prici (un fel de pat) şi au făcut acel prici pe are dormeam 11 persoane, dar eram fericiți că aveam unde să stăm, pentru că începuse iama... Şi am avut mare noroc că era un câmp, un câmp de pelin, nu departe de Hrumiuca. Şi mama şi cu mătuşile, fiecare avea repartiția muncii, se duceau şi culegeau pelinul, era pelin uscat şi parcă le văd cum veneau cu pelinul grămadă pe spinare şi aveam cu ce face focul în cameră şi ne încălzeam ca să nu murim de frig…

Dumneavoastră vă duceați după pelin?

Nu, nu, pentru că în ultima parte a drumului, după ce ajunsesem în Transnistria, mi-au degerat picioarele, unii spuneau că nici n-o să mai pot merge. Eram cu dureri îngrozitoare şi norocul meu a fost cu o bătrână ucraineancă care, de acolo de la Hrumiuca, a venit chiar acolo în grajdul acela de la început şi a venit de la ea de acasă cu nişte ceară de albine, cu ceva, mi-a pus nişte comprese din astea si am început din nou să merg, dar foarte greu am reuşit să încep să merg din nou. Şi acum am urme ale acestor degerături şi, ca atare, nu puteam merge şi țin minte că zăceam... Cred că, dacă mă apuca mai devreme treaba asta, aş fi fost împuşcat şi eu, n-aş fi putut să merg. Dar am avut acest noroc că eram aproape de Hrumiuca şi atunci m-a salvat această bătrînă ucraineancă... Dar la Hrumiuca eram în perspectivă de a muri de foame şi tata şi cu fratele lui mai mic s-au dus să vadă dacă nu se poate să stăm la Moghilev, că ştiam că se poate sta şi acolo... S-au dus pe jos, pe drumuri ascunse, să nu dea de soldați. Au ajuns la Moghilev, au văzut despre ce este vorba, din rezervele pe care le aveau ei au cumpărat o căruță şi doi cai, au venit tot pe drumuri din astea ascunse şi ne-au luat, vă dați seama că n-au încăput toți în căruță, eu eram pus în căruță, că eram bolnav...

Dar la Hrumiuca cât timp ați stat?

Pot să vă spun, ca un punct de reper, că în noaptea de Anul Nou dintre ‘41 şi ‘42 eram la Hrumiuca şi reține această treabă pentru că ucraineanca la care stăteam a venit la ora 12 de noapte şi ne-a adus o colivă şi parcă țin minte şi acum ce grozavă mi s-a părut acea colivă din grâu în noaptea de Anul Nou...

Dar ce mâncați la Hrumiuca?

Ce puteai să iei, în principal era mămăliga. O cumpărai de la ucraineni sau schimbai pe ceva, haine, dădeai tot, numai să ai ce mânca... Vă dați seama şi de condițiile de igienă, 11 persoane într-o cămăruță de țară, ştiți foarte bine că ucrainenii n-o duceau chiar aşa grozav sub regimul sovietic...

Am înțeles că n-aveau nici wc-uri?

Nu exista aşa ceva, astea erau condițiile. Astfel am plecat la Moghilev, tot aşa pe drumuri ascunse, am evitat orice fel de întâlnire cu orice fel de autorități şi am ajuns acolo. Era un haos fantastic, că ne-am dat de acum seama despre ce e vorba, respectiv ei, părinții.... Am ajuns acolo, încă nu se instituise ghetoul, cred că la sfârşitul lui ianuarie am ajuns acolo, după care eu m-am înbolnăvit de tifos exantematic...

Imediat?

Imediat după ce am sosit la Moghilev... cred că după o lună... că era deja primăvara...

Acolo unde v-ați cazat?

Am stat într-o casă a unor evrei localnici din Moghilev, pe o stradă, parcă văd şi acum, Armianskaia îi spunea, dar nu mai exista nimic, evidență, ceva, nimic, totul era haos. În felul ăsta am reuşit să ajungem la Moghilev fără să se ştie cine, ce...

Nici la Hrumiuca nu erau autorități?

Nu, nimic, ne-au lăsat acolo – supraviețuiți dacă puteți... Când m-am îmbolnăvit eu de exantematic, am fost luat şi dus la un aşa-zis spital. Spital care avea nişte paturi, e adevărat, dar nu aveau medicamente, nimic... Parcă văd şi acum, era un doctor, Danilov îl chema, care ne încuraja că o să trecem, dar n-avea ce să ne dea... Tifosul exantematic se caracterizează prin faptul că ajungi la un stadiu în care, prin faptul că ai temperatură atât de mare, intri în delir, nu mai ştii ce-i cu tine... Eu, cel puțin, până am ajuns la acest stadiu, am văzut că tot mureau, cine era mai slab de inimă murea, țin minte că aveam un vecin de pat, era un domn mai în vârstă, Herdan îl chema, era rudă cu acel Herdan care avea moară mare în Bucureşti, era un tip foarte optimist, glumeț, ne făcea să râdem şi pe noi, cât de amărâți eram. Dar în momentul când am ajuns şi eu în delir şi, când m-am trezit, mi s-a spus că murise, intrase şi el în delir şi n-a suportat... Ce vreau să vă spun e că după ce am trecut prin boală eram aşa de slăbit încât nu puteam să mă ridic în două picioare, umblam în patru labe, asta era...

Nu vă puteați ridica...?!

Nu, sub nici o formă... Şi ţin minte că au venit părinţii cu o cotigă cu două roţi, să mă ia de la spital. De fapt, cotiga era folosită şi pentru transportul cadavrelor... Morţii erau transportaţi la ţintirim şi erau îngropaţi în gropi comune. Nu era groapă pentru fiecare om... Ţin minte, cred că după o lună, nu puteam decât să merg în patru labe, e o amintire, mă văd şi acum cum umblam în coate şi în genunchi. Cu toate că toată familia îşi lua de la gură ca să-mi mai dea mie ceva, ca să mă refac, foarte greu m-am refăcut... Ei, după ce mi-am mai revenit, nu v-aş putea spune cum,... s-a instituit ghetoul la Moghilev, exact nu v-aş putea spune la ce dată. Odată cu instituirea ghetoului i-au deportat pe localnici, din Moghilev, adică localnicii evrei au fost duşi spre Bug, iar pe noi ne-au încercuit în ghetou, ţin minte şi acum, ne-au făcut o serie de străzi şi am ajuns într-o casă cu încă o familie pe strada Rîbnaia, numărul 3, ţin minte şi acum...

Vă duceau la munci forţate?

Sigur, te luau la munci forţate. Am fost luat şi eu la muncă din asta forţată, în afara ghetoului, după ce m-am refăcut... Se construia un pod peste Nistru, între Atachi şi Moghilev şi reţin faptul că acolo îţi dădea şi ceva de mâncare. Ce-ţi dădea de mâncare, era apă fiartă în care erau presărate fire de mălai, fire, nu aşa, asta era mâncarea şi nu ştiu de ce îi spunea lumea gir...

La munci forţate mergea si mama dumneavoastră?

Nu, nu, mama nu, numai bărbaţii, cum să vă spun. Era cum te prindea, era ca şi cum ai fi prins la arată cu arcanul... Dar, în acelaşi timp, mai erau şi nişte treburi mai organizate, în sensul că era o fabrică numită turnătorie, care făcea tot felul de unelte, treburi din acestea şi era condusă de un inginer evreu, Egendorf îl chema, originar din Rădăuţi, la care lua numai meşteri meseriaşi... Eu nu eram nici un fel de meşter meseriaş ca să pot lucra şi, totuşi, erau nişte ateliere comunale în care se lucra tâmplărie, treburi din acestea care erau necesare pentru primărie. Nu ştiu, am avut eu noroc că m-am dus la acela care conducea aceste ateliere, luaţi-mă ca să am şi eu ce mânca. Eram copil şi un tâmplar care m-a zărit zice: "Îl iau eu ca ajutor de tâmplar". Şi am intrat la aceste ateliere comunale şi cât de cât aveam acest gir asigurat…

La atelier era tot această mâncare?

Da, tot acel gir. La aceste ateliere comunale nu eram plătiţi cu nimic, eram fericiţi că nu mai trebuia să mergem la alte munci forţate în afară şi faptul că ni se dădea acel gir, care la atelierele comunale era cu acele fire mai frecvente...

Să înţeleg că, dacă stăteaţi acasă, mâncati şi mai prost?

Vă daţi seama, la Moghilev a fost la un moment dat o situaţie foarte interesantă, erau unii care se descurcau mai bine, ştiu eu, puteau să facă unele schimburi cu ucrainenii nu ştiu ce făceau, dar se descurcau...

Erau veniţi mai recent, poate...

Cei care au venit cu trenurile au adus totuşi mai multe lucruri cu ei, mai multe bunuri… Noi eram cei mai bătuţi de soartă... Erau unii care au reuşit să se introducă în aşa zisele structuri. Fiecare lagăr sau ghetou avea nişte structuri organizatorice şi cei care răspundeau de toţi evreii în faţa legiunii de jandarmi... era un birou, aşa-zis de coordonare a muncii, hai să-i spunem... şi acest birou de coordonare avea un comitet de conducere, cu un conducător al coordonării... Tatăl meu, la un moment dat, ţin minte că era foarte revoltat, că un conducător al acelui birou, Danilov îl chema, fratele acelui medic, care se comporta foarte bine, ei, el însă se comporta ca o adevărată coadă de topor şi pentru că îl cunoştea dinainte ca avocat, n-a avut ce face şi s-a dus şi i-a spus că se comportă ca un imbecil, aşa ceva, nu ştiu exact cum i-o fi spus, dar fapt este că domnul respectiv s-a dus şi 1-a reclamat la legiunea de jandarmi şi a doua zi a fost ridicat, el şi cu încă 15 persoane şi n-am ştiut deloc unde a fost dus, practic toţi considerau că n-o să-l mai văd niciodată... Asta a fost prin aprilie '43... Şi, în tot acest timp de care vă spun, foarte mulţi oameni nu aveau ce mânca şi, ştiţi cum se desfăşura procesul de dispariţie, la un moment dat îi vedeai că erau slabi, slabi, slabi, numai pielea şi oasele şi deodată îl vedeai cum se umflă şi devine roşu la obraji şi ştiai precis, ştiai, tu, care vorbeai cu el şi era şi el conştient că într-o zi sau două moare... Ştiţi că am avut un astfel de caz, am vorbit cu un băiat care a murit de faţă cu mine...

A murit chiar în faţa dumneavoastră?

Da, vorbea cu mine şi a murit, dar ştia şi el, ştiam şi eu că gata, ăsta-i ultimul stadiu... Nu vă spun ce multă lume a fost secerată sub forma aceasta a flămânzirii propriu zise, în acelaşi timp trebuie să ştim că îl acestei organizări au fost oameni care o făceau pe aşa-zisa poliție evreiască în cadrul ghetoului, erau şi aşa-zişii guarzi evrei care erau direct oamenii legiunii de jandarmi. Era totul foarte complex. De exemplu... chiar şi în cadrul jandarmeriei erau oameni şi oameni... S-au făcut foarte multe deportări. Din Moghilev, mai departe, erau trimişi oamenii la Peciora. Peciora era un lagăr pe Bug, noi ştiam de-acum că, de fapt, Peciora era un lagăr direct de moarte, acolo s-au înregistrat, de fapt, şi cazuri de canibalism...

N-aveau ce mânca deloc...?

Nu... Şi țin minte că te prindea de pe stradă, aşa cum erai şi, la un moment dat, ni s-a spus că o să vină să ia şi tinerii de la atelierele comunale şi să ne ascundem, dar culmea este că cine a trecut să ne spună să ne ascundem era un plutonier de jandarmi, pe numele Roiban, zice "Măi copii, ascundeți-vă, să ştiți că o să vină şi pe la voi"... El venise odată mai înainte şi se lucrase la tâmplărie ceva pentru dînsul, avea o figură de om cumsecade. Se vedea după el şi, după aceea, în una din zile, ne-am trezit că s-a făcut că are treabă pe acolo, dar, de fapt, ca şi cum n-ar fi spus cuiva... Şi, țin minte ca acuma, eu cu încă un băiat am coborât în canalele subterane ale Moghilevului printr-un capac şi am intrat într-o mizerie crâncenă şi am stat ascunşi acolo până în noapte... Cu toate că nu ştiu cine le-a spus de noi, au şi tras, dar n-au îndrăznit să intre în mizerie şi aşa am scăpat, trenurile cu deportați au plecat şi noi am scăpat... Aşa s-a scris istoria... Deci, vedeți că au fost, chiar şi în rândul jandarmilor, oameni şi oameni...

Şi invers, din rindul poliției evreieşti...

Sigur, erau mai răi ca jandarmii. Dar în acelaşi timp existau jandarmi care executau dispoziția, te prindeau în afara ghetoului, aveau voie să te împuşte. Unii făceau asta şi au împuşcat oameni găsiți în afara ghetoului, alții nu făceau... Pe mine, de exemplu... Am fost prins în afara ghetoului... trebuia… M-am dus să fur sfeclă, ca să avem ce mânca şi am fost dus la legiune si în mod normal, prin dispoziție, trebuia să fiu împuşcat Am fost scos din celulă şi am încasat o mamă de bătaie, dar, bătându-mă, m-a scos şi m-a dat afară din legiune şi, în loc să fiu împuşcat, am fost numai bătut. Dacă aş fi fost un prostănac, să zicem, nu-mi dădeam seama că de fapt ăla m-a salvat... E adevărat că m-a bătut, țin minte şi acum cizmele în fund Adică vreau să spun că alții au fost împuşcați şi cunosc cazuri de oameni care au fost prinşi în afara ghetoului si au fost împuşcați... Vedeți că nu pot să țin minte totul, dacă nu era chestiunea asta şi uitam că am fost la furat sfeclă, să aduc acasă ca să avem ce mânca, că m-ați întrebat ce mîncam... V-am spus ce se putea face ca să poți să ai ceva să mănânci, mai ales pentru cei care nu aveau cu ce schimba sau cumpăra... Da, şi, v-am spus, tatăl meu a fost luat şi dus, prin octombrie, deci, tot '43. Odată ne-am trezit că cineva ne-a spus că tatăl tău a fost adus la legiunea de jandarmi, cum, în ce fel, dar a fost adevărat, a fost adus în pază la jandarmi şi de acolo i-au dat drumul în ghetou. Şi, grămadă toți: "ce s-a întâmplat, tată?", "unde ai fost?", cutare, cutare... A fost dus la lagărul de muncă de la Nicolaev, lagăr nemțesc şi ne povestea că, acolo, el vorbea germana bine şi ofițerul medic german 1-a luat la infirmerie şi ăsta a fost norocul lui... La un moment dat erau lucrările spre terminare şi acest ofițer german i-a spus, "tu – erau numai ei doi, zice – tu ai încredere în careva dintre ai voştri?", şi tata zice "depinde", "sînt – zice – vezi că sunt şi între voi informatori care transmit tot ce se întâmplă la voi în lagăr"... Zice, "uite ce se întâmplă, lucrările se termină şi lagărul va fi lichidat, aşa că, dacă poți să fugi, spune la cei în care ai încredere că sigur nu te vor trăda, că la ora cutare în punctul cutare nu va fi sentinelă"... Tata a mai anunțat vreo 11 oameni, în care a avut încredere, toți mai tineri decât el, şi au fugit, au fugit spre partea română, bineînțeles, că aşa cum erau ei îmbrăcați, au fost imediat depistați de jandarmii români, care nu i-au împuşcat, ci i-au luat şi i-au dus la Odessa la Curtea Marțială... Şi, țin minte, bătrânul cum îmi spunea că îi duceau acolo pe treptele alea celebre de la port, pe care eu le-am văzut numai în filme, probabil Curtea Marțială era pe acolo... Şi acolo duşi, în fața unei curți militare, au început să-i întrebe ce, cum… şi tata, fiind cel mai în vârstă, a vorbit el, zice, sunt cutare, am fost în cutare locuri, etc, etc. şi am fost salvat de un ofițer german şi sunt convins că n-o să fiu ucis de ofițerii români, în armata căreia am luptat şi şi-a deschis cămaşa şi şi-a arătat rănile, pe care le-a

avut de pe front şi era un ofițer mai în vârstă şi zice unde ți-e familia, în loc să zică altceva a trecut direct la... i-a întrebat pe fiecare unde-i este familia şi fiecare a spus de unde a fost luat şi aşa ne-am trezit că a fost adus sub pază, ca să nu fie omorât, cu el la Moghilev, ca să fie adus la familie…

A scăpat întâmplător...?

Da, pur şi simplu a avut noroc. Şi ofițerul român s-a comportat la nivelul celui german... Ce vreau să vă spun e că cel mai mare pericol este să generalizezi. Nu-i voie să generalizezi. Este cea mai mare eroare, în nici o populație nu poți să întâlneşti oameni la fel, peste tot ai variabilitate. Ai şi buni, ai şi răi, ai şi mai puțin buni, bineînțeles că toți alcătuiesc o medie, dar n-ai voie să generalizezi. Acesta este motivul pentru care eu, ca persoană, nu concep să zic că cutare sau cutare au dres... Pot să spun X sau Y au dres şi au făcut, nu poți însă să generalizezi despre un popor, despre un grup şi nici despre o familie, în fiecare familie există variabilitate... Şi în decembrie a venit ordin de repatriere pentru cei din Vechiul Regat. Vechiul Regat a fost considerat Dorohoi şi de data aceasta Herța a fost considerată că face parte din Vechiul Regat şi a fost sub lista celor care trebuia să fie repatriați şi, vă dați seama, în decembrie am fost deparazitați, nu ştiu ce, şi băgați în trenuri de marfă.

Cum credeți că ați reuşit să supraviețuiți în lagăr?

De fapt, v-am spus, practic, cum am supraviețuit... Dar, uneori stau şi eu şi mă întreb cum... Şi ceea ce vă pot spune sigur este că am rămas tarat. Psihic, eu nu mă consider complet refăcut nici acum... Supraviețuirea fizică – da, v-am spus... Nişte treburi dintre acestea care... nu ştiu, am avut norocul să fiu luat la acele ateliere, să nu fiu prins când mă duceam să fur de pe un câmp de cartofi sau sfeclă, să aibă părinții mei nişte rezerve din care au putut să asigure o perioadă mai lungă supraviețuirea... E foarte greu de spus, uneori este inexplicabil prin câte poate trece omul... e foarte greu de spus cum poate supraviețui omul cu sfeclă, cu gir... Vă spun, pâinea… pâinea era ceva ce... eu o să țin minte cât voi trăi. În momentul când ne-am urcat în vagoane, ca să fim repatriați, ni s-a dat nişte pâine... pâine adevărată, nu ceva… şi acest lucru se reține... Eu, şi acum, am rămas cu un obicei, este teribil pentru mine când cineva aruncă firimiturile de pâine, mi se pare că e un sacrilegiu, mi-e şi ruşine uneori...

SPOVEDANIA

Traian Popovici

Cuvânt înainte

La răscrucile istoriei sale un popor nu-şi are încredinţate totdeauna destinele sale în mâinile celor chemaţi. Evenimentele în prăvălirea lor surprind deseori tocmai pe cei nepregătiţi în fruntea treburilor obşteşti.

Trăirea măsurilor de guvernare, care angajează în desfăşurare grăbită însăşi răspunderea întregului neam, nu lasă factorilor de conducere, autori ai acestor măsuri, nici agenţilor executori chemaţi a le duce la îndeplinire, răgazul de meditare asupra consecinţelor ce pot să nască din ele.

Şi unii şi alţii se lasă furaţi de vâltoarea a ceea ce au dezlănţuit, cârmă având numai instinctul brutal, care ucide virtutea în om.

Numai o cultură profundă, o adâncă cunoaştere a sufletului colectivităţii în fruntea căreia ai fost adus de împrejurări, de cele mai multe ori independent de voinţa ta şi, în sfârşit, respectul ce trebuie să porţi tradiţiei acestei colectivităţi, crează suportul moral al faptelor cu care te încumeţi să conduci un popor şi să-i scrii istoria.

Incontestabil că măsura deportării evreilor în Transnistria a fost şi rămâne un act necugetat de conducătorul statului, mareşalul Antonescu, un act neomenos, brutal şi sălbatic, care a zguduit adânc fiinţa neamului nostru, un act care a dezlănţuit cele mai urâte instincte în om: ura şi lăcomia. Deportarea cu întreg cortegiul ei de suferinţe pentru proscrişi, cu îngenuncherea sentimentelor de omenie, de milă, de echitate, cu abrutizarea întregului aparat de militari şi funcţionari ordonaţi cu executarea lui ne-a coborât în respectul popoarelor civilizate şi ne-a înfierat în istorie cu dangaua barbarismului.

Abstagând de la greutăţile ce ne-au fost create pe tărâmul vieţii internaţionale, vom trebui să încercăm în intern multiple greutăţi pentru repararea nedreptăţilor comise.

Iată cum un popor întreg este chemat la răspundere pentru actele nesăbuite ale regimului sau de dictatură.

Încătuşat în lanţurile terorii, ameninţat cu lagărul şi curţile marţiale, ostracizat în actele lui sporadice de revoltă, neamul nostru a privit cu suflet pângărit, cu inimă sugrumată de durere, la desmăţul orgiei de ură, pradă în îmbogăţire.

Brutele urcau treptele ascensiunii lor fantastice; nevinovaţii coborau de ruşine capul în cenuşe. A fi neîndurat era un merit; a fi samaritan era o înjosire. A protesta, a căuta să deschizi minţile celor întunecaţi de nebunie, însemna a te expune dispreţului public şi prigoanei celor tari.

Şi totuşi neamul românesc în profunzimile lui era şi este nevinovat de ceea ce s-a comis în numele lui.

Nicăieri în istoria lui nu se întâlnesc atari evadări din omenia lui tradiţională, din bunătatea lui proverbială, din sufletul lui mărinimos, din inima lui caldă.

Chiar cei martirizaţi trebuie să recunoască că în lunga lor convieţuire alături de noi au trăit până la eclipsa morală din 1940-1944 în bună înţelegere şi aş putea spune înfrăţire cu noi.

Deportarea evreilor odată consumată, consecinţele ei limpezi în istorie, rănile ei încă deschise, durerea şi mâhnirea rămasă ca drojdie amară în potirul de suferinţă, ruşinea împurpurându-ne obrajii, să avem cel puţin curajul să descifrăm cronologic succedarea împrejurărilor care au cohstituit „actul de guvernământ", evacuarea evreilor. Să contribuim singuri la documentarea acelor pagini de istorie contemporană, pentru care răspundem, pentru ca din ea să se vadă că nu poate fi făcut vinovat un neam întreg de măsura dementă a unui improvizat conducător de naţiune şi că s-au găsit şi exemplare cari au avut îndrăzneală de împotrivire făţişă, în faţa nebuniei dezlănţuite de oficialitatea regimului Antonescu.

Contribuţia noastră la documentarea acestui act o socot imperios necesară, convins fiind că nici conducerea actualului regim, chemat să tragă la răspundere pe cei vinovaţi, nu cunoaşte

«amănuntele prin care s-a tradus în fapt hotărârea mareşalului „dezrobitor” de a trimite în robie şi la moarte o parte din populația țării, care nu avea decât altă vină decât, ca prin hazardul vieții, de a se fi născut evreu.

Întrucât în acele vremuri de prigoană rasială, cari au zămislit deportarea, dețineam răspunderea de a fi primarul Municipiului Cernăuți şi întrucât prin zarul fatalității fusesem chemat să fiu, nu simplu spectator, dar, factor care să împiedice – pe cât 1-au ajutat puterile – roata tragediei evreieşti, socot de a mea datorie să fac în paginile ce urmează mărturisirile oficiale cu privire la deportările din Cernăuți şi Bucovina.

Spovedania aceasta în fața întregului meu neam nu este pornită din voința de a acuza, pe cei cari îi acuză faptele lor, nici de a reliefa o atitudine, pentru care am fost ostracizat prin trei ani şi pe urma căreia am suferit îngenunchieri. Ea este spovedania unei conştiințe, care în tragedia umană ce a trăit-o, a făcut tot ce i-a fost cu putință să zăgăzuiască furia, să îmblânzească pe cel sălbatic, să încurajeze pe cel înfricoşat, să mângâie pe cel disperat şi să toarne nădejde în cel plecat în surghiun.

Ştiu că ea va durea pe mulți, dar va mângâia pe mai mulți, pe toți anonimii cari au văzut, au gândit, au simțit şi au crezut ca mine. Nu toți au fost miruiți de soartă cu voința de a înfrunta, dar şi ei şi-au avut partea lor mare de contribuție de a mă încuraja, de a-mi arăta că sunt în vederile şi simțirile lor de a mă aproba în lupta mea.

În ce mă priveşte, dacă m-am învrednicit de această tărie de a nu ceda curentului, de a mă împotrivi lui, de a fi stăpân pe voința mea, de a înfrunta pe cei mari, de a fi cu un cuvânt om, nu e meritul meu.

E meritul tuturor generațiilor de popi din care mă trag şi cari m-au învățat ce e iubirea de oameni, e meritul tuturor profesorilor de la liceul din Suceava, cari m-au crescut în lumina frumoaselor virtuți ale clasicisimului şi mi-au plămădit sufletul la căldura umanității, care neobosită cizelează pe om şi-l diferențiază de brută.

Viitorimea mă va judeca, dacă am făcut rău sau bine, cu aceasta a mea spovadă.

Primariatul

Era nouă.

Actul de la 28 iunie 1940 m-a statornicit la Bucureşti, unde îmi aveam de altfel şi îndeletnicirile mele profesionale şi publice. Aici am fost martor la toate etapele cari au dărâmat o dictatură şi au înscăunat una nouă.

Regele Carol al II-lea trebuia să tragă consecințele politicii sale nefaste de siluire a voinței naționale, de inaugurare a uriei dictaturi personale în imitarea sistemelor pe atunci la modă în centrul Europei, care a atras după sine amputarea hotarelor noastre şi prăbuşirea sufletească a neamului.

Am curajul să mărturisesc că pe atunci credeam, ca mulți alții din această țară, că generalul Antonescu, în jurul căruia se crease legenda omului de mână tare, energic, cinstit şi bine intenționat, ar putea să ducă vracul unei țări avariate înspre limanuri de salvare. Personal nu-l cunoşteam nici măcar din vedere. Când însă zvonul Capitalei şi ziarele de adulație ni-1 arată în cămaşa verde pe tribunele legionare, când s-au deschis zăgazurile unei legiferări de deposedare de bunuri, de eliminare din compartimentele economice, de oprimare, toate având ca substrat pornirea bolnavă a celor cu cari voia să guverneze, mi-am dat seama că omul a pornit cu piciorul stâng pe drumul de primenire morală ce voia să inaugureze.

Prin el s-a poticnit întreaga demnitate a neamului în fața inculturii, a grosolăniei şi a sălbăticiei.

Două momente m-au impresionat dureros. Să admiți ca forul cel mai înalt al magistraturii, înalta Curte de Casație, să urmeze în pelerinaj de mare solemnitate carele funebre cu oasele pritocite ale unor condamnați pentru crima de asasinat[*], să înregistrezi fără protest

[*] La 30 noiembrie 1940 a avut loc reînhumarea corpului neînsufleţit al lui C.Z. Codreanu şi a altor legionari executaţi în noiembrie 1938 din ordinul regelui Carol al II-lea.

asasinarea lui Nicolae Iorga lăsând să fie înmormântat aproape în taină şi fără să-i aducă – nu omului politic, dar geniului care a fost – omagiul Naţiunii, aceste două momente l-au reliefat dintr-odată pe nou improvizatul Mareşal, în lumină apocaliptică şi am întrezărit urgia ce va sa vină peste noi, din atitudinea acestui Conducător.

Trebuie să admit, singurul act – pornit însă din instinctul de autoconservare şi legitimă apărare – a fost înăbuşirea rebeliunii, care n-a fost dusă însă până la capăt şi asupra căreia Mareşalul a pus vălul iertării şi apoi al graţierii. Fără să-i ştirbesc meritul atitudinii ce a avut-o, reclam înăbuşirea acestei rebeliuni pentru ţăranul-soldat, care, călăuzit de instinctul sănătos al colectivităţii lui, s-a ridicat la onoarea nepieritoare de a fi salvat atunci ţara de la pierzanie.

Cu aceste constatări îngrijorătoare pentru făgaşul pe care a fost îndrumată de Antonescu ţara, m-am resemnat într-o austeră izolare în Capitala care se dăruia noului regim.

Din această izolare am fost trezit la 22 iunie [1941] când Mareşalul ordonase trecerea Prutului şi pornise în cruciadă.

Câteva zile de la declanşarea războiului, am fost chemat telefonic la Ministerul Afacerilor Interne, unde, la secretariatul general, mi s-a comunicat că sunt luat în vedere a fi trimis în Bucovina, cu calitatea de primar al Municipiului Cernăuţi. La nedumerirea mea cum s-a ajuns la această alegere în persoana mea, mi s-a spus că dl. Ministru de Interne în urma referinţelor culese, s-ar fi oprit asupra persoanei mele, din tabloul celor ce i-au fost propuşi.

Pentru considerente de atenţie faţă de fostul comisar al refugiaţilor din Bucovina şi Basarabia, al cărui comisariat fusese desfiinţat, s-a revenit trei zile mai târziu, de la această idee, fiind numit primar dl. dr. Octavian Lupu, şeful serviciului sanitar al Municipiului Cernăuţi, eu urmând a fi numit prim-ajutor de primar. La încercarea mea dea refuza această calitate, mi s-a atras atenţia că acest refuz ar putea fi privit ca o sabotare din partea mea şi că dl. Ministru îmi ordonă să plec să-mi iau serviciul în primire. Sfătuit de prieteni şi pentru prestigiul bucovinean, am acceptat răspunderea de ajutor de primar.

Astfel an ajuns să fac parte din statul major al aparatului de funcţionari, îndreptaţi înspre Cernăuţi, cu un tren special, în seara zilei de 8 iulie [1941].

Guvernământul

În drum, luând contact cu puzderia de directori generali, consilieri, secretari, avocaţi din contencioasele ministerelor, am descifrat aberaţia creării unui guvernământ, în care noii proconsuli îşi aveau, din birourile ministerelor, conturate gravele lor personalităţi. Se numeau nu mai puţin decât „consilieri de stat”, cu rang şi atribuţiuni de miniştri. Cu ei, trepăduşii lor, în ranguri de directori de cabinet, secretari etc.

Eram nedumerit cine va fi guvernatorul Bucovinei, care în această gamă trebuia să aibă rolul de prim-ministru sau vicerege.

Pe doi îi aveam cu noi, pe generalul Voiculescu, guvernatorul de mai târziu al Basarabiei şi pe Gheorghe Alexeanu al Transnistriei, iară la Cernăuţi ne aştepta colonelul Rioşanu, omul de încredere şi prieten al Mareşalului. Şansele vorbeau pentru fiecare din ei. Alexeanu, profesor la Universitatea din Cernăuţi şi fost rezident regal al Bucovinei, generalul Voiculescu, general superior în grad colonelului Rioşanu. Rioşanu intimul Conducătorului.

Trei săbii într-o teacă nu se putea. Care va fi sabia ce va străfulgera în întunericul „conştiinţei adormite” în Ţara fagilor?

La Cernăuţi trebuia dezlegată această problemă. Cu ce sentimente şi cum s-au privit în faţă cei trei guvernatori, nu ştiu. Nu făceam parte diu anturajul nici unuia. Din ordinul primarului meu, care era dublat şi de răspunderea unui consilier de stat la sănătatea publică, am intrat în exercitarea atribuţiunilor, mie deferite, după bunul său plac.

Cred că am avut vreo trei zile, doi guvernatori, cari cu de la sine putere îşi luau rolul în serios: generalul Voiculescu şi Alexeanu. Mai mândru de sine, mai demn se comporta decedatul Rioşanu.

Enigma a fost dezlegată, în urma unei hotărâte convorbiri telefonice dintre Rioşanu şi Mareşal, care se găsea la Cartierul său general din Tiraspol, în favoarea lui Rioşanu, care, din ordinul Mareşalului, a rămas ca împuternicit al său în fruntea guvernământului Bucovina.

Discret a plecat Alexeanu cu ai săi, mai puțin discret generalul Voiculescu, care şi-a luat, ca amintire, din Cernăuți, două camioane cu covoare persane. Clarificată fiind problema guvernatorului, lucrurile au intrat, pe încetul, în normal.

S-a deschis însă un alt conflict, între centru şi guvernământ, pe chestia legalității acestui din urmă. Centrul, nevoind să facă la Cernăuți pepinieră de miniştri, subsecretari sau consilieri de stat, şi-a rechemat parte din înalții lui funcționari, tăind aripile celor înfumurați, guvernământul aruncând peste bord încărcătura prea grea de funcționărime, care cu tirade mari căuta procopseala ieftină. Centrul, nevoind să cedeze din drepturile şi autoritatea lui, neluând act de independența guvernământului, guvernatorul nevoind să accepte ordinele centrului. Şi acest conflict a fost lichidat – cel puțin oficial – prin intervenția Mareşalului în favoarea guvernământului. Mareşalul a găsit formula de a pune în practică şi de a experimenta o nouă reformă administrativă – care n-a mai venit – să ia asupra sa conducerea provinciei, exercitând-o prin delegație, în persoana guvernatorului.

În această ambianță de concepții de guvernare, se reflectă viața administrativă a Bucovinei, mai întâi de nord apoi înglobată întreagă cu județele ei din sud, cu Hotinul şi Dorohoiul.

În această tensiune dintre cele două tendințe intervine numirea mea ca primar. Pentru considerente cari îmi sunt străine, guvernatorul Rioşanu retrage la finele lui iulie Delegația de primar d-lui dr. Lupu, care rămâne numai director la Sănătatea publică, şi numeşte primar, pe colonelul de Jandarmi, Brăescu.

Demiterea din primariat a d-lui Lupu Octavian cu o uzanță puțin cunoscuta – D-sa era plecat din localitate, cred la Timişoara – şi numirea d-lui colonel Brăescu, ambele cu de la sine putere şi peste capul Ministerului de Interne, adânceşte, la acea epocă, conflictul dintre minister şi guvernator.

În realitate, conduceam eu Primăria în calitatea mea de vice-primar, liber rămânând dl. Lupu Octavian în peregrinările sale prin țară şi dl. colonel Brăescu în a-şi descurca numirea.

În ziua de l august sunt chemat la guvernământ unde guvernatorul, pentru a şterge urmele numirii colonelului Brăescu (D-sa a funcționat numai două zile), îmi dă, ca expedient de urgență, delegație mie.

Pentru a evada din conflict cu ministrul şi pentru a-şi păstra autoritatea, Rioşanu solicită telegrafic confirmarea numirii mele Mareşalului, la Cartierul general al acestuia, care confirmare nu întârzie a sosi câteva zile mai târziu, Rioşanu justificând astfel considerentele alegerii mele şi învestind numirea mea cu suprema voință în stat. Conflictul în jurul primarului de Cernăuți este astfel definitiv închis.

Cu ziua de l august începe zbuciumul meu în scaunul de răspundere ce l-am deținut, pe care nu 1-am solicitat şi în care am fost aruncat de împrejurări.

Momentul eroic cum îl cunoaşte antichitatea mă aşează dintr-o dată în miezul vieții publice a municipiului, în laboratorul de experiențe al ideologiei rasiale, determinându-mi faptele şi controlându-mi conştiința.

Preludiu la deportare

Dacă crearea guvernământului în lumina reîntregirii patrimoniului era o aberație, constituind ea recunoaşterea unui provizorat, atunci şi mai bizară apare înființarea cabinetului militar pe lângă acest guvernământ.

Guvernământul creat numai pentru cele două provincii putea fi socotit cel mult ca un început de descentralizare administrativă, pe care o nouă reformă ar fi preconizat-o; în nici un caz el nu se încadra în sistemul rezervat pentru majoritatea covârşitoare a regatului.

N-am înțeles niciodată care a fost rostul cabinetului utilitar pe lângă un guvernământ de esență pur civilă, în totalitatea administrării lui. Mai cu seamă când provincia avea un comandament militar exercitat de comandantul celei mai înalte autorități militare, de generalul comandant al diviziei. În lipsa acestui comandant, care era în fruntea unității sale pe front, s-a creat în mod interimar un comandament ad-hoc al Bucovinei de Nord, sub comanda unui general, ajutat de un întreg stat major şi în subordinele căruia stăteau părțile sedentare ale unităților reîntoarse în garnizoană. Mai era la dispoziția puterii administrative şi inspectoratul regional de jandarmi.

Credința mea este că acest cabinet militar legitima prezența pe lângă persoana guvernatorului a maiorului de pe atunci Stelian Marinescu, fost şef de cabinet al fostului Ministru de Interne, general Petrpvicescu.

Cu un cuvânt, cabinetul militar a luat ființă de îndată, asumându-şi întreaga conducere a guvernământului, în atribuțiile lui intrau exclusiv măsurile de mână forte, ca ordonanțe, ucazuri, dispoziții cu caracter restrictiv dar în special chestiunile în funcție de regimul aplicat evreilor.

Toate măsurile luate împotriva evreilor erau dospite, plămădite şi frământate în cabinetul militar. Dacă inițiativa, concepțiile, sugestiile veneau din capul autoritar al guvernatorului sau aparțineau inspirației directorului de cabinet, scapă cunoştinței mele. Traducerea în fapt, executarea pe teren, elanul şi excesul de zel aparținea fără îndoială acestuia din urmă.

Primăria nu a avut contact cu acest cabinet militar. Primarul n-a fost nici întrebat, nici consultat în nici o chestiune, nici evreiască, nici de altă natură.

Primarul era surprins de toate măsurile restrictive întocmai ca şi cei interesați.

Într-o unică ipostază avea conducerea primăriei contact cu cabinetul militar şi anume de a lua act, "din ordin", de măsura luată de guvernământ, de a se conforma şi ea la paza întocmai a dispoziținilor date şi de a încasa repetatele avertismente tot „din ordin", că este indulgentă, tolerantă şi că sabotează voit sau inconştient opera de curățire de elementele indezirabile în viața municipiului. Cu vremea tonul acesta a devenit tot mai agresiv şi mai jignitor pentru a culmina în acuzațiuni „confidențiale" că această conducere este "jidovită".

Dar să las să vorbească faptele.

Sub guvernarea lui Al. Rioşanu s-au luat mai multe măsuri împotriva evreilor, aceea de a purta semnul galben „steaua lui David", măsură importată din Bacău, unde un prefect habotnic în a se distinge de evrei o luase cu străşnicie, interzicerea de a face comerț, interzicerea deplasării lor în provincie şi țară şi predarea valutei. Sancțiune: lagărul.

Dacă aceste măsuri, cari i-au clasat pe evrei de paria ai societății omeneşti, au pornit din gândul guvernatorului sau dacă au fost impuse, nu ştiu[*]. Oricum, măsura în sine a deschis tuturor derbedeilor posibilitatea de a-şi bate joc de ei şi a împins pe mulți la a se deda la acte de brutalitate. A dezlănțuit dreptul celui mai tare de a lovi în cel mai slab.

Pe atunci încă nu puteam să spun nici un cuvânt, întrucât purtătorul demnității municipiului era dl. dr. Octavian Lupu-Strejac, un mult mai bun român ca mine.

Personal am putut să iau atitudine, abia de la înscăunarea mea la Primărie, ca "Primar General", cum mă numea ironic cabinetul militar.

Câteva zile după instalarea mea ca primar, am avut ocazia să vorbesc într-o audiența de lucru cu guvernatorul Rioşanu, asupra problemelor evreieşti. Decedatul guvernator îmi cerea să procedez la delimitarea unui cartier de oraş căruia voia să-i dea destinație de gheto. I-am expus punctul meu de vedere net şi i-am arătat enormitatea acestei măsuri medievale, raportată la gradul de cultură a evreimii cernăuțene, i-am arătat că din punct de vedere tehnic nu pot admite aspectul degradant al închiderii unei părți din oraş în baricade de sârmă ghimpată şi în îngrădituri de scândură. Cernăuții cu aliura lui de oraş occidental refuzând sub aspect edilitar o astfel de pângărire a esteticului său.

---

[*] Măsura prin care evreii din Moldova, Basarabia şi Bucovina au fost obligați să poarte semnul distinctiv a fost aprobată de Preşedința Consiliului de Miniştri la 5 august 1941, fiind transmisă către Armatele a 3-a şi a 4-a prin Ordinul Marelui Cartier General nr. 3303 din 7 august 1941 (Arh. S.R.I; dosar 40 010, vol. 114, fila 202).

Rioşanu mi-a declarat verbal: "recunosc, ai în totul dreptate, dar ce vrei să fac, când sunt mereu împins de preşedinţie şi zilnic asaltat la telefon dacă am ghetoul". Larg cum era el în vederile sale europene, mi-a dat dreptate şi pentru ca să adormim vigilenţa preşedinţiei şi să liniştim impetuozitatea romanizatorilor, cărora le puţea oraşul a jidan, am găsit expedientul studierii ghetoului. Urma să plece în Germania o comisiune prezidată de mine sau alt înalt funcţionar al primăriei, pentru ca la faţa locului, la Lublin, la Cracovia, la Frankfurt pe Main, să studieze organizarea ghetourilor[*].

Abstagând de faptul că în acea epocă mie nu-mi ardea de excursii pe la ghetourile din Germania şi că între timp suferinţa guvernatorului se agravase, problema înfiinţării ghetoului la Cernăuţi a rămas la proiectul de studiere. De altfel – în afară de răstimpul de la 11 octombrie şi până la 15 noiembrie, când ghetoul a constituit mijloc în procedura de deportare – la Cernăuţi nu a luat fiinţă ghetoul, nici sub mine, nici după mine.

I-am atras atenţia asupra greutăţilor ce nasc din purtarea semnului de către evrei pentru starea de drept şi siguranţa publică, dând aceasta, drojdiei inculte ce invadase Cernăuţii, mereu prilej de insultă primejdioasă pentru coborârea prestigiului autorităţii, chemată a veghea la paza siguranţei individuale. Am arătat clar dezmăţul moral şi anarhic care va cuceri strada şi păturile uşor de asmuţit. Am rămas cu promisiunea că, după ce va fi frântă aroganţa evreilor, va reveni singur mai târziu.

Sub Rioşanu, lagărul ca mijloc de sancţiune a rămas mai mult teoretic. Lucrurile se schimbă radical după moartea lui, prilejuită în urma unei operaţiuni nereuşite la 30 august 1941. Cum ar fi evoluat tratamentul evreilor daca ar fi rămas în viaţă, e mare întrebare. Cred că ar fi fost mult mai uman, la bunătatea de suflet care îl caracteriza. Rămâne o încercare ruşinoasă atentatul asupra memoriei lui, când se voia a-l face culpabil de cele câteva autorizaţiuni date de el unor evrei din Cernăuţi spre a le înlesni evadarea din iadul ce se pregătea.

Încă în timpul suferinţei lui Rioşanu, pentru a nu rămânea guvernământul numai pe seama directorului de cabinet – secretarul general al guvernământului fusese izolat numai în lucrările pur administrative – este trimis la Cernăuţi ca locţiitor de împuternicit al conducătorului generalul Corneliu Calotescu. Fost secretar general al Ministerului de război, colaborator al Mareşalului, originar din Argeş şi chiar din acelaşi oraş Piteşti ca şi Mareşalul şi ca şi Vice-Preşedintele Consiliului de Miniştri.

Generalul Calotescu oferea toate garanţiile că lucrările vor merge strună în Bucovina.

Nu aflasem de prezenţa sa în Cernăuţi şi nici nu m-am prezentat Domniei Sale în audienţa de rigoare. Simplu, nu fusesem pus în cunoştinţă. Intru intenţionat în amănunte, pentru că din acest fapt se pregătea, în culisele cabinetului, pe placul căruia nu fusesem nicicând, punerea mea în conflict cu prezumtivul guvernator. Am fost chemat abia a doua sau a treia zi, când întreaga funcţionărime şi celelalte autorităţi urmau să-i fie prezentate. Împiedicat de vizita unor înalţi demnitari străini la primărie şi Mitropolie, am lipsit şi de la această formalitate.

Nu ascund impresia ce mi-a făcut-o când 1-am cunoscut. A fost foarte atent cu mine, m-a ascultat în expunerile mele, le-a îmbrăţişat în totul. Am plecat din cabinetul său cu convingerea că generalul este bine intenţionat şi că voi putea lucra cu el în bună prietenie. La plecare mi-a spus textual: „Domnule Popovici, colaborarea dintre noi să fie întemeiată pe încredere reciprocă şi pe cinste. Să nu ne fie ruşine a ne uita unul în ochii celuilalt, pentru faptele noastre".

Întrucât posed limba germană, eram invitat mereu de general pentru a fi faţă la conferinţele şi convorbirile ce le avea cu diferiţi demnitari ai Reichului, cari erau în trecere prin Cernăuţi, eu îndeplinind deseori funcţiunea de translator. În această ambianţă începe contactul meu cu generalul Calotescu.

Prima tulburare în acest raport nu întârzie însă. Dădusem unui coleg al meu, directorul ziarului Bucovina, un interviu cu privire la „nevoile şi realităţile municipiului" în care, cu temperamentul ce mă caracterizează, arătam greutăţile în cari mă zbăteam, şi criticam singur anomaliile ce cream prin acordarea de locuinţe în rezolvarea miilor de cereri cari îmi sufocau

[*] Intenţia de a „studia" experienţa acestor ghetouri Traian Popovici a făcut-o publică în interviul acordat ziarului *Bucovina* din 27 august 1941.

activitatea cealaltă. Admit că era straniu ca un primar – oricât de sincer ar fi – să-şi facă autocritica activității sale. Această autocritică îşi avea tâlcul ei in invadarea Cernăuților de un enorm val de existențe suspecte venite să-şi caute căpătuiala în oraşul ce urma să fie românizat. Primul venit avea pretenții de locuință numai la centru şi la mobilier luxos. Remarc că refugiații nu se întorseseră. Opreliştea de a reveni la căminurile lor îşi avea poate explicația în tendința de a schimba din temelie fizionomia „regională" a Bucovinei.

Acest interviu, cu toate că nu privea activitatea guvernământului, a avut darul să irite, poate nu atât pe guvernator, cât cabinetul militar care îmi spiona fiece pas. Am dat generalului explicațiile personal, atrăgându-i atenția asupra greutăților ce le crează aceşti noi veniți, cu solicitările lor nesăbuite şi cu atitudinea lor provocatoare, în a ne da lecție de românism.

Îmi rezerv durerea de a închina un capitol aparte acestor improvizați colonizatori, cari au creat în Bucovina o ambianță foarte grea pentru guvernarea ei.

Dar să mă întorc la subiect.

După moartea guvernatorului Rioşanu şi învestirea generalului Calotescu la guvernământul Bucovinei, problema evreiască trece pe primul plan al activității cabinetului militar.

Se succed măsurile restrictive împotriva evreilor, într-un ritm de cascadă.

Interzicerea exercitării profesiunii – medicii evrei având dreptul numai la consultarea pacienților coreligionari – închiderea accesului pentru copii şi tineretul evreu la şcolile publice şi interzicerea funcționării serviciului divin chiar şi la sărbătorile lor cele mai mari. Interzicerea la ghişeele publice (bănci şi poştă) de a plăti evreilor sumele trimise ca ajutoare familiale sau derivând ele din plăți comerciale ce li se cuveneau. Predarea devizelor sub pedeapsă de moarte, de aparate de radio, maşini etc. Scoaterea forțată la muncă chiar şi a intelectualilor pe străzi, piețe publice, localuri, cazărmi etc., fără drept la vreo remunerație.

Rechiziționarea de mână specializată în industrii şi alte întreprinderi ale statului sau particulare, cu plata unei sume minimale, din cari mai trebuiau să cedeze 30% serviciului de românizare. Eliminarea din dreptul la cartelă, plata oficial dublată la pâine. Interzicerea accesului în piețele de aprovizionare. Limitarea circulației la numai trei ore pe zi între 10-13. Şi câte alte îngenuncheri, de cari nu-mi amintesc.

Internarea în lagăr nu mai este măsură represivă pentru cea mai mică abatere, dar ajunge sistem organizat draconic. Lagărul şi Curtea Marțială în plină activitate. Evreimea era îngrozită iar românii de bine rămâneau uluiți în fața acestei cascade de prigoană. După principiul *exempla trahunt,* încep şi alți capi de autorități în toate compartimentele publice a se lua la întrecere cu guvernământul.

Întreaga gamă de împilări, este urcată şi coborâtă sadic până la măsura degradatoare nu de nație, dar de umanitate, eliminarea evreilor din spital şi sanatorii. Culmea o constituie eliminarea din Casa de alienați a nebunilor, chiar şi celor furioşi, şi cazarea lor într-o promiscuitate, într-un hal de murdărie de nedescris şi într-o îngrozitoare sărăcie. Îndobitocirea acestor nenorociți era demnă de pana lui Dante. O psihoză de nebunie cucereşte creierul atâtor factori de răspundere, le deformează mentalitatea şi îi face complici la ruşinea înscrisă de nişte inconştienți în istoria neamului nostru.

E straniu cum de evreii au rezistat tuturor acestor şicane, urmăriri şi împilări. Nici o răbufnire de revoltă, nici o împotrivire, nici un act cu caracter de sabotare, nici un murmur, într-o resemnare în soarta lor milenară, într-o dăruire mistică tragediei, îşi purtau ca nişte umbre fugărite de furii destinul lor. În cari rezidii umane îşi are refugiu suferința, va rămâne pururi o enigmă.

O singură oază în Cernăuți unde cetățeanul evreu poate să-şi plângă durerea, unde i se respecta dreptul la petițiune, unde i se recunoaşte chinul foamei, dreptul la pâine şi la viață, unde i se plăteşte regulat pensia, unde i se dă posibilitatea de muzică, unde i se dau ajutoare minime, unde nu este brutalizat şi unde i se respectă suferința: este primăria municipiului. Ca şi în templele antice, porțile îi stau deschise fiecăruia, pentru a se refugia de prigoană, pentru a-şi

odihni sufletul martirizat, pentru a bea nădejde şi încurajare. Primarul le-a plătit cu vârf şi îndesat toate aceste evadări din sălbăticia contemporană.

În ziarul „Bucovina", intrat pe mâna directorului propagandei şi care era oficiosul guvernământului, se strecurau ironii maliţioase la adresa mea. Populaţia evreiască era numită, în derâdere, „Poporul lui Traian".

Atitudinea mea era alimentată nu numai de o concepţie etică, dar ea îmi era dictată de conştiinţa că în acest fanal de patimă, nu am voie să fiu mistuit şi că numai astfel voi crea suportul moral în care se va oglindi cândva poate iertarea unora, sigur însă nevinovăţia majorităţii neamului meu.

Nu pentru mine reclam onoarea de a fi fost om. O reclam pentru întreg aparatul funcţionăresc al primăriei, care mi-a împărtăşit simţirile şi care, sub conducerea mea, nu s-a pretat la nici un act de josnicie şi s-a dovedit a avea suflet.

Rămâne unic faptul că sub primariatul meu, serviciul financiar nu a evacuat pentru neplata chiriei pe nici un evreu şi ă plătit funcţionarilor săi regulat pensia, sfidând ordinele guvernământului. Că după mine a fost altfel nu mă priveşte.

Explicabil că această atitudine a mea nu era de natură a consolida raportul meu cu guvernatorul, care se înstrăina mereu de mine, fără a avea curajul a provoca deznodământul. Nu odată, văzându-i atitudinea rezervată, după discuţii în cari căutam a-l determina să mai potolească zelul cabinetului militar, i-am pus la dispoziţie situaţiunea mea de primar pentru a nu-i crea greutăţi, dar generalul evita hotărârea, pentru a-mi spune odată ritos: „lasă-mă domnule cu demisiile d-tale, recunosc că munceşti, mă tem chiar să nu-ţi fie odată prea mult şi să nu pleci; nici nu aş avea omul cu care să te înlocuiesc". Şi totuşi, de câte ori nu eram hotărât să plec, dar m-au reţinut nenorociţii a căror nădejde mai eram, m-au reţinut bucovinenii al căror singur exponent eram în treburile publice. Bun, rău, dar eram.

În această atmosferă de tensiune surdă între guvernământ şi primărie se îngrămădesc norii primejdiei asupra evreilor din Cernăuţi. Faţă de mine nici un cuvânt, nici o aluzie de ceea ce se pune la cale.

Dar din culisele cabinetului militar se strecurau în şoaptă zvonuri cari de cari mai alarmante. Interesant cum evreii care erau cel mai bine informaţi şi îngrijoraţi cerşeau de la mine salvare. Disperaţi, îşi ancorau nădejdile în curajul meu civic, crezând în minunea salvării. Cred că instinctul le prevestea primejdia.

În una din zilele lui septembrie, cred 29, am fost chemat la guvernământ la o conferinţă privind din nou ghetoul. Aici, în cabinetul guvernatorului, erau de faţă între alţii şi reprezentanţii Serviciului de siguranţă, între cari şi un emisar al Siguranţei generale în persoana unui domn Stănescu, consilier de curte de apel, în uniformă de locotenent, subdirectorul de mai târziu al siguranţei generale.

Guvernatorul mi-a cerut să-i fac o propunere concretă, de felul cum primăria înţelege rezolvarea ghetoului. Am expus pe larg specificul evreilor din Bucovina, cultura lor, contribuţia lor la ridicarea oraşului sub regimul austriac, aportul lor în domeniul comerţului, industriei, meseriilor, al medicinii, al artelor şi al magistraturii, precum şi în câmpul altor îndeletniciri intelectuale. Am relevat în special contribuţia lor sub regimul românesc şi voinţa lor de asimilare, am disecat curentele vieţii lor politice, evidenţiind colaborarea lor tipică cu partidele de guvernare Cu un cuvânt, am analizat întreaga lor valoare, în lumina calităţilor ca şi a defectelor lor.

În concluzie, eram împotriva ghetoului. Temându-mă însă de mai rău – eram conştient că sunt în minoritate cu vederile mele – am făcut oarecari concesii. Am fost solicitat de guvernator a-i înainta un proiect de gheto aşa cum l-aş accepta ca primar al Municipiului. Informat fiind că şi germanii împing, prin consulenţii de la legaţiune, la soluţionarea grabnică a înfiinţării ghetoului şi cum într-o conferinţă anterioară luasem act de sistemul pe care am făcut retruşări tuturor sugestiilor cari alimentau pe această cale guvernământul şi am alcătuit un proiect pe care îl preconizau ei ca rezumat al discuţiunilor purtate, l-am înaintat încă în acea seară guvernatorului. Trebuia să plece cu el şi probabil şi cu altele la Bucureşti, pentru a le supune,

spre examinare, mareşalului. Eram încredinţat că va fi acceptat proiectul meu, mai ales că de la consulentul guvernământului în persoana unui ministru Pflaumer*, aflasem că Mareşalul ar fi dispus la îndulcirea sistemului de gheto preconizat la Cernăuţi. Credeam că, soluţionată fiind problema ghetoului, care obseda oficialitatea şi o cerea strada, se va încheia capitolul măsurilor luate împotriva evreilor. La o deportare masivă a lor, nici prin gând nu-mi trecea.

Zece zile de linişte au premers dezlănţuirii furtunii.

Deportarea

Evacuarea evreilor, cum ea a fost numită de oficialitate, eu o numesc deportare. Să ne înţelegem. Evacuarea, de la „vacuum", înseamnă ridicarea, în masă sau parţială, a populaţiunii unei părţi de ţară sau a unei localităţi, primejduită de operaţiuni militare, de sinistre ca foc şi apă, de epidemii şi alte cauze fortuite. Evacuarea înseamnă punerea la adăpost a populaţiei în faţa furiei duşmanului, în faţa dezlănţuirii elementelor, este grija de a o feri de distrugere şi pentru a păstra cât mai mult vitalitatea acelei populaţii. Ea este dictată de interese pur egoiste ale colectivităţii, de interese morale şi etice. Ea poate fi dictată, în anume cazuri, şi de interese politice. Evacuarea cuprinde îndeobşte întreaga populaţie sau numai o parte a ei, indiferent de diferenţierea de sânge, religie sau ideologie. Ea se mişcă numai în hotarele teritoriului de suveranitatea statului. În cazul când această evacuare este nevoită a se opera pe teritoriu străin, atunci ea apelează la dreptul vremelnic de azil, pentru că ea este în esenţă provizorie.

Evacuarea nu cunoaşte la temeiul ei ura, ci dimpotrivă, dragostea de semen.

Evacuarea evreilor din Bucovina şi alte părţi ale ţării, nu-şi are sorgintea în nici unul din considerentele de mai sus. Dimpotrivă, ea este determinată de ură, se operează din cuprinsul teritoriului naţional pe un teritoriu inamic, având unic scop de a se dezbăra de ei pe această cale pretins mai umană, având însă sub premizele în cari s-a înfăptuit, unicul ţel distrugerea lor.

Şi în acest caz ea îmbracă caracterul tipic al deportării. Deportarea înseamnă smulgerea din mijlocul unei colectivităţi a unei anumite categorii de populaţie şi împotriva voinţei ei, înseamnă părăsirea ei definitivă, înseamnă aruncarea ei ca un balast inutil peste bord, înseamnă pedeapsă. Iată de ce numesc eu acea evacuare, deportare.

În ziua de 9 octombrie 1941, a pătruns la Cernăuţi vestea că ar fi fost ridicaţi evreii din Nordul Bucovinei, cari fuseseră concentraţi în lagărele din Storojineţ, Vijniţa, Văscăuţi şi Lujeni şi îmbarcaţi cu destinaţia către Nistru. A doua zi, în 10 octombrie, parvine ştirea de operaţiuni similare în Sudul Bucovinei la Câmpulung, Homor, Rădăuţi şi Suceava.

Amănunte lipseau. Se spunea numai că au fost ridicaţi din casele lor, strânşi şi îngrămădiţi înspre punctele de adunare, pentru a fi îmbarcaţi în trenuri, cari aşteptau sub presiune. Operaţia ar fi fost ordonată direct de la centru iar cu executarea ei, împuterniciţi prefecţi de judeţe. Vaietul de jale ce se străbătea până în capitala provinciei pe diferite căi a ţinut în prostaţie pe toţi oamenii de bine. Intervenţiile fruntaşilor din judeţe erau rău văzute. Cruţarea unuia sau altuia pentru care intervenea protestul populaţiei, se făceau de guvernământ, la cazuri în adevăr care ieşeau din comun şi se făcea anevoie mare. Au fost ridicaţi oameni de valoare cari îşi câştigaseră merite pentru judeţ, oameni cari şi-au avut un rost in viaţa lui. Ridicarea s-a făcut în masă, cruţarea sporadică şi numai la intervenţia chiar a Prefectului. Stăruinţele fruntaşilor autohtoni nici nu erau luate în considerare.

În acea zi de 10 octombrie am fost chemat la guvernământ, unde guvernatorul Calotescu mi-a pus în vedere să iau măsuri pentru ca brutăriile să coacă mai multă pâine, pentru a aproviziona populaţia evreiască ce trebuie să intre în gheto şi pentru ca la îmbarcarea ei în trenuri să pot da câte 4 pâini de om.

Aici, în cabinetul Guvernatorului, am aflat că se hotărâse deportarea în masă a evreilor din Cernăuţi. În acelaşi timp am aflat şi amănuntele cari priveau strângerea lor în gheto, măsurile de a se pune în seama statului, în siguranţă, avutul mobil abandonat locuinţe, ridicarea obiectelor

* Consilier german, detaşat de guvernul celui de-al III-lea Reich în România, în primăvara anului 1941; a fost specialist în probleme de evacuări şi colonizări de populaţii.

de valoare ce le-ar avea asupra lor, schimbul banilor, apoi îmbarcarea în trenuri de câte 50 vagoane, cu plecare sub pază militară, către punctele de frontieră Atachi şi Mărculeşti, pe Nistru, şi împărţirea lor în judeţele Transnistriei.

Am rămas înmărmurit. Am putut doar să îngân Guvernatorului atât: „aici ați ajuns, domnule guvernator?", la care dânsul îmi răspunde: „ce să fac? E ordinul Mareşalului şi aici sunt şi delegații marelui Stat Major". De față erau generalul Topor, marele pretor al Armatei, şi un domn lt. colonel Petrescu din Statul Major.

Eram în total patru persoane afară de maiorul Marinescu, care intra şi ieşea cu rapoarte şi acte la semnat.

E vie încă în mintea mea scena ce s-a desfăşurat între noi, pentru că ea a fost dramatică şi pentru că neputându-mi stăpâni revolta am avut ieşiri violente – recunosc puțin uzitate între un primar şi guvernatorul său, împuternicitul direct al Mareşalului.

I-am atras mai întâi atenția asupra faptului răspunderii cu care se încarcă personal în istorie, i-am arătat consecințele ce decurg pentru noi pe tărâmul internațional, i-am zugrăvit greutățile ce le vom întâmpina la conferința păcii, când România se va prezenta în fața areopagului popoarelor civilizate. N-am cruțat nici un argument, pentru a-i dovedi enormitatea pasului ce e pe cale a-l comite. Am vorbit de umanitate, de omenie, de blândețea tradițională a românului, de barbarie, de cruzime, de crimă, de ruşine. Am evocat toate virtuțile strămoşeşti, am înfierat sadismul rasial. Am evocat ruşinea Spaniei care nu poate şterge din istoria ei prigoana împotriva evreilor de la 1492, sub Torquemada. Textual i-am spus: „Domnule guvernator, revoluția franceză care a dat omenirii dreptatea şi libertatea a costat numai 11.800 victime, pe când d-ta trimiți la moarte în pragul iernii peste 50 000 suflete". Arătând cu mâna înspre generalul Topor şi colonelul Petrescu, i-am spus: „Domnii se vor instala peste câteva zile la Dragomir Nucilescu şi-şi vor freca mâinile, de ce mare ispravă au făcut în Bucovina, dar d-ta rămâi aici guvernatorul unei provincii ce ți-a fost dată întreagă în pază şi grijă. Nu ai voie să primejduieşti viața nici unuia. Cum vrei să intri în istorie alături de Robespierre? Eu unul nu voiesc ca istoria să-mi pângărească numele. Gândiți-vă ce faceți. Mai aveți timp. Luați contact cu d-nul Mareşal şi rugați-1 domnia voastră, guvernatorul, să renunțe cel puțin până la primăvară la această măsură". Vorbeam numai eu, ca un inspirat şi tremuram de emoție. Toți în picioare. La birou asculta împietrit guvernatorul, rezimați de sobă ceilalți doi. După un momente de adâncă tăcere, guvernatorul: „Domnule Popovici, acestea le spuneam şi eu domnilor, am aceeaşi teamă, dar d-nii sunt trimişi anume pentru a supraveghea executarea ordinului; să mă mai gândesc". În acel moment mi se adresează lt. colonelul Petrescu: „D-nule primar, cine va scrie istoria, jidanii? Eu vin să-ți plivesc grădina de neghină şi d-ta te opui?" I-am răspuns tăios: „D-nule Colonel, grădina mi-o plivesc singur, iar în ce priveşte istoria nu o vor scrie numai jidanii, că nu e lumea numai a lor, o vor scrie istoricii tuturor popoarelor, vom scrie chiar noi şi mai degrabă decât crezi. Mă tem că vei citi încă domnia ta istoria la care vrei să contribui". Atunci încă nu bănuiam că voi fi nevoit să ies din anonimat şi să contribui singur la istoria tragediei ce s-a consumat.

În această atmosferă încărcată intră în cabinet generalul Vasile Ionescu. Negru la față, mâhnit şi frânt sufletește, după ce ne salută pe toți, se adresează guvernatorului: „Eu zic să n-o faci, d-nule general. E porcărie ce intenționăm a face. E păcat, e mare păcat. Mai bine nu veneam în Bucovina să fiu martor la atâtă sălbăticie. Guvernatorul a ezitat şi şi-a luat timp de răzgândire.

Când am ieşit din cabinetul guvernatorului, am plecat împreună, generalul Ionescu şi cu mine. Coborând scările îmi spune: „Eu i-am refuzat categoric, le-am cerut ordine scrise, dar n-au voit să mi le dea. Închipuieşte-ti, n-au ordin scris. Spun că astfel de operațiuni se fac numai verbal, ca să nu rămâie dovadă. Trăiene! Să căutăm să-1 convingem pe Calotescu să nu facă prostia, căci e ruşine. De altfel cred că i-am scuturat noi conştiința. Las' că mai vorbesc cu el după prânz".

Cu teama în suflet că nu va izbuti şi cu nădejdea că poate tot s-ar putea să-l convingă, am plecat spre primărie. Aici, cabinetul meu plin de fruntaşii evreimii din Cernăuți, cari aşteptau crispați în grijă, cuvântul salvator. Oraşul era în fierbere. Sosiseră două batalioane de jandarmi din Bucureşti şi vestea prevestitoare de urgie se răspândise fulgerător.

Nu puteam să le spun nimic asigurător, mut priveam la zbuciumul lor, cărora instinctul lor le spusese totul. Rămasul lor bun de mine a fost impresionant. Mi-au mulţumit pentru totul ce făcusem pentru ei, mi-au jurat că la toate popasurile de suferinţă îşi vor aduce aminte de mine, ca la singurul om care a avut înţelegere pentru durerea lor şi că amintirea lor de Cernăuţi va fi legată şi de pomenirea mea. Au plecat din biroul meu podidiţi de lacrimi, ca la prohodire.

În birourile primăriei, linişte de moarte a cuprins întreaga funcţionărime care, din înfăţişarea mea, descifrase tragedia ce se punea în mişcare. La toţi li era conştiinţa zguduită. N-a fost unul care să aprobe măsura deportării. Cinste lor şi recunoştinţa mea, pentru solidaritatea lor cu mine.

Mărturisesc, în acea zi nu am mai fost capabil de concentrare în muncă. Eram epuizat îngenunchiat sufleteşte şi fiziceşte. Ca să nu fiu martor şi părtaş la tragedie, m-am hotărât la demisie, ceea ce am comunicat intimilor mei. Toţi m-au desfatuit categoric, pe considerentul că aceasta ar fi apă la moara celor cărora le stau în cale, că aş aduce în public dovada injuriei cu care mă stigmatizau romanizatorii că sunt jidovit, că ar fi laşitate din parte-mi a-i părăsi tocmai în ceasul lor de expiere şi că în definitiv mai am de apărat şi cealaltă populaţie de şicane şi alte coborâri morale. Nu ştiu nici astăzi dacă am făcut bine că le-am ascultat sfatul şi am rămas.

Drumul suferinţei

Dimineaţa zilei de 11 octombrie, zi rece, umedă, tristă ca şi vălul din sufletul atâtor nenorociţi, priveam de pe fereastra dormitorului la fulgii de zăpada timpurie şi nu-mi venea să cred ochilor. Pe străzile din faţa ferestrei, un pohod întreg de omenire în pribegire. Moşnegi ajutaţi de-copii, femei cu prunci în braţe, infirmi târându-şi trupurile schiloade, toţi cu boccele în mână, valizii cărând în cărucioare sau roabe sau în spinare, cufere legate în pripă, aşternut, boarfe, haine, se îndreptau în pelerinaj mult înspre valea de suferinţă a oraşului, înspre gheto.

Mi-am dat seama că s-a pus în mişcare roata nenorocului lor. M-am îmbrăcat şi-am grăbit la primărie. Pe drum plâns de femei, scâncet de copii, murmur de bătrâni, lacrimi şi iarăşi lacrimi, unele curgând şiroaie, altele uscate pe obrajii de suferinţă, altele prelingându-se anonim în bărbiile cărunte.

„Jidovimea fusese scoasa din bârlogul ei” şi hăituită, ca sălbătăciune înspre ţarcul ei de poticnire.

La primărie o forfotă mare. Vice-primarul Popp, un om de inimă şi suflet ales, în plină activitate. Alcătuia tablourile de funcţionari cari, din ordinul guvernământului, trebuiau puşi la dispoziţia Directoratului Românizării, pentru inventarierea averii „abandonate” şi sigilarea locuinţelor. Echipele urmau să fie alcătuite la Românizare şi în asistenţa organelor de poliţie repartizate pe cartierele oraşului.

Am înţeles atunci că procedura fusese studiată şi aplicarea pe teren mediată din vreme.

Am grăbit la comandamentul militar, unde generalul Ionescu, nedormit şi impresionat, mi-a comunicat cele întâmplate, punându-mi la îndemână ordinele primite. Fusese chemat către orele 22 seara la guvernator, unde i s-au înmânat ordinul de evacuare, programul strângerii evreilor în gheto, încunoştiinţarea ce trebuia pusă în vedere evreilor, regulamentul asupra funcţionării ghetoului şi ordonanţa 38 a Guvernatorului[*].

Mi-a povestit cum s-a executat de ele până în prezent şi mi-a relevat cu ce punctualitate şi demnitate se achită evreimea de obligaţiunile ce i-au fost impuse.

Am răsfoit în grabă instrucţiunile şi când am cetit în regulamentul asupra funcţionării ghetoului: brutăriile vor funcţiona sub auspiciile primăriei, iar pieţele vor funcţiona prin grija ei, am grăbit din nou la palatul municipal pentru a lua măsuri că aprovizionarea cu pâine, alimente şi mai ales lapte pentru copii să nu stagneze. Acesta era deocamdată rolul pe care mi-l rezervase providenţa, prin grija cabinetului militar.

[*] Vezi documentul 99 în volumul de faţă.

Numai cine cunoaşte topografia oraşului Cernăuţi poate să-şi dea seama din delimitarea prevăzută în „încunoştiinţare” ce minimă porţiune fusese rezervată drept gheto, în care populaţiunea evreiască era „invitată” sub pedeapsa cu moartea a intra până la ora 18. În acest cartier, care putea cuprinde la mare înghesuială cel mult 10.000 oameni ca într-un bâlci, trebuia să încapă peste 50.000, nesocotind populaţia creştină care locuia în el. Denumirea de ţarc îmi aparţine de atunci şi până astăzi.

Capacitatea de cazare era minimă. Chiar dacă *camerele* disponibile trebuiau să cuprindă până la 30 şi mai mulţi indivizi, partea cea mai mare a fost nevoită a se adăposti în coridoare, poduri, beciuri, şoproane şi unde găseau refugiu de ploaie şi zăpadă. De condiţiile de igienă nu mai vorbesc. Lipsă de apă potabila salubră; fântânile existente insuficiente. Remarc că oraşul era în suferinţă, două din cele trei uzine de apă fiindu-i distruse. Un miros de sudoare înăcrită, urină şi fecale, de umezeală igrasioasă, a pus stăpânire pe cartier, diferenţiindu-l de restul oraşului. Exact mirosul concentrat al unui ţarc de oi, pe întinsuri de păşune verde. E de mirare cum de n-au izbucnit molimi, care să primejduiască oraşul întreg.

Surprinzător cum a fost de îndată încercuit aproape ermetic ghetoul cu sârmă ghimpată, cu porţi de lemn la ieşirile lui principale şi cu pază militară.

Nu ştiu dacă a fost scopul, dar efectul s-a văzut: mulsoarea oficială şi neoficială a proscrişilor. Ghişee ale Băncii Naţionale au fost înfiinţate pentru schimbul obligatoriu al valutei naţionale în ruble, pentru ridicarea valorilor, a bijuteriilor şi altor obiecte de valoare.

E straniu cum de o instituţie aşa de serioasă şi prima instituţie bancară din ţară s-a putut preta la jecmănirea unei populaţii care a contribuit la prestigiul valutar al ţării.

Această mulsoare oficială, dură, rece, brutală, dar în aparenţă legală.

Dar să ne oprim la cealaltă, neoficială, admisă tacit de întreg sistemul deportării, la care s-au pretat şi radioasele personagii cu nimb în societate, şi cari au dat corolarul de ruşine întregii operaţiuni. Cu toate că aliniatele 3 şi 4 din regulamentul asupra ghetoului sunt categorice în sensul că nimeni nu poate intra în gheto fără prealabila autorizaţie a guvernatorului, totuşi nimeni nu ţine seamă de aceste dispoziţii şi de a doua zi, se pune în mişcare un pelerinaj înspre gheto, de femei din toate straturile sociale, de cunoscuţi samsari intelectuali, cunoscuţi publicului cernăuţean, de persoane „bine” din toate păturile şi profesiunile sociale, hiene cari adulmecau cadavrele sufleteşti ale acestor nenorociţi.

Sub pretext că sunt bine cu guvernatorul, cu comandantul militar sau cu primarul începe jecmănirea lor pe scară mare, de tot ce aveau asupra lor mai de preţ, ca monede de aur, bijuterii, pietre scumpe, covoare, blănuri, stofe, alimente de preţ (ceai, cafea, ciocolată, cacao) pentru a putea mitui sau a se „revanşa” faţă de acei ce aveau de spus un cuvânt de salvare sau a determina o „exceptare de la evacuare”. Traficul de influenţă e în plină floare. O altă categorie de hiene sunt prietenii samariteni, care se oferă benevol a pune la adăpost toate „aceste bunuri, de a le feri de furt, de luare cu forţa, pentru a le păstra până la întoarcere sau pentru a le încredinţa familiilor sau cunoscuţilor rămaşi în ţară.

Indivizi pe cari nu i-a mai văzut Cernăuţii curg din toate unghiurile ţării, să se procopsească din tragedia umană.

Dacă deportarea în sine cu procedura ei premergătoare a fost o monstruozitate, apoi exploatarea aceasta a deznădejdii, le-a întrecut pe toate. A fost cea mai ruşinoasă coborâre a eticului în om. Până la ce adâncuri de mocirlă morală poate lăcomia să coboare pe om, e de necrezut.

Şi aceasta numai datorită sistemului de selecţionare preconizat de guvernământ şi nu celui de eliminare preconizat de mine în amintitul proiect de gheto de la 29 septembrie.

Brutalitatea unei măsuri n-a fost nici măcar în stare să ne cruţe de ruşinea cu care ea s-a tradus în fapt.

Selecţionarea sclavilor albi

A doua zi, duminică dimineață, 12 octombrie, am fost invitat de guvernator la o conferință a tuturor capilor de autoritate, conferință ținută la guvernământ. De față erau 18 persoane: Directorii generali din fruntea diferitelor departamente, Primul Preşedinte al Curții de Apel, Procurorul General al Curții, comandantul militar, Şeful Siguranței publice, Prefectul județului, delegații Marelui Stat Major, Directorul Cabinetului militar şi Primarul.

Aici am fost puşi de către Generalul-Guvemator în cunoştință oficială asupra faptului consumat de strângere a evreilor în gheto şi Hotărârile luate de a-i deporta în masă.

Guvernatorul ne-a cerut a ne expune părerea şi a formula propuneri ce am avea eventual de făcut. Din discuții au evadat de la început Primul-Preşedinte şi Procurorul General al Curții, pe considerentul că nu au autorizațiunea Ministrului de resort de a participa la conferințe cu astfel de caracter şi că magistratura trebuie să fie ferită de participare la măsurile de guvernământ şi cele administrative.

Este cazul ca să evidențiez un adevăr care onorează magistratura noastră, în toate chestiunile privitoare pe evrei, ea nu a avut nici un amestec nici direct, nici indirect. A fost departe de toate pasiunile cari s-au aprins în jurul acestor măsuri, iar în instanță evreii au avut acelaşi tratament ca fiecare justițiabil, întocmai cum l-au avut mai înainte, fără nici o deosebire. Justiția noastră nu a prigonit pe evrei, ba dimpotrivă, în aplicarea legiuirilor rasiale a arătat foarte mare indulgență.

Nu interesează cine din cei prezenți au aprobat sau au dezaprobat hotărârea deportării. De reținut este numai faptul că, sterpi în curaj civic, nimeni nu a avut tăria de a protesta împotriva unui atare act, cu consecințe în istoria unui neam.

Mă provoc la mărturia tuturor celor prezenți şi cari toți sunt în viață că am fost singurul care, când mi s-a acordat cuvântul, ridicat în picioare am expus pe larg problema evreiască în lumina vremurilor pe cari le trăim, în ambianța de ură rasială care pe noi românii nu are voie să ne angajeze în răspunderi, fiind un popor prea mic, am arătat meritele vii ale lor, contribuția lor merituoasă la dezvoltarea economiei tării, aportul ce l-au adus în toate domeniile de cultură şi muncă şi în numele meu personal, cu calitatea de primar al municipiului, am protestat împotriva acestui act.

Am cerut grație pentru cei dăruiți bisericii prin botez, arătând că furăm temeiurile ei, misionarismul fiind cheia de boltă a creştinismului. Am cerut cruțarea pentru cei juruiți culturii profunde şi artelor frumoase. Am cerut recompensă pentru cei care au binemeritat recunoştința de la neam, pensionari, ofițeri, invalizi. Am cerut păstrarea maeştrilor în toate ramurile de industrie. Am cerut, în slujba umanității, exceptarea medicilor. Am cerut, pentru opera de reconstrucție, ingineri şi arhitecți. Am cerut, pentru cinstirea intelectului şi civilizației, magistrații şi avocații.

Iarăşi nu interesează cine m-a combătut şi cu cari argumente am fost combătut.

Rezultatul a fost că guvernatorul a acceptat în parte expunerea mea şi de față cu toți m-au autorizat a alcătui un tablou de cei cari, prin prisma considerentelor de mai sus, au binemeritat recunoştință de la neamul nostru. Am fost limitat în acest tablou la maximum 100-120 persoane.

Când am părăsit şedința, fusesem tacit ostracizat şi de oficialitate ca „jidovit". Cu sentimentul de înjosire, prin atitudinea mea care numai românească nu li se părea domnilor, am plecat din palatul guvernatorului, în suflet cu satisfacția că am salvat o infimă parte de la pieire.

La alcătuirea tabloului am consultat pe românii de bine, cari prin trecutul lor chezăşuiau obiectivitatea şi imparțialitatea alegerii. E adevărat că tabloul înaintat de mine guvernatorului a fost aprobat în întregime, fără nici o ştergere sau obiecțiune.

Între timp se scurg zilele de 12, 13 şi 14 octombrie, cu pregătirile de îmbarcare a evreilor în trenuri.

Intimii mei ştiu şi astăzi că între timp nu am stat cu mâinile încrucişate. Nu este oportun încă pentru ca să arăt prin ce mijloace şi cu ajutorul cui am încercat să influențez indirect voința Mareşalului pe care încă nu-l cunoşteam şi care era aşa de departe de Cernăuți. Strădania mea a fost însă încununată de succes, pentru că în după-amiaza zilei de miercuri 15 octombrie, mareşalul Antonescu, în convorbirea telefonică cu guvernatorul, a consimțit la o retuşare a

deportării masive, ordonând exceptarea de la evacuare a unui lot de până la 20.000 suflete, în care număr să intre categoriile asupra cărora atrăsesem atenția în conferința administrativă de duminică şi asupra cărora avizasem prin intermediul unor factori de absolută greutate.

Aşa s-a ajuns la oprirea în Cernăuți, a unui număr de cca. 20.000 evrei. Că această oprire nu era pe placul străzii şi improvizaților romanizatori, nu importă.

Efectul îmi dăduse putere nouă, pentru că confirma din scaunul celei mai înalte răspunderi în stat, atitudinea mea de până acum. Trebuie să admită oricine, era un început de mare biruință morală.

În după amiaza zilei de 15 octombrie, pe când aşteptam împreună cu generalul Ionescu şi consulul general Schellhorn în anticamera guvernatorului, se deschide uşa det la biroul lui şi maiorul Marinescu ne întâmpină: „Bine ca sunteți aici, căci d-nul Guvernator a întrebat de d-voastră". Intrăm la generalul Calotescu care ne comunică textual: „Domnilor, tocmai am terminat convorbirea cu d-nul Mareşal, care a admis rămânerea la Cernăuți a unui lot de până la 20.000 evrei. Nu mă pot ocupa de selecționare, întrucât nu cunosc elementele şi necesitățile. Vă autorizez pe D-voastră domnule general, domnule consul general şi pe d-ta d-nule Primar, să procedați la această triere. Cunoaşteți oamenii, unul ca localnic şi ca primar, celălalt ca fost prefect şi trăit ani de-a rândul la Cernăuți, iar dl consul în interesele ce le-ar avea Reichul pentru economia provinciei. Procedați de urgența la întocmirea tablourilor de cei cari trebuie să rămână, luați contact şi cu dl. Pavelescu de la Românizare, pentru ca să nu stagneze industria. Vă dau răgaz patru zile, în care timp suspend transporturile. (Între timp, din seara zilei de 13 octombrie se puseră vreo trei trenuri în mişcare.) Aveți puteri discreționare. Eu îmi rezerv dreptul procentajului şi al semnăturii personale a autorizațiilor, indiferent câte ar fi ele".

Pe consulul Schellborn l-am eliminat chiar de îndată, el singur nevoind să accepte această onoare, atrăgând atențiunea guvernatorului că nu poate să angajeze în chestiuni cari privesc numai statul român, pe un reprezentant oficial al unui stat străin. Şi astfel am rămas numai noi doi, generalul Ionescu şi cu mine.

Acestea fiind zise, iar noi concediați, începe noua etapă în acțiunea de deportare: selecționarea sau, oficial, trierea.

În clipa când ne-am despărțit de guvernator, amândoi satisfăcuți de întorsătura care au luat-o lucrurile, nici nu bănuiam ce muncă uriaşă ne aşteaptă şi ce mare răspundere a fost prăvălită asupra noastră. Generalul Ionescu şi cu mine ne-am completat şi ne-am înțeles de minune. Afirm aici, nici un moment colaborarea noastră nu a fost turburată de vreo neînțelegere, în tot cursul lucrărilor. De altfel partea mare de muncă o avea d-sa, eu fiind reținut de lucrările primăriei. La primărie am fixat jaloanele activității noastre.

Mai târziu, în lipsă de tablouri oficiale de recensământ, pe categorii, pe diferite meserii, profesiuni, ocupațiuni intelectuale sau manuale, am căzut imediat de acord, ca acestea să şi le facă singuri evreii, cari se cunoşteau mai bine între ei şi cari aveau capii lor de bresle, preşedinții corporațiilor şi corpurilor din cari făceau parte. În acest scop am hotărât şi convocarea la sediul primăriei a Comunității evreieşti, pentru a-i pune în vedere efectuarea cât mai rapidă a acestor lucrări. Pentru ca selecționarea să se facă într-un spirit de cât mai mare dreptate, echitate şi obiectivitate, am crezut de bine să convocam fruntaşi ai vieții publice din Cernăuți, pentru ca împreună cu ei să împărțim răspunderea, sub aspectul valorii şi suspiciunii intrinsece a lucrărilor.

În ce măsură au înțeles d-nii convocați să ne ajute, unii nevoind să înțeleagă că măsura reținerii a fost dictată de Mareşal în considerarea unor mai înalte comandamente ale nevoilor în industrie şi refacere, alții crezând că noi am fi autorii hotărârii de deportare, toți la un loc criticând persoana mareşalului, unii pentru blândețe, ceilalți pentru câinie, aceasta intră în apanajul suferințelor noastre personale. Am fost nevoiți după două zile să ne dispensăm de acest fel de a vedea în colaborare, ca numai ne îngreuia opera.

Pentru lucrările propriu zise de birou, confecționarea tablourilor, verificarea lor numerică, sortarea lor, evidența, completarea formularelor, eliberarea autorizațiilor, ducerea la semnat şi predarea lor serviciului de pază a ghetoului, pentru toate aceste şi câte altele lucrări de amănunt,

comandamentul militar a pus la dispoziție un aparat de 48 grade inferioare, teterişti, ofițeri şi subofițeri, lucrările păstrându-şi caracterul executării unei hotărâri militare.

Primăria prin mine a pus la dispoziția acestor lucrări sala cea mare a primăriei cu birourile vecine, aceasta pentru a avea îndeaproape sub control aceste lucrări şi pentru a fi scutit de desele deplasări la comandamentul militar, unde ele de drept ar fi trebuit să fie executate, şi pentru a putea interveni de urgență când nevoia o va cere.

Singurii civili în aceste lucrări au fost primarul, vice-primarul, secretarul general, şeful de cabinet şi o dactilografă din biroul prezidial al primăriei şi aceştia numai în măsura în care pe calea dreptului de petițiune evreii apelau direct la înțelegerea, sprijinul şi intervenția Primarului.

N-am regretat atunci şi mai puțin astăzi că am avut această inspirație, cu toate că munca mea a fost îngreuiată însutit. Recunosc, nu toate inspirațiile mele au fost fericite, dar aceasta de care vorbesc, cu toate că mi-a creat atâtea neajunsuri, nu o regret, întrucât prin ea am putut să frânez roata nenorocului, abătută asupra unei populații martirizate.

Dar să amintesc şi de alta care atunci era să-mi rupă capul, care a dat anză atâtor comentarii şi care a făcut obiectul multor note informative, păstrate cu grijă în tresorul cabinetului militar sau trimise direct preşedinției. Vizita mea în gheto, singura mea vizitare oficială a ghetoului, prin tot timpul ființării lui.

În chiar seara de 15 octombrie, după ce fixasem cu generalul Ionescu programul lucrărilor noastre pentra a doua zi, m-am transportat până la spitalul evreiesc, situat la o margine a ghetoului şi pe artera de circulație principală, spre gară. Fusesem înştiințat încă din zi că ar fi izbucnit o epidemie de febră tifoidă, care reclamă măsuri preventive în care grija primăriei trebuia să fie în gardă. În acelaşi timp, voiam să duc fruntaşilor comunității mesajul Mareşalului că înțelege să cruțe o parte din evreimea de la Cernăuți. Era un gest şi de liniştire a maselor chinuite de groaza plecării în necunoscut, dar în acelaşi timp era şi un gest politic de a le dovedi că Mareşalul nu este atât de câinos la inimă şi că poate el a fost împins de înalte considerente la măsura deportării lor, dar în fapt are milă de ei şi, pe cât îi permite orientarea lui politică, îi va scuti.

Scena dramatică pe care am trăit-o în clipa când le-am adus vestea de nădejde, o socot cea mai solemnă, cea mai mişcătoare din viața mea şi nu cred ca viitorul să-mi fi rezervat o alta mai măreață.

Rabini bătrâni, intelectuali de toate vârstele, fruntaşi din toate compartimentele vieții sociale, negustori, muncitori, cu un cuvânt întreaga suflare, a izbucnit în plâns alinător, a îngenunchiat binecuvântând pe Dumnezeul lor, mulțumind cerului pentru îndurare, Mareşalului pentru grație, iar mie încercând să-mi sărute mâinile, picioarele şi pulpana hainelor. Nu totdeauna lacrimile ruşinează pe un bărbat. În clipa aceea, emoționat de această izbucnire spontană de gratitudine, m-au podidit lacrimile şi am plâns şi eu, „părintele orașului". Pentru trăirea acelei clipe întocmai, chem martori pe toți cei ce au supraviețuit chinuirea şi s-au comunicat alături de mine, din potirul nădejdii într-o omenire mai bună. De ce neamul meu nu şi-a însuşit gestul, cel puțin ca scuză pentru viitor, rămâne să deslege în conştiința lor cei ce m-au hulit, înfierat şi m-au urmărit. Eram doar primarul întregului municipiu, şi nu numai a unei părți a lui. Intra în chiar atribuțiunile primarului grija de alimentare a piețelor şi brutăriilor din ghetou. Eram purtătorul de grijă pentru întreaga populație şi nu prigonitorul ei. Gestul aşa de simplu, aşa de explicabil, ura l-a făcut măreț pentru mine şi pentru posteritate.

Abia în ziua de 16 octombrie, după ce am luat contact cu delegații comunității, cărora li s-a comunicat hotărârea Mareşalului şi le-am expus urgența lucrărilor cu care am fost însărcinați, ne-am dat seama că nu vom fi în stare să ne achităm în timp aşa de scurt, de selecționarea ce ne-a fost încredințată. Evreilor singuri cari erau în cauză, şi cari aveau la îndemână tehnicienii şi posibilitățile de investigație statistică, le-a trebuit două zale pentru ca să alcătuiască tablourile. Ne-au fost înaintate un număr de 179 tablouri, la cari mai târziu s-au mai adăugat câteva.

Ne-a costat aproape o zi fixarea împreuna cu guvernatorul a procentajului raportat la aceste tablouri, trebuind să argumentăm necesitatea obținerii unui procent mai mare la fiecare tablou. O va recunoaşte şi generalul Calotescu, ce luptă ne-a costat să-l convingem că anumite

categorii trebuie menținute pentru a nu dezagrega viața de mâine a orașului. Un exemplu: la Cernăuți tinichigii erau toți evrei, la un singur tinichigiu creştin – îi reţin numele, Basaraba – într-un oraş care număra peste 11.000 clădiri şi după ce în restul provinciei fuseseră ridicaţi toţi. Prevedeam, după cum s-a şi întâmplat, că vom trebui să împrumutăm celorlalte oraşe ale Bucovinei meseriaşii de specialitate. Şi câte alte exemple.

Am obținut noi amânări şi ne-am înhămat zile şi nopți la o muncă istovitoare, nemulțumitoare nici pentru unii, nici pentru alții.

Un aparat de 48 funcționari militari împărțiți pe alfabete, pe categorii, ajutați de o echipă de ofițeri, au muncit fără odihnă pentru a duce la îndeplinire într-o lună o muncă căreia, în normal, îi trebuia câteva luni.

Toate lucrările noastre erau pregătitoare, cuvântul în ultimă instanță avându-l guvernatorul. Rezultatul zbuciumului i nostru l-am concretizat an rapoartele către guvernator.

Socot că nu mai interesează amănuntele migăloaselor eforturi până ce s-a ajuns laicele rezultate.

Interesează numai faptul că porniți odată pe drumul de a obține păsuiri în plecarea trenurilor, amândoi, generalul Ionescu şi cu mine, am căutat noi expediente pentru a tărăgăna pornirea, socotind cu intervenția iernii care va opri deportarea.

Trebuie să evidențiez un fapt. Toate lucrările acestei comisii de triere s-au făcut la lumina zilei, în văzul tuturor funcționarilor ordonați în executare, în văzul publicului care putea să-şi exercite controlul când îi plăcea, în văzul celor interesați (autorități publice, instituții de stat şi particular, fabrici, industrii, comercianți particulari) şi sub controlul organelor de poliție şi siguranță, ordonate cu verificarea indezirabililor, şi mai presus de controlul şi ochii delegatului Marelui Stat Major. N-am lucrat cu uşile încuiate, în şoaptă sau alt mod de suspiciune. Uşile comisiunii, dar mai ales ale primarului, erau deschise oricui.

În definitiv, activitatea mea era proiectată pe voința de a opri şi nu de trimite. Guvernatorul putea, dar nu trebuia, să țină cont de ea. De câte ori nu m-am războit cu el pentru a fi menținut unul sau altul pentru care nu numai argumente, dar şi stăruinți, erau de a fi deportat. Provoc la dezmințire pe acela pe care eu l-aş fi refuzat. Pe câți nu i-am trecut personal pe autorizațiile oficiale şi de strictă interpretare, eliberate şi semnate de guvernator. Care membru de familie venea la mine să implore, după ce se închiseseră listele, salvarea celor dragi lui (părinți, frați, nepoți, socri, veri etc.) şi a plecat nesatisfăcut. Mai răcneam eu, ce-i drept, căci îmi dădeam seama că nu de la mine putere creez o nouă autorizație, dar la urmă tot treceam pe autorizație numele celor dragi, începând cu formula stereotipă „valabil şi pentru N.N., care trăieşte în menaj comun, este întreținut, ajutat, dămlăgit, neputincios”, şi câte alte considerente, şi puneam curajos semnătura mea şi ştampila primăriei. Această singură operație, din care mai târziu s-a voit a mi se răsuci un juvăț de incriminare pentru abuz de putere, a salvat nu zeci dar sute de suflete, legate indisolubil de ceea ce e mai sfânt în organismul umanității: familia.

Cea mai mare satisfacție pe care am încercat-o în acea vreme a fost când odată în timpul lucrărilor, lt. colonelul Petrescu mi-a declarat: „recunosc d-nule Popovici, d-ta ai avut dreptate, nu trebuia evacuarea, trebuie atâția menținuți, încât e păcat de cei ce au plecat”. Iar la plecarea domniei sale din Cernăuți, când şi-a luat bun rămas de la mine: „Plec, dar nu vreau să fi pierdut stima d-tale”.

În acel moment, ai câştigat domnule colonel Petrescu stima mea pe care o ai şi astăzi. *Errare humanum est* şi recunoaşterea greşelii te absolvă.

Diabolicum perseverare. În conştiința acestora, cari până mai ieri m-au înjurat, aş vrea să privesc astăzi, să văd daca mijeşte în ea remuşcarea pentru ieftinul românism ce l-au arborat atunci şi care a întinat românismul de veacuri, clasic în bunătate şi ancorat tradițional în umanitate.

Păşind din „triere” la „revizuire” şi din revizuire în „verificare” am lungit lucrările până ce la 15 noiembrie a dat Mareşalul ordinul ca evreii care n-au fost încă deportați, să rămână şi ei pe loc.

Aceştia au rămas în seama primăriei şi au intrat în istoria deportării cu „autorizațiunea Popovici”, autorizații cu dungă, spre deosebire de „autorizația Calotescu”.

Fericiți de a fi eliberați din coşmarul zilnic care ne mistuia sufletele şi ne punea mereu în vibrație inima, acest sensibil organ pentru suferință, am încheiat lucrările, le-am „sigilat, numerotat şi parafat” şi, cu tot balastul de cereri, de tablouri oficiale şi particulare, le-am înaintat cu proces-verbal guvernământului. Am răsuflat, am premenit încăperile primăriei şi am închis capitolul „selecționării".

Cei plecați cu destinul lor, urcând calvarul unor suferinți şi mai diabolice, cei rămaşi copleşiți, înghițind fără murmur noile împilări.

Pohodul

Populația sortită deportării era mai întâi adunată în grupe de câte 2.000, şi apoi prin noroi şi mocirlă împinsă spre rampele de încărcare din gara principală. Aici, înghesuit în vagoane, câte 40-50 de vagoane (vagoanele sub paza militară, iar trenul sub comanda unui ofițer), convoiul se punea în mişcare spre Nistru, spre punctele de concentrare Atachi şi Mărculeşti, de unde peste râu erau trecuți de Charon în împărăția infernului.

Scene sfâşietoare se petreceau pe rampa de îmbarcare şi la plecarea trenurilor. Despărțirea de membrii aceleiaşi familii, plecând copiii şi rămânând părinții, sau invers, despărțirea de frați şi surori, ba chiar dintre soți, umpleau de vaiet văzduhul şi mişcau şi inimile cele mai împietrite. Era despărțirea pentru totdeauna, plecarea unora la suferință şi moarte, rămânerea celorlalți în sclavie şi durere.

Exodul evreilor din Cernăuți constituie un tragic capitol din istoria omenirii şi va înregistra, de-a pururi, ştirbirea cea mai gravă adusă noțiunii de civilizație şi cultură.

În două ipostaze au trăit evreii această deportare, în frig, ploaie şi zăpadă în iarna lui 1941, şi în arşiță toridă şi sete, în vara lui 1942. Cum tragicul lor destin a apropiat, în suferință şi peste milenii, ducerea lor în robia babiloniană şi în iadul de foame, boală şi moarte al Transnistriei sau Ucrainei de peste Bug!

Morții coborâți din trenuri, părăsiți în gări şi abandonați serviciilor de caritate locală.

Deposedarea lor la punctele de adunare pe Nistru de tot ce mai aveau asupra lor, ridicarea şi distrugerea documentelor pentru ca să li se piardă urma, pornirea lor în bacuri peste Nistru, marşurile pe jos pe vânt, ploaie, zloată şi noroi, desculți şi nemâncați, sunt pagini de tragedie dantescă şi sălbăticie apocaliptică. La un singur transport, din 60 copii sugari a supraviețuit unul singur. Obosiți, poticniți, erau abandonați în stare muribundă pe marginea drumurilor, lăsați destinului lor, pradă hoiturile lor vulturilor şi câinilor.

Cei ajunşi la destinație în condiții mizerabile de igienă şi trai, fără locuințe, fără lemne, fără alimente şi îmbrăcăminte, expuşi necruțător intemperiilor vremii şi vexațiunilor organelor de pază şi administrative. Nici o organizare cât de sumară a deportării, în sensul unei încartiruiri omeneşti.

Părăsirea lor neantului, foametei, iernii, lipsei de igienă, tifosului exantematic şi altor epidemii inerente unei cartiruiri de dobitoace, siluirea fetelor şi femeilor, prostituției pentru o pâine şi uzii populațiunii ucrainene, iată scopul „evacuării”.

Mortalitatea lor crescândă de la 50%-70%, ajungând chiar 85% în comuna Berşad (jud. Balta), unde deportații au fost ținuți în loc deschis sub cerul liber ca vitele până la 20 decembrie, nu avea alt scop „uman” decât stingerea lor.

Interzicerea, sub sancțiunea curților marțiale, a trimiterei din țară, de alimente, îmbrăcăiminte şi medicamente, pedeapsa cu moartea pentru cei ce ar evada[*] şi s-ar reîntoarce în țară, ce alt scop a avut decât distrugerea.

[*] Legea nr. 698/1942 stipula la art. 1: „Evreii de ambe sexe, de la 1.5 ani în sus, trimişi în Transnistria, vor fi pedepsiți cu moartea dacă se vor întoarce în țară în mod fraudulos”. (E.R., p. 223-224, doc. 71.)

Predarea lor peste Bug organizațiilor germane sub pretextul împrumutării mânei de lucru, pentru a fi martirizați, sfârtecați şi îngropați de vii în gropi comune, care altă tendință avea decât pulverizarea lor.

Iată cortegiul martirajului celor plecați în pohod spre Transnistria. Şi acestea toate în secolul al XX-lea, secolul nebuniei.

De câte ori n-am spus-o brutal guvernatorului şi atâtor purtători de făclie a urii, că mai omenos ar fi fost să-i punem la zid şi să-i împuşcăm, decât să-i chinuim rece, calculat şi fără drojdie în suflet, de remuşcare sau teamă de Dumnezeu.

Iată una din înfățişările „războiului sfânt", al „dezrobirii" şi al „cruciadei".

În numele unei umanități, a unei civilizații, a unei religii prin esență iertătoare, în numele unui Christos păgân, un „făuritor de neam nou" şi „dăltuitor de mai bun destin" ne spurcă istoria.

Cu sângele celor martirizați, cu sufletele celor expiați în chip supraomenesc, cu groaza celor scăldați în apele morții, noii preoți ai acestei religii sălbatice au scris pagina de ruşine apocaliptică în psaltirea neamului românesc.

Puțină statistică

Procentajul populației evreieşti din întreaga Bucovină a fost până la primul război mondial de aproape 10%, însumând ei o cifră de cca. 90.000 locuitori. Acest procent s-a menținut şi până în anul 1940, când numărul lor era de peste 120.000 pe provincie, din care procentul cel mai ridicat l-a dat Cernăuți, socotită fiind „minoritatea" evreiască la aproape 70.000 suflete, față de 140.000 ale întregului oraş. Pe ce cale şi la ce împrejurări a fost diminuat numărul lor până la iulie 1941 la numai peste 50.000 locuitori pentru Cernăuți, intactă rămânând populația evreiască în Sudul Bucovinei, scapă cenzurii mele.

Fapt cert este că numărul evreilor la revenirea noastră în 1941 a fost pentru Bucovina de Nord de cca. 65-70.000, din cari numai la Cernăuți cifra lor trecea de 50.000.

În jurul acestei cifre, pentru „evacuarea" ei, s-a dat lupta din octombrie 1941 şi până în iulie 1942.

Din lucrările de recensământ din august 1941 ale Ministerului de agricultură sau economie, lucrări efectuate sub conducerea d-nului director general Manuilă, a rezultat un număr de aproape 49.000 suflete în lotul evreilor.

După consumarea lucrărilor de deportare şi după exodul celor sortiți plecării, a rezultat un număr de 16.569 persoane exceptate de la deportare la un număr de 5.619 autorizații revizuite pe capi sau membri de familie. La acesta se adaugă numărul celor ce au rămas în Cernăuți cu aşa numitele „autorizații Popovici", urcându-se numărul total al evreilor rămaşi în Cernăuți după recensământul biroului populației în 16 decembrie 1941, la 19.689 suflete, iar după cartela eliberată de primărie în mai 1942, la 19.521.

Evacuat a fost exact un număr de 28.391 evrei. Acesta numai din oraşul Cernăuți. Care este cifra celor ridicați din lagărele nordului provinciei şi din oraşele de sud, nu aş putea preciza. Cred să fi fost cca. 50-60.000 suflete.

Pentru Cernăuți, adunat numărul celor deportați la numărul celor rămaşi, se verifică cifra rezultată pentru populația evreiască la recensământul Manuilă din august 1941, de cca. 49.000 suflete.

În rezumat, situațiunea numerică a evreilor rămaşi la Cernăuți după recensământul din decembrie 1941, a fost de 19.689 suflete. Personal cred că acest număr a fost mai mare, întrecând el ceva peste 20.000, notoriu fiind că mulți evrei s-au sustras, din motive de altfel explicabile, şi recensământului, şi procedurii de triere şi cartelei. Nu mai adaug pe acei cari au putut evada pe orice cale din oraş şi guvernământ.

SPOVEDANIA

Traian Popovici

Cuvânt înainte

La răscrucile istoriei sale un popor nu-şi are încredinţate totdeauna destinele sale în mâinile celor chemaţi. Evenimentele în prăvălirea lor surprind deseori tocmai pe cei nepregătiţi în fruntea treburilor obşteşti.

Trăirea măsurilor de guvernare, care angajează în desfăşurare grăbită însăşi răspunderea întregului neam, nu lasă factorilor de conducere, autori ai acestor măsuri, nici agenţilor executori chemaţi a le duce la îndeplinire, răgazul de meditare asupra consecinţelor ce pot să nască din ele.

Şi unii şi alţii se lasă furaţi de vâltoarea a ceea ce au dezlănţuit, cârmă având numai instinctul brutal, care ucide virtutea în om.

Numai o cultură profundă, o adâncă cunoaştere a sufletului colectivităţii în fruntea căreia ai fost adus de împrejurări, de cele mai multe ori independent de voinţa ta şi, în sfârşit, respectul ce trebuie să porţi tradiţiei acestei colectivităţi, crează suportul moral al faptelor cu care te încumeţi să conduci un popor şi să-i scrii istoria.

Incontestabil că măsura deportării evreilor în Transnistria a fost şi rămâne un act necugetat de conducătorul statului, mareşalul Antonescu, un act neomenos, brutal şi sălbatic, care a zguduit adânc fiinţa neamului nostru, un act care a dezlănţuit cele mai urâte instincte în om: ura şi lăcomia. Deportarea cu întreg cortegiul ei de suferinţe pentru proscrişi, cu îngenuncherea sentimentelor de omenie, de milă, de echitate, cu abrutizarea întregului aparat de militari şi funcţionari ordonaţi cu executarea lui ne-a coborât în respectul popoarelor civilizate şi ne-a înfierat în istorie cu dangaua barbarismului.

Abstagând de la greutăţile ce ne-au fost create pe tărâmul vieţii internaţionale, vom trebui să încercăm în intern multiple greutăţi pentru repararea nedreptăţilor comise.

Iată cum un popor întreg este chemat la răspundere pentru actele nesăbuite ale regimului sau de dictatură.

Încătuşat în lanţurile terorii, ameninţat cu lagărul şi curţile marţiale, ostracizat în actele lui sporadice de revoltă, neamul nostru a privit cu suflet pângărit, cu inimă sugrumată de durere, la desmăţul orgiei de ură, pradă în îmbogăţire.

Brutele urcau treptele ascensiunii lor fantastice; nevinovaţii coborau de ruşine capul în cenuşe. A fi neîndurat era un merit; a fi samaritan era o înjosire. A protesta, a căuta să deschizi minţile celor întunecaţi de nebunie, însemna a te expune dispreţului public şi prigoanei celor tari.

Şi totuşi neamul românesc în profunzimile lui era şi este nevinovat de ceea ce s-a comis în numele lui.

Nicăieri în istoria lui nu se întâlnesc atari evadări din omenia lui tradiţională, din bunătatea lui proverbială, din sufletul lui mărinimos, din inima lui caldă.

Chiar cei martirizaţi trebuie să recunoască că în lunga lor convieţuire alături de noi au trăit până la eclipsa morală din 1940-1944 în bună înţelegere şi aş putea spune înfrăţire cu noi.

Deportarea evreilor odată consumată, consecinţele ei limpezi în istorie, rănile ei încă deschise, durerea şi mâhnirea rămasă ca drojdie amară în potirul de suferinţă, ruşinea împurpurându-ne obrajii, să avem cel puţin curajul să descifrăm cronologic succedarea împrejurărilor care au cohstituit „actul de guvernământ", evacuarea evreilor. Să contribuim singuri la documentarea acelor pagini de istorie contemporană, pentru care răspundem, pentru ca din ea să se vadă că nu poate fi făcut vinovat un neam întreg de măsura dementă a unui improvizat conducător de naţiune şi că s-au găsit şi exemplare cari au avut îndrăzneală de împotrivire făţişă, în faţa nebuniei dezlănţuite de oficialitatea regimului Antonescu.

Contribuţia noastră la documentarea acestui act o socot imperios necesară, convins fiind că nici conducerea actualului regim, chemat să tragă la răspundere pe cei vinovaţi, nu cunoaşte

«amănuntele prin care s-a tradus în fapt hotărârea mareşalului „dezrobitor” de a trimite în robie şi la moarte o parte din populația țării, care nu avea decât altă vină decât, ca prin hazardul vieții, de a se fi născut evreu.

Întrucât în acele vremuri de prigoană rasială, cari au zămislit deportarea, dețineam răspunderea de a fi primarul Municipiului Cernăuți şi întrucât prin zarul fatalității fusesem chemat să fiu, nu simplu spectator, dar, factor care să împiedice – pe cât 1-au ajutat puterile – roata tragediei evreieşti, socot de a mea datorie să fac în paginile ce urmează mărturisirile oficiale cu privire la deportările din Cernăuți şi Bucovina.

Spovedania aceasta în fața întregului meu neam nu este pornită din voința de a acuza, pe cei cari îi acuză faptele lor, nici de a reliefa o atitudine, pentru care am fost ostracizat prin trei ani şi pe urma căreia am suferit îngenunchieri. Ea este spovedania unei conştiințe, care în tragedia umană ce a trăit-o, a făcut tot ce i-a fost cu putință să zăgăzuiască furia, să îmblânzească pe cel sălbatic, să încurajeze pe cel înfricoşat, să mângâie pe cel disperat şi să toarne nădejde în cel plecat în surghiun.

Ştiu că ea va durea pe mulți, dar va mângâia pe mai mulți, pe toți anonimii cari au văzut, au gândit, au simțit şi au crezut ca mine. Nu toți au fost miruiți de soartă cu voința de a înfrunta, dar şi ei şi-au avut partea lor mare de contribuție de a mă încuraja, de a-mi arăta că sunt în vederile şi simțirile lor de a mă aproba în lupta mea.

În ce mă priveşte, dacă m-am învrednicit de această tărie de a nu ceda curentului, de a mă împotrivi lui, de a fi stăpân pe voința mea, de a înfrunta pe cei mari, de a fi cu un cuvânt om, nu e meritul meu.

E meritul tuturor generațiilor de popi din care mă trag şi cari m-au învățat ce e iubirea de oameni, e meritul tuturor profesorilor de la liceul din Suceava, cari m-au crescut în lumina frumoaselor virtuți ale clasicisimului şi mi-au plămădit sufletul la căldura umanității, care neobosită cizelează pe om şi-l diferențiază de brută.

Viitorimea mă va judeca, dacă am făcut rău sau bine, cu aceasta a mea spovadă.

Primariatul

Era nouă.

Actul de la 28 iunie 1940 m-a statornicit la Bucureşti, unde îmi aveam de altfel şi îndeletnicirile mele profesionale şi publice. Aici am fost martor la toate etapele cari au dărâmat o dictatură şi au înscăunat una nouă.

Regele Carol al II-lea trebuia să tragă consecințele politicii sale nefaste de siluire a voinței naționale, de inaugurare a uriei dictaturi personale în imitarea sistemelor pe atunci la modă în centrul Europei, care a atras după sine amputarea hotarelor noastre şi prăbuşirea sufletească a neamului.

Am curajul să mărturisesc că pe atunci credeam, ca mulți alții din această țară, că generalul Antonescu, în jurul căruia se crease legenda omului de mână tare, energic, cinstit şi bine intenționat, ar putea să ducă vracul unei țări avariate înspre limanuri de salvare. Personal nu-l cunoşteam nici măcar din vedere. Când însă zvonul Capitalei şi ziarele de adulație ni-1 arată în cămaşa verde pe tribunele legionare, când s-au deschis zăgazurile unei legiferări de deposedare de bunuri, de eliminare din compartimentele economice, de oprimare, toate având ca substrat pornirea bolnavă a celor cu cari voia să guverneze, mi-am dat seama că omul a pornit cu piciorul stâng pe drumul de primenire morală ce voia să inaugureze.

Prin el s-a poticnit întreaga demnitate a neamului în fața inculturii, a grosolăniei şi a sălbăticiei.

Două momente m-au impresionat dureros. Să admiți ca forul cel mai înalt al magistraturii, înalta Curte de Casație, să urmeze în pelerinaj de mare solemnitate carele funebre cu oasele pritocite ale unor condamnați pentru crima de asasinat[*], să înregistrezi fără protest

[*] La 30 noiembrie 1940 a avut loc reînhumarea corpului neînsufleţit al lui C.Z. Codreanu şi a altor legionari executaţi în noiembrie 1938 din ordinul regelui Carol al II-lea.

asasinarea lui Nicolae Iorga lăsând să fie înmormântat aproape în taină şi fără să-i aducă – nu omului politic, dar geniului care a fost – omagiul Naţiunii, aceste două momente l-au reliefat dintr-odată pe nou improvizatul Mareşal, în lumină apocaliptică şi am întrezărit urgia ce va sa vină peste noi, din atitudinea acestui Conducător.

Trebuie să admit, singurul act – pornit însă din instinctul de autoconservare şi legitimă apărare – a fost înăbuşirea rebeliunii, care n-a fost dusă însă până la capăt şi asupra căreia Mareşalul a pus vălul iertării şi apoi al graţierii. Fără să-i ştirbesc meritul atitudinii ce a avut-o, reclam înăbuşirea acestei rebeliuni pentru ţăranul-soldat, care, călăuzit de instinctul sănătos al colectivităţii lui, s-a ridicat la onoarea nepieritoare de a fi salvat atunci ţara de la pierzanie.

Cu aceste constatări îngrijorătoare pentru făgaşul pe care a fost îndrumată de Antonescu ţara, m-am resemnat într-o austeră izolare în Capitala care se dăruia noului regim.

Din această izolare am fost trezit la 22 iunie [1941] când Mareşalul ordonase trecerea Prutului şi pornise în cruciadă.

Câteva zile de la declanşarea războiului, am fost chemat telefonic la Ministerul Afacerilor Interne, unde, la secretariatul general, mi s-a comunicat că sunt luat în vedere a fi trimis în Bucovina, cu calitatea de primar al Municipiului Cernăuţi. La nedumerirea mea cum s-a ajuns la această alegere în persoana mea, mi s-a spus că dl. Ministru de Interne în urma referinţelor culese, s-ar fi oprit asupra persoanei mele, din tabloul celor ce i-au fost propuşi.

Pentru considerente de atenţie faţă de fostul comisar al refugiaţilor din Bucovina şi Basarabia, al cărui comisariat fusese desfiinţat, s-a revenit trei zile mai târziu, de la această idee, fiind numit primar dl. dr. Octavian Lupu, şeful serviciului sanitar al Municipiului Cernăuţi, eu urmând a fi numit prim-ajutor de primar. La încercarea mea dea refuza această calitate, mi s-a atras atenţia că acest refuz ar putea fi privit ca o sabotare din partea mea şi că dl. Ministru îmi ordonă să plec să-mi iau serviciul în primire. Sfătuit de prieteni şi pentru prestigiul bucovinean, am acceptat răspunderea de ajutor de primar.

Astfel an ajuns să fac parte din statul major al aparatului de funcţionari, îndreptaţi înspre Cernăuţi, cu un tren special, în seara zilei de 8 iulie [1941].

Guvernământul

În drum, luând contact cu puzderia de directori generali, consilieri, secretari, avocaţi din contencioasele ministerelor, am descifrat aberaţia creării unui guvernământ, în care noii proconsuli îşi aveau, din birourile ministerelor, conturate gravele lor personalităţi. Se numeau nu mai puţin decât „consilieri de stat”, cu rang şi atribuţiuni de miniştri. Cu ei, trepăduşii lor, în ranguri de directori de cabinet, secretari etc.

Eram nedumerit cine va fi guvernatorul Bucovinei, care în această gamă trebuia să aibă rolul de prim-ministru sau vicerege.

Pe doi îi aveam cu noi, pe generalul Voiculescu, guvernatorul de mai târziu al Basarabiei şi pe Gheorghe Alexeanu al Transnistriei, iară la Cernăuţi ne aştepta colonelul Rioşanu, omul de încredere şi prieten al Mareşalului. Şansele vorbeau pentru fiecare din ei. Alexeanu, profesor la Universitatea din Cernăuţi şi fost rezident regal al Bucovinei, generalul Voiculescu, general superior în grad colonelului Rioşanu. Rioşanu intimul Conducătorului.

Trei săbii într-o teacă nu se putea. Care va fi sabia ce va străfulgera în întunericul „conştiinţei adormite” în Ţara fagilor?

La Cernăuţi trebuia dezlegată această problemă. Cu ce sentimente şi cum s-au privit în faţă cei trei guvernatori, nu ştiu. Nu făceam parte diu anturajul nici unuia. Din ordinul primarului meu, care era dublat şi de răspunderea unui consilier de stat la sănătatea publică, am intrat în exercitarea atribuţiunilor, mie deferite, după bunul său plac.

Cred că am avut vreo trei zile, doi guvernatori, cari cu de la sine putere îşi luau rolul în serios: generalul Voiculescu şi Alexeanu. Mai mândru de sine, mai demn se comporta decedatul Rioşanu.

Enigma a fost dezlegată, în urma unei hotărâte convorbiri telefonice dintre Rioşanu şi Mareşal, care se găsea la Cartierul său general din Tiraspol, în favoarea lui Rioşanu, care, din ordinul Mareşalului, a rămas ca împuternicit al său în fruntea guvernământului Bucovina.

Discret a plecat Alexeanu cu ai săi, mai puțin discret generalul Voiculescu, care şi-a luat, ca amintire, din Cernăuți, două camioane cu covoare persane. Clarificată fiind problema guvernatorului, lucrurile au intrat, pe încetul, în normal.

S-a deschis însă un alt conflict, între centru şi guvernământ, pe chestia legalității acestui din urmă. Centrul, nevoind să facă la Cernăuți pepinieră de miniştri, subsecretari sau consilieri de stat, şi-a rechemat parte din înalții lui funcționari, tăind aripile celor înfumurați, guvernământul aruncând peste bord încărcătura prea grea de funcționărime, care cu tirade mari căuta procopseala ieftină. Centrul, nevoind să cedeze din drepturile şi autoritatea lui, neluând act de independența guvernământului, guvernatorul nevoind să accepte ordinele centrului. Şi acest conflict a fost lichidat – cel puțin oficial – prin intervenția Mareşalului în favoarea guvernământului. Mareşalul a găsit formula de a pune în practică şi de a experimenta o nouă reformă administrativă – care n-a mai venit – să ia asupra sa conducerea provinciei, exercitând-o prin delegație, în persoana guvernatorului.

În această ambianță de concepții de guvernare, se reflectă viața administrativă a Bucovinei, mai întâi de nord apoi înglobată întreagă cu județele ei din sud, cu Hotinul şi Dorohoiul.

În această tensiune dintre cele două tendințe intervine numirea mea ca primar. Pentru considerente cari îmi sunt străine, guvernatorul Rioşanu retrage la finele lui iulie Delegația de primar d-lui dr. Lupu, care rămâne numai director la Sănătatea publică, şi numeşte primar, pe colonelul de Jandarmi, Brăescu.

Demiterea din primariat a d-lui Lupu Octavian cu o uzanță puțin cunoscuta – D-sa era plecat din localitate, cred la Timişoara – şi numirea d-lui colonel Brăescu, ambele cu de la sine putere şi peste capul Ministerului de Interne, adânceşte, la acea epocă, conflictul dintre minister şi guvernator.

În realitate, conduceam eu Primăria în calitatea mea de vice-primar, liber rămânând dl. Lupu Octavian în peregrinările sale prin țară şi dl. colonel Brăescu în a-şi descurca numirea.

În ziua de l august sunt chemat la guvernământ unde guvernatorul, pentru a şterge urmele numirii colonelului Brăescu (D-sa a funcționat numai două zile), îmi dă, ca expedient de urgență, delegație mie.

Pentru a evada din conflict cu ministrul şi pentru a-şi păstra autoritatea, Rioşanu solicită telegrafic confirmarea numirii mele Mareşalului, la Cartierul general al acestuia, care confirmare nu întârzie a sosi câteva zile mai târziu, Rioşanu justificând astfel considerentele alegerii mele şi învestind numirea mea cu suprema voință în stat. Conflictul în jurul primarului de Cernăuți este astfel definitiv închis.

Cu ziua de l august începe zbuciumul meu în scaunul de răspundere ce l-am deținut, pe care nu 1-am solicitat şi în care am fost aruncat de împrejurări.

Momentul eroic cum îl cunoaşte antichitatea mă aşează dintr-o dată în miezul vieții publice a municipiului, în laboratorul de experiențe al ideologiei rasiale, determinându-mi faptele şi controlându-mi conştiința.

Preludiu la deportare

Dacă crearea guvernământului în lumina reîntregirii patrimoniului era o aberație, constituind ea recunoaşterea unui provizorat, atunci şi mai bizară apare înființarea cabinetului militar pe lângă acest guvernământ.

Guvernământul creat numai pentru cele două provincii putea fi socotit cel mult ca un început de descentralizare administrativă, pe care o nouă reformă ar fi preconizat-o; în nici un caz el nu se încadra în sistemul rezervat pentru majoritatea covârşitoare a regatului.

N-am înțeles niciodată care a fost rostul cabinetului utilitar pe lângă un guvernământ de esență pur civilă, în totalitatea administrării lui. Mai cu seamă când provincia avea un comandament militar exercitat de comandantul celei mai înalte autorități militare, de generalul comandant al diviziei. În lipsa acestui comandant, care era în fruntea unității sale pe front, s-a creat în mod interimar un comandament ad-hoc al Bucovinei de Nord, sub comanda unui general, ajutat de un întreg stat major şi în subordinele căruia stăteau părțile sedentare ale unităților reîntoarse în garnizoană. Mai era la dispoziția puterii administrative şi inspectoratul regional de jandarmi.

Credința mea este că acest cabinet militar legitima prezența pe lângă persoana guvernatorului a maiorului de pe atunci Stelian Marinescu, fost şef de cabinet al fostului Ministru de Interne, general Petrpvicescu.

Cu un cuvânt, cabinetul militar a luat ființă de îndată, asumându-şi întreaga conducere a guvernământului, în atribuțiile lui intrau exclusiv măsurile de mână forte, ca ordonanțe, ucazuri, dispoziții cu caracter restrictiv dar în special chestiunile în funcție de regimul aplicat evreilor.

Toate măsurile luate împotriva evreilor erau dospite, plămădite şi frământate în cabinetul militar. Dacă inițiativa, concepțiile, sugestiile veneau din capul autoritar al guvernatorului sau aparțineau inspirației directorului de cabinet, scapă cunoştinței mele. Traducerea în fapt, executarea pe teren, elanul şi excesul de zel aparținea fără îndoială acestuia din urmă.

Primăria nu a avut contact cu acest cabinet militar. Primarul n-a fost nici întrebat, nici consultat în nici o chestiune, nici evreiască, nici de altă natură.

Primarul era surprins de toate măsurile restrictive întocmai ca şi cei interesați.

Într-o unică ipostază avea conducerea primăriei contact cu cabinetul militar şi anume de a lua act, "din ordin", de măsura luată de guvernământ, de a se conforma şi ea la paza întocmai a dispoziținilor date şi de a încasa repetatele avertismente tot „din ordin", că este indulgentă, tolerantă şi că sabotează voit sau inconştient opera de curățire de elementele indezirabile în viața municipiului. Cu vremea tonul acesta a devenit tot mai agresiv şi mai jignitor pentru a culmina în acuzațiuni „confidențiale" că această conducere este "jidovită".

Dar să las să vorbească faptele.

Sub guvernarea lui Al. Rioşanu s-au luat mai multe măsuri împotriva evreilor, aceea de a purta semnul galben „steaua lui David", măsură importată din Bacău, unde un prefect habotnic în a se distinge de evrei o luase cu străşnicie, interzicerea de a face comerț, interzicerea deplasării lor în provincie şi țară şi predarea valutei. Sancțiune: lagărul.

Dacă aceste măsuri, cari i-au clasat pe evrei de paria ai societății omeneşti, au pornit din gândul guvernatorului sau dacă au fost impuse, nu ştiu[*]. Oricum, măsura în sine a deschis tuturor derbedeilor posibilitatea de a-şi bate joc de ei şi a împins pe mulți la a se deda la acte de brutalitate. A dezlănțuit dreptul celui mai tare de a lovi în cel mai slab.

Pe atunci încă nu puteam să spun nici un cuvânt, întrucât purtătorul demnității municipiului era dl. dr. Octavian Lupu-Strejac, un mult mai bun român ca mine.

Personal am putut să iau atitudine, abia de la înscăunarea mea la Primărie, ca "Primar General", cum mă numea ironic cabinetul militar.

Câteva zile după instalarea mea ca primar, am avut ocazia să vorbesc într-o audiența de lucru cu guvernatorul Rioşanu, asupra problemelor evreieşti. Decedatul guvernator îmi cerea să procedez la delimitarea unui cartier de oraş căruia voia să-i dea destinație de gheto. I-am expus punctul meu de vedere net şi i-am arătat enormitatea acestei măsuri medievale, raportată la gradul de cultură a evreimii cernăuțene, i-am arătat că din punct de vedere tehnic nu pot admite aspectul degradant al închiderii unei părți din oraş în baricade de sârmă ghimpată şi în îngrădituri de scândură. Cernăuții cu aliura lui de oraş occidental refuzând sub aspect edilitar o astfel de pângărire a esteticului său.

---

[*] Măsura prin care evreii din Moldova, Basarabia şi Bucovina au fost obligați să poarte semnul distinctiv a fost aprobată de Preşedința Consiliului de Miniştri la 5 august 1941, fiind transmisă către Armatele a 3-a şi a 4-a prin Ordinul Marelui Cartier General nr. 3303 din 7 august 1941 (Arh. S.R.I; dosar 40 010, vol. 114, fila 202).

Rioşanu mi-a declarat verbal: "recunosc, ai în totul dreptate, dar ce vrei să fac, când sunt mereu împins de preşedinţie şi zilnic asaltat la telefon dacă am ghetoul". Larg cum era el în vederile sale europene, mi-a dat dreptate şi pentru ca să adormim vigilenţa preşedinţiei şi să liniştim impetuozitatea romanizatorilor, cărora le puţea oraşul a jidan, am găsit expedientul studierii ghetoului. Urma să plece în Germania o comisiune prezidată de mine sau alt înalt funcţionar al primăriei, pentru ca la faţa locului, la Lublin, la Cracovia, la Frankfurt pe Main, să studieze organizarea ghetourilor[*].

Abstagând de faptul că în acea epocă mie nu-mi ardea de excursii pe la ghetourile din Germania şi că între timp suferinţa guvernatorului se agravase, problema înfiinţării ghetoului la Cernăuţi a rămas la proiectul de studiere. De altfel – în afară de răstimpul de la 11 octombrie şi până la 15 noiembrie, când ghetoul a constituit mijloc în procedura de deportare – la Cernăuţi nu a luat fiinţă ghetoul, nici sub mine, nici după mine.

I-am atras atenţia asupra greutăţilor ce nasc din purtarea semnului de către evrei pentru starea de drept şi siguranţa publică, dând aceasta, drojdiei inculte ce invadase Cernăuţii, mereu prilej de insultă primejdioasă pentru coborârea prestigiului autorităţii, chemată a veghea la paza siguranţei individuale. Am arătat clar dezmăţul moral şi anarhic care va cuceri strada şi păturile uşor de asmuţit. Am rămas cu promisiunea că, după ce va fi frântă aroganţa evreilor, va reveni singur mai târziu.

Sub Rioşanu, lagărul ca mijloc de sancţiune a rămas mai mult teoretic. Lucrurile se schimbă radical după moartea lui, prilejuită în urma unei operaţiuni nereuşite la 30 august 1941. Cum ar fi evoluat tratamentul evreilor daca ar fi rămas în viaţă, e mare întrebare. Cred că ar fi fost mult mai uman, la bunătatea de suflet care îl caracteriza. Rămâne o încercare ruşinoasă atentatul asupra memoriei lui, când se voia a-l face culpabil de cele câteva autorizaţiuni date de el unor evrei din Cernăuţi spre a le înlesni evadarea din iadul ce se pregătea.

Încă în timpul suferinţei lui Rioşanu, pentru a nu rămânea guvernământul numai pe seama directorului de cabinet – secretarul general al guvernământului fusese izolat numai în lucrările pur administrative – este trimis la Cernăuţi ca locţiitor de împuternicit al conducătorului generalul Corneliu Calotescu. Fost secretar general al Ministerului de război, colaborator al Mareşalului, originar din Argeş şi chiar din acelaşi oraş Piteşti ca şi Mareşalul şi ca şi Vice-Preşedintele Consiliului de Miniştri.

Generalul Calotescu oferea toate garanţiile că lucrările vor merge strună în Bucovina.

Nu aflasem de prezenţa sa în Cernăuţi şi nici nu m-am prezentat Domniei Sale în audienţa de rigoare. Simplu, nu fusesem pus în cunoştinţă. Intru intenţionat în amănunte, pentru că din acest fapt se pregătea, în culisele cabinetului, pe placul căruia nu fusesem nicicând, punerea mea în conflict cu prezumtivul guvernator. Am fost chemat abia a doua sau a treia zi, când întreaga funcţionărime şi celelalte autorităţi urmau să-i fie prezentate. Împiedicat de vizita unor înalţi demnitari străini la primărie şi Mitropolie, am lipsit şi de la această formalitate.

Nu ascund impresia ce mi-a făcut-o când 1-am cunoscut. A fost foarte atent cu mine, m-a ascultat în expunerile mele, le-a îmbrăţişat în totul. Am plecat din cabinetul său cu convingerea că generalul este bine intenţionat şi că voi putea lucra cu el în bună prietenie. La plecare mi-a spus textual: „Domnule Popovici, colaborarea dintre noi să fie întemeiată pe încredere reciprocă şi pe cinste. Să nu ne fie ruşine a ne uita unul în ochii celuilalt, pentru faptele noastre".

Întrucât posed limba germană, eram invitat mereu de general pentru a fi faţă la conferinţele şi convorbirile ce le avea cu diferiţi demnitari ai Reichului, cari erau în trecere prin Cernăuţi, eu îndeplinind deseori funcţiunea de translator. În această ambianţă începe contactul meu cu generalul Calotescu.

Prima tulburare în acest raport nu întârzie însă. Dădusem unui coleg al meu, directorul ziarului Bucovina, un interviu cu privire la „nevoile şi realităţile municipiului" în care, cu temperamentul ce mă caracterizează, arătam greutăţile în cari mă zbăteam, şi criticam singur anomaliile ce cream prin acordarea de locuinţe în rezolvarea miilor de cereri cari îmi sufocau

[*] Intenţia de a „studia" experienţa acestor ghetouri Traian Popovici a făcut-o publică în interviul acordat ziarului *Bucovina* din 27 august 1941.

activitatea cealaltă. Admit că era straniu ca un primar – oricât de sincer ar fi – să-şi facă autocritica activității sale. Această autocritică îşi avea tâlcul ei in invadarea Cernăuților de un enorm val de existențe suspecte venite să-şi caute căpătuiala în oraşul ce urma să fie românizat. Primul venit avea pretenții de locuință numai la centru şi la mobilier luxos. Remarc că refugiații nu se întorseseră. Opreliştea de a reveni la căminurile lor îşi avea poate explicația în tendința de a schimba din temelie fizionomia „regională" a Bucovinei.

Acest interviu, cu toate că nu privea activitatea guvernământului, a avut darul să irite, poate nu atât pe guvernator, cât cabinetul militar care îmi spiona fiece pas. Am dat generalului explicațiile personal, atrăgându-i atenția asupra greutăților ce le crează aceşti noi veniți, cu solicitările lor nesăbuite şi cu atitudinea lor provocatoare, în a ne da lecție de românism.

Îmi rezerv durerea de a închina un capitol aparte acestor improvizați colonizatori, cari au creat în Bucovina o ambianță foarte grea pentru guvernarea ei.

Dar să mă întorc la subiect.

După moartea guvernatorului Rioşanu şi învestirea generalului Calotescu la guvernământul Bucovinei, problema evreiască trece pe primul plan al activității cabinetului militar.

Se succed măsurile restrictive împotriva evreilor, într-un ritm de cascadă.

Interzicerea exercitării profesiunii – medicii evrei având dreptul numai la consultarea pacienților coreligionari – închiderea accesului pentru copii şi tineretul evreu la şcolile publice şi interzicerea funcționării serviciului divin chiar şi la sărbătorile lor cele mai mari. Interzicerea la ghişeele publice (bănci şi poştă) de a plăti evreilor sumele trimise ca ajutoare familiale sau derivând ele din plăți comerciale ce li se cuveneau. Predarea devizelor sub pedeapsă de moarte, de aparate de radio, maşini etc. Scoaterea forțată la muncă chiar şi a intelectualilor pe străzi, piețe publice, localuri, cazărmi etc., fără drept la vreo remunerație.

Rechiziționarea de mână specializată în industrii şi alte întreprinderi ale statului sau particulare, cu plata unei sume minimale, din cari mai trebuiau să cedeze 30% serviciului de românizare. Eliminarea din dreptul la cartelă, plata oficial dublată la pâine. Interzicerea accesului în piețele de aprovizionare. Limitarea circulației la numai trei ore pe zi între 10-13. Şi câte alte îngenuncheri, de cari nu-mi amintesc.

Internarea în lagăr nu mai este măsură represivă pentru cea mai mică abatere, dar ajunge sistem organizat draconic. Lagărul şi Curtea Marțială în plină activitate. Evreimea era îngrozită iar românii de bine rămâneau uluiți în fața acestei cascade de prigoană. După principiul *exempla trahunt,* încep şi alți capi de autorități în toate compartimentele publice a se lua la întrecere cu guvernământul.

Întreaga gamă de împilări, este urcată şi coborâtă sadic până la măsura degradatoare nu de nație, dar de umanitate, eliminarea evreilor din spital şi sanatorii. Culmea o constituie eliminarea din Casa de alienați a nebunilor, chiar şi celor furioşi, şi cazarea lor într-o promiscuitate, într-un hal de murdărie de nedescris şi într-o îngrozitoare sărăcie. Îndobitocirea acestor nenorociți era demnă de pana lui Dante. O psihoză de nebunie cucereşte creierul atâtor factori de răspundere, le deformează mentalitatea şi îi face complici la ruşinea înscrisă de nişte inconştienți în istoria neamului nostru.

E straniu cum de evreii au rezistat tuturor acestor şicane, urmăriri şi împilări. Nici o răbufnire de revoltă, nici o împotrivire, nici un act cu caracter de sabotare, nici un murmur, într-o resemnare în soarta lor milenară, într-o dăruire mistică tragediei, îşi purtau ca nişte umbre fugărite de furii destinul lor. În cari rezidii umane îşi are refugiu suferința, va rămâne pururi o enigmă.

O singură oază în Cernăuți unde cetățeanul evreu poate să-şi plângă durerea, unde i se respecta dreptul la petițiune, unde i se recunoaşte chinul foamei, dreptul la pâine şi la viață, unde i se plăteşte regulat pensia, unde i se dă posibilitatea de muzică, unde i se dau ajutoare minime, unde nu este brutalizat şi unde i se respectă suferința: este primăria municipiului. Ca şi în templele antice, porțile îi stau deschise fiecăruia, pentru a se refugia de prigoană, pentru a-şi

odihni sufletul martirizat, pentru a bea nădejde şi încurajare. Primarul le-a plătit cu vârf şi îndesat toate aceste evadări din sălbăticia contemporană.

În ziarul „Bucovina", intrat pe mâna directorului propagandei şi care era oficiosul guvernământului, se strecurau ironii maliţioase la adresa mea. Populaţia evreiască era numită, în derâdere, „Poporul lui Traian".

Atitudinea mea era alimentată nu numai de o concepţie etică, dar ea îmi era dictată de conştiinţa că în acest fanal de patimă, nu am voie să fiu mistuit şi că numai astfel voi crea suportul moral în care se va oglindi cândva poate iertarea unora, sigur însă nevinovăţia majorităţii neamului meu.

Nu pentru mine reclam onoarea de a fi fost om. O reclam pentru întreg aparatul funcţionăresc al primăriei, care mi-a împărtăşit simţirile şi care, sub conducerea mea, nu s-a pretat la nici un act de josnicie şi s-a dovedit a avea suflet.

Rămâne unic faptul că sub primariatul meu, serviciul financiar nu a evacuat pentru neplata chiriei pe nici un evreu şi ă plătit funcţionarilor săi regulat pensia, sfidând ordinele guvernământului. Că după mine a fost altfel nu mă priveşte.

Explicabil că această atitudine a mea nu era de natură a consolida raportul meu cu guvernatorul, care se înstrăina mereu de mine, fără a avea curajul a provoca deznodământul. Nu odată, văzându-i atitudinea rezervată, după discuţii în cari căutam a-l determina să mai potolească zelul cabinetului militar, i-am pus la dispoziţie situaţiunea mea de primar pentru a nu-i crea greutăţi, dar generalul evita hotărârea, pentru a-mi spune odată ritos: „lasă-mă domnule cu demisiile d-tale, recunosc că munceşti, mă tem chiar să nu-ţi fie odată prea mult şi să nu pleci; nici nu aş avea omul cu care să te înlocuiesc". Şi totuşi, de câte ori nu eram hotărât să plec, dar m-au reţinut nenorociţii a căror nădejde mai eram, m-au reţinut bucovinenii al căror singur exponent eram în treburile publice. Bun, rău, dar eram.

În această atmosferă de tensiune surdă între guvernământ şi primărie se îngrămădesc norii primejdiei asupra evreilor din Cernăuţi. Faţă de mine nici un cuvânt, nici o aluzie de ceea ce se pune la cale.

Dar din culisele cabinetului militar se strecurau în şoaptă zvonuri cari de cari mai alarmante. Interesant cum evreii care erau cel mai bine informaţi şi îngrijoraţi cerşeau de la mine salvare. Disperaţi, îşi ancorau nădejdile în curajul meu civic, crezând în minunea salvării. Cred că instinctul le prevestea primejdia.

În una din zilele lui septembrie, cred 29, am fost chemat la guvernământ la o conferinţă privind din nou ghetoul. Aici, în cabinetul guvernatorului, erau de faţă între alţii şi reprezentanţii Serviciului de siguranţă, între cari şi un emisar al Siguranţei generale în persoana unui domn Stănescu, consilier de curte de apel, în uniformă de locotenent, subdirectorul de mai târziu al siguranţei generale.

Guvernatorul mi-a cerut să-i fac o propunere concretă, de felul cum primăria înţelege rezolvarea ghetoului. Am expus pe larg specificul evreilor din Bucovina, cultura lor, contribuţia lor la ridicarea oraşului sub regimul austriac, aportul lor în domeniul comerţului, industriei, meseriilor, al medicinii, al artelor şi al magistraturii, precum şi în câmpul altor îndeletniciri intelectuale. Am relevat în special contribuţia lor sub regimul românesc şi voinţa lor de asimilare, am disecat curentele vieţii lor politice, evidenţiind colaborarea lor tipică cu partidele de guvernare Cu un cuvânt, am analizat întreaga lor valoare, în lumina calităţilor ca şi a defectelor lor.

În concluzie, eram împotriva ghetoului. Temându-mă însă de mai rău – eram conştient că sunt în minoritate cu vederile mele – am făcut oarecari concesii. Am fost solicitat de guvernator a-i înainta un proiect de gheto aşa cum l-aş accepta ca primar al Municipiului. Informat fiind că şi germanii împing, prin consulenţii de la legaţiune, la soluţionarea grabnică a înfiinţării ghetoului şi cum într-o conferinţă anterioară luasem act de sistemul pe care am făcut retruşări tuturor sugestiilor cari alimentau pe această cale guvernământul şi am alcătuit un proiect pe care îl preconizau ei ca rezumat al discuţiunilor purtate, l-am înaintat încă în acea seară guvernatorului. Trebuia să plece cu el şi probabil şi cu altele la Bucureşti, pentru a le supune,

spre examinare, mareşalului. Eram încredinţat că va fi acceptat proiectul meu, mai ales că de la consulentul guvernământului în persoana unui ministru Pflaumer*, aflasem că Mareşalul ar fi dispus la îndulcirea sistemului de gheto preconizat la Cernăuţi. Credeam că, soluţionată fiind problema ghetoului, care obseda oficialitatea şi o cerea strada, se va încheia capitolul măsurilor luate împotriva evreilor. La o deportare masivă a lor, nici prin gând nu-mi trecea.

Zece zile de linişte au premers dezlănţuirii furtunii.

Deportarea

Evacuarea evreilor, cum ea a fost numită de oficialitate, eu o numesc deportare. Să ne înţelegem. Evacuarea, de la „vacuum", înseamnă ridicarea, în masă sau parţială, a populaţiunii unei părţi de ţară sau a unei localităţi, primejduită de operaţiuni militare, de sinistre ca foc şi apă, de epidemii şi alte cauze fortuite. Evacuarea înseamnă punerea la adăpost a populaţiei în faţa furiei duşmanului, în faţa dezlănţuirii elementelor, este grija de a o feri de distrugere şi pentru a păstra cât mai mult vitalitatea acelei populaţii. Ea este dictată de interese pur egoiste ale colectivităţii, de interese morale şi etice. Ea poate fi dictată, în anume cazuri, şi de interese politice. Evacuarea cuprinde îndeobşte întreaga populaţie sau numai o parte a ei, indiferent de diferenţierea de sânge, religie sau ideologie. Ea se mişcă numai în hotarele teritoriului de suveranitatea statului. În cazul când această evacuare este nevoită a se opera pe teritoriu străin, atunci ea apelează la dreptul vremelnic de azil, pentru că ea este în esenţă provizorie.

Evacuarea nu cunoaşte la temeiul ei ura, ci dimpotrivă, dragostea de semen.

Evacuarea evreilor din Bucovina şi alte părţi ale ţării, nu-şi are sorgintea în nici unul din considerentele de mai sus. Dimpotrivă, ea este determinată de ură, se operează din cuprinsul teritoriului naţional pe un teritoriu inamic, având unic scop de a se dezbăra de ei pe această cale pretins mai umană, având însă sub premizele în cari s-a înfăptuit, unicul ţel distrugerea lor.

Şi în acest caz ea îmbracă caracterul tipic al deportării. Deportarea înseamnă smulgerea din mijlocul unei colectivităţi a unei anumite categorii de populaţie şi împotriva voinţei ei, înseamnă părăsirea ei definitivă, înseamnă aruncarea ei ca un balast inutil peste bord, înseamnă pedeapsă. Iată de ce numesc eu acea evacuare, deportare.

În ziua de 9 octombrie 1941, a pătruns la Cernăuţi vestea că ar fi fost ridicaţi evreii din Nordul Bucovinei, cari fuseseră concentraţi în lagărele din Storojineţ, Vijniţa, Văscăuţi şi Lujeni şi îmbarcaţi cu destinaţia către Nistru. A doua zi, în 10 octombrie, parvine ştirea de operaţiuni similare în Sudul Bucovinei la Câmpulung, Homor, Rădăuţi şi Suceava.

Amănunte lipseau. Se spunea numai că au fost ridicaţi din casele lor, strânşi şi îngrămădiţi înspre punctele de adunare, pentru a fi îmbarcaţi în trenuri, cari aşteptau sub presiune. Operaţia ar fi fost ordonată direct de la centru iar cu executarea ei, împuterniciţi prefecţi de judeţe. Vaietul de jale ce se străbătea până în capitala provinciei pe diferite căi a ţinut în prostaţie pe toţi oamenii de bine. Intervenţiile fruntaşilor din judeţe erau rău văzute. Cruţarea unuia sau altuia pentru care intervenea protestul populaţiei, se făceau de guvernământ, la cazuri în adevăr care ieşeau din comun şi se făcea anevoie mare. Au fost ridicaţi oameni de valoare cari îşi câştigaseră merite pentru judeţ, oameni cari şi-au avut un rost in viaţa lui. Ridicarea s-a făcut în masă, cruţarea sporadică şi numai la intervenţia chiar a Prefectului. Stăruinţele fruntaşilor autohtoni nici nu erau luate în considerare.

În acea zi de 10 octombrie am fost chemat la guvernământ, unde guvernatorul Calotescu mi-a pus în vedere să iau măsuri pentru ca brutăriile să coacă mai multă pâine, pentru a aproviziona populaţia evreiască ce trebuie să intre în gheto şi pentru ca la îmbarcarea ei în trenuri să pot da câte 4 pâini de om.

Aici, în cabinetul Guvernatorului, am aflat că se hotărâse deportarea în masă a evreilor din Cernăuţi. În acelaşi timp am aflat şi amănuntele cari priveau strângerea lor în gheto, măsurile de a se pune în seama statului, în siguranţă, avutul mobil abandonat locuinţe, ridicarea obiectelor

* Consilier german, detaşat de guvernul celui de-al III-lea Reich în România, în primăvara anului 1941; a fost specialist în probleme de evacuări şi colonizări de populaţii.

de valoare ce le-ar avea asupra lor, schimbul banilor, apoi îmbarcarea în trenuri de câte 50 vagoane, cu plecare sub pază militară, către punctele de frontieră Atachi şi Mărculeşti, pe Nistru, şi împărţirea lor în judeţele Transnistriei.

Am rămas înmărmurit. Am putut doar să îngân Guvernatorului atât: „aici ați ajuns, domnule guvernator?", la care dânsul îmi răspunde: „ce să fac? E ordinul Mareşalului şi aici sunt şi delegații marelui Stat Major". De față erau generalul Topor, marele pretor al Armatei, şi un domn lt. colonel Petrescu din Statul Major.

Eram în total patru persoane afară de maiorul Marinescu, care intra şi ieşea cu rapoarte şi acte la semnat.

E vie încă în mintea mea scena ce s-a desfăşurat între noi, pentru că ea a fost dramatică şi pentru că neputându-mi stăpâni revolta am avut ieşiri violente – recunosc puțin uzitate între un primar şi guvernatorul său, împuternicitul direct al Mareşalului.

I-am atras mai întâi atenția asupra faptului răspunderii cu care se încarcă personal în istorie, i-am arătat consecințele ce decurg pentru noi pe tărâmul internațional, i-am zugrăvit greutățile ce le vom întâmpina la conferința păcii, când România se va prezenta în fața areopagului popoarelor civilizate. N-am cruțat nici un argument, pentru a-i dovedi enormitatea pasului ce e pe cale a-l comite. Am vorbit de umanitate, de omenie, de blândețea tradițională a românului, de barbarie, de cruzime, de crimă, de ruşine. Am evocat toate virtuțile strămoşeşti, am înfierat sadismul rasial. Am evocat ruşinea Spaniei care nu poate şterge din istoria ei prigoana împotriva evreilor de la 1492, sub Torquemada. Textual i-am spus: „Domnule guvernator, revoluția franceză care a dat omenirii dreptatea şi libertatea a costat numai 11.800 victime, pe când d-ta trimiți la moarte în pragul iernii peste 50 000 suflete". Arătând cu mâna înspre generalul Topor şi colonelul Petrescu, i-am spus: „Domnii se vor instala peste câteva zile la Dragomir Nucilescu şi-şi vor freca mâinile, de ce mare ispravă au făcut în Bucovina, dar d-ta rămâi aici guvernatorul unei provincii ce ți-a fost dată întreagă în pază şi grijă. Nu ai voie să primejduieşti viața nici unuia. Cum vrei să intri în istorie alături de Robespierre? Eu unul nu voiesc ca istoria să-mi pângărească numele. Gândiți-vă ce faceți. Mai aveți timp. Luați contact cu d-nul Mareşal şi rugați-1 domnia voastră, guvernatorul, să renunțe cel puțin până la primăvară la această măsură". Vorbeam numai eu, ca un inspirat şi tremuram de emoție. Toți în picioare. La birou asculta împietrit guvernatorul, rezimați de sobă ceilalți doi. După un momente de adâncă tăcere, guvernatorul: „Domnule Popovici, acestea le spuneam şi eu domnilor, am aceeaşi teamă, dar d-nii sunt trimişi anume pentru a supraveghea executarea ordinului; să mă mai gândesc". În acel moment mi se adresează lt. colonelul Petrescu: „D-nule primar, cine va scrie istoria, jidanii? Eu vin să-ți plivesc grădina de neghină şi d-ta te opui?" I-am răspuns tăios: „D-nule Colonel, grădina mi-o plivesc singur, iar în ce priveşte istoria nu o vor scrie numai jidanii, că nu e lumea numai a lor, o vor scrie istoricii tuturor popoarelor, vom scrie chiar noi şi mai degrabă decât crezi. Mă tem că vei citi încă domnia ta istoria la care vrei să contribui". Atunci încă nu bănuiam că voi fi nevoit să ies din anonimat şi să contribui singur la istoria tragediei ce s-a consumat.

În această atmosferă încărcată intră în cabinet generalul Vasile Ionescu. Negru la față, mâhnit şi frânt sufletește, după ce ne salută pe toți, se adresează guvernatorului: „Eu zic să n-o faci, d-nule general. E porcărie ce intenționăm a face. E păcat, e mare păcat. Mai bine nu veneam în Bucovina să fiu martor la atâtă sălbăticie. Guvernatorul a ezitat şi şi-a luat timp de răzgândire.

Când am ieşit din cabinetul guvernatorului, am plecat împreună, generalul Ionescu şi cu mine. Coborând scările îmi spune: „Eu i-am refuzat categoric, le-am cerut ordine scrise, dar n-au voit să mi le dea. Închipuieşte-ti, n-au ordin scris. Spun că astfel de operațiuni se fac numai verbal, ca să nu rămâie dovadă. Trăiene! Să căutăm să-1 convingem pe Calotescu să nu facă prostia, căci e ruşine. De altfel cred că i-am scuturat noi conştiința. Las' că mai vorbesc cu el după prânz".

Cu teama în suflet că nu va izbuti şi cu nădejdea că poate tot s-ar putea să-l convingă, am plecat spre primărie. Aici, cabinetul meu plin de fruntaşii evreimii din Cernăuți, cari aşteptau crispați în grijă, cuvântul salvator. Oraşul era în fierbere. Sosiseră două batalioane de jandarmi din Bucureşti şi vestea prevestitoare de urgie se răspândise fulgerător.

Nu puteam să le spun nimic asigurător, mut priveam la zbuciumul lor, cărora instinctul lor le spusese totul. Rămasul lor bun de mine a fost impresionant. Mi-au mulţumit pentru totul ce făcusem pentru ei, mi-au jurat că la toate popasurile de suferinţă îşi vor aduce aminte de mine, ca la singurul om care a avut înţelegere pentru durerea lor şi că amintirea lor de Cernăuţi va fi legată şi de pomenirea mea. Au plecat din biroul meu podidiţi de lacrimi, ca la prohodire.

În birourile primăriei, linişte de moarte a cuprins întreaga funcţionărime care, din înfăţişarea mea, descifrase tragedia ce se punea în mişcare. La toţi li era conştiinţa zguduită. N-a fost unul care să aprobe măsura deportării. Cinste lor şi recunoştinţa mea, pentru solidaritatea lor cu mine.

Mărturisesc, în acea zi nu am mai fost capabil de concentrare în muncă. Eram epuizat îngenunchiat sufleteşte şi fiziceşte. Ca să nu fiu martor şi părtaş la tragedie, m-am hotărât la demisie, ceea ce am comunicat intimilor mei. Toţi m-au desfatuit categoric, pe considerentul că aceasta ar fi apă la moara celor cărora le stau în cale, că aş aduce în public dovada injuriei cu care mă stigmatizau romanizatorii că sunt jidovit, că ar fi laşitate din parte-mi a-i părăsi tocmai în ceasul lor de expiere şi că în definitiv mai am de apărat şi cealaltă populaţie de şicane şi alte coborâri morale. Nu ştiu nici astăzi dacă am făcut bine că le-am ascultat sfatul şi am rămas.

Drumul suferinţei

Dimineaţa zilei de 11 octombrie, zi rece, umedă, tristă ca şi vălul din sufletul atâtor nenorociţi, priveam de pe fereastra dormitorului la fulgii de zăpada timpurie şi nu-mi venea să cred ochilor. Pe străzile din faţa ferestrei, un pohod întreg de omenire în pribegire. Moşnegi ajutaţi de-copii, femei cu prunci în braţe, infirmi târându-şi trupurile schiloade, toţi cu boccele în mână, valizii cărând în cărucioare sau roabe sau în spinare, cufere legate în pripă, aşternut, boarfe, haine, se îndreptau în pelerinaj mult înspre valea de suferinţă a oraşului, înspre gheto.

Mi-am dat seama că s-a pus în mişcare roata nenorocului lor. M-am îmbrăcat şi-am grăbit la primărie. Pe drum plâns de femei, scâncet de copii, murmur de bătrâni, lacrimi şi iarăşi lacrimi, unele curgând şiroaie, altele uscate pe obrajii de suferinţă, altele prelingându-se anonim în bărbiile cărunte.

„Jidovimea fusese scoasa din bârlogul ei” şi hăituită, ca sălbătăciune înspre ţarcul ei de poticnire.

La primărie o forfotă mare. Vice-primarul Popp, un om de inimă şi suflet ales, în plină activitate. Alcătuia tablourile de funcţionari cari, din ordinul guvernământului, trebuiau puşi la dispoziţia Directoratului Românizării, pentru inventarierea averii „abandonate” şi sigilarea locuinţelor. Echipele urmau să fie alcătuite la Românizare şi în asistenţa organelor de poliţie repartizate pe cartierele oraşului.

Am înţeles atunci că procedura fusese studiată şi aplicarea pe teren mediată din vreme.

Am grăbit la comandamentul militar, unde generalul Ionescu, nedormit şi impresionat, mi-a comunicat cele întâmplate, punându-mi la îndemână ordinele primite. Fusese chemat către orele 22 seara la guvernator, unde i s-au înmânat ordinul de evacuare, programul strângerii evreilor în gheto, încunoştiinţarea ce trebuia pusă în vedere evreilor, regulamentul asupra funcţionării ghetoului şi ordonanţa 38 a Guvernatorului[*].

Mi-a povestit cum s-a executat de ele până în prezent şi mi-a relevat cu ce punctualitate şi demnitate se achită evreimea de obligaţiunile ce i-au fost impuse.

Am răsfoit în grabă instrucţiunile şi când am cetit în regulamentul asupra funcţionării ghetoului: brutăriile vor funcţiona sub auspiciile primăriei, iar pieţele vor funcţiona prin grija ei, am grăbit din nou la palatul municipal pentru a lua măsuri că aprovizionarea cu pâine, alimente şi mai ales lapte pentru copii să nu stagneze. Acesta era deocamdată rolul pe care mi-l rezervase providenţa, prin grija cabinetului militar.

[*] Vezi documentul 99 în volumul de faţă.

Numai cine cunoaşte topografia oraşului Cernăuţi poate să-şi dea seama din delimitarea prevăzută în „încunoştiinţare” ce minimă porţiune fusese rezervată drept gheto, în care populaţiunea evreiască era „invitată” sub pedeapsa cu moartea a intra până la ora 18. În acest cartier, care putea cuprinde la mare înghesuială cel mult 10.000 oameni ca într-un bâlci, trebuia să încapă peste 50.000, nesocotind populaţia creştină care locuia în el. Denumirea de ţarc îmi aparţine de atunci şi până astăzi.

Capacitatea de cazare era minimă. Chiar dacă *camerele* disponibile trebuiau să cuprindă până la 30 şi mai mulţi indivizi, partea cea mai mare a fost nevoită a se adăposti în coridoare, poduri, beciuri, şoproane şi unde găseau refugiu de ploaie şi zăpadă. De condiţiile de igienă nu mai vorbesc. Lipsă de apă potabila salubră; fântânile existente insuficiente. Remarc că oraşul era în suferinţă, două din cele trei uzine de apă fiindu-i distruse. Un miros de sudoare înăcrită, urină şi fecale, de umezeală igrasioasă, a pus stăpânire pe cartier, diferenţiindu-l de restul oraşului. Exact mirosul concentrat al unui ţarc de oi, pe întinsuri de păşune verde. E de mirare cum de n-au izbucnit molimi, care să primejduiască oraşul întreg.

Surprinzător cum a fost de îndată încercuit aproape ermetic ghetoul cu sârmă ghimpată, cu porţi de lemn la ieşirile lui principale şi cu pază militară.

Nu ştiu dacă a fost scopul, dar efectul s-a văzut: mulsoarea oficială şi neoficială a proscrişilor. Ghişee ale Băncii Naţionale au fost înfiinţate pentru schimbul obligatoriu al valutei naţionale în ruble, pentru ridicarea valorilor, a bijuteriilor şi altor obiecte de valoare.

E straniu cum de o instituţie aşa de serioasă şi prima instituţie bancară din ţară s-a putut preta la jecmănirea unei populaţii care a contribuit la prestigiul valutar al ţării.

Această mulsoare oficială, dură, rece, brutală, dar în aparenţă legală.

Dar să ne oprim la cealaltă, neoficială, admisă tacit de întreg sistemul deportării, la care s-au pretat şi radioasele personagii cu nimb în societate, şi cari au dat corolarul de ruşine întregii operaţiuni. Cu toate că aliniatele 3 şi 4 din regulamentul asupra ghetoului sunt categorice în sensul că nimeni nu poate intra în gheto fără prealabila autorizaţie a guvernatorului, totuşi nimeni nu ţine seamă de aceste dispoziţii şi de a doua zi, se pune în mişcare un pelerinaj înspre gheto, de femei din toate straturile sociale, de cunoscuţi samsari intelectuali, cunoscuţi publicului cernăuţean, de persoane „bine” din toate păturile şi profesiunile sociale, hiene cari adulmecau cadavrele sufleteşti ale acestor nenorociţi.

Sub pretext că sunt bine cu guvernatorul, cu comandantul militar sau cu primarul începe jecmănirea lor pe scară mare, de tot ce aveau asupra lor mai de preţ, ca monede de aur, bijuterii, pietre scumpe, covoare, blănuri, stofe, alimente de preţ (ceai, cafea, ciocolată, cacao) pentru a putea mitui sau a se „revanşa” faţă de acei ce aveau de spus un cuvânt de salvare sau a determina o „exceptare de la evacuare”. Traficul de influenţă e în plină floare. O altă categorie de hiene sunt prietenii samariteni, care se oferă benevol a pune la adăpost toate „aceste bunuri, de a le feri de furt, de luare cu forţa, pentru a le păstra până la întoarcere sau pentru a le încredinţa familiilor sau cunoscuţilor rămaşi în ţară.

Indivizi pe cari nu i-a mai văzut Cernăuţii curg din toate unghiurile ţării, să se procopsească din tragedia umană.

Dacă deportarea în sine cu procedura ei premergătoare a fost o monstruozitate, apoi exploatarea aceasta a deznădejdii, le-a întrecut pe toate. A fost cea mai ruşinoasă coborâre a eticului în om. Până la ce adâncuri de mocirlă morală poate lăcomia să coboare pe om, e de necrezut.

Şi aceasta numai datorită sistemului de selecţionare preconizat de guvernământ şi nu celui de eliminare preconizat de mine în amintitul proiect de gheto de la 29 septembrie.

Brutalitatea unei măsuri n-a fost nici măcar în stare să ne cruţe de ruşinea cu care ea s-a tradus în fapt.

Selecţionarea sclavilor albi

A doua zi, duminică dimineață, 12 octombrie, am fost invitat de guvernator la o conferință a tuturor capilor de autoritate, conferință ținută la guvernământ. De față erau 18 persoane: Directorii generali din fruntea diferitelor departamente, Primul Preşedinte al Curții de Apel, Procurorul General al Curții, comandantul militar, Şeful Siguranței publice, Prefectul județului, delegații Marelui Stat Major, Directorul Cabinetului militar şi Primarul.

Aici am fost puşi de către Generalul-Guvemator în cunoştință oficială asupra faptului consumat de strângere a evreilor în gheto şi Hotărârile luate de a-i deporta în masă.

Guvernatorul ne-a cerut a ne expune părerea şi a formula propuneri ce am avea eventual de făcut. Din discuții au evadat de la început Primul-Preşedinte şi Procurorul General al Curții, pe considerentul că nu au autorizațiunea Ministrului de resort de a participa la conferințe cu astfel de caracter şi că magistratura trebuie să fie ferită de participare la măsurile de guvernământ şi cele administrative.

Este cazul ca să evidențiez un adevăr care onorează magistratura noastră, în toate chestiunile privitoare pe evrei, ea nu a avut nici un amestec nici direct, nici indirect. A fost departe de toate pasiunile cari s-au aprins în jurul acestor măsuri, iar în instanță evreii au avut acelaşi tratament ca fiecare justițiabil, întocmai cum l-au avut mai înainte, fără nici o deosebire. Justiția noastră nu a prigonit pe evrei, ba dimpotrivă, în aplicarea legiuirilor rasiale a arătat foarte mare indulgență.

Nu interesează cine din cei prezenți au aprobat sau au dezaprobat hotărârea deportării. De reținut este numai faptul că, sterpi în curaj civic, nimeni nu a avut tăria de a protesta împotriva unui atare act, cu consecințe în istoria unui neam.

Mă provoc la mărturia tuturor celor prezenți şi cari toți sunt în viață că am fost singurul care, când mi s-a acordat cuvântul, ridicat în picioare am expus pe larg problema evreiască în lumina vremurilor pe cari le trăim, în ambianța de ură rasială care pe noi românii nu are voie să ne angajeze în răspunderi, fiind un popor prea mic, am arătat meritele vii ale lor, contribuția lor merituoasă la dezvoltarea economiei tării, aportul ce l-au adus în toate domeniile de cultură şi muncă şi în numele meu personal, cu calitatea de primar al municipiului, am protestat împotriva acestui act.

Am cerut grație pentru cei dăruiți bisericii prin botez, arătând că furăm temeiurile ei, misionarismul fiind cheia de boltă a creştinismului. Am cerut cruțarea pentru cei juruiți culturii profunde şi artelor frumoase. Am cerut recompensă pentru cei care au binemeritat recunoştința de la neam, pensionari, ofițeri, invalizi. Am cerut păstrarea maeştrilor în toate ramurile de industrie. Am cerut, în slujba umanității, exceptarea medicilor. Am cerut, pentru opera de reconstrucție, ingineri şi arhitecți. Am cerut, pentru cinstirea intelectului şi civilizației, magistrații şi avocații.

Iarăşi nu interesează cine m-a combătut şi cu cari argumente am fost combătut.

Rezultatul a fost că guvernatorul a acceptat în parte expunerea mea şi de față cu toți m-au autorizat a alcătui un tablou de cei cari, prin prisma considerentelor de mai sus, au binemeritat recunoştință de la neamul nostru. Am fost limitat în acest tablou la maximum 100-120 persoane.

Când am părăsit şedința, fusesem tacit ostracizat şi de oficialitate ca „jidovit". Cu sentimentul de înjosire, prin atitudinea mea care numai românească nu li se părea domnilor, am plecat din palatul guvernatorului, în suflet cu satisfacția că am salvat o infimă parte de la pieire.

La alcătuirea tabloului am consultat pe românii de bine, cari prin trecutul lor chezăşuiau obiectivitatea şi imparțialitatea alegerii. E adevărat că tabloul înaintat de mine guvernatorului a fost aprobat în întregime, fără nici o ştergere sau obiecțiune.

Între timp se scurg zilele de 12, 13 şi 14 octombrie, cu pregătirile de îmbarcare a evreilor în trenuri.

Intimii mei ştiu şi astăzi că între timp nu am stat cu mâinile încrucişate. Nu este oportun încă pentru ca să arăt prin ce mijloace şi cu ajutorul cui am încercat să influențez indirect voința Mareşalului pe care încă nu-l cunoşteam şi care era aşa de departe de Cernăuți. Strădania mea a fost însă încununată de succes, pentru că în după-amiaza zilei de miercuri 15 octombrie, mareşalul Antonescu, în convorbirea telefonică cu guvernatorul, a consimțit la o retuşare a

deportării masive, ordonând exceptarea de la evacuare a unui lot de până la 20.000 suflete, în care număr să intre categoriile asupra cărora atrăsesem atenția în conferința administrativă de duminică şi asupra cărora avizasem prin intermediul unor factori de absolută greutate.

Aşa s-a ajuns la oprirea în Cernăuți, a unui număr de cca. 20.000 evrei. Că această oprire nu era pe placul străzii şi improvizaților romanizatori, nu importă.

Efectul îmi dăduse putere nouă, pentru că confirma din scaunul celei mai înalte răspunderi în stat, atitudinea mea de până acum. Trebuie să admită oricine, era un început de mare biruință morală.

În după amiaza zilei de 15 octombrie, pe când aşteptam împreună cu generalul Ionescu şi consulul general Schellhorn în anticamera guvernatorului, se deschide uşa det la biroul lui şi maiorul Marinescu ne întâmpină: „Bine ca sunteți aici, căci d-nul Guvernator a întrebat de d-voastră". Intrăm la generalul Calotescu care ne comunică textual: „Domnilor, tocmai am terminat convorbirea cu d-nul Mareşal, care a admis rămânerea la Cernăuți a unui lot de până la 20.000 evrei. Nu mă pot ocupa de selecționare, întrucât nu cunosc elementele şi necesitățile. Vă autorizez pe D-voastră domnule general, domnule consul general şi pe d-ta d-nule Primar, să procedați la această triere. Cunoaşteți oamenii, unul ca localnic şi ca primar, celălalt ca fost prefect şi trăit ani de-a rândul la Cernăuți, iar dl consul în interesele ce le-ar avea Reichul pentru economia provinciei. Procedați de urgența la întocmirea tablourilor de cei cari trebuie să rămână, luați contact şi cu dl. Pavelescu de la Românizare, pentru ca să nu stagneze industria. Vă dau răgaz patru zile, în care timp suspend transporturile. (Între timp, din seara zilei de 13 octombrie se puseră vreo trei trenuri în mişcare.) Aveți puteri discreționare. Eu îmi rezerv dreptul procentajului şi al semnăturii personale a autorizațiilor, indiferent câte ar fi ele".

Pe consulul Schellborn l-am eliminat chiar de îndată, el singur nevoind să accepte această onoare, atrăgând atențiunea guvernatorului că nu poate să angajeze în chestiuni cari privesc numai statul român, pe un reprezentant oficial al unui stat străin. Şi astfel am rămas numai noi doi, generalul Ionescu şi cu mine.

Acestea fiind zise, iar noi concediați, începe noua etapă în acțiunea de deportare: selecționarea sau, oficial, trierea.

În clipa când ne-am despărțit de guvernator, amândoi satisfăcuți de întorsătura care au luat-o lucrurile, nici nu bănuiam ce muncă uriaşă ne aşteaptă şi ce mare răspundere a fost prăvălită asupra noastră. Generalul Ionescu şi cu mine ne-am completat şi ne-am înțeles de minune. Afirm aici, nici un moment colaborarea noastră nu a fost turburată de vreo neînțelegere, în tot cursul lucrărilor. De altfel partea mare de muncă o avea d-sa, eu fiind reținut de lucrările primăriei. La primărie am fixat jaloanele activității noastre.

Mai târziu, în lipsă de tablouri oficiale de recensământ, pe categorii, pe diferite meserii, profesiuni, ocupațiuni intelectuale sau manuale, am căzut imediat de acord, ca acestea să şi le facă singuri evreii, cari se cunoşteau mai bine între ei şi cari aveau capii lor de bresle, preşedinții corporațiilor şi corpurilor din cari făceau parte. În acest scop am hotărât şi convocarea la sediul primăriei a Comunității evreieşti, pentru a-i pune în vedere efectuarea cât mai rapidă a acestor lucrări. Pentru ca selecționarea să se facă într-un spirit de cât mai mare dreptate, echitate şi obiectivitate, am crezut de bine să convocam fruntaşi ai vieții publice din Cernăuți, pentru ca împreună cu ei să împărțim răspunderea, sub aspectul valorii şi suspiciunii intrinsece a lucrărilor.

În ce măsură au înțeles d-nii convocați să ne ajute, unii nevoind să înțeleagă că măsura reținerii a fost dictată de Mareşal în considerarea unor mai înalte comandamente ale nevoilor în industrie şi refacere, alții crezând că noi am fi autorii hotărârii de deportare, toți la un loc criticând persoana mareşalului, unii pentru blândețe, ceilalți pentru câinie, aceasta intră în apanajul suferințelor noastre personale. Am fost nevoiți după două zile să ne dispensăm de acest fel de a vedea în colaborare, ca numai ne îngreuia opera.

Pentru lucrările propriu zise de birou, confecționarea tablourilor, verificarea lor numerică, sortarea lor, evidența, completarea formularelor, eliberarea autorizațiilor, ducerea la semnat şi predarea lor serviciului de pază a ghetoului, pentru toate aceste şi câte altele lucrări de amănunt,

comandamentul militar a pus la dispoziție un aparat de 48 grade inferioare, teterişti, ofițeri şi subofițeri, lucrările păstrându-şi caracterul executării unei hotărâri militare.

Primăria prin mine a pus la dispoziția acestor lucrări sala cea mare a primăriei cu birourile vecine, aceasta pentru a avea îndeaproape sub control aceste lucrări şi pentru a fi scutit de desele deplasări la comandamentul militar, unde ele de drept ar fi trebuit să fie executate, şi pentru a putea interveni de urgență când nevoia o va cere.

Singurii civili în aceste lucrări au fost primarul, vice-primarul, secretarul general, şeful de cabinet şi o dactilografă din biroul prezidial al primăriei şi aceştia numai în măsura în care pe calea dreptului de petițiune evreii apelau direct la înțelegerea, sprijinul şi intervenția Primarului.

N-am regretat atunci şi mai puțin astăzi că am avut această inspirație, cu toate că munca mea a fost îngreuiată însutit. Recunosc, nu toate inspirațiile mele au fost fericite, dar aceasta de care vorbesc, cu toate că mi-a creat atâtea neajunsuri, nu o regret, întrucât prin ea am putut să frânez roata nenorocului, abătută asupra unei populații martirizate.

Dar să amintesc şi de alta care atunci era să-mi rupă capul, care a dat anză atâtor comentarii şi care a făcut obiectul multor note informative, păstrate cu grijă în tresorul cabinetului militar sau trimise direct preşedinției. Vizita mea în gheto, singura mea vizitare oficială a ghetoului, prin tot timpul ființării lui.

În chiar seara de 15 octombrie, după ce fixasem cu generalul Ionescu programul lucrărilor noastre pentra a doua zi, m-am transportat până la spitalul evreiesc, situat la o margine a ghetoului şi pe artera de circulație principală, spre gară. Fusesem înştiințat încă din zi că ar fi izbucnit o epidemie de febră tifoidă, care reclamă măsuri preventive în care grija primăriei trebuia să fie în gardă. În acelaşi timp, voiam să duc fruntaşilor comunității mesajul Mareşalului că înțelege să cruțe o parte din evreimea de la Cernăuți. Era un gest şi de liniştire a maselor chinuite de groaza plecării în necunoscut, dar în acelaşi timp era şi un gest politic de a le dovedi că Mareşalul nu este atât de câinos la inimă şi că poate el a fost împins de înalte considerente la măsura deportării lor, dar în fapt are milă de ei şi, pe cât îi permite orientarea lui politică, îi va scuti.

Scena dramatică pe care am trăit-o în clipa când le-am adus vestea de nădejde, o socot cea mai solemnă, cea mai mişcătoare din viața mea şi nu cred ca viitorul să-mi fi rezervat o alta mai măreață.

Rabini bătrâni, intelectuali de toate vârstele, fruntaşi din toate compartimentele vieții sociale, negustori, muncitori, cu un cuvânt întreaga suflare, a izbucnit în plâns alinător, a îngenunchiat binecuvântând pe Dumnezeul lor, mulțumind cerului pentru îndurare, Mareşalului pentru grație, iar mie încercând să-mi sărute mâinile, picioarele şi pulpana hainelor. Nu totdeauna lacrimile ruşinează pe un bărbat. În clipa aceea, emoționat de această izbucnire spontană de gratitudine, m-au podidit lacrimile şi am plâns şi eu, „părintele orașului". Pentru trăirea acelei clipe întocmai, chem martori pe toți cei ce au supraviețuit chinuirea şi s-au comunicat alături de mine, din potirul nădejdii într-o omenire mai bună. De ce neamul meu nu şi-a însuşit gestul, cel puțin ca scuză pentru viitor, rămâne să deslege în conştiința lor cei ce m-au hulit, înfierat şi m-au urmărit. Eram doar primarul întregului municipiu, şi nu numai a unei părți a lui. Intra în chiar atribuțiunile primarului grija de alimentare a piețelor şi brutăriilor din ghetou. Eram purtătorul de grijă pentru întreaga populație şi nu prigonitorul ei. Gestul aşa de simplu, aşa de explicabil, ura l-a făcut măreț pentru mine şi pentru posteritate.

Abia în ziua de 16 octombrie, după ce am luat contact cu delegații comunității, cărora li s-a comunicat hotărârea Mareşalului şi le-am expus urgența lucrărilor cu care am fost însărcinați, ne-am dat seama că nu vom fi în stare să ne achităm în timp aşa de scurt, de selecționarea ce ne-a fost încredințată. Evreilor singuri cari erau în cauză, şi cari aveau la îndemână tehnicienii şi posibilitățile de investigație statistică, le-a trebuit două zale pentru ca să alcătuiască tablourile. Ne-au fost înaintate un număr de 179 tablouri, la cari mai târziu s-au mai adăugat câteva.

Ne-a costat aproape o zi fixarea împreuna cu guvernatorul a procentajului raportat la aceste tablouri, trebuind să argumentăm necesitatea obținerii unui procent mai mare la fiecare tablou. O va recunoaşte şi generalul Calotescu, ce luptă ne-a costat să-l convingem că anumite

categorii trebuie menținute pentru a nu dezagrega viața de mâine a orașului. Un exemplu: la Cernăuți tinichigii erau toți evrei, la un singur tinichigiu creştin – îi reţin numele, Basaraba – într-un oraş care număra peste 11.000 clădiri şi după ce în restul provinciei fuseseră ridicaţi toţi. Prevedeam, după cum s-a şi întâmplat, că vom trebui să împrumutăm celorlalte oraşe ale Bucovinei meseriaşii de specialitate. Şi câte alte exemple.

Am obținut noi amânări şi ne-am înhămat zile şi nopți la o muncă istovitoare, nemulțumitoare nici pentru unii, nici pentru alții.

Un aparat de 48 funcționari militari împărțiți pe alfabete, pe categorii, ajutați de o echipă de ofițeri, au muncit fără odihnă pentru a duce la îndeplinire într-o lună o muncă căreia, în normal, îi trebuia câteva luni.

Toate lucrările noastre erau pregătitoare, cuvântul în ultimă instanță avându-l guvernatorul. Rezultatul zbuciumului i nostru l-am concretizat an rapoartele către guvernator.

Socot că nu mai interesează amănuntele migăloaselor eforturi până ce s-a ajuns laicele rezultate.

Interesează numai faptul că porniți odată pe drumul de a obține păsuiri în plecarea trenurilor, amândoi, generalul Ionescu şi cu mine, am căutat noi expediente pentru a tărăgăna pornirea, socotind cu intervenția iernii care va opri deportarea.

Trebuie să evidențiez un fapt. Toate lucrările acestei comisii de triere s-au făcut la lumina zilei, în văzul tuturor funcționarilor ordonați în executare, în văzul publicului care putea să-şi exercite controlul când îi plăcea, în văzul celor interesați (autorități publice, instituții de stat şi particular, fabrici, industrii, comercianți particulari) şi sub controlul organelor de poliție şi siguranță, ordonate cu verificarea indezirabililor, şi mai presus de controlul şi ochii delegatului Marelui Stat Major. N-am lucrat cu uşile încuiate, în şoaptă sau alt mod de suspiciune. Uşile comisiunii, dar mai ales ale primarului, erau deschise oricui.

În definitiv, activitatea mea era proiectată pe voința de a opri şi nu de trimite. Guvernatorul putea, dar nu trebuia, să țină cont de ea. De câte ori nu m-am războit cu el pentru a fi menținut unul sau altul pentru care nu numai argumente, dar şi stăruinți, erau de a fi deportat. Provoc la dezmințire pe acela pe care eu l-aş fi refuzat. Pe câți nu i-am trecut personal pe autorizațiile oficiale şi de strictă interpretare, eliberate şi semnate de guvernator. Care membru de familie venea la mine să implore, după ce se închiseseră listele, salvarea celor dragi lui (părinți, frați, nepoți, socri, veri etc.) şi a plecat nesatisfăcut. Mai răcneam eu, ce-i drept, căci îmi dădeam seama că nu de la mine putere creez o nouă autorizație, dar la urmă tot treceam pe autorizație numele celor dragi, începând cu formula stereotipă „valabil şi pentru N.N., care trăieşte în menaj comun, este întreținut, ajutat, dămlăgit, neputincios”, şi câte alte considerente, şi puneam curajos semnătura mea şi ştampila primăriei. Această singură operație, din care mai târziu s-a voit a mi se răsuci un juvăț de incriminare pentru abuz de putere, a salvat nu zeci dar sute de suflete, legate indisolubil de ceea ce e mai sfânt în organismul umanității: familia.

Cea mai mare satisfacție pe care am încercat-o în acea vreme a fost când odată în timpul lucrărilor, lt. colonelul Petrescu mi-a declarat: „recunosc d-nule Popovici, d-ta ai avut dreptate, nu trebuia evacuarea, trebuie atâția menținuți, încât e păcat de cei ce au plecat”. Iar la plecarea domniei sale din Cernăuți, când şi-a luat bun rămas de la mine: „Plec, dar nu vreau să fi pierdut stima d-tale”.

În acel moment, ai câştigat domnule colonel Petrescu stima mea pe care o ai şi astăzi. *Errare humanum est* şi recunoaşterea greşelii te absolvă.

Diabolicum perseverare. În conştiința acestora, cari până mai ieri m-au înjurat, aş vrea să privesc astăzi, să văd daca mijeşte în ea remuşcarea pentru ieftinul românism ce l-au arborat atunci şi care a întinat românismul de veacuri, clasic în bunătate şi ancorat tradițional în umanitate.

Păşind din „triere” la „revizuire” şi din revizuire în „verificare” am lungit lucrările până ce la 15 noiembrie a dat Mareşalul ordinul ca evreii care n-au fost încă deportați, să rămână şi ei pe loc.

Aceştia au rămas în seama primăriei şi au intrat în istoria deportării cu „autorizațiunea Popovici”, autorizații cu dungă, spre deosebire de „autorizația Calotescu”.

Fericiți de a fi eliberați din coşmarul zilnic care ne mistuia sufletele şi ne punea mereu în vibrație inima, acest sensibil organ pentru suferință, am încheiat lucrările, le-am „sigilat, numerotat şi parafat” şi, cu tot balastul de cereri, de tablouri oficiale şi particulare, le-am înaintat cu proces-verbal guvernământului. Am răsuflat, am premenit încăperile primăriei şi am închis capitolul „selecționării".

Cei plecați cu destinul lor, urcând calvarul unor suferinți şi mai diabolice, cei rămaşi copleşiți, înghițind fără murmur noile împilări.

Pohodul

Populația sortită deportării era mai întâi adunată în grupe de câte 2.000, şi apoi prin noroi şi mocirlă împinsă spre rampele de încărcare din gara principală. Aici, înghesuit în vagoane, câte 40-50 de vagoane (vagoanele sub paza militară, iar trenul sub comanda unui ofițer), convoiul se punea în mişcare spre Nistru, spre punctele de concentrare Atachi şi Mărculeşti, de unde peste râu erau trecuți de Charon în împărăția infernului.

Scene sfâşietoare se petreceau pe rampa de îmbarcare şi la plecarea trenurilor. Despărțirea de membrii aceleiaşi familii, plecând copiii şi rămânând părinții, sau invers, despărțirea de frați şi surori, ba chiar dintre soți, umpleau de vaiet văzduhul şi mişcau şi inimile cele mai împietrite. Era despărțirea pentru totdeauna, plecarea unora la suferință şi moarte, rămânerea celorlalți în sclavie şi durere.

Exodul evreilor din Cernăuți constituie un tragic capitol din istoria omenirii şi va înregistra, de-a pururi, ştirbirea cea mai gravă adusă noțiunii de civilizație şi cultură.

În două ipostaze au trăit evreii această deportare, în frig, ploaie şi zăpadă în iarna lui 1941, şi în arşiță toridă şi sete, în vara lui 1942. Cum tragicul lor destin a apropiat, în suferință şi peste milenii, ducerea lor în robia babiloniană şi în iadul de foame, boală şi moarte al Transnistriei sau Ucrainei de peste Bug!

Morții coborâți din trenuri, părăsiți în gări şi abandonați serviciilor de caritate locală.

Deposedarea lor la punctele de adunare pe Nistru de tot ce mai aveau asupra lor, ridicarea şi distrugerea documentelor pentru ca să li se piardă urma, pornirea lor în bacuri peste Nistru, marşurile pe jos pe vânt, ploaie, zloată şi noroi, desculți şi nemâncați, sunt pagini de tragedie dantescă şi sălbăticie apocaliptică. La un singur transport, din 60 copii sugari a supraviețuit unul singur. Obosiți, poticniți, erau abandonați în stare muribundă pe marginea drumurilor, lăsați destinului lor, pradă hoiturile lor vulturilor şi câinilor.

Cei ajunşi la destinație în condiții mizerabile de igienă şi trai, fără locuințe, fără lemne, fără alimente şi îmbrăcăminte, expuşi necruțător intemperiilor vremii şi vexațiunilor organelor de pază şi administrative. Nici o organizare cât de sumară a deportării, în sensul unei încartiruiri omeneşti.

Părăsirea lor neantului, foametei, iernii, lipsei de igienă, tifosului exantematic şi altor epidemii inerente unei cartiruiri de dobitoace, siluirea fetelor şi femeilor, prostituției pentru o pâine şi uzii populațiunii ucrainene, iată scopul „evacuării”.

Mortalitatea lor crescândă de la 50%-70%, ajungând chiar 85% în comuna Berşad (jud. Balta), unde deportații au fost ținuți în loc deschis sub cerul liber ca vitele până la 20 decembrie, nu avea alt scop „uman” decât stingerea lor.

Interzicerea, sub sancțiunea curților marțiale, a trimiterei din țară, de alimente, îmbrăcăiminte şi medicamente, pedeapsa cu moartea pentru cei ce ar evada[*] şi s-ar reîntoarce în țară, ce alt scop a avut decât distrugerea.

[*] Legea nr. 698/1942 stipula la art. 1: „Evreii de ambe sexe, de la 1.5 ani în sus, trimişi în Transnistria, vor fi pedepsiți cu moartea dacă se vor întoarce în țară în mod fraudulos”. (E.R., p. 223-224, doc. 71.)

Predarea lor peste Bug organizațiilor germane sub pretextul împrumutării mânei de lucru, pentru a fi martirizați, sfârtecați şi îngropați de vii în gropi comune, care altă tendință avea decât pulverizarea lor.

Iată cortegiul martirajului celor plecați în pohod spre Transnistria. Şi acestea toate în secolul al XX-lea, secolul nebuniei.

De câte ori n-am spus-o brutal guvernatorului şi atâtor purtători de făclie a urii, că mai omenos ar fi fost să-i punem la zid şi să-i împuşcăm, decât să-i chinuim rece, calculat şi fără drojdie în suflet, de remuşcare sau teamă de Dumnezeu.

Iată una din înfățişările „războiului sfânt", al „dezrobirii" şi al „cruciadei".

În numele unei umanități, a unei civilizații, a unei religii prin esență iertătoare, în numele unui Christos păgân, un „făuritor de neam nou" şi „dăltuitor de mai bun destin" ne spurcă istoria.

Cu sângele celor martirizați, cu sufletele celor expiați în chip supraomenesc, cu groaza celor scăldați în apele morții, noii preoți ai acestei religii sălbatice au scris pagina de ruşine apocaliptică în psaltirea neamului românesc.

Puțină statistică

Procentajul populației evreieşti din întreaga Bucovină a fost până la primul război mondial de aproape 10%, însumând ei o cifră de cca. 90.000 locuitori. Acest procent s-a menținut şi până în anul 1940, când numărul lor era de peste 120.000 pe provincie, din care procentul cel mai ridicat l-a dat Cernăuți, socotită fiind „minoritatea" evreiască la aproape 70.000 suflete, față de 140.000 ale întregului oraş. Pe ce cale şi la ce împrejurări a fost diminuat numărul lor până la iulie 1941 la numai peste 50.000 locuitori pentru Cernăuți, intactă rămânând populația evreiască în Sudul Bucovinei, scapă cenzurii mele.

Fapt cert este că numărul evreilor la revenirea noastră în 1941 a fost pentru Bucovina de Nord de cca. 65-70.000, din cari numai la Cernăuți cifra lor trecea de 50.000.

În jurul acestei cifre, pentru „evacuarea" ei, s-a dat lupta din octombrie 1941 şi până în iulie 1942.

Din lucrările de recensământ din august 1941 ale Ministerului de agricultură sau economie, lucrări efectuate sub conducerea d-nului director general Manuilă, a rezultat un număr de aproape 49.000 suflete în lotul evreilor.

După consumarea lucrărilor de deportare şi după exodul celor sortiți plecării, a rezultat un număr de 16.569 persoane exceptate de la deportare la un număr de 5.619 autorizații revizuite pe capi sau membri de familie. La acesta se adaugă numărul celor ce au rămas în Cernăuți cu aşa numitele „autorizații Popovici", urcându-se numărul total al evreilor rămaşi în Cernăuți după recensământul biroului populației în 16 decembrie 1941, la 19.689 suflete, iar după cartela eliberată de primărie în mai 1942, la 19.521.

Evacuat a fost exact un număr de 28.391 evrei. Acesta numai din oraşul Cernăuți. Care este cifra celor ridicați din lagărele nordului provinciei şi din oraşele de sud, nu aş putea preciza. Cred să fi fost cca. 50-60.000 suflete.

Pentru Cernăuți, adunat numărul celor deportați la numărul celor rămaşi, se verifică cifra rezultată pentru populația evreiască la recensământul Manuilă din august 1941, de cca. 49.000 suflete.

În rezumat, situațiunea numerică a evreilor rămaşi la Cernăuți după recensământul din decembrie 1941, a fost de 19.689 suflete. Personal cred că acest număr a fost mai mare, întrecând el ceva peste 20.000, notoriu fiind că mulți evrei s-au sustras, din motive de altfel explicabile, şi recensământului, şi procedurii de triere şi cartelei. Nu mai adaug pe acei cari au putut evada pe orice cale din oraş şi guvernământ.

ÎN UMBRA MORȚII
MEMORIA SUPRAVIEȚUITORILOR HOLOCAUSTULUI DIN ROMÂNIA

IN THE SHADOW OF DEATH
THE MEMORY OF THE ROMANIAN HOLOCAUST SURVIVORS

Ştefan Ionescu

***Motto**: "Lumea consideră îndeobşte că un supraviețuitor e un om norocos; în realitate, supraviețuirea e de multe ori o povară grea, încărcată cu sentimente de vinovăție şi amintiri dureroase ce nu pot fi şterse. E o stare de neapartenență, de dezrădăcinare, de singurătate şi, în cazul meu, un avertisment tainic că o parte din mine a murit."*

Ruth Glasberg Gold[1]

Odată cu sfârşitul anilor 1960, apoi continuând de-a lungul anilor 1970 şi 1980, Holocaustul a devenit cel mai dezbătut subiect din istoria contemporană israeliană, europeană, şi nord americană. Începând cu anii 1990, Holocaustul s-a transformat într-o "Lecție a Istoriei" devenind în acelaşi timp un "simbol al Răului absolut în civilizația vest europeană"[2] care a modificat percepția noastră asupra trecutului.

Holocaustul reprezintă "un eveniment unic care a subminat valorile şi credințele fundamentale ale civilizației noastre şi a ridicat noi întrebări la adresa societății" (Roger Eatwell). În perioada comunistă, în Romania, la fel ca şi în celelalte țări est europene, Holocaustul era un subiect tabu, despre care nu se discuta în mod deschis, iar în puținele studii care se ocupau de acest fenomen, responsabilitatea era restrânsă la naziști şi la colaboratorii lor (puțini la număr), considerați elemente periferice, nereprezentative pentru poporul român.

În ultimii ani şi mai ales după deschiderea arhivelor din fostele țări comuniste, am ajuns să cunoaştem, în general, ceea ce s-a întâmplat în timpul Holocaustului. Amănuntele participării româneşti la acest capitol întunecat al istoriei europene ne sunt în mare parte cunoscute din lucrările deja publicate: privind legislația antievreiască şi Problema Evreiască în stenogramele consiliului de miniştrii, prigoana şi rezistența – Lya Benjamin[3], sau privind ghetourile, deportările, execuțiile, viața şi moartea din Transnistria – contribuțiile decisive ale istoricilor Jean Ancel[4] şi Radu Ioanid[5].

---

[1] Ruth Glasberg Gold, *Timpul lacrimilor secate*, Bucureşti, Hasefer, 2003, p. 233.

[2] Yehuda Bauer, *Rethinking the Holocaust*, New Heaven and London, Yale University Press, 2001, p. X.

[3] *Evreii din Romania între anii 1940-1944*, vol. I, *Legislația antievreiască*, Lya Benjamin (ed.), Bucureşti, Hasefer, 1993; *Evreii din Romania între anii 1940-1944*, vol. II, *Problema Evreiască în stenogramele Consiliului de Miniştri*, Lya Benjamin (ed.), Bucureşti, Hasefer, 1996 dar şi Lya Benjamin, *Prigoană şi rezistență în istoria evreilor din România 1940-1944*, Bucureşti, Hasefer, 2001.

[4] Jean Ancel, *Transnistria*, vol. I, II, III, Bucureşti, Atlas, 1998; Jean Ancel, *Contribuții la Istoria României. Problema Evreiască 1933-1944*, vol. I, Bucureşti, Hasefer, 2001 şi vol. II, Bucureşti, Hasefer, 2003 precum şi colecția de documente Jean Ancel (ed.) *Documents Concerning the Fate of Romanian Jewry*, 12 vol., Beate Klarsfeld Foundation, Jerusalem, 1986.

Până acum, majoritatea studiilor publicate în legătură ceea ce s-a întâmplat în timpul Holocaustului, s-au concentrat, mai ales, asupra studierii autorilor crimelor, asupra colaboratorilor acestora, asupra indiferenței 'spectatorilor' (prieteni, vecini, cunoscuți etc), precum şi asupra atitudinii şi reacților victimelor (pasivitate, rezistență). Tocmai de aceea foarte importantă mi se pare cercetarea reacțiilor victimelor Holocaustului în perioada de după Eliberare, o secțiune puțin mai neglijată[6] a istoriei evreilor din Romania, dar la fel de importantă în cadrul efortului de a înțelege ceea ce a însemnat Holocaustul.

Studiul de față va încerca să analizeze, din perspectiva victimelor – evreieşti – consecințele 'moştenirii' Holocaustului în perioada de după Eliberare. Pornind de la ideea unuia dintre cei mai reprezentativi 'martori' ai secolului XX, Elie Wiesel, aceea că drama supraviețuitorilor evrei nu s-a terminat odată cu eliberarea ghetourilor şi lagărelor, cercetarea va căuta să evidențieze efortul extraordinar al majorității supraviețuitorilor de a da, în ciuda dificultăților pe care le presupunea o asemenea încercare, un sens tragediei trăite în timpul războiului, prin lupta pentru salvarea memoriei victimelor Holocaustului.

Păstrarea Memoriei Holocaustului nu a avut acelaşi rol şi importanță de-a lungul întregii perioade postbelice, ea cunoscând o evoluție care a inclus mai multe etape: reprimarea amintirilor, în prima fază, apoi, după procesul Eichman – "apariția martorului", respectiv "constituirea unei memorii colective a Holocaustului"[7], pentru a se ajunge la rolul de prim plan al memoriei Holocaustului – "Epoca martorului"[8] – odată cu sfârşitul anilor '70.[9]

Deoarece interesul nostru se axează pe o perspectivă din interior asupra Holocaustului, perspectiva victimelor, sursele primare pe care le vom folosi sunt exclusiv evreieşti şi constau din jurnalele, memoriile, amintirile, volumele comemorative ale supraviețuitorilor evrei din România.

Noțiunea de "supraviețuitor" folosită aici implică un sens mai larg: nu doar evreul deportat în lagărele de exterminare, concentrare, muncă sau în ghetouri ci şi acela care a fost supus 'doar' muncii obligatorii, diferitelor persecuții şi legislației antisemite. Bineînțeles, supraviețuitorii au avut experiențe diferite, existând o mare diferență între presiunea la care au fost supuşi şi implicit între gradul traumei suferite; vom analiza, în principal, situația celor care au fost deportați în lagăre sau ghetouri, ei reprezentând, datorită evenimentelor trăite în timpul dezrădăcinării lor, categoria cea mai afectată de experiența Holocaustului.

---

[5] Radu Ioanid, *Evreii sub Regimul Antonescu*, Bucureşti, Hasefer, 1998.

[6] Cercetarea istoriei evreilor români – privind primii ani postbelici, perioada de după Eliberare – nu este un teren virgin. Avem contribuțiile istoricilor Jean Ancel, *Yahadut Romania bein 23.08.1944 le'bein 30.12.1947* (Evreii din România între 23 august 1944 şi 30 decembrie 1947), teză de doctorat, Universitatea Ebraică din Ierusalim, 1979 precum şi Liviu Rotman, *Romanian Jewry, The First Decade After the Holocaust*, în vol. Randolph Braham (ed.), *The Tragedy of Romanian Jewry*, New York, The Rosenthal Institute for Holocaust Studies of the City University of New York, 1994, pp. 287-326.

[7] A se vedea Annette Wieviorka, *From Survivor to witness: voices from the Shoah,* în Jay Winter and Emmanuel Sivan (ed.), *War and Remeberence in the Twentieth Century*, Cambridge, Cambridge University Press, 1999, pp. 133-137.

[8] *Ibidem*, pp. 137-141.

[9] Pentru o excelentă prezentare a istoriografiei postbelice privind Holocaustul vezi: Mihai Chioveanu, *Anatomy of a Crime. The Final Solution in the Postwar Historiography*, în *The Holocaust and Romania, History and Contemporary Significance*, Bucureşti, Institutul pentru Studii Politice de Apărare şi Istorie Militară; Centrul „Goren Goldstein" al Universității din Bucureşti, Diaspora Research Center Tel Aviv, 2003, pp. 151-176.

De-a lungul timpului au fost produse mai multe definiţii ale Holocaustului reflectând complexitatea şi interesul provocate de acest eveniment unic în istoria omenirii.

Holocaustul, în sensul pe care-l voi folosi, reprezintă *persecuţia sistematică – implicând legile rasiale, deposedarea de bunuri, deportarea în lagăre şi ghetouri – organizată de către stat, precum şi aplicarea programului de exterminare pe criterii rasiale împotriva evreilor din Europa anilor 1933-1945, de către regimul nazist, cu ajutorul aliaţilor şi colaboratorilor săi; evreii au reprezentat principala ţintă a exterminării, însă şi alte grupuri etnice, sociale şi religioase au suferit pierderi uriaşe: rromii, persoanele cu disabilităţi, homosexualii, Martorii lui Iehova*.

Termenul de Holocaust nu a fost folosit încă de la început pentru desemnarea acestui eveniment. Folosit pentru prima oară, se pare, de către Elie Wiesel, termenul de Holocaust, provenit din traducerea greacă a Bibliei şi însemnând 'jertfă arsă pe altar în cinstea lui Dumnezeu', s-a impus pe plan internaţional după anii '60, fiind folosit, în special în spaţiul anglofon, ca termen generic pentru desemnarea exterminării evreilor. Acestui termen i se reproşează faptul că "exterminarea evreilor de către naziști nu a avut nimic de-a face cu purificarea rituală sau cu vreo jertfă adusă lui Dumnezeu."[10]

Alţi termeni care au mai fost folosiţi: *Şoah* (Catastrofa), termen din ebraica biblică ce desemnează o calamitate importantă, şi care a fost preferat în istoriografia israeliană şi cea franceză; *Dritter Hurban* (A Treia Distrugere, după cele două distrugeri ale Templului din Ierusalim), termenul care integrează genocidul în cronologia evreiască fiind folosit în cărţile memoriale – Yzkor. Aceste cărţi memoriale, aflate la intersecţia a două tradiţii: cea a martirologiei comunităţilor evreieşti – Memorbuch – şi cea a istoriografiei evreieşti de după 1918, tratau perioada de dinainte de război şi deplângeau anihilarea unei întregi comunităţi, a unui stil de viaţă, a unei culturi desemnate prin termenul *Yidishkeit*. Toate elementele acestei lumi a everilor aşkenazi fuseseră distruse: limba (idiş), istoria, un spaţiu fizic, reţeaua de relaţii sociale.[11]

De asemenea, nu vom folosi termenul de genocid[12], care nu exprimă cu exactitate ceea ce s-a întâmplat în timpul Holocaustului, având un caracter oarecum 'restrictiv'. "Holocaustul a fost un genocid, dar unul de tip special şi fără precedent până acum."[13] Afirmaţia aparţine istoricului israelian Yehuda Bauer, care sugerează o foarte interesantă distincţie între cei doi termeni: genocidul este "încercarea plănuită din timp, de a distruge un grup naţional, etnic sau rasial, folosind măsuri precum cele enumerate

---

[10] *Ibidem*, p. 125.

[11] *Ibidem*, p. 129.

[12] 'Creat' în 1942-43 de Raphael Lemkin, un avocat evreu din Polonia refugiat în SUA, termenul de genocid desemna „practica de exterminare a unui popor sau a unui grup etnic… În general vorbind, genocid nu înseamnă neapărat distrugerea imediată a unei naţiuni. Mai degrabă trebuie să semnifice existenţa unui plan coordonat de acţiuni care să urmărească distrugerea bazelor esenţiale ale vieţii grupurilor naţionale, cu scopul de a anihila grupurile ca atare". Distrugerea bazelor vieţii unei naţiuni includea, conform lui Lemkin, următoarele: „distrugerea structurii economice naţionale, a instituţiilor religioase, a fibrei morale, a sistemului educaţional şi întotdeauna uciderii în masă selective ale unor părţi din populaţia vizată". În 1948, în Convenţia privind Genocidul, inspirându-se din lucrările lui Lemkin, ONU a definit termenul de genocid ca "oricare din următoarele acte, săvârşite cu intenţia de a distruge, în tot sau în parte, un grup naţional, etnic sau religios, precum: a) omorârea membrilor grupului; b) cauzarea unor importante răni fizice sau pshice membrilor grupului; c) crearea unor condiţii de viaţă special gândite pentru a duce la distrugerea, în tot sau în parte, a grupului respectiv; d) impunerea unor măsuri cu scopul de a împiedica naşterile din cadrul acelui grup; e) transferul forţat al copiilor de la un grup la altul; citat de Yehuda Bauer, *Rethinking*, pp. 9-10.

[13] *Ibidem*, p. X.

de Lemkin – cel care a construit noţiunea de genocid – şi de Convenţia ONU privind Genocidul, măsuri însoţite de omoruri în masă, *selective*, ale membrilor grupului vizat. Holocaustul este o radicalizare a genocidului: încercarea, planuită din timp, de a anihila fizic *pe toţi* membrii grupului naţional, etnic sau rasial vizat.[14]

*

"Ceea ce părea de necrezut s-a întâmplat: am supravieţuit"
Hedi Fried[15]
" (..) libertatea totuşi ne-a ajuns din urmă. Şi în primele momente, nu am ştiut ce să facem cu ea."
J. Kovacs; A. Voinea[16]

Eliberarea din lagăre sau ghetouri a reprezentat o bruscă şi importantă schimbare în viaţa deportaţilor. Deşi poate că unii încă mai sperau, în cele mai multe cazuri deţinuţii nu se mai aşteptau să scape cu viaţă. Existau unele informaţii despre înaintarea armatelor aliate, dar starea de spirit era sumbră, deoarece majoritatea deţinuţilor erau stăpâniţi de teama de a fi masacraţi de soldaţii germani aflaţi în retragere. Bineînţeles, credinţa în eliberare diferea de la o persoană la alta, de la un grup de detinuţi la altul (în funcţie de starea fizică şi psihică în care se afla deţinutul), extremele fiind alcătuite, la un capăt, din cei aflaţi într-o stare de epuizare extremă – numiţi, în unele lagăre germane, "musulmani"[17] – care nu mai aveau nici o speranţă, fiind cu totul resemnaţi, iar la celălalt capăt, din cei implicaţi în rezistenţa 'activă' – rezistenţa armată sau colaborarea cu partizanii. Au existat şi cazuri în care prizonierii s-au eliberat singuri, fugind sau ascunzându-se, însă, în cele mai multe situaţii nu a fost vorba de o autoeliberare, ci de o contribuţie din exterior.

Astfel, şi reacţiile supravieţuitorilor din momentul eliberării sunt diferite: entuziasm, bucurie, apatie etc. În primul rând – bucuria uriaşă: "Stăteam de-a lungul drumului aplaudând şi ovaţionând cât puteam de tare," povesteşte unul dintre evreii deportaţi în Transnistria[18]. Nu însă toţi detinuţii au putut să se bucure. Unul dintre cei care ajunseseră într-o stare extremă de epuizare şi apatie, scrie despre "oboseala de nedescris, vroiam să dorm,"[19] amintindu-şi că: "Bizar: camarazii mei şi cu mine nu simţim 'victoria'. Nu ne îmbrăţişăm de bucurie. Nu strigăm şi nu cântam pentru a ne exprima fericirea. (…) nu suntem fericiţi (...) descumpănit, dezorientat."[20] Datorită condiţiilor în care fuseseră deţinuţi, majoritatea erau înfometaţi şi nu e de mirare că prima acţiune a multora dintre ei a fost astâmpărarea foamei. Un fost deportat scrie că "prima noastră faptă de oameni liberi fu năvala asupra depozitului de alimente. Nimeni nu se gândea la altceva. Nici la răzbunare, nici la părinţi."[21]

---

[14] *Ibidem*, p. 12.
[15] Hedi Fried, *Drumul la şi de la Auschwitz*, Bucureşti, România Press, 2002, p. 170.
[16] Kovacs Janos, Andrei Voinea, *Clepsidra cu bolovani*, Bucureşti, Hasefer, 1999, p. 122.
[17] Despre originea şi semnificaţia termenului "musulman " aplicat unui deţinut din lagărele germane vezi explicaţia lui Wolfgang Sofsky, *The Order of Terror: The Concentration Camp*, Princeton, Princeton University Press, 1997, p. 329.
[18] Avigdor Schachan, *Burning Ice. The ghettos of Transnistria*, Boulder, East European Monographs, 1996, p. 373.
[19] Hedi Fried, *Drumul*, p. 161.
[20] Elie Wiesel, *Toate fluviile curg în mare*, Bucureşti, Hasefer, 2000, p. 97.
[21] Elie Wiesel, *Noaptea*, Bucureşti, Univers, 1989, p. 114.

Pentru evreii dintr-un detaşament de muncă obligatorie, eliberarea a adus şi regăsirea demnităţii umane, ea producându-se în urma anunţului locotenentului care-i supraveghea: "Sunteţi liberi". Fostele 'dobitoace' (cu câteva luni în urmă evreii detaşamentului ascultaseră un discurs 'original': "Ar fi bine să vă uitaţi şi numele, perciunaţilor, aici sunteţi toţi la fel şi de aceea aveţi şi un nume comun, toţi un singur nume, acela de evrei; veţi avea însă un număr, fiecare alt număr. Nici dobitoacele n-au nume, nu-i aşa? De ce aţi mai avea nevoie tocmai voi?"[22]) s-au transformat în 'domni', o schimbare care n-a scăpat neobservată unuia dintre martori: "Ni s-a adresat pentru prima dată cu apelativul 'domnilor' – din iunie 1941 nimeni nu a mai folosit acest termen în raporturile cu noi."[23]

În primele momente, unii detinuţi sunt neîncrezatori, parcă nu le vine să creadă că au fost eliberaţi: "Sărmanul a început să aiureze"[24] declara Hedi Fried despre un coleg care susţinea că văzuse intrând în lagăr tancurile eliberatoare, iar Dora Apşan Sorell se întreba în jurnalul său: "Chiar s-a întamplat cu adevărat? Suntem cu adevărat libere?"[25] Despre eliberarea vazută de mulţi detinuţi ca un moment 'ireal', a cărui semnificaţie a fost greu de înţeles în primele momente, vorbesc şi alţi martori: "Noi nu mai puteam realiza că putem primi cât voiam, că nimeni nu ne lovea cu bastonul de cauciuc (…). Mulţi credeau că visează şi îşi făceau provizii, temându-se că se vor trezi din vis şi din nou nu vor avea."[26] Unii, observând cu uimire lipsa gardienilor, dar fiindu-le frică de o posibilă 'capcană', au ales să nu părăsească imediat lagărul: "Spre uimirea noastră, nimeni nu a avut curajul să iasă pe poartă. Ne temeam la gândul că, poate, soldaţii se ascund prin împrejurimi; (…) pentru a avea un motiv să tragă asupra noastră."[27]

Momentul eliberării a reprezentat oportunitatea redobândirii respectului de sine – "ne-a redat credinţa că suntem totuşi oameni, oameni vii care mai au viitor"[28], a încrederii în forţele proprii, a recâştigării demnităţii umane, mai ales în situaţiile în care evreii, fostele victime neajutorate, au avut ocazia să contribuie, prin lupta împotriva "stăpânilor" de până atunci, la propria eliberare. A te elibera singur sau în cooperare cu alţii (de ex. – partizanii), a participa în mod activ – cu arma în mână – la înfrângerea foştilor persecutori, a constituit ulterior o importantă sursă de mândrie pentru foştii deţinuţi: ei nu mai făceau parte din acea categorie (foarte prost văzută în primii ani de după război, când erau celebraţi doar 'eroii', cei care au rezistat[29]) de supravieţuitori acuzaţi de pasivitate, "că s-au lăsat duşi ca nişte oi la abator". Avantajul de a fi făcut parte din minoritatea "luptătorilor" şi de a putea răspunde cu uşurinţă la întrebările

---

[22] Kovacs Janos, Andrei Voinea, *Clepsidra*, p. 113.

[23] Ibidem, p. 121.

[24] Hedi Fried, *Drumul*, p. 161.

[25] Dora Apşan Sorell, *Tell the Children. Letters to Miriam*, San Raphael, California, Sighet Publishing, 1998, p. 136.

[26] Alexandru Marton, *Am scăpat de la Auschwitz*, Bucureşti, Hasefer, 2000, p. 148.

[27] Carol Buium Beniamini, *Un sionist în vremea lui Antonescu şi după aceea*, Bucureşti, Hasefer, 1999, p. 102.

[28] Alexandru Marton, *Am scăpat*, p. 148.

[29] Privind percepţia supravieţuitorilor în societatea israeliană şi celebrarea eroismului, rezistenţei active (armate) a evreilor din Europa, a se vedea Dina Porat, *The Blue and Yellow Star of David*, Cambridge, Harvard University Press, 1990 şi Tom Seghev, *The Seventh Million*, New York, Hill and Wang, 1993. Conceptele de rezistenţă şi eroism s-au schimbat foarte mult faţă de primii ani postbelici – vezi Raphael Vago, *The concept of Resistance and Heroism in Israeli Historiography and Public Opinion*, Studia Iudaica, vol. X, 2001, Cluj, pp.146-170. De asemenea, a se vedea şi Cap. 6 – "Jewish Resistence – Myth or Reality" din Yehuda Bauer, *Rethinking the Holocaust*.

celorlalți: "De ce nu ați luptat? De ce nu v-ați revoltat?", i-a ajutat să se integreze mult mai uşor în societatea postbelică. Mândria pe care a simțit-o unul dintre deportații care a participat, alături de partizani, la lupta pentru eliberarea propriului ghetou, "răzbunându-i" astfel pe toți cei pierduți, este evidentă în amintirile sale:

"Am strâns cu putere puşca aproape de piept, ca pe o mireasă; puşca-mi era mireasa, iar tunetul artileriei, care se tot apropia, era muzica nupțială. (…) am început să trag fără oprire, mâna nu mi-a mai tremurat, iar buzele îmi şopteau :

- Pentru tata, pentru Şeindală, pentru Reizală, pentru Tania, pentru Şike, (…) pentru toți…"[30]

Eliberarea, acest moment copleşitor pentru un evreu din timpul Holocaustului, i-a "ajuns din urmă" pe supraviețuitori care, la început, nu au prea ştiut cum să reacționeze. Pentru a asimila noul "statut" dobândit, ei au avut nevoie de ceva timp de acomodare cu libertatea. De-abia după o vreme, supraviețuitorii au realizat semnificația Eliberării, precum îşi aminteşte unul dintre ei: "Ne-au trebuit totuşi zile şi nopți pentru a înțelege că, în sfârşit, coşmarul s-a terminat şi că începe într-adevăr o epocă nouă."[31]

Şi pentru eliberatori (fie că au fost sovietici, americani sau britanici) întâlnirea cu cei care supraviețuiseră deportării a reprezentat un moment deosebit – ei nu-şi imaginaseră ce avea să-i aştepte în lagărele şi ghetourile proaspăt eliberate, de aceea momentul eliberării a constituit şi pentru ei un adevărat şoc.

Este foarte interesat de văzut modul în care supraviețuitorii au consemnat imaginea şi reacțiile eliberatorilor, la primul lor contact cu victimele persecuțiilor.[32] Uimirea, compasiunea dar şi dezgustul ar putea fi cuvintele cele mai potrivite pentru a descrie reacțiile eliberatorilor: "Soldații englezi se uitau la noi cu greață şi cu milă. Arătam de parcă nu voiau să-şi creadă ochilor."[33] Aceaşi reacție a existat şi din partea ruşilor: "Soldații ruşi ne priveau şocați. Se mirau de zdrențele noastre, (...) de părul nostru scurt, dar mai ales de trupurile noastre numai piele şi os şi de expresia fețelor noastre hămesite (…) Se holbau la noi, se mirau, şi mergeau mai departe."[34]

Priveliştea era uneori atât de şocantă, încât unii soldați au izbucnit în lacrimi[35], alții au leşinat: "Cum a sărit de pe tanc, cu ochii holbați de parcă nu-i venea să creadă priveliştea care i se înfățişa, a leşinat."[36]

Atât de mari erau aşteptările față de eliberatori, încât pentru unii tineri de-abia ieşiți din coşmarul perioadei de persecuții, eliberatorii păreau nu doar nişte simpli oameni ci personaje învestite cu adevărate trăsături mitice, personificând, de exemplu, "Revoluția": "nu semănau cu soldații pe care-i văzusem până atunci.(...) am simțit ceva care era mai mult şi în acelaşi timp, mai puțin decât entuziasmul. Era uitarea de sine în

---

[30] Leo Schadach, *Orăşelul pierdut*, Bucureşti, Kriterion, 1996, p. 176-177.

[31] Alexandru Şafran, *Un tăciune smuls flăcărilor*, Bucureşti, Hasefer, 1996, p. 143.

[32] Deoarece pentru supraviețuitori Eliberarea a fost un moment atât de important avem şi multe descrieri detaliate ale momentului întâlnirii cu eliberatorii. Vezi relatările lui Elie Wiesel, *Toate fluviile,* pp. 97-98; Hedi Fried, *Drumul,* pp. 160-162; Dora Apşan Sorell, *Tell the children*, p. 137; Tereza Mozes, *Decalog însângerat*, Bucureşti, ARA, 1995, p. 154; Alexandru Marton, *Am scăpat*, p. 148; Leo Schadach, *Orăşelul*, pp. 177-178; Avigdor Schachan, *Burning ice*, p. 373; Clara Ostfeld, *Lumini şi umbre din viața mea*, Bucureşti, Multistar, 1992, pp. 54-56; Egon Balas, *Voința de libertate. O călătorie primejdioasă prin fascism şi comunism*, Bucureşti, Fundația Culturală Română, 2001*,* pp. 178-179*;* Lily Marcou, *Sub Stalin şi Dej*, *Memoriile unui om de stânga*, Bucureşti, Antet, 1998, pp. 51-52.

[33] Hedi Fried, *Drumul*, p. 162.

[34] Tereza Mozes, *Decalog,* p. 154.

[35] Relatează Tereza Mozes, *ibidem*, p. 165; Alexandru Marton, *Am scăpat*, p. 148, precum şi Elie Wiesel, *Toate fluviile*, p. 97.

[36] Alexandru Marton, *Am scăpat*, p. 148.

beția izvorâtă din proximitatea acelui eroism colectiv (...) Mi se părea că nu înainta o armată, ci corpul viu al popoarelor, că revoluția pătrundea cu acelaşi suflu în oraş."[37]

Şi pentru evreii care nu fuseseră deportați în lagăre şi ghetouri, întâlnirea cu eliberatorii a reprezentat un moment deosebit, adânc întipărit în memoria afectivă a celor eliberați: "După atâta aşteptare şi frică (...), m-am trezit emoționată.(...) Cum aş putea uita bucuria acestei dimineți când, urcând pe scara pivniței, m-am trezit în fața Armatei Roşii? Ea avea fața radioasă a unui căpitan uriaş care mă luă în brațe cu caldură; ce stare de siguranță!"[38]

În unele cazuri, pe lângă bucuria întâlnirii eliberatorilor mult aşteptați[39], supraviețuitorii au fost la rândul lor surprinşi de imaginea acestora: "un batalion de infanterie compus din adolescenți de 15-16 ani a intrat în ghetou. Tunicile militare le atârnau prin noroi şi de-abia îşi cărau mitralierele. (...) Bucuria noastră era amestecată cu uimire – armata asta a învins puternica maşinărie de razboi germană?"[40]

O reacție asemănătoare a avut şi un alt supraviețuitor care fugise dintr-o coloană de deportare şi se ascunsese într-un sat: "Ardeam de nerăbdare să-i văd pe eliberatorii noştri. Spre amiază primul soldat sovietic se ivi pe drum. (...) Ce mi-au văzut ochii era cu totul altceva decât ce anticipasem (...) Soldatul sovietic care se apropia de mine alerga în urmărirea duşmanului de moarte. Era desculț, cu bocancii în mână, uniforma zdrențuită, iar puşca legată cu o sfoară; era în capul gol. (...) am strigat un salut în ruseşte. Soldatul se opri un moment, îmi zâmbi, apoi, ca şi cum şi-ar fi adus aminte că n-avea timp de pierdut, întrebă: 'Gde Berlin?' (Unde-i Berlinul?). În tăcere, am arătat spre vest şi soldatul reîncepu să fugă."[41]

Indiferent de armata din care făceau parte, de reacțiile sau de comportarea lor ulterioară, eliberatorii au lăsat o impresie de neşters în inimile supraviețuitorilor evrei. Foştii deținuți nu au putut uita momentul Eliberarii şi nici 'datoria' de recunoştiință pe care au contractat-o în acele zile, aşa cum remarca, peste mulți ani, unul dintre cei eliberați: "În acea zi, cea a eliberării noastre (...) voi reprezentați pentru noi aspirația cea mai nobilă a umanității: libertatea. Pentru noi, voi întrupați speranța. (..) sentimentul meu față de eliberatori nu s-a modificat: gratitudine."[42]

*

"În conştiința noastră îşi croiau drum gânduri tulburi: Aceasta să fie eliberarea? Ce diferență față de aşteptările noastre! Ce contradicție!"
Tereza Mozes[43]

Diferența uriaşă dintre aşteptările pe care le aveau deținuții cu privire la noua lor viață de după eliberare şi realitatea postbelică le-a provocat acestora mari dezamăgiri, pe care le-au consemnat în jurnalele, memoriile şi amintirile lor.

---

[37] Serge Moscovici, *Cronica anilor risipiți. Povestire autobiografică*, Iaşi, Polirom, 1999, p. 242.

[38] Lily Marcou, *Sub Stalin şi Dej,* p. 51.

[39] Vezi relatarea L. Marcou despre 'aşteptările' familiei sale: „auzeam de mult timp vorbindu-se de această ofensivă, despre care se spunea că este iminentă şi că, odată cu sosirea Armatei Roşii, aveam să fim salvați… Când ruşii vor sosi, săracii vor avea ce mânca." *Ibidem,* pp. 48-49.

[40] Avigdor Schachan, *Burning ice*, p. 373.

[41] Egon Balas, *Voința de libertate,* p. 178.

[42] Elie Wiesel, *Şi Marea nu se umple*, Bucureşti, Hasefer, 2000, pp. 249-252.

[43] Tereza Mozes, *Decalog*, p. 156.

Una dintre primele decepţii ale celor proaspăt salvaţi din Holocaust a fost iniţiativa sovieticilor de a-i înrola cu forţa în Armata Roşie[44] sau în batalioanele de muncă obligatorie – unii fiind trimişi la muncă la Krivoi Rog sau la minele de cărbuni din Donbas[45] – ceea ce le-a lăsat amintiri de neuitat: "Ne eliberaseră ruşii în '44. Prima lor acţiune, să trimită bărbaţii evrei pe front, în linia întâi, contra nemţilor. Schelete. Abia scăpaţi din lagăr. (…) M-au prins ruşii, m-au înrolat în Armata Roşie, să mă trimită în linia întâi, pe front. Am evadat (...)."[46] Cine a putut a scăpat, însă, deseori, în urma acestor recrutări forţate, femeile şi copiii, au rămas singuri, trebuind să se descurce pe cont propriu pentru a se reîntoarce acasă: "Printre cei înrolaţi s-au aflat tatăl şi unchii mei. Noi femeile şi copiii am căutat mijloace pentru a ne putea înapoia la Cernăuţi, oraşul natal."[47]

Despre bucuria şi decepţia provocate de primii soldaţi eliberatori povesteşte unul dintre deportaţii din Moghilev: "O patrulă militară rusă (...) a intrat în cartierul de locuinţe al Turnătoriei. Am primit patrula cu strigăte de bucurie, însă bucuria ne-a fost risipită când tânărul ofiţer i-a acuzat pe evrei că i-au târât pe ruşi în război pentru a lupta în locul nostru împotriva lui Hitler."[48]

Conducătorul comunităţii evreieşti din Sargorod, Meir Teich, îşi aminteşte şi el de una dintre cele mai "şocante dezamăgiri suferite vreodată"[49], datorată ofiţerilor NKVD, care după eliberare le-au făcut mari 'neajunsuri' evreilor supravieţuitori: "Au fost rechiziţionate proviziile tuturor instituţiilor (cantina, spitalul, orfelinatul) iar cei care depindeau de ele au fost abandonaţi sorţii.(…) Protestele mele au fost inutile. (...) După ce am refuzat să le predau banii, registrele şi celelalte bunuri care aparţineau deportaţilor, am fost arestat şi terorizat într-o manieră de nedescris vreme de 4 zile. Apoi am fost forţat să le predau totul: farmacia bine aprovizionată, registrele, o sumă mare de bani. (...) Contrar promisiunilor făcute de armată şi de partizani, organele 'autorităţii de securitate' care au urmat au instituit un regim de teroare: percheziţii în case, confiscări, arestări, deportări (...) în următoarele săptămâni o parte dintre deportaţi au fugit în timpul nopţii (...) Eu însumi am fost încarcerat într-o îngrozitoare închisoare rusească, la Vinița, timp de 6 luni."[50]

La accentuarea deprimării 'supravieţuitorului' Holocaustului, apreciază un filosof contemporan, un rol important l-au avut şi "decepţiile mai recente, provocate de noua viaţă în libertate. Întorcându-se acasă, el aspira fără să vrea la un fel de gratificaţie, pentru suferinţele inumane îndurate; ori el n-o găseşte. Dezolarea domneşte şi în afara lagărelor, fiecare fiind grăbit să-şi panseze propriile răni şi să uite nenorocirile trăite; supravieţuitorii, aceşti strigoi, simbolizează un trecut pe care-l vrem uitat. Dincolo de

---

[44] Relatarea privind înrolarea forţată a supravieţuitorilor în Armata Roşie se întâlneşte la mai mulţi supravieţuitori. Vezi: Meir Teich, *The Jewish Self Administration in Ghetto Shargorod (Transnistria)*, Yad Vashem Studies, 2, 1958, p. 250; Arnold Buxbaum, în Felicia Carmelly (ed.), *Shattered! 50 Years of Silence. History and Voices of the Tragedy in Romania and Transnistria*, Scharborough Ontario, Abbeyfield Publishers, 1997; Norman Manea, *Întoarcerea Huliganului*, Iaşi, Polirom, 2003, p. 172, Clara Ostfeld, *Lumini şi umbre*, p. 56.

[45] Mărturii despre transportarea supravieţuitorilor la muncă forţată se găsesc la mai mulţi dintre cei eliberaţi – Leo Schadach, *Orăşelul*, p. 188; Felicia Steigman Carmelly (ed.), *Shattered*; Ruth Glasberg Gold, *Timpul lacrimilor*, p. 207.

[46] Norman Manea, *Întoarcerea*, pp. 97 şi 172.

[47] Clara Ostfeld, *Lumini şi umbre,* p. 56.

[48] Relatarea inginerului Max Schmidt, fost lucrător în Turnătoria din Moghilev în Siegfried Jagendorf, *Minunea de la Moghilev*, Bucureşti, Hasefer, 1997, p. 182-183.

[49] Meir Teich, *The Jewish Self-Administration*, p. 250.

[50] *Ibidem*, p. 250-251.

această frustrare personală, supraviețuitorii găsesc lumea profund înşelătoare în raport cu marile lor speranțe. Ei au fost supuşi unor presiuni extraordinare, îndurând suferințe ieşite din comun; ei se aşteaptă, la întoarcere, ca lumea să fie transformată de această experiență excepțională."[51]

Aşa cum remarca Tzvetan Todorov, realitatea a fost, însă, total diferită de aşteptările supraviețuitorilor. În multe cazuri, odată ajunşi acasă, ei s-au trezit obiectul dușmăniei vecinilor şi al suspiciunii noilor autorități. Cu cât speranțele au fost mai mari cu atât dezamăgirea care a urmat a fost mai puternică. Un exemplu în acest sens îl avem din lagărul de la Buchenwald, unde, după eliberare, într-un grup de deținuți are loc următorul dialog despre întoarcerea acasă:

" – Vom fi primiți ca nişte prinți.

– Ni se va permite orice, adaugă un altul.

– Reprezentăm o forță politică uriaşă; s-o folosim pentru a construi o societate nouă, declară un al treilea, un comunist convins."[52]

Iar realitatea, la întoarcerea în Sighet (descrisă de Bea, sora celui de la Buchenwald): "Cum a fost la Sighet? Cine a supraviețuit? Ce-a găsit acasă? Aflu de la ea că s-au întors foarte puțini evrei (…) Şi din familia noastră cine a supraviețuit? Câțiva veri, câteva rude îndepărtate. Şi ticăloşii, nylasiştii? Antisemiții feroci? Câțiva au fost arestați. Snopiți în bătăi. Predați justiției, închişi. Asta-i tot ? Fară execuții publice? Fără spânzurări? Nu, n-au fost, după câte ştie ea. (…) Şi casa? Mai bine să nu mai vorbim. (...) S-a furat totul (...) supraviețuitorii încercau să se strângă laolaltă. De teama fantomelor? De teamă pur şi simplu. Soldații ruşi beți provocau panică."[53]

Aceaşi profundă dezamăgire, în urma marilor iluzii avute, se degajă şi din relatarea altei supraviețuitoare care, după război, a ajuns în Suedia cu un transport de bolnavi:

"- Ce fel de țară o fi țara în care ne ducem?

- Suedezii sunt sigur oameni foarte prietenoşi! Gândiți-vă că regina lor ne-a invitat la ea pentru vacanță! O fată în tren a auzit că însăşi regina o să ne aştepte la graniță şi o să ne dea haine frumoase şi câte un ceas de aur la fiecare. O să căpătăm chiar şi o rochie de seară…

- Ce plăcut o să fie!" (...) Ce mai ştiam noi despre Suedia? Că regele juca tenis. Şi că oamenii erau atât de cinstiți (...)" [54]

Iar trezirea la realitate: "Mai târziu se dovedi că tot ce am crezut era greşit: Nici o regină, nici un ceas, nici o vacanță (...) Şi cinstea? Se terminase înainte de venirea noastră. Singurul lucru corect era că regele juca tenis."[55]

Supraviețuitorii au fost foarte dezamăgiți de comportarea/abuzurile celor care i-au eliberat, decepția fiind cu atât mai mare cu cât ei nu se aşteptaseră deloc la aşa ceva din partea învingătorilor naziştilor. Ei îşi făcuseră iluzii foarte mari în legătură cu eliberatorii, descoperind apoi cu stupoare că şi aceştia te pot jefui, bătea, viola sau omorî, chiar dacă erai o fostă victimă a 'fasciştilor'. Chiar în cazurile în care nu se ajungea până la incidente foarte grave, antisemitismul unora dintre soldații Armatei

---

[51]Tzvetan Todorov, *Confruntarea cu Extrema. Victime şi torționari în secolul XX*, Bucureşti, Humanitas, 1996, p. 252.

[52] Elie Wiesel, *Toate fluviile,* p. 98.

[53] *Ibidem*, p. 139.

[54] Hedi Fried, *Drumul,* p. 173-174.

[55] *Ibidem*, p. 174.

Roşii[56] trezea amintiri neplăcute. Serge Moscovici îşi aduce aminte despre un astfel de caz:

"Un ofiţer rus, ameţit de aburii alcolului, îşi regala auditoriul pe seama evreilor, a şireteniei lor de a profita de cel mai neînsemnat privilegiu, de a se eschiva de la serviciul militar etc. Era un soldat bolşevic, i-am atras eu atenţia, iar pentru comunişti nu are importanţă dacă eşti sau nu evreu. (...) Şi de altfel, Marx era evreu. Ceea ce avut darul să-l înfurie. 'Nu-i adevărat', a urlat el, ieşindu-şi din fire (...)."[57]

Unul dintre supravieţuitorii din Bucureşti remarca cu surprindere indiferenţa altora la auzul infracţiunilor comise de eliberatori: "Colonelul legionar care spunea în legătură cu câteva incidente provocate de soldaţii ruşi: 'Prostii!… Ce fac soldaţii ruşi e normal. Nici nu se compară cu soldaţii noştri! Când ne duceam la manevre, nu rămânea prin sate nici o fată neiubită şi nu se mai găsea nici un porc, nici o găină!"[58]

Poate că erau aceleaşi persoane care comiseseră, la rândul lor, acelaşi tip de infracţiuni împotriva altor civili, în timpul fostului regim. Pentru aceştia, abuzurile contra unui cetăţean obişnuit făceau parte din 'normalitate'.

Dezamăgirea celor eliberaţi nu s-a datorat doar comportamentului dezamăgitor (antisemit) al unora dintre eliberatori ci şi atitudinii unor persoane din rândul noilor autorităţi publice – percepute drept vinovate că nu fac destule eforturi pentru reintegrarea celor deportaţi în cadrul societăţii – sau dintre proprii concetăţeni. Una dintre problemele cele mai dezamăgitoare pentru supravieţuitori după căderea 'fostului regim' şi instaurarea regimului democratic a fost persistenţa manifestărilor de antisemitism, atât în sfera publică cât şi în cea privată.

Persistenţa antisemitismului în societatea postbelică românească era deplânsă şi de Alexandru Şafran, Şef Rabinul Comunităţilor Evreieşti, care o explică prin 'tradiţia' antisemită românească (evreul ca 'ţap ispăşitor') şi mai ales, în noua atmosfera politică, ca un rezultat al perceperii evreilor drept comunişti: "S-a făcut simţită o formă foarte deschisă de antisemitism, un antisemitism care are ceva visceral la români şi care revine atunci când situaţia generală este instabilă şi suscită o nemulţumire latentă. Nu a trebuit să treacă mult timp pentru ca în mintea oamenilor evreimea română să fie asociată cu comunismul şi chiar cu regimul sovietic, care a impus regimul comunist în România."[59]

Rabinul Şafran relatează în sprijinul explicaţiei sale o întâmplare din acea perioadă: "Într-o zi a venit la mine un bărbat cu o petiţie în mână adresată Patriarhului, prin care îi cerea să i se repare o nedreptate. Ilustrul destinatar s-a mulţumit să adauge textului următoarele cuvinte scrise de mână: 'Să i se comunice Şef Rabinului Şafran pentru a-i cere dnei. Ana Pauker să intervină'. Dovadă că el identifica complet la acea epocă evreii cu comuniştii. Gestul simbolic de a-mi trimite acel om amărât era extrem de revelator pentru sentimentele românilor faţă de ceea ce se petrecea în ţară."[60]

Un alt intelectual evreu din Bucureşti consemnează în jurnalul său, pe 6 septembrie 1944, îngrijorarea privind un incident antisemit petrecut în Universitate (el îi

---

[56] Despre antisemitismul existent în rândurile soldaţilor sovietici i se plâng lui Meir Teich câţiva ofiţeri evrei din Armata Roşie, vezi Meir Teich, *The Jewish Self-Administration*, p. 250; de asemenea şi Tereza Mozes aminteşte 2 cazuri de acest fel, mărturisind că „a fost pusă pe gânduri şi s-a întristat la vederea unor ofiţeri din Armata Roşie care trebuie să-şi ascundă, chiar şi-n Rusia, leagănul socialismului, originea evreiască", vezi Tereza Mozes, *Decalog*, p. 160 şi 168.

[57] Serge Moscovici, *Cronica,* p. 289.

[58] Emil Dorian, *Jurnal 1937-1944*, Bucureşti, Hasefer, 1996, p. 366.

[59] Alexandru Şafran, *Un tăciune*, p. 154.

[60] *Ibidem*, p. 156.

bănuieşte drept vinovaţi pe legionari[61] şi huligani): "Haosul continuă. Legionarii îşi fac de cap. A fost cu putinţă ca, în zilele astea de izbânzi democratice, nişte studenţi huligani să bată câţiva studenţi evrei care veniseră la universitate să ia nişte informaţii. Dacă nu sunt sancţionaţi în mod superlativ şi repede va fi prost."[62]

Tot despre antisemitismul postbelic vorbeşte şi alt supravieţuitor, originar din Hotin, relatând frica în care trăiau familiile evreieşti datorită prezenţei unor grupuri de naţionalişti ucraineni, care se stabiliseră în zonă. Aceştia luptau contra autorităţilor sovietice şi îi omorau pe evrei: "Cu o zi înainte de sărbătoare, au omorât o întreagă familie evreiască într-un sat din apropiere."[63]

Bineînţeles, dezamăgirea postbelică a supravieţuitorilor nu se datorează doar manifestărilor de antisemitism, cum ar putea părea la prima vedere. Există multe cauze pentru a explica decepţia lor. Poate că o mare parte se datorează şi autoiluzionării deportaţilor privind revenirea la normalitate, la situaţia anterioară momentului dezrădăcinării. Mulţi dintre ei mai încă păstrau speranţa că, odată ce se vor înapoia din lagăre şi ghetouri, coşmarul va dispărea: "Am simţit lacrimi în colţul ochilor. Îmi închipuisem că, revenind acasă, toate vor fi ca înainte. Că voi duce o viaţă normală. Printre prietenele mele, printre colege. Dar iată că furtuna se declanşase în mine, puternic. (...) Pesemne că niciodată nu voi mai fi cum am fost."[64]

Şi cameleonismul unora dintre foştii prieteni[65] sau cunoscuţi[66] – care înainte de eliberare fuseseră admiratorii naziştilor şi a măsurilor luate de aceştia – a provocat deseori dezamăgirea supravieţuitorilor evrei: "Întâlnire pe stradă cu Ion Barbu. Sunt 6-7 ani de când nu mă mai salută. Dar astăzi s-a repezit la mine, a deschis larg braţele, mi-a întins mâna cu efuziune.

- Aţi avut dreptate! strigă spre Carandino şi spre mine.

Dar adaugă cu melancolie, cu regret:

- Au făcut prea mari greşeli. Hitler s-a dovedit un diletant. Nu trebuiau să-l lase la comandă."[67]

Totuşi, în ciuda acestor dezamăgiri şi a sentimentelor de tristete sau chiar deprimare, supravieţuitorii evrei au realizat că cea mai importantă dorinţă a lor devenise realitate: erau liberi, scăpaseră de ameninţările din timpul perioadei de persecuţie. Poate că această conştientizare a uriaşei schimbării în bine a destinului evreilor este cel mai bine surprinsă în ultima însemnare – consemnată pe 30 decembrie 1944 – din jurnalul lui Mihail Sebastian: "Mi-e ruşine să fiu trist. Este totuşi anul care ne-a redat libertatea.

---

[61] Şi alţi supravieţuitori remarcă în amintirile lor prezenţa legionarilor în societatea românească de după 23 august 1944: "Legionarismul n-a dispărut fiindcă vreo câţiva partizani sunt la oprelişte", vezi Brunea Fox, *Oraşul Măcelului*, Bucureşti, Hasefer, 1997, p. 16; precum şi „(...) realitatea e că noi, comuniştii 'de rând' a trebuit să atragem în partid noi elemente, inclusiv legionari, oameni mai puţin compromişi, astfel încât să îngroşăm rândul celor care urmau să voteze alături de noi.", vezi Matei Gall, *Eclipsa*, Bucureşti, Du Style, 1999, p. 267.

[62] Emil Dorian, *Jurnal,* p. 366.

[63] Avigdor Schachan, *Burning Ice*, p. 391.

[64] Sonia Palty, *Evrei, trecţti Nistrul. Însemnări din deportare*, Tel-Aviv, Papyrus, 1989, p. 221.

[65] Despre schimbarea lui Camil Petrescu, care, totuşi „încerca să demonstreze, să se justifice, să se apere" în timp ce „alţii în locul lui, nu mai puţin fascişti, au destulă insolenţă pentru ca să facă profesiune de democratism şi intransigenţă", vezi Mihail Sebastian, *Jurnal* 1935-1944, Bucureşti, Humanitas, p. 561.

[66] „Aseară recepţie la Externe (...) Agreabil ca mondenitate dar dezgustător ca spectacol politic. Aceiaşi oameni care cu cinci luni mai înainte trinquau cu Killinger!..." însemnare din 22 decembrie 1944, *Ibidem*, p. 574.

[67] *Ibidem*, p. 562.

Peste toate amărăciunile, peste toate suferinţele, peste toate deziluziile rămâne totuşi acest singur fapt fundamental."[68]

*

Imediat după război (...) Oamenii erau plini de tăcere (...). Neputinţa de a-ţi exterioriza experienţa şi sentimentul de vinovăţie s-au combinat şi au creat tăcerea."
Aaron Appelfeld[69]

Într-adevăr, în primii ani după Holocaust majoritatea supravieţuitorilor nu au vorbit despre ceea ce li se întâmplase. Aşa cum remarca Appelfeld, printre motivele care au dus la această tăcere s-au numărat: neputinţa de a-şi exterioriza simţământele şi sentimentul de culpabilitate pe care îl încercau.

Mai ales pentru tinerii membri ai grupărilor sioniste, preocupaţi de visul de a-şi 'construi' o nouă identitate şi o nouă Patrie, a-şi aminti de experienţa umilitoare a deportării nu corespundea deloc cu 'imaginea pozitivă' care trebuia să-i reprezinte. Deseori, tinerii supravieţuitori nu discutau nici măcar între ei despre traumele trecutului, aşa cum îşi aminteşte Ruth Glasberg, pe atunci membră înnt-o secţiune a mişcării sioniste Haşomer Haţair : "Mai târziu am aflat că alţi doi membri ai grupului erau de asemenea supravieţuitori ai lagărelor, dar nu am vorbit niciodată despre acest subiect. Eram mult prea preocupaţi de întemeierea unei vieţi noi şi ne umpleam fiecare minut cu diverse treburi şi cu multe visuri. Era de neconceput să le povestim şi altora despre coşmarurile prin care trecuserăm."[70]

Ar mai fi şi alte motive pentru a explica această tăcere: neîncrederea sau lipsa de interes venite din partea celorlalţi atunci când supravieţuitorii încercau să-şi relateze experienţa concentraţională. Unul dintre copiii supravieţuitori avea să scrie despre reticenţa sa de a-şi povesti experienţa în perioada imediat următoare eliberării şi despre curiozitatea celorlaţi: "Mă tot întreba despre cele trăite în lagăr, dar nu eram deloc pregătită să vorbesc despre asta."[71] Însă au existat şi persoane, rude foarte apropiate, care i-au înţeles reticenţa: "Le eram recunoscătoare că nu mi-au pus nici o întrebare despre cele trăite în Berşad (locul deportării n.n.). La vremea cuvenită le-am povestit, iar după aceea subiectul nu a mai fost atins."[72]

În unele situaţii, tăcerea supravieţuitorilor după eliberare a fost determinată pur şi simplu de frică – frica de autorităţi care, mai ales în Uniunea Sovietică, erau foarte suspicioase faţă de evreii reîntorşi, care erau suspectaţi de colaborare cu foştii invadatori. Cauza acestei suspiciuni – preocuparea de a afla cum de reuşiseră evreii să scape cu viaţă de sub ocupaţia nazistă: "Când oficialităţile au aflat că noi am supravieţuit sub ocupaţia nazistă, în mod frecvent ne acuzau că am fi fost colaboratori. Altfel, cum aţi fi supravieţuit? Ne întrebau ei. Ca rezultat al acestei atitudini, noi nu am mai vorbit cu nimeni despre ce ni s-a întâmplat in timpul războiului. Acest subiect a devenit tabu. În multe cazuri, oamenii au făcut toate eforturile posibile pentru a obţine

[68] *Ibidem*, p. 575.
[69] Aaron Appelfeld, *Beyond Despair,* pp. 31-32.
[70] Ruth Glasberg Gold, *Timpul lacrimilor*, p. 245.
[71] *Ibidem*, p. 201.
[72] *Ibidem*, p. 218.

acte de identitate noi, prin care şi-au schimbat numele, locul naşterii şi chiar şi data naşterii pentru a evita astfel de acuzaţii."[73]

Explicaţia dată ulterior de un alt supravieţuitor privind cauzele tăcerii martorilor Holocaustului în anii de după război încearcă să ne ofere unele dintre motivele înăbuşirii memoriei: "Era imposibil să trăieşti după Holocaust altfel decât prin reducerea la tăcere a memoriei. Memoria devenise duşmanul tău. Te luptai în mod continu să o toceşti, s-o abaţi, s-o amuţeşti. Această bătălie a durat ani în şir. Oamenii au învăţat să trăiască fără memorie la fel cum cineva învaţă să trăiască fără o mână sau un picior."[74]

Poate că o parte a relaţiei 'tăcere – lipsă de înţelegere' s-a datorat şi supravieţuitorilor, care, deseori, au avut sentimentul că degeaba vor povesti despre lagăre, pentru că nu vor fi înţeleşi decât de cei care au fost "acolo". Pentru că un 'neiniţiat', credeau ei, unul care nu a trăit în lagăr, nu ar putea să-i înţelegă; fiind întrebat cu insistenţă despre încercările prin care trecuse, un supravieţuitor dintr-un lagăr de tranzit a răspuns: "Toate astea nu-s pentru dumneavoastră, nu aveţi cum să înţelegeţi."[75]

Şi Hedi Fried se întreba, înainte de a începe să-i povestească unei persoane curioase să afle amănunte despre lagăre: "De unde să încep? Auschwitz? O să înţeleagă ei?"[76]

Chiar şi atunci când supravieţuitorul se hotăra să povestească despre cele întâmplate în lagăre, de obicei povestea pe scurt, în linii generale ("le-am relatat faptele pe un ton rece şi fără a intra în amănunte"[77]), sărind peste anumite episoade. Din diferite motive (cum ar fi dezamăgirea, ruşinea), anumite întâmplări erau ascunse de cel încă traumatizat. Tereza Mozes povesteşte reacţia ei şi a prietenelor sale după ce au fost atacate (iar una dintre fete violată) de un soldat sovietic, pe drumul de întoarcere de la Auschwitz: "A fost un moment zguduitor, cumplit. Ne-am ascuns care pe unde a putut (…). Astfel s-a scurs noaptea. Până în zori nu ne-a mai scăpat nici un cuvânt de pe buze. Dimineaţa ne privirăm mute unele pe celelalte. Nici atunci, nici după aceea n-am mai vorbit despre ce se întâmplase."[78]

Tăcerea putea să vină şi ca o reacţie faţă de lipsa recunoaşterii (percepută de fostul deţinut drept o 'discriminare') unui anumit statut – acela de 'supravieţuitor' – venită din partea societăţii în care fostul deportat încerca să se integreze: "Notorietatea lagărelor de al Auschwitz şi Treblinka eclipsa cu totul existenţa celor din Transnistria sau din alte locuri, care nu erau niciodată pomenite în timpul comemorărilor oficiale, ca şi cum supravieţuitorii dintr-un lagăr ar conta mai mult decât cei din altul. Acest obicei aproape că avea implicaţii discriminatorii, ceea ce ne-a determinat pe cei mai mulţi dintre noi să tăcem timp de treizeci de ani."[79]

Astfel că tăcerea a stăpânit o bună perioadă de timp asupra supravieţuitorilor lagărelor. Trebuie adăugat şi faptul că nici 'ceilalţi', cei care nu cunoscuseră ororile lagărelor şi ghetourilor, nu s-au arătat prea interesaţi de amintirile foştilor deţinuţi.

---

[73] Mărturia Tatyanei Gutman (Greenberg) reprodusă în Felicia Carmelly (ed.), *Shattered!*

[74] Aaron Appelfeld, *Beyond Despair*, p. IX.

[75] Serge Moscovici, *Cronica*, p. 305; şi totuşi, până la urmă, acel supravieţuitor „şi-a deschis inima" şi a povestit despre lagăr.

[76] Hedi Fried, *Drumul.*

[77] Ruth Glasberg Gold, *Timpul lacrimilor*, p. 218.

[78] Tereza Mozes, *Decalog* , p. 156.

[79] Ruth Glasberg Gold, *Timpul lacrimilor*, p. 340.

Atenţia lor era atrasă, în mod special, de 'povestirile eroice' ale celor care luptaseră – se revoltaseră – în păduri, lagăre sau ghetouri.

*

"*Să vie marele proces pe care îl cer martirii de sub pământ, ca şi martirii supravieţuitori. Să ne solidarizăm cu ei. Să ridicăm acuzarea contra criminalilor*."
Cristian S. C.[80]

Dupa eliberare, evreii persecutaţi s-au aflat în faţa unei alte alegeri importante: ce atitudine să adopte faţă de foştii persecutori? Să se răzbune? Într-adevăr, unii (puţini) au ales să se răzbune. Cei mai mulţi nu au ales însă varianta răzbunării, chiar dacă în timpul captivităţii poate că se gândiseră deseori la asta; odată ce s-au văzut liberi, ei nu au mai avut puterea necesară, nu au vrut sau nu au mai avut timp de răzbunare. După război apăruseră alte priorităţi: regăsirea celor dragi, începerea unui vieţi noi.

Referindu-se la alegerile făcute de un personaj al lui Primo Levi, Tzvetan Todorov scria că: "Răzbunarea este condamnabilă deoarece ne face să semănăm cu cei pe care vrem să ne răzbunăm. Dar această consideraţie nu-l conduce la pasivitate şi la acceptarea lumii ca atare, nici măcar la o dorinţă neroadă de reconciliere cu foştii torţionari (...) nici chiar la o la iertare creştinească. Refuzul răzbunării nu înseamnă nici iertare, nici uitare: dreptatea ar fi pe nedrept exclusă din aceasta alternativă. (...) Este, aşadar, legitim să urăşti răul şi, chiar în acel moment al istoriei nazismul încarna răul. A lupta împotriva nazismului nu înseamnă a răspunde la rău tot prin rău, ci a contribui la eradicarea răului."[81]

Dar nu toţi supravieţuitorii au renunţat la răzbunare. În cazurile în care foştii detinuţi au ales să răzbune moartea rudelor şi propriile suferinţe, răzbunarea a luat forme foarte diferite.

'Răzbunarea' unor foste deţinute pe un inginer german (care fusese un şef "bun"), fostul superior în biroul tehnic al lagărului unde lucraseră în timpul deportării, a fost să-i povestească toate nenorocirile întâmplate în lagărele prin care trecuseră: "au profitat de ocazia de a-i povesti unui german tot ceea ce ni s-a întâmplat în ultimul an: toate detaliile despre Auschwitz, tot ce ne-au facut germanii, cum ne-au distrus casele, familiile, (...) despre crematorii, despre selecţii, despre Mengele. Săracul Godder, a fost foarte surprins de acest atac."[82]

Fiecare şi-a avut propria alegere, fiecare şi-a avut propriile criterii, propria dramă. Alegerea răzbunării a fost individuală. Max Schmidt povesteşte despre un coleg de la Turnătoria din Moghilev care a ales răzbunarea: "El mi-a spus că s-a alăturat partizanilor pentru a se răzbuna împotriva germanilor şi românilor care îi uciseseră întreaga familie. El împuşcase deja câte un soldat pentru mama sa, tatăl sau, fraţii şi surorile sale – în total zece. Mai avea o răfuială cu ucrainenii localnici, însă aceasta va veni mai tarziu."[83] Max Schmidt nu face nici un comentariu privind alegerea colegului său, şi nici despre a sa nu ne spune nimic. Însă povesteşte o altă întâmplare petrecută în aceeaşi zi, care ar putea să ne dea anumite indicii privind alegerea sa: "A doua zi am

[80] S. C. Cristian, *Patru ani de urgie. Notele unui evreu din România*, Bucureşti, Timpul, 1945.
[81] Tzvetan Todorov, *Confruntarea*, p. 229.
[82] Dora Apşan Sorell, *Tell the Children*, p. 138.
[83] Siegfried Jagendorf, *Minunea de la Moghilev. Memorii 1941-1944*, Bucureşti, Hasefer, 1997, p. 183.

mers în oraş şi am avut o privelişte dezgustătoare: ţăranii ucraineni, plini de voioşie, dezbrăcau cadavrele însângerate ale soldaţilor germani şi români."[84] .

Pentru mulţi dintre supravieţuitori, 'răzbunarea', sau cel puţin o anume consolare, a fost reprezentată de schimbarea imaginii ("dobândiseră o altă înfăţişare, mai omenească, aproape evreiasca"[85] remarca un evreu din Iaşi) foştilor 'stăpâni' aflaţi de această dată în retragere sau în prizonierat, defilând înfrânţi şi umiliţi: "(...) defilarea prizonierilor nemţi în Moscova. (...) Figuri de troglodit, luate parcă din fotografiile de propagandă antisemită şi antibolşevică din Das Reich. Ce uşor e să faci dintr-un om o figură de bestie! (…) Ce buimăciţi, ce umili erau în filmul de azi (...). Măcar pentru această singură imagine răzbunătoare şi încă victoria e o realitate."[86]

Deseori, asta a fost singura răzbunare a foştilor 'sclavi' – contemplarea dezastrului foştilor persecutori: "Mulţi (soldaţi germani n.n.) atârnaţi în poziţii groteşti pe balustradele podului. Au fost acolo timp de o săptămână, ca un monument al propriei lor înfrângeri. Populaţia civilă din Moghilev (...) i-a dezbrăcat pe militarii morţi (...). Despuiată, ca într-un tablou goyesc (...). Copii şi adulţi s-au dus să vadă unde poate duce fanatismul politic şi războiul. (...) Pe feţele lor dispăruse orice expresie de putere. (...) Talmudul ne învaţă să nu ne bucurăm de nenorocirea duşmanilor noştri, însă cred că prea puţini (...) au reuşit să urmeze aceste învăţăminte." [87]

Alteori, atitudinea foştilor detinuţi a fost diferită. Alexandru Marton povesteşte că, după eliberarea lagărului lor, au fost prinşi nişte SS-işti îmbrăcaţi în haine de deţinuţi care încercau să scape. "Unii au fost linşaţi pe loc, altii predaţi poliţiei militare (...)"[88].

Ne putem întreba, alături de Tzvetan Todorov, dacă răzbunarea merită să fie pusă în locul dreptăţii?[89] Dar din perspectiva unui supravieţuitor, imediat după Holocaust, poate că nu era atât de uşor să fi renunţat la răzbunare în favoarea unei (nesigure) dreptăţi. Alegerea de a se răzbuna, după ce, în unele cazuri, îşi pierduseră întreaga familie, nu ar fi oare de înţeles? De aceea, remarcă Todorov, este "cu atât mai remarcabil faptul că majoritatea celor care s-au exprimat în acesta privinţă, în scris sau oral, au refuzat în mod explicit judecăţile sumare şi atitudinile maniheiste."[90]

"Răzbunarea" lui Meir Teich (care şi-a pierdut soţia şi singurul copil în Transnistria), conducător al ghetoului din Şargorod, a fost să se implice în trimiterea în judecată a criminalilor de război şi să participe, ca martor al acuzării, la procesele (postbelice) ale acestora.[91] Aşadar, putem spune că el a urmărit dreptatea (justiţia) şi nu răzbunarea.

Şi dacă supravieţuitorul va alege totuşi 'răzbunarea' împotriva foştilor persecutori nazişti/fascişti, decizie care ar putea fi uşor de înţeles, oare cum ar trebui privită răzbunarea faţă de o altă categorie de persoane, faţă de instrumentele foştilor persecutori – 'colaboraţioniştii' evrei? Pot fi ei puşi pe aceeaşi treaptă de vinovăţie cu 'stăpânii' lor din timpul războiului, cei care hotărau de fapt, în majoritatea cazurilor, cine va trăi sau nu?

---

[84] *Ibidem*, p. 183.
[85] Eugen Luca, *Pogrom*, p. 106.
[86] Mihail Sebastian, *Jurnal*, p. 560.
[87] Clara Ostfeld, *Lumini şi umbre*, p. 55.
[88] Alexandru Marton, *Am scăpat,* p. 149.
[89] Tzvetan Todorov, *Confruntarea cu extrema*, p. 225.
[90] *Ibidem*, p. 238-239; el se referă la cazul nazist, dar nici în cazul românesc situaţia nu a fost diferită.
[91] Meir Teich, *The Jewish Self Administration*, notele de subsol: 5, 6, 7, pp.222-224.

Leo Schadach îşi aminteşte, în legătură cu problema răzbunării faţă de colaboraţionişti, situaţia din ghetoul lor (Murafa) – lumea l-a luat la bătaie pe şeful poliţiei (evreieşti) a ghetoului, aproape linşându-l, însă au fost opriţi de partizanii sovietici "Vreţi să-l linşaţi? Nu! Nimeni nu v-a dat acest drept. (...) va răspunde pentru fărădelegile comise dar într-un mod legal."[92] În ciuda retoricii 'legaliste' din acest exemplu, în multe cazuri, sovieticii s-au răzbunat destul de repede pe foştii ocupanţi şi persecutori căzuţi în captivitate.

Iar atunci când alegi răzbunarea personală, în ce-ar putea consta aceasta răzbunare? Până unde ar putea să ajungă ea? Să-l omori pe cel care ţi-a făcut rău? Să-i tragi "doar" o bătaie şi să-l laşi în pace? Dar când te întâlneşti din întâmplare, după un anumit timp, cu cel care te-a torturat pe tine, sau pe cel drag, cum ar trebui să acţionezi ? Aici apar foarte multe dileme. Dar dacă nu eşti sigur că 'acela' este persoana responsabilă? E. Wiesel îşi aminteşte de cazul fiilor unui supravieţuitor care şi-a recunoscut pe stradă, după 40 de ani, fostul torţionar (kapo). Ei au vrut să-l denunţe poliţiei. Wiesel povesteşte că a încearcat să-i convingă să nu acţioneze pripit: "Credeţi sincer că este cu putinţă să judeci şi să condamni un om după patruzeci de ani cu riscul de a distruge viaţa unui nevinovat?"[93]

Sau ar trebui să-l ierţi pe cel vinovat, să-l laşi să scape[94]? Ce atitudine să adopţi faţă de el? Dar dacă torţionarul se căieşte, sau cel puţin regretă, dacă-ţi cere iertare? Ar trebui luat în considerare acest criteriu?

După eliberare, Itzhak Artzi s-a întâlnit pe stradă cu fostul agent de Siguranţă care-l terorizase în timpul războiului – obişnuia să-l urmarească, să-l şantajeze cu arestul pe motiv de activitate sionistă, pentru această infracţiune Artzi riscând condamnarea la moarte sau deportarea în Transnistria, în scopul de a stoarce bani – şi îi trage o bătaie bună. Fostul agent îl oprise pe stradă şi, cu multă îndrăzneală îi întinsese mâna, ca şi cum ar fi fost prieteni vechi şi îi strigase: "Mă bucur că ai scăpat". Iată descrierea şi explicaţia reacţiei, consemnată de Artzi în memoriile sale: "Te bucuri că am scăpat? Crezi că am uitat cum mi-ai supt sângele? Într-o izbucnire violentă care nu-mi era caracteristică, l-am prins şi am început sa-l lovesc cu pumnii. (...) Atunci am simţit că-mi încheiasem socotelile cu el."[95] Iar apoi, îl lasă să plece.

Se poate oare ierta orice faptă? Dar în legătură cu uitarea?

Clara Ostfeld relatează, în memoriile sale, o altă confruntare, în public, între victimă şi fostul torţionar – un kapo deosebit de sălbatic, care-l torturase în mod frecvent pe logodnicul ei în lagărul din Tulcin; până la urmă Hilo fusese salvat de un soldat german căruia i s-a făcut milă de băiatul cu "o infaţişare 'ariană', mulţumită părului său blond şi ochilor albaştri."[96] Fosta victimă, Hilo, îi pretinde fostului kapo, care într-o primă fază nu admite nimic, recunoaşterea cruzimilor săvârşite, îl pălmuieşte şi apoi îl lasă să fugă înainte de venirea poliţiei. Ulterior îl denunţă poliţiei drept criminal de război.

În acest caz, supravieţuitorul nu urmăreşte să se răzbune, el vrea doar recunoaşterea – din partea fostului torţionar – a răului suferit. Nu încearcă să se substituie judecătorului şi nici călăului, ci lasă judecarea celui vinovat pe seama

---

[92] Leo Schadach, *Orăşelul*, p. 175.

[93] Elie Wiesel, *Toate fluviile*, p. 89.

[94] Aşa cum a procedat Elie Wiesel cand s-a întâlnit întâmplător cu un fost Blockalteste (Şef de bloc), e drept acesta nu-i torturase tatăl; *ibidem*, p. 89.

[95] Itzhak Artzi, *Biografia,* p. 116.

[96] Clara Ostfeld, *Lumini şi umbre*, p. 43.

instituțiilor statului. Considerând că "numai lui Dumnezeu îi revine sarcina de a oferi ființei umane viața sau moartea (...) a crezut că nu are dreptul să trimită un om la moarte."[97]

Un alt caz semnificativ este cel al lui Ester, o supraviețuitoare de la Bogdanovka, care povesteşte despre cum s-a dus să asiste la procesul criminalilor de război – în anul 1976. Iată cum descrie ea procesul şi reacțiile foştilor asasini: "Stăteau în boxa acuzaților. Ascultau actul de acuzare, presărat cu date, multe date, cifre, statistici… citite de procurori şi păreau interesați de ceea ce aflau, parcă ere vorba de alți oameni şi nu de ei."[98] După cum observă Ester, acuzații nu păreau prea impresionați de desfăşurarea procesului: multe cifre, multe statistici, care luate împreună dădeau o aparență "tehnică" procesului şi faptelor, parcă aducându-ne aminte de cinica butadă

"un om mort reprezintă o crimă, un milion de morți reprezintă o statistică". Supraviețuitoarei nu-i scapă acest aspect: "date, multe date, statistici". Se pare că întotdeauna cei care-şi aduc aminte şi care suferă cel mai mult sunt fostele victime. La fel remarca şi un istoric britanic cu privire la amintirile despre Holocaust ale supravietuițorilor evrei şi cele ale foştilor călăi, surprinse în două filme documentare (este vorba de «Şoah» al lui Claude Lanzman şi de «Heimat» al regizorului Edgar Reitz): "(...) descoperim o ultimă nedreptate monstruoasă: victimele sunt cele care suferă cel mai mult când îşi aduc aminte. Victimele cedează nervos, în timp ce călăii se scaldă în amintirile fericite din Heimat (Patrie n.n.)."[99]

Ester, supraviețuitoarea exterminării de la Bognanovka, povesteşte că a plecat de la procesul în care au fost condamnați ucigaşii mamei, fratelui şi cumnatei ei "cu un sentiment de profundă tristețe."[100]

Deseori, aplicarea justiției statului, la fel ca şi recurgerea la "justiția privată" – răzbunarea, împotriva celor vinovați, nu aduce nici uşurare şi nici satisfacție victimelor. Acestea continuă să sufere în urma pierderii celor dragi şi a propriei experiențe care a lăsat urme profunde: "Credeam că voi fi mai uşurată în durerea mea ştiind că o parte din ucigaşi şi-au primit pedeapsa meritată! Dar, nu! Suferința a rămas aceeaşi. Moartea ticăloşilor nu mi-a ostoit durerea."[101]

Un alt supraviețuitor al lagărelor observa, în legătură cu problema 'destinului' călăilor că, deşi aceştia au fost înfrânți, deşi au pierdut războiul, acest lucru nu poate reprezenta o consolare pentru victime, care rămân cu pierderile (morții) lor de neînlocuit: "Şi noi evreii? Nuanță: Hitler a pierdut războiul, dar noi nu l-am câştigat. Prea mulți morți ne înconjoară ca să putem vorbi de victorie."[102]

Totuşi, pentru alți supraviețuitori, a ştii că unii dintre cei vinovați şi-au primit pedeapsa reprezintă o consolare. Din punctul lor de vedere, aplicarea justiției nu este deloc inutilă. Unii supraviețuitori folosesc principii etice chiar şi după Holocaust, ei cred, sau doar speră, că făptaşii ar putea avea remuşcări, şi că vor primi o a doua pedeapsă de la propria lor conştiință, considerată 'cel mai bun judecător': "Mă mângâie gândul că mulți din tiranii noştrii se află deja sub gratii şi-n curând cercul se va strânge

---

[97] Povestea acestei confruntări e descrisă de Clara Ostfeld în *Lumini şi umbre*, pp. 44-45.

[98] Sonia Palty, *Evrei, Treceți Nistrul*, p. 240.

[99] Timothy Garton Ash, *Foloasele prigoanei*, Bucureşti, Fundația Culturală Română, 1997, p. 136.

[100] Sonia Palty, *Evrei, treceți Nistrul*, p. 241.

[101] *Ibidem*, p. 241.

[102] Elie Wiesel, *Toate fluviile*, p. 97.

şi-n jurul celorlalţi. Mustrarea de cuget, este cel mai bun judecător. Conştiinţa lor supra-încărcată le va roade sufletul (...)."[103]

Nu cred că ar fi de mirare să aflăm că au existat uneori cazuri în care foştii deportaţi au ales să se răzbune, ci mai mai degrabă ar putea să ne mire faptul că printre supravieţuitorii Holocaustului au existat unii, precum Ghizela Herşcovici, care nu au renunţat să creadă în valorile morale şi care au ales 'dreptatea' în locul 'răzbunării' sau al 'uitării'.

Dar vinovăţia colectivă? Ce fel de vinovăţie avem în vedere atunci când vorbim despre făptaşii Holocaustului? Vinovăţia penală, vinovăţia morală? Dar în legătură cu ceea ce ar putea fi consecinţa vinovăţiei colective – pedeapsa colectivă? Primo Levi este de părere că nu se poate vorbi de vinovăţie colectivă şi că fiecare este responsabil pentru faptele rele pe care le comite el însuşi: "cineva trebuie să răspundă individual pentru păcatele şi greşelile sale, altfel toate urmele civilizaţiei vor dispărea de pe faţa pământului."[104]

Vorbind despre vinovăţia germană, imediat după Holocaust, un cunoscut filosof a propus patru tipuri de vinovăţie: penală, politică, morală şi metafizică şi a decretat că "nu poate exista vinovăţia colectivă a unui popor" (Karl Jaspers).[105] Sau poate ar trebui să aplicăm recomandarea lui M. Walser, făcută la aproape 50 de ani după Jaspers, într-un moment de apogeu al discuţiei publice privind memoria Holocaustului, ca: "Auschwitz-ul (ca simbol al Holocaustului n.n.) să fie o preocupare a conştiinţei personale individuale şi nu ritual public."[106]

Vinovăţia penală trebuie să fie individuală. Responsabilitatea penală este individuală, dar aceasta responsabilitate se poate transforma într-o vinovăţie simbolică. O societate poate accepta o 'responsabilitate morală colectivă' pentru genocidul comis (cum s-a întâmplat în societatea germană). Însă, faţă de cazul vinovăţiei penale individuale care este clar, vinovăţia colectivă simbolică este greu de analizat (cât timp ar trebui să dureze această vinovăţie colectivă simbolică? ce presupune ea?), în lipsă de precedente sau norme juridice internaţionale.[107]

Dar care au fost părerile victimelor evreieşti în privinţa acestei probleme atât de importante? Din jurnalele şi memoriile supravieţuitorilor Holocaustului analizate până acum rezultă că nu se poate vorbi despre 'o singură' părere, opiniile lor variind destul de mult.

Într-un discurs ţinut în parlamentul german, în anii '90, referindu-se la vinovaţiă colectivă E. Wiesel declară următoarele: "vinovăţia colectivă nu există. Copiii ucigaşilor sunt copii, nu ucigaşi şi trebuie să ne interzicem să-i condamnăm, pentru ce au făcut cei dinaintea lor; dar îi putem considera răspunzători de ceea ce fac cu memoria crimelor făptuite de înaintaşi."[108] Conform lui Wiesel, nu ar exista responsabilitate (vinovăţie)

---

[103] Ghizela Herşcovici, *Biografia mea*, în Marius Mircu, *Ce s-a întâmplat cu evreii din România*, p. 347.

[104] Primo Levi, *The Drowened and the Saved*, pp. 177-178.

[105] Karl Jaspers, *Die Schuldfrage:Von der politischen Haftung Deutschland*, new edition, Munchen, 1987 p. 25; citat în Wulf Kansteiner, *Mandarins in the Public Sphere,* Politics and Society, 17, 52, Fall, 1999, p. 87.

[106] Walser se referea, bineînţeles, la Germania ca principal "regizor şi actor" în distrugerea evreilor europeni, Martin Walser, *Erfahrungen beim Verfussen einer Sonntaggsrede*, Frankfurter Allegmeine Zeitung, 10/28//98 citat in Wulf Kansteiner, *Mandarins in the Public Sphere*, p. 85.

[107] A se vedea prezentarea acestei probleme în Wulf Kansteiner, *Mandarins in the Public Sphere*, p. 90.

[108] Elie Wiesel, *Şi marea*, p. 177.

colectivă a unui popor pentru crimele comise de înaintaşii săi, dar ar exista o responsabilitate colectivă pentru păstrarea memoriei celor ucişi.

Maria Banuş povesteşte despre o discuţie din timpul războiului privind responsabilitatea (pedeapsa) colectivă – o doctoriţă susţinea că: "Nu sunt de acord cu cei care preconizează jumătăţi de măsură. Întregul popor german trebuie pedepsit. Nu pot fi făcuţi răspunzători numai conducătorii. Au fost prea mulţi cei care au executat ororile pe care le ştim.

- Nu vi se pare o utopie barbară să vrei să pedepseşti un popor întreg?

- Nu. De ce? Ei n-au exterminat câteva milioane de evrei? Au învăţat lumea că un popor poate fi distrus. Adevărat că sunt cam mulţi. Dar e un popor care trebuie să dispară de pe pământ."[109] Reacţia poetei: "mi-e rău, nu ştiu ce am, nici greaţă, nici ameţeală, un gol, în cap, în stomac..."[110]

În acest caz, persoana descrisă de Maria Banuş propunea să se folosească împotriva naziştilor acelaşi tip de metode pe care le utilizaseră şi ei (amintind într-o oarecare măsură de planul Morghentau[111], deşi măsurile 'colective' pe care le cerea ea erau mult mai severe).

Matei Gall, la scurt timp după întoarcerea din Transnistria, aflând că populaţia civilă de origine germană din localitate (Deva) este dusă la gară, pentru a fi deportată în URSS, se duce să asiste "la acest spectacol."[112] El mărturiseşte că "pe atunci mi se părea îndreptăţit ceea ce se făcea cu o parte din populaţia germană; eram convins că cineva trebuie să plătească pentru imensele distrugeri (...)."[113] În acelaşi timp, el priveşte cu mare atenţie procesul deportării: observă că germanii erau încărcaţi în acelaşi tip de vagoane de vite ("8 cai sau 40 de oameni") în care 'călătoriseră' şi evreii spre Transnistria, că erau aduse "inclusiv femei" şi că germanii deportaţi "nu erau cei care distruseseră totul în partea cea mai dezvoltată din URSS."[114] El observă asemănările între această deportare şi cea a evreilor şi a rromilor: aceleaşi vagoane, acelaşi principiu – populaţie civilă.

M. Gall notează şi (o posibilă) justificare a deportării şi (implicit) o diferenţă faţă de deportarea evreilor: mulţi germani din România s-au înscris voluntari în Wermacht sau Wafen SS, "dar – observă el în continuare – n-au fost căutaţi anume cei care participaseră la pustiirile din timpul războiului. Au fost luaţi pur şi simplu germani, orice germani."[115] El observă asemănarea acestor acţiuni cu metodele 'fasciştilor', şi respinge vinovăţia (răspunderea penală) colectivă: "S-a generalizat, aşa cum şi fasciştii procedaseră mai înainte, şi germanii din România (...) au fost declaraţi cu toţii criminali."[116]

Ulterior, la a doua deportare a civililor germani – de data aceasta în Bărăgan – M. Gall este total împotriva aplicării oricărui tip de responsabilitate colectivă, respingând orice fel de justificare a acestor deportări: "Dacă în momentul deportărilor

---

[109] Maria Banuş, *Sub Camuflaj, Jurnal*, Bucureşti, Cartea Românească, 1978, p.196.

[110] *Ibidem*, p. 196.

[111] Despre planul Morghentau vezi Morgenthau, *Germany is our problem*, New York and London, 1945.

[112] Matei Gall, *Eclipsa*, p. 265.

[113] *Ibidem*, p. 265.

[114] *Ibidem*, p. 266.

[115] *Ibidem*, p. 266.

[116] *Ibidem*, p. 266.

spre URSS mi se păruse că se procedase just, la a doua deportare mi-am dat deja seama că era o acțiune asemănătoare cu cele de tip fascist.“[117]

*

“Să nu uiți, fiul meu, tot ce s-a petrecut. Tu vei trăi, trebuie să trăieşti, să povesteşti, să scrii, să povesteşti copiilor tăi, nepoților tăi, oamenilor. Să nu uiți (...)”
Bătrânul Schadach[118]

Aceste cuvinte, care au fost lăsate cu limbă de moarte de tatăl său, într-un ghetou din Transnistria, constituie ‘testamentul’ pe care-l primeşte Leo Schadach, într-o zi de februarie a anului 1943. Ultimul mesaj al bătrânului Schadach către fiul său surprinde foarte bine preocuparea evreilor deportați (dar şi a celor care au scăpat de deportări) pentru păstrarea memoriei. Îndemnul pentru conservarea şi transmiterea memoriei este o tendință întâlnită în cadrul tuturor comunităților evreieşti din Europa aflată sub influența nazistă.[119] Nu era prima oară când Leo primea o astfel de ‘misiune’: cu ceva timp înainte, tot în acelaşi ghetou, el primise de la o prietenă localnică un caiet şi un creion dar şi îndemnul: “Scrie, notează. Cineva dintre noi tot va scăpa cu viață. Dacă nu, va rămâne pentru istorie.”[120]

Iar în “Casa morții” din ghetoul Popovtsi, copilul Avigdor era fascinat de unul dintre numeroşii locuitori ai camerei în care locuia: “Bătrânul rabin nota tot ce se întâmpla în cameră. Pe măsură ce lunile treceau şi numărul morților creştea, el a început să memoreze numele celor care muriseră. Odată, citindu-şi lista a văzut că lipsea un nume. A încercat din răsputeri să-şi reamintească (...) a devenit foarte neliniştit, repetând într-una: ‘Cineva trebuie să-şi amintească de ei’. De-abia după ce într-un târziu şi-a amintit numele lipsă (...) s-a liniştit.”[121]

Nu doar Leo Schadach lucra pentru păstrarea memoriei – mulți alți evrei scriau, notau, sau adunau documente în aceea perioadă tulbure. Unii, în special ziariştii, funcționarii comunității evreieşti, precum: Matatias Carp, Marius Mircu, Brunea Fox o făceau conştienți că îndeplinesc o misiune, adunând mărturii pentru a fi publicate în viitor, alții scriau doar pentru ei înşişi, sub forma jurnalului intim (Mihail Sebastian, Emil Dorian, Miriam Korber Bercovici, P. Brădişteanu, Maria Banuş). Jurnalul intim al unui supraviețuitor al Holocaustului are pentru noi, astăzi, o valoare deosebită, deoarece reprezintă “o mărturie de neînlocuit a dimensiunii umane, care nu poate fi substituită prin nici un document sau analiză istorică”[122], facilitând astfel o mai bună înțelegere a epocii şi a atitudinii ”Celorlalți” față de evrei.

Mulți supraviețuitori s-au apucat de scris nu doar pentru a aduce un omagiu memoriei victimelor ci şi pentru pentru a depune ‘mărturie’ despre tragedia petrecută, în

---

[117] *Ibidem*, p. 266.

[118] Leo Schadach, *Orăşelul*, p. 162.

[119] Pentru o foarte bună analiză a păstrării memoriei evreieşti în timpul Holocaustului a se vedea Annette Wieviorka, *From Survivor to Witness: voices from the Soah,* în Jay Winter, Emanuel Sivan (eds), *War and Rememberance in the Twentieth Century*, Cambridge, Cambridge University Press, 1999, pp. 125-141.

[120] Leo Schadach, *Orăşelul*, p. 110.

[121] Avigdor Scahchan, *Burning Ice*, p. 210.

[122] Vezi Leon Volovici, *Victimele ca martori: jurnale ale intelectualilor evrei din timpul perioadei antonesciene*, în Randolph Braham (ed.), *Distrugerea evreilor români şi ucraineni în perioada antonesciană*, Bucureşti, Hasefer, 2002, p. 234.

scopul împiedicării repetării atrocităților. După cum mărturiseşte Olga Lengyel, supraviețuitorul acționează, uneori, ca un fel de reprezentat al foştilor colegi de suferință care nu mai sunt în viață: "Aşternând pe hârtie aceste memorii (...) am căutat să duc la capăt mandatul ce mi l-au încredințat nenumărații mei tovarăşi de suferință din Auschwitz (...). Prin cartea de față aduc un pios omagiu memoriei lor. (...) doresc ca acestă strădanie a mea să însemne mai mult. Doresc ca lumea, după ce va citi cu luare aminte, să nu mai admită ca să se repete asemenea fapte, niciodată, niciodată!"[123]

Şi Elie Wiesel vorbeşte despre (oarecum) aceleaşi motive care l-au determinat să se apuce de scris: "Scriu pentru a depune mărturie, scriu pentru a-i împiedica pe morți să moară, scriu pentru a-mi justifica supraviețuirea. Scriu pentru a vorbi celor care au dispărut. Atâta timp cât mă voi adresa lor, vor continua să trăiscă în memoria mea."[124]

Oricare ar fi fost motivația pentru care s-au apucat de consemnat, majoritatea celor implicați în acest efort erau conştienți de valoarea de mărturie a inițiativei lor, depunând eforturi însemnate pentru salvarea lucrurilor care ar fi putut avea valoare 'documentară': pictorul Arnold Dagani, atunci când evadează din lagărul Mihailovka, păstrează mapa cu tablouri şi însemnări, într-un sac ținut cu multă grijă deasupra capului la traversarea Bugului[125], gândindu-se, poate, şi la spusele unui tovarăş de suferință rămas în lagăr: "ar fi păcat ca lumea să nu afle cum am fost torturați."[126]

Totuşi, nu ar trebui să ne închipuim că toți deținuții şi deportații evrei erau conştienți de însemnătatea păstrării şi consemnării memoriei şi nu toți depuneau eforturi în acest sens. Acelaşi Dagani consemnează (în 2 februarie 1943) în jurnalul său o astfel de situație : "Acum am deja 13 lucrări. Oamenii îşi bat joc de mine. Nu contenesc să mă întrebe ce sens au aceste desene despre viața în lagăr. Pot să le promit eliberarea?"[127]

Conştienți de potențiala valoare documentară (periculoasă pentru ei) a consemnărilor detinuților erau şi unii din 'cealaltă tabără' – de exemplu, un soldat german 'de încredere', care-i văzuse picturile, îi spune lui Dagani: "Trebuie să le distrugi. Cine ştie! S-ar putea să ajungă în străinătate acum ori după război şi atunci ar deveni o propagandă contra Germaniei."[128]

În ceea ce priveşte consemnarea memoriei Holocaustului sub forma jurnalelor, până acum nu s-au publicat, din păcate, foarte multe jurnale ale evreilor români, iar dintre cele totuşi publicate, majoritatea au apărut la foarte mulți ani după producerea faptelor.[129]

Consemnarea memoriei evreilor din aceea perioadă nu se făcea doar sub forma scrierilor, ci şi sub forma creațiilor artistice: pictorul Arnold Dagani, pe lângă jurnalul 'scris', realizează şi o cronică a lagărelor prin desene şi acuarele, graficianul Aurel

---

[123] Olga Lengyel, *Cuptoarele lui Hitler*, p. 226.

[124] Elie Wiesel, *Toate fluviile*, p. 234.

[125] Momentul traversării Bugului este descris în jurnal în nota din 19 iulie 1943: „Sacul pe care-l țin deasupra capului mi se prăvăleşte puțin într-o parte şi se umezeşte. Anişoara şopteşte gâfâind 'Ia seama la mapă!' Tablourile sunt şi ele în sac." Arnold Dagani, *Groapa este în livada cu vişini*, p. 188.

[126] *Ibidem*, p. 94.

[127] *Ibidem*, p. 95.

[128] *Ibidem*, p. 139.

[129] De exemplu, prima ediție (câteva fragmente au mai fost publicate anterior în unele reviste; a se vedea Mențiuni asupra ediției, ale Gabrielei Omăt, pp. 13-14) a Jurnalului lui M. Sebastian apare pentru prima oară de-abia în 1996; prima ediție a Jurnalului E. Dorian apare în 1982, în limba engleză iar versiunea în română de-abia în 1996; Jurnalul lui Miriam Korber Bercovici apare în 1993 la o editură germană, iar în limba română e publicat în 1995; primul volum al jurnalului lui P. Brădişteanu apare de-abia în 2003; jurnalul Mariei Banuş e publicat în 1978; jurnalul pictorului A. Dagani care apare imediat după război, în 1947, rămâne o excepție.

Mărculescu realizează gravuri despre lagărul de la Vapniarka, iar pictorul şi graficianul Lazăr Zvi reuşeste, prin desenele sale, să păstreze memoria cimitirului evreiesc Sevastopol care a fost distrus în timpul războiului.[130]

Bineînțeles că în timpul Holocaustului nu s-a putut publica nici una dintre aceste lucrări, însă după căderea regimului Antonescu, au început să vadă lumina tiparului o serie de relatări privind cele întâmplate.

Una dintre primele lucrări publicate (în 1944) a fost cea a ziaristului F. Brunea Fox – "*Oraşul măcelului. Jurnalul rebeliunii şi al crimelor legionare*" – conținând "însemnările brute neretuşate (...) ale celor câteva zile de bajbujicie maximă legionară, aşa zisa rebeliune (...) complectate ulterior cu fapte şi mărturii culese la locurile crimelor şi jafurilor."[131]

Tot în aceeaşi perioadă au început să apară şi cartile lui Marius Mircu – *Pogromul de la Iaşi* (1944), *Pogromurile din Bucovina şi Dorohoi* (1945), *Pogromurile din Basarabia* (1947)[132] – cărți de reportaje despre atrocitățile petrecute, cuprinzând constatările ziaristului "la fața locului a doua zi după masacre, şi convorbiri cu nenumărate victime."[133]

În perioada de după Holocaust, cea mai importantă acțiune de documentare în scopul dezvăluirii "suferințelor evreieşti din timpul hegemoniei fasciste"[134] a fost *Cartea Neagră*[135] a lui Matatias Carp, un avocat, fost secretar general al Federației Uniunilor Comunităților Evreieşti. Inițiativa sa, oarecum asemănătoare în privința scopurilor – nu şi a mijloacelor, după cum mărturiseşte, Carp fiind ajutat doar de soția sa – cu cea a istoricului Emmanuel Ringelblum[136] din Varşovia, a dus la strângerea unui impresionant material documentar ("declarații, mărturii, comunicării oficiale, ordine oficiale, fotografii şi tot felul de documente (...), rapoarte de anchetă"[137]) privind destinul evreilor români în timpul persecuțiilor antisemite. Carp, ferindu-se "a plămădi o operă literară", a început să adune materialul (parte din el provenind din arhiva Federației) necesar, încă din iunie 1940, sistematizarea lui începând-o în primăvara lui 1943. Din păcate, Cartea Neagră a avut o circulație restrânsă, apoi, în timpul regimului comunist, a devenit 'inaccesibilă'.

O tendință a primilor ani postbelici a fost publicarea unor cărți în care povestirile supraviețuitorilor Holocaustului erau prelucrate sub o formă literară de scriitori care nu trăiseră 'pe viu' experiența deportării. Unul dintre aceştia este Sergiu Lezea, care

---

[130] Pentru eforturile artiştilor evrei pentru păstrarea memoriei a se vedea Lya Benjamin, *Prigoană şi rezistență,* pp. 260-276, Cap. 3.

[131] F. Brunea Fox, *Oraşul*, p. 11-13.

[132] Marius Mircu, *Pogromurile de la Iaşi,* Bucureşti, Glob, 1944; *Pogromurile din Bucovina şi Dorohoi*, Bucureşti, Glob, 1945; *Pogromurile din Basarabia şi din Transnistria*, Bucureşti, Glob, 1947.

[133] Marius Mircu, *Oameni de omenie,* p. 13.

[134] Matatias Carp, *Cartea Neagră. Suferințele evreilor din România,* ediția a doua, vol. I, II, III, Bucureşti, Diogene, 1996, p. 20.

[135] Matatias Carp, *Cartea Neagră. Suferințele evreilor din România 1940-1944,* vol. I, II, III, Bucureşti, Socec, 1946-1948.

[136] Despre proiectul lui Emmanuel Ringelblum vorbeşte Annette Wieviorka, *From Survivor to Witness,* p. 126. Ringelblum a înființat o organizație camuflată sub numele de Oneg Shabbat, cu scopul de strânge orice fel de document privind ghetoul din Varşovia în timpul ocupației naziste, pentru ca, după război, să se poată scrie istoria evreilor din aceea perioadă. Pentru mai multe detalii vezi *Notes from the Warsaw Ghetto*, editată de Jacob Sloan, New York: Mac Graw Hill, 1958.

[137] Matatias Carp, *Cartea Negră,* p. 21.

prezintă în cartea sa – "*Vapniarka. Lagărul Morții*"[138] – o imagine "fără pretenții a lagărului din Vapniarka (...) Este totuşi o prezentare romanțată."[139]

O altă carte din aceași categorie este cea a lui M. Rudich – "*La braț cu moartea. Vedenii din Transnistria*"[140] – un tânăr ziarist care "a găsit cu cale să se substituie cu o carte, indiferenței acelora ce n-ar fi trebuit să mai ucidă încă odată cu amnezia lor (...) Dacă adesea clamoarea tragediei e accentuată de nu ştiu ce clapă patetică, e fiindcă evreul s-a subordonat reporterului (...)."[141] Autorul spune despre inițiativa sa: "am căutat să cuprindem aci crâmpeie din cele ce ne-au fost istorisite, fragmente dintr-o viață de adevărat iad."[142]

Şi cartea scriitorului Aurel Baranga – *"Ninge peste Ucraina"*[143], publicată în 1946, povestește unele episoade din viața deportaților evrei din Transnistria pe care autorul le-a aflat la procesul criminalilor de război ce a avut loc în anul 1945. În cartea sa, el prezintă "mărturia durerii supraviețuitorilor care s-au perindat în fața Tribunalului Poporului."[144]

Deşi au existat destule persoane care şi-au consemnat impresiile chiar în timpul evenimentelor, cei mai mulți dintre supraviețuitori s-au apucat de scris de-abia după eliberare, unii chiar din prima zi de libertate, precum Dora Apşan Sorel: "Libertate! Ăsta e primul cuvânt din jurnalul pe care-l încep în prima zi de libertate. Următoarele două săptămâni am înregistrat totul în jurnalul meu (...)"[145] alții, puțin mai târziu şi la îndemnul altora: cazul Terezei Mozes, care începe să scrie datorită surorii ei din SUA ("a vrut să ştie totul, tot ce ni s-a întâmplat. Drept răspuns la rugămintea ei, repetată, insistentă, m-am apucat de scris. (…) pe data de 20 octombrie 1945 am început să notez cele întâmplate."[146]) Deseori, consemnările postbelice ale întâmplărilor din timpul deportării nu erau făcute cu scopul de a deveni cunoscute opiniei publice – autorii lor nefiind conştienți de importanța istorică, juridică, sau politică a acestor mărturii – ci erau scrise pentru familie sau prieteni.

Alt supraviețuitor – adolescenta Ruth – se apucă de scris tot datorită rugăminții unei alte persoane, o profesoară a ei, care nu-i spune de ce vroia să aibă relatarea despre Transnistria: "convinsă că (profesoara n.n.) dorea să aibă o amintire de la o elevă interesantă"[147] şi este de-a dreptul 'copleşită' de emoție când îşi citeşte propria poveste în ziarul România Liberă, sub titlul: "În aşteptarea procesului criminalilor de război. Timp de patru ani, copii din Transnistria au trăit în mizerie, foame, teroare." Ruth mai adaugă în legătură cu acest episod, că : "niciodată nu mi-a trecut prin cap că relatarea mea ar fi putut folosi drept mărturie."[148]

Din păcate, jurnalele unora dintre supraviețuitorii evrei din România se opresc în apropiere de – cum ar fi Jurnalul Mariei Banuş – sau la scurt timp după, momentul

---

[138] Sergiu Lezea, *Vapniarka. Lagărul morții*, Bucureşti, Tiparnița, 1945.

[139] *Ibidem*, p. 7.

[140] Meir Rudich, *La braț cu moartea. Vedenii din Transnistria*, Bucureşti, Biblioteca Hehaluț, 1945.

[141] *Ibidem*, p. 5-6, prefața lui Brunea Fox.

[142] *Ibidem*, p. 11.

[143] Aurel Baranga, *Ninge peste Ucraina*, Bucureşti, Scânteia, 1946.

[144] Ion Vinter într-un articol publicat în Scânteia, seria III, anul XVI, nr. 461, 25 febr. 1946, citat în Aurel Baranga, colecția "Biblioteca critică", Bucureşti, Eminescu, 1981, p. 240.

[145] Dora Apşan Sorell, *Tell the Children,* p. 135.

[146] Tereza Mozes, *Decalog*, p. 217.

[147] Ruth Glasberg, *Timpul lacrimilor*, p. 203.

[148] *Ibidem*, p. 247-248.

Eliberării. Unele sunt abandonate, deoarece scrisul jurnalului e privit ca ceva neimportant, drept o activitate 'individualistă' şi 'contemplativă', care nu-şi mai avea rostul în noua societate foarte dinamică, ce solicita mai degrabă un activism plin de angajament pe plan colectiv, precum mărturisea Emil Dorian: "Nu ştiu sigur de ce mai notez însemnări ca în zilele de mută aşteptare, când mă consolam cu aceste foi banale. Nu mai e timp pentru gânduri individualiste, pentru o poziţie de contemplare a evenimentelor şi a oamenilor. Târât în ritmul impetuos al schimbărilor, în valul de munci care mă aşteaptă, a trebuit să renunţ o dată pentru totdeauna la aceste foiţe."[149] Alte jurnale – cum ar fi cel al lui Mihail Sebastian – încetează datorită sfârşitului tragic al autorului.[150] Şi Jurnalul lui A. Dagani se opreşte după 'eliberare'.

În anul 1945 apare şi volumul 'conducătorului obştii' (evreieşti) din Iaşi, Cristian S. C. – "*Patru ani de urgie. Notele unui evreu din România*"[151] – pentru a răspunde contemporanilor şi urmaşilor care "aşteaptă de la noi relatarea autentică despre ceea ce s-a întâmplat cu evreii din România, o relatare autentică despre cele văzute, trăite sau chiar auzite, o relatare obiectivă, fără decor literar (...) şi ca material documentar pentru cronicarul de mâine."[152] Cartea conţine într-adevăr şi multe documente, cereri, petiţii etc.

Puţin mai târziu, în 1946, Nyszli Miklos, unul dintre puţinii martori oculari ai înăbuşirii revoltei deţinuţilor din Sonderkommando-ul de la Auschwitz-Birkenau, îşi publică la Oradea extrem de interesanta sa relatare – *Am fost medic la Auschwitz. Laboratorul şi crematoriile Dr. Mengele* – scrisă "fără patimă, fără cea mai neînsemnată exagerare (…) respectând adevărul întocmai (...) în calitate de martor ocular (...)".[153]

Jurnalul pictorului Arnold Dagani apare şi el destul de repede după război, în 1947, sub titlul: *"Groapa este în livada cu vişini"*.

Perioada de efervescenţă în publicarea mărturiilor despre contribuţia românească la Holocaust nu a durat foarte mult timp – "destul de curând după cel de-al doilea război mondial comuniştii îşi consolidează puterea şi încep să utilizeze criterii selective în scrierea istoriei. Folosită cândva ca propagandă împotriva adversarilor politici, exterminarea evreilor români dispare din scrierile istorice (...)"[154], astfel că nu se mai publică mărturii privind lagărele şi ghetourile transnistrene, care deveniseră un subiect tabu pentru regimul comunist din România. În schimb au continuat să apară mărturiii privindu-i pe evreii din nord-vestul Transilvaniei, deportaţi de către germani si colaboratorii lor maghiari, în lagărele de exterminare naziste. Memoria (selectivă) a Holocaustului era tot mai des folosită în atingerea propriilor scopuri politice de către regimurile comuniste est-europene.[155]

---

[149] Emil Dorian, *Jurnal,* pp. 363-364.

[150] Deşi poate că nici Sebastian nu şi-ar mai fi continuat jurnalul dacă ar mai fi trăit: între ultima însemnare, care datează din 31 decembrie 1944, şi moartea sa într-un accident la 29 mai 1945 trecând câteva luni în care nu a mai consemnat nimic. Probabil că nu vom ştii niciodată, cu certitudine, dacă el a intenţionat sau nu să-şi continue jurnalul.

[151] Cristian S. C., *Patru ani de urgie.*

[152] *Ibidem*, p. 5.

[153] Nyszli Miklos, *Am fost medic la Auschwitz,* p. 5.

[154] Radu Ioanid, *Evreii sub regimul Antonescu,* Bucureşti, Hasefer, 1998, p. 410.

[155] Pentru mai multe amănunte privind evoluţia prezentării Holocaustului în istoriografia comunistă din România vezi Victor Eskenasy, *The Holocaust and Romanian Historiography: Communist and Neo-Communist Revisionism*, în Randolph Braham (ed.), *The Tragedy of Romanian Jewry,* p. 173-236.

Desigur că, în relatările lor, unii supraviețuitorii nu povestesc totul, fie pentru că nu-şi mai amintesc tot ce s-a întâmplat (memoria este selectivă) fie pentru că supraviețuitorul alege, datorită propriilor motive, ce anume să-şi amintească şi ce să nu-şi mai amintească.

În urma unei experiențe deosebit de traumatizante petrecute pe drumul de întoarcere în țară, Tereza Mozes şi prietenele ei hotărăsc, în mod tacit (!), să nu-şi mai amintească niciodată acel episod: "Ani de-a rândul, toate cele care ne-am eliberat împreună (...) ne-am întâlnit an de an la aniversările eliberării noastre pentru a ne aminti, pentru a povesti (...). Am vorbit despre toate, doar despre cele întâmplate în noaptea aceea nu. De asta n-am vrut să ne amintim."[156]

Printre cei care au încercat să uite, să nu-şi amintească nimic sau doar anumite episoade fericite, se numărau probabil şi aceia care în lagăre făcuseră parte din ceea ce Primo Levi numea "zona gri" – funcționari, kapo, torționari, membri ai poliției evreieşti din ghetouri etc. De la funcționarii evrei din lagărele naziste nu avem mărturi, după cum observă Primo Levi[157]; acelaşi aspect a fost remarcat şi de Nathan Beyrak, care, în calitatea de coordonator al unui program de intervievare a supraviețuitorilor lagărelor de concentrare, declara că: "nu am reuşit să intervievăm persoane care au aparținut poliției evreieşti şi nici pe aceia care nu au avut o comportare prea bună."[158]

În afara chemării pentru păstrarea memoriei, supraviețuitorii au auzit şi altfel de îndemnuri (din partea "noilor oficialități şi a unor oameni pe care-i consideram de bună credință şi-i respectam"[159] povesteşte Eugen Luca), privind utilizarea memoriei Holocaustului, îndemnurile la uitare: "Trebuia – eram consiliați necontenit – înmormântat trecutul. Şi uitat. Trebuia – ni se repeta pe diverse tonuri – să avem privirile îndreptate spre viitor numai. (...) dar de trecut, chiar dacă am fi vrut, chiar dacă încercam, nu ne puteam despărți."[160]

Trebuie observat că, îndemnul de a uita, de a privi spre viitor, nu a venit doar din exterior, sub forma unor 'sfaturi', presiuni, ci de multe ori chiar din interior, căci foarte mulți supraviețuitori au încercat, o lungă perioadă de timp, să uite 'coşmarul': "După război am căutat să uit"[161] povesteşte Sonia Palty. În multe dintre memoriile lor, foştii deportați scriu despre încercările făcute pentru 'a uita'. Deseori ei vorbesc şi despre motivele acestei încercări: "Multă vreme am încercat să îngrop şi eu în adâncul sufletului chinuitoarea amintire a celor trăite în lagăr, în dorința de a nu avea nici un fel de reminiscențe care să mă oprească de la a ma dedica cu întreaga-mi ființa spirituală, cu toată energia, construirii vieții noi."[162]

Însă uitarea (totală) a experienței lagărului este un lucru aproape imposibil, după cum au descoperit mulți supraviețuitori. Unul dintre ei remarca în acest sens: "Când

---

[156] Tereza Mozes, *Decalog*, p. 156.

[157] Primo Levi, *Les naufragies et les rescapes*, Paris Galimard, 1989, p. 18, citat de Annette Wieviorka, *From Survivor to Witness: voices from the Soah,* pp. 128.

[158] Nathan Beyrak, *To rescue the individual out of the mass number: intimacy as a central concept in oral history* în Maurice Cling & Yannis Thanassekos (eds.), *Ces visages qui nous parlent* (Brussels: Fondation Auschwity et Fondation pour le Memoir de la Deportation, 1995), p. 141; citat de Annette Wieviorka, *From Survivor to Witness,* pp. 128.

[159] Eugen Luca, *Pogrom*, p. 108.

T[160] *Ibidem*, p. 108.

[161] Sonia Palty, *Evrei, Treceți Nistrul*, p. 255; pentru motivele 'tăcerii' şi 'uitării' supraviețuitorilor a se vedea şi capitolul „Tăcerea supraviețuitorilor".

[162] Erno Gall, *Dimensiunile conviețuirii*, Bucureşti, Kriterion, 1978, p. 409.

privesc înapoi vreau şi eu să uit. Si eu tânjesc după lumina soarelui, după pace şi fericire. Dar nu e uşor să ştregi din memorie Infernul (...)."[163]

*

Drama supraviețuitorilor a continuat şi după momentul eliberării. Ei ar fi avut nevoie, pe lângă îngijirile acordate pentru refacerea fizică, şi de alt tip de ajutor: cel pshihologic. Nevoia lor de afecțiune a fost uriaşă. Atunci, însă nimeni nu s-a gândit la acest aspect. În primii ani de după eliberare nu au avut parte de acest confort pshihologic: s-au confruntat cu noi probleme – regăsirea sau refacerea familiior, întoarcerea acasă, reînceperea unei noi vieți, antisemitismul, apoi încă un exil spre o nouă patrie. Toate acestea nu le-au lăsat mult timp pentru amintirile privind epoca de dinainte şi din timpul Holocaustului. Mulți dintre ei s-au adâncit în tăcere şi într-o auto-impusă uitare. Însă, cu toate eforturile lor, nu au putut scăpa de amintirea celor întâmplate.

Trecutul a continuat să-i urmărească până când ei au realizat că nu vor putea scăpa de experiența concentrațională care-i marcase pentru totdeauna. Şi au încercat să înțeleagă, să dea un sens la tot ceea s-a întâmplat în acea epocă de coşmar. Torturați de amintiri, regrete şi sentimente de vinovăție, supraviețuitorii au găsit totuşi puterea de a-şi înfrunta memoria, de a începe să vorbească despre cele întâmplate.

Ei şi-au găsit un rol important în cadrul societății contemporane: acela de 'martor', persoana care-şi relatează experiența trăită celorlalți, în scopul comemorării victimelor dar şi pentru a preveni repetarea tragediei. Astfel, ei şi-au regăsit o parte din încrederea de sine şi demnitatea umană pe care le pierduseră în Infern.

Povestindu-şi experiența lumii întregi şi avertizând-o despre pericolul repetării ei, martorul a devenit în societatea contemporană o adevărată 'instituție' de care nu se mai poate face abstracție.

O altă lecție pe care supraviețuitorii Holocaustului ne-au transmis-o a fost aceea despre puterea de rezistență a omului chiar şi în mijlocul celor mai îngrozitoare situații posibile, în acelaşi timp cu păstrarea demnității şi a speranței în umanitate, în ciuda încercărilor de a fi transformat într-o "creatură după chipul şi asemănarea naziştilor: lipsit de orice scrupule şi, mai ales, lipsit de orice sentiment de prietenie, de solidaritate şi de umanitate."[164] Poate că, spre amărăciunea lor, 'misiunea' pe care şi-au asumat-o supraviețuitorii a eşuat, iar mărturia lor nu a fost luată în seamă, într-o lume care a mai cunoscut destule atrocități după Holocaust. Chiar dacă este posibil ca mulți supraviețuitori, obosiți să 'depună mărturie' de dragul unui viitor nesigur, să fi ajuns să-şi pună la îndoială eficacitatea încercărilor făcute: "Poate că am greşit când am acordat încredere oamenilor. Am greşit când am crezut că poți învinge moartea prin fidelitate față de memoria victimelor. Poate că ar fi fost preferabil să păstrăm tăcerea, să nu violăm secretul încredințat de cei morți"[165], contribuția lor la cunoaşterea istoriei secolului XX este foarte importantă.

Poate că atunci când reflectăm asupra a tot ceea ce a însemnat experiența Holocaustului, înainte de a emite judecăți de valoare, ar trebui să ne gândim la îndemnul

[163] Olga Lengyel, *Cuptoarele lui Hitler*, pp. 225-226.
[164] Olga Lengyel, *Cuptoarele lui Hitler*, p. 230.
[165] Elie Wiesel, *Şi marea nu se umple*, p. 24.

unuia dintre ei: “Cei care au scăpat au drepturi asupra voastră; voi n-aveți nici un drept asupra lor. Nu-i judecați; ei sunt cei care vă judecă.”[166]

Nu doar prin mărturia lor ci şi prin exemplul personal de a-şi reface existența dupa ce pierduseră (aproape) totul, supraviețuitorii ne-au dat o lecție de viață foarte importantă, astfel încât, am putea numi secolul XX, fără a greşi prea mult, *Secolul Supraviețuitorilor*.

Stefan Ionescu is a BA in Law and an MA in Jewish Studies from Bucharest University. He is currently an MA student with the History Department of the Central European University of Budapest. He also completed a summer course in Holocaust Education from Yad Vashem. His areas of research are Holocaust studies and History and Memory.

[166] Elie Wiesel, *Toate fluviile curg în mare*, p. 92.

Marcuson Gavril

Eu m-am născut în Bucureşti în anul 1913. M-am născut într-o casă mică de pe Şoseaua Viilor, care atunci era la marginea Bucureştiului, dar astăzi s-a construit mult şi strada pe care locuiam a devenit semicentrală. Era o casă veche construită de bunicul meu, bunicul matern. Acolo am copilărit şi cele mai vechi amintiri sunt atunci când armata germană a ocupat Bucureştiul, şi nişte soldaţi germani s-au încartiruit, fără să ne ceară voie în casa noastră. Îmi amintesc şi astăzi cum au intrat în casă cu tărăboi mare, făcând scandal, strigau „ruhe" [linişte, în limba germană]. Eu care eram mic, aveam vreo trei sau patru ani aveam am întrebat-o pe mama „Ce înseamnă ruhe?", şi mama care ştia puţin nemţeşte, mi-a spus, ruhe înseamnă linişte, tăcere. Ne-am speriat de ei, au intrat în casă, l-au lovit pe bunicul, cu care locuiam noi, cu patul armei în cap. Eu nu am văzut scena asta, dar l-am văzut pe urmă pe bunicul şi îmi amintesc cum sângele îi curgea pe chelie şi mama îl pansa. Tata era cu armata plecat, eu eram numai cu mama acasă. Pe urmă soldaţii germani au devenit mai cumsecade, s-au mai îmblânzit, parcă îi văd cum şedeau pe jos rezemaţi de perete şi cântau în gura mare, îmi amintesc şi astăzi cântecele lor ..... Pe mine mă porecliseră „tzigoinerkind", adică copil de ţigan, fiindcă eram mic şi negru, aşa...

Când eram eu mic, nici nu umblam la şcoală, într-o zi părinţii mei au rămas miraţi că nu mai vroiam să ies în curte să mă joc. De obicei mă jucam în curte cu băiatul unui vecin, da nu mai... vroiam să stau numai în casă. Părinţii mă întrebau mereu: „Guţule, de ce nu ieşi în curte, la aer, să te joci?" Eu nu răspundeam nimica, tăceam din gură, părinţii erau miraţi, dar şi îngrijoraţi. Şi într-o zi au chemat medicul să vadă ce am, că nu vreau să ies în şcoală [curte, n.n], medicul a venit, m-a examinat, a găsit că sunt sănătos, a stat de vorbă cu mine, şi a aflat de ce nu vreau să ies în curte. Stând eu în curte într-o altă zi, observasem că pe jos umblă nişte insecte mici, şi am rămas mirat că până atunci nu mai văzusem furnici, şi n-am mai vrut să ies în curte de teamă că dacă calc peste ele să nu le omor. Nu vroiam să le omor că mi-erau simpatice, şi atuncea ca să nu mai le omor nu mai ieşeam în curte ca să nu le mai calc. Aveam conştiinţă, deşi eram mic, nu umblam încă la şcoală, dar natura sădise în mine o conştiinţă, nu vroiam să omor şi de aceea nu mai ieşeam în curte.

Cu cine mă jucam eu în curte... mă jucam cu un băiat, vecin al meu, băiatul unui şofer, unui taximetrist, el era francez de origine, îl chema Claude, dar era român, şi umbla şi el la şcoală ca şi mine, era însă în altă clasă. Ce mă jucam cu el? Mă jucam...jocurile de atunci ale copiilor care astăzi au dispărut, mă jucam în bile, făceam o groapă, el venea în curtea noastră, noi aveam o grădină frumoasă cu un chioşc şi cu straturi de căpşune, şi făceam acolo o gropiţă şi jucam în bile...Azi copii se joacă cu calculatoare, cu de-alde astea, bilele au dispărut, nici nu se mai găsesc. Aşa...mă jucam cu „acţenbilduri". Astea erau, cum să le spun, nişte poze colorate pe care le udam

cu apă şi pe urmă le lipeam pe caiete şi apăreau pe caiete, nu mai există nici astea... Prietenul meu era foarte necăjit, îl băteau părinții. Îmi amintesc şi astăzi ce mi-a spus. Cu ochii trişti, cu privirea tristă şi cu glasul trist şi el mi-a spus, au trecut de atuncea poate 90 de ani, aproape 80 de ani, dar nu pot uita ce mi-a spus. „ - Mă, ce tată bun ai tu! Că nu te bate niciodată şi te poartă mereu încălțat". Era atâta sărăcie în Bucureşti şi atuncea, că mulți copii umblau desculț, n-aveau încălțăminte şi prietenul meu se mira că eu umblu încălțat. Asta era lucru de mirare în Bucureşti, un copil preşcolar încălțat, nu prea se vedea şi asta în Bucureşti, în capitala țării, într-un cartier central al oraşului, unde mai târziu s-a clădit palatul cel mare al lui Ceauşescu [Palatul Parlamentului, fosta Casa Poporului, n.n.]. Se mira că sunt încălțat şi că nu mă bate tata niciodată, când ieşeam verile în curte la portiță, veneam pe stradă, zeci, zeci de bărbați mari, copii şi femei descălțați.

La şcoală am intrat ceva mai târziu în clasa I, m-am dus întâi cu bunicul în vară, înainte de începerea cursurilor, ca să mă înscrie. În prima zi de şcoală, îmi cumpărase mama ghiozdan, îmi cumpărase abecedar, mă gătise frumos şi mă trimise la şcoală, dar eu uitasem pe unde fusesem, şi şcoala era destul de departe, era cam la un km de casă. Era o şcoală mai apropiată, dar aceea era şcoală de fete, pe vremea aceea şcolile nu erau mixte, erau şcoli de băieți şi şcoli de fete. Eu eram la şcoala de băieți, destul de departe. Am plecat eu la drum neştiind încotro s-o apuc, am luat-o la vale pe o stradă, dar nu reuşisem să găsesc şcoala, nu îmi mai aminteam pe unde fusesem cu bunicul şi pe unde era şcoala. Şi cum stăteam eu aşa necăjit că timpul trecea şi trebuia la opt dimineața să fiu la şcoală. Treceau tot felul de oameni pe stradă, da nu îndrăzneam să îi opresc să îi întreb unde era şcoala, mi se păreau toți grăbiți şi eu eram foarte sfios. Când văd venind spre mine un domn elegant, aşa cam între două vârste, nu prea tânăr, şi îndrăznesc să îl întreb unde se află Şcoala de băieți nr. 3, General Golescu, că aşa se chema şcoala. Şi zice: „-Hai vino cu mine că îți arăt eu şcoala!"Şi în vreme ce mergeam cu el m-a întrebat cum mă cheamă, în ce clasă sunt, ce fac părinții mei, şi tot aşa el întrebând, eu răspunzând am ajuns în fața şcolii. De bucurie că am văzut şcoala am dat să intru în curte, dar el mi-a pus mâna pe umăr şi mi-a zis: „Stai să intru eu întâi, că sunt mai bătrân". Intră el şi eu după dânsul. Intrând în curtea şcoli, erau o mulțime de băieți care alergau, se jucau, toți au venit la mine şi m-au întrebat: „Tu eşti băiatul lui domnul Movilă? - Nu, ziceam eu, nu sunt băiatul lui domnul Movilă".

Cine era domnul Movilă ? Era chiar învățătorul nostru. Omul pe care mă găsisem eu să îl întreb unde e şcoala. A venit un pedagog, ne-a băgat în clase, ne-a aşezat în bănci, şi pe urmă cine intră... intră domnul pe care îl întrebasem eu şi care stătuse de vorbă cu mine. Şi ne spune aşa, eu o să vă strig numele la catalog şi voi când vă auziți numele vă ridicați în picioare şi ziceți „– Prezent!" Aşa m-am ridicat şi eu când mi-a cerut numele meu şi învățătorul m-a întrebat: „- Eee, acuma ştii, ai învățat unde e şcoala Golescu? De ce nu te-ai ridicat îndată?" mă întreabă învățătorul. Şi zic: "Pe mine nu mă cheamă Gavril, pe mine mă cheamă Guțu [diminutiv de la Gavril, n.n]. -Aaaa, zice învățătorul, Guțu te strigă părinții tăi, dar, aici la şcoală eşti elevul Marcuson Gavril, noi aşa te chemăm". Şi le-a povestit apoi elevilor cum m-a găsit pă stradă aproape plângând că nu găsesc şcoala, şi cum m-a adus el la şcoală. A fost un râs nemaipomenit în toată clasa. Eu ajunsesem „prostu' şcolii"! Ajunsesem în clasa a IV a şi tot aşa îmi ziceau băieții, „prostu' şcolii", care n-a nimerit la şcoală de prost ce era.

Cum era şcoala noastră? Era o şcoală frumoasă, care de a atunci s-a demolat, aşezată în centrul capitalei, fiindcă între timp noi ne mutasem cu casa, ne mutasem într-o altă casă pe strada Uranus. Şi clasa era mare, frumoasă, noi ne aşezam în bănci, intra învăţătorul dimineaţa în clasă, noi ne ridicam în picioare în semn de salut, apoi ne întorceam cu faţa spre peretele din dreapta, unde era o icoană şi unul dintre băieţi ziceau „Tatăl nostru”, pe urmă ne închinam cu toţi, ne aşezam în bănci şi lecţia începea. Văzând eu că toţi băieţii se închină şi spun Tatăl nostru, mă închinam şi eu, până când într-o o zi învăţătorul se dă jos...de pe estrada unde era catedra, catedra lui, vine la mine, îmi pune mâna pe umăr, şi îmi zice cu blândeţe: „ -Tu să nu te închini!”

Am primit cele cinci cărți poștale
Îți place băetașul pe cari ți-l trimet? Te felicit de anul nou și să dea D-zeu să te faci mare și cuminte
Sărutări la toți.
Multe sărutări
D-lui
Ghiță Marcuschin
Balea 13 Sept. 43
București
ROMANIA
HELVETIA

Eu nu am înţeles ce spune profesorul. Dar venind acasă la masă tata avea un obicei în fiecare zi îmi punea o întrebare. „ -Eii, te-a ascultat domnul învăţător?” Şi dacă răspundeam că da, urmau alte două întrebări. „ - Ai ştiut să răspunzi? Şi ce notă ţi-a pus?” Aşa m-a întrebat şi azi...” - Te-a ascultat învăţătorul?” Eu spun, nu nu m-a întrebat nimic, nu m-a ascultat, dar în timpul rugăciunii a venit la mine şi mi-a pus mâna pe umăr şi mi-a spus: „ -Tu să nu te închini!” Tata a rămas ca trăsnit, a rămas uimit. N-a ştiut ce să-mi spună. A stat aşa... şi într-un timp m-a întrebat: „A spus asta şi altor băieţi?” Ştia că mai sunt încă vreo doi sau trei băieţi evrei în clasa mea. „-Nu, numai mie mi-a spus, că numai eu m-am închinat, că aşa s-au închinat toţi!” Tata n-a mai zis nimica. Ne-am aşezat la masă, am mâncat, şi după masă m-a tras de-o parte şi a început să îmi explice unele lucruri despre care până atunci nu vorbisem niciodată. Mi-a vorbit de Dumnezeu, mi-a spus că există o o religie, că există mai multe religii şi că noi, familia noastră, avem altă religie decât ceilalţi băieţi ai noştri şi d-aia învăţătorul mi-a spus, ei se închină, da noi nu obişnuim să ne închinăm. Iar ceilalţi doi sau trei băieţi, elevi evrei, erau mai învăţaţi decât mine, mai deştepţi şi ştiau că au altă religie şi nu se închinau. Numai eu din spirit de imitaţie mă închinam văzând că aşa fac şi ceilalţi colegi ai mei, dar pe viitor să nu mă mai închin. Nu mai ţin minte dacă am continuat să mă închin sau nu...

Mă făcusem mare, acuma umblam la şcoală. La şcoală eram elev, printre cei mai buni, în fiecare an luam premiu, pe vremea aceea se dădeau premii, la sfârşitul anului avea loc o serbare, venea şi muzică, muzică militară care cânta: „Do Mi Sol Do Do Do Sol Mi Do”, la fiecare băiat care primea un premiu. Învăţătorul ne striga numele celor premiaţi, noi veneam pe estradă, învăţătorul ne punea o coroană pe cap, o coroană pe care părinţii mei au păstrat-o multă vreme, până s-a veştejit şi au aruncat-o, şi dădeau premiantului un pachet de cărţi, pe care le-am păstrat multă vreme. Când mi-am auzit strigat numele

meu m-am prezentat şi eu pe scenă, învățătorul mi-a pus o coroană pe cap, dar se vede că coroana era prea mare şi mi-a căzut pe umeri...

În copilărie eram foarte bolnăvicios, am avut pe rând toate bolile pe care le poate avea un copil, am avut şi scarlatină, şi febră tifoidă, şi malarie, şi gripă spaniolă, a izbucnit atunci o teribilă epidemie de gripă spaniolă, mulți au murit, eu am scăpat cu viață, că am fost bine îngrijit de părinți. Pe atuncea scarlatina nu se vindeca în câteva zile ca astăzi, vindecarea bolii, atunci când se vindeca, dura şapte săptămâni, şi şapte săpămâni n-am avut voie să mânânc şi să beau decât lapte, am făcut o foame teribilă, de care îmi aduc aminte şi astăzi, abia după şapte săptâmâni am putut să mânânc ceva şi mi-au dat părinții să mănânc o mămăligă cu brânză, şi îmi amintesc şi astăzi... ce impresie de neuitat, gândiți-vă, după şapte săptămâni când mâncam prima dată, mi-a făcut mămăliga aceea cu brânză. Eu eram elev la şcoală cam în clasa a III sau a IV a, şi din cauza scarlatinei n-am putut să dau concurs de admitere la gimnaziu, n-am putut. Şi m-a înscris tata la o şcoală particulară. Multe boli au dispărut, scarlatină nu mai există astăzi în România, nici febră tifoidă, nici gripă spaniolă, gripe există, dar nu spaniolă, nici malarie... care mă făcea să tremur, şedeam lângă soba încălzită şi tremuram. Şi am avut şi alte boli, până când cam după ce am terminat eu şcoala primară mi-a căzut în mână o carte, eu citeam foarte mult că îmi plăcea să citesc, apărută în vechea „Biblioteca pentru toți”, tradusă din nemțeşte . Era o carte cu sfaturi medicale, cum să trăim, cum să facem gimnastică, educație fizică, gimnastică suedeză, de casă, aşa se numea, cum să alergăm. Şi atuncea mi-am schimbat total felul meu de viață. Am început să trăiesc după sfaturile acelei cărți, să fac gimnastică în fiecare dimineață, să alerg. Aveam o bicicletă, alergam cu bicicleta prin cartier, atunci nu era circulația ca astăzi, nu era periculos să umbli cu bicicleta, astăzi n-aş mai avea curaj să umblu pe străzile noastre cu bicicleta. Să dorm noaptea cu fereastra deschisă, spre nemulțumirea mamei mele că să nu răcesc, şi de atuncea n-am mai fost bolnav, până târziu de tot la maturitate când m-am mai îmbolnăvit o dată. Mi-am schimbat complet felul de viață, păi aşa să faceți şi voi, să faceți gimnastică, să alergați, să vă puneți în mişcare şi brațele şi picioarele, cel puțin jumătate de oră pe zi, şi astăzi umblu, afară de zilele de iarnă geroase, cu zăpadă multă, cu viscol, cu polei, de polei mi-e frică să nu alunec, să nu cad, dar încolo când vremea e cât de cât bună şi astăzi merg o jumătate de oră în Cişmigiul, care este aproape de casa mea şi asta mă ține sănătos, jumătate de oră de plimbare cu pasul vioi. Când mă plimb încet, asta are mai puțină valoare, şi mă plimb pe aleeile Cişmigiului. Uite o să ies şi astăzi după masă să mă plimb, dacă vreți, veniți şi voi şi ne plimbăm împreună.